МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 103
ISSUE 103

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
«Актуальні питання гуманітарних наук»
(протокол № 10 від 12.10.2026 р.)

Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Галів, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2026. – Вип. 103. – 386 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Галів М.Д. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін та інструментальної підготовки (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Блашків О.** – кандидат філологічних наук, адьюнкт (Інститут мовознавства та літературознавства, Університет в Сєдльцах, Польща); **Волтінґ Моніка** – доктор габілітований, професор, професор (Інститут германської філології, Вроцлавський університет, Польща); **Волтінґ Штефан** – доктор габілітований, професор, професор (Інститут прикладної лінгвістики, кафедри міжкультурної комунікації та лудологічних студій, Університет імені Адама Міцкевича в Познані, Польща); **Душний А.І.** – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін та інструментальної підготовки (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені П.І. Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу (Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та теорії літератури (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства (Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Україна).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 928 від 11.06.2026 р. (додаток 15) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у межах кластеру «Гуманітарні науки та мистецтво»: В9 – Історія та археологія, В5 – Музичне мистецтво, В11 – Філологія (за спеціалізаціями).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100, e-mail: dspu@dspu.edu.ua, тел. (03-24) 41-04-74)

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Засновник – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2026
© Галів М.Д., Душний А.І., Ільницький В.І., Зимомря І.М., 2026

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 10 from 12.10.2026)

Humanities science current issues / [editors-compilers M. Haliv, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica", 2026. – Issue 103. – 386 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Haliv – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ukraine); **I. Bermes** – Doctor of Art History, Professor, Head of the Department of Music Theory and Instrumental Training (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Blashkiv** – PhD, Adjunct (Institute of Linguistics and Literary Studies, University of Siedlce, Poland); **M. Wolting** – Doctor hab., Professor, Professor (Institute of German Studies, University of Wrocław, Poland); **S. Wolting** – Doctor hab., Professor, Professor at the Institute of Applied Linguistics, Department of Intercultural Communication and Ludological Studies (Adam Mickiewicz University Poznań, Poland); **A. Dushnyi** – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Music Theory and Instrumental Training (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Zaiets** – Candidate of Art History, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Translation Theory and Practice (State University «Uzhhorod National University»); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature and Literary Theory (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Law (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Management (State University «Uzhhorod National University»); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History and Archaeology (Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Ukraine).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to Order No. 928 of the Ministry of Education and Science of Ukraine, dated June 11, 2026 (Annex 15), the journal is included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine (Category B) under the "Humanities and Arts" cluster: B9 – History and Archaeology, B5 – Musical Art, and B11 – Philology (with specializations).

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

Media entity: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (24, Ivan Franko Str., Drohobych, Lviv region, 82100, e-mail: dspu@dspu.edu.ua, tel. (03-24) 41-04-74)

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Distribution languages: Ukrainian, English, Polish, German, French, Bulgarian, Romanian.

Founder – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

© Drohobych State Ivan Franko Pedagogical University, 2026
© M. Haliv, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya, 2026

ІСТОРІЯ

UDC 903.5; 652/653
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-1

Abdulla ABDULLAYEV,
orcid.org/0000-0003-2056-1035
PhD Student
Institute of Archaeology and Anthropology of the National Academy of Sciences of Azerbaijan
(Baku, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com

MAPPING MATERIAL CULTURE: A STATISTICAL SURVEY OF ANCIENT AND EARLY MEDIEVAL FUNERARY SITES IN MODERN AZERBAIJAN

This article analyzes archaeological research conducted on burial monuments of the Ancient and Early Medieval periods in Azerbaijan during the years of independence. The investigations encompass diverse geographical regions and monument typologies, emphasizing the pivotal role of mortuary practices in understanding socio-cultural evolution, ethnic composition, and religious beliefs. Although the difficult economic and political conditions of the 1990s led to stagnation in archaeological field work, the subsequent increase in state funding and the implementation of large-scale infrastructure projects enabled a significant expansion in the scale and volume of rescue excavations. The research methodology integrates data from systematic field investigations with a multi-disciplinary approach, relying on the typological and functional analysis of artifacts such as ceramics, metalwork, and numismatic finds to trace socio-economic stratification and cultural dynamics. Analysis of key sites, including Qalatəpə, Nərgizava, Piboz, and Çərmədil, reveals a highly diverse typological system, with earth graves dominating the landscape. The main purpose of this research is to comprehensively analyze the archaeological investigations conducted on ancient and early medieval burial monuments in Azerbaijan during the years of independence. The research methodology primarily integrates data from rescue excavations necessitated by infrastructure projects, alongside systematic field investigations conducted across various geographical zones of Azerbaijan. The study employs a multi-disciplinary approach, relying on the typological and functional analysis of archaeological artifacts–including ceramics, metalwork, and numismatic finds to trace socio-economic stratification and cultural dynamics. Furthermore, the research utilizes statistical analysis of burial typologies and typological network analysis to identify patterns of cultural diffusion and social complexity within the studied period.

The main novelty of the study is its comprehensive synthesis of archaeological research on ancient and early medieval burial monuments in Azerbaijan, specifically focusing on the period of independence. This research uniquely integrates findings from various geographical regions and diverse monument typologies, offering a holistic perspective on mortuary practices and their implications for understanding socio-cultural evolution, ethnic composition, and religious beliefs.

Key words: *Ancient period, Early Middle Ages, necropolises, socio-cultural stratification, ethnic composition, religious beliefs.*

Абдулла АБДУЛЛАЕВ,
orcid.org/0000-0003-2056-1035
аспірант
Інституту археології та антропології Національної академії наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com

КАРТОГРАФУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ: СТАТИСТИЧНИЙ ОГЛЯД ПОХОВАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК АНТИЧНОГО ТА РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПЕРІОДІВ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОГО АЗЕРБАЙДЖАНУ

У статті проаналізовано археологічні дослідження поховальних пам'яток античного та ранньосередньовічного періодів в Азербайджані, проведені в роки незалежності. Дослідження охоплюють різні географічні регіони та типологічні різновиди пам'яток, підкреслюючи ключову роль поховальних практик у вивченні соціокультурної еволюції, етнічного складу та релігійних уявлень населення. Хоча складні економічні та політичні умови 1990-х років спричинили певний застій у проведенні археологічних польових досліджень, подальше збільшення державного фінансування та реалізація масштабних інфраструктурних проєктів сприяли значному розширенню масштабів і обсягів охоронно-рятувальних археологічних розкопок. Методологія дослідження поєднує дані систематичних польових досліджень із міждисциплінарним підходом, заснованим на типологічному та функціональному аналізі археологічних артефактів, зокрема кераміки, металевих виробів і нумізматичних знахідок, що дає змогу простежити соціально-економічну стратифікацію та динаміку культурних процесів. Аналіз ключових

пам'яток, зокрема Галатепе, Наргізави, Пібозу та Чермаділя, виявляє значне типологічне різноманіття, при цьому в загальній структурі поховальних пам'яток переважають ґрунтові могили.

Основною метою дослідження є комплексний аналіз археологічних досліджень давніх і ранньосередньовічних поховальних пам'яток Азербайджану, проведених у роки незалежності. Методологія дослідження передусім поєднує дані охоронно-рятувальних розкопок, необхідність проведення яких була зумовлена реалізацією інфраструктурних проєктів, із результатами систематичних польових досліджень, здійснених у різних географічних зонах Азербайджану. У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, заснований на типологічному та функціональному аналізі археологічних артефактів, зокрема кераміки, металевих виробів і нумізматичних знахідок, з метою виявлення соціально-економічної стратифікації та культурної динаміки. Крім того, використано статистичний аналіз типології поховань та аналіз типологічних мереж для виявлення закономірностей культурної дифузії та соціальної складності досліджуваного періоду. Основна наукова новизна дослідження полягає в комплексному узагальненні результатів археологічних досліджень давніх і ранньосередньовічних поховальних пам'яток Азербайджану з особливим акцентом на період незалежності. Дослідження вперше в такому комплексному форматі об'єднує матеріали, отримані з різних географічних регіонів і різноманітних типів поховальних пам'яток, пропонуючи цілісне бачення поховальних практик та їхнього значення для розуміння соціокультурної еволюції, етнічного складу та релігійних уявлень давнього й ранньосередньовічного населення.

Ключові слова: *античний період, раннє Середньовіччя, некрополі, соціокультурна стратифікація, етнічний склад, релігійні уявлення.*

Introduction. In 1991, Azerbaijan succeeded in regaining its state independence for the second time in the 20th century. For 70 years, Azerbaijan's political and economic administration was organized by Moscow. The years of independence were marked by a tense political situation and severe financial shortages. The difficult economic and political conditions of the 1990s negatively affected scientific fields, including archaeology and ethnography, leading to stagnation in these areas (Azerbaijani Archaeology and Ethnography, 2003:8). In connection with infrastructure renovation works and the implementation of transboundary projects across the country, rescue excavations were carried out to protect archaeological heritage. At the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, the implementation of global projects in Azerbaijan directed the attention of archaeologists towards the study of archaeological monuments located in the areas covered by these projects (Archaeological Research in Azerbaijan, 2009:9). Starting from the early 2000s, systematic and continuous field research began across the country. Due to the increase in state funds allocated to archaeological expeditions, the scale, number, and volume of archaeological investigations expanded significantly (Archaeological Research in Azerbaijan. 2011:8). Extensive archaeological research has been conducted on ancient and early medieval burial monuments during the years of independence. These investigations covered various geographical areas, including Qalatəpə in the Mil-Qarabağ plain, Nərgizava, Qırlartəpə (Ağsu), Çərmədil, Hacıhətəmli (İsmayıllı) and Yeni Yurd (Şamaxı) monuments in the Shirvan region, Gicanoba and Sandıqtəpə monuments in North-Eastern Azerbaijan, and in the southern and western directions Babazanlı (Salyan), Piboztəpə (Lerik), Qarqucaq (Goranboy) monuments, as well as the Təpəbaşı necropolis in Shaki district, Kamaltəpə and Yaloylutəpə necropolises in Gabala district, burial monuments in Soltan Nuxa and Quşlar villages, and excavations in Ataçay monuments in Khizi district, which have revealed rich scientific facts about the ancient burial culture of the country (Fig. 1).

Literature review. Complex archaeological investigations carried out to study the ancient and early medieval history of the region have made the study of necropolises and burial monuments of various typologies one of the priority scientific directions. Artifacts obtained during archaeological excavations serve as fundamental sources that allow tracing the sociocultural and technological development dynamics of the period under study. In particular, the morphological characteristics of ceramic products and the applied artistic decoration methods clearly demonstrate the high level of craftsmanship and the existence of specialization in local pottery production. Moreover, the differences between quantitative and qualitative indicators of grave inventories are of significant scientific importance in determining socio-economic stratification and property differentiation in society. In general, the study of burial monuments provides important information about the ethnic composition and religious beliefs of the region (Goshgarli, 2012:6–7). Complementing this typological perspective, contemporary anthropological frameworks view these structural variations as an active, ongoing process of landscape place-making and ritual communication (Swenson, 2021:45–48).

The main purpose of this study is to comprehensively analyze archaeological investigations of ancient and early medieval burial monuments in modern Azerbaijan.

Discussion. Between 2008 and 2012, 14 jar burials and 3 earth graves were investigated in the ancient

necropolis located to the east of Qalatəpə (Aliyev et al., 2023:15). In jar burials, the deceased were mainly interred in a contracted position, lying on their right or left side. The jars were placed horizontally. In earth graves, the deceased were buried on a floor plastered with mud. Various types of jugs, single-handled vessels, jars with geometric patterns in red paint, as well as metal objects, weapons, glass vessel fragments, beads, and animal bones were discovered in the graves (Archaeological Research in Azerbaijan, 2011).

Archaeological investigations at the Nərgizava ancient and early medieval monument located in Gəgəli village, Ağsu district, began in 2009. In that year, 30 earth graves dating to the 3rd–2nd centuries BCE were discovered, and in 2010, an additional 69 earth graves were found. The graves are located at depths ranging from 120 cm to 250 cm. Skeletons were mainly found in a tightly contracted position, on their right or left side. The face of the deceased was often oriented towards the northeast or southeast (Archaeological Research in Azerbaijan. 2011:186–193). A collective burial was carried out in one of the graves. Additionally, animal remains, pottery, weapons, tools, and ornaments were found in the graves (Khalili, 2015:38–56). Furthermore, during archaeological excavations conducted in 2023, remains of structures characteristic of early medieval monuments were encountered, (Proceedings of the Scientific Sessions Dedicated to the Results of Archaeological Excavations Conducted in Azerbaijan in 2023:87) as well as fragments of pottery, glass, and tiles dating to the late antique and early medieval periods (Proceedings of the Scientific Sessions Dedicated to the Results of Archaeological Excavations Conducted in Azerbaijan in 2023:88).

During archaeological excavations conducted at the Gicanoba burial monument in Qusar district starting from 2009, earth graves were discovered. Based on the position of the skeletons, it can be said that the bodies were buried supine, extended straight in a northern direction (Archaeological Research in Azerbaijan. 2011:207). It was determined that the skull of the deceased found in grave No. II had undergone artificial deformation (Archaeological Research in Azerbaijan. 2011:207). In 2010, a late antique period burial monument was registered at the VI Sandıqtəpə

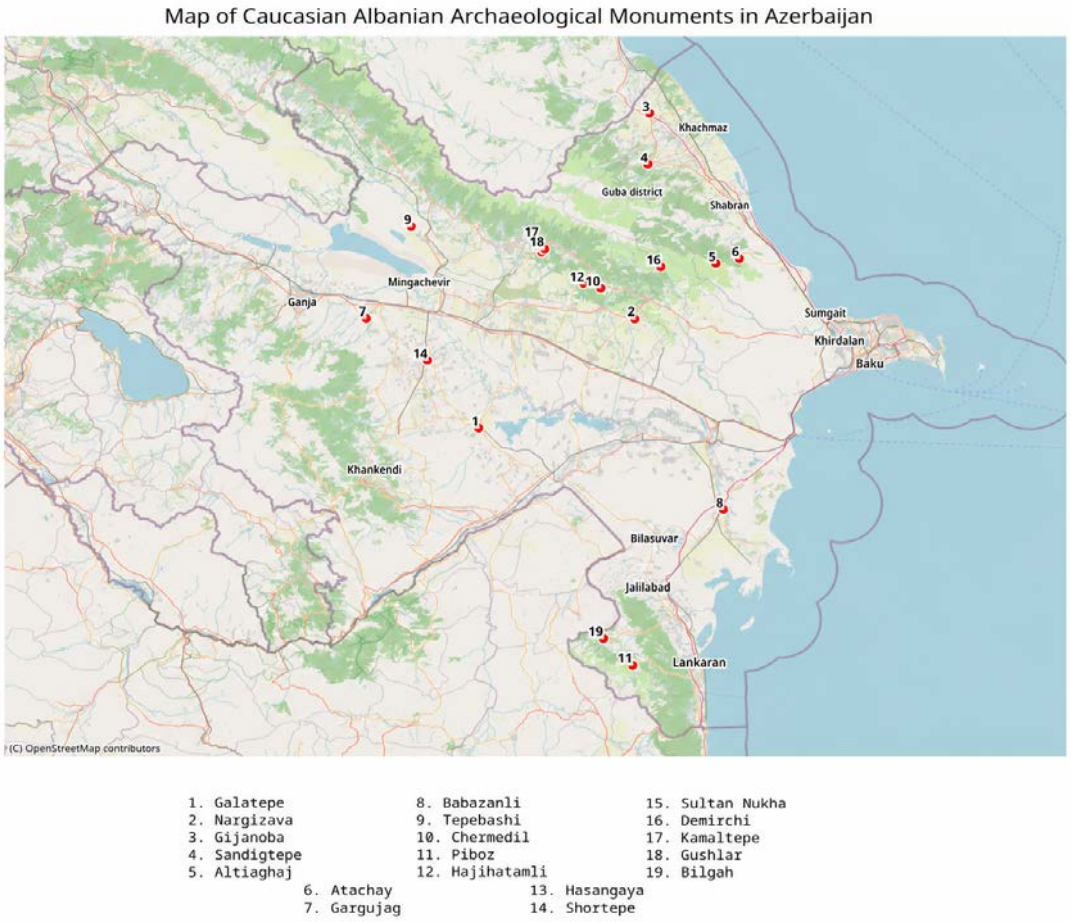

Fig. 1. Archaeological Sites Map

monument in Quba district. Anthropomorphic and zoomorphic ceramic samples, bronze pendants, bells, bracelets, various types of buckles, "yolka" patterned necklaces, and hairpins were discovered in the graves. The handles of the discovered jugs were decorated with horse and human head figures, which reflects the high plastic depiction ability in the pottery art of the period. Similar examples of this type of pottery are found in ancient Rustov (Quba) and Canaxır (Xaçmaz) monuments, as well as in Scythian-Sarmatian cultures (Archaeological Research in Azerbaijan 2011:210–211). Comparative analysis of the discovered materials allows dating the monument to the 2nd-3rd centuries CE.

During archaeological investigations conducted in Khizi district in 2010, the Altıağac and Ataçay necropolises were discovered. Although many graves were destroyed during the construction of a seismological station at the Altıağac necropolis, 9 discovered graves showed skeletons buried in various directions, with bronze ornaments, glass beads, and pottery found alongside them. Based on the structure of the graves and the artifacts found within them, it is possible to date the monument to the 1st–3rd centuries BCE (Archaeological Research in Azerbaijan. 2011:271–274). In the Ataçay necropolis, 11 stone box graves were discovered. Remains of both adults and children were found in the graves. Bronze earrings, rings, beads made of various materials, and military equipment such as an iron dagger handle were found in the graves. Preliminary research on the discovered objects indicates that this necropolis dates to the 5th–8th centuries CE (Archaeological Research in Azerbaijan. 2011:271–274).

In 2010, a jar burial with rich inventory was discovered and investigated near Qarqucaq village, Goranboy district. During the excavation, numerous rare glass vessels, bronze, and various ornaments were found in the grave. As a result of the investigations, the monument was determined to date to the 1st–2nd centuries CE (Archaeological Research in Azerbaijan. 2011:195). Between 2011 and 2017, numerous jar burials were discovered as a result of archaeological excavations carried out in the Babazanlı mountain area, Salyan district. Among the findings, various sized burial jars, red pottery, metal weapons, and ornaments hold an important place. The deceased were placed in various sized jars in a contracted position, with knees bent, hands raised towards the chest, lying on their left or right side. The findings suggest that settlement in this region began in the 9th–7th centuries BCE (Archaeological Research in Azerbaijan. 2015:222–227).

The Shaki-Gakh-Oghuz archaeological expedition conducted excavations at the Təpəbaşı necropolis in Fazıl village, Shaki, in 2011, successfully delineating the area of the necropolis (Archaeological Research in Azerbaijan. 2012:125). In the same year, an infant jar burial was discovered by the expedition. In 2012, the expedition discovered 4 more graves in the necropolis, including 3 earth graves and one jar burial in 2013, and in 2015, two graves and a burial complex consisting of sacrificial altars, an infant jar burial, and 1 earth grave were found. In 2016, 2 more earth graves were discovered and investigated in the necropolis. Rich archaeological inventory was discovered and studied from the graves to understand the material and cultural life of the period. Among the discovered materials are various types of ceramic samples, weapons, ornaments, and animal bones (Archaeological Research in Azerbaijan. 2013:114–115; 2015:205; 2017:183).

In 2012, an ancient and early medieval necropolis covering an area of more than 10 hectares near Çərmədil village, Ismayilli district, was subjected to investigations. Archaeological research conducted by archaeologists B. Jalilov, M. Huseynov, and A. Guliyev determined that the monument dates to the 1st–5th centuries CE. 8 jar burials and 25 earth graves were discovered in the necropolis. During the investigations, various types of weapons, household items, and ornaments were found in the graves. Numismatic samples from the Parthian and Sasanian periods found in one of the jar burials are significant artifacts indicating the trade relations of the period and the social status of the grave owners (Archaeological Research in Azerbaijan. 2013:212–222). Archaeological excavations have been carried out at the Piboz necropolis since 2012. The necropolis is located in Gürdəsər village, Lerik district, on the Aliabad-Gürdəsər road. The findings mainly date from the 5th century BCE to the medieval period CE. This includes Achaemenid, Parthian, and later medieval periods. More than 130 graves were discovered between 2012 and 2016. The sizes of the graves vary. Skeletons were often found on their right or left side, in a contracted (hocker) position. The presence of charcoal and ash layers next to the skeletons indicates the performance of certain rituals. As a result of the excavations, graves of both adults and children were studied. In the 2016 findings, the average age of death for women was determined to be between 25–35, and for men between 25–45. Rich inventory – weapons, ornaments, pottery, various shaped jugs, bowls, and cups – was discovered in the graves. Some vessels have cannelure patterns reminiscent of the metallic luster of the ancient period. According to the results of C14 (radiocarbon) analyses conducted at the University of Georgia in the USA, the monument was used from the 4th–3rd centuries BCE

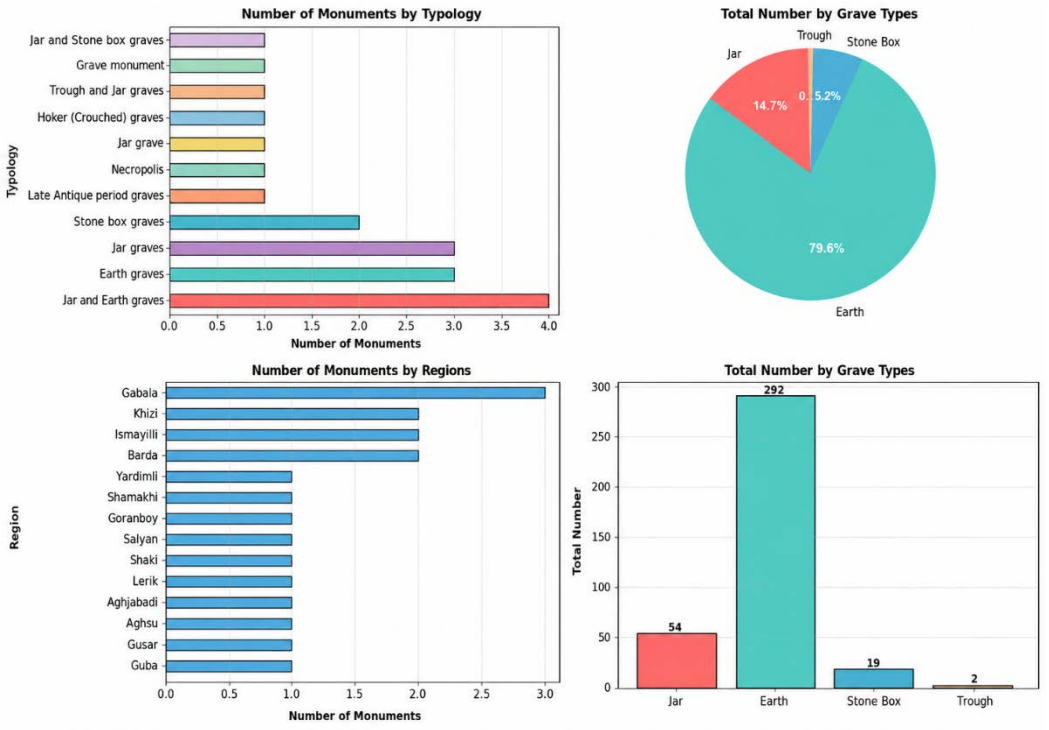

Fig. 2. Statistical Analysis of Burial Typologies

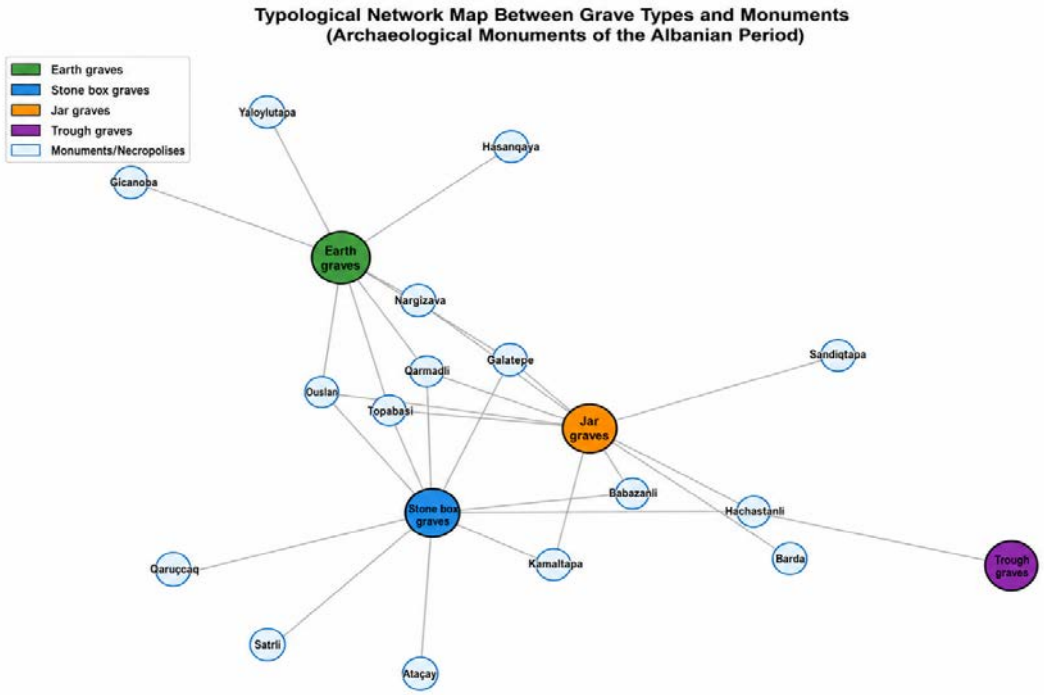

Fig. 3. Typological Network Analysis of Burial Monuments

until the medieval period (Archaeological Research in Azerbaijan. 2015:210–215, Archaeological Research in Azerbaijan. 2017:471–475). In 2013, two trough burials and one jar burial dating to the 4th–3rd centuries BCE were discovered in Hacıhatamli village, Ismayilli district. During the investigation of the trough graves, which were damaged during agricultural work, it was determined that they were made of light gray clay in rectangular and oval shapes. From these two trough graves, belonging to children, spouted and filtered drinking vessels, single-footed vases, and several beads were found. To the north of the trough graves, a jar burial, whose upper part was damaged and mouth placed towards the north, buried horizontally, was

investigated. Inside the jar, the skeleton was buried in a semi-contracted position, on its left side. An iron sword and paste beads were found in the grave (Archaeological Research in Azerbaijan. 2015:272–73).

During archaeological excavations conducted in Hasanqaya and Shatırlı villages, Barda district, in 2015–2016, earth and jar type burial monuments were discovered. During excavations in the backyard area of Hasanqaya village, 3 earth graves were registered, and various types of pottery, bronze and iron metal ornaments were unearthed. In the Şortəpə monument located in Shatırlı village, 4 jar burials were investigated. During archaeological investigations, it was determined that the jars were placed in various directions. During the study of grave inventories, it was possible to say that jar burial No. I belonged to a woman, jar burial No. II to a man, and jar burial No. IV to a child due to its small size. Various types of pottery, glass and paste beads, an iron arrow, a bronze spearhead, and a bronze earring were found in the graves (Archaeological Research in Azerbaijan. 2017:234–239).

Systematic and consistent investigation of burial monuments in Gabala district is of exceptional importance for studying the ancient history of Azerbaijan on a scientific basis. Archaeological excavations carried out in Sultan Nuxa, Quşlar village, Kamaltəpə, and Yaloylutəpə areas play an important scientific exemplary role in the study of the historical and cultural heritage of the region. During archaeological excavations in Sultan Nuxa village, 7 graves dating to the 2nd–3rd centuries CE were discovered, three of which recorded double burials. In 4 of these graves, pottery with intentionally perforated bottoms, believed to be related to certain religious beliefs, was found (Archaeological Research in Azerbaijan. 2017:255).

In March 2016, during road construction in an area called Gəgəli, 4 km west of Dəmirçi village, Shamakhi district, a late antique and early medieval necropolis covering approximately 1.5 hectares was identified by the Shamakhi-Agsu archaeological expedition. On the left side of the road, 6 stone box graves covered with large flagstones were investigated and studied. During the investigation, it was determined that these graves, located at a depth of 0.7–0.9 m, had an oval shape inside and were built with 5–6 rows of river and rock stones. The graves were oriented north-south. The deceased were buried with their heads to the north, feet to the south, faces to the east, knees tightly bent, hands placed in front of their faces, three on their left side and three on their right side. Four of the graves belonged to men and two to women. From these graves with rich archaeological inventory, pottery placed in various parts of the deceased, iron weapons, bronze ornaments, and paste beads were discovered (Archaeological Research in Azerbaijan. 2017:255–259). Between 2015 and 2016, jar and earth graves were discovered as a result of archaeological excavations in Kamaltəpə and Quşlar village. During the investigation of jar burials dating to the 3rd–4th centuries CE in Kamaltəpə, the fact that the graves had been previously destroyed and looted was recorded (Archaeological Research in Azerbaijan, 2017:208–209). In Quşlar village, 1 jar burial and 4 earth graves dating to the ancient period were discovered. Based on the obtained grave inventories, the graves were determined to date to the 1st century BCE and the 2nd century CE. Numerous pottery, weapons, ornaments, and animal bones were found in the earth graves, and various pottery and glass beads were found on and next to the skeleton in the jar burial.

Conclusion. The statistical analysis reveals clear patterns in the mortuary practices and geography of the Caucasian Albanian period in Azerbaijan.

First, the data shows a highly diverse typological system. Stone box graves and pit graves dominate the landscape. Jar burials appear at 8 sites, while trough burials are rare, found at only 1 site. This variety points to a complex social structure. Burial customs likely varied by social status and changed over time. Geographically, pit graves show a dense concentration. Out of 292 total documented pit graves, 254 sites sit within just three regions. Lerik leads with 130 graves at the Piboz necropolis. Ağsu follows with 99 graves at Nərgizava, and Ismayilli has 25 at Çərmədil. Chronologically, the data suggests a clear progression. Pit graves represent the earliest phase, dating to the 3rd–2nd centuries BCE. Stone box graves appeared later, spanning the 1st–3rd centuries CE. Jar burials show the longest continuity, lasting from the 9th century BCE to the 4th century CE. In contrast, trough burials represent a highly specialized, short-lived practice from the 4th–3rd centuries BCE (Fig. 2, 3).

Social stratification is evident across multiple multi-typology sites. Locations like Qalatəpə, Çərmədil, Hacıhətəmli, Quşlar, and Kamaltəpə contain overlapping grave types. The rich inventories–including weapons, ornaments, and fine ceramics confirm wealth accumulation and high-level craftsmanship. The overlapping timelines indicate that local populations maintained cultural continuity while adapting to internal changes or external influences.

Finally, regional variations point to distinct cultural sub-zones. The Shirvan and Lerik regions relied heavily on pit graves. The Qabala region presents a highly mixed typology. Meanwhile, southern sites like Babazanlı and Qarqucaq favor stone box and jar graves. These patterns highlight localized traditions within the broader Caucasian Albanian cultural sphere.

BIBLIOGRAPHY

1. Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası 2003 (I), "Nafta-Presss", Bakı 2003, 243 s.
2. Azərbaycanda 2023-cü ildə aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələrinə həsr olunmuş elmi sessiyanın tezisləri, Bakı 2023, 104 s.
3. Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar 2008, "Xəzər Universiteti", Bakı, 2008, 152 s.
4. Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar 2010, "Xəzər Universiteti" , Bakı, 2011, 364 s.
5. Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar 2011, "Xəzər Universiteti" , Bakı, 2012, 402 s.
6. Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar 2012, "Xəzər Universiteti" , Bakı, 2013, 420 s.
7. Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar 2013-2014, "Xəzər Universiteti" , Bakı, 2015, 420 s.
8. Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar 2015-2016, "Xəzər Universiteti" , Bakı, 2017, 496 s.
9. Əliyev T. və başqaları Qalatəpədə arxeoloji qazıntılar 2023
10. F.Xəlili, Ağsuda zəngin alban mədəni irsi – Nərgizava, "Elm və Təhsil" 2015 Bakı 112 s.
11. Swenson, E. Infrastructures of Religion and Power: Archaeologies of Landscape, Ritual, and Semiotics. London & New York: Routledge, 2021, 312 p.
12. Гошгарлы, Г. Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджана: монография, Институт Археологии и Этнографии НАНА.– Баку: Элм, 2012.– 248 с.

REFERENCES

1. Azarbaycan Arxeologiyasi va Etnoqrafiyasi (2003) [Azerbaijani Archaeology and Ethnography]. Nafta-Press, Baku, 243 p. [in Azerbaijani].
2. Azərbaycanda 2023-cü ildə aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələrinə həsr olunmuş elmi sessiyanın tezisləri (2023) [Proceedings of the Scientific Session Dedicated to the Results of Archaeological Excavations Conducted in Azerbaijan in 2023]. Baku, 104 p. [in Azerbaijani].
3. Azarbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar 2008 (2008) [Archaeological Research in Azerbaijan 2008]. Khazar University, Baku, 152 p. [in Azerbaijani].
4. Azarbaycanda Arxeoloji Tadqiqatlar 2010 (2011) [Archaeological Research in Azerbaijan 2010]. Khazar University, Baku, 364 p. [in Azerbaijani].
5. Azarbaycanda Arxeoloji Tadqiqatlar 2011 (2012) [Archaeological Research in Azerbaijan 2011]. Khazar University, Baku, 402 p. [in Azerbaijani].
6. Azarbaycanda Arxeoloji Tadqiqatlar 2012 (2013) [Archaeological Research in Azerbaijan 2012]. Khazar University, Baku, 420 p. [in Azerbaijani].
7. Azarbaycanda Arxeoloji Tadqiqatlar 2013–2014 (2015) [Archaeological Research in Azerbaijan 2013–2014]. Khazar University, Baku, 420 p. [in Azerbaijani].
8. Azarbaycanda Arxeoloji Tadqiqatlar 2015–2016 (2017) [Archaeological Research in Azerbaijan 2015–2016]. Khazar University, Baku, 496 p. [in Azerbaijani].
9. Aliyev T., et al. (2023) Qalatapada arxeoloji qazintilar [Archaeological Excavations at Galatapa]. [in Azerbaijani].
10. Khalili F. (2015) Aqsuda zangin Alban madani irsi: Nargizava [The Rich Albanian Cultural Heritage in Agsu: Nargizava]. Elm va Tehsil, Baku, 112 p. [in Azerbaijani].
11. Swenson E. (2021) Infrastructures of Religion and Power: Archaeologies of Landscape, Ritual, and Semiotics. Routledge, London & New York, 312 p. [in English].
12. Goshgarli G. (2012) Tipologiya pogrebalnykh pamyatnikov antichnogo perioda na territorii Azerbaidzhana: monografiya [Typology of Burial Monuments of the Classical Period in the Territory of Azerbaijan: Monograph]. Institute of Archaeology and Ethnography of ANAS; Elm, Baku, 248 p. [in Russian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 373.091.8(477.83)"1953/1964"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-2

Максим ВОЛОШИН,
orcid.org/0009-0007-8432-1459
аспірант кафедри історії та археології
Маріупольського державного університету
(Київ, Україна) maksim336633@ukr.net

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ ДРОГОБИЦЬКОЇ ТА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (1953–1964)

Постановка проблеми. В статті розглядається повсякдення учнів загальноосвітніх шкіл Дрогобицької та Львівської областей років десталінізації (1953–1964). Школярі складали значну частину міських мешканців регіону, отже без висвітлення їхнього щодення неможливо повноцінно реконструювати побут населення українців краю. Додаткової актуальності проблема набуває у зв'язку з відсутністю подібних праць у вітчизняній історіографії. Метою даної статі є дослідження повсякдення школярів Дрогобицької та Львівської областей періоду «відлиги» (1953–1964). Результати. Доведено, що основним чинником, який впливав на повсякдення школярів, було прагнення радянської влади перетворити їх на зразкових будівничих комунізму, більшість з яких мали працювати на виробництві та у сільському господарстві. З огляду на це щоденна рутина учнів загальноосвітніх закладів проходила в умовах перманентної ідеологічної обробки, повзучої русифікації, великого академічного навантаження, намагання контролювати позакласний час дитини та спроб зробити навчальний процес максимально політехнічним. Через проблеми з кадрами, незадовільний матеріально-технічний стан значної кількості шкіл, резистентність вагомої частини школярів та їх родин влада не зуміла повністю реалізувати задумане. Значна частина дітей розділяла комуністичні ідеали хіба ще у школі, а вдома, під впливом батьків та оточення, висловлювала протилежні думки. Крім того, здебільшого учні міських навчальних закладів прагнули продовжити навчання у вишах, негативно сприймаючи можливість вимушеного працевлаштування на виробництво. Попри це, політика влади в регіоні в роки десталінізації у сфері середньої освіти не пройшла безслідно: значна частина місцевих дітей ставала двомовними, штучні перепони на шляху вступу до вишів закрили дорогу до університетів та інститутів певному відсотку місцевої молоді, діти приїжджих спеціалістів з російськомовних областей УРСР та національних республік СРСР слабко інтегрувалися у місцеве суспільство.

Ключові слова: *повсякдення, «відлига», міські мешканці, захід України, десталінізація, освітні практики, регіональна історія.*

Maksym VOLOSHYN,
orcid.org/0009-0007-8432-1459
PhD student at the Department of History and Archaeology
Mariupol State University
(Kyiv, Ukraine) maksim336633@ukr.net

EVERYDAY LIFE OF GENERAL SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN THE DROHOBYCH AND LVIV REGIONS, 1953–1964

Problem statement. The article examines the everyday life of students at general secondary schools in the Drohobych and Lviv regions during the years of de-Stalinization (1953–1964). Schoolchildren constituted a significant proportion of the region's urban population; therefore, without examining their daily lives, it is impossible to fully reconstruct the everyday life of the region's Ukrainian population. The issue is especially relevant due to the lack of similar studies in Ukrainian historiography. The aim of the article is to study the everyday life of schoolchildren in the Drohobych and Lviv regions during the "Thaw" period (1953–1964). Results. It has been established that the primary factor shaping schoolchildren's everyday lives was the Soviet authorities' desire to turn them into exemplary builders of communism, most of whom were expected to work in industry and agriculture. Consequently, the daily routine of students at general secondary schools took place amid constant ideological indoctrination, creeping Russification, a heavy academic workload, attempts to control children's extracurricular time, and efforts to make the educational process as polytechnical as possible. Due to staff shortages, the poor material and technical condition of many schools, and resistance from a substantial proportion of schoolchildren and their families, the authorities were unable to fully implement their plans. Many children embraced communist ideals only at school, whereas at home, under the influence of their parents and social environment, they expressed opposing views. Furthermore, students at urban schools generally sought to continue their education at universities and reacted negatively to the prospect of compulsory employment in industry. Despite this, the regional government's policy on secondary education during the years of de-Stalinization did not go unnoticed: many local children became bilingual; artificial barriers to admission to higher education institutions denied a proportion of local young people access to universities and institutes; and the children of specialists who had moved there from Russian-speaking regions of the Ukrainian SSR and the national republics of the USSR integrated poorly into local society.

Key words: *everyday life, the Thaw, urban residents, Western Ukraine, de-Stalinization, educational practices, regional history.*

Постановка проблеми. Виокремлення учнів загальноосвітніх шкіл з поміж інших вікових груп міських мешканців Дрогобицької та Львівської обумовлено не стільки їхньою численністю (становили приблизно 10% від загальної кількості населення), скільки специфікою їхнього повсякдення, яка непритаманна іншим соціально-віковим групам. Разом з тим багато явищ, характерних для повсякдення дорослого міського мешканця регіону, наприклад двомовність, пояснювалися саме впливом шкільного життя, що підсилює актуальність проблеми. Отже, вивчення щодення даної категорії населення допоможе створити цілісне дослідження з історії повсякдення міських мешканців Львівської та Дрогобицької областей доби «відлиги» (1954–1964) та зрозуміти причини деяких феноменів, характерних для соціуму регіону.

Аналіз досліджень. Спеціальних історичних досліджень з теми не існує. Окремі її аспекти розглядаються в роботах Л. Березівської (Березівська: 2007), М. Кагальної (Кагальна: 2015), О. Марчука (Марчук: 2017), С. Сворака (Сворак: 1999) та ін. Згадані автори не ставили за мету реконструювати повсякдення учнів загальноосвітніх шкіл Дрогобицької та Львівської областей доби десталінізації (1953–1964), а здебільшого торкалися проблеми вимушено, використовуючи окремі факти повсякдення міських школярів регіону для досягнення власних задач.

Мета статті полягає у висвітленні повсякдення школярів Дрогобицької та Львівської областей років десталінізації (1953–1964) крізь призму освітньої політики влади, яка усі зусилля спрямовувала на виховання зі школярів регіону справжніх будівничих комунізму.

Виклад основного матеріалу. У 1953/1954 навчальному році у Львівській області працювало 989 шкіл: 444 початкових, 389 семирічних, 156 середніх, в яких навчалося 164 209 учнів та працювало 9100 вчителів, з них місцевих – 3760 (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 84. Арк. 75). Станом на 1960 р. в об'єднаній Львівській області нараховувалося 1756 загальноосвітніх шкіл (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 2. Арк. 62). Відсоток дітей шкільного віку, що не відвідували навчальні заклади, був мізерним. Наприклад, у м. Львові на 1954 р. таких було всього 54, значна частина з них були хворі (ДАЛО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 680. Арк. 67). А вже у 1963 р. у містах регіону не було зафіксовано жодного випадку, коли дитина відповідного віку не відвідувала школи з неповажних причин (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3644. Арк. 65).

У населених пунктах заходу України відчувався брак загальноосвітніх навчальних закладів, який виник не тільки через стрімке збільшення міського населення, але й через передачу багатьох шкільних будівель різним організаціям після війни (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 397. Арк. 109). Особливо важка ситуація була у 1957/1958 навчальному році у м. Дрогобичі, де будівлі шкіл були зайняті військовими частинами. Усі звернення обкому з вимогою звільнити будівлі Прикарпатський воєнний округ ігнорував (ДАЛО. Ф. П. 5001. Оп. 31. Спр. 60. Арк. 153).

Нестача шкіл призвела до того, що значна частина учнів вчилася у другу та навіть третю зміну. Так, у 1956 р. у м. Львові зі 47 638 учнів 18 561 навчалися у другу зміну (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 397. Арк. 108). У 1956 р. у Львівській області почали скорочувати двозмінне навчання. Для реалізації задуманого в регіоні розпочалося інтенсивне будівництво нових навчальних закладів у містах Львові, Золочеві, Червонограді (Шептицький) (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 346. Арк. 13). У 1958 р. у Львівській області було затверджено план поступового переведення усіх районів на однозмінне навчання. Згідно з прогнозами, процес мав завершитися у 1960–1961 рр. (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 187. Арк. 5). Станом на 1960 р. в об'єднаній Львівській області на однозмінне навчання було переведено 1406 шкіл та 86% учнів. Влада вважала, що у 1961 р. усі загальноосвітні заклади регіону в районах і містах, окрім м. Львова, можна перенести на однозмінне навчання (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 2. Арк. 62–63). Процес переходу гальмувало систематичне невиконання будівельними організаціями плану. У 1958 р. в Дрогобицькій області на серпень поточного року план капітального будівництва шкіл було виконано лише на 37,7% (ДАЛО. Ф. Р. 714. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 196), а у 1961 р. вже в об'єднаній Львівській області до початку навчального року встигли ввести в дію тільки 3480 нових учнівських місць з 7220 (ДАЛО. Ф. Р. 714. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 82).

Матеріально-технічне забезпечення багатьох міських шкіл області було незадовільним, особливо в перші роки десталінізації. На Заході України найліпше забезпечувалися львівські школи, але навіть їхній матеріально-технічний стан залишався недостатнім. Звіт 1953 р., в якому подані результати перевірки шкіл міста, показує, що з 66 шкіл тільки 28 займали спеціально збудовані приміщення, решта – пристосовані. В багатьох загальноосвітніх закладах були відсутні гардеробні, їх заміняли примітивні вішаки у класах. В жодній школі не було системи примусової вентиляції, вентилювання відбувалося через вікна та

фрамуги. У 24 школах зафіксовано проблеми зі штучним освітленням. Чотири освітні установи не мали буфетів та столових. При цьому більшість навчальних закладів мали вбиральні на кожному поверсі та безперебійне водопостачання (ДАЛО. Ф. Р. 406. Оп. 2. Спр. 181. Арк. 42–44). Ситуація з матеріально технічним забезпеченням навчальних закладів в регіоні почала покращуватися приблизно наприкінці 50-х років з введенням в експлуатацію все більшої кількості нових шкіл. Позитивні зміни відмітила навіть республіканська влада: у 1960 р. на засіданні Президії ЦК Компартії України при обговоренні питання стосовно заходів зі зміцнення матеріальної бази шкіл Львівська область не згадувалася у негативному контексті (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3131. Арк. 19–25).

Офіційно в СРСР не було привілейованих шкіл, які при наборі учнів керувалися не їхніми знаннями чи місцем проживання, але виключно становищем батьків. Дослідження з регіональної історії показують, що такі середні навчальні заклади були по всій країні, в тому числі у Дрогобицькій та Львівській областях. Одним з них була львівська СШ № 4 з англійською мовою викладання. Після її реорганізації у 1956 р. до школи перестали приймати дітей «простих» батьків. Так, з 33 школярів, прийнятих до першого класу цієї школи, тільки троє були дітьми робочих (Довідка комісії, 1996: 408–409).

Педагогічні колективи в загальноосвітніх школах відрізнялися строкатістю та складалися з колишніх вчителів гімназій часів Другої польської республіки, направлених з російськомовних регіонів УРСР та національних республік СРСР педагогів та молодих спеціалістів з місцевих жителів. Більшість мемуаристів, попри негативне ставлення до радянської влади, згадують своїх шкільних вчителів з теплотою та повагою, відмічаючи їхню високу професійність, чудові людські якості та вміння знайти підхід до кожної дитини. Негативне ставлення дітей до педагога було рідкісним явищем.

Не всі вчителі загальноосвітніх шкіл регіону мали вищу освіту. Станом на 1961 р. 68 педагогів I–IV класів мали загальну середню і незакінчену середню освіту, в V–X класах працювало 38 вчителів з педагогічною середньою освітою та 120 вчителів з загальною середньою освітою. В області 80 директорів середніх шкіл і 188 директорів неповних середніх навчальних закладів мали незакінчену вищу освіту, а 14 мали тільки середню (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 252. Арк. 54).

В перші роки «відлиги» в регіоні відчувався брак вчителів, особливо викладачів математики та фізики, природознавства та хімії, географії, російської мова та літератури, української мова та літератури. Педагоги з перелічених дисциплін були перевантажені, що негативно впливало на навчальний процес (ДАЛО. Ф. П. 5001. Оп. 22. Спр. 59. Арк. 6). Нестача педагогічних кадрів в регіоні пояснювалася не стільки відсутністю потрібної кількості вчителів в республіці, скільки організаційними проблемами, притаманними плановій системі: випускники вишів відмовлялися працювати за направленнями, наприклад, у 1954 р. у Дрогобицькій області таких випадків було зафіксовано 55 (ДАЛО. Ф. П. 5001. Оп. 22. Спр. 59. Арк. 57). Не в останню чергу подібні випадки траплялися через нестачу в регіоні нормального житла для вчителів. Наприклад у 1961 р. у Львівській області не було побудовано жодної квартири для педагогів (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3303. Арк. 133). Подібна проблема була характерна для усієї території УРСР. Станом на листопад 1961 р., тобто в розпал навчального року, близько тисячі випускників Київського, Одеського, Львівського державних університетів та педагогічних інститутів не з'явились на роботу в школи за призначенням (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3301. Арк. 13).

В школах регіону йшла активна пропагандистська робота з метою перетворення школярів на вірних будівничих комунізму. Дітям читалися численні лекції про переваги соціалістичного ладу, про антинауковість релігійних забубонів, про неминучість побудови комунізму. Проводилися відкриті комсомольські конференції. На одній з них побували кореспонденти газети Львівська правда, які з захопленням описували, як школярі піддавали публічному остракізму своїх товаришів за релігійність (Мілевський, Шерешков, 1963: 4). Сучасники згадують, що їх змалку вчили не боятися війни та бути до неї готовими. Подібні спогади про дитинство характерні не тільки для міських мешканців Дрогобицької та Львівської областей. М. Несенюк, уродженець м. Рівного, згадує: «Морально всі були готові хоч завтра їхати воювати чи то до В'єтнаму, чи на Кубу, чи ще куди, де наші протистояли американським імперіалістам» (Несенюк: 2011: 79). Особлива увага, зважаючи на специфіку краю, приділялася «розвінчанню» буржуазного українського націоналізму. Учні мали усвідомити його «антинародну звірячу сутність», зрозуміти, що «бандити» (саме це слово найчастіше вживали влада на адресу вояків УПА) діяли за наказом та в інтересах своїх закордонних господарів.

Безперечно, частина дітей піддавалася пропагандистському впливу, але завдяки дослідникам регіональної історії встановлено, що їх було зна-

чно менше ніж в інших областях УРСР, не кажучи про національні республіки СРСР. Висока резистентність школярів заходу України до комуністичної отрути пояснюється порівняно нетривалим перебуванням земель регіону у складі комуністичної держави та високим відсотком школярів, які мали репресованих родичів чи членів сімей учасників національно-визвольних змагань.

Середовище школярів регіону не було цілковито україномовним. Радянська влада прагнула максимально збільшити в краю кількість шкіл з російською мовою викладання, прикриваючись необхідністю навчання дітей спеціалістів та партійних працівників з російськомовних регіонів УРСР та національних республік СРСР «рідною мовою». На практиці до них приймали усіх охочих місцевих жителів, яких ніколи не бракувало, бо школи з російською мовою викладання мали ліпшу технічну базу. ЦК КП України навіть спростовувало ЦК КПРС повідомлення, в якому стверджувалося, що в школи з російською мовою навчання не приймають українських дітей чи дітей від змішаних шлюбів (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2998. Арк. 60). Окремі батьки не тільки усвідомлювали різницю між україномовними та російськомовними школами в матеріальному забезпеченні, але й скаржилися на це місцевій владі (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 385. Арк. 53). Попри це ситуація не мінялася. Наприклад, у м. Львові у 1956 р. з 63 загальноосвітніх шкіл 31 була з російською мовою викладання, при цьому зі 47 638 учнів російською навчалися 27 354 дітей (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 397. Арк. 108), що аж ніяк не можна пояснити національним складом міста. В школах з російською мовою викладання місцеві діти повністю не зросійщувалися, а ставали двомовними, що негативно відображалося на мовному ландшафті регіону. При цьому школи з українською мовою викладання нерідко принципово не відрізнялися від російськомовних, в багатьох з них українська лунала хіба що на уроках, а в коридорах розмовляли російською (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 406. Арк. 98).

В окремих навчальних закладах працювали вчителі зі східних областей УРСР, що погано володіли українською та розмовляли на жахливому суржику. І. Лемко згадує, що від вчительки української мови Валентини Миколаївни можна було почути: «деточька, тебе шо, природа обідєла?», «сідай, мінус три – почті два», «треба працувати» (Лемко, 2007: 62). Спілкування з такими педагогами призводило до засмічення лексикону школярів, бездумного калькування російських слів та їх вимовлення на українській манір. Саме у школі в багатьох молодих людей регіону сформувався стереотип про українську мову як «непрестижну», «сільську», тоді як російська вважалася «передовою», «модерною».

17 квітня 1959 р. було прийнято сумнозвісний закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», який зокрема давав батькам право обирати мову навчання (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2958. Арк. 67). В українській історіографії він однозначно оцінюється як ще один інструмент зросійщення українців. Дослідження з регіональної історії показують, що у Дрогобицькій та Львівській областях він не призвів до таких руйнівних наслідків, як у східних та південних частинах України, де батьки з тих чи інших міркувань масово переводили дітей до російськомовних шкіл, але перешкодив інтеграції багатьох переселенців.

В роки «відлиги» серед українців регіону поступово змінюється ставлення до вищої освіти, що викликано складним комплексом соціально-економічних причин, серед яких погані умови праці на промислових підприємствах та у колгоспах, зростання кількості вишів, переоцінка суспільством ціннісних імперативів та установок. В окремих сім'ях провал молодої людини на вступних іспитах сприймався як справжня трагедія. Подібне явище яскраво ілюструє життєва ситуація юнака, який звернувся до комсомолу через те, що не пройшов по конкурсу у вищий навчальний заклад та просив поради, бо не хотів йти на виробництво (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 8. Арк. 76).

Влада усвідомлювала небезпеку для соціалістичної системи непопулярності робітничих та сільськогосподарських професій серед школярів тому оголосила курс на політехнізацію освіти. Для досягнення цієї мети у загальноосвітніх школах організовувались спецкласи з виробничим навчанням. В регіоні початок експерименту не можна назвати вдалим. У 1954 р. у львівській середній школі № 6, одній з небагатьох, де відкрилися спецкласи, була проведена перевірка. Вона показала, що успішність у них низька, допомога з боку технікуму легкої промисловості майже не надається, керівництво школи також мало приділяло уваги спецкласам (ДАЛО. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 659. Арк. 270–272). Вже у 1955 р. республіканська влада вирішала додатково поширити позитивний, на її думку, досвід спеціалізованих класів шести загальноосвітніх шкіл на 200 навчальних закладів УРСР (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2309. Арк. 13), а у 1956 р. ще на 600 шкіл (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2390. Арк. 4). В реальності у 1956 р. таких закладів було всього 94 по всій республіці, у Львівській області подібні класи було створено

тільки у чотирьох школах, з них три були міськими (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2390. Арк. 17).

Вже у 1958 р. було прозвітовано про створення в більшості шкіл області матеріально-навчальної бази для подальшого розвитку політехнічного навчання: 4 тис. учнів 8–10 класів були охоплені виробничим навчанням (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 156. Арк. 69). На початку 60-х років чиновники звітували про поліпшення зв'язку навчання з працею, з практикою комуністичного будівництва (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 2. Арк. 62). У 1960 р. було вирішено реорганізувати спеціалізовані класи середніх шкіл з підготовки спеціалістів середньої кваліфікації на базі технікумів у класи з виробничим навчанням (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3111. Арк. 62). Станом на 1961 р. в УРСР було 6382 школи з такими класами, в яких навчалося 361,2 тис. учнів (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3289. Арк. 28).

На середину 50-х років стало зрозуміло, що не тільки створення спеціалізованих класів, але й активна пропаганда робітничих та сільськогосподарських професій у кіно та заохочення керівництва промислових підприємств брати на роботу молодь, що тільки закінчила школу (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2681. Арк. 2), не зменшить кількість осіб, охочих навчатися у вишах. Для зменшення потоку абітурієнтів обласні керівники пропонували активніше працювати з батьками випускників, пояснювати, що перевага надається тим, хто після закінчення десяти класів загальноосвітньої школи мінімум два роки відпрацював на виробництві (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 8. Арк. 131). У 1960 р. відсоток студентів з дворічним виробничим стажем та демобілізованих збільшився до 70 (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 2. Арк. 64). Попри те, що влада явно робила ставку саме на методи примусу, вона не відмовилася від пропаганди образу молодого успішного робітника. Наприклад, в одному з номерів Львівської правди за 1963 р. з'явилася стаття Р. Іваничука, в який він не шкодує улесливих епітетів на адресу колишнього учня львівської школи № 34, що не соромиться своєї роботи на заводі (Іваничук, 1963: 2).

В сучасному українському суспільстві досі є життєздатним міф про високу якість радянських освітніх практик. Він зародився ще в радянські часи за активної підтримки влади, яка намагалася представити шкільну систему СРСР найкращою та найефективнішою у світі. Так, директор львівської школи № 49 на одній з партійних обласних конференцій заявив: «радянська школа дає самі глибокі і міцні знання з основ науки». Педагог прийшов до такого висновку на підставі низького рівня знань переселенця з Бразилії, який закінчив 10 класів гімназії за програмою американської школи (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 156. Арк. 182). Утвердженню даного міфу в сучасній Україні, зокрема, сприяли численні опубліковані спогади, які нерідко видавали в рамках дослідження регіональної історії, а також розповіді старших родичів та знайомих.

Ретельний аналіз архівних документів показує, що публічні заяви окремих педагогів та спогади сучасників не відображають реальний рівень успішності учнів заходу України. Так, у 1954 р. на VI львівській обласній партійній конференції секретар львівського обкому ЛКСМУ навів дані, згідно з якими за перше півріччя 1953/1954 навчального року понад 16 тис. школярів не встигали в навчанні (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 5. Арк. 26). Проблема набула настільки великого та системного характеру, що у 1954 р. розглядалася на засіданні Президії ЦК КПУ (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2038. Арк. 10–12). В першому півріччі 1960 р. у Львівській області не встигало 25 тис. учнів (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 2. Арк. 63). Є підстави вважити, що наведені цифри не відображають дійсність через сфальсифіковані звіти директорів навчальних закладів (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 409. Арк. 74) та поблажливість окремих педагогів при оцінюванні рівня знань школярів (ДАЛО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 640. Арк. 26) чи несистематичність атестації знань (ДАЛО. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 659. Арк. 194). Зауважимо, що навіть профільні чиновники ставили під сумнів високий відсоток успішних учнів (ДАЛО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 640. Арк. 29).

Реальним показником якості освітніх практик була ситуація з золотими та срібними медалістами. Навіть представники влади та навчальних закладів визнавали, що часто дитина нагороджувалася не за відмінні знання, а через положення батьків, які працювали у школі чи займали відповідальні посади. Підкреслювалося, що при вступі до вишів низькі знання показували не тільки випускники сільських шкіл, але й медалісти, які вчилися у Львові, Дрогобичі, Самборі (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 8. Арк. 94). В окремих школах отримати медаль можна було за банального хабаря. Випадки завищення оцінок ставали предметом перевірок прокуратури (ДАЛО. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 762. Арк. 41).

Неуспішність деяких школярів не можна пояснити нестачею навчальних годин для засвоєння матеріалу. Учні середніх та старших класів були змушені вчитися в школі 5–6 годин та витрачати на домашні завдання ще 4 години.

З четвертого класу учні складали екзамени. У четвертому та п'ятому класах – два іспити, у шостому – три, у сьомому – чотири, у восьмому – три, у дев'ятому – п'ять, у десятому – сім екзаменів (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2064. Арк. 23). Великі навантаження не дозволяли дітям мати повноцінне дозвілля, призводили до проблем зі здоров'ям та часто до неуспішності. Проблема перевантаження дітей у школі визнавалася не тільки батьками, але й педагогами та була загальносоюзною. Освітяни бачили два основні шляхи її розв'язання: перехід на 12 річну освіту та засвоєння програмного матеріалу у школі (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 156. Арк. 183).

Більшість школярів регіону віком від 9 до 14 років були членами Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Леніна. Станом на кінець І-го півріччя 1953/1954 року в школах та дитячих будинках Львівської області діяло 1018 піонерських організацій, що об'єднували 106 829 піонерів (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 84. Арк. 64). В кінематографі та художній дитячій літературі того часу піонерів традиційно зображали сміливими, розумними та ініціативними, а їхнє життя змальовувалося цікавим та змістовним, в якому дорослі були лише мудрими наставниками, але аж ніяк не начальниками. Насправді в містах регіону піонерські організації перетворилися на формальні об'єднання, членство в яких було майже таким самим обов'язковим як навчання в середній школі. Більшість заходів проводилися для звітності. Піонерські організації якщо чомусь і вчили місцевих дітей, то показушності, бюрократизму, формалізму та привчали що є дві реальності – одна, в якій людина живе, та друга – для керівництва. І. Лемко з цього приводу зауважив: «обманювати нас вчили змалку» (Лемко, 2007: 66).

В загальноосвітніх навчальних закладах регіону досить поширеними були випадки порушення шкільної дисципліни. Школярі, переважно хлопці, підпалювали саморобні димові шашки, підкладали канцелярські кнопки на крісла вчителя, запихали сірники у замковий отвір, прогулювали уроки, билися тощо. Траплялися крадіжки канцелярського приладдя, дрібних монет з кишень учнівських пальт. Іноді порушення шкільної дисципліни переростали у справжні кримінальні злочини. Так, в одній зі львівських шкіл на педраді учень жбурнув вазу у директора, вийняв ножа, якого в нього вибили, та кинув глобус у голову іншому педагогу (ДАЛО. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 659. Арк. 181). Подібні випадки не були типовими. І. Лемко згадує, що в його львівській школі, в якій колись вчився С. Лем, «усе, спрямоване на знущання з вчителів, чи навіть з учнів, було не в пошані» (Лемко, 2007: 72).

Деякі учні не обмежувалися порушенням шкільних правил та затримувалися міліцією за жебрацтво, дрібні кишенькові крадіжки, незаконну вуличну торгівлю. У м. Перемишляни школярка Л. Проців залізла до універмагу та винесла звідти зокрема туфельки та золотий годинник, крала в сусідів білизну (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 9. Спр. 2. Арк. 103). У 1960 р. у м. Львові була викрита група юнаків, які зберігали вогнепальну та холодну зброю. Серед них були учні середніх шкіл № 6, № 17, № 21 (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 93. Арк. 47–50). Цікаво що за перше півріччя 1954 р. у м. Львові найбільше затримали учнів знаменитої елітної школи № 8 – 22 осіб (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 87. Арк. 154). В окремих навчальних закладах регіону перевірки виявляли факти порушення дисципліни, які зазвичай пояснювалися незгуртованістю педагогічного колективу (ДАЛО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 640. Арк. 28).

З порушниками шкільної дисципліни боролися традиційними для радянських освітніх практик методами: викликали батьків, малювали на них карикатури у шкільних стінгазетах, обговорювали поведінку на піонерських зборах. Іноді педагоги визнавали, що нічого не можуть вдіяти з учнями. Наприклад, директор ЗОШ № 43 м. Львова звертався до органів міліції з проханням вплинути на учня його школи (ДАЛО. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 762. Арк. 24), який викрав інструменти зі складу та продав їх (ДАЛО. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 762. Арк. 23).

В окремих школах застосовували тілесні покарання: удари лінійкою по долонях, шмагання паском, удари указкою по пальцях, іноді дітей змушували стояти голими колінами на гречці. Про подібні антипедагогічні методи виховання згадують у спогадах І. Лемко (Лемко, 2009: 74), Я. Тарас (Тарас, 2024: 1009), В. Шпіцер (Шпіцер, 2014: 31). Формально така практика засуджувалася та каралася. Так, у в спеціальному повідомленні управління МДБ (Міністерство державної безпеки) від 14 січня 1953 р. йшлося про застосування фізичної сили до учнів з боку вчителів шкіл декількох районів Дрогобицької області. Козаков, завідувач профільного відділу Дрогобицького обкому, у листі до секретаря обкому, реагуючи на це повідомлення, відзвітувався про покарання педагогів: прокураторі було поручено притягнути до відповідальності вчителів, а двом директорам були винесені суворі догани з занесенням в облікову картку (ДАЛО. Ф. П. 5001. Оп. 17. Спр. 68. Арк. 142–143). В реальності отримували розголос лише окремі, кричущі, випадки. Практика застосу-

вання тілесних покарань до учнів була поширена й в інших регіонах УРСР, при цьому реакція місцевих органів влади на подібні факти не завжди була адекватною (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3677. Арк. 35).

Комуністична влада випадки полової розпущеності, пияцтва, хуліганства та серйозних кримінальних правопорушень серед підлітків була схильна пояснювати відсутністю «єдності у вихованні», невмінням окремих батьків усвідомити свою відповідальність перед суспільством за дітей (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 9. Спр. 2. Арк. 103), відсутністю індивідуального підходу (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3291. Арк. 15). Частина батьків дійсно не цікавилася шкільним навчанням власних дітей, мотивуючи це зайнятістю на роботі та тим, що їх вихованням повинна займатися школа. Подібної позиції, наприклад, дотримувалися стахановець автобусно-таксо-моторного парку Тимченко, заступник керівника облконторою банку Вергуна (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 4. Арк. 28). Найбільш активний спротив втручанню школи у виховання дітей чинили місцеві жителі, яких подібні порядки відверто дратували. Особливий протест викликала антирелігійна пропаганда серед дітей. Своєю чергою багато адміністрацій шкіл ігнорували повідомлення про затримання школярів міліцією чи намагалася їх вигородити. Наприклад, школа № 8 у відповідь на сигнал з правоохоронних органів з приводу учнів Харкевич та Оцуляк відповіла, що «діти ці хороші, і що міліція дарма підозрює їх у крадіжках» (ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 87. Арк. 154).

Висновки. Повсякдення школярів регіону періоду «відлиги» визначалося примусовим залученням до піонерської організації, цькуванням релігійних дітей, обов'язковим ідеологічним наповненням уроків та проведенням спеціальних лекцій та конференцій, повзучим зросійщенням, намаганням контролювати позакласний час шляхом залучення дітей до різних гуртків та секцій, перевантаженням домашніми завданнями. Перелічені заходи були спрямовані на виховання добропорядного радянського громадянина, який мав працювати в промисловості чи у сільському господарстві. Саме для збільшення серед молоді охочих працювати на виробництві було взято курс на політехнізацію освіти, що супроводжувалося переглядом навчальної програми, створенням спеціалізованих класів, а пізніше, класів з виробничим навчанням на базі технікумів, створенням перепон для вступу у виші та навіть героїзацією образу молодого заводчанина. Подібні плани втілювалися на фоні чисельних не розв'язаних проблем, як стали частиною повсякдення школярів регіону періоду десталінізації. Мова йде про нездольне матеріальне забезпечення частини шкіл, проблеми з дисципліною в багатьох навчальних закладах, формальний підхід до освітніх практик, що негативно відображалося на успішності учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д. Радянська реформа про зміцнення зв'язку школи з життям (1956–1964). Шляхи освіти. 2007. № 4. С. 42–47.
2. Державний архів Львівської області України (ДАЛО). Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 84. Арк. 75.
3. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 2. Арк. 62–64.
4. ДАЛО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 680. Арк. 67.
5. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 397. Арк. 108–109.
6. ДАЛО. Ф. П. 5001. Оп. 31. Спр. 60. Арк. 153.
7. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 346. Арк. 13.
8. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 187. Арк. 5.
9. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 2. Арк. 62-63.
10. ДАЛО. Ф. Р. 714. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 196.
11. ДАЛО. Ф. Р. 714. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 82.
12. ДАЛО. Ф. Р. 406. Оп. 2. Спр. 181. Арк. 42–44.
13. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 252. Арк. 54.
14. ДАЛО. Ф. П. 5001. Оп. 22. Спр. 59. Арк. 6; 57.
15. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 385. Арк. 53.
16. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 406. Арк. 98.
17. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 8. Арк. 94; 76; 131.
18. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 156. Арк. 69; 182–183.
19. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 5. Арк. 26.
20. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 409. Арк. 74.
21. ДАЛО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 640. Арк. 26; 28–29.
22. ДАЛО. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 659. Арк. 23–24; 41; 181; 194.
23. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 84. Арк. 64.
24. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 9. Спр. 2. Арк. 103.

25. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 93. Арк. 47–50.
26. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 87. Арк. 154.
27. ДАЛО. Ф. П. 5001. Оп. 17. Спр. 68. Арк. 142–143.
28. ДАЛО. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 4. Арк. 28.
29. Довідка комісії Львівського міськкому КП України обкомові КП України про комплектування СШ № 4 м. Львова. 13 серпня 1959 року. *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Том II (1953–1966).* / відпов. ред. Ю. Сливка. Львів, 1996. С. 408–411.
30. Иванычук Р. Каждый садит деревцо. *Львовская правда*. 1963. 2 апреля. (№ 78). С. 2.
31. Кагальна М. Повсякденне життя вчителів УРСР у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2015. 248 с.
32. Лемко І. Львів понад усе: спогади львів'янина другої половини 20-го століття. Львів: Піраміда, 2007. 186 с.
33. Марчук О. А. Учителі України в освітніх реформаційних процесах в період хрущовської «відлиги» (друга половина 50-х – перша половина 60-х рр. ХХ ст.): дис. … канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2017. 238 с.
34. Милевский Э., Шерешков С. Юные атеисты. *Львовская правда*. 1963. 8 января. (№ 6). С. 4.
35. Несенюк М. Рідне місто. Те, що пам'ятаю. Рівне : ПП ДМ, 2011. 182 с.
36. Сворак С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першої половини 60-х років ХХ століття: дис. … доктора іст. наук: 07.00.01. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1999. 367 с.
37. Тарас Я. Мої архітектурно-етнологічні світи... Народознавчі зошити. № 5 (179), 2024. С. 1007–1057. DOI https://doi.org/10.15407/nz2024.05.1007
38. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3644. Арк. 65.
39. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3131. Арк. 19–25.
40. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3303. Арк. 133.
41. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3301. Арк. 13.
42. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2998. Арк. 60.
43. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2958. Арк. 67.
44. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2309. Арк. 13.
45. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2390. Арк. 4; 17.
46. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3111. Арк. 62.
47. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3289. Арк. 28.
48. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2681. Арк. 2.
49. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2038. Арк. 10–12.
50. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2064. Арк. 23.
51. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3677. Арк. 35.
52. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3291. Арк. 15.
53. Шпіцер В. Рікою пам'яті. Львів : Тиса, 2014. 352 с.

REFERENCES

1. Berezivska L. D. (2007). Radianska reforma pro zmitsnennia zviazku shkoly z zhyttiam (1956-1964) [The Soviet reform to strengthen the link between school and life (1956-1964)]. Shliakhy osvity, 4, 42–47. [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti Ukrainy (DALO) [State Archive of Lviv Region of Ukraine]. [in Ukrainian].
3. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 8. Spr. 2. Ark. 62–64. [in Ukrainian].
4. DALO [LRSA]. F. R. 6. Op. 2. Spr. 680. Ark. 67. [in Ukrainian].
5. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 5. Spr. 397. Ark. 108–109. [in Ukrainian].
6. DALO [LRSA]. F. P. 5001. Op. 31. Spr. 60. Ark. 153. [in Ukrainian].
7. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 5. Spr. 346. Ark. 13. [in Ukrainian].
8. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 6. Spr. 187. Ark. 5. [in Ukrainian].
9. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 8. Spr. 2. Ark. 62-63. [in Ukrainian].
10. DALO [LRSA]. F. R. 714. Op. 1. Spr. 1. Ark. 196. [in Ukrainian].
11. DALO [LRSA]. F. R. 714. Op. 1. Spr. 25. Ark. 82. [in Ukrainian].
12. DALO [LRSA]. F. R. 406. Op. 2. Spr. 181. Ark 42–44. [in Ukrainian].
13. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 8. Spr. 252. Ark. 54. [in Ukrainian].
14. DALO [LRSA]. F. P. 5001. Op. 22. Spr. 59. Ark. 6; 57. [in Ukrainian].
15. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 5. Spr. 385. Ark. 53. [in Ukrainian].
16. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 5. Spr. 406. Ark. 98. [in Ukrainian].
17. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 6. Spr. 8. Ark. 94; 76; 131. [in Ukrainian].
18. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 6. Spr. 156. Ark. 69; 182–183. [in Ukrainian].
19. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 5. Spr. 5. Ark. 26. [in Ukrainian].
20. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 5. Spr. 409. Ark. 74. [in Ukrainian].
21. DALO [LRSA]. F. R. 6. Op. 2. Spr. 640. Ark. 26; 28–29. [in Ukrainian].
22. DALO [LRSA]. F. P. 4. Op. 1. Spr. 659. Ark. 23–24; 41; 181; 194. [in Ukrainian].
23. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 5. Spr. 84. Ark. 64. [in Ukrainian].
24. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 9. Spr. 2. Ark. 103. [in Ukrainian].

25. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 8. Spr. 93. Ark. 47–50. [in Ukrainian].
26. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 5. Spr. 87. Ark. 154. [in Ukrainian].
27. DALO [LRSA]. F. P. 5001. Op. 17. Ark. 68. Арк. 142–143. [in Ukrainian].
28. DALO [LRSA]. F. P. 3. Op. 5. Spr. 4. Ark. 28. [in Ukrainian].
29. Dovidka komisii Lvivskoho miskkomu KP Ukrainy obkomovi KP Ukrainy pro komplektuvannia SSh No. 4 m. Lvova. 13 serpnia 1959 roku [Report of the commission of the Lviv City Committee of the Communist Party of Ukraine to the Regional Committee of the Communist Party of Ukraine on staffing Secondary School No. 4 in Lviv. 13 August 1959]. In Yu. Slyvka (Ed.), Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. Vol. II (1953-1966). Lviv, 1996. pp. 408-411 [in Ukrainian].
30. Ivanychuk R. (1963). Kazhdyi sadit derevtso [Everyone plants a sapling]. Lvovskaia pravda, 78, 2. [in Russian].
31. Kahalna M. (2015). Povsiakdenne zhyttia vchyteliv URSR u druhii polovyni 1950-kh – pershii polovyni 1960-kh rr. [Everyday life of teachers in the Ukrainian SSR from the second half of the 1950s to the first half of the 1960s]. Candidate of Historical Sciences dissertation, specialty 07.00.01. Kyiv. 248 p. [in Ukrainian].
32. Lemko I. (2007). Lviv ponad use: spohady lvivianyna druhoi polovyny 20-ho stolittia [Lviv above all: Memoirs of a Lviv resident of the second half of the twentieth century]. Lviv: Piramida. 186 p. [in Ukrainian].
33. Marchuk O. A. (2017). Uchyteli Ukrainy v osvitnikh reformatsiinykh protsesakh v period khrushchovskoi "vidlyhy" (druha polovyna 50-kh – persha polovyna 60-kh rr. XX st.) [Teachers of Ukraine in educational reform processes during Khrushchev's «Thaw» (second half of the 1950s – first half of the 1960s)]. Candidate of Historical Sciences dissertation, specialty 07.00.01. Kyiv. 238 p. [in Ukrainian].
34. Milevskii E., Shereshkov S. (1963, January 8). Yunye ateisty [Young atheists]. Lvovskaia pravda, 6, 4. [in Russian].
35. Neseniuk M. (2011). Ridne misto. Te, shcho pamiataiu [My hometown. What I remember]. Rivne: PP DM. 182 p. [in Ukrainian].
36. Svorak S. D. (1999). Zahalnoosvitnia shkola zakhidnoukrainskoho rehionu v konteksti suspilno-politychnoho zhyttia druhoi polovyny 40-kh – pershoi polovyny 60-kh rokiv XX stolittia [The general secondary school of the Western Ukrainian region in the context of socio-political life from the second half of the 1940s to the first half of the 1960s]. Doctoral dissertation in History, specialty 07.00.01. National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Kyiv. 367 p. [in Ukrainian].
37. Taras Ya. (2024). Moi arkhitekturno-etnolohichni svity... [My architectural and ethnological worlds...]. Narodoznavchi zoshyty, 5 (179), 1007–1057. [in Ukrainian]. DOI https://doi.org/10.15407/nz2024.05.1007
38. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky (TsDAHOU) [Central State Archive of Public Associations and Ukrainica]. F. 1. Op. 6. Spr. 3644. Ark. 65. [in Ukrainian].
39. TsDAHOU. F. 1. Op. 6. Spr. 3131. Ark. 19–25. [in Ukrainian].
40. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 3303. Ark. 133. [in Ukrainian].
41. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 3301. Ark. 13. [in Ukrainian].
42. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 2998. Ark. 60. [in Ukrainian].
43. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 2958. Ark. 67. [in Ukrainian].
44. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 2309. Ark. 13. [in Ukrainian].
45. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 2390. Ark. 4; 17. [in Ukrainian].
46. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 3111. Ark. 62. [in Ukrainian].
47. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 3289. Ark. 28. [in Ukrainian].
48. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 2681. Ark. 2. [in Ukrainian].
49. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 2038. Ark. 10–12. [in Ukrainian].
50. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 2064. Ark. 23. [in Ukrainian].
51. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 3677. Ark. 35. [in Ukrainian].
52. TsDAHOU [CSAPOU]. F. 1. Op. 6. Spr. 3291. Ark. 15. [in Ukrainian].
53. Shpitser V. (2014). Rikoiu pamiati [Along the river of memory]. Lviv: Tysa. 352 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 04.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 726.825
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-3

Ramil QULIYEV,
orcid.org/0000-0001-9694-0985
PhD in Art History,
Deputy Director
Institute of Architecture and Art of the Azerbaijan National Academy of Sciences
(Baku, Azerbaijan) ramil_amea@mail.ru

WEAPON IMAGERY ON LATE MEDIEVAL TOMBSTONES IN AZERBAIJAN AND EASTERN ANATOLIA: SOCIAL STATUS AND MILITARY IDENTITY AS VISUAL EVIDENCE

The article examines weapon imagery on late medieval tombstones in Azerbaijan and Eastern Anatolia as a class of visual-historical evidence rather than as a set of self-explanatory emblems. The central problem is that swords, daggers, bows, arrows, shields and mounted equipment are frequently assigned direct meanings – warrior occupation, martyrdom, nobility or masculine status – although many monuments are uninscribed, displaced from their original setting or known only through legacy documentation. The focused corpus comprises the AH 736 / 1336–1337 stele of Ahi Fahreddin ibn Mehmed Shah from Erzurum; ram-shaped tombstones from Ahlat, including the inscribed AH 803 / 1400–1401 monument of Yar Ali and an anonymous weapon-bearing example; Lerik-region ram stones combining weapons and shears; a Qobustan sanduka with a horse, a checked field and a sword; and decorated tombstones from the Erzincan region. The method integrates formal and iconographic analysis, epigraphic contextualization, tomb typology, motif placement and source criticism. The results show that weapon images are polyvalent. On the Ahi Fahreddin monument, the convergence of an inscription using the terms saʿīd, shahīd, ghāzī and maqtūl with sword-and-dagger reliefs provides the strongest evidence for a relationship among martial identity, violent death and memorial representation. In Ahlat, the regional proximity of explicit shahīd terminology and uninscribed weapon motifs demonstrates a shared visual vocabulary, but it cannot identify every anonymous deceased as a warrior or martyr. The mixed weapon-and-tool assemblage in Lerik supports an interpretation in terms of composite social memory, whereas the ordered horse-ornament-sword sequence on the Qobustan sanduka constructs public prestige without establishing an individual profession. The article proposes a four-level evidentiary model: epigraphically corroborated identity; contextually probable martial status; symbolic representation of prestige; and indeterminate or workshop convention. This model enables tombstones to be read as historical sources while avoiding a reductive, one-to-one dictionary of symbols.

Key words: *tombstone, weapon imagery, military identity, social status, Azerbaijan, Eastern Anatolia.*

Раміль ГУЛІЄВ,
orcid.org/0000-0001-9694-0985
доктор філософії з мистецтвознавства,
заступник директора
Інституту архітектури та мистецтва Національної академії наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) ramil_amea@mail.ru

ЗОБРАЖЕННЯ ЗБРОЇ НА ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ НАДГРОБКАХ АЗЕРБАЙДЖАНУ ТА СХІДНОЇ АНАТОЛІЇ: СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС І ВІЙСЬКОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ВІЗУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО

У статті досліджено зображення зброї на пізньосередньовічних надгробках Азербайджану та Східної Анатолії як особливий тип візуально-історичного джерела. Проблема полягає в тому, що мечі, кинджали, луки, стріли, щити та спорядження вершника нерідко тлумачаться як прямі й однозначні ознаки професії воїна, мученицької смерті, шляхетності або чоловічого статусу, хоча значна частина пам'яток не має читабельних написів, була переміщена з первісного середовища або відома лише за давніми публікаціями. Для перевірки цих інтерпретацій зіставлено стелу Ахі Фахреддіна ібн Мехмед Шаха з Ерзурума, датовану 736 р. гіджри / 1336–1337 рр.; бараноподібні надгробки Ахлата, зокрема написаний пам'ятник Яр Алі 803 р. гіджри / 1400–1401 рр. та анонімний зразок із мечем і кинджалом; пам'ятки Лерікського регіону із поєднанням зброї та ножиць; сандуку з Гобустану з образом коня, шаховим полем і мечем; а також декоровані надгробки Ерзінджана. Методика об'єднує формально-іконографічний аналіз, епіграфічну контекстуалізацію, типологію надгробків, дослідження розташування мотиву та критику джерел. Встановлено, що зображення зброї є полісемантичними. У пам'ятці Ахі Фахреддіна збіг напису з термінами saʿīd, shahīd, ghāzī і maqtūl та рельєфів меча й кинджала створює найсильніший доказ зв'язку між воєнною ідентичністю, насильницькою смертю і меморіальним представленням. В Ахлаті

сусідство епіграфічного означення shahīd та анонімних збройних мотивів свідчить про спільну регіональну візуальну лексику, але не дозволяє вважати кожне безіменне поховання могилою воїна або мученика. Змішаний набір на лерікських пам'ятках вказує на складну соціальну пам'ять, а композиція гобустанської сандуки – на публічну мову престижу без надійної біографічної атрибуції. Запропоновано чотирирівневу модель доказовості: епіграфічно підтверджена ідентичність; контекстуально ймовірний військовий статус; символічна репрезентація престижу; невизначена або цехова конвенція. Така модель дає змогу використовувати надгробки як історичні джерела без редукції їхніх образів до фіксованого «словника символів».

Ключові слова: *надгробок, зображення зброї, військова ідентичність, соціальний статус, Азербайджан, Східна Анатолія.*

Statement of the problem. Funerary monuments are not passive containers of decoration. They are public interfaces through which a community organized the memory of the deceased, articulated social difference and made claims about lineage, piety, profession or status. In Islamic societies, the normative simplicity of burial coexisted with substantial regional variation in commemorative architecture, inscriptions and surface imagery (Petersen, 2013: 241–258; Bullion et al., 2022: 628–645). A tombstone therefore has to be read as an integrated cultural product in which text, image, material, form and location are mutually dependent rather than as separate channels of information (Lambourn, 2008: 252–256). This principle is particularly important in Azerbaijan and Eastern Anatolia, where stelae, sandukas and zoomorphic tombstones formed visually dense funerary landscapes and participated in the public representation of families, urban groups and regional communities (Pancaroğlu, 2021: 117-121, 145–150).

Weapon imagery presents a specific source-critical problem. Swords, daggers, bows, arrows, shields, quivers and mounted equipment are often treated as transparent labels for a warrior, a martyr, an aristocrat or a male burial. Yet the same motif may occur on monuments with and without inscriptions, as an isolated emblem or as part of a hunting narrative, on a stele, sanduka or ram-shaped stone, and in objects that have been displaced from their original cemetery. A visual resemblance to a weapon is certain; the social identity inferred from it is not. The key research gap is thus not the absence of documentation, but the absence of an explicit evidentiary scale separating a confirmed biographical statement from a probable status marker, a generalized prestige symbol and a workshop convention.

The present study addresses that gap through a comparative reading of a restricted corpus from the fourteenth to the sixteenth centuries, supplemented by regional comparative material. The geographical terms Azerbaijan and Eastern Anatolia refer to present-day locations and do not imply that the medieval objects belonged to modern national frameworks. The analysis asks when weapon imagery can legitimately support a claim about military identity and when the evidence permits only a more cautious interpretation as social prestige, normative masculinity or collective memory.

Analysis of recent research and publications. The foundational regional literature documented a wide range of weapon motifs and proposed several recurrent meanings. Yunus Berkli connected swords, daggers, bows and flags with heroism, cause of death, nobility and profession, drawing attention to the Erzurum stele of Ahi Fahreddin, Ahlat ram-shaped stones and Lerik examples (Berkli, 2007: 67–80). Haldun Özkan identified a gendered repertoire in Erzincan and its surroundings: weapons and equestrian motifs were associated with male graves, while weaving and household implements were associated with female graves. At the same time, he noted that local informants no longer possessed detailed knowledge of the motifs and that later monuments could combine formerly differentiated signs (Özkan, 2000: 35–36). This internal qualification is methodologically important because it shows that a regional visual code may be remembered as a convention after its precise semantic distinctions have weakened.

For Azerbaijan, Delefruz Baghırova systematized the artistic treatment of tomb monuments and described narrative sandukas and zoomorphic stones from Qobustan, Lerik and other regions. Her published summary records a Qobustan sanduka divided into a horse image, a checked ornamental field and a sword at the head end, as well as ram-shaped monuments in the south of Azerbaijan bearing bows, arrows, swords, daggers and shears (Bağırova, 2018: 17–18). Telman Ibrahimov interpreted horse-shaped tombstones as a long-lived medieval phenomenon related to martial valor, power and social status, emphasizing that zoomorphic form itself carried cultural memory beyond the individual motifs carved on its surface (Ibrahimov, 2024: 80–87).

Recent research has expanded the methodological range. Kazempour and Shokrpour combined field documentation, inscription reading and comparative symbolic analysis for Ahar Museum tombstones, distinguishing isolated bow-and-arrow images from narrative hunting scenes in which weapons, riders, dogs and prey interact (Kazempour, Shokrpour,

2021: 1065–1086). Ali and co-authors integrated spatial recording, high-resolution photography, petrographic testing, epigraphy and iconography at the Shakhandan cemetery in Shamakhi, demonstrating how a motif acquires meaning within a larger architectural and ritual program (Ali et al., 2026: 177–184). Bingöl's comparative study of Bitlis and Ahlat likewise stresses regional style, epigraphy and artisan mobility, reminding us that motif repetition may result from workshop transmission as well as from shared identity (Bingöl, 2026: 164–170). Mortuary archaeology and material-culture studies further establish that memorial forms encode identities relationally, through the interaction of monument, cemetery space, viewers and later acts of commemoration (Mytum, 2004: 137–178; Mortensen, 1996: 219–228).

Despite this substantial scholarship, weapon imagery is still frequently interpreted through a one-to-one symbolic equation. The present article does not reject earlier interpretations; it tests the degree to which each interpretation is supported by convergent evidence on the same monument and within the same historical context.

Purpose of the article. The purpose is to establish a source-critical model for reading weapon imagery on late medieval tombstones in Azerbaijan and Eastern Anatolia. The research questions are: (1) which combinations of inscription, tomb type and motif placement allow a military or martyr identity to be inferred; (2) how do mixed assemblages of weapons, tools and animal imagery modify that inference; and (3) how can regional and workshop conventions be distinguished from individual biography? The object of study is the funerary monument as a composite historical source; the subject is the evidentiary relationship between weapon imagery and social identity. The material is limited to published and visually documented monuments. The methods are formal-iconographic analysis, epigraphic contextualization, comparative typology, semiotic analysis and source criticism. Because several objects are lost, displaced or incompletely published, the study evaluates the quality of documentation as part of the interpretation.

Presentation of the main material. The analytical protocol records six variables for every case: monument type; date and provenance; preservation status; inscription; weapon motif and its position; and corroborating or competing motifs. A weapon image is treated first as an icon – a recognizable representation of an object. It becomes an index of martial biography only when it is anchored by independent evidence, such as an inscription, a narrative scene or a securely documented social context. It functions as a symbol of prestige when the image is conventional, publicly visible and not tied to a specific biographical statement. This distinction prevents an image from being asked to carry more historical information than the monument preserves.

1. An epigraphically anchored case: Ahi Fahreddin in Erzurum

The strongest case in the corpus is the stele of Ahi Fahreddin ibn Mehmed Shah, dated AH 736 / 1336–1337. Berkli reports that its Arabic inscription characterized the deceased with the terms saʿīd, shahīd, ghāzī and maqtūl. A sword and dagger were carved on the side of the stele together with a

Table 1

Comparative corpus and the status of the evidence

Object / context	Date	Textual evidence	Visual evidence and source condition	Provisional level
Ahi Fahreddin stele, Erzurum	1336–1337	saʿīd, shahīd, ghāzī, maqtūl	Sword and dagger on the same stele; monument reported lost	I
Yar Ali ram stone, Ahlat	1400–1401	Explicit shahīd	Epigraphic control; weapon imagery is not documented on the same object in the source used	Control
Anonymous ram stone, Ahlat	Late medieval	No readable inscription in the published comparison	Sword and dagger; museum / regional context	II-III
Lerik-region ram stones	15th–16th c.	No corroborating inscription in the sources used	Sword, dagger, bow-arrow, quiver and shears; simplified relief	II-III
Qobustan sanduka	Medieval; exact date not supplied in the summary used	No corroborating inscription reported	Horse, checked field and sword at head end	III
Erzincan regional group	Medieval to later continuations	Uneven	Weapons on male-associated stones; weaving tools on female-associated stones; later mixing of motifs	III-IV

rosette, while a lamp motif occupied the footstone. The monument is now reported lost, so the analysis depends on the published transcription and photographs (Berkli, 2007: 71).

Here, image and text converge on the same object. The terms ghāzī and maqtūl create an explicit martial and violent-death frame; shahīd adds a religiously valorized memory of death. The sword and dagger reinforce that frame without independently proving the precise weapon or circumstances of death. The significant point is not that the image decodes the inscription, but that each channel restricts the range of plausible readings of the other. This is an epigraphically corroborated identity: the weapon motif can legitimately participate in a historical statement about how the deceased was publicly remembered. The loss of the original stone, however, prevents renewed epigraphic, technical and spatial examination and must remain part of the evidentiary assessment.

2. Ahlat: textual and visual codes within a regional funerary landscape

Ahlat offers a more complex comparison. One ram-shaped tombstone in the museum, dated AH 803 / 1400–1401, names Yar Ali and explicitly uses the designation shahīd. Berkli juxtaposes this inscribed object with anonymous ram-shaped stones from the same regional corpus on which sword and dagger motifs appear in place of a readable text (Fig. 1; Berkli, 2007: 72–73). The pairing is valuable because it demonstrates that written and visual codes of valorized death coexisted in Ahlat. It does not, however, establish that every anonymous stone with weapons belonged to a person killed in battle.

Ahlat was not merely a collection of isolated graves. Its cemeteries and tomb towers constituted a monumental landscape in which family, corporate and urban identities were materialized over time (Pancaroğlu, 2021: 117–121, 145–150). Within such a landscape, a weapon image could identify the deceased, commemorate a social ideal shared by a lineage, reproduce a recognized local formula or display the patronage of a particular workshop. The anonymous weapon-bearing ram is therefore best classified between contextually probable martial status and symbolic prestige. The regional analogy makes a martial interpretation plausible, but the absent inscription prevents a biographical conclusion.

3. Lerik, Karabakh and Qobustan: mixed visual assemblages in Azerbaijan

The Lerik material shows why the entire motif assemblage must be read rather than a single emblem. Berkli describes a sixteenth-century ram-shaped tombstone carrying a sword, dagger, bow with an arrow, quiver and shears (Fig. 2; Berkli, 2007: 76). Bağırova also records ram-shaped stones in the Lerik region and a fifteenth – to sixteenth-century example in the courtyard of the Khalifa Zakariyya complex at Cangamiran, where bow, arrow and sword motifs are executed in a deliberately simplified manner visible from a distance (Bağırova, 2018: 17–18). The two publications may refer to overlapping regional material, but they do not provide enough information to identify the examples as the same object; they are therefore treated as a Lerik cluster rather than double-counted monuments.

a) b)

Fig. 1. Ahlat ram-shaped tombstones: (a) the inscribed Yar Ali monument, AH 803 / 1400–1401; (b) an anonymous weapon-bearing example from the same regional corpus. Original published illustrations reproduced from Berkli (2007: 72)

The coexistence of weapons and shears complicates a purely military reading. Shears may refer to pastoral production, craft practice or a broader social economy in which animal husbandry and martial readiness were not mutually exclusive. The weapon cluster gives the monument a strong martial register, but the tool transforms it into a composite statement. It may represent the social persona expected of an adult man, the economic world of a household or community, and the prestige of a mounted or armed way of life. Without an inscription naming an office, profession or manner of death, the safest conclusion is that the stone performs social memory rather than records a narrowly defined occupation.

A museum-based visual control from Karabakh further demonstrates why weapon-related imagery must be separated from unsupported biographical inference. A ram-shaped gravestone preserved in the Museum of History of Azerbaijan bears a prominent human figure with a round shield within a broader relief composition (Fig. 3). The image strengthens the association between zoomorphic funerary sculpture and martial visual language; however, the accessible image record does not securely identify the deceased or establish a specific military office. It is therefore used here as comparative visual evidence rather than as Level I biographical proof.

A Qobustan sanduka described by Bağırova presents another arrangement: the side is divided into

three fields containing a horse, a checked ornamental panel and a sword placed toward the head end (Bağırova, 2018: 17). The sequence creates a visual syntax. The horse invokes mounted mobility and prestige; the checked field mediates between figural and emblematic zones; the sword closes the composition near the head. This ordering is more informative than the sword alone because it constructs a public narrative of status. Nevertheless, the published summary does not provide a corroborating inscription or a precise individual biography. The monument therefore supports an interpretation of prestige and martial association, not a definitive attribution to a professional warrior.

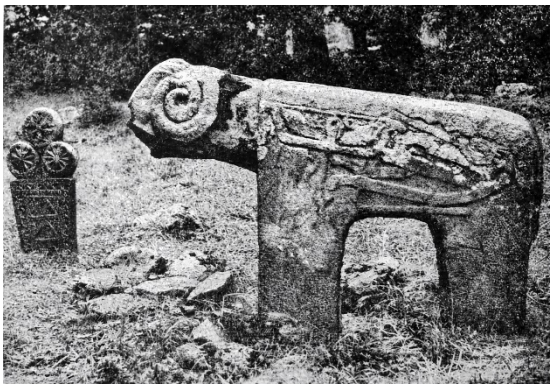

Fig. 2. Lerik-region ram-shaped tombstone with sword, dagger and bow-arrow motifs. Original published illustration reproduced from Berkli (2007: 72, Resim 8; discussed at p. 76)

Fig. 3. Ram-shaped gravestone from Karabakh, Museum of History of Azerbaijan, Baku: shield-bearing human figure within a narrative relief field. Selective analytical redrawing after the source photograph. Photo: Urmen19 (metadata: Hajizade), 14 April 2014; Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0. Derivative analytical drawing distributed under CC BY-SA 4.0.

4. Gender, narrative context and workshop transmission

The Erzincan material helps distinguish individual identity from regional convention. Özkan observed that male-associated stones commonly bear swords, daggers, shields, bows, firearms, saddled horses or rams, while female-associated stones display weaving and household implements. Yet he also noted that local informants lacked detailed semantic knowledge and that later monuments could mix formerly separate motifs (Özkan, 2000: 35–36). The pattern is therefore significant at the level of a regional gendered repertoire, but it cannot automatically determine the sex, profession or rank of every uninscribed burial. A conventional code is probabilistic, not self-authenticating.

The Ahar Museum corpus provides a useful external control from Iranian Azerbaijan. Bow-and-arrow motifs occur both in isolation and within hunting scenes that include riders, dogs and prey. In the narrative scenes, the weapon is linked to an action and a social performance, making elite leisure, hunting skill or martial competence more plausible. When the bow and arrow appear alone, the interpretive range remains wider (Kazempour, Shokrpour, 2021: 1065–1086). This contrast confirms that motif syntax – what is shown together, where and in what action – is more evidentially powerful than motif inventory.

Workshop transmission introduces a further alternative explanation. The continuity of forms between Ahlat and Bitlis has been connected to regional artistic exchange and the mobility of named craftsmen (Bingöl, 2026: 164–195). Repeated weapon motifs may thus encode a shared visual language produced by artisans and patrons rather than a stable biographical category. The same applies to simplified Lerik reliefs designed for visibility at a distance. Stylistic repetition is historical evidence, but its first referent may be a workshop, market or community convention rather than the occupation of the deceased.

5. A four-level evidentiary model

The comparative material supports a four-level model. Level I, epigraphically corroborated identity, requires the weapon image and explicit martial, death-related or occupational language on the same securely documented monument. The Ahi Fahreddin stele is the principal example. Level II, contextually probable martial status, applies when a weapon assemblage is supported by monument type, date, cemetery context or a narrative scene, but no explicit inscription survives. Anonymous Ahlat and some Lerik examples approach this level. Level III, symbolic social identity, applies when weapons participate in a public language of prestige, masculinity, mounted life or collective memory without identifying an individual profession. The Qobustan sanduka and the broader Erzincan repertoire fit this category. Level IV, indeterminate or workshop convention, applies to displaced, undated, fragmentary or highly repetitive motifs for which alternative explanations cannot be excluded.

This scale is not a hierarchy of artistic quality. It is a hierarchy of historical inference. A Level III monument may be visually richer than a Level I monument; it simply permits a different kind of conclusion. The model also allows an object to move between levels

Table 2

Four-level model for interpreting weapon imagery

Level	Minimum evidence	Permitted inference	Principal risk
I	Weapon image + explicit inscription on the same secure object	Documented martial, occupational or violent-death identity as memorialized	Over-specifying the actual circumstances of death
II	Weapon assemblage + secure date, context, tomb type or narrative scene	Probable martial status or role	Treating regional analogy as personal biography
III	Weapon motif within a coherent prestige or gendered visual program	Symbolic social identity, valor, masculinity or mounted prestige	Turning a conventional symbol into a factual title
IV	Fragmentary, displaced, undated or repetitive motif without context	Only motif presence and workshop / regional distribution	Inventing meaning from resemblance alone

when new evidence appears. A newly read inscription, reliable archival photograph, documented cemetery plan or petrographic match could strengthen an interpretation, while proof of displacement or restoration could weaken it.

Conclusions. The comparison demonstrates that weapon imagery on late medieval tombstones in Azerbaijan and Eastern Anatolia cannot be reduced to a fixed symbolic dictionary. Swords, daggers, bows and related equipment formed a shared regional visual vocabulary, but their historical meaning depended on the convergence of inscription, monument type, motif syntax, spatial context and preservation history. The Ahi Fahreddin stele provides the clearest case because martial and violent-death terminology and weapon reliefs occur on the same dated monument. The Ahlat comparison shows that explicit shahīd language and anonymous weapon imagery belonged to the same regional commemorative field, yet the visual analogy alone does not identify every deceased as a martyr. Lerik weapon-and-tool assemblages articulate composite social memory, while the Qobustan horse-ornament-sword sequence constructs prestige without proving an individual occupation.

Accordingly, weapon motifs are best understood as relational signs. They may index a documented military biography, but they may also symbolize valor, normative masculinity, lineage prestige, mounted mobility, pastoral economy or workshop tradition. The proposed four-level evidentiary model makes those distinctions explicit and prevents interpretive certainty from exceeding the source. It also clarifies the contribution of art-historical analysis to historical research: formal placement, visual syntax and object type are not supplementary illustration but evidence that must be tested alongside epigraphy and context.

The study is limited by reliance on published documentation and by the loss or displacement of several monuments. Future research should create object-level records combining GPS location, high-resolution photography, three-dimensional documentation, material analysis, inscription transcription and cemetery mapping, following the integrated direction demonstrated in recent Azerbaijani funerary research (Ali et al., 2026: 177–210). Such documentation would permit the model proposed here to be tested on a larger corpus and would make it possible to distinguish more securely among personal identity, communal memory and regional artistic convention.

BIBLIOGRAPHY

1. Ali M. A., Huseynov R. N., Niyazov A. S., Martínez Enamorado V. Funerary Symbolism and Sufi Iconography at the Shakhandan Cemetery (Shamakhi, Azerbaijan): An Archaeological and Epigraphic Study. Anaquel de Estudios Árabes. 2026. Vol. 37, No. 2. P. 177-210. DOI: 10.5209/anqe.107323.

2. Bağırova D. M. XVII-XX əsrin əvvəli Azərbaycan məzarüstü abidələrinin bədii tərtibatı: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı: Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası, 2018. 30 s.

3. Berkli Y. Mezartaşlarında görülen kılıç, hançer, ok-yay ve bayrak motiflerinin sembolik anlamları. EKEV Akademi Dergisi. 2007. Yıl 11. Sayı 31. S. 67-80.

4. Bingöl G. Doğu Anadolu mezar taşı geleneğinde Bitlis ve Ahlat'ın bölgesel üslup ve sanatsal özellikler açısından karşılaştırmalı analizi. Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi. 2026. Sayı 28. S. 164-195. DOI: 10.55483/cekmece.1942387.

5. Bullion E., Maksudov F., Henry E. R., Merkle A., Frachetti M. Community Practice and Religion at an Early Islamic Cemetery in Highland Central Asia. Antiquity. 2022. Vol. 96, No. 387. P. 628-645. DOI: 10.15184/aqy.2021.106.

6. Ibrahimov T. Origins and Symbolism of Horse-Shaped Tombstones in Azerbaijan. Problems of Arts and Culture. 2024. Vol. 18, No. 2. P. 80-87. DOI: 10.59849/2310-5399.2024.2.80.

7. Kazempour M., Shokrpour S. A Symbolic Analysis of Islamic Period Gravestones in the Ahar Museum. International Journal of Historical Archaeology. 2021. Vol. 25. P. 1065-1086. DOI: 10.1007/s10761-021-00588-6.

8. Lambourn E. Tombstones, Texts, and Typologies: Seeing Sources for the Early History of Islam in Southeast Asia. Journal of the Economic and Social History of the Orient. 2008. Vol. 51, No. 2. P. 252-286. DOI: 10.1163/156852008X307447.

9. Mortensen I. Nomad Iconography on Tombstones from Luristan, Iran. Scripta Instituti Donneriani Aboensis. 1996. Vol. 16. P. 219-228. DOI: 10.30674/scripta.67230.

10. Mytum H. Mortuary Monuments and Burial Grounds of the Historic Period. New York: Kluwer Academic/Plenum, 2004. DOI: 10.1007/978-1-4419-9038-9.

11. Özkan H. Erzincan ve çevresinde Orta Asya Türk geleneğini sürdüren bezemeli mezar taşları. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 2000. Sayı 15. S. 31-47.

12. Pancaroğlu O. Looking for Urban Agency in a City of Memorials: Tomb Towers of Late-Thirteenth-Century Ahlat. Medieval Worlds. 2021. No. 14. P. 117-154. DOI: 10.1553/medievalworlds_no14_2021s117.

13. Petersen A. The Archaeology of Death and Burial in the Islamic World. The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial / eds. L. Nilsson Stutz, S. Tarlow. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 241-258. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199569069.013.0014.

REFERENCES

1. Ali M. A., Huseynov R. N., Niyazov A. S., Martínez Enamorado V. (2026) Funerary Symbolism and Sufi Iconography at the Shakhandan Cemetery (Shamakhi, Azerbaijan): An Archaeological and Epigraphic Study. Anaquel de Estudios Árabes, 37(2), 177-210. DOI: 10.5209/anqe.107323.

2. Bağırova D. M. (2018) XVII-XX əsrin əvvəli Azərbaycan məzarüstü abidələrinin bədii tərtibatı [Artistic design of Azerbaijani tomb monuments from the seventeenth to the early twentieth century]: abstract of the PhD dissertation in Art History. Baku: Azerbaijan State Academy of Fine Arts. 30 p. [in Azerbaijani].

3. Berkli Y. (2007) Mezartaşlarında görülen kılıç, hançer, ok-yay ve bayrak motiflerinin sembolik anlamları [Symbolic meanings of sword, dagger, bow-and-arrow and flag motifs on tombstones]. EKEV Akademi Dergisi, 11(31), 67-80. [in Turkish].

4. Bingöl G. (2026) Doğu Anadolu mezar taşı geleneğinde Bitlis ve Ahlat'ın bölgesel üslup ve sanatsal özellikler açısından karşılaştırmalı analizi [A comparative analysis of Bitlis and Ahlat in the Eastern Anatolian tombstone tradition in terms of regional style and artistic characteristics]. Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi, 28, 164-195. DOI: 10.55483/cekmece.1942387. [in Turkish].

5. Bullion E., Maksudov F., Henry E. R., Merkle A., Frachetti M. (2022) Community Practice and Religion at an Early Islamic Cemetery in Highland Central Asia. Antiquity, 96(387), 628-645. DOI: 10.15184/aqy.2021.106.

6. Ibrahimov T. (2024) Origins and Symbolism of Horse-Shaped Tombstones in Azerbaijan. Problems of Arts and Culture, 18(2), 80-87. DOI: 10.59849/2310-5399.2024.2.80.

7. Kazempour M., Shokrpour S. (2021) A Symbolic Analysis of Islamic Period Gravestones in the Ahar Museum. International Journal of Historical Archaeology, 25, 1065-1086. DOI: 10.1007/s10761-021-00588-6.

8. Lambourn E. (2008) Tombstones, Texts, and Typologies: Seeing Sources for the Early History of Islam in Southeast Asia. Journal of the Economic and Social History of the Orient, 51(2), 252-286. DOI: 10.1163/156852008X307447.

9. Mortensen I. (1996) Nomad Iconography on Tombstones from Luristan, Iran. Scripta Instituti Donneriani Aboensis, 16, 219-228. DOI: 10.30674/scripta.67230.

10. Mytum H. (2004) Mortuary Monuments and Burial Grounds of the Historic Period. New York: Kluwer Academic/Plenum. DOI: 10.1007/978-1-4419-9038-9.

11. Özkan H. (2000) Erzincan ve çevresinde Orta Asya Türk geleneğini sürdüren bezemeli mezar taşları [Decorated tombstones preserving the Central Asian Turkic tradition in Erzincan and its surroundings]. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 15, 31-47. [in Turkish].

12. Pancaroğlu O. (2021) Looking for Urban Agency in a City of Memorials: Tomb Towers of Late-Thirteenth-Century Ahlat. Medieval Worlds, 14, 117-154. DOI: 10.1553/medievalworlds_no14_2021s117.

13. Petersen A. (2013) The Archaeology of Death and Burial in the Islamic World. In: L. Nilsson Stutz, S. Tarlow (eds.), The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial. Oxford: Oxford University Press, 241-258. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199569069.013.0014.

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94:[329:342.843.1:502/504](477)"2002"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-4

Єгор ЖУРКІН,
orcid.org/0000-0002-9533-5473
доктор філософії в галузі історії,
асистент кафедри новітньої історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) egorzhurkin@ukr.net

ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПОЧАТКУ 2000-Х РОКІВ

Статтю присвячено дослідженню екологічних ідей у програмних документах українських політичних партій і виборчих блоків під час парламентської виборчої кампанії 2002 р. Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного вивчення місця екологічної проблематики у програмних засадах політичних сил та її ролі у формуванні державної екологічної політики. Попри значну кількість досліджень парламентських виборів 2002 р., екологічний компонент передвиборчих програм досі не був предметом окремого історичного аналізу.

Метою статті є дослідження висвітлення екологічних питань у програмних документах політичних партій і виборчих блоків, які брали участь у парламентських виборах 2002 р., а також визначення особливостей інтерпретації ними проблем охорони довкілля, екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів і подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Джерельну основу становлять програмні документи політичних партій і виборчих блоків, матеріали Центральної виборчої комісії, звіти міжнародних спостерігачів та наукові праці.

У результаті дослідження здійснено історичний аналіз репрезентації екологічної проблематики у передвиборчих програмах 33 політичних партій і виборчих блоків та визначено рівень представленості природоохоронних положень від комплексних екологічних концепцій до поодиноких згадок або повної відсутності екологічної тематики. Встановлено, що політичні сили інтегрували екологічні питання з різним ступенем системності, пов'язуючи їх із соціально-економічним розвитком, аграрною політикою, енергетичною безпекою, модернізацією виробництва, подоланням наслідків Чорнобильської катастрофи та державотворчими процесами. Найбільш комплексно екологічні ідеї були представлені у програмах Партії Зелених України, виборчого блоку «Новий світ», Української Національної Асамблеї та Української Морської Партії. Доведено, що екологічна проблематика у виборчій кампанії 2002 р. вже стала складовою політичного дискурсу, проте ще не перетворилася на обов'язковий елемент програм більшості політичних сил.

Ключові слова: *екологічні ідеї, політичні партії, передвиборчі програми, парламентські вибори 2002 р., історична екологія, охорона довкілля, природні ресурси.*

Yehor ZHURKIN,
orcid.org/0000-0002-9533-5473
PhD in History,
Assistant at the Department of Contemporary History of Ukraine
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) egorzhurkin@ukr.net

ENVIRONMENTAL ISSUES IN THE ELECTION PLATFORMS OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES IN THE EARLY 2000S

The article examines environmental ideas reflected in the program documents of Ukrainian political parties and electoral blocs during the 2002 parliamentary election campaign. The relevance of the study lies in the need for a comprehensive analysis of the place of environmental issues in the programmatic principles of political forces and their role in shaping Ukraine's state environmental policy. Although the 2002 parliamentary elections have been widely studied, the environmental component of election programs has not previously been the subject of a separate historical analysis.

The purpose of the article is to examine the representation of environmental issues in the program documents of political parties and electoral blocs that participated in the 2002 parliamentary elections and to identify the specific ways they interpreted environmental protection, environmental security, the sustainable use of natural resources, and the consequences of the Chornobyl disaster. The source base includes the program documents of political parties and electoral blocs, materials of the Central Election Commission of Ukraine, reports of international observers, and scholarly publications.

The study provides a historical analysis of the representation of environmental issues in the election programs of 33 political parties and electoral blocs and identifies different levels of attention to environmental protection, ranging from comprehensive environmental concepts to isolated references or the complete absence of environmental topics. It has been

established that political forces integrated environmental issues into their programs with varying degrees of consistency, linking them to socio-economic development, agricultural policy, energy security, industrial modernization, mitigation of the consequences of the Chornobyl disaster, and state-building processes. The most comprehensive environmental ideas were presented in the programs of the Green Party of Ukraine, the New World Electoral Bloc, the Ukrainian National Assembly, and the Ukrainian Maritime Party. The study demonstrates that environmental issues had become part of Ukraine's political discourse by the 2002 parliamentary election campaign; however, they had not yet evolved into an essential component of the programs of most political parties.

Key words: *environmental ideas, political parties, campaign platforms, the 2002 parliamentary elections, historical ecology, environmental protection, natural resources.*

Постановка проблеми. Екологічна проблематика посідає дедалі важливіше місце у сучасних історичних дослідженнях, оскільки дозволяє простежити не лише еволюцію державної природоохоронної політики, а й трансформацію суспільних пріоритетів, політичних ідеологій та механізмів взаємодії держави і громадянського суспільства. Для України ця тема має особливе значення, адже формування екологічної політики відбувалося в умовах подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, економічної трансформації та становлення демократичної політичної системи.

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. питання охорони довкілля, екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів і ліквідації наслідків техногенних катастроф поступово виходили за межі виключно державної природоохоронної політики та ставали предметом політичної конкуренції. Це знайшло відображення у програмних документах політичних партій і виборчих блоків, які дедалі частіше включали екологічні положення до своїх передвиборчих платформ, поєднуючи їх із соціальною, економічною, енергетичною, аграрною та євроінтеграційною проблематикою.

Питання, пов'язані з вирішенням екологічних проблем піднімалися під час виборчих кампаній в Україні. Показовими у цьому контексті є парламентські вибори 2002 р., які відбувалися в умовах активного розвитку багатопартійності, посилення політичної конкуренції та розширення впливу інститутів громадянського суспільства на політичні процеси. Саме аналіз передвиборчих програм дозволяє визначити місце екологічної тематики у структурі програмних пріоритетів різних політичних сил, виявити особливості інтерпретації екологічних викликів та оцінити ступінь інтеграції природоохоронних ідей у ширші концепції державного розвитку.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених розвитку державної екологічної політики, екологічна складова передвиборчих програм українських політичних партій досі не стала предметом окремого комплексного історичного дослідження. Це зумовлює актуальність звернення до програмних документів учасників парламентської кампанії 2002 р. як важливого джерела для вивчення місця екологічної проблематики у політичному дискурсі початку XXI ст.

Аналіз досліджень. Проблематика екологічної політики, розвитку екологічного руху та його місця у суспільно-політичному житті України вже стала предметом наукових досліджень українських істориків і політологів. Водночас більшість наявних праць присвячена або становленню екологічного руху, або сучасним екологічним політичним партіям, тоді як екологічна складова програмних документів учасників парламентських виборів 2002 р. комплексно не аналізувалася.

Історичні передумови формування екологічного руху в Україні досліджувала кандидатка історичних наук М. Алексієвець. Авторка проаналізувала основні тенденції розвитку природоохоронних громадських ініціатив у контексті національно-державного відродження України наприкінці 1980-х – у 1990-х рр., показавши взаємозв'язок між екологічною активністю населення, демократизаційними процесами та становленням громадянського суспільства (Алексієвець, 2011). Значну увагу екологічній проблематиці періоду незалежності також приділила Л. Ковпак, яка дослідила місце екологічних питань у програмних документах та практичній діяльності Народного руху України, розкривши взаємозв'язок між природоохоронною політикою та процесами державотворення (Ковпак, 2009).

Політологічний аспект розвитку екологічного руху представлений у працях М. Тимченка, який проаналізував особливості становлення екологічних рухів в Україні та проблеми їх інституціоналізації (Тимченко, 2021). Порівнюючи український і європейський досвід, дослідник дійшов висновку, що екологічні партії поступово сформували власну ідеологічну нішу, а в більшості країн Європи стали впливовими парламентськими силами. Проблеми інтеграції екологічної тематики до українського політичного процесу досліджувала Ю. Калюжна (Калюжна, 2020). Авторка виокремила низку чинників, які стримували розвиток екологічної політики в Україні, серед яких низький рівень полі-

тичної компетентності керівництва екологічних партій, внутрішньопартійні конфлікти, нездатність до політичної кооперації та переважно декларативний характер екологічних положень у програмах багатьох політичних сил.

Сучасний етап розвитку екологічних партій досліджував А. Бугайчук, який здійснив аналіз програмних документів і публічних декларацій українських екологічних партій та політичних сил із виразною природоохоронною складовою у 2019–2021 рр., визначивши ступінь їх відповідності класичній «зеленій» ідеології (Бугайчук, 2021).

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові документи та опубліковані матеріали. Насамперед це матеріали Центральної виборчої комісії України щодо проведення парламентських виборів 2002 р., Заключний звіт місії спостерігачів ОБСЄ/БДІПЛ про парламентські вибори 31 березня 2002 р., аналітичні матеріали Світового банку, а також документи, опубліковані на офіційному сайті громадської організації «Екологія. Право. Людина», які дозволяють простежити еволюцію державної екологічної політики та міжнародних підходів до охорони навколишнього природного середовища.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених екологічному руху, екологічній політиці та розвитку партійної системи України, спеціальне комплексне дослідження екологічних ідей у програмних документах політичних партій і виборчих блоків під час парламентської виборчої кампанії 2002 р. відсутнє. Саме ця обставина визначає наукову актуальність запропонованого дослідження та його місце у сучасній українській історіографії.

Мета статті – дослідити відображення шляхів вирішення екологічних проблем у програмних документах українських політичних партій і виборчих блоків під час виборчої кампанії до Верховної Ради України у 2002 р.

Виклад основного матеріалу. Екологічна проблематика в Україні з 1986 р. набула загальнополітичного значення після Чорнобильської катастрофи і надалі стала одним із важливих елементів суспільно-політичного дискурсу. Цей феномен був зумовлений не лише необхідністю реагування на численні екологічні виклики, а й усвідомленням їхнього безпосереднього впливу на економічний розвиток, здоров'я населення, національну безпеку та якість життя громадян. Саме тому природоохоронна тематика дедалі активніше інтегрувалася у діяльність органів державної влади, політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства.

Витоки екологічної кризи в незалежній Україні значною мірою пов'язані зі спадщиною радянської моделі господарювання. Прискорена індустріалізація, концентрація важкої промисловості, домінування військово-промислового комплексу та багаторічне ігнорування природоохоронних вимог сформували надмірне техногенне навантаження на навколишнє середовище. Наслідком цього стало суттєве забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів і ґрунтів, особливо у великих промислових центрах країни. На такі проблеми звертав увагу Президент України Л. Кучма під час виступу на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1997 р., наголошуючи, що екологічні виклики стали одним із найбільш складних наслідків попередньої моделі економічного розвитку (Ковпак, 2009: 135).

Переломним моментом у формуванні суспільного ставлення до екологічних проблем стала аварія на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 р. Її наслідки значно посилили увагу громадськості до питань екологічної безпеки та стимулювали виникнення численних природоохоронних ініціатив. У другій половині 1980-х рр. в Україні почали активно формуватися громадські об'єднання, які виступали проти промислового забруднення, обстоювали збереження природних ресурсів та вимагали запобігання реалізації екологічно небезпечних проєктів. Як зазначає М. Алексієвець, на відміну від країн Західної Європи, де екологічні рухи виникали переважно в умовах високого рівня матеріального добробуту, український природоохоронний рух формувався на тлі глибокої соціально-економічної кризи та фактичної відсутності можливостей громадян впливати на державну політику, у тому числі у сфері охорони довкілля (Алексієвець, 2011: 78–79). Таким чином, екологічний рух в Україні від самого початку набув не лише природоохоронного, а й виразного громадсько-політичного характеру.

Подальший розвиток цих процесів сприяв політизації екологічної проблематики. У вересні 1990 р. на базі екологічної асоціації «Зелений світ» була створена Партія зелених України, яка поставила за мету вирішення екологічних проблем політичними засобами та участь у виборчому процесі. Водночас Верховна Рада УРСР ухвалила низку нормативних актів, покликаних реагувати на критичний стан довкілля. Зокрема, постановою від 1 серпня 1990 р. територію України було проголошено зоною екологічного лиха, а за декілька місяців ухвалено рішення про невідкладні заходи щодо захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, що започаткувало формування спеціалізованих

природоохоронних і радіаційно-захисних інституцій (Постанова ВРУ №95-XII, 1990).

Після відновлення незалежності Україна розпочала формування власної системи державного управління у сфері охорони довкілля. Впродовж 1990-х рр. було створено профільні органи виконавчої влади, розширено нормативно-правову базу природоохоронної діяльності, започатковано функціонування екологічних фондів та активізовано міжнародне співробітництво у сфері захисту навколишнього середовища (Україна. Звіт, 2016). Важливим етапом стало затвердження Верховною Радою України у 1998 р. постанови «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки». У ньому офіційно визнавалося, що екологічна ситуація в державі має кризовий характер, а однією з головних причин цього визначалась структурна орієнтація економіки на розвиток екологічно небезпечних сировинно-видобувних і ресурсоємних галузей (Постанова ВРУ №188/98–ВР, 1998). Ухвалення цього документа засвідчило перехід від реагування на окремі екологічні проблеми до вироблення комплексної державної стратегії у сфері природоохоронної політики.

Водночас екологічна політика дедалі більше інтегрувалася до міжнародного правового простору. Важливе значення мало підписання у 1998 р. Оргуської конвенції, яка закріпила право громадян на доступ до екологічної інформації, участь в ухваленні екологічно значущих рішень та судовий захист цих прав. Її імплементація сприяла розвитку механізмів екологічної демократії та розширенню участі інститутів громадянського суспільства у формуванні державної природоохоронної політики (Оргуська конвенція, 1998).

Посилення уваги суспільства до екологічної проблематики закономірно позначилося і на розвитку партійної системи. Показовим стало проходження Партії зелених України до Верховної Ради України за результатами парламентських виборів 1998 р., на яких політична сила здобула 5,43% голосів виборців (ЦВК, 1998). Цей результат засвідчив, що питання охорони довкілля, екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів поступово перетворювалися на самостійний напрям політичної конкуренції. Унаслідок цього дедалі більше політичних партій почали включати екологічні питання до своїх програмних документів, поєднуючи їх із соціальною політикою, економічними реформами, питаннями енергетичної безпеки та європейської інтеграції (Ковпак, 2009: 78).

Таким чином, напередодні парламентських виборів 2002 р. до ВРУ екологічна проблематика вже посідала помітне місце у суспільно-політичному житті України. Вона поєднувала наслідки тривалої екологічної кризи, розвиток громадського природоохоронного руху, становлення державної екологічної політики та поступове входження природоохоронних питань до програм політичних партій.

Парламентські вибори 31 березня 2002 р. стали важливим етапом політичного розвитку України початку XXI ст., оскільки саме вони мали засвідчити, наскільки держава просунулася у напрямі демократизації після попередніх парламентських виборів 1998 р. та президентської кампанії 1999 р. У заключному звіті місії спостерігачів ОБСЄ/БДІПЛ зазначалося, що вибори до Верховної Ради України 2002 р., попри наявні проблеми, продемонстрували певний поступ порівняно з виборчим процесом 1998 р. і наблизили Україну до виконання міжнародних зобов'язань у сфері демократичних виборів. Водночас ці вибори відбувалися в умовах складної внутрішньополітичної ситуації, що суттєво впливала на характер передвиборчої кампанії та суспільне сприйняття її результатів (Заключний звіт, 2002: 5–6).

Політичний контекст виборів визначався напруженими відносинами між депутатами Верховної Ради попереднього скликання та Президентом України Леонідом Кучмою. Протистояння між законодавчою і виконавчою гілками влади ускладнювало проведення реформ і посилювалося наслідками всеукраїнського референдуму 2000 р., результати якого парламент не імплементував. Запропоновані на референдумі зміни могли істотно посилити президентську владу, зокрема шляхом спрощення процедури розпуску парламенту, скасування депутатської недоторканності, запровадження двопалатного парламенту та скорочення кількості народних депутатів із 450 до 300. Таким чином, вибори 2002 р. відбувалися не лише як чергове оновлення парламенту, а й як елемент ширшої боротьби за баланс повноважень у системі державної влади.

У парламентських виборах 2002 р. взяли участь 33 політичні партії та виборчі блоки, політична конкуренція між якими знайшла відображення у передвиборчих програмах, що репрезентували різні бачення подальшого розвитку держави. Поряд із традиційними питаннями державотворення, економічних реформ, соціальної політики та зовнішньополітичного курсу окремі політичні сили приділяли увагу проблемам охорони довкілля, екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів.

Найчастіше політичні сили акцентували на необхідності подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, забезпеченні екологічної безпеки населення, охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, модернізації екологічно небезпечних виробництв, удосконалення системи державного управління у сфері охорони довкілля. Водночас характер висвітлення цих питань суттєво відрізнявся: деякі політичні сили пропонували комплексні підходи до формування державної екологічної політики, тоді як інші обмежувались лише окремими декларативними положеннями або пов'язували екологічні проблеми із соціально-економічним розвитком країни.

За рівнем представленості екологічної проблематики передвиборчі програми політичних партій і виборчих блоків доцільно поділити на чотири групи. До першої належать програми з виразно артикульованою екологічною позицією, у яких питання охорони довкілля та екологічної безпеки становили один із ключових напрямів політичної діяльності. Другу групу складають програми, у яких екологічна проблематика була представлена, однак не посідала провідного місця, інтегруючись переважно до ширших соціально-економічних, аграрних чи енергетичних пріоритетів. До третьої групи віднесено програми, що містили лише фрагментарні згадки про окремі екологічні питання без формування цілісного бачення державної екологічної політики. Четверту групу становлять програми, у яких екологічна проблематика взагалі була відсутня.

До першої категорії, де екологічна проблематика була найпослідовніше представлена, варто віднести програму Партії Зелених України. Вона виступала носієм концепції екостійкого розвитку в умовах постіндустріального суспільства, що відображалося у гаслі: «лише екологічно чисте є економічно вигідним». Програма партії охоплювала широкий спектр природоохоронних заходів: розвиток екологічно безпечних виробництв, упровадження європейських норм водоспоживання та водоочищення, впорядкування сміттєзвалищ відповідно до екологічних стандартів, комплексну утилізацію комунальних і промислових відходів, розширення територій національних парків і заповідників, розвиток безпечних енергетичних потужностей, раціональне енергоспоживання, утилізацію застарілої зброї, екологічне страхування життя та виробництва, розвиток транспорту, що не погіршує стан довкілля, гуманне поводження з тваринами, а також проголошення України зоною, вільною від ядерної зброї (ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 16–18). Така програма була однією з найбільш системних, оскільки поєднувала економічні, енергетичні, правові, природоохоронні та гуманітарні аспекти екологічної політики.

До політичних сил із виразно артикульованою екологічною складовою належав також виборчий блок політичних партій «Українська партія та Всеукраїнська партія міжнаціонального порозуміння «Новий світ»». У його програмі екологічна криза подавалася як одна з ключових загроз для здоров'я населення та майбутнього української нації. Блок пропонував структурну перебудову національного господарського комплексу шляхом скорочення питомої ваги матеріаломістких і екологічно шкідливих виробництв, обов'язкове будівництво очисних споруд, державне фінансування екологічно безпечних галузей енергетики та приведення екологічного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Окремо наголошувалося на відмові від будівництва нових ядерних реакторів, що пояснювалося негативним досвідом Чорнобильської катастрофи та відсутністю потреби у збільшенні енергогенеруючих потужностей (Політичні партії, 2002: 99). Отже, екологічна програма блоку поєднувала природоохоронні, енергетичні та соціально-демографічні мотиви, розглядаючи якість довкілля як передумову збереження здоров'я населення і сталого розвитку держави .

Помітне місце екологічна проблематика займала у програмі Української Національної Асамблеї. УНА розглядала охорону довкілля не ізольовано, а як складову ширшої стратегії національного розвитку. Партія виступала за політику охорони навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, посилення екологічної безпеки та впровадження еколого-економічної моделі господарського розвитку. Важливим було й положення про ефективний контроль за використанням національного багатства, природних і матеріальних ресурсів. У соціальному вимірі екологічна ідея доповнювалася тезою про розвиток малих міст і сільських територій як простору, сприятливого для біологічного та культурного відтворення нації. Таким чином, у програмі УНА екологічна політика була інтегрована в державотворчу, соціальну та економічну стратегію партії (Політичні партії, 2002: 203–208).

Специфічний галузевий характер мала екологічна складова програми Української Морської Партії. Її природоохоронні ідеї були безпосередньо пов'язані з розвитком морегосподарського комплексу, портової інфраструктури, рибного господарства, морського транспорту, туризму й

оздоровчо-лікувальних послуг. Партія виступала за реалізацію загальнонаціональної програми екологічного захисту населення, що передбачала розвиток екологічно чистих форм виробництва, морських видів спорту, туризму та соціально-культурної реабілітації. У цьому випадку екологічна безпека розглядалася не як самостійна ідеологічна домінанта, а як необхідна умова модернізації морської галузі та утвердження України як морської держави (Політичні партії, 2002: 235–239).

До другої групи передвиборчих програм, у яких екологічна проблематика була присутня, проте не визначала загальної логіки передвиборчої платформи можна віднести виборчий блок «За Єдину Україну», який декларував гарантування екологічної безпеки країни та чистого довкілля для прийдешніх поколінь. Важливе місце відводилося подоланню наслідків Чорнобильської катастрофи й соціальному захисту постраждалих від аварії на ЧАЕС. У сфері екологічної безпеки блок виступав за розвиток законодавчої бази, застосування економічних стимулів для раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки атомних електростанцій, поліпшення екологічного стану річок України та якості питної води, оздоровлення екологічної ситуації у Донецько-Придніпровському регіоні, а також реконструкцію і будівництво нових комунальних очисних каналізаційних споруд [ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 118–121].

Фрагментарно, але достатньо виразно екологічні положення були представлені у програмі Комуністичної партії України. Партія позиціонувала себе як опозиційна до тодішньої влади й порушувала питання збереження та оздоровлення навколишнього середовища, активізації подолання наслідків Чорнобильської катастрофи і захисту прав чорнобильців (ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 19–22) Водночас аналіз цих положень свідчить, що екологічна тематика використовувалася переважно в соціально орієнтованому контексті, тобто як елемент захисту населення, а не як самостійна природоохоронна стратегія.

Схожу логіку демонстрував Блок Наталії Вітренко, у програмі якого екологічна складова інтегрувалася в соціально-економічний курс. Основна увага приділялася збереженню природних ресурсів як загальнонародної власності, розвитку екологічно безпечних та енергозберігаючих технологій, а також забезпеченню екологічної безпеки населення. Водночас екологічна проблематика поєднувалася із соціальним захистом громадян, зокрема осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Отже, блок розглядав вирішення екологічних питань переважно крізь призму державного контролю над природними ресурсами, модернізації виробництва та соціального захисту населення (ЦВК, 2002).

Виборчий блок «Демократична Україна» – партія «Демократичний союз» у сфері екологічної політики пропонував запровадити національну програму екологічної безпеки і відвернення техногенних катастроф (ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 35). Попри лаконічність формулювання, сама постановка питання свідчила про усвідомлення взаємозв'язку між екологічними ризиками, техногенною безпекою та державною політикою.

Виборчий блок «Проти всіх» використовував екологічну риторику як один із маркерів загальної критики чинної влади. Блок виступав проти «безсилої екологічної політики» та проголошував орієнтацію «за чисте довкілля». Екологія в цьому випадку визнавалася одним із пріоритетів політичної сили поряд із духовністю, ефективною економікою, щасливою сім'єю, соціальним захистом і національною безпекою (ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 55-56). Однак програмні положення залишалися переважно декларативними і не містили детального механізму реалізації природоохоронної політики.

У програмі «Блоку Юлії Тимошенко» екологічна проблематика була включена до ширшого соціального блоку. Політична сила декларувала захист довкілля, забезпечення громадян чистою водою та якісними харчами поряд із такими соціальними завданнями, як доступна освіта, комфортне житло, низький пенсійний вік і створення робочих місць для молоді (ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 60–61). Отже, екологічна тематика у програмі БЮТ функціонувала насамперед як складова якості життя громадян. Водночас блок пов'язував розвиток держави з використанням транзитних можливостей України для посилення її позицій на міжнародній арені.

У програмі блоку «Наша Україна» екологічна проблематика була подана стисло й пов'язувалася передусім із модернізацією економіки відповідно до європейських стандартів. Блок наголошував на необхідності запровадження європейських екологічних вимог під час створення та реконструкції виробничих потужностей, розглядаючи це як один із механізмів поліпшення стану довкілля (Політичні партії, 2002: 22–25).

У передвиборчій програмі виборчого блоку «Народний рух України» екологічна проблематика була представлена як один із напрямів державного розвитку. Блок декларував необхідність

подолання екологічної кризи та перетворення України на територію екологічної стабільності, поєднуючи ці завдання з розвитком транспортної інфраструктури та економічним зростанням. Однак програма не містила конкретних механізмів реалізації задекларованих екологічних цілей, обмежуючись їх загальним проголошенням (Політичні партії, 2002: 66).

До партій, де екологічна проблематика була пов'язана із ширшими ідеологічними або соціально-економічними концепціями, належала Комуністична партія робітників і селян. У її програмі екологічні питання вписувалися в концепцію «стійкого» або безкризового розвитку України. Партія декларувала необхідність розроблення програми, яка мала охоплювати соціально-економічні проблеми, питання екології, раціональної розробки та використання природних і людських ресурсів (Політичні партії, 2002: 143–150).

Всеукраїнське об'єднання лівих «Справедливість» не відносило екологічну політику до ключових програмних пріоритетів, однак містило окремі положення щодо охорони довкілля. Партія виступала за встановлення жорсткого державного контролю у сфері захисту навколишнього середовища, розглядаючи його як один із напрямів державної соціальної політики. Екологічна складова програми була пов'язана з ідеєю посилення ролі держави в управлінні економікою та суспільством, що передбачало активне державне регулювання природоохоронної діяльності (Політичні партії, 2002: 135–140).

У програмі Ліберальної партії України (оновленої) екологічна політика не була виокремлена як самостійний напрям, однак на концептуальному рівні партія проголошувала необхідність гармонійної взаємодії людини, суспільства, держави і природи. Це положення вписувалося в ширшу систему ліберальних цінностей, пов'язаних із правами людини, свободою особистості та відповідальністю перед суспільством. Практичним виявом цього підходу стала теза про державний контроль за ефективним використанням земельних ресурсів за умов утвердження приватної власності на землю (Політичні партії, 2002: 166–170).

Селянська партія України не розглядала екологічну політику як окремий напрям, однак її програма містила положення, пов'язані з раціональним використанням земельних ресурсів і розвитком аграрної сфери. Земля трактувалася як суспільне надбання, а земельні відносини – як простір реалізації принципу соціальної справедливості. Державна підтримка села, відновлення агропромислового комплексу та забезпечення продовольчої безпеки мали сприяти ефективному використанню ресурсного потенціалу аграрного сектору, хоча власне природоохоронний компонент залишався недостатньо розкритим (Політичні партії, 2002: 209–213).

Партія «Нова генерація України» зверталася до екологічної тематики переважно через ідею відповідальності сучасного покоління перед нащадками. Конкретнішим положенням було впровадження ресурсозберігаючих технологій у процесі реформування житлово-комунального господарства. Крім того, розвиток туристичної й курортної сфери передбачав збереження природно-рекреаційного потенціалу держави. Водночас програма не містила спеціального блоку щодо охорони довкілля, екологічної безпеки чи природоохоронного законодавства (Політичні партії, 2002: 189–193).

Народна партія вкладників та соціального захисту також не мала розробленої екологічної програми, проте використовувала природно-ресурсну риторику в загальному соціально-економічному контексті. Партія декларувала необхідність використання природних багатств України в інтересах усього суспільства, підкреслюючи, що ресурси держави мають слугувати джерелом добробуту громадян. Хоча конкретні питання охорони довкілля, екологічної безпеки чи раціонального природокористування в програмі не деталізувалися (Політичні партії, 2002: 173–178).

Третій тип становлять передвиборчі програми, в яких екологічна проблематика згадується фрагментарно, зокрема зводилася переважно до наслідків Чорнобильської катастрофи. Так, Партія реабілітації тяжкохворих України проголошувала одним із ключових завдань ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи та реабілітацію зони відчуження. Крім того, партія виступала за безподаткове ввезення в Україну екологічно чистих продуктів харчування, що засвідчувало увагу до взаємозв'язку між станом довкілля та здоров'ям населення. Водночас ця екологічна складова була підпорядкована загальній концепції медичної та соціальної реабілітації громадян (Політичні партії, 2002: 194–195).

Виборчий блок політичних партій «Єдність» звертався до екологічної проблематики лише опосередковано. У програмі йшлося про ухвалення «Соціального кодексу», який мав стати переліком соціальних гарантій для ветеранів Другої світової війни, війни в Афганістані та інших воєнних конфліктів, а також для всіх постраждалих від наслідків Чорнобильської катастрофи (ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 39). Отже, як і в низці про-

грам лівих політичних сил, екологічний аспект тут поставав не як питання охорони природи, а як проблема соціального захисту громадян, які постраждали від техногенної катастрофи.

Четвертий, найнижчий рівень екологічної репрезентації демонстрували політичні сили, у програмах яких природоохоронна проблематика фактично була відсутня або з'являлася лише у вигляді випадкової згадки. Наприклад, у програмі виборчого блоку «ЗУБР (За Україну, Білорусь та Росію)» єдина дотична згадка стосувалася підвищення ефективності природних монополій у контексті економічних реформ (Політичні партії, 2002: 54).

До політичних сил, які не приділяли уваги екологічному становищу України як окремій проблемі, належали Комуністична партія України (оновлена), СДПУ(о), Соціалістична партія України, «Руський блок», Українська політична партія «Християнський рух», Соціал-демократична партія України, Всеукраїнська партія «Нова сила», Всеукраїнська партія трудящих, Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє», «Всеукраїнське об'єднання християн», «Команда озимого покоління», «Яблуко». Їхні програми були зосереджені переважно на соціальній політиці, державному устрої, економічних реформах тощо. Відсутність екологічного блоку в цих документах свідчить, що для значної частини політичного спектра 2002 р. екологічні питання не стали самостійним і конкурентоспроможним напрямом передвиборчої мобілізації.

Висновки. Отже, аналіз передвиборчих програм політичних партій і блоків, які брали участь у парламентських виборах 2002 р., здійснений згідно з авторською класифікацією засвідчує, що хоча понад половина політичних сил (57,6%) тією чи іншою мірою включала екологічну проблематику до своїх передвиборчих програм, лише 15,2% із них розглядали її як один із ключових напрямів власної політичної діяльності. Найчисельнішою виявилася група партій і виборчих блоків, що складає 42,4%, для яких питання охорони довкілля були важливим, але другорядним елементом програмних документів, інтегрованим до ширших соціально-економічних, аграрних чи енергетичних пріоритетів. Водночас понад третина учасників виборчої кампанії, а саме 36,4%, взагалі не порушувала екологічної проблематики, що свідчить про відсутність усталеної традиції включення природоохоронних питань до програмних засад більшості політичних сил. Це дає підстави стверджувати, що станом на 2002 р. екологічний порядок денний уже став помітною складовою українського політичного дискурсу, однак ще не набув статусу універсального та обов'язкового елемента партійної конкуренції.

Екологічна проблематика вже була присутня у політичному дискурсі, однак рівень її осмислення залишався нерівномірним. Найбільш послідовно й системно природоохоронні ідеї були представлені програмі Партії Зелених України, а також окремих партій і блоків, які розглядали охорону довкілля, екологічну безпеку, раціональне використання природних ресурсів та модернізацію виробництва як складові довгострокового розвитку держави. Водночас для значної частини політичних сил екологічна тематика не була самостійним програмним пріоритетом. Вона найчастіше включалася до ширших соціально-економічних, аграрних, енергетичних або модернізаційних концепцій.

Окремою рисою передвиборчої риторики 2002 р. було часте поєднання екологічної і соціальної складової. Наслідки Чорнобильської катастрофи, захист постраждалих громадян часто подавалися не як елементи комплексної природоохоронної стратегії, а як складові соціального захисту населення. Такий підхід демонструє, що екологічна безпека у партійних програмах початку 2000-х рр. переважно осмислювалася через її вплив на людину, добробут і соціальні гарантії. Водночас чимало політичних партій і виборчих блоків фактично не приділяли уваги екологічному становищу України.

Таким чином, парламентські вибори 2002 р. відобразили перехідний стан екологічного дискурсу в українській політиці. З одного боку, екологічні питання вже вийшли за межі суто громадської природоохоронної активності й були включені до програм низки політичних сил. З іншого боку, більшість партій розглядала їх фрагментарно, декларативно або підпорядковувала іншим політичним завданням. Отже, екологічні ідеї у передвиборчих програмах 2002 р. були важливим, але ще не повною мірою інституціоналізованим напрямом партійної конкуренції, що відображало загальний стан становлення екологічної політики в Україні початку XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексієвець М. Розвиток екологічного руху в контексті національно-державного відродження України (кін. 80-х – 90-і рр. XX ст.). *Україна – Європа – Світ : міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2011. Вип. 6–7. С. 74–82.

2. Бугайчук А. Особливості програмних документів екологічних партій в Україні. *Літопис Волині.* 2021. № 24. С. 187–195.

3. Заключний звіт ОБСЄ. Україна. Парламентські вибори 31 березня 2002 року. Варшава: Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, 2002. 38 с. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2002_osce_ndu.pdf (дата звернення: 29.07.2026).

4. Калюжна Ю. І. Інтеграція екологічного питання в український політичний простір: проблемні аспекти. *Сучасне суспільство.* 2020. № 1. С. 104–116.

5. Ковпак Л. Екологічні проблеми України у програмних документах та діяльності НРУ (кінець 1980-х – початок 1990-х років). *Україна – Європа – Світ: міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини.* 2009. Вип. 4. С. 129–142.

6. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція). *Екологія. Право. Людина:* веб-сайт. URL: https://epl.org.ua/environment-tax/orguska-konventsiya/ (дата звернення: 29.07.2026).

7. Парламент України – Вибори-98: інформаційно-аналітичне видання. Київ: Центральна виборча комісія України, 1998. 723 с. URL: https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/vibory1998_2.pdf (дата звернення: 29.07.2026).

8. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про оголошення всієї території Української РСР зоною екологічного лиха» від 1 серпня 1990 р. № 95-XII.

9. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 29.07.2026).

10. Тимченко М. М. Екологістські політичні рухи сучасної України: проблеми інституціоналізації. *Регіональні студії.* 2021. № 27. С. 34–38.

11. Україна. Звіт аналізу навколишнього середовища України. Вашингтон: Світовий банк, 2016. 121 с. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/589411470215950798/pdf/ACS16696-UKRAINIAN-PUBLIC-UkraineCountryEnvironmentalAnalysisUAweb.pdf (дата звернення: 29.07.2026).

12. Облікова картка партії (виборчого блоку партій). *Центральна виборча комісія України:* веб-сайт. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc12v4229.html (дата звернення: 29.07.2026).

13. Шаройкіна О.А, Бородін Є.І., Колохіна А.С., Колохін І.В. Політичні партії та вибори–2002 на Дніпропетровщині. Дніпропетровськ: Літера ЛТД, 2002. URL: https://dcsi.dp.ua/wp-content/uploads/2020/05/Polit-partii-ta-vybory-2002.pdf (дата звернення: 29.07.2026).

14. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 335. Народно-демократичне об'єднання «Нова Україна». Оп. 1. Спр. 100. Передвиборчі програми політичних партій, виборчих блоків тощо. 151 арк.

REFERENCES

1. Aleksiievets M. (2011) Rozvytok ekolohichnoho rukhu v konteksti natsionalno-derzhavnoho vidrodzhennia Ukrainy (kin. 80-kh – 90-i rr. KhKh st.). [Development of the Environmental Movement in the Context of the National and State Revival of Ukraine (Late 1980s–1990s)] Ukraina – Yevropa – Svit : mizhnar. zb. nauk. pr. Seriia: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny, Ternopil, 6–7. 78–79. [in Ukrainian].

2. Buhaichuk A. (2021) Osoblyvosti prohramnykh dokumentiv ekolohichnykh partii v Ukraini. [Features of the Program Documents of Environmental Political Parties in Ukraine] Litopys Volyni, 24, 187–195. [in Ukrainian].

3. Zakliuchnyi zvit OBSIe. Ukraina. Parlamentski vybory 31 bereznia 2002 roku [Final Report OSCE. Ukraine. Parliamentary Elections, 31 March 2002] (2002). Biuro demokratychnykh instytutiv i prav liudyny OBSIe, Varshava. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2002_osce_ndu.pdf [in Ukrainian].

4. Kaliuzhna Yu. (2020) Intehratsiia ekolohichnoho pytannia v ukrainskyi politychnyi prostir: problemni aspekty [Integration of the Environmental Issue into the Ukrainian Political Space: Problematic Aspects] Suchasne suspilstvo, 1(20), 104–116. [in Ukrainian].

5. Kovpak L. (2009) Ekolohichni problemy Ukrainy u prohramnykh dokumentakh ta diialnosti NRU (kinets 1980-kh – pochatok 1990-kh rokiv) [Environmental Problems of Ukraine in the Program Documents and Activities of the People's Movement of Ukraine (Late 1980s – Early 1990s)] Ukraina–Ievropa–Svit: Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny, Ternopil, 4, 129–142. [in Ukrainian].

6. Konventsiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosuddia z pytan, shcho stosuiutsia dovkillia (Orhuska konventsiia) [Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention)] (1998). Ekolohiia. Pravo. Liudyna: veb-sait. https://epl.org.ua/environment-tax/orguska-konventsiya/ [in Ukrainian].

7. Parlament Ukrainy – Vybory-98: informatsiino-analitychne vydannia [Parliament of Ukraine – Elections-98: Information and Analytical Publication] (1998). Tsentralna vyborcha komisiia Ukrainy, Kyiv, 723. https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/vibory1998_2.pdf [in Ukrainian].

8. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR «Pro oholoshennia vsiiei terytorii Ukrainskoi RSR zonoiu ekolohichnoho lykha» vid 1 serpnia 1990 r. № 95-XII [Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR "On Declaring the Entire Territory of the Ukrainian SSR an Ecological Disaster Zone"] (1990). [in Ukrainian].

9. Pro Osnovni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy u haluzi okhorony dovkillia, vykorystannia pryrodnykh resursiv ta zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 5 bereznia 1998 r. № 188/98-VR [On the Main Directions of the State Policy of Ukraine in the Field of Environmental Protection, Use of Natural Resources and

Ensuring Environmental Safety: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of March 5, 1998 No. 188/98-VR] (1998). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

10. Tymchenko M. (2021) Ekolohistski politychni rukhy suchasnoi Ukrainy: problemy instytutsionalizatsii [Environmentalist Political Movements of Modern Ukraine: Problems of Institutionalization] Rehionalni studii, 27, 34–38. [in Ukrainian].

11. Ukraina. Zvit analizu navkolyshnoho seredovyshcha Ukrainy [Ukraine. Country Environmental Analysis] (2016). Svitovyi bank, Vashynhton, 121. https://documents1.worldbank.org/curated/en/589411470215950798/pdf/ACS16696-UKRAINIAN-PUBLIC-UkraineCountryEnvironmentalAnalysisUAweb.pdf [in Ukrainian].

12. Oblikova kartka partii (vyborchoho bloku partii) [Party (electoral bloc of parties) registration card]. Tsentralna vyborcha komisiia Ukrainy: veb-sait. https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc12v4229.html [in Ukrainian].

13. Sharoikina O. A., Borodin Ye. I., Kolokhina A. S., Kolokhin I. V. (2002) Politychni partii ta vybory–2002 na Dnipropetrovshchyni [Political Parties and Elections–2002 in Dnipropetrovsk Region]. Dnipropetrovsk: Litera LTD. https://dcsi.dp.ua/wp-content/uploads/2020/05/Polit-partii-ta-vybory-2002.pdf [in Ukrainian].

14. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky [Central State Archive of Public Associations and Ukrainica]. F. 335. Narodno-demokratychne obiednannia «Nova Ukraina». Op. 1. Spr. 100. Peredvyborchi prohramy politychnykh partii, vyborchykh blokiv toshcho. 151 ark. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 719+908-048.67](477.83/.86) «1918/1939»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-5

Святослав ІВАНЬО,
orcid.org/0000-0002-2263-7155
доктор філософії,
асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) sviatoslav.m.ivano@lpnu.ua

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1918–1939): НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

У статті висвітлено становлення правових та організаційних механізмів охорони культурної спадщини у Другій Речі Посполитій у 1918–1930-х рр. та особливості їх функціонування. Формування державної пам'яткоохоронної політики розглядається як тривалий процес, що розпочався з перших нормативних рішень напередодні відновлення польської державності й надалі супроводжувався розбудовою мережі спеціалізованих установ та вдосконаленням законодавства наприкінці 1920-х – у 1930-х рр. Окрему увагу приділено Декрету Регентської Ради від 31 жовтня 1918 р., який визначив правовий статус пам'яток, засади їх обліку та охорони, компетенції відповідних державних органів, а також особливості захисту археологічних знахідок.

Значну роль у формуванні фахових засад збереження пам'яток відігравало Міністерство мистецтв і культури, діяльність якого була пов'язана з організацією консерваторської служби. Особливу увагу в дослідженні приділено окружним консерваторам. До їхньої компетенції належали облік пам'яток, документування їхнього стану, контроль за проведенням консерваційних і реставраційних робіт, підготовка експертних висновків та подання пропозицій щодо включення об'єктів до державного інвентаря.

Виокремлено діяльність Ради консерваторів та окружних консерваторських комісій, які виконували фахові й дорадчі функції у пам'яткоохоронній сфері. Проведення консерваторських з'їздів у Львові, Луцьку, а також на території Тернопільського та Станиславівського воєводств дає змогу простежити практику обговорення проблем збереження пам'яток на регіональному рівні. Ключовим етапом подальшого розвитку цієї системи стало ухвалення Розпорядження Президента Республіки Польща від 6 березня 1928 р. та низки нормативних актів, які деталізували процедури обліку пам'яток, адміністративного контролю та забезпечення їх збереження.

Упродовж 1918–1930-х рр. у Другій Речі Посполитій сформувалася централізована система державної охорони культурної спадщини. Її становлення на західноукраїнських землях супроводжувалося поступовим переходом від діяльності громадських і професійних об'єднань до державної моделі пам'яткоохоронної політики. Водночас інституційна перебудова не означала повного розриву з попереднім досвідом: діяльність Грона консерваторів Східної Галичини та подальша практика державних консерваторів засвідчують збереження спадкоємності окремих професійних підходів, сформованих ще в австрійський період.

Дослідження правових та інституційних механізмів охорони культурної спадщини дає змогу краще зрозуміти, на яких організаційних засадах у міжвоєнний період здійснювалися консерваційні та реставраційні роботи на західноукраїнських землях, зокрема відновлення пам'яток, пошкоджених у роки Першої світової війни.

Ключові слова: *Друга Річ Посполита, Східна Галичина, Західна Волинь, консерваторський округ, нормативно-правове регулювання, збереження культурної спадщини, пам'яткоохоронна діяльність.*

Sviatoslav IVANO,
orcid.org/0000-0002-2263-7155
Doctor of Philosophy,
Lecturer at the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) sviatoslav.m.ivano@lpnu.ua

FORMATION OF THE STATE SYSTEM FOR THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE IN THE SECOND POLISH REPUBLIC (1918–1939): LEGAL AND INSTITUTIONAL ASPECTS

The article examines the development of the legal and organizational mechanisms for the protection of cultural heritage in the Second Polish Republic from 1918 through the 1930s, as well as the specific features of their operation. The formation of state heritage protection policy is regarded as a long-term process that began with the first regulatory measures adopted on the eve of the restoration of Polish statehood and subsequently involved the establishment of a

network of specialized institutions and the further development of legislation in the late 1920s and throughout the 1930s. Particular attention is paid to the Decree of the Regency Council of 31 October 1918, which defined the legal status of monuments, established the principles of their registration and protection, specified the competences of the relevant state authorities, and regulated the protection of archaeological finds.

The Ministry of Arts and Culture played an important role in establishing professional principles for monument preservation and in organizing the conservation service. Particular attention is devoted to district conservators. Their responsibilities included the registration of monuments, documentation of their condition, supervision of conservation and restoration works, preparation of expert opinions, and submission of proposals for the inclusion of individual sites in the state inventory.

The activities of the Council of Conservators and district conservation commissions, which performed professional and advisory functions in the field of heritage protection, are considered separately. The conservators' congresses held in Lviv and Lutsk, as well as in the Ternopil and Stanislaviv voivodeships, provide insight into how issues concerning monument preservation were discussed at the regional level. A key stage in the further development of the system was the adoption of the Regulation of the President of the Republic of Poland of 6 March 1928, together with a number of subsequent legal acts that further specified the procedures for monument registration, administrative supervision, and the safeguarding of cultural heritage.

During the period from 1918 through the 1930s, a centralized state system for the protection of cultural heritage took shape in the Second Polish Republic. Its development in the western Ukrainian lands was accompanied by a gradual transition from the activities of civic and professional associations to a state-administered model of heritage protection. At the same time, this institutional transformation did not constitute a complete break with earlier experience: the activities of the Association of Conservators of Eastern Galicia (Grono Konserwatorów Galicji Wschodniej) and the subsequent practice of state conservators demonstrate the continuity of certain professional approaches that had developed during the Austrian period.

The study of the legal and institutional mechanisms of cultural heritage protection also helps to clarify the organizational framework within which conservation and restoration activities were carried out in the western Ukrainian lands during the interwar period, including the restoration of monuments damaged during the First World War.

Key words: *Second Polish Republic, Eastern Galicia, Western Volhynia, conservation district, legal regulation, cultural heritage preservation, heritage protection activities.*

Постановка проблеми. Після відновлення польської державності у 1918 р. виникла потреба у формуванні єдиної системи охорони культурної спадщини на територіях, що раніше перебували у складі різних держав і мали відмінні правові та організаційні традиції пам'яткоохоронної діяльності. Упродовж 1918–1930-х рр. у Другій Речі Посполитій відбувалося нормативно-правове оформлення цієї сфери, створення спеціалізованої консерваторської служби, визначення компетенцій державних органів та формування мережі консерваторських округів. Важливим є з'ясування особливостей становлення та діяльності цих механізмів, зокрема їх поширення на захоплені західноукраїнські землі – Східну Галичину та Західну Волинь. Окремої уваги потребує також питання спадкоємності окремих професійних практик охорони пам'яток, сформованих у регіоні ще в австрійський період. Дослідження цих процесів дає змогу повніше охарактеризувати державну політику у сфері охорони культурної спадщини та специфіку її реалізації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період.

Аналіз досліджень. Проблематика становлення та функціонування системи охорони культурної спадщини у Другій Речі Посполитій привертала увагу як польських, так і українських дослідників. Серед польських науковців вагоме місце посідають праці Павла Детлофа, у яких розглянуто засади пам'яткоохоронної діяльності, а також теорію і практику реставрації архітектурних пам'яток у міжвоєнній Польщі (Dettloff, 2006; 2010). Окремі аспекти діяльності польських служб охорони археологічної спадщини на західноукраїнських землях висвітлено у дослідженнях Данути Піотровської (Піотровська, 2006). Серед українських дослідників слід відзначити праці Олександра Гаврилюка, присвячені формуванню нормативно-правової бази охорони культурної спадщини в міжвоєнній Польщі та проблемам збереження української сакральної спадщини (Гаврилюк, 2019; 2021). Важливими для вивчення регіонального виміру проблеми є дослідження Наталії Заставецької, у яких проаналізовано збереження пам'яток історії та культури в Західній Україні у 1920–1939 рр. (Заставецька, 2010). Окремі питання становлення державних органів охорони пам'яток та поширення їхньої діяльності на західноукраїнські землі розглядав Олександр Петровський (Петровський, 2007; 2014), тоді як археологічний складник пам'яткоохоронної діяльності в Галичині досліджувала Наталія Булик (Булик, 2016). Окремі аспекти державної та громадської пам'яткоохоронної діяльності у Східній Галичині в 1918–1939 рр. були також розглянуті автором у попередньому дисертаційному дослідженні (Іваньо, 2024). Наявний науковий доробок створює підґрунтя для комплексного розгляду норма-

тивно-правового та інституційного становлення пам'яткоохоронної системи Другої Речі Посполитої та особливостей її функціонування на західноукраїнських землях.

Мета статті. Метою статті є проаналізувати становлення нормативно-правових та інституційних засад державної системи охорони культурної спадщини у Другій Речі Посполитій у 1918–1930-х рр., охарактеризувати організацію та основні напрями діяльності консерваторської служби, а також простежити формування її територіальної структури на західноукраїнських землях.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнний період питання охорони історико-культурної спадщини Галичини поступово перейшло до сфери відповідальності державних інституцій Польської Республіки. Одним із перших нормативних кроків у цьому напрямі стала діяльність Регентської Ради Королівства Польського, яка ще напередодні відновлення польської державності започаткувала правове врегулювання пам'яткоохоронної сфери. 31 жовтня 1918 р. ухвалено Декрет про опіку над пам'ятками мистецтва та культури (Dekret Rady Regencyjnej, 1918: 93–98). Документ, що містив 35 статей, упродовж першого десятиліття існування Другої Речі Посполитої залишався основним нормативним актом у сфері охорони культурної спадщини. Законодавчий акт визначав основні принципи державної політики щодо пам'яток та закріплював відповідні повноваження за Міністерством релігійних віросповідань та народної освіти. Декрет 1918 р. створив правову основу для формування централізованої системи державної опіки над пам'ятками. Відповідно до ст. 1 Декрету, «усі пам'ятки культури та мистецтва, що знаходяться в межах Польської держави та внесені до списку пам'яток мистецтва та культури, перебувають під охороною закону» (Іваньо, 2024).

У Декреті поняття пам'ятки охоплювало як нерухомі, так і рухомі об'єкти, що мали мистецьку або культурно-історичну цінність і походили з попередніх епох. Важливим критерієм при цьому був їхній вік – щонайменше 50 років (Гаврилюк, 2019: 139). До нерухомої спадщини зараховували археологічні об'єкти, зокрема печери, городища, кургани, могили та кладовища, а також кам'яні й дерев'яні архітектурні споруди, у тому числі перебудовані будівлі, якщо вони зберігали давні архітектурні чи декоративні елементи. Охороні підлягали також окремі пам'ятники, надгробки, каплиці, хрести, колони, руїни історичних споруд і скульптур, архітектурні ансамблі, що мали естетичну або містобудівну цінність, історичне планування населених пунктів, традиційні назви вулиць і площ, а також окремі елементи історичного ландшафту – огорожі, алеї, старі дерева та території довкола сакральних і меморіальних об'єктів. До рухомих пам'яток належали предмети, пов'язані з функціонуванням історичних будівель, музейні та храмові колекції, твори живопису, скульптури й графіки, вироби декоративно-ужиткового мистецтва та ремесла. Окрему групу становили нумізматичні й сфрагістичні матеріали, друковані видання, архівні документи, рукописи, старовинні палітурки, а також предмети побуту й вироби народного промислу (Dekret Rady Regencyjnej, 1918: 94–96).

Положення Декрету встановлювали обмеження щодо проведення будь-яких робіт, які могли змінити стан або вигляд нерухомої пам'ятки. Її знесення, перебудова, реконструкція, оновлення чи інше втручання допускалися лише після отримання відповідного дозволу консерватора. Проведення таких робіт перебувало під контролем окружного консерватора, який у разі виявлення порушень мав право призупинити їх виконання, залучаючи за потреби місцеві адміністративні органи. Важливою особливістю тогочасного польського пам'яткоохоронного законодавства було також поширення охорони не лише на сам об'єкт, а й на прилеглий до нього простір, що для європейської практики того часу вважалося новаторським підходом (Pruszyński, 1977: 27–28).

Згідно з положеннями Декрету, відповідальність за належне утримання нерухомої пам'ятки покладалася насамперед на її власника. У разі потреби держава могла надавати фінансову чи іншу допомогу для її збереження. Якщо існувала загроза руйнування або пошкодження об'єкта, органи влади мали право обмежити спосіб його використання або навіть здійснити експропріацію.

Окремий блок Декрету, зосереджений у статтях 23–27, стосувався археологічних та випадково виявлених знахідок. До категорії *wykopaliska* відносили насамперед предмети, виявлені під час археологічних досліджень і пов'язані з ранніми історичними періодами. Поняттям *znaleziska* позначали речі, випадково знайдені в ґрунті або воді, які мали ознаки давньої культури; сюди ж зараховували приховані скарби та цінні документи (ЛННБУ. Ф. 26. Оп. 1. УК–11. Арк. 24).

Важливим етапом у становленні державної пам'яткоохоронної системи стало створення Міністерства мистецтв і культури. Декрет про його заснування 5 грудня 1918 р. підписали Юзеф Пілсудський та прем'єр-міністр Єнджей Морачевський (ЛННБУ. Ф. 26. Оп. 1. УК–11. Арк. 20). До компетенції новоствореного відомства передано низку питань, які раніше належали до сфери від-

повідальності Міністерства релігійних віросповідань та народної освіти, зокрема опіку над мистецтвом, літературою, пам'ятками, музейними установами та театрами. Подальше розмежування повноважень між цими органами влади було конкретизовано у виконавчих положеннях до декрету, що набули чинності 11 грудня 1918 р. (Петровський, 2014: 38). Окремим напрямом діяльності Міністерства стало поширення фахових підходів до збереження культурної спадщини. У 1920 р. стараннями Міністерства було видано працю «Опіка над пам'ятками та їх консервація», у якій наголошувалося на історичному та культурному значенні пам'яток як матеріальних свідчень минулого, а також підкреслювалася необхідність залучення до їх збереження підготовлених фахівців. Таким чином, пам'яткоохоронна діяльність трактувалася як професійна сфера, що потребувала спеціальних знань і відповідної кваліфікації (Opieka nad zabytkami, 1920: 26).

Положення Декрету Регентської Ради надалі конкретизувалися низкою підзаконних актів. Важливе значення для організації пам'яткоохоронної служби мало розпорядження міністра мистецтва і культури від 5 квітня 1919 р., яке регламентувало діяльність консерваторських управлінь (бюро) (Dettloff, 2006: 46). На початковому етапі консерваторські бюро функціонували при Міністерстві мистецтв та культури. Такий розподіл повноважень був пов'язаний, зокрема, зі значним обсягом завдань Міністерства релігійних віросповідань та народної освіти, яке в цей час займалося розбудовою державної освітньої системи (Ustawa z dnia 17 lutego, 1922). Компетенція окружних консерваторів охоплювала широкий комплекс практичних та адміністративних завдань. Вони мали систематично обстежувати пам'ятки на підпорядкованій території, здійснювати виїзди для перевірки їхнього стану, а також формувати місцеву документаційну базу, що включала переліки, описи, фотографії, креслення, плани та інші матеріали. Консерватори також готували фахові рекомендації й експертні висновки та подавали до Міністерства пропозиції щодо включення окремих об'єктів до офіційного інвентаря пам'яток. Розпорядження міністра мистецтва і культури від 5 квітня 1919 р., присвячене внесенню пам'яток мистецтва та культури до інвентаря, визначало порядок формування офіційного обліку об'єктів культурної спадщини на території Польської держави (Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury, 1919b).

Паралельно розбудовувалася територіальна структура державної пам'яткоохоронної служби. До середини 1919 р. було утворено дев'ять консерваторських округів, які на початковому етапі охоплювали переважно землі колишнього Королівства Польського. У межах кожного з них діяло окреме консерваторське бюро, відповідальне за охорону пам'яток на підпорядкованій території. Упродовж 1920-х рр. система округів неодноразово реорганізовувалася, що було пов'язано зі змінами державних кордонів, формуванням адміністративно-територіального устрою та перебудовою апарату управління (Петровський, 2007: 379–381). Якщо у 1919 р. функціонувало дев'ять таких округів, то у 1921 р. їхня кількість зросла до тринадцяти, а станом на 1927 р. скоротилася до восьми (Булик, 2016: 394–398). На функціонування консерваторської служби істотно впливали й фінансові можливості держави. Скорочення бюджетних видатків спричинило зменшення кількості штатних фахівців: зокрема, у 1923 р. частину посад було ліквідовано (Заставецька, 2010: 71–72). Наслідком цього стало істотне розширення територій, за які відповідали окремі консерватори. На практиці один фахівець нерідко здійснював нагляд за пам'ятками одразу у двох або трьох воєводствах (Dettloff, 2006: 49).

Наприкінці 1920-х рр. покращення фінансового становища держави позитивно позначилося на функціонуванні пам'яткоохоронної системи. Із восьми консерваторських округів два поширювали свою діяльність на західноукраїнські землі. До Львівського округу належали Львівське, Тернопільське та Станиславівське воєводства, тоді як Люблінський округ охоплював Люблінське, Поліське і Волинське воєводства. У 1936 р. Волинське воєводство було виокремлено в самостійний консерваторський округ (Rewski, 1937: 252–253; Brykowski, 2008: 457). Формуючи мережу консерваторських округів, польська влада враховувала не лише адміністративно-територіальний поділ держави. Важливе значення мали також кількість і концентрація пам'яток у певному регіоні, а також наявність наукових і культурних установ, здатних долучатися до їхнього вивчення та охорони. Саме тому адміністративними центрами таких округів переважно ставали міста з розвиненим університетським і науковим середовищем. Відповідно, осередком Львівського консерваторського округу був Львів, Люблінського – Люблін, а після утворення окремого Волинського округу його центром став Луцьк (Dobosz, 2018: 43–44).

На підставі розпорядження від 5 квітня 1919 р. було створено Раду консерваторів – загальнодержавний дорадчий орган у сфері охорони культурної спадщини. До її складу входили окружні консерватори, представники відповідних міністерств,

архітектори, мистецтвознавці та інші фахівці. Рада розглядала питання консервації пам'яток, напрацьовувала підходи до їх збереження та готувала фахові висновки й рекомендації (Dobosz, 2018: 43–44). Важливою формою її діяльності були щорічні з'їзди, під час яких обговорювали проєкти реставрації, реконструкції та перебудови історичних споруд (Гаврилюк, 2019: 140). Окрім Варшави й Кракова, такі зібрання проводилися також у Львівському, Волинському, Тернопільському та Станиславівському воєводствах. Зокрема, VI з'їзд відбувся у Львові 17–19 жовтня 1921 р., XII – у Луцьку 20–24 вересня 1927 р., а XVII з'їзд 5–13 червня 1932 р. був присвячений пам'яткам Тернопільського та Станиславівського воєводств (Dettloff, 2010: 282). На регіональному рівні подібні функції виконували окружні консерваторські комісії, створені відповідно до розпорядження від 17 травня 1924 р. До їх складу входили консерватор округу, воєвода, представники наукових і громадських організацій та духовенства. Комісії розглядали будівельні проєкти й питання обліку, реставрації та консервації пам'яток відповідного округу (Гаврилюк О., Гаврилюк С., 2021: 12).

Помітне місце у довоєнній системі охорони пам'яток посідало Гроно консерваторів Східної Галичини, яке брало участь у збереженні історичної забудови, готувало фахові рекомендації та ініціювало реставраційні роботи Після відновлення польської державності його функції поступово перебрали державні консерватори. Від 1919 р. значення Грона зменшувалося, а останні відомості про його діяльність датуються 1923 р. Водночас сформовані ним професійні традиції не зникли: міжвоєнні консерватори наголошували на спадкоємності з пам'яткоохоронними структурами австрійського періоду (Саламаха, 2015: 145–146).

Важливим етапом подальшого розвитку системи стало Розпорядження Президента Республіки Польща від 6 березня 1928 р., яке вдосконалило та деталізувало попередні правові норми (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej, 1928). Зокрема, замість поняття «інвентар» було запроваджено термін «реєстр», а за австрійським зразком введено посаду Генерального консерватора пам'яток, яку обійняв Єжи Ремер. Упродовж 1928–1930-х рр. ці положення доповнювалися новими нормативними актами, що регламентували порядок ведення реєстру, адміністративні процедури та збереження пам'яток, які перебували у державній власності. У сукупності ці зміни сприяли подальшій централізації та правовому впорядкуванню пам'яткоохоронної сфери (Іваньо, 2024).

Висновки. Упродовж 1918–1930-х рр. у Другій Речі Посполитій поступово формувалася державна система охорони культурної спадщини. Її правовою основою став Декрет Регентської Ради від 31 жовтня 1918 р., який визначив коло об'єктів охорони, поділ пам'яток на рухомі та нерухомі, повноваження державних органів і консерваторів, а також механізми контролю та відповідальності за пошкодження пам'яток. Окремі норми стосувалися археологічних знахідок і проведення археологічних досліджень.

Важливою складовою цієї системи стало створення спеціалізованих державних інституцій та консерваторської служби. Упродовж 1919–1920-х рр. визначалися компетенції центральних органів влади й окружних консерваторів, формувався офіційний облік пам'яток і розбудовувалася мережа консерваторських округів. Окружні консерватори здійснювали обстеження пам'яток, документували їхній стан і контролювали проведення консерваційних та реставраційних робіт. Рада консерваторів і окружні консерваторські комісії виконували дорадчі та експертні функції.

На західноукраїнських землях пам'яткоохоронна система функціонувала насамперед через Львівський і Люблінський консерваторські округи, а від 1936 р. – також окремий Волинський округ. У Східній Галичині основні повноваження у сфері охорони пам'яток поступово перейшли від професійних і громадських середовищ до державних консерваторів. Водночас припинення діяльності Грона консерваторів Східної Галичини не означало повного розриву з попереднім досвідом, оскільки окремі професійні традиції австрійського періоду зберігалися.

Важливим етапом подальшого розвитку системи стало Розпорядження Президента Республіки Польща від 6 березня 1928 р., яке розвинуло та конкретизувало механізми, сформовані впродовж попереднього десятиліття. Подальші нормативні зміни сприяли централізації державного управління культурною спадщиною та уточненню процедур її обліку й охорони. Отже, разом із розвитком законодавства у Другій Речі Посполитій формувалися державні органи та фахові структури, відповідальні за збереження пам'яток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булик Н. Археологічний вимір пам'яткоохоронних практик у Галичині (1918–1928). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2016. Вип. 20. С. 394–413.
2. Гаврилюк О. Українська сакральна спадщина в Другій Речі Посполитій: проблеми збереження. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2019. № 7 (380). С. 138–144.
3. Гаврилюк О. Н. Складання нормативно-правової бази охорони культурної спадщини в міжвоєнній Польщі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2021. Т. 32 (71). № 3. С. 194–199.
4. Гаврилюк С. В., Гаврилюк О. Н. Увічнення пам'ятних місць національної воєнної історії у західноукраїнських землях (1920–1930-ті роки). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2021. Т. 32 (71). № 2. С. 11–18.
5. Заставецька Н. І. Збереження пам'яток історії та культури в Західній Україні (1920–1939 рр.) : дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 288 с.
6. Іваньо С. Охорона культурної спадщини у Східній Галичині: державний сектор та громадські ініціативи (1918–1939) : кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Львів, 2024. 316 с.
7. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (ЛННБУ). Ф. 26. Оп. 1. УК–11. 259 арк.
8. Петровський О. Нормативні та організаційні засади становлення системи охорони пам'яток історії та культури в Польщі та її поширення на західноукраїнські землі (1919–1920 рр.). *Збірник наукових праць науково-дослідного інституту народознавства*. 2007. Т. XV. С. 374-381.
9. Петровський О. Формування державних органів охорони пам'яток археології у Другій Речі Посполитій та спроби поширення їх діяльності на Східну Галичину (1918–1938 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2014. Вип. 2, ч. 2. С. 37–43.
10. Піотровська Д. З діяльності польських служб охорони археологічних пам'яток у Західній Україні в 1919–1939 роках. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2006. Вип. 9. С. 67–88.
11. Саламаха І. П. Охорона пам'яток історії та культури Східної Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.: організаційні засади, законодавство, фінансування : дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2015. 202 с.
12. Brykowski R. Polska ochrona zabytków na Wołyniu 1906–1939 i 1993–2006. *Niepodległość i Pamięć*. 2008. T. 15. Nr 1 (27) [2]. S. 443–494.
13. Dekret o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*. 1918. Nr 19. Poz. 52.
14. Dekret Rady Regencyjnej z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*. 1918. Nr 16. Poz. 36. S. 93-98.
15. Dettloff P. Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce 1918–1939. Teoria i praktyka. Kraków : Universitas, 2006. 500 s.
16. Dettloff P. Z dziejów zjazdów konserwatorskich w Polsce. W stulecie I Zjazdu Miłośników Zabytków Ojczystych. *Ochrona Zabytków*. 2010. Nr 1–4. S. 279–287.
17. Dobosz P. Prawny fundament ochrony zabytków w Polsce. *Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918–2018* / red. J. Rulewicz, R. Marcinek. Warszawa : Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2018. S. 15–44.
18. Opieka nad zabytkami i ich konserwacja. Warszawa : Ministerstwo Sztuki i Kultury, 1920. 87 s.
19. Polak T. Wykonawstwo budowlano-konserwatorskie jako odrębna dziedzina sztuki budowlanej. *Ochrona Zabytków*. 1979. T. 32. Nr 1 (124). S. 19–22.
20. Pruszyński J. P. Prawna ochrona zabytków architektury w Polsce. Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1977. 143 s.
21. Rewski Z. Wołyń. Kronika konserwatorska. *Biuletyn Historji Sztuki i Kultury*. 1937. T. 5. Nr 2. S. 252–253.
22. Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z dnia 5 kwietnia 1919 r. w przedmiocie organizacji urzędów konserwatorskich. *Monitor Polski*. 1919. Nr 81.
23. Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z dnia 5 kwietnia 1919 r. w przedmiocie wpisywania zabytków sztuki i kultury do inwentarza. *Monitor Polski*. 1919. Nr 81.
24. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1928. Nr 29. Poz. 265.
25. Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o zniesieniu Ministerstwa Sztuki i Kultury. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1922. Nr 14. Poz. 128.

REFERENCES

1. Bulyk N. (2016) Arkheolohichnyi vymir pamiatkookhoronnykh praktyk u Halychyni (1918–1928). [The archaeological dimension of heritage protection practices in Galicia (1918–1928)]. Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni, 20. 394–413. [in Ukrainian].
2. Havryliuk O. (2019) Ukrainska sakralna spadshchyna v Druhii Rechi Pospolytii: problemy zberezhennia. [Ukrainian sacred heritage in the Second Polish Republic: problems of preservation]. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky, 7 (380). 138–144. [in Ukrainian].
3. Havryliuk O. N. (2021) Skladannia normatyvno-pravovoi bazy okhorony kulturnoi spadshchyny v mizhvoiennii Polshchi. [Formation of the regulatory and legal framework for cultural heritage protection in interwar Poland]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky, 32 (71), 3. 194–199. [in Ukrainian].
4. Havryliuk S. V., Havryliuk O. N. (2021) Uvichnennia pamiatnykh mists natsionalnoi voiennoi istorii u zakhidnoukrainskykh zemliakh (1920–1930-ti roky). [Commemoration of sites of national military history in the western Ukrainian lands (1920s–1930s)]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky, 32 (71), 2. 11–18. [in Ukrainian].

5. Zastavetska N. I. (2010) Zberezhennia pamiatok istorii ta kultury v Zakhidnii Ukraini (1920–1939 rr.). [Preservation of historical and cultural monuments in Western Ukraine (1920–1939)]. Candidate's thesis. Ivan Franko National University of Lviv. 288 p. [in Ukrainian].
6. Ivano S. (2024) Okhorona kulturnoi spadshchyny u Skhidnii Halychyni: derzhavnyi sektor ta hromadski initsiatyvy (1918–1939). [Cultural heritage protection in Eastern Galicia: the public sector and civic initiatives (1918–1939)]. Qualification research work, manuscript. Lviv. 316 p. [in Ukrainian].
7. Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka. [Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv]. F. 26. Op. 1. UK–11. 259 ark. [in Ukrainian].
8. Petrovskyi O. (2007) Normatyvni ta orhanizatsiini zasady stanovlennia systemy okhorony pamiatok istorii ta kultury v Polshchi ta yii poshyrennia na zakhidnoukrainski zemli (1919–1920 rr.). [Regulatory and organizational foundations of the formation of the system for the protection of historical and cultural monuments in Poland and its extension to the western Ukrainian lands (1919–1920)]. Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnoho instytutu narodoznavstva, XV. 374–381. [in Ukrainian].
9. Petrovskyi O. (2014) Formuvannia derzhavnykh orhaniv okhorony pamiatok arkheolohii u Druhii Rechi Pospolytii ta sproby poshyrennia yikh diialnosti na Skhidnu Halychynu (1918–1938 rr.). [Formation of state authorities for the protection of archaeological monuments in the Second Polish Republic and attempts to extend their activities to Eastern Galicia (1918–1938)]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istoriia, 2 (2). 37–43. [in Ukrainian].
10. Piotrovska D. (2006) Z diialnosti polskykh sluzhb okhorony arkheolohichnykh pamiatok u Zakhidnii Ukraini v 1919–1939 rokakh. [On the activities of Polish archaeological monument protection services in Western Ukraine in 1919–1939]. Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu, 9. 67–88. [in Ukrainian].
11. Salamakha I. P. (2015) Okhorona pamiatok istorii ta kultury Skhidnoi Halychyny u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.: orhanizatsiini zasady, zakonodavstvo, finansuvannia. [Protection of historical and cultural monuments of Eastern Galicia in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries: organizational principles, legislation, and financing]. Candidate's thesis. Lviv. 202 p. [in Ukrainian].
12. Brykowski R. (2008) Polska ochrona zabytków na Wołyniu 1906–1939 i 1993–2006. [Polish heritage protection in Volhynia, 1906–1939 and 1993–2006]. Niepodległość i Pamięć, 15, 1 (27) [2]. 443–494. [in Polish].
13. Dekret o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury. (1918) [Decree on the establishment of the Ministry of Arts and Culture]. Dziennik Praw Państwa Polskiego, 19. Poz. 52. [in Polish].
14. Dekret Rady Regencyjnej z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury. (1918) [Decree of the Regency Council of 31 October 1918 on the protection of monuments of art and culture]. Dziennik Praw Państwa Polskiego, 16. Poz. 36. 93–98. [in Polish].
15. Dettloff P. (2006) Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce 1918–1939. Teoria i praktyka. [Reconstruction and restoration of architectural monuments in Poland, 1918–1939: theory and practice]. Krakow: Universitas. 500 p. [in Polish].
16. Dettloff P. (2010) Z dziejów zjazdów konserwatorskich w Polsce. W stulecie I Zjazdu Miłośników Zabytków Ojczystych. [From the history of conservators' congresses in Poland: on the centenary of the First Congress of the Enthusiasts of National Monuments]. Ochrona Zabytków, 1–4. 279–287. [in Polish].
17. Dobosz P. (2018) Prawny fundament ochrony zabytków w Polsce. [The legal foundations of monument protection in Poland]. Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918–2018 [Act and have hope: a century of state conservation services in Poland, 1918–2018] / eds. J. Rulewicz, R. Marcinek. Warsaw: National Heritage Institute. 15–44. [in Polish].
18. Opieka nad zabytkami i ich konserwacja. (1920) [The protection and conservation of monuments]. Warsaw: Ministry of Arts and Culture. 87 p. [in Polish].
19. Polak T. (1979) Wykonawstwo budowlano-konserwatorskie jako odrębna dziedzina sztuki budowlanej. [Conservation construction works as a distinct field of building practice]. Ochrona Zabytków, 32, 1 (124). 19–22. [in Polish].
20. Pruszyński J. P. (1977) Prawna ochrona zabytków architektury w Polsce. [Legal protection of architectural monuments in Poland]. Warsaw: Wydawnictwo Prawnicze. 143 p. [in Polish].
21. Rewski Z. (1937) Wołyń. Kronika konserwatorska. [Volhynia: conservation chronicle]. Biuletyn Historji Sztuki i Kultury, 5, 2. 252–253. [in Polish].
22. Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z dnia 5 kwietnia 1919 r. w przedmiocie organizacji urzędów konserwatorskich. (1919) [Regulation of the Minister of Arts and Culture of 5 April 1919 on the organization of conservation offices]. Monitor Polski, 81. [in Polish].
23. Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z dnia 5 kwietnia 1919 r. w przedmiocie wpisywania zabytków sztuki i kultury do inwentarza. (1919) [Regulation of the Minister of Arts and Culture of 5 April 1919 on the registration of monuments of art and culture in the inventory]. Monitor Polski, 81. [in Polish].
24. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. (1928) [Regulation of the President of the Republic of Poland of 6 March 1928 on the protection of monuments]. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 29. Poz. 265. [in Polish].
25. Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o zniesieniu Ministerstwa Sztuki i Kultury. (1922) [Act of 17 February 1922 on the abolition of the Ministry of Arts and Culture]. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 14. Poz. 128. [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 37.013:726.8(477.83)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-6

Ростислав КОВАЛЬ,
orcid.org/0000-0001-9284-7505
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського
(Львів, Україна) kovalrostyslav@gmail.com

Ольга РОМАНЧУК,
orcid.org/0000-0001-8215-9741
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського
(Львів, Україна) olgabrvska@gmail.com

Ігор МОНЧУК,
orcid.org/0009-0000-1830-9039
краєзнавець, керівник
БО «БФ "Про пам'ять"»
(Львів, Україна) ighormonchuk@ukr.net

СТРИЯНИ НА ЛИЧАКІВСЬКОМУ КЛАДОВИЩІ ЛЬВОВА: ПРОФЕСІЙНА, НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті проаналізована професійна, наукова та педагогічна діяльність відомих вихідців з міста Стрий та Стрийського району Львівської області, котрі поховані на території Личаківського кладовища у Львові. Стрий є одним із тих осередків, де історія, культура й громадське життя протягом століть формують локальну ідентичність, даючи поштовх до розвитку постатям державного масштабу. Джерельною базою для авторів слугували путівники, науково-довідкові й науково-популярні праці краєзнавчого спрямування, релевантні онлайнові ресурси. Наша робота є внеском у розвиток краєзнавчих, педагогічних та некрополістичних досліджень, а також сприяє збереженню пам'яті про визначних стриян. Установлено, що сфера їхніх зацікавлень і професійної діяльності охоплює найрізноманітніші аспекти, зокрема, суспільні та гуманітарні науки, медицину, фізичне виховання і спорт. На Полі почесних поховань Героїв (поле 86А) Личаківського некрополя спочивають військовослужбовці зі Стрия та Стрийщини, котрі віддали свої життя, захищаючи Україну від російського агресора після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. На кладовищі також знайшов місце вічного спочинку польський історик та архівіст, автор ґрунтовного краєзнавчого дослідження про Стрий «Historja miasta Stryja» (1926) Антоні Прохаска / Antoni Prochaska. Сьогодні одним із найважливіших завдань є популяризація як самих поховань, так і вивчення професійної діяльності відомих діячів української політики, науки і культури, що відіграє важливу роль у національно-патріотичному вихованні свідомого громадянина. Ми вперше систематизували інформацію про місця поховань на Личаківському некрополі відомих вихідців з міста Стрий та Стрийського району Львівської області та уклали екскурсійний маршрут, котрий буде основою для майбутнього путівника. Подальші дослідження стосуватимуться особливостей його укладання й пошуку додаткових матеріалів та джерел інформації.

Ключові слова: *професійна діяльність, наукова діяльність, педагогічна діяльність, історія, національно-патріотичне виховання, Стрий, Личаківське кладовище, Львів, екскурсія.*

Rostyslav KOVAL,
orcid.org/0000-0001-9284-7505
PhD (Philology), Associate Professor,
Associate Professor at the Ukrainian and Foreign Languages Department
Lviv Ivan Bobersky State University of Physical Culture
(Lviv, Ukraine) kovalrostyslav@gmail.com

Olha ROMANCHUK,
orcid.org/0000-0001-8215-9741
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Ukrainian and Foreign Languages Department
Lviv Ivan Bobersky State University of Physical Culture
(Lviv, Ukraine) olgabrvska@gmail.com

Ihor MONCHUK,
orcid.org/0009-0000-1830-9039
local historian, head
CO «CF "Pro memoria"»
(Lviv, Ukraine) ighormonchuk@ukr.net

STRYI RESIDENTS AT THE LYCHAKIV CEMETERY OF LVIV: PROFESSIONAL, SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES

The article analyzes the professional, scientific, and pedagogical activities of famous people from Stryi and the Stryi district of Lviv region, who are buried in the Lychakiv cemetery in Lviv. The town of Stryi is one of those centers where history, culture, and public life have shaped local identity for centuries, giving impetus to the development of state-level figures. The authors used guidebooks, reference and popular science works on local history, and relevant online resources as their source base. Our work contributes to the development of local history, education, and cemetery studies. It helps preserve the memory of prominent Stryi residents. It has been established that the sphere of interests and professional activities of people from Stryi buried at the Lychakiv Cemetery covers a wide variety of aspects, in particular, social sciences and humanities, medicine, physical education and sports. In the Field of Honorary Burials of Heroes (field 86A) of the Lychakiv Necropolis, military personnel from Stryi and the Stryi region rest, who gave their lives defending Ukraine from the russian aggressor after the start of the full-scale invasion in 2022. The cemetery also found its eternal resting place for Antoni Prochaska, a Polish historian and archivist, the author of a thorough local history study about Stryi «Historja miasta Stryja» (1926). Today, one of the most important tasks is to popularize both the burials themselves and the study of the professional activities of famous figures in Ukrainian politics, science, and culture, which plays an important role in the national and patriotic education of a conscious citizen. For the first time, we have systematized information about the burial places in the Lychakiv Necropolis of famous people from the town of Stryi and the Stryi district of Lviv region and have drawn up an excursion route, which will be the basis for a guide. Further research will focus on the specifics of its composition and the search for additional materials and sources of information.

Key words: *professional activity, scientific activity, pedagogical activity, history, national and patriotic education, Stryi, Lychakiv Cemetery, Lviv, excursion.*

Постановка проблеми. Стрий, як і будь-яке місто, насамперед цікавий тими непересічними особистостями, які творили історію і ростять сьогодення, приваблюючи доброзичливою аурою численних гостей у свої пенати. Місто юності Степана Бандери, Левка Ребета і ще сотень знаних у світі стриян – митців і творців, подвижників і героїв, відважних захисників і провідників української нації, які нині проживають по всій Україні і поза нею, вабить до себе історією і культурою (Миськів, 2019: 12). Genius loci цього галицького міста проявляється, зокрема, у збереженні історичної пам'яті про видатних уродженців Стрия та Стрийщини, похованих на Личаківському цвинтарі у Львові – політичного діяча, публіциста, адвоката, одного із лідерів ОУН Лева Ребета; зв'язкової Романа Шухевича, поетеси та письменниці Ольги Ільків; міського голови Львова у 1990–1994 роках Василя Шпіцера; адвоката Зиновія Багринівського; художника Ігоря Боднара; футболіста Володимира Данилюка; ученого та громадського діяча Ігоря Держка; літературознавця, мовознавця, ученого та педагога Михайла Білика та інших. Дух місця уможливлює цей символічний взаємозв'язок локального середовища з ширшим українським пантеоном та актуалізує його постійний вплив на процес національно-патріотичного виховання. Наша робота є внеском у розвиток краєзнавчих, педагогічних та некрополістичних досліджень. Вона сприяє збереженню пам'яті про визначних стриян, підтверджує

значення Личаківського цвинтаря як джерела історичної інформації.

Аналіз основних публікацій. Релевантні для нас праці стосуються історії Личаківського некрополя, Стрия та Львова й репрезентовані здебільшого путівниками, науково-довідковими та науково-популярними працями краєзнавчого спрямування. Важливими також є онлайнові ресурси, зокрема, офіційні сайти та сторінки у популярних соціальних мережах музеїв «Личаківський цвинтар» (Львів) та «Верховина» (Стрий), проєктів та цифрових платформ «Фотографії старого Львова», «Інтерактивний Львів», «Благодійний фонд "Про пам'ять"», «Стрийська старовина», «Спортивний некрополь Галичини», «Історична правда» й «Збруч».

Нам не вдалося виявити окремого дослідження, де була б комплексно розглянута та проаналізована професійна, наукова та педагогічна діяльність відомих вихідців з міста Стрий та Стрийщини, котрі поховані на Личаківському кладовищі. Тому **мета** полягає у виявленні та систематизації їхніх поховань, аналізі різноманітних аспектів діяльності, створенні екскурсійного маршруту, що слугуватиме у майбутньому основою для путівника.

Виклад основного матеріалу. Личаківський цвинтар офіційно відкритий у 1786 році й сьогодні є одним із найстаріших східноєвропейських некрополів (Лупій, 1996: 11). На його території поховано багато відомих людей, котрі зробили вагомий внесок у розвиток політики, науки і культури за останні кілька століть (Коваль, 2025: 340). Наприклад, поетеса та письменниця, колишня зв'язкова головнокомандувача УПА Романа Шухевича у 1947–1950 роках Ольга Ільків (1920–2021) народилася у Стрию. Вступила в ОУН до початку німецько-радянської війни й поступово вийшла на провідні позиції у націоналістичному підпіллі, де тісно співпрацювала з Володимиром Ликом (1920–1948), керівником Стрийського проводу ОУН, із котрим 27 квітня 1943 року взяла шлюб у храмі Преображення Господнього у Львові. У подружжя було двоє дітей – дочка Дзвенислава (1946) і син Володимир (1947). Володимир Лико трагічно загинув у селі Верхня Лукавиця на Стрийщині 21 березня 1948 року у протистоянні зі спецгрупою міністерства державної безпеки срср. У 1950–1964 роках Ольга Ільків відбувала термін у радянських в'язницях, а їхні діти виховувалися у дитячому будинку під чужими прізвищами. Після звільнення працювала санітаркою, двірничкою, згодом – у Львівському історичному музеї та Музеї народної архітектури та побуту. У незалежній Україні стала активною громадською діячкою (Стрийщина, 2012: 181). Політичний діяч, публіцист, адвокат, один із лідерів ОУН, пластун Лев-Роман Ребет (1912–1957) народився у Стрию. З дитячих років відзначався глибокою релігійністю та відданістю українській національній ідеї. Навчався у Стрийській гімназії та Львівському університеті. Від 1929 року – член ОУН, у 1930-х роках – окружний провідник ОУН Стрийщини, крайовий провідник ОУН. Після розколу ОУН у 1940 році підтримав Степана Бандеру (1909–1959). Улітку 1941 року – учасник похідної групи ОУН до Львова, де 30 червня було проголошено Акт відновлення Української держави. Лев Ребет був обраний заступником голови Українського Державного Правління (УДП) у Львові, яке очолював Ярослав Стецько (1912–1986). Німці, не добившись від Степана Бандери та Ярослава Стецька відкликання Акту відновлення Української держави, розпочали арешти українських діячів. Лев Ребет був в'язнем німецьких тюрем у Львові, Берліні, концтабору Освенцим. Улітку 1944 року була утворена Українська головна визвольна Рада (УГВР), яка почала керувати повстанським рухом. Коли у жовтні 1944 року нацисти випустили Ребета з концтабору, він, за дорученням УГВР, у 1945 році виїхав до Мюнхена, аби представляти її у відносинах із західними союзниками. Лев Ребет очолював структури ОУНР (революційна), згодом із низкою інших лідерів виступив проти поглядів Степана Бандери й Ярослава Стецька, котрі запропонували повернутися до ідеології чинного націоналізму з його гаслом «Україна для українців». Перебуваючи в еміграції, Ребет займався науковою та публіцистичною діяльністю. У 1949 році захистив докторську дисертацію на тему «Держава і нація». Лев-Роман Ребет був жорстоко вбитий 12 жовтня 1957 року у Мюнхені агентом КДБ Богданом Сташинським (Стрийщина, 2012: 404). Його дружина Дарія Ребет (1913–1992) була політичною й громадською діячкою, публіцисткою, правницею та пластункою. Після Другої світової війни разом з родиною перебувала в еміграції у Мюнхені, де відзначилася активністю у розбудові жіночого руху (Стрийщина, 2012: 403). У подружжя Ребетів було двоє дітей – син Андрій Ребет (1942–2023), журналіст та історик, й донька Оксана (Oksana Rebet Louvet). Лев-Роман й Дарія Ребети знайшли місце вічного спочинку у Мюнхені. У 2010 році їх урочисто перепоховали на Полі почесних поховань (поле 67) Личаківського кладовища.

На Полі почесних поховань Героїв (поле 86А) знайшли місце вічного спочинку військовослужбовці зі Стрия та Стрийщини, котрі віддали свої

життя у протистоянні з російським окупантом після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. Уродженець Трускавця, Герой України Тарас Бобанич / «Хаммер» (1989–2022) у 2006 році закінчив Стрийську СШ № 9 (тепер – Стрийська гімназія ім. Т. Бобанича), у 2011 році – юридичний факультет Львівського державного університету внутрішніх справ. Був членом партії «Правий сектор» та керівником її Львівського обласного осередку. З 2014 року захищав територіальну цілісність України. Стриянин Руслан Левко / «Бандера» (1989–2022) навчався у Стрийській СШ № 8 та Стрийському фаховому коледжі Львівського національного університету природокористування. Стриянин Василь Лема / «Патрік» навчався у СШ № 55 та СШ № 44 у Львові, у Львівському вищому професійному училищі торгівлі та сфери послуг. Олег Підгородецький (1982–2022) до 10 класу навчався у Стрийській СШ № 8, згодом переїхав до Львова. Уродженець села Братківці Стрийського району Юрій Яріш (1984–2024) навчався у Вищому професійному училищі № 8 міста Стрия та Одеському інституті сухопутних військ (сьогодні – Військова академія).

Василь Шпіцер (1947–2020) був відомим громадським діячем, письменником, науковцем та підприємцем. Народився у селі Нижня Лукавиця Стрийського району на Львівщині, закінчив СШ № 10 у Стрию, електрофізичний факультет Львівської політехніки, аспірантуру Московського авіаційного інституту. Наприкінці 80-х років XX століття брав активну участь у суспільних процесах, що передували проголошенню незалежності України. У 1990–1994 роках працював Головою Львівської міської ради та міськвиконкому. Василь Шпіцер написав такі праці як «Крайовий провідник Володимир Тимчій-“Лопатинський”» (2004), «Поховання просвітян на Личаківському кладовищі (путівник)» (2009), «Митрат Андрій Білецький» (2012), «Рікою пам’яті» (2014), «Україна і “московскоє время”. Публіцистика, життєписи, листи, виступи» (2016). Уродженцями Стрия були відомі у Львові юристи Зиновій Багринівський (1919–2004) та Марцелі Тарнавєцкі / Marceli Tarnawiecki (1808–1886).

На території Личаківського кладовища поховано багато людей, котрі своєю діяльністю спричинилися до розвитку філології у XIX–XXI століттях у Львові, Україні та за кордоном (Коваль, 2026: 274). Зокрема, філолог-класик, літературознавець, мовознавець, перекладач, педагог Михайло Білик (1889–1970) народився у селі Верчани поблизу Стрия. У 1909 році закінчив Стрийську гімназію, навчався у Львівському університеті, у 1914 році закінчив Віденський університет. Викладав в гімназіях Городка, Яворова, Стрия, Лодзя, Варшави, Холма. У Стрию навчав Степана Бандеру, Мирослава Любачівського, Олексу Гасина, Григорія Барабаша. Після Другої світової війни працював у Львівському університеті, завідував кафедрою класичної філології. Разом з дружиною Марією Білик (1893–1968) мали сина Івана (1918–1943), співорганізатора відділів УПА в центральній Україні й доньку Олену. Філолог-класик Гнат Гошовський (1846–1903) закінчив Львівський університет, працював у гімназіях Львова, Тарнова, Коломиї, Дрогобича, Вадовиць й Стрия, викладав латинську, грецьку, німецьку, українську та польську мови. Михайло Дубицький (1889–1944) у 1909 році закінчив Стрийську гімназію, де навчався разом із філософом, істориком культури та громадським діячем Іваном Мірчуком (1891–1961) та Михайлом Біликом. Михайло Дубицький здобув освіту у Львівському університеті, після чого викладав українську, польську та грецьку мови, математику, природознавство і музику у Стрию та Долині. Загинув під час бомбардування радянськими літаками містечка Чоп, коли намагався емігрувати на Захід. Викладач української мови Стефан Дригинич (1877–1950) працював у Кавсько, Лисятичах, Стрию та Болехові, а також у Львівському педагогічному інституті. Етнограф, фольклорист, літературознавець, композитор, засновник українського етнографічного музикознавства Філарет Колесса (1871–1947) народився у селі Татарське, тепер Піщани Стрийського району Львівської області. Навчався у Стрийській гімназії, Віденській духовній семінарії та Віденському університеті, закінчив Львівський університет. Викладав у гімназіях Львова, Стрия та Самбора. У 1938 році опублікував книжку «Українська усна словесність», фактично, перший підручник із фольклору. Громадсько-освітній діяч, співзасновник Пласту на Закарпатті, уродженець Стрия Остап Вахнянин (1890–1924) у 1914 році закінчив Львівський університет, після Першої світової війни був співаком Руського театру товариства «Просвіта» в Ужгороді, викладав українську та німецьку мови в місцевій гімназії. Філолог-класик, германіст Юліан Юхнович (1886–1946) навчався у Стрийській та Львівській гімназіях, в університетах Львова та Ґраца, працював у Тернополі, Жовкві та Львові (Коваль, 2023).

Народовець, педагог, громадсько-культурний діяч на Стрийщині Іван Вахнянин (1847–1909) закінчив гімназію у Перемишлі, навчався у Львівському та Віденському університетах. Викладав у гімназіях міст Ясла, Вадовиць та Стрия, де був

одним із засновників місцевих громадських організацій народовців «Руське касино», товариств «Просвіта», «Сокіл», Народний Дім, «Руська бурса», «Задаткова каса», «Боян», братства святого Миколая, активно виступав проти місцевого москвофільства. Разом з Костем Горбалем (1836–1903) та Василем Лукичем (1856–1938) видав у Стрию альманах «Ватра» (1887). З коштів від розпродажу збірки придбали бібліотеку та інвентар для стрийських товариств, які були знищені пожежею 1886 року. За намовою Івана Вахнянина та Олекси Бобикевича (1865–1902) український правник, політик, громадський діяч, письменник та організатор кооперативного руху Євген Олесницький (1860–1917) позитивно відгукнувся на лист-прохання стрийської громади та відкрив свою адвокатуру у Стрию. Громадська діячка, учителька Іванна Вітковицька (1868–1934) була членкинею стрийського Народного дому з 1898 року, однією із засновниць музично-хорового товариства «Боян» (1901), засновницею Марійського Товариства Пань (1908), діяльною учасницею «Рідної школи», «Українського касина», «Сокола», «Товариства опіки над молоддю», захоронок на Ланах і Шумлявщині у Стрию та багатьох інших організацій Стрия та Львова. Учителювала у Тарнові та Стрию. Греко-католицький священник, громадський діяч Йосиф Савицький (1882–1943) працював катехитом у Бібрці та протягом тривалого часу у Стрию. У 1930–1931 роках він зібрав й упорядкував Ювілейний альбом з нагоди тридцятиліття митрополичої праці Андрея Шептицького. Церковний і громадський діяч, греко-католицький священник, педагог, музикант, диригент, соліст-скрипаль, уродженець Стрия Іриней Артемій Цегельський (1914–1985) з 1942 року душпастирював у Стрию й одночасно викладав теорію музики та гру на скрипці у Стрийському філіалі Вищого музичного інституту імені Миколи Лисенка. У 1946 році за відмову перейти на московське православ'я заарештований та на 5 років позбавлений волі в таборах. З 1956 року, повернувшись до Львова, працював солістом у симфонічному оркестрі Львівського оперного театру й учителем гри на скрипці в середній школі. Одночасно до кінця життя таємно сповняв священичі обов'язки в катакомбній УГКЦ, готував семінаристів у підпільній семінарії. Греко-католицький священник, церковний та культурно-освітній діяч, педагог Юліян-Корнило Дзерович (1871–1943) тривалий час працював у навчальних закладах у Бродах, Бережанах, Стрию та Львові. Композитор, диригент, музичний критик Богдан Вахнянин (1883–1940) народився у Стрию, закінчив місцеву гімназію та Вищий музичний інститут у Львові. Працював у гімназіях Львова та Перемишля, викладав музику, співи, українську та польську мови. У 1926 році переїхав з Перемишля до Стрия, влаштувався на посаду учителя гімназії та став диригентом місцевого музично-хорового товариства «Бояна». З 1929 року проживав у Львові, де активно й плідно включився у музично-громадське життя міста.

Стрий та Стрийщина дали Україні багатьох відомих фахівців медичної сфери. З-поміж них, зокрема, лікаря, ортопеда-травматолога, доктора медичних наук (1991), професора (1992) Ярополка Яцкевича (1933–2012), котрий народився у Стрию. Після закінчення Львівського медичного інституту у 1956 році, працював у лікарнях Яворова, Городка та Львова, протягом багатьох років займався науковою й викладацькою діяльністю. Ярополк Яцкевич був патріотом своєї держави, брав активну участь у роботі Українського лікарського товариства у Львові. Ярослав Романишин (1941–2000) народився у селі Ярушичі Стрийського району Львівської області. У 1969 році закінчив біологічний факультет Львівського університету, захистив кандидатську (1975) й докторську (1992) дисертації. У 1967–1983 роках – завідувач клініко-біохімічної лабораторії залізничної лікарні міста Стрий, за сумісництвом, від 1976 року працював у Львівському медичному інституті, у 1993–2000 роках – завідувач кафедри клінічної лабораторної діагностики.

Історик Євген Яцкевич (1899–1961) народився у Стрию. Закінчив Стрийську гімназію та Львівський університет. Учителював у державних гімназіях, семінаріях та ліцеях Дрогобича, Дубна, Володимира-Волинського, Ковеля та Кротишина (Познаньщина). Репатріювався у 1945 році до Львова, працював старшим лаборантом й викладачем у Львівському університеті, згодом у Львівському історичному музеї й Інституті суспільних наук. Був одружений з Євгенією Яцкевич (1912–2001), з котрою мали синів Ярополка, ортопеда-травматолога й Ігоря, історика. Історик Василь Гарасимчук (1880–1944) учителював у гімназіях Станіславова, Перемишля та Львова, а після Першої світової війни – у Стрию та Львові. Педагог, шкільний радник, співзасновник Сяноцького гнізда польського гімнастичного товариства «Сокіл» Кароль Петеленц / Karol Petelenz (1847–1930) працював у гімназіях Кракова, Сянока, Ясла, Стрия, Львова. Філолог-класик Юліан Дольніцкі / Julian Dolnicki (1854–1919) був директором Першої Державної гімназії імені маршала Юзефа Пілсудського у Стрию. Педагог,

науковець, громадський діяч, доктор філософських наук (2011), професор (2015) Ігор Держко (1958–2024) народився у Стрию, закінчив місцеву СШ № 10 й медичний факультет Львівського медичного інституту. Керував кафедрою українознавства і філософії Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, протягом тривалого часу також працював у Львівській обласній державній адміністрації й Львівській обласній раді, був головою відділення Національного олімпійського комітету України у Львівській області. Біохімік, професор Богдан Собчук (1909–1974) народився у Стрию в родині учителя математики та фізики місцевої гімназії Антона Собчука та його дружини Владислави. Навчався у Стрийській і Дрогобицькій гімназіях, закінчив медичний факультет Львівського університету у 1933 році. У 1944–1973 роках – завідувач кафедри біохімії Львівського медичного інституту. Був одружений з Марією Великанович. На Личаківському кладовищі спочивають також відомі митці, уродженці Стрия Ігор Боднар (1941–2011), художник-шістдесятник, котрий займався живописом, графікою, декоративно-прикладним мистецтвом, а також був поетом і педагогом та Софія Вальницька (1896–1964), мистецтвознавиця, котра працювала у різних галузях прикладної графіки, виконувала ілюстрації до газет і журналів, проєктувала дизайн інтер'єрів, меблів та килимів.

Місто Стрий має давні спортивні традиції. Зокрема, тут народився Володимир Данилюк (1947–2024), футболіст, тренер, володар Кубка срср (1969), найрезультативніший гравець в історії клубу «Карпати» (Львів). Інженер, один із керівників стрийського «Сокола», відомий спортовий діяч Володимир Дутка (1873–1941) закінчив Стрийську гімназію у 1894 році, тривалий час працював на залізниці у Стрию та Станиславові. Альфред Будзиновський (1871–1942) – громадський діяч, краєзнавець, організатор сокільсько-січового й туристичного руху у Галичині, співзасновник українського товариства «Сокіл» (1894) та його голова з 1901 по 1908 роки, інструктор добровільної пожежної команди Галичини був співорганізатором першого Окружного Здвигу Соколів у Стрию (1906) та одним із засновників Українського театру імені Михайла Старицького у Стрию (1926). Він також займався дослідженням історії спілки українських молочарських кооперативів Галичини, відомої під назвою «Маслосоюз». Учителька й спортсменка, стриянка Софія Грегорійчук (Сольман) (1927–2013) закінчила Стрийську гімназію, філологічний факультет Львівського університету та Львівський державний інститут фізичної культури. Працювала у вечірній школі у Львові, де викладала українську мову та літературу, а також досліджувала українську термінологію у галузі фізичного виховання та спорту. З чоловіком, художником Петром Грегорійчуком (1914–1990) мали доньок Марію та Зоряну.

Ми бачимо, що Стрийська гімназія (створена у 1880 році на базі Вищої реальної школи) посідає важливе місце в історії української освіти та національного відродження Галичини. Від часу свого заснування вона стала одним із осередків формування української інтелектуальної еліти, виховавши цілу плеяду видатних діячів політики, науки, культури та визвольного руху. Так, Стрийську гімназію закінчив мовознавець та етнограф, уродженець села Братківці Стрийського району Василь Пастущин (1889–1958), котрий студіював класичну філологію та етнографію у Львівському університеті, навчався також у Ґраці. Працював у гімназіях у Рогатині, Товмачі (тепер Тлумач), у Львівському університеті, де у 1946–1950 роках завідував кафедрою класичної філології. У Стрийській гімназії навчалися також громадсько-політичний діяч, адвокат, етнограф, журналіст Володимир Охримович (1870–1931), педагог, громадський діяч та історик Омелян Терлецький (1873–1958), архітектор та громадський діяч Григорій Пежанський (1860–1925). У Стрию провів свої дитячі роки відомий український історик, професор, академік АН України Ярослав Ісаєвич (1936–2010). Він був почесним громадянином міста, на місцевому кладовищі поховані його батьки – Дмитро Ісаєвич (1889–1973) й Наталія Ісаєвич (з Чабанів) (1904–1982), котра залишила чудові спогади, де, написала, зокрема, про Василя Гарасимчука, Михайла Білика, Михайла Дубицького, Іванну Вітковицьку (Ісаєвич, 2007: 257). Професорка, науковиця, історикиня, археологиня, бібліотекознавиця, письменниця Лариса Крушельницька (1928–2017) народилася у Стрию, однак вже у 1930 році її сім'я переїхала до Львова. Вона була авторкою численних наукових праць, а також книги про трагічну історію галицької інтеліґенції XX століття, що відображена в долях двох родин – Крушельницьких і Левицьких – «Рубали ліс… (Спогади галичанки)» (2001; 2002; 2008). Відомий архітектор та підприємець Іван Левинський (1851–1919) у Стрию закінчив чотири класи початкової школи, а через багато років спроєктував Народний дім, який був урочисто відкритий 1 січня 1901 року. На території кладовища спочиває також польський історик, автор ґрунтовного краєзнавчого дослідження про Стрий «Historja miasta Stryja» (1926) Антоні Прохаска / Antoni

Prochaska (1852–1930) (Nicieja, 2011: 405) й відомий інженер, стриянин Анджей Носовіч / Andrzej Nosowicz (1867–1940), котрий протягом багатьох років працював на залізниці (Nicieja, 2011: 387).

На цьому етапі нам не вдалося знайти додаткової інформації про Михайлину Говикович (з Нижанківських) (1881–1961), котра народилася у селі Великі Дідушичі неподалік Стрия. Вона була дружиною адвоката Альфреда Говиковича (1880–1939?), з котрим мала двоє дітей – сина Романа (1907–1982), працівника компанії «Ford» у США й доньку Анну (1909–1949), членкиню Карпатського Лещетарського Клубу у Львові. Також ми не маємо ґрунтовніших даних про Марію-Феліцію Ярему (Савчек) (1893–1967), уродженку Стрия, дружину психолога, філософа, мовознавця, літературознавця й педагога Якима Яреми (1884–1964) й матір науковця, фахівця у галузі механіки руйнування Степана Яреми (1926–2008) (Криса, 2006: 147). На Личаківському цвинтарі не збереглися могили викладача української та латинської мов у Стрийській гімназії Семена Гуменюка (1879–1912) на полі 4 та викладача латинської, грецької та німецької мов в Українській Академічній гімназії та гімназії Сестер Василіянок у Львові Івана Добущака (1883–1965) на полі 63 (Коваль, 2023).

Екскурсійний маршрут місцями поховань відомих вихідців зі Стрия та Стрийщини на території Личаківського некрополя відіграє важливу роль у розвитку краєзнавчих, педагогічних та генеалогічних досліджень й популяризує туризм. Екскурсії будуть цікавими для представників Стрийської громади, сприятимуть збереженню історичної пам'яті, розвитку патріотизму та гордості за рідний край. Отже, розроблений авторами маршрут: Ольга Ільків, Тарас Бобанич, Роман Левко, Василь Лема, Олег Підгородецький, Юрій Яріш (Поле почесних поховань / поле 86А) → Юліан Юхнович (поле 1) → Василь Шпіцер (поле 1) → Василь Нагірний (поле 5) → Антін Петрушевич (поле 5) → Марія-Феліція Ярема (поле 3) → Стефан Дригинич (поле 60) → Михайлина Говикович (поле 26) → Ігор Боднар (поле 26) → Богдан Собчук (поле 16) → Василь Гарасимчук (поле 64) → Василь Пастущин (поле 42) → Михайло Дубицький (поле 82) → Кароль Петеленц / Karol Petelenz (поле 44) → Ігор Держко (поле 41) → Софія Грегорійчук (поле 32) → Лариса Крушельницька (поле 23) → Володимир Данилюк (поле 20) → Гнат Гошовський (поле 20) → Євген Яцкевич (поле 12) → Ярослав Ісаєвич (поле 12) → Володимир Стеник (поле 22) → Михайло Білик (поле 49) → Марцелі Тарнавєцкі / Marceli Tarnawiecki (поле 50) → Антоні Прохаска / Antoni Prochaska (поле 76) → Іванна Вітковицька (поле 75) → Григорій Пежанський (поле 75) → Володимир Охримович (поле 52) → Зиновій Багринівський (поле 51) → Юліян-Корнило Дзерович (поле 80) → Іван Левинський (поле 73) → Богдан Вахнянин (поле 72) → Іван Вахнянин (поле 72) → Остап Вахнянин (поле 72) → Артемій Іриней Цегельський (поле 72) → Альфред Будзиновський (поле 72) → Омелян Терлецький (поле 57) → Йосиф Савицький (поле 57) → Юліан Дольніцкі / Julian Dolnicki (поле 71) → Володимир Дутка (поле 70) → Ярослав Романишин (поле 70) → Анджей Носовіч / Andrzej Nosowicz (поле 70) → Софія Вальницька (поле 69) → Філарет Колесса (поле 78) → Ярополк Яцкевич (поле 78) → подружжя Лева й Дарії Ребетів (поле 67, Поле Почесних поховань).

Висновок. Уродженці Стрия та Стрийщини, поховані на Личаківському кладовищі Львова, належать до тих особистостей, чия діяльність справила значний вплив на розвиток політики, науки, культури й громадського життя в Україні. Аналіз біографій засвідчив широкий спектр їхніх наукових інтересів і професійної реалізації. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання в історико-краєзнавчих й педагогічних розвідках, тому перспективи подальших досліджень стосуватимуться особливостей укладання відповідного путівника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загайська Р. Вітер в долонях: Книга проходів Личаківським цвинтарем. Львів: АПРІОРІ, 2017. 416 с.
2. Ісаєвич Н. Стрий і Перемишль. Картки споминів. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15. Confraternitas: Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С. 883–897.
3. Історія Стрийської гімназії. Том I (1880–1918) / Упоряд. Василь Король. Стрий, 1995. 156 с.; Том II (1918–1932) / Упоряд. Василь Король. Стрий, 1998. 96 с.; Том III (1933–1944) / Упоряд. Василь Король. Стрий, 2000. 92 с.
4. Коваль Р. Кладовище як освітній простір. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 85, т. 1, 2025. С. 336–342. https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-1-51.
5. Коваль Р. Роль некрополістики у дослідженні педагогічної і наукової діяльності відомих філологів. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 96, т. 2, 2026. С. 272–277. https://doi.org/10.24919/2308-4863/96-2-39.
6. Коваль Р., Романчук О., Матлашенко Л. Професійна діяльність українських класичних філологів (на прикладі осіб, похованих на території Личаківського некрополя). Інноваційна педагогіка. Вип. 66, 2023. С. 20–26. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/66.3.
7. Криса Л., Фіголь Р. Личаківський некрополь: путівник. Львів, 2006. 480 с.

8. Лупій Г. Львівський історико-культурний музей-заповідник «Личаківський цвинтар»: Путівник. Львів: Каменяр, 1996. 367 с.

9. Миськів Л. Про що шепоче вічність: На стежках пам'яті. Кн. 1. Львів: Галич-Прес, 2019. 504 с.

10. Стрийщина. Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. Том І. Ню-Йорк – Торонто – Париж – Сидней: Наукове товариство імені Шевченка, Комітет Стрийщини, Український архів, т. XLIX, 1990. 634 с.

11. Стрийщина. Кн. 2. Історія в іменах. Стрий: Щедрик, 2012. 688 с.

12. Nicieja S. S. Ogród snu i pamięci. Dzieje Cmentarza Łyczakowskiego we Lwowie oraz ludzi tam spoczywających w latach 1786–2010. Opole, 2011. 544 s.

REFERENCES

1. Zahaiska R. (2017) Viter v doloniakh: Knyha prokhodiv Lychakivskym tsvyntarem. [Wind in the palms: a book of passages through the Lychakiv cemetery] Apriori, Lviv, 416 s. [in Ukrainian].

2. Isaievych N. (2006–2007) Stryi i Peremyshl. Kartky spomyniv. [Stryi and Przemyśl. Cards of memories] Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Confraternitas: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Yaroslava Isaievycha, 15, Lviv, 883–897. [in Ukrainian].

3. Istoriia Stryiskoi himnazii (1995; 1998; 2000) [History of the Stryi gymnasium] Tom I (1880–1918) / Uporiad. Vasyl Korol, Stryi, 156 s.; Tom II (1918–1932) / Uporiad. Vasyl Korol, Stryi, 96 s.; Tom III (1933–1944) / Uporiad. Vasyl Korol, Stryi, 92 s. [in Ukrainian].

4. Koval R. (2025) Kladovyshche yak osvitnii prostir. [Cemetery as an educational space] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, Vyp. 85, t. 1, 336–342. https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-1-51. [in Ukrainian].

5. Koval R. (2026) Rol nekropolistyky u doslidzhenni pedahohichnoi i naukovoi diialnosti vidomykh filolohiv. [The role of cemetery studies in the research of the pedagogical and scientific activities of famous philologists] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, Vyp. 96, t. 2, 272–277. https://doi.org/10.24919/2308-4863/96-2-39. [in Ukrainian].

6. Koval R., Romanchuk O., Matlashenko L. (2023) Profesiina diialnist ukrainskykh klasychnykh filolohiv (na prykladi osib, pokhovanykh na terytorii Lychakivskoho nekropolia). [Professional activities of Ukrainian classical philologists (on the sample of persons buried at the Lychakiv necropolis)] Innovatsiina pedahohika, Vyp. 66, 20–26. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/66.3. [in Ukrainian].

7. Krysa L., Fihol R. (2006) Lychakivskyi nekropol: putivnyk. [Lychakiv necropolis: guide] Lviv, 480 s. [in Ukrainian].

8. Lupii H. (1996) Lvivskyi istoryko-kulturnyi muzei-zapovidnyk «Lychakivskyi tsvyntar»: Putivnyk. [Lviv historical and cultural museum-reserve "Lychakiv cemetery": Guide] Lviv, 367 s. [in Ukrainian].

9. Myskiv L. (2019) Pro shcho shepoche vichnist: Na stezhkakh pamiati. [What eternity whispers about: on memory lane] Kn. 1, Halych-Pres, Lviv, 504 s. [in Ukrainian].

10. Stryishchyna. Istorychno-memuarnyi zbirnyk Stryishchyny, Skilshchyny, Bolekhivshchyny, Dolynshchyny, Rozhnitivshchyny, Zhuravenshchyny, Zhydachivshchyny i Mykolaivshchyny (1990) [The Stryi Region. Stryi, Skole, Bolekhiv, Dolyna, Rozhnitiv, Zhuravno, Zhydachiv, Mykolaiv n/Dn. A collection of essays, materials and memoirs] Tom I, Naukove tovarystvo imeni Shevchenka, Komitet Stryishchyny, Ukrainskyi arkhiv, Niu-York – Toronto – Paryzh – Sydnei, t. XLIX, 634 s. [in Ukrainian].

11. Stryishchyna. Kn. 2. Istoriia v imenakh. (2012) [The Stryi Region. Book two. History in names] Shchedryk, Stryi, 688 s. [in Ukrainian].

12. Nicieja S. S. (2011). Ogród snu i pamięci. Dzieje Cmentarza Łyczakowskiego we Lwowie oraz ludzi tam spoczywających w latach 1786–2010. [Garden of sleep and memory: The history of the Lychakiv cemetery in Lviv and the people resting there in 1786–2010] Opole, 544 s. [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 329.14(438):323.1(477.82)”1921/1939”
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-7

Євгеній КОСТЮК,
orcid.org/0009-0001-8743-7584
аспірант кафедри всесвітної історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) kostiuk.ee@gmail.com

ПОЛЬСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ НА ТЕРЕНАХ МІЖВОЄННОЇ ВОЛИНІ: ІДЕОЛОГІЯ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ТА РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ

Мета дослідження полягає в аналізі діяльності Польської соціалістичної партії ППС на Волині у міжвоєнний період, з’ясуванні її ідейно-програмних засад, соціальної бази, організаційних форм і місця в суспільно-політичному житті регіону. Методологія ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів дослідження, зокрема проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, структурно-функціонального, а також джерелознавчого аналізу архівних матеріалів. Важливе значення має й мікроісторичний підхід, застосований до реконструкції окремих заходів ППС в регіоні. Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексної характеристики діяльності ППС на Волині в загальнопольському та регіональному контекстах, поєднавши огляд ідейної еволюції партії з аналізом локальної політичної практики на основі документів Волинського воєводського управління з фондів Державного архіву Волинської області. Висновки. Польська соціалістична партія була однією з найпомітніших польських політичних сил на Волині у міжвоєнний період. На відміну від більшості інших польських партій, вона спиралася не лише на польське середовище, а й на міжетнічну соціальну базу, що включала єврейські робітничі кола та частково українське населення. Найбільш відчутною її присутність була у міських осередках, насамперед у Луцьку та Ковелі, де партія мала опору в профспілках і серед залізничників. Водночас діяльність ППС відбувалася під постійним адміністративним наглядом, а після утвердження санаційного режиму можливості для самостійної опозиційної активності суттєво звузилися. Документи Волинського воєводського управління дають змогу простежити не лише організаційні форми роботи ППС, але й її сприйняття владою та суспільством у поліетнічному середовищі Волині.

Ключові слова: *Волинь, Польська соціалістична партія, Друга Річ Посполита, міжвоєнний період, національні меншини, Луцьк, Ковель.*

Yevhenii KOSTIUK,
orcid.org/0009-0001-8743-7584
Postgraduate student at the Department of World History
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) kostiuk.ee@gmail.com

THE POLISH SOCIALIST PARTY IN INTERWAR VOLYN: IDEOLOGY, ORGANIZATIONAL FORMS, AND REGIONAL SPECIFICS OF ITS ACTIVITY

The purpose of the study is to analyze the activities of the Polish Socialist Party in Volyn during the interwar period, to clarify its ideological and programmatic foundations, social base, organizational forms, and place in the sociopolitical life of the region. The methodology is based on the use of general scientific and special historical research methods, in particular the problem-chronological, comparative-historical, and structural-functional methods, as well as source analysis of archival materials. An important role is also played by the microhistorical approach applied to the reconstruction of particular activities of the Polish Socialist Party in the region. The scientific novelty of the study lies in an attempt to provide a comprehensive characterization of the activities of the Polish Socialist Party in Volyn in both the all-Polish and regional contexts, combining an overview of the party’s ideological evolution with an analysis of local political practice on the basis of documents of the Volhynian Voivodeship Office preserved in the State Archive of Volyn Region. Conclusions. The Polish Socialist Party was one of the most prominent Polish political forces in Volyn during the interwar period. Unlike most other Polish parties, it relied not only on the Polish environment but also on an interethnic social base that included Jewish workers’ circles and, partly, the Ukrainian population. Its presence was most visible in urban centers, especially in Lutsk and Kovel, where the party had support among trade unions and railway workers. At the same time, the activities of the Polish Socialist Party took place under constant administrative surveillance, while after the establishment of the Sanation regime the possibilities for independent oppositional activity were significantly narrowed. The documents of the Volhynian Voivodeship Office make it possible to trace not only the organizational forms of the party’s work, but also its perception by the authorities and society in the polyethnic environment of Volhynia.

Key words: *Volyn, Polish Socialist Party, Second Polish Republic, interwar period, national minorities, Lutsk, Kovel.*

Постановка проблеми. Вивчення історії міжвоєнної Волині (1919–1939 рр.) неможливе без дослідження діяльності польських політичних партій, які в умовах входження регіону до складу Другої Речі Посполитої стали важливим чинником суспільно-політичного життя. Особливе місце серед них посідала Польська соціалістична партія (ППС), що поєднувала соціалістичну програму з демократичними гаслами, парламентськими формами боротьби та відносно поміркованою позицією щодо прав національних меншин. На Волині, де польське населення становило меншість, а міський соціальний простір був поліетнічним, діяльність ППС набула особливого характеру. Вона розгорталася в умовах конкуренції з іншими польськими політичними силами, єврейськими політичними утвореннями, суперечливих польсько-українських взаємин, зростання адміністративного контролю та поступового обмеження простору для опозиційної діяльності після приходу до влади Ю. Пілсудського.

Актуальність зазначеної теми зумовлена також потребою глибшого осмислення суспільно-політичних процесів на Волині як поліетнічному прикордонному регіоні. Дослідження ППС дозволяє краще зрозуміти механізми політичної мобілізації міського населення, особливості взаємодії польських партій із національними меншинами та специфіку державного нагляду за легальною опозицією.

Аналіз досліджень. Історіографія проблеми представлена працями вітчизняних та зарубіжних вчених. Загальні аспекти історії Польської соціалістичної партії, її ідейна еволюція та роль у відновленні польської державності висвітлена у працях Я. Жарновського, А. Лейванда, А. Фрішке та ін. (Żarnowski, 1965; Leiwand, 1964 Friszke, 1989). Окремі аспекти участі ППС у міжнародному соціалістичному русі та її програмні засади розкрито у праці В. Ковальського (Kowalski, 1985). Згадки про ППС в контексті політичних процесів Волинського воєводства можна зустріти у студіях В. Менджецького (Mędrzecki, 1988). Питання національної політики міжвоєнної Польщі, зокрема щодо українців, розглядали українські дослідники, серед яких варто згадати В. Футалу (Футала, 2013). Суспільно-політичний розвиток Луцька міжвоєнної доби, включно з аналізом міського політичного середовища, відображено у праці Г. Малеончук (Малеончук, 2022). Водночас діяльність ППС на Волині, зокрема на основі локальних матеріалів з фондів Державного архіву Волинської області, досі залишається висвітленою фрагментарно. Особливо це стосується соціальної бази партії, її присутності в окремих містах воєводства та повсякденних форм політичної активності.

Мета статті полягає в аналізі діяльності Польської соціалістичної партії на теренах міжвоєнної Волині, з'ясуванні її ідейно-програмних засад, соціальної бази, організаційних форм та місця у політичному житті регіону. Окрему увагу приділено діяльності ППС у 1920-х рр. у світлі документів Волинського воєводського управління, а також реконструкції першотравневого мітингу цієї партії у Луцьку 1927 р. як прикладу реальної політичної практики партії у міському середовищі.

Виклад основного матеріалу. Польська соціалістична партія була заснована ще до відновлення польської державності і ввійшла в міжвоєнну добу вже зі сформованою ідейною традицією. Її установчий з'їзд відбувся 17–23 листопада 1892 р. в Парижі за участю представників кількох польських соціалістичних організацій (Program Paryski PPS, 1892). Від початку ППС прагнула поєднати соціальне визволення з національною емансипацією поляків, що вирізняло її з-поміж суто інтернаціоналістських марксистських течій. Програмні документи початку 1890-х рр. містили вимоги створення незалежної Польської республіки, запровадження загального виборчого права, свободи слова, друку і зібрань, рівності громадян незалежно від статі та віросповідання, восьмигодинного робочого дня, мінімальної заробітної плати, безкоштовної освіти та системи соціального захисту (Manfred, 2008).

Упродовж наступних десятиліть ППС пройшла складний шлях ідейних пошуків та організаційних трансформацій. Частина польських лівих сил відійшла до інтернаціоналістичного табору, утворивши Соціал-демократію Польського Королівства і Литви. Натомість ППС дедалі чіткіше поєднувала соціалістичну програму з боротьбою за незалежність. Після російської революції 1905 р. партія перетворилася на масовий рух, а у 1906 р. пережила новий розкол між революційною фракцією, пов'язаною з Ю. Пілсудським, і лівим крилом (Świętek, 1998). Попри внутрішні суперечності, саме ППС стала однією з тих сил, які формували демократичну політичну традицію майбутньої польської держави. Варто зазначити й те, що у 1917–1918 рр. представники цієї партії брали участь також у роботі Української Центральної Ради, що свідчило про її політичну активність і на українських землях.

Після відновлення незалежності Польщі у 1918 р. ППС перетворилася на одну з провідних політичних сил Другої Речі Посполитої. Її

програма в міжвоєнний період ґрунтувалася на підтримці парламентської демократії, захисті прав робітників, соціальних реформах, державному контролі над ключовими секторами економіки, аграрних перетвореннях і боротьбі з правим радикалізмом та авторитаризмом (Kowalski, 1985: 80–85). На загальнопольському рівні ППС послідовно брала участь у виборчих кампаніях, отримуючи стабільне представництво в сеймі та сенаті. На виборах до сейму 1919 р. вона здобула 9,2% голосів, у 1922 р. – 10,3%, у 1928 р. – 13%, а в 1930 р. – 17,3% у складі коаліції «Центролів» (Żarnowski, 1965: 98–99). Вибори 1935 і 1938 рр. партія бойкотувала, протестуючи проти авторитарних змін у політичній системі, пов'язаних із прийняттям «квітневої конституції» 1935 р. та посилення ролі військових чинників.

Слід зауважити, що важливою рисою міжвоєнної ППС було поєднання соціалістичної програми з лояльністю до польської державності. Спочатку партія підтримала Ю. Пілсудського, вбачаючи в ньому гаранта стабільності та реформ, однак після утвердження режиму «санації» перейшла в опозицію, приєднавшись до демократичного табору «Центролів». Ця еволюція мала безпосереднє значення і для Волині, де державна адміністрація дедалі обережніше ставилася до будь-якої соціалістичної активності, навіть якщо вона розгорталася в межах легального політичного поля (Żarnowski, 1965).

На східних землях Другої Речі Посполитої, зокрема й на Волині, діяльність ППС мала свою специфіку. Якщо більшість польських політичних партій регіону спиралися насамперед на польських осадників, інтелігенцію, чиновництво чи землевласницькі кола, то ППС орієнтувалася на міський робітничий елемент, профспілки та частково на національні меншини. Саме тому вона була чи не єдиною польською політичною силою на Волині, яка мала відносно виразну міжетнічну базу, що включала поляків, євреїв і частково українців. Ця обставина випливала як із соціального профілю партії, так і з її програмних декларацій, у яких ішлося про рівноправність національних меншин, захист їхніх громадянських прав і, в окремих випадках, про потребу територіальної автономії для українців та білорусів.

Організаційна присутність ППС на Волині була нерівномірною і залежала від соціальної структури конкретних міст. Найстійкіші позиції партія мала у містах – в Луцьку та Ковелі. Луцьк як адміністративний центр Волинського воєводства був осередком не лише польської адміністрації, але й активного партійного життя. Тут повітовий комітет ППС діяв фактично впродовж усього міжвоєнного періоду. Соціальною базою партії в місті були професійні та галузеві профспілки, серед яких важливе місце посідали як польські робітничі організації деревообробної, металургійної, швейної, шкіряної, харчової, перукарської та інших галузей, так і єврейські профспілки, що перебували під впливом єврейської політичної соціалістичної сили – «Бунду». Саме в Луцьку найвиразніше виявився міжетнічний характер підтримки ППС (Mędrzecki, 1988).

Ковель становив дещо інший тип міського середовища. Як великий залізничний вузловий центр, він був природним простором для впливу ППС, яка спиралася тут передусім на залізничників – найчисленніший прошарок місцевого робітництва. Постійна агітація серед працівників залізниці, участь у профспілковому русі та зацікавленість влади саме цим середовищем свідчать про те, що Ковель належав до найбільш сприятливих для соціалістів міських осередків Волині (Mędrzecki, 1988).

Значно слабшою була присутність ППС у Рівному. Попри наявність певної робітничої бази, міське польське середовище тут більшою мірою формувалося навколо інтелігенції, осадників та самоврядних структур. Зокрема, в 1924 р. влада фіксувала відсутність помітної активності соціалістів у Рівненському повіті (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 302. Арк. 1). Це дає підстави вважати, що в Рівному ППС не мала такої опори, як у Луцьку чи Ковелі. У Володимирі партія також була присутня, однак не посідала домінантного становища, поступаючись іншим польським політичним середовищам.

Особливий інтерес для вивчення ППС на Волині становлять документи Волинського воєводського управління м. Луцьк, які дозволяють простежити практичні форми діяльності партії і водночас механізми адміністративного контролю за нею. Вже сам факт систематичного збору інформації про структуру, склад і заходи партії свідчить, що влада сприймала соціалістів не лише як легальну опозицію, а й як потенційний чинник дестабілізації. Особливу увагу адміністрація приділяла першотравневим заходам ППС, що розглядалися як моменти найбільшої публічної мобілізації робітничого середовища.

Після приходу до влади Ю. Пілсудського та утвердження санаційного режиму нагляд за ППС на Волині набув системного характеру. Таємні циркуляри Дирекції державних залізниць у Львові та листування з органами поштово-телеграфного зв'язку свідчать, що регіональні управління у

Луцьку, Ковелі, Рівному, Кременці та Володимирі мали забезпечувати постійний зв'язок із Міністерством внутрішніх справ у Варшаві з метою оперативного інформування про діяльність ППС і її вплив на працівників залізниці (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 302. Арк. 2, 4). Уже сама ця практика засвідчувала, що легальна соціалістична партія розглядалася владою як небажаний і потенційно небезпечний опозиційний фактор.

Показовим документом щодо опозиційності цієї політичної сили у середині 1920-х рр. є відозва Центрального виконавчого комітету ППС «Нехай святкується 1-ше травня», поширювана на Волині на початку травня 1926 р. (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 302. Арк. 8). У ній партія різко критикувала урядову соціально-економічну політику, зокрема проєкти тодішнього міністра фінансів Є. Здзеховського, які передбачали скорочення зарплат залізничникам і масові звільнення робітників в умовах господарської кризи. Водночас у документі містилася вимога надання рівних прав національним меншинам та територіальної автономії для українців і білорусів. Цей момент заслуговує на особливу увагу, оскільки демонструє спробу ППС вийти за межі суто польського середовища та апелювати до непольського населення Волині. Паралельно Польський залізничний профспілковий союз закликав залізничників до загальнодержавного референдуму з приводу страйку, що лише посилювало занепокоєння адміністрації (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 302. Арк. 9).

Прикладом регіональної агітаційної та опозиційної активності ППС на Волині був першотравневий мітинг у Луцьку 1 травня 1927 р., реконструйований нами на основі звіту Луцького повітового старости та письмового протесту Робітничого комітету ППС (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 469. Арк. 1–6). Захід відбувся у два етапи: денна академія в приміщенні партійного комітету та вечірнє «народне свято» у залі міського театру. За повідомленням старости, ранкова академія зібрала близько 200 осіб, тоді як подальша хода центральними вулицями міста – Міцкевича та Ягеллонською охопила близько 1000 учасників (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 469. Арк. 3–6). Усе це свідчило про здатність місцевої організації ППС до масової мобілізації, принаймні в міському середовищі.

Соціальний і національний склад учасників був надзвичайно показовим. У заході взяли участь члени ППС, польські професійні спілки, профспілки сільськогосподарських і торговельних працівників, а також єврейські профспілки, які перебували під впливом вищезгадуваного «Бунду». За оцінкою старости, приблизно 60% учасників заходу становили євреї. У вечірньому «народному святі», що тривало до третьої години ночі, брали участь переважно євреї та українці. Таким чином, першотравневий захід ППС у Луцьку став прикладом міжетнічної політичної взаємодії, в якій польська соціалістична партія виступала координаційним центром для різних груп міського робітництва (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 469. Арк. 3–6).

Важливе значення мав і зміст виголошених промов. Центральною постаттю заходу був делегат ППС із Любліна Ян Свьонтек, який у своєму виступі наголошував на потребі охорони праці, поліпшенні заробітної платні для міських і сільських робітників, парламентського забезпечення соціальних прав, а також виступав проти мілітаризму та воєн. Промова викликала схвальну реакцію присутніх, які вигукували «Хай живе ППС!» та «Хай живе Польська Республіка!». Це поєднання соціалістичної й державницької риторики добре відображало політичну специфіку ППС – партії, яка не підважувала польську державність, а прагнула її демократизації й соціального реформування (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 469. Арк. 3–6).

Після виступу Я. Свьонтека секретар повітового комітету ППС Малігурський зачитав резолюцію з вимогами до уряду. Представник єврейських профспілок Фердман виступив їдишем, порушивши питання рівноправності євреїв, доступу до державних і громадських посад та необхідності заснування шкіл з єврейською мовою навчання. Така паралельна присутність польськомовної та їдишомовної частин програми відображала не лише поліетнічний характер луцького робітничого середовища, а й специфіку самої ППС на Волині як посередника між різними соціальними та національними групами (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 469. Арк. 3–6).

Ухвалена резолюція містила типові для ППС гасла: боротьбу за загальне виборче право, права робітників, вищу зарплатню, право на працю, землю для народу і демократичні перетворення. Водночас у ній засуджувалися як «фашистська», так і «комуністична» диктатури, а також проголошувався протест проти всіх форм політичного й національного гноблення. У цьому особливо виразно простежується відмінність ППС від комуністичного руху: партія послідовно позиціонувала себе як соціал-демократична, а не більшовицька сила (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 469. Арк. 3–6).

Найбільш резонансним епізодом заходу став конфлікт учасників мітингу із лікарем Грінєвським, який із балкона свого будинку ображав промовця Я. Свьонтека, називаючи його «більшо-

виком» і вказуючи «на схід» як на нібито справжнє місце соціалістів. Реакція натовпу була гострою: після вигуку «Геть його!» частина учасників рушила в бік лікаря, який змушений був відступити. Згодом Робітничий комітет ППС скерував офіційні протести до Центрального виконавчого комітету ППС і Депутатського клубу (фракції) партії у Варшаві, Центральної комісії профспілок Польщі, Окружного правління Каси Хворих у Львові, волинського воєводи та Міністерства праці і соціальної опіки. Вимога звільнення з посади лікаря Грінєвського як особи, що не відповідає завданням установи, утримуваної пролетаріатом, засвідчувала інституційну зрілість місцевої організації та її здатність до захисту своїх членів і симпатиків легальними засобами (ДАВО. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 469. Арк. 1–2).

Загалом, вищеподані події дозволяють краще зрозуміти місце ППС у суспільно-політичному житті Волині. По-перше, вони засвідчують, що партія не була маргінальним явищем, а володіла певним мобілізаційним потенціалом у міському середовищі. По-друге, соціальна база ППС у регіоні мала виразний поліетнічний характер, що вирізняло її з-поміж інших польських партій. По-третє, навіть легальна соціалістична активність сприймалася частиною влади й суспільства через призму страху перед більшовизмом, що ускладнювало нормальне функціонування партії. По-четверте, матеріали Державного архіву Волинської області дають змогу побачити реальне партійне життя ППС не лише як набір програмних декларацій, а як повсякденну практику організації мітингів, профспілкової координації, політичної агітації та взаємодії з адміністрацією.

У другій декаді міжвоєнного двадцятиліття умови діяльності ППС на Волині ускладнилися ще більше. Посилення санаційного режиму, централізація влади та специфічна «волинська політика» контраверсійного воєводи Генрика Юзевського істотно обмежили простір для «класичної» партійної конкуренції. Попри декларативне прагнення до польсько-українського порозуміння, ця модель управління передбачала домінування адміністративних механізмів над самостійним партійним життям. У таких умовах ППС, як і інші опозиційні сили, втрачала можливості для повноцінного розвитку. Подальший поворот до курсу «зміцнення польськості» у 1938–1939 рр. ще більше звузив простір для міжетнічних форм суспільної співпраці, що раніше могли частково підтримувати соціалістичні середовища.

Висновки. Отже, Польська соціалістична партія посідала помітне місце в політичному житті міжвоєнної Волині, хоч її вплив і залишався переважно міським та нерівномірно розподіленим у межах воєводства. Ідейно ППС успадкувала від довоєнного періоду поєднання соціалістичних, демократичних і незалежницьких засад, а в міжвоєнній Польщі виступала як одна з головних лівих партій парламентського типу. На Волині її специфіка полягала в опорі на робітниче й профспілкове середовище, насамперед у Луцьку та Ковелі, а також у наявності міжетнічної соціальної бази, що включала поляків, євреїв і частково українців. Саме ця риса вирізняла ППС серед інших польських партій регіону.

Документи Волинського воєводського управління засвідчують, що діяльність ППС відбувалася в умовах постійного адміністративного контролю, який особливо посилився після приходу до влади Ю. Пілсудського у 1926 р. Влада уважно стежила за партійною організацією, профспілковими контактами та мобілізаційними можливостями соціалістів, особливо серед залізничників. Водночас приклад першотравневого мітингу в Луцьку 1927 р. демонструє, що ППС була важливим елементом політичного життя волинського міста, здатним об’єднувати різні етнічні й соціальні групи навколо спільних вимог соціальної справедливості, демократії та громадянського рівноправ’я. У ширшому сенсі діяльність ППС на Волині дозволяє краще зрозуміти як особливості польського партійного життя на східних землях Другої Речі Посполитої, так і механізми функціонування легальної опозиції в умовах дедалі більшого державного тиску.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 302. Арк. 1. Звіт Рівненського старости до Волинського воєводського управління, 1924 р.
2. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 302. Арк. 2. Лист Президії Дирекції пошт і телеграфів у Любліні до Волинського воєводського управління, 1926 р.
3. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 302. Арк. 4. Конфіденційний циркуляр Дирекції державних залізниць у Львові до начальників станцій, 1926 р.
4. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 302. Арк. 8. Відозва ППС від 1 травня 1926 р.
5. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 302. Арк. 9. Відозва Польського залізничного профспілкового союзу до залізничників, 1926 р.
6. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 469. Арк. 1–2. Протест Робітничого комітету ППС у Луцьку до Комісара Каси Хворих, 1927 р.

7. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 469. Арк. 3–6. Звіт Луцького повітового старости до Волинського воєводського управління про перебіг першотравневого мітингу ППС у Луцьку, 1927 р.
8. Малеончук Г. Міжвоєнний Луцьк: суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток (1919–1939). Луцьк: Терен, 2022. 216 с.
9. Футала В. Українське питання у міжвоєнній Польщі: польський дискурс. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* Серія: Історія. 2013. Вип. 1(1). С. 174–184.
10. Friszke A. O kształt niepodległej. Warszawa: Biblioteka „Więzi", 1989. 543 s.
11. Kowalski W. Geschichte der Sozialistischen Arbeiter-Internationale (1923–1940). Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1985. 352 s.
12. Leiwand A. Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919–1920. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964. 292 s.
13. Manfred A. Kleine Geschichte Polens. Stuttgart: Reclam, 2008. 437 s.
14. Mędrzecki W. Województwo wołyńskie, 1921–1939: elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. 202 s.
15. Program paryski PPS (1892), uchwalony na zjeździe Związku Zagranicznego Socjalistów Polskich. URL: www.polskapartiasocjalistycznawroclaw.wordpress.com/historia-pps/deklaracja-programowa-pps/socjalisci-pod-zaborami/program-paryski-1892/.
16. Świętek R. Lodowa ściana: sekrety polityki Józefa Piłsudskiego 1904–1918. Kraków: Platan, 1998.
17. Żarnowski J. Polska Partia Socjalistyczna w latach 1935–1939. Warszawa: Książka i Wiedza, 1965. 420 s.

REFERENCES

1. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. 46. Op. 9. Spr. 302. Ark. 1. Zvit Rivnenskoho starosty do Volynskoho voievodskoho upravlinnia, 1924 r. [Report of the Rivne starosta to the Volyn Voivodeship Office, 1924]. [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. 46. Op. 9. Spr. 302. Ark. 2. Lyst Prezydii Dyrektsii posht i telehrafiv u Liublini do Volynskoho voievodskoho upravlinnia, 1926 r. [Letter of the Presidium of the Directorate of Posts and Telegraphs in Lublin to the Volyn Voivodeship Office, 1926]. [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. 46. Op. 9. Spr. 302. Ark. 4. Konfidentsiinyi tsyrkuliar Dyrektsii derzhavnykh zaliznyts u Lvovi do nachalnykiv stantsii, 1926 r. [Confidential circular of the Directorate of State Railways in Lviv to station chiefs, 1926]. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. 46. Op. 9. Spr. 302. Ark. 8. Vidozva PPS vid 1 travnia 1926 r. [PPS proclamation of May 1, 1926]. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. 46. Op. 9. Spr. 302. Ark. 9. Vidozva Polskoho zaliznychnoho profspilkovoho soiuzu do zaliznychnykiv, 1926 r. [Proclamation of the Polish railway trade union to railway workers, 1926]. [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. 46. Op. 9. Spr. 469. Ark. 1–2. Protest Robitnychoho komitetu PPS u Lutsku do Komisara Kasy Khvorykh, 1927. [Protest of the Workers' Committee of the PPS in Lutsk to the Commissioner of the Sickness Fund, 1927]. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. 46. Op. 9. Spr. 469. Ark. 3–6. Zvit Lutskoho povitovoho starosty do Volynskoho voievodskoho upravlinnia pro perebih pershotravnevoho mitynhu PPS u Lutsku, 1927. [Report of the Lutsk county starosta to the Volyn Voivodeship Office on the course of the PPS May Day rally in Lutsk. May 4, 1927]. [in Ukrainian].
8. Maleonchuk H. (2022) *Mizhvoiennyi Lutsk: suspilno-politychnyi, sotsialno-ekonomichnyi, kulturnyi rozvytok (1919–1939)* [Interwar Lutsk: socio-political, socio-economic, and cultural development (1919–1939)]. Lutsk: Teren. 216 s. [in Ukrainian].
9. Futala V. (2013) Ukrainske pytannia u mizhvoiennii Polshchi: polskyi dyskurs [The Ukrainian question in interwar Poland: Polish discourse]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istoriia*, 1(1), 174–184. [in Ukrainian].
10. Friszke A. (1989) *O kształt niepodległej* [The Shape of Independence]. Warszawa: Biblioteka „Wiezi". 543 s. [in Polish].
11. Kowalski W. (1985) *Geschichte der Sozialistischen Arbeiter-Internationale (1923–1940)* [History of the Labour and Socialist International]. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften. 352 s. [in German].
12. Leiwand A. (1964) *Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919–1920* [The Polish Socialist Party during the Polish-Soviet War of 1919–1920]. Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. 292 s. [in Polish].
13. Manfred A. (2008) *Kleine Geschichte Polens* [A Brief History of Poland]. Stuttgart: Reclam. 437 s. [in German].
14. Mędrzecki W. (1988) *Wojewodztwo wolynskie, 1921–1939: elementy przemian cywilizacyjnych, spolecznych i politycznych* [Wolyn Voivodeship, 1921–1939: elements of civilizational, social and political changes]. Wroclaw: Ossolineum; Publishing House of the Polish Academy of Sciences. 202 s. [in Polish].
15. *Program paryski PPS* (1892). [Paris program of PPS] URL: www.polskapartiasocjalistycznawroclaw.wordpress.com/historia-pps/deklaracja-programowa-pps/socjalisci-pod-zaborami/program-paryski-1892/. [in Polish].
16. Świętek R. (1998) *Lodowa ściana: sekrety polityki Józefa Piłsudskiego 1904–1918* [The Ice Wall: Secrets of Józef Piłsudski's Politics 1904–1918]. Kraków: Platan. [in Polish].
17. Żarnowski J. (1965) *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1935–1939* [The Polish Socialist Party in 1935–1939]. Warszawa: Ksiazka i Wiedza. 420 s. [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 392.81:27-788.5(477.8)"17"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-8

Олександр НОВОСЬОЛОВ,
orcid.org/0000-0002-1407-4508
кандидат історичних наук,
доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) novosiolov.alex@gmail.com

«ПРО ХЛІБ НАСУЩНИЙ»: СИСТЕМА ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄЗУЇТСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ ЛЬВОВА ТА СТАНІСЛАВОВА У XVIII СТ.

Статтю присвячено дослідженню практик щоденних трапез, їжі та напоїв як важливої складової духовного, дисциплінарного й господарського життя єзуїтських спільнот Львова і Станіславова у XVIII ст. Актуальність теми зумовлена необхідністю розширення історії Товариства Ісуса за межі освітньої, місіонерської та адміністративної діяльності й звернення до повсякденних практик, через які відтворювалася внутрішня організація єзуїтського дому. Основна гіпотеза полягає в тому, що харчування і спільні трапези були не другорядною побутовою сферою, а частиною системи духовної дисципліни, турботи про здоров'я, взаємної відповідальності та забезпечення щоденної діяльності спільноти. «Хліб насущний» розглядається як результат продовольчого циклу, що охоплював нормативне регулювання, ресурсне забезпечення, закупівлю, зберігання, приготування, порціонування та споживання.

Джерельну основу становлять нормативні тексти Товариства Ісуса, історіографічні праці та документи Jezuickiego Archiwum Cyfrowego. Особливу увагу приділено «Inwentarz kolegium lwowskiego», rkps 1016-I, nr 66, збірці контрактів 1762–1763 рр. і квитанції 1772 р. Інвентар фіксує запаси, кухонне начиння та інфраструктуру харчування, зокрема «Cellarium» (сховище запасів), «Bravatorium» (бровар) і «Refect. et Culina» (трапезна та кухня). Контракти засвідчують диференційовану організацію харчової праці за участю кухарів, пекарів, працівників бровару та допоміжного персоналу. Квитанція 1772 р. підтверджує зв'язок колегіуму з міським різником і його включеність до продовольчого ринку.

Для Станіславова реконструйовано передусім фундаційно-маєткову основу колегіуму та його зв'язки з Тисменичанами, Волосовом і Цуциловом. Водночас прямих доказів регулярного надходження конкретних продуктів із цих маєтків до колегіумної кухні наразі не виявлено. Порівняння двох осередків показує поєднання нормативної дисципліни, власних ресурсів, міського постачання, спеціалізованої праці та сезонного планування. Отже, дослідження «хліба насущного» дає змогу розкрити щоденне духовне життя єзуїтів через матеріальні й господарські практики, що забезпечували функціонування спільноти та спільну трапезу.

Ключові слова: *Товариство Ісуса, продовольче забеспечення, спільна трапеза, щоденні практики, постачання, їжа та напої, гостинність, Львівський колегіум, Станіславівський колегіум.*

Alexandr NOVOSIOLOV,
orcid.org/0000-0002-1407-4508
Ph.D in History,
Associate Professor at the Department of Hotel, Restaurant and Resort Management
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) novosiolov.alex@gmail.com

"ON OUR DAILY BREAD": THE FOOD PROVISIONING SYSTEM OF JESUIT CENTRES IN LVIV AND STANISLAVIV IN THE EIGHTEENTH CENTURY

The article examines the practices of daily meals, food, and beverages as an important component of the spiritual, disciplinary, and economic life of Jesuit communities in Lviv and Stanislaviv in the eighteenth century. The relevance of the topic stems from the need to broaden the history of the Society of Jesus beyond its educational, missionary, and administrative activities and to examine everyday practices through which the internal organization of the Jesuit household was maintained. The main hypothesis is that food consumption and communal meals were not merely a secondary domestic sphere but formed part of a system of spiritual discipline, care for health, mutual responsibility, and the provision of the community's everyday activities. "Daily bread" is considered as the outcome of a food-supply cycle encompassing normative regulation, resource provision, procurement, storage, preparation, portioning, and consumption.

The source base consists of normative texts of the Society of Jesus, historiographical studies, and documents from the Jezuickie Archiwum Cyfrowe. Particular attention is paid to the Inwentarz kolegium lwowskiego, MS 1016-I, no. 66, a collection of contracts from 1762–1763, and a receipt from 1772. The inventory records food supplies, kitchen utensils,

and the infrastructure of food provision, including the Cellarium (storage area), Bravatorium (brewery), and Refect. et Culina (refectory and kitchen). The contracts demonstrate the differentiated organization of food-related labor involving cooks, bakers, brewery workers, and auxiliary staff. The 1772 receipt confirms the college's relationship with a local butcher and its integration into the urban food market.

For Stanislaviv, the study reconstructs primarily the foundation and estate-based framework of the college and its connections with Tysmenytsia, Volosiv, and Tsutsyliv. At the same time, no direct evidence has yet been found of the regular delivery of specific foodstuffs from these estates to the college kitchen. A comparison of the two centers demonstrates the combination of normative discipline, own resources, urban provisioning, specialized labor, and seasonal planning. Thus, the study of "daily bread" makes it possible to explore the everyday spiritual life of the Jesuits through the material and economic practices that sustained the functioning of the community and enabled communal meals.

Key words: *Society of Jesus, food provisioning, communal meals, everyday practices, supply, food and beverages, hospitality, Lviv College, Stanislaviv College.*

Постановка проблеми. У сучасній гуманітаристиці спостерігається стійке зростання інтересу до історії повсякденності, матеріальної культури, їжі та гостинності. Якщо класична історіографія тривалий час зосереджувалася переважно на політичній історії, діяльності державних і церковних інституцій та визначних постатях, то сучасні дослідження дедалі частіше звертаються до реконструкції повсякденного життя, соціальних практик, культурних моделей поведінки та матеріального середовища. У цьому контексті їжа є важливим напрямом історичних студій, оскільки її виробництво, придбання, зберігання, приготування та споживання пов'язані з економічними можливостями, соціальними відмінностями, релігійними нормами та культурними традиціями.

Не менш важливим є звернення до історії гостинності та спільної трапези як соціокультурних практик. Гостинність пов'язувала приватний і публічний простір, визначала форми взаємодії з відвідувачами та представниками зовнішнього світу, тоді як спільна трапеза організовувала внутрішнє життя спільноти, встановлювала порядок поведінки та відтворювала її цінності. Для релігійних інституцій ці практики поєднували духовну дисципліну, повсякденний розпорядок, соціальну комунікацію та господарське забезпечення.

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю практик щоденних трапез, гостинності та господарського забезпечення єзуїтських осередків Львова і Станіславова. Історія Товариства Ісуса на українських землях досліджувалася переважно у контексті освіти, місіонерства, інституційного розвитку, фундацій та взаємин із політичними й церковними структурами. Натомість повсякденні практики, пов'язані з їжею, напоями, спільною трапезою, кухонною працею, постачанням продуктів і гостинністю, залишаються недостатньо представленими в локальній історіографії.

Особливої ваги тема набуває у 2026 р., коли виповнюється 310 років від 1716 р. – важливого хронологічного орієнтира початку організованої освітньої діяльності єзуїтів у Станіславові. Водночас різні етапи розвитку інституції – поява резиденції, розвиток школи та її піднесення до статусу колегіуму – потребують розмежування.

Саме тому дослідження практик щоденних трапез дає змогу поєднати історію гостинності та повсякденності з історією господарства Товариства Ісуса і поставити питання не лише про те, що їли єзуїти, а й про те, як формувалася трапеза, хто забезпечував її організацію, звідки надходили продукти, як вони зберігалися й готувалися та яку роль спільний стіл відігравав у повсякденному житті спільноти.

Аналіз досліджень. Історія їжі в єзуїтських студіях відносно недавно сформувалася як самостійний напрям дослідження. C. Ferlan (Ferlan, 2019) розглядає їжу на перетині релігійної дисципліни, медицини, економіки та соціальних практик; його підхід передбачає вихід за межі окремого осередку та зіставлення локальних культурних контекстів.

D. Gentilcore (Gentilcore, 2014) показав продуктивність поєднання нормативних текстів із рахунками, рецептами та іншими господарськими записами на прикладі Collegio Romano. A. D'Ambrosio конкретизував цей підхід через аналіз посад, сезонності, порцій, меню та бюджету. M. Macchi (Macchi, 2025), досліджуючи італійські єзуїтські осередки XIX–XX ст., продемонструвала можливості комплексного використання меню, щоденників домів, інвентарів, кулінарних настанов і документів постачання. P. Shano (Shano, 2013) зосередив увагу на правилах їжі в «Exercitia spiritualia» (Духовних вправах) та категорії «temperantia» (поміркованість).

Для локального контексту важливими є праці Т. Шевченко (Шевченко, 2005; Шевченко., 2013), І. Монолатія (Монолатій, 2026) та С. Заленського (Заленський, 2010), які дозволяють уточнити інституційну, фундаційну й господарську історію осередків Товариства Ісуса на українських землях.

Основу дослідження становлять документи, передусім «Rezygnacja rektora Dominika Wereszczaki na rzecz Macieja Szembeka SJ, Lwów 24 XI 1760.», «Pokwitowanie Fr. Wolskiego SJ i Stanisława Steckiego SJ na odbiór pieniędzy dla rzeźnika Opuchlaka, Lwów 1772.», «Różne kontrakty kolegium lwowskiego ze sługami i rzemieślnikami, 1761–1762.» (Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. *Jezuickiego Archiwum Cyfrowego*).

Методологічно розмежовано нормативні тексти, інвентарі, рахунки, квитанції, контракти, фундаційні акти та історіографічні праці. Інвентарні дані фіксують запаси й майно, фінансові документи – рух коштів, контракти – організацію праці, а нормативні тексти – модель належної поведінки. Їхнє зіставлення дає змогу реконструювати господарський процес, а не лише окремі факти.

Метою статті є дослідження системи матеріально-продовольчого забезпечення єзуїтських осередків у Галичині на прикладі Львова та Станіславова як основа їх життєдіяльності та щоденної практики. Основне завдання полягає не у відтворенні умовного «меню», а у встановленні того, яким чином функціонували запаси, кухня, пекарня, бровар, льохи, міське постачання, земельні ресурси та праця персоналу.

Виклад основного матеріалу. Доступні джерела демонструють, що їжа не становила відокремленої побутової сфери: матеріальне забезпечення, режим дня, дисципліна, духовні практики, здоров'я та господарське управління формували взаємопов'язану систему. Трапеза задовольняла фізіологічну потребу, але водночас була регулярною формою спільної дії, через яку відтворювалися порядок і корпоративна ідентичність єзуїтської спільноти. Саме тому нормативні вимоги до їжі слід розглядати не як периферійні побутові приписи, а як складову ширшої моделі інституційного життя.

Цей принцип виразно проявлявся у ставленні до здоров'я. Четверте правило «Exercitia spiritualia» не передбачало тілесного виснаження як духовної чесноти, якщо воно перешкоджало виконанню покладених обов'язків, застерігало від такого обмеження їжі, яке могло спричинити втрату тілесних сил, необхідних для виконання духовних вправ (Shano, 2013: 220). У «Правилах для впорядкування себе у споживанні їжі» належало визначити міру, що відповідала б потребам підтримання тіла (Заленський, 2019: 15–16).

У листі Ігнатія Лойоли до ректора Лувена від 12 травня 1556 р. містилася рекомендація для здорових членаів спільноти щодо пристосовування до звичайної місцевої їжі, тоді як хворим і ослабленим належало забезпечувати харчування, необхідне для підтримання здоров'я. Таким чином, норма враховувала фізіологічний стан людини та практичні вимоги служіння (Macchi, 2025: 88).

Основу нормативної моделі становила «temperantia» (поміркованість). У правилах «Exercitia spiritualia» (Духовних вправ) Ігнатій Лойола розглядав їжу в контексті самодисципліни: йшлося про здатність керувати апетитом, кількістю спожитого та особистою поведінкою за столом. Така практика самоконтролю не означала відмови від їжі, оскільки тілесні потреби мали підтримувати здатність людини виконувати духовні й інші обов'язки (Shano, 2013: 220–224). У ширшій інтерпретації єзуїтської традиції поміркованість протиставлялася як демонстративній розкоші, так і надмірному аскетизму, тоді як достатнє харчування розглядалося як необхідна умова працездатності та служіння (Шевченко, 2005: 262).

Щоденна трапеза, своєю чергою, була включена до регламентованого ритму дня. У єзуїтській педагогічній моделі час молитви, навчання, праці, відпочинку та спільного прийому їжі підпорядковувався загальному розпорядку. Така повторюваність мала дисциплінарне значення: спільнота регулярно збиралася в одному просторі, виконувала встановлений порядок дій і тим самим відтворювала інституційний ритм Цей аспект є особливо важливим для нашої гіпотези, оскільки щоденна трапеза постає не випадковою побутовою дією, а регулярною практикою спільного життя (Constitutiones Societatis Iesu. Anno 1558, 1558: 61).

Регулювання їжі включало також «jejunium» (піст) і «abstinentia» (утримання). Піст стосувався режиму прийому їжі, тоді як утримання – виключення певних продуктів, насамперед м'яса. Обидві практики були вбудовані у церковний календар і щоденний розпорядок. Тому для конкретного колегіуму важливим було узгодити нормативні вимоги з місцевою доступністю продуктів, станом здоров'я членів спільноти та їхніми службовими обов'язками (Shano, 2013: 228–230).

Саме тут найвиразніше проявляється духовний зміст спільної трапези. Її ритуалізованість – визначений час, спільне місце, порядок поведінки, мовчання або слухання читання – перетворювала звичайний прийом їжі на повторювану форму самодисципліни та колективної формації. У такому розумінні рефекторій був частиною духовного простору колегіуму, а не просто приміщенням для споживання їжі (Ignatii de Loyola S., 1920: 237).

Важливою практикою було «lectio ad mensam» (читання під час трапези). Під час обіду або вечері могли читатися біблійні тексти, житія святих, історичні та морально-повчальні твори. За такого порядку трапеза включалася у процес духовної та інтелектуальної формації: час, відведений для фізичного відновлення, одночасно використовувався для слухання й засвоєння повчального матеріалу Отже, рефекторій виконував не тільки господарську, а й освітньо-виховну функцію (Constitutiones Societatis Iesu. Anno 1558, 1558: 24).

Особливим простором спільної трапези був рефекторій. Його функція не обмежувалася прийомом їжі: тут поєднувалися тілесна потреба, порядок поведінки, спільність членів дому та духовна формація. Саме регулярне зібрання спільноти в рефекторії робило трапезу колективною практикою, а не сумою індивідуальних прийомів їжі (Ignatii de Loyola S., 1020: 237).

Таким чином, кухня, комора, трапезна та постачання становили не ізольовані господарські ділянки, а взаємопов'язану систему відповідальності. Ця обставина має принципове значення для читання локальних документів Львова: запис про продукт або кухонне майно відображає лише одну ланку процесу, тоді як контракти з кухарями та пекарями дають змогу побачити персональне забезпечення цієї системи.

У ширшій адміністративній структурі функції господарського управління доповнювалися діяльністю «minister» (міністра) і «procurator» (прокуратора). Міністр координував внутрішнє життя дому та господарські служби, тоді як прокуратор відповідав за фінансові операції, закупівлі, взаємини з постачальниками та економічну документацію. Такий поділ дозволяв розвести внутрішнє управління й зовнішні фінансові операції та створював систему взаємного контролю. Важливо, однак, не ототожнювати ці ролі механічно в усіх колегіумах: конкретна конфігурація посад могла залежати від масштабу та місцевої організації дому (Ignatii de Loyola S., 1020: 61–65).

Щоденна трапеза потребувала адміністративного забезпечення. Загальноєзуїтська модель передбачала розподіл господарських функцій між кількома відповідальними особами, що унеможливлювало зведення всієї системи до діяльності кухаря. У реконструкції A. D'Ambrosio особливо виразно простежуються функції «Spenditore» (відповідального за закупівлі), «Dispensiere» (комірника), «Cuoco» (кухаря), «Prefetto del Refettorio» (префекта трапезної) та «Sottoministro» (помічника-наглядача). «Spenditore» мав забезпечувати закупівлю продуктів, враховуючи їхню ціну та якість; «Dispensiere» контролював запаси та їх видачу кухареві; кухар відповідав за приготування їжі, порціонування та використання кухонного інвентарю; префект трапезної – за порядок у рефекторії. (D'Ambrosio, 2014: 227–228).

Не менш показовим є хліб. У Collegio Romano близько 15 % харчового бюджету припадало на пекаря; місцевий регламент вимагав, щоб хліб був «здоровим і поживним» і щоб його кількість відповідала потребам кожної особи. Це дає можливість розглядати хліб не тільки як базовий продукт, а й як предмет адміністративного контролю (Macchi, 2025: 99). У нашому дослідженні така перспектива особливо важлива для інтерпретації пекарської служби Львівського колегіуму.

Для Collegio Romano існували й конкретні нормативи порціонування. Регламент 1551 р. обмежував кількість м'яса однією «libbra» (339 г) на день у дні, коли його подавали; «Levitico» уточнює, що фактична порція могла залежати від способу приготування та характеру відрубу. Хоч ці дані не можна переносити на Львів чи Станіславів, вони показують рівень деталізації, якого могла досягати єзуїтська адміністративна практика (Macch, 2025: 100–101).

Порції та меню також могли змінюватися залежно від наявності продуктів. У Collegio Romano у 1670–1699 рр. витрати на харчі були значною частиною бюджету; окремо фіксувалися витрати на м'ясо, вино та хліб. Показово, що до грошових витрат не включали продукти, отримані безпосередньо з власних маєтків. Це важливе застереження для порівняльного аналізу Станіславова, де фундаційна та маєткова база могла зменшувати частку закупівель, які безпосередньо відображалися у грошових рахунках.

Нормативна організація не передбачала єдиного меню для всіх єзуїтських колегіумів. Мережа Товариства Ісуса охоплювала різні природні, економічні та культурні середовища, тому універсалізації конкретного раціону не існувало. Натомість спільними залишалися принципи поміркованості, регулярності трапез, відповідального використання ресурсів, належного забезпечення спільноти та адаптації до місцевих умов. У господарській практиці це означало врахування сезонності та доступності продуктів (Terrazas Williams, Ferlan, 2025: 367).

Одним із ключових джерел є «Rezygnacja rektora Dominika Wereszczaki na rzecz Macieja Szembeka SJ, Lwów 24 XI 1760 r» («Відставка ректора Домініка Верещаки на користь Мацея Шембека SJ, Львів, 24 XI 1760 р.»), в якому міститься опис стану Львівського колегіуму, складений у

момент передачі управління від ректора Домініка Верещака його наступникові о. Матвію Трембецькому. Його інвентаризаційна структура дозволяє реконструювати матеріальний комплекс об'єктів щоденних трапез: запаси, «Cellarium» (льох, комора, сховище запасів), «Bravatorium» (бровар), «Refect. et Culina» (трапезна та кухня) та перелік «Aromata» (пряноші, спеції, пахощі).

У рубриці «Aromata» (пряноші, спеції, пахощі) зафіксовано шафран, мускатні спеції, корицю, мигдаль, перець, імбир, мацис, інжир та «dulciama varia vulgo konfitury» (різні солодощі, відомі як конфітюри). Кількісні записи містять, зокрема, дев'ять фунтів перцю та три фунти імбиру (Nr. 66. Rezygnacja rektora Dominika Wereszczaki na rzecz Macieja Szembeka SJ, Lwów 24 XI 1760. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. *Jezuickiego Archiwum Cyfrowego*). Ці відомості засвідчують наявність прянощів і солодких продуктів у запасі, але не дають підстав визначати частоту їх споживання.

У «Cellarium» (льох, комора, сховище запасів) обліковано угорське вино, «mulsum» (медовуху) та «mel crudum» (сирий мед). Запис засвідчує існування окремої ланки між надходженням і споживанням: продукти зберігалися, обліковувалися та передавалися для подальшого використання. Водночас джерело не встановлює географії торгового маршруту угорського вина. Одиниці на кшталт «dolium» (бочка, велика посудина) не слід механічно переводити в літри без окремої метрологічної перевірки (Nr. 66. Rezygnacja rektora Dominika Wereszczaki na rzecz Macieja Szembeka SJ, Lwów 24 XI 1760. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. *Jezuickiego Archiwum Cyfrowego*).

Іншим етапом руху ресурсів була їхня переробка, тому окремої уваги потребує броварська інфраструктура.

У броварі зафіксовано 30 «modii» (мір сипких тіл) солоду, 30 – пшениці, 40 – ячменю та хміль. За наявності окремого бровару ці записи дозволяють реконструювати не лише склад запасів, а й виробничий цикл напою. Водночас інвентар не дає можливості встановити фактичний обсяг виробленого пива або частоту його споживання (Nr. 66. Rezygnacja rektora Dominika Wereszczaki na rzecz Macieja Szembeka SJ, Lwów 24 XI 1760. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. *Jezuickiego Archiwum Cyfrowego*).

Від виробничих і складських приміщень логічно перейти до простору безпосереднього приготування та подавання їжі.

Розділ «Refect. et Culina» (трапезна та кухня) містить перелік кухонного й столового начиння, зокрема 56 нових кухонних предметів, а також згадки про ремонт і заміну посуду. Це засвідчує матеріально оснащену кухню та регулярне відновлення її інвентарю. Поєднання трапезної та кухні в одному функціональному комплексі важливе для розуміння щоденної трапези як організованого процесу (Nr. 66. Rezygnacja rektora Dominika Wereszczaki na rzecz Macieja Szembeka SJ, Lwów 24 XI 1760. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. *Jezuickiego Archiwum Cyfrowego*).

Опис дозволяє встановити склад запасів, наявність спеціалізованих приміщень і стан кухонного оснащення, але не відтворює щоденного меню. Наявність продукту в інвентарі засвідчує його присутність у ресурсній базі, а не регулярність споживання. Тому інвентар необхідно читати у взаємозв'язку з документами про персонал і закупівлі.

Опис ресурсів потребує доповнення відомостями про людей, які забезпечували їх використання; саме цю сторону господарства розкривають кадрові контракти.

Збірка господарських контрактів «Różne kontrakty kolegium lwowskiego ze sługami i rzemieślnikami, 1761–1762.» («Різні контракти Львівського колегіуму зі слугами та ремісниками, 1761–1762 рр.»), що дозволяє спрямувати аналіз від речей до людей, які забезпечували щоденні трапези. Документи фіксують окремі контракти з кухарями, пекарями, помічником пекаря, працівниками бровару та кухонним помічником. Тривалість служби, обов'язки та відповідальність за інвентар показують, що відповідна праця була інституційно організованою.

Контракти з кухарями засвідчують їхню спеціалізовану функцію та зв'язок із колегіумним господарством. Йдеться не лише про приготування страв: кухонний персонал був включений у систему порядку, ощадності та відповідальності за майно. Це відповідає загальноєзуїтській моделі, в якій кухня була підконтрольною адміністрації, а приготування їжі – окремою трудовою функцією.

Найвиразніше значення цієї праці простежується у виробництві хліба – базового продукту щоденного столу.

Пекарська служба особливо показова для дослідження «хліба насущного». У збірці контрактів зафіксовано кількох пекарів і «piekarczyk» (помічника пекаря) (Nr 96. Różne kontrakty kolegium lwowskiego ze sługami i rzemieślnikami, 1761–1762. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we

Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. *Jezuickiego Archiwum Cyfrowego*: 389; 391; 398–399). Їхня діяльність була пов'язана з постійною потребою колегіуму в хлібі та випічці. Наявність окремої пекарської служби свідчить, що виробництво хліба було стабільною функцією дому, а не епізодичною роботою. Водночас документ не містить кількісних показників випеченого хліба, тому точні обсяги виробництва встановити неможливо.

Документи фіксують окремих працівників бровару та допоміжний персонал кухні (Nr 96. Różne kontrakty kolegium lwowskiego ze sługami i rzemieślnikami, 1761–1762. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. *Jezuickiego Archiwum Cyfrowego*: 395; 399). Це підтверджує поділ праці між виробництвом напоїв, випіканням хліба, приготуванням страв і допоміжними операціями. Отже, кухня й бровар становили не одну універсальну функцію, а сукупність спеціалізованих ділянок.

Зіставлення інвентаря зі збіркою контрактів дозволяє побачити два взаємодоповнювальні виміри: перший фіксує речі, запаси та приміщення, другий – людей, які забезпечували функціонування цих ресурсів (Nr 96. Różne kontrakty kolegium lwowskiego ze sługami i rzemieślnikami, 1761–1762. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. *Jezuickiego Archiwum Cyfrowego*). Їхня сукупність дає підстави говорити про інституційно організовану систему щоденних трапез.

Збірка контрактів засвідчує професіоналізацію відповідної праці, функціональну спеціалізацію та відповідальність за матеріальні ресурси (Nr 96. Różne kontrakty kolegium lwowskiego ze sługami i rzemieślnikami, 1761–1762. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. *Jezuickiego Archiwum Cyfrowego*: 387–400). Вона не дозволяє реконструювати меню, але показує, яким чином спільнота забезпечувала постійне приготування їжі, випікання хліба та виробництво напоїв.

Поза межами внутрішнього господарства існував і ринковий канал надходження продовольства.

Документ «Pokwitowanie Fr. Wolskiego SJ i Stanisława Steckiego SJ na odbiór pieniędzy dla rzeźnika Opuchlaka, Lwów 1772.» («Квитанція отця Вольського SJ та Станіслава Стецького SJ про збір грошей для м'ясника Опухляка, Львів, 1772 рік.»). Документ фіксує зовнішній канал постачання продовольства (Nr 88. Pokwitowanie Fr. Wolskiego SJ i Stanisława Steckiego SJ na odbiór pieniędzy dla rzeźnika Opuchlaka, Lwów 1772. Nr 88. Pokwitowanie Fr. Wolskiego SJ i Stanisława Steckiego SJ na odbiór pieniędzy dla rzeźnika Opuchlaka, Lwów 1772. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. *Jezuickiego Archiwum Cyfrowego*). Він безпосередньо засвідчує фінансовий зв'язок Львівського колегіуму з міським м'ясником.

Доступний запис повідомляє про те що представники колегіуму 8 серпня та 10 листопада 1772 р. зібрали кошти для м'ясника Опухляка. В той же час, документ не містить відомостей про вагу, вид м'яса, загальну суму або кількість поставок. Тому дві дати платежів не можна автоматично трактувати як дві окремі закупівлі чи як доказ кредитної системи. Для історії щоденних трапез квитанція важлива передусім як свідчення того, що колегіум не був замкненою системою самозабезпечення. Частина продовольства надходила через міський ринок, а професійний постачальник ставав ланкою між міською торгівлею та колегіумною кухнею.

Три документи, кожен із власним предметом фіксації, у сукупності дозволяють реконструювати взаємозалежні ланки господарського циклу. Зіставлення інвентаря, збірки контрактів і квитанції дозволяє реконструювати три взаємопов'язані рівні: матеріальні ресурси та місця їх зберігання, спеціалізовану працю і зовнішнє постачання.

Ця схема не означає, що кожний продукт проходив однаковий шлях. Частина ресурсів могла бути закуплена, частина – вироблена на місці, частина – отримана з інших господарських володінь.

Для Львова особливо показовим є співіснування власного виробництва та міського ринку: бровар мав власну сировинну базу, кухня і пекарня – спеціалізований персонал, а м'ясо постачав міський різник. Отже, забезпечення щоденних трапез мало комбінований характер.

Межі реконструкції залишаються звуженими. Джерела не дозволяють визначити добовий раціон, точні порції або частоту вживання окремих продуктів. Однак вони дозволяють встановити інституційну структуру, в якій щоденна трапеза була кінцевою точкою взаємодії запасів, праці, виробництва, торгівлі та фінансів.

Історію Станіславівського осередку необхідно розглядати з урахуванням розмежування між академічною філією, єзуїтською резиденцією та пізнішим колегіумом. До приходу єзуїтів у місті діяла філія Краківської академії (Заленський, 2010: 236). Андрій Потоцький забезпечив її селом Парищем, прибутки з якого використовувалися на оплату професорів і членів капітули. Після рішення Йосифа Потоцького передати осередок єзуїтам село Парище 1722 р. було переписано у власність капітули, тобто воно не становило майнової бази єзуїтського колегіуму (Монолатій, 2026: 28).

Для єзуїтів Йосиф Потоцький передав житловий будинок і значну суму коштів зі Станіславівського ключа – спадкових маєтностей, до яких, крім міста, входили села. Станіслав Потоцький збільшив доходи фундації на 48 000 зл. із річним відсотком 3 360 зл., який виплачувала скарбниця Станіславівського ключа. Вікторія з Лещинських підтримувала єзуїтську домівку милостинею в натурі та грошах.

Особливе місце займала Гелена з Куропатвів Белзецька, співфундаторка колегіуму. 1715 р. вона запропонувала Товариству Ісуса своє придане – село Тисменичани – на фундацію нової колегії. У 1720 р. в Галичі було затверджено його передачу «jure obligatorio» (за заставним правом) на суму 130 000 зл. При тисменичанському костелі постійно перебували один або два священики-місіонери та чернець-управитель маєтку.

За порадою Гелени Белзецької ректор о. Томаш Заленський докупив за 30 000 зл. села Волосів і Цуцилів, прилеглі до Тисменичан. Половину суми дала Белзецька, іншу частину було позичено з виплатою 900 зл. щорічних відсотків. Відтак до 1720-х рр. навколо колегіуму сформувалася помітна фундаційно-маєткова система (Монолатій, 2026: 29).

Документи й історіографічні реконструкції дозволяють говорити про господарські ресурси, які потенційно могли бути пов'язані із забезпеченням колегіуму. Водночас наявність земельних володінь не є доказом надходження конкретної продукції до кухні. У доступних джерелах не встановлено регулярного руху зерна, м'яса, молока, сиру, городини або вина з Тисменичан, Волосова чи Цуцилова до колегіумної трапезної.

Організація Станіславівського колегіуму дає змогу побачити передусім ресурсну передумову щоденних трапез: фундаційні доходи, маєтки та їх управління. Львівські документи, навпаки, дозволяють спостерігати безпосередні господарські операції – запаси, працю персоналу та ринкові закупівлі. Ці рівні доповнюють один одного, але не повинні бути штучно зрівняні (Шевченко, 2005: 96–97).

Після окремого аналізу обох осередків їх можна зіставити за спільними функціональними категоріями, не нівелюючи відмінностей джерельних комплексів.

Порівняння Львівського і Станіславівського колегіумів дозволяє розглянути різні ланки одного господарського процесу. Львівські документи дають змогу простежити запаси, комори, бровар, кухонний інвентар, спеціалізовану працю та міське постачання; станіславівські джерела розкривають насамперед фундаційно-маєткову основу й управління земельними ресурсами.

У Львові «хліб насущний» стає видимим через пекарську працю, кухню, запаси та міські закупівлі; у Станіславові – через фундаційну і фільваркову ресурсну базу. Прямий зв'язок між продукцією маєтків і кухнею Станіславівського колегіуму наразі не доведений документально.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави розглядати практики щоденних трапез, споживання їжі та напоїв як інтегральну складову повсякденного духовного, дисциплінарного й організаційного життя єзуїтських спільнот. Нормативні тексти Товариства Ісуса визначали принципи помірковаості, посту, утримання, турботи про здоров'я та поведінки за столом; адміністративні приписи переводили їх у процедури закупівлі, зберігання, приготування, порціонування й контролю.

Львівські документи дозволяють простежити кілька ланок цього процесу. Інвентар фіксує «Aromata» (прянощі, спеції, пахощі), «Cellarium» (льох, комора, сховище запасів), «Bravatorium» (бровар), «Refect. et Culina» (трапезна та кухня), винні, медові й зернові запаси та кухонне начиння. Збірка контрактів показує спеціалізовану працю кухарів, пекарів, помічника пекаря, працівників бровару та кухонного помічника, а квитанція міському м'яснику засвідчує фінансовий зв'язок колегіуму із зовнішніми постачальниками.

Особливо показовим є хліб: пекарська служба з кількома пекарями та «piekarczyk» (помічником пекаря) вказує на стабільну організацію виробництва хліба для спільноти. Водночас джерела не дають достатніх кількісних даних для реконструкції його добового виробництва або споживання.

Станіславівські документи відкривають інший рівень – фундаційно-маєткову базу, пов'язану з Тисменичанами, Волосовом і Цуциловом та окремим управлінням маєтками. Однак ресурсну основу слід відрізняти від доведеного продовольчого потоку: регулярне надходження конкретних продуктів із цих маєтків до колегіумної кухні документально поки не встановлено.

Порівняння Львова і Станіславова показує, що єзуїтське забезпечення щоденних трапез не зводилося ні до повного самозабезпечення, ні до залежності від міського ринку. Воно поєднувало фундаційні ресурси, власне виробництво, ринкові закупівлі, спеціалізовану працю, запаси та нормативне планування.

Отже, висунута гіпотеза підтверджується на рівні взаємопов'язаності практик. Щоденна трапеза була не периферійною побутовою дією, а регулярною точкою перетину духовної дисципліни, соціальної взаємодії та господарської організації. «*Хліб насущний*» у цій перспективі є аналітичною категорією, що дозволяє поєднати історію духовного життя з історією речей, грошей, праці, простору та постачання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Constitutiones Societatis Iesu. Anno 1558. Romae: In aedibus Societatis Iesu, 1558. 155 p.
2. D'Ambrosio A. Il cibo fra regole e bilanci. L'alimentazione dei gesuiti a Roma, secoli XVI–XIX. *Studi romani*. 2014. LXII. no. 1–4. P. 209–231.
3. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. Nr 66. Rezygnacja rektora Dominika Wereszczaki na rzecz Macieja Szembeka SJ, Lwów 24 XI 1760. s. 325-330. *Jezuickie Archiwum Cyfrowe*. URL: https://jac.ignatianum.edu.pl/files/original/7af35e0e90a83e69ab8f5a890f9e1a3e.pdf (дата звернення: 30.08.2026).
4. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. Nr 88. Pokwitowanie Fr. Wolskiego SJ i Stanisława Steckiego SJ na odbiór pieniędzy dla rzeźnika Opuchlaka, Lwów 1772. s. 377. *Jezuickie Archiwum Cyfrowe*. URL: https://jac.ignatianum.edu.pl/files/original/7af35e0e90a83e69ab8f5a890f9e1a3e.pdf (дата звернення: 30.08.2026).
5. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. Nr 96. Różne kontrakty kolegium lwowskiego ze sługami i rzemieślnikami, 1761-1762. s.386-435. *Jezuickie Archiwum Cyfrowe*ю URL: https://jac.ignatianum.edu.pl/files/original/7af35e0e90a83e69ab8f5a890f9e1a3e.pdf (дата звернення: 30.08.2026).
6. Ferlan C. Food and Jesuits in the Early Modern Western World. I*l capitale culturale*. 2019. No. 20. P. 219–244. https://doi.org/10.13138/2039-2362/2072 [in English].
7. Gentilcore D. The 'Levitico', or How to Feed a Hundred Jesuits. *Food & History*. 2010. Vol. 8. No. 1. P. 87–120. https://doi.org/10.13138/2039-2362/2072
8. Ignatii de Loyola S. Exercitia spiritualia S. Ignatii de Loyola: versio litteralis ex autographo hispanico. Ratisbona: Friderici Pustet, 1920. 598 p.
9. Macchi M. Daily Bread in Archival Sources: Nutrition, Consumption, and Provisions Management in Italian Jesuit Colleges and Residences between the Nineteenth and Twentieth Centuries. *Journal of Jesuit Studies*. 2025. Vol. 12. No. 3. P. 469–488. https://doi.org/10.1163/22141332-12340006
10. Shano P. Dining with St Ignatius of Loyola: Rules for Regulating One's Eating. *The Way*. 2013. Vol. 52. no. 4. P. 9–22.
11. Terrazas Williams D., Ferlan C. Food Culture in the Society of Jesus: Sources, Practices, Perspectives. *Journal of Jesuit Studies*. 2025. Vol. 12. No. 3. P. 365–371. https://doi.org/10.1163/22141332-12340001
12. Заленський С. Отці єзуїти в Станіславові / пер. з польської В. Полєк. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 72 с.
13. Монолатій І. Академія Андрія Потоцького в Станиславові. Щодо питання ґенези інституції освіти в Івано-Франківську. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2026. Вип. 22. С. 233–244. DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-22-28
14. Шевченко Т. Доми Товариства Ісуса, їх фундаторів і благодійників на українських землях Речі Посполитої: 1572–1647. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 13. С. 86–100.
15. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів: Свічадо, 2005. 340 с.

REFERENCES

1. Constitutiones Societatis Iesu. Anno 1558. (1558) [Constitutions of the Society of Jesus. Year 1558.]. Romae: In aedibus Societatis Iesu. 155 p. [In Latin].
2. D'Ambrosio A. (2014). Il cibo fra regole e bilanci. L'alimentazione dei gesuiti a Roma, secoli XVI–XIX. [Food between rules and budgets. The diet of the Jesuits in Rome, 16th–19th centuries] *Studi romani*. 62. No. 1–4. P 209–231. [In Italian].
3. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. Nr 66. Rezygnacja rektora Dominika Wereszczaki na rzecz Macieja Szembeka SJ, Lwów 24 XI 1760. s. 325-330. [Documents concerning the Jesuit college in Lviv, 1596–1773. Rkps. 1016-I. No. 66. Resignation of rector Dominik Wereszczaka in favor of Maciej Szembek SJ, Lviv 24 November 1760. P. 325-330.] *Jezuickie Archiwum Cyfrowe*. URL:https://jac.ignatianum.edu.pl/files/original/7af35e0e90a83e69ab8f5a890f9e1a3e.pdf (дата звернення: 30.08.2026). [in Polish].
4. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. Nr 88. Pokwitowanie Fr. Wolskiego SJ i Stanisława Steckiego SJ na odbiór pieniędzy dla rzeźnika Opuchlaka, Lwów 1772. s. 377. [Documents concerning the Jesuit college in Lviv, 1596–1773. Rkps. 1016-I. No. 88. Receipt of Fr. Wolski SJ and Stanisław Stecki SJ for the collection of money for the butcher Opuchlak, Lviv 1772. P. 377.] *Jezuickie Archiwum Cyfrowe*. URL: https://jac.ignatianum.edu.pl/files/original/7af35e0e90a83e69ab8f5a890f9e1a3e.pdf (дата звернення: 30.08.2026). [in Polish].
5. Dokumenty dotyczące collegium jezuitów we Lwowie, 1596–1773. Rkps 1016-I. Nr 96. Różne kontrakty kolegium lwowskiego ze sługami i rzemieślnikami, 1761-1762. s.386-435. [Documents concerning the Jesuit college in Lviv, 1596–1773. Manuscript. 1016-I. Yeah. 96. Various contracts of the Lviv College with servants and craftsmen, 1761-1762. P. 386-435.] *Jezuickie Archiwum Cyfrowe*. URL: https://jac.ignatianum.edu.pl/files/original/7af35e0e90a83e69ab8f5a890f9e1a3e.pdf (дата звернення: 30.08.2026). [in Polish]
6. Ferlan C. (2019). Food and Jesuits in the Early Modern Western World. Il capitale culturale. No. 20. P. 219–244. https://doi.org/10.13138/2039-2362/2072
7. Gentilcore D. (2010). The 'Levitico', or How to Feed a Hundred Jesuits. *Food & History*. 8. No. 1. P. 87–120. https://doi.org/10.1484/J.FOOD.1.100975
8. Ignatii de Loyola S. (1920). Exercitia spiritualia S. Ignatii de Loyola: versio litteralis ex autographo hispanico [Spiritual Exercises of St. Ignatius of Loyola: literal version from the Spanish autograph] Ratisbona: Friderici Pustet, 598 p. [in Latin].
9. Macchi M. (2025). Daily Bread in Archival Sources: Nutrition, Consumption, and Provisions Management in Italian Jesuit Colleges and Residences between the Nineteenth and Twentieth Centuries. *Journal of Jesuit Studies*. 12. No. 3. P. 469–488. https://doi.org/10.1163/22141332-12340006

10. Shano P. (2013). Dining with St Ignatius of Loyola: Rules for Regulating One's Eating. The Way, 52, no. 4, 9–22.
11. Terrazas Williams D., Ferlan C. (2025). Food Culture in the Society of Jesus: Sources, Practices, Perspectives. Journal of Jesuit Studies, 12, no. 3, 365–371. https://doi.org/10.1163/22141332-12340001
12. Zalens'kyi S. (2010). Ottsi yezuiti v Stanislavovi [Jesuit Fathers in Stanislaviv] / trans. from Polish by V. Poliek. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 72 p. [in Ukrainian].
13. Monolatii I. (2026). Akademiia Andriia Pototskoho v Stanyslavovi. Shchodo pytannia genezy instytutsii osvity v Ivano-Frankivsku [The Academy of Andrii Pototskyi in Stanislaviv. On the question of the genesis of the educational institution in Ivano-Frankivsk]. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriia: Politolohiia. 22. P. 233–244. https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-22-28 [in Ukrainian].
14. Shevchenko T. (2013). Domy Tovarystva Isusa, yikh fundatoriv i blahodiinykiv na ukrainskykh zemliakh Rechi Pospolytoi: 1572–1647 [Houses of the Society of Jesus, their founders and benefactors in the Ukrainian lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth: 1572–1647]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. No. 13. P. 86–100. [in Ukrainian].
15. Shevchenko T. (2005) Yezuyitske shkilnytstvo na ukrainskykh zemliakh ostannoi chverti XVI – seredyny XVII st. [Jesuit schooling in the Ukrainian lands from the last quarter of the sixteenth to the mid-seventeenth century]. Lviv: Svichado. 340 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 03.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 281.9 : 262.3 (477.83) «XVIII»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-9

Павло ОВЧАРЕНКО,
orcid.org/0009-0008-4548-1406
аспірант кафедри всесвітньої історії
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) histexplorer@gmail.com

УНІЙНА КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ЗА ЄПИСКОПА АФАНАСІЯ ШЕПТИЦЬКОГО (1715–1746)

Статтю присвячено періоду урядування Афанасія (Атанасія) Шептицького (пол. «Atanazy Szeptycki», церк.-слов. «Аѳанасій Шептицкій») – унійного єпископа Львівського (1715–1746) і унійного київського митрополита (1729–1746) та процесам унійної конфесіоналізації (утвердження специфічно унійної ідентичності із одночасним відмежуванням від православ'я і певною мірою – від римо-католицизму) у Львівській єпархії у згаданий період. Дослідження цієї теми дозволить глибше зрозуміти методи, засоби, перебіг та особливості трансформації конфесійної ідентичності східнохристиянської спільноти Львівської єпархії та підконтрольної Речі Посполитій частини Київської митрополії з православної на унійну протягом першої половини XVIII ст. Метод аналізу дав можливість виявити способи, засоби і компоненти трансформації конфесійної ідентичності. За допомогою методу синтезу зроблено спробу з'єднати окремі факти конфесіоналізаційної діяльності Афанасія Шептицького у цілісну схему. Хронологічний метод забезпечив розгляд явищ, рухів і змін поетапно протягом часу. Діахронний метод дав можливість простежити чітку періодизацію та зміни, що відбувалися на різних етапах. Історико-порівняльний метод допоміг провести аналогії та встановити подібності і відмінності діяльності Афанасія Шептицького від його попередників (Йосифа Шумлянського і Варлаама Шептицького) та наступників (Онуфрія Шумлянського, Лева Шептицького), а також до і після здобуття митрополитства. Наукова новизна дослідження полягає у спробі реконструкції процесу творення, утвердження та закріплення унійної ідентичності протягом першої половини XVIII ст. як східнохристиянського варіанту католицької віри з акцентом саме на католицькій складовій і різко протиставленої православ'ю, – а також ролі єпископа і митрополита Афанасія Шептицького у цьому процесі; відобразити політику ієрарха щодо останніх православних осередків на теренах єпархії та стосовно криптоправославних настроїв у формально уніатському середовищі; стосовно міжобрядових відносин в католицьких церквах двох обрядів.

Ключові слова: *Афанасій (Атанасій) Шептицький, (церковна) унія, Львівська єпархія, Річ Посполита, конфесіоналізація, православ'я, латинізація.*

Pavlo OVCHARENKO,
orcid.org/0009-0008-4548-1406
Postgraduate student at the Department of World History
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) histexplorer@gmail.com

UNIATE CONFESSIONALIZATION OF THE LVIV EPARCHY UNDER BISHOP ATHANASIUS SHEPTYTSKY (1715–1746)

The article deals with the period of rule of Athanasius Sheptytskyi (pol. "Atanazy Szeptycki", Church Slavonic "Аѳанасій Шептицкій"), the Uniate Bishop of Lviv (1715–1746) and the Uniate Metropolitan of Kyiv (1729–1746), and the processes of the Uniate confessionalization (the affirmation of a specifically Uniatic identity with a simultaneous separation from the Eastern Orthodoxy and, to a certain extent, from the Roman Catholicism) in the Lviv eparchy during the aforementioned period. Researching this topic will provide a deeper understanding of the methods, instruments, course and peculiarities of the transformation of the confessional identity of the Eastern Christian community of the Lviv eparchy and the part of the Kyivan metropoly under rule of the Polish-Lithuanian Commonwealth from Eastern Orthodox into Uniate during the first half of the XVIII cent. The method of analysis gave a possibility to display the modes/manners, tools and components of the transformation of the confessional identity.

There was made an attempt to join the separate facts of the confessionalisational activities by Athanasius Sheptytskyi into entire scheme with the help of a method of synthesis. The chronological method provided the examination of phenomena, movements and changes step-by-step over a period of time.The diachronic method gave an ability to trace back to the distinct periodization and changes, which took place at different stages. The historical-comparative method helped to draw analogies and to establish the similarities and differences of the activities of Athanasius Sheptytskyi from his predecessors (Joseph Shumlianskyi, Barlaam Sheptitskyi) and successors (Onufry Shumlianskyi, Leon Sheptytskyi), and also before and after taking up a post of a metropolitan. The scientific novelty of this study consists in an attempt

of the reconstruction of the process of creation, strengthening and sealing a Uniate identity during the first half of the XVIIIth cent. as the Eastern Christian variant of the Catholic faith with putting an accent just on the Catholic component, sharply opposed to the Eastern Orthodoxy, – and of the role of the bishop and metropolitan Athanasius Sheptytskyi in this process as well; to reflect the policy of the hierarch concerning the last Eastern Orthodox centers in the area of eparchy and in reference to the crypto-orthodox sentiments in formally Uniate surroundings; concerning interritual relations in the Catholic Churches of the both rites.

Key words: *Athanasius Sheptytskyi (Atanazy Szeptycki), Church Union, eparchy of Lviv, Polish-Lithuanian Commonwealth, confessionalisation, Eastern Orthodoxy, latinizaiton.*

Постановка проблеми. На зламі XVII–XVIII ст. єпископи Львівської єпархії відіграли вагому (а на деяких етапах – навіть і провідну) роль у процесі унійної конфесіоналізації (утвердження специфічно унійної ідентичності із одночасним відмежуванням від православ'я і певною мірою – від римо-католицизму) і становленні руської*[1] католицької церкви східного обряду, – відомої пізніше під назвою «греко-католицької», – у Львівській єпархії зокрема і Речі Посполитій в цілому.

Формальний перехід Львівської єпархії до унії відбувся у 1700 р. за єпископства Йосифа Шумлянського (львівський єпископ у 1667–1708 рр.: 1667–1699 рр. як формально православний [попри два таємні складання унійного віровизнання – у 1677 і 1681 рр.!], 1700–1708 рр. – як унійний), – однак де-факто конфесійної трансформації виявився неодномоментним і неоднозначним: крім того, що безпосереднє впровадження унії у Львівській єпархії Йосифом Шумлянським розтягнулось з 1700-го по 1702-й рр., – ряд православних інституцій долучився до унії пізніше (зокрема, 1707 р. – Пациківський монастир, 1708 р. – Львівське Успенське Ставропігійське братство).

Цей процес продовжився за владицтва Варлаама Шептицького (1710–1715) та племінника останнього – Афанасія (Атанасія) Шептицького – львівського єпископа (1715–1746), який з 1729 р. до смерті у 1746 р. також був унійним митрополитом Київським. Афанасій Шептицький, діяльність якого за розмахом, масштабами і енергією нагадує бурхливу діяльність Йосифа Шумлянського (який, можливо, якоюсь мірою міг стати взірцем для майбутнього єпископа) і контрастує з відносно «тихим» урядуванням його дядька-попередника, – схоже, був більш ревним уніатом, ніж його попередники, – а його заходи були направлені не тільки і не стільки на формальне прийняття унії у Львівській єпархії, – а на досягення реального і всеохопного контролю церковної організації на всіх рівнях, на впровадження суто католицьких елементів в життя місцевої східнохристиянської спільноти, на повне підпорядкування доктрин, норм, приписів, практик церкви «Ritus Græci» («грецького обряду») доктринам католицької церкви; також – на усунення елементів, незгідних з католицьким вченням та закриття або перепідпорядкування останніх православних осередків в єпархії.

Аналіз досліджень. В різний час ряд питань, що стосуються даної теми, – знаходили відображення у дослідженнях різних авторів, – хоча тема унійної конфесіоналізації за Афанасія Шептицького ще чекає свого повноцінного і всеохопного дослідження. Із сучасних авторів в першу чергу слід згадати праці Ігора Скочиляса: монографію «Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус» (Львів, 2010), збірник документів із авторським вступним нарисом Ігора Скочиляса – «Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть» (Львів, 2006) та інші; також – книгу Василя Говгери «Організаційна структура Львівської єпархії (1700–1772)» (Львів, 2014). Свого часу галицький історик Денис Зубрицький у праці «Хроніка Ставропігійського братства» торкався питань взаємовідносин Львівського Ставропігійського Успенського братства і єпископа Афанасія Шептицького, – головним чином, через призму багаторічного конфлікту єпископа із Ставропігією. Також одним із найвагоміших сучасних досліджень є колективна праця (для І. Я. Скочиляса – посмертна) «Замойський провінційний собор Руської Унійної Церкви 1720 р. Т. 2. Кн. 2: Документи та дослідження; Кн. 3: Наукові студії» (Львів, 2025).

Мета статті. Дослідити процес унійної конфесіоналізації на теренах «великої Львівської єпархії» протягом 1715–1746 рр. як явище в цілому та у його конкретних виявах. Також – розглянути конкретні методи трансформації конфесійної ідентичності церковної спільноти в регіоні. Відобразити роль владики Афанасія Шептицького у цьому процесі. Позначити можливі напрями подальших історичних досліджень, прямо чи опосередковано пов'язаних з данною темою.

[1] *Тут і далі слово ***«руський»*** (пол. *«Ruski»*, лат. *«Ruthenicalis»*, англ. *«Ruthenian»*) вживається на позначення 1) історичної назви домодерної української нації, що зберігалась у Галичині по початок XX ст., 2) такий, що стосується «Воєводства Руського» (пол. «*Województwo ruskie»*, лат. «*Palatinatus Russiae»*) – адміністративно-територіальної одиниці Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу. Час урядування Афанасія (Атанасія) Шептицького (пол. Atanazy Szeptycki) – унійного єпископа Львівського (1715–1746) і одночасно унійного митрополита Київського у 1729–1746 рр. (унійні митрополити Київські претендували на контроль усієї Київської митрополії в межах Речі Посполитої, – проте «київськими» були лише номінально: м. Київ перебував на той час у політичній системі Російської імперії) – став періодом інституційного оформлення і зміцнення структури річпосполитської унійної церкви, – причому не лише у новоприєднаних Перемишльській (1691 р.), Львівській (1700 р.), Луцькій (1702 р.), – але й в загальноцерковному і загальнодержавному вимірі.

Важливе значення мала розлога і доволі своєрідна географія Львівського владицтва 2-ї пол. XVII–XVIII ст.: охоплюючи територію всієї нинішньої Івано-Франківської і більшої частини Львівської областей, – не включала ряд населених пунктів і територій сучасної Львівської області: Угнів, Сокаль, Потилич, Белз, Буськ – належали до Холмської, – а Стрий, Дрогобич і Самбір – до Перемишльської єпархії (Перемишльська та Холмська землі, як і Львівська, – входили до складу Руського воєводства Корони Польської, – проте маиа окреме єпископства); Олесько – до Луцької єпархії.

Разом з тим, до Львівської єпархії (особливо в «унійному» XVIII ст.) належали і землі поза межами Руського воєводства: Західне Поділля з м. Кам'янець-Подільський (за винятком періоду 1672–1699 рр.); також за Афанасія Шептицького до Львівської єпархії також належав Барський крилос-офіціалат на Східному Поділлі, – втрачений єпархією між 1746 і 1748 рр. за адміністрування владицтвом перемишльським єпископом Онуфрієм Шумлянським на користь унійної Київської митрополії.

Афанасій Шептицький успадкував Львівську єпархію уже 15 років формально доєднаною до унії, – однак станом на цей час в єпархії існував ряд осередків, – або прямо православних (Манявський Скит та його «філії», – в м. Коломия та с. Товмачик (по 1732 р.), в м. Тисмениця (1732–1744-?) включаючи жіночий аналог Скиту, який діяв між 18.07.1723 і 23.03.1753 (Целевич, 1887: 83)), – або таких, які можна інтерпретувати як православні, але яким деякі дослідники (напр., Ігор Скочиляс) закидали деяку унійно-православну «амбівалентність» (свого роду «подвійну лояльність» або «подвійну ідентичність») – напр., жіночий Словітський монастир і чоловічі Крехівський та Угорницький монастирі, – які, як вважається, долучилися до унії відповідно у 1718, 1721 та 1724 рр.

Також в цей час навіть серед формальних новонавернених уніатів засвідчено наявність сильних проправославних настроїв (справа Данила Скавронкевича 1717 р. (Скочиляс, 2010: 302–303), свідчення Василя Григоровича-Барського за 1723 р. (Скочиляс, 2010: 298)). Львівське Ставропігійське Успенське братство, що прийняло унію у 1708 р. за умови безпосереднього підпорядкування Папі Римському та непідлеглості владі львівських унійних єпископів, – схоже, демонструвало «тихий саботаж» ініціативам з перетворення його в не номінально, а РЕАЛЬНО католицьку структуру.

Іще в дозамойський період владицтва Афанасія Шептицького урядом Речі Посполитої та католицькими колами ініційовано ряд законодавчих норм та заходів, спрямованих на посилення католицької релігії та послаблення православних впливів. Показовим у цьому плані є 1717-й рік, – коли було ухвалено постанови «Німого сейму» проти «дисидентів» (ця назва початково стосувалася протестантів, – але польські еліти свідомо поширили цю назву і на православних), яким заборонялося публічне здійснення богослужінь, проповідь, приймання та утримання проповідників (за окремим винятком для для іноземних дипломатів та купців – за умови закритих непублічних богослужінь), а також ремонт старих і будівництво нових культових приміщень. Деяке уявлення про хід думок польських еліт дає також неофіційний текст невідомого автора «Про знесення руського обряду» (1717 р.) (Зубрицький, 2011: 234–240).

Афанасій Шептицький виступив одним з ініціаторів і організаторів відомого Замойського собору 1720 р. (Скочиляс, 2010: 386–389; Замойський провінц. Собор, 2025: 33–34), – хоча безпосереднім організатором і натхненником собору став тодішній унійний київський митрополит Лев Кишка. Собор (планувався як Львівський, – але через епідемію холери перенесений до м. Замостя [нині м. Замосьць в Польщі]) кодифікував віровчення унійної церкви, постулювавши відданість католицьким догматам із збереженням східного обряду, – але різко протиставляючись православ'ю, – а також окреслював церковну структуру та сформулював програму дій. Однак якщо раніше акцентувалося на визнанні зверхності Папи Римського при збереженні обряду (з можливим позиціюванням як «формальна зміна підпорядкування без [суттєвої] зміни віри»), – то тепер йшлося про вилучення «схизматичних» (тобто суто православних) елементів (напр.., заборона вшановувати і навіть згадувати взагалі православного святого Григорія Паламу) і узгодження віровчення, практик книг і т. ін. із католицьким віровченням.

Собор сформулював функції і обов'язки посади офіціалів (наближена до єпископа посадова особа в унійній ієрархії, – єпископський емісар в різних справах [зокрема, як візитатор], дорадник і заступник єпископа з адміністративних питань), програму т.зв. *«генеральних візитацій»* – свого роду єпископських ревізій підвладних єпархій і парафій, – із функціями: ***звітно-довідковою*** (реальний стан справ на низовому рівні), ***оціночно-прогностичною*** (потенціал і можливості єпархії, деканатів, парафій та ін.), а також ***реального контролю на місцях*** (включно з організацією покарань для «неслухняних»), і як ***спосіб донесення волі єпископа і церковної верхівки – на низовий рівень***. *«Генеральні візитації»* де-факто стали засобом конфесійної уніфікації, а *«дисциплінування»* локальних східнохристиянських спільнот – засобом творення і утвердження КАТОЛИЦЬКОЇ конфесійної свідомості – навіть там, де сповідники східного обряду самі по собі воліли би зберігати ідентичність православну, а не унійну.

Генеральні візитації у Львівській єпархії, ініційовані Афанасієм Шептицьким, відбудуться у 1726–1727, 1730–1733, 1738–1744 рр. (Скочиляс, 2010: 619).

Значення Замойського собору виходить далеко за межі суто Львівської єпархії. Постанови собору було направлено до Риму, де у 1724 р. їх було схвалено папою Бенедиктом XIII (Documenta Pontificum Romanorum, 1954: 49–50), а 1725 р., після оголошення у Київській унійній митрополії, стали обов'язковими.

Із Львівським Ставропігійським Успенським братством (прийняло унію у 1708 р.) владика вступив у конфлікт, що тягнувся з 1722 р. практично до кінця його пожиттєвого владицтва (1746 р.) і закінчився перемогою братства, – але дорого обійшовся обом сторонам (довгі і дорогі судові процеси, коштовні хабарі королям і посадовцям, поїздки до Варшави і Дрездена тощо). В рамках цієї боротьби Шептицький заснував в Уневі єпископську друкарню, що діяла у 1732–1733 рр.. Львівське братство, як монополіст на «руське» книгодрукування, сприйняло це як зазіхання на свої права і в подальшому домоглося припинення діяльності унівської друкарні (Зубрицький: 253–263).

Забороняв вживання «старих і друкованих не нами» (тобто православних) церковних книг (розпорядження 1738 (Скочиляс, 2010: 311) та 1743 рр. (Скочиляс, 2010: 313)).

Забороняв приймати мандрівних ченців (розпорядження 1731 р. (Собори Львів. єпархії, 2006: 288) та 1733 р. (Собори Львів. єпархії, 2006: 291; Скочиляс, 2010: 311)), служіння рукоположених іншими єпископами (зокрема, православними) священиків та ієромонахів (розпорядження 1736 р. (Скочиляс, 2010: 311)).

Афанасій Шептицький активно впроваджував католицькі нововведення у практику унійної церкви («юбілейний рік» 1722 р. в рамках практики т.зв. «відпустів» [індульгенцій], католицький фасон одягу, а також коротке волосся і голення для духовенства та ін.) (Скочиляс, 2010: 306–308).

Своєрідною рефлексією як на католицькі нововведення у богослужінні, так і на особу самого Афанасія Шептицького, – є римована сатира польською мовою, датована А. Генсьорським десь бл. 1739–1740 р. Духовенство тут постає у вигляді персонажів античної міфології (*«генії»*, *«музи»*, *«сатири»*, *«фавни»*), а Шептицький – в образі «Мельпомени»: натяк чи то на лицедійство архієрея, чи то на його «караючу десницю» (антична традиція зображає Мельпомену – музу трагедії – з трагічною маскою в одній руці та мечем або палицею в іншій, – як символ невідворотності покарання для порушника волі богів). Об'єктами пародії тут стають богослужбові нововведення – *«Kadzenie more latino»:*

(«...Potym kropidłem wszystkim oczy zapryskała,
By znać nikt nieobaczył, co tam czynic miała...»,
«...Przy tym wielkie dziwaki ona tam robiła,
Śpiewała, y szeptała, w Jarmułce kadziła,
Ale cos bardzo dziwnie, po bokach po szrodku
U gury y u dołu a wszystko naprzodku...») та ін. (Генсіорскій, 1937: 39–43.)

Відображені тут і непримиренність архієрея до своїх опонентів:

«Wszyscy bowiem wiedzieli o tym doskonale
Ze w sercu Melpomeny Nabożeństwa cale
W ten czas niebyło, kiedy offiarę czyniła,
Bo nad nieprzyiacielmi o zemstę prosiła».

Сам же Шептицький зображається по духу скоріше світською, аніж духовною, особою:

«Więc mówiły, o Muzo jak śmieszna postura
Twoia iest! Lepiey tobie przystoi bandura,
Nizli te Caduceum, Troyzęb Neptunowy,
Lepiey sieledec kozacki, niż rogi [Митра. – П. О.] *do głowy.»* (Генсіорскій, 1937: 40)

Також в період урядування Афанасія Шептицького (і за його безпосередньої участі) було здійснено ряд заходів із реформування чернечого життя.

Подібно до свого попередника Варлаама Шептицького (але на відміну від своїх наступників)

Афанасій Шептицький посилював позиції ченців-василіан (на противагу крилошанам із числа білого духовенства), ставлячи їх на провідні церковні і церковно-адміністративні посади (зокрема, на посади офіціалів з 1723–1724 рр. (Скочиляс, 2010: 601)).

За участі митрополита Афанасія Шептицького та за підтримки керівництва католицької церкви – монастирі Львівської єпархії об'єднано спочатку у Святопокровську («Польську») конгрегацію ЧСВВ (26.08.1739, на Львівській капітулі), – а після об'єднання із Святотроїцькою («Литовською») конгрегацією в єдиний «Руський Чин святого Василія Великого» (1743 р., на Дубенській капітулі) із наданням колишнім конгрегаціям статусу «провінцій» (Стоцький, 2010: 17; Зубрицький, 2011: 263).

Відбулося укрупнення василіанських монастирів та їх перепідпорядкування. Одним із суттєвих кроків реформування монастирського життя стала ліквідація поширених на Галичині дрібних малокомплектних монастирів, – що також певною мірою слугувало посиленню католицько-унійних позицій та послабленню православних впливів.

За Денисом Зубрицьким, *«Досі на Русі* були численні василіанські монастирі, в яких було по три чи чотириченці. Вони, утримуючись своїми мізерними прибутками чи працею рук, провадили зразкове і побожне життя. Всі вони були старими, – за винятком тих молодих, які здобули в Римі належну освіту коштом Апостольської столиці, а також тих, які прибули після унії з Литви і єпархій, раніше об'єднаних з Римом. У душіченці були противниками унії, – хоча саме вона, послабивши суворі правила св. Василія, – дозволила провадити їм вільніше і вигідніше життя. Отож ці розпорошені про краюченці, заражені в серці духом схизми, поширювали цей дух і серед поспільства , – а нагляд над ними й за їхньою наукою було важко здійснювати. Запобігаючи цьому, й бажаючи підпорядкувати їх впливу певних керівників, – папа Бенедикт XIV розпорядився і видав буллу* [Насправді бреве. – П. О.] *митрополитові про ліквідацію усіх тих монастирів, в яких не було десяти або принаймні восьмиченців.»* (Зубрицький, 2011: 263).

Йдеться про бреве від 11.05.1744 р. ***«Inter plures iucunditatis fructus»*** (або просто ***«Inter plures»***) папи Бенедикта XIV, – яке стало обґрунтуванням скорочення дрібних номінально унійних монастирів і укрупнення решти.

Афанасій Шептицький також вживав засобів для припинення православних впливів та «упокорення» православних монастирів: Крехівського у 1721 р. (ЦДІА України у Львові. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2039, арк. 2, зв.), Угорницького у 1724 р.; спроба (судячи з усього, невдала) перепідпорядкувати собі Манявський Скит у 1731 р. (Скочиляс, 2010: 293). Причому цікаво, що єпископську комісію до Крехівського монастиря , покликану вияснити, – «дліа іаковой причини, тиіжъ w̃цєве крєховскіи за С[віа]тѣйш[аго] папу римского іако за наивишшу Ц[ε]ркvє С[віа]тои главу, такождє и за Прєосвіащєнного мєтрополита н[а]шєго, а подобно и за нас, властивого пастира своего, Г[оспо]да Б[о]га при набоженствѣ не просіатъ, але не вѣдати іаковихъ патриіарховъ, и мєтрополиту Стєфана въ услишаніе всє завшє споминають» (ЦДІА України у Львові. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2039, арк. 2, зв.) очолювали архімандрити Парфеній Ломиковский і Діонісій Синкевич (Скочиляс, 2010: 289) – «стара гвардія» з «пулу» «людей Йосифа Шумлянського». Також виникає питання: чи користувалися вони при проведенні таких заходів допомогою якогось «силового крила», і якщо – «так», – то хто це міг бути і яким чином споряджений?.. Але поки що чіткої відповіді на це немає…

У 1740 р. листом від 23 січня з с. Перегінсько митрополит Шептицький видав розпорядження із забороною мирянам («під карою отців своїх») і духовенства («під карою заборони здійснення тайни священства») відвідувати Скит «для відпусту», сповідатися, причащатися, брати участь у таїнствах і богослужіннях – «для духовних у забороні, а для світських під прокляттям», – та із зобов'язанням парохів чітко фіксувати – хто де сповідається, – та встановити жорсткий контроль над сповіддю парафіян та їх участі у церковних таїнствах (Великий Скит, 2017: 406–407).

Стосовно відносин між двома католицькими церквами – латинського і східного обрядів, – то ситуація складалась досить неоднозначно. З одного боку, після укладення «нової унії» Львівської єпархії 1700 р., – уніати і унійна церква отримали розширення своїх прав із начебто «зрівнянням у правах» із римо-католиками. З іншого – римо-католицькі кола (особливо у середовищі католицьких духовних і світських еліт Речі Посполитої) намагались не допустити РЕАЛЬНОГО зрівняння прав і статусу уніатів та унійної церкви із церквою латинського обряду.

Також після унії 1700 р. заново актуалізувалася проблема переходу частини віруючих із східного на латинський обряд (передовсім стосовно шляхти і міщан). Попри неодноразові заборони і обмеження з боку римських пап, а також заходи руських унійних єпископів (і в т.ч., Афанасія Шептицького), – ці процеси продовжувалися і надалі.

Так само як і не знайшла остаточного вирішення проблема участі адептів одного обряду у богослужіннях та таїнствах іншого. Причому це стосувалось і випадків звертаннями латинників до унійних священиків (особливо у віддалених місцевостях), – в т.ч., і для укладення шлюбів.

Політика римських пап із згаданого питання також була суперечливою: так, напр., декрет ***«Etsi pastoralis»*** (від 26.05.1742) папи Бенедикта XIV, що початково стосувався суто італійських албанців-католиків грецького обряду, – проголошував: *«Латинський обряд, через його вищість як обряд Святої Римської Церкви, яка є матір'ю і вчителькою усіх церков, – є, отже, пануючим над грецьким обрядом»* (Huculac, 1990: 73)

До починань митрополита Афанасія Шептицького належать також і демонтаж старого (1743 р.) та початок будівництва нового (1744–1746) собору св. Юра, – який, однак, не було добудовано за його життя (Говгера, 2014: 95).

Висновки. Період урядування Афанасія (Атанасія) Шептицького у Львівській єпархії (1715–1746), а тим більше – в статусі унійного митрополита Київського (1729–1746), – став однією з важливих віх у утвердженні унійної ідентичності на теренах єпархії та у східнохристиянській спільноті Речі Посполитої загалом. Афанасія Шептицького певною мірою можна вважати спадкоємцем і наступником політики своїх попередників – львівських єпископів Йосифа Шумлянського (1667–1699 як формально православний – при двох таємних складаннях унійного віровизнання у 1677 і 1681 рр.; 1700–1708 – як офіційно долучений до унії) та свого дядька Варлаама Шептицького (1710–1715).

Афанасій Шептицький зарекомендував себе в якості непересічного церковного діяча та ідейного прихильника католицизму східного обряду, що намагався добитися повного контролю над церковним життям Львівській єпархії, а з 1729 р. – всієї підвладної Речі Посполитій частини Київської митрополії, – розглядаючи себе як єдиного законного її предстоятеля (безвідносно до віровизнання, симпатій і самоідентифікації на місцях – унійного чи православного), – а також домогтися від місцевої східнохристиянської спільноти не просто формального визнання католицької юрисдикції і підпорядкування Папі Римському, – але досягти ПОВНОЇ і ЦІЛКОВИТОЇ узгодженості вчення, практик, світогляду, зовнішнього вигляду духовенства і т. ін. на цих теренах – із ВЛАСНЕ КАТОЛИЦЬКИМИ (з деякими поправками на східний обряд). Владика активно утверджував католицько-уніатську ідентичність, активно борючись із православними впливами і православними осередками, – навіть попри глухий пасивний спротив частини віруючих, що формально належала до новонавернених уніатів. Творенню і вкоріненню нової ідентичності сприяли і рішення Замойського синоду 1720 р. та їх втілення в життя, – а також впровадження запозичень з католицької церкви, інституту офіціалів, практики генеральних візитацій, реструктуризація монастирів, корекція книг згідно католицької доктрини і усунення книг православного друку.

Перспективи подальших досліджень. Ряд сформульованих у статті тез і сюжетів може слугувати напрямками подальших досліджень: наприклад, – ««пул» «людей Йосифа Шумлянського» та його роль у впровадженні та зміцненні церковної унії»; «польська аристократія, її представники, роди, угрупування, альянси, володіння, політика і дії в контексті «нової унії»»; «криптоправославні тенденції серед формально новонавернених уніатів Львівської єпархії у XVIII ст.»; «останні православні осередки Львівської єпархії XVIII ст.» ; «Манявський Скит та його «філії»» тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ

1. Целевичъ Ю. Исторія Скиту Манявского вôдъ его основини ажъ до замкненя (1611–1785). Львôвъ: З друкарнѣ Товариства имени Шевченка, 1887. 136+CXIX с.
2. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів, 2010. xxiv + 832 с.
3. Зубрицький Д. Хроніка Ставропігійського братства. Львів : Апріорі, 2011. 404+4 с.
4. Замойський провінційний собор Руської Унійної Церкви 1720 р. Т. 2. Кн. 2: Документи та дослідження; Кн. 3: Наукові студії.Львів: Видавництво УКУ, 2025. 856 с.
5. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia / Ed. A. G. Welykyj. Romae: PP. Basiliani, 1954. Vol. 2 (1700–1953). XII+680 p.
6. Собори Львівської єпархії XVI-XVIII століть. Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2006. cx + 464 с.
7. Генсіорскій А. Сатира на митрополита Афанасія Шептицкаго. Юбилейный сборникъ въ память 350-лѣтія Львовскаго Ставропигіона. Львовъ: 1937. Ч. 2. С. 38-44.
8. Стоцький Я. Чин св. Василія Великого: від Берестейської унії до Добромильської реформи. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2010. Вип. XXIX. Сс. 15–19.
9. ЦДІА України у Львові. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2039 (Акт обстеження Крехівського монастиря Афанасієм Шептицьким 1721 р.)

10. Великий Скит у Карпатах. Т. 3.: Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2017. 576 с.
11. Huculak L. D. The Divine Liturgy of St. John Chrysostom in the Kievan Metropolitan province during the period of union with Rome, (1596-1839). Rome, 1990. 420 p.
12. Говгера В., о. Організаційна структура Львівської єпархії XVIII ст. (1700-1772). Львів: Тріада плюс, 2014. 1168 с.

REFERENCES

1. Tselevych Iu. Istoriia Skytu Maniavskoho vid ioho osnovyny azh do zamknenia (1611–1785). [The History of the Maniava Skete from its foundation to its closure (1611–1785).] Lviv, 1887. [in Ukrainian]
2. Skochylias I. Halytska (Lvivs'ka) ieparkhiia XII–XVIII stolit: orhanizatsiina struktura ta pravovyi status. [The Eparchy of Halych (Lviv) in the 12-18th Centuries: Organizational Structure and Legal Status]. Lviv, 2010. xxiv + 832. [in Ukrainian].
3. Zubrytskyi D. Khronika Stavropigiiskoho bratstva. [The Chronicle of the Stauropegian Brotherhood]. Lviv: Apriori, 2011. 404+4. [in Ukrainian].
4. Zamoiskyi provintsiinyi sobor Ruskoi Uniinoii Tserkvy 1720 r. T. 2, kn. 2 + kn. 3. [The Provincional Council of Zamść of the Ruthenian Uniate Church 1720 A.D. Vol. 2, Book 2 + Book 3.] Lviv, 680 p. [in Ukrainian].
5. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia. [Documents of the Roman Pontiffs, Which Illustrate the History of Ukraine]. Rome, 1954. Vol. 2 (1700 – 1953). XII+680. [in Latin].
6. Sobory Lvivskoii ieparkhii XVI–XVIII stolit. [The Councils of The Lviv Eparchy of XVI-XVIII cent.]. Lviv, 2006. cx + 464. [in Ukrainian]
7. Gensiorskii A. Satira na mitropolita Afanasiia Sheptitskogo [A Satire on the Metropolitan Athanasius Sheptytskyi] Iubilieinyi sbornik v pamiat' 350-lietiia L'vovskago Stavropigiona. Lviv, 1937. P. 2 – The Anniversary Anthology in Memory of the 350-Year Jubilee of the Lviv Stauropegion. Pp. 38-44. [in Russian].
8. Stots'kyi Ya. Chyn sv. Vasyliia Velykoho: vid Beresteis'koii unii do Dobromyl's'koii reformy. [The Order of st, Basil the Great: From the Union of Berestia to the Reform of Dobromyl']. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizskoho natsionalnoho universytetu. Zaporizhia, 2010. Number XXIX. Pp. 15–19. [in Ukrainian].
9. TsDIA Ukraiiny u Lvovi. F. 684. Op. 1. Spr. 2039 (Akt obstezhennia Krehivskoho monastyria Afanasiiem Sheptytskym 1721 r.) [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv. Fund 684. Description 1. Case 2039 (Act of inspection of the Krekhiv Monastery by Athanasius Sheptytsky, 1721)] [in Ukrainian].
10. Velykyi Skyt u Karpatah. T. 3. [The Great Skete in ththe Karpathians. Vol. 3]. Ivano-Frankivsk, 2017. 576. [in Ukrainian].
11. Huculak L. D. The Divine Liturgy of St. John Chrysostom in the Kievan Metropolitan province during the period of union with Rome, (1596-1839). Rome, 1990. 420 p.
12. Hovhera V., o. Orhanizatsiina struktura Lvivskoii ieparkhii XVIII st. (1700–1772). [The Organizational Structure of the Eparchy of Lviv in XVIII c.]. Lviv: Triada plus, 2014. 1168. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 929.53:27-247/.274.5/.774(477.43) «1912-1913» (083/89)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-10

Володимир ОСТРОВИЙ,
orcid.org/0000-0002-7998-7949
кандидат історичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри суспільних дисциплін
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) ost.v.m.197@gmail.com

МЕТРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ДУНАЄВЕЦЬКО-КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ЄВАНГЕЛІЧНО-ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ПАРАФІЇ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1912–1913 РР.) ЯК ОСНОВА ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ТА ДЕМОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІСЦЕВОЇ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ГРОМАДИ

У статті вперше представлено та проаналізовано метричні джерела Дунаєвецько-Кам'янецького Євангелічно-лютеранського приходу (нім. Kirchspiel Dunajewzy mit Kamenez-Podolsk) з парафіяльним осідком у Дунаївцях та філіальною громадою в Кам'янці-Подільському, які зберігаються у фондах Державного архіву Хмельницької області.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного опрацювання метричної документації, яка містить значний масив персональних відомостей про населення та дає змогу реконструювати окремі аспекти історії лютеранської громади Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської парафії у 1912–1913 рр. Основну увагу приділено аналізу записів про народження, шлюб та смерть, їхній структурі, змісту та інформаційним можливостям. Здійснено текстологічний аналіз.

Виявлено вплив мовної політики в Російській імперії на правопис у метричних книгах місцевого лютеранства, яка системно здійснювала курс на зросійщення всього іноземного.

Розглянуто відомості про імена та прізвища осіб, дати й місця народження, хрещення, укладення шлюбу та смерті, вік, сімейний стан, місце проживання, конфесійну належність а також дані про батьків, подружжя та свідків. Сукупність цих відомостей створює можливості для встановлення родинних зв'язків, побудови родоводів, визначення складу та структури сімей, простеження шлюбних зв'язків і виявлення переміщень населення. Окремо проаналізовано значення метричних записів для демографічних досліджень. На їхній основі можна досліджувати динаміку народжуваності та смертності, шлюбність, вікову структуру населення, дитячу смертність, співвідношення статей, сімейну структуру та окремі міграційні процеси. Метричні джерела також дають змогу частково визначати чисельність і склад парафіяльної громади та простежувати зміни її структури впродовж досліджуваного періоду. Зроблено висновок, що метричні книги Дунаєвецько-Кам'янецького Євангелічно-лютеранського приходу є цінним джерелом не лише для генеалогічної реконструкції окремих родин, а й для комплексного вивчення демографічних процесів, соціальної структури та історії повсякденного життя лютеран. Їхнє систематичне опрацювання сприяє поглибленню досліджень історії лютеранських громад та населення регіону загалом.

Ключові слова: *метричні джерела, текстологія, Дунаєвецько-Кам'янець-Подільська Євангелічно-лютеранська парафія, пастор, Подільська губернія, генеалогія, демографія.*

Volodymyr OSTROVYI,
orcid.org/0000-0002-7998-7949
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of Social Disciplines
Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy
(Khmelnytskyi, Ukraine) ost.v.m.197@gmail.com

PARISH REGISTERS OF THE DUNAIVTSI–KAMIANETS-PODILSKYI EVANGELICAL LUTHERAN PARISH IN PODOLIA GOVERNORATE (1912–1913) AS A SOURCE FOR GENEALOGICAL AND DEMOGRAPHIC RESEARCH ON THE LOCAL LUTHERAN COMMUNITY

The article presents and analyses for the first time the parish registers of the Dunaivtsi–Kamianets-Podilskyi Evangelical Lutheran Parish (German: Kirchspiel Dunajewzy mit Kamenez-Podolsk), whose parish seat was located in Dunaivtsi and which had a branch congregation in Kamianets-Podilskyi. These records are preserved in the holdings of the State Archives of Khmelnytskyi Region.

The relevance of the topic arises from the need for a comprehensive study of parish-register documentation, which contains a substantial body of personal data and makes it possible to reconstruct particular aspects of the history of the

Lutheran community of the Dunaivtsi–Kamianets-Podilskyi Parish in 1912–1913. The study focuses primarily on the structure, content, and research potential of birth, marriage, and death records. A textual analysis of the sources has also been conducted. The article identifies the influence of the Russian Empire's language policy on spelling practices in the parish registers of the local Lutheran community, reflecting the Empire's systematic policy of Russifying everything foreign.

The study examines information concerning individuals' given names and surnames; dates and places of birth, baptism, marriage, and death; age; marital status; place of residence; religious affiliation; and details about parents, spouses, and witnesses. Taken together, these data make it possible to establish family relationships, construct genealogies, determine the composition and structure of families, trace marital connections, and identify population movements. Particular attention is devoted to the significance of parish registers for demographic research. These records make it possible to study trends in birth and mortality rates, marriage patterns, the population's age structure, infant mortality, sex ratios, family structure, and certain migration processes. They also allow researchers to estimate, at least partially, the size and composition of the parish community and to trace changes in its structure throughout the period under study. The article concludes that the parish registers of the Dunaivtsi–Kamianets-Podilskyi Evangelical Lutheran Parish constitute a valuable source not only for reconstructing the genealogies of individual families but also for the comprehensive study of demographic processes, social structure, and the everyday life of the Lutheran population. Their systematic examination contributes to a deeper understanding of the history of Lutheran communities and of the region's population as a whole.

Key words: *parish registers, textual criticism, Dunaivtsi–Kamianets-Podilskyi Evangelical Lutheran Parish, pastor, Podolia Governorate, genealogy, demography.*

Постановка проблеми. Німецькі поселенці та колоністи (переважно лютерани) залишили помітний слід у соціально-економічному та, особливо, в культурному і релігійному житті краю. Однак, проблеми, пов'язані з мікроісторією, історією повсякдення місцевих лютеран на прикладі Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської Євангелічно-лютеранської парафії, досі є не висвітленими в повній мірі. Також залишаються малодослідженими питання, що присвячені генеалогії (походження, родинні зв'язки), демографії (частота реєстрації шлюбів (вінчання), народжуваності (хрещення), смертності (поховання)), релігійному життю як окремих парафіян, так і громади в цілому. Аналіз метричних джерел (метричних книг) та їхня текстологія дають можливість бодай частково реконструювати внутрішнє життя, структуру та еволюцію парафії. Оскільки парафія була не просто релігійним осередком, а базовою соціальною одиницею суспільства, ці джерела розкривають її історію через призму людських доль.

Аналіз досліджень. Незважаючи на популярність генеалогічних досліджень в останні роки, проблема дослідження метричних джерел Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської Євангелічно-лютеранської парафії залишається поза увагою вітчизняних істориків та практично невивченою. Як відомо, основним об'єктом наукових розвідок учених ставали соціально-економічні аспекти діяльності як окремих поселенців-лютеран, так і колоністів в цілому. Зокрема, така тенденція простежується в працях таких дослідників як І. Кулинича і Н. Кривець (Кулинич, Кривець, 1995), І. Рибака (Рибак, 1997, 1998), Л. Семенчука (Семенчук, 2000), П. Білецького (Білецький, 2015), В. Острового (Островий, 2022, 2025) та ін. Науковці подавали статистичні відомості, або віднайдену з розрізнених джерел інформацію генеалогічного чи демографічного характеру побіжно, часто окремо. Тому ситуація, яка склалася, вимагає подальших перспектив дослідження. **Методологія дослідження** базується на принципах системного аналізу та узагальнення, історизму, об'єктивності і всебічності. Окрім загально-наукових, використано спеціально-історичні, демографічні методи, методи внутрішньої та зовнішньої критики історичних джерел, історіографічної критики, а також метод поздовжнього аналізу даних.

Мета статті – проаналізувати джерелознавчий потенціал метричних книг Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської Євангелічно-лютеранської парафії Подільської губернії за 1912–1913 рр. крізь призму дослідження генеалогії та демографії лютеран Поділля.

Виклад основного матеріалу. Історія лютеран на Подільській землі розпочалася ще в другій половині XVI ст., саме з їх воєнної служби Речі Посполитій. Однак, найбільшого свого розвитку вона досягла в першій половині XIX – на початку XX ст., що було продиктовано намаганням Російської імперської влади, а від так, і місцевих поміщиків-підприємців індустріалізувати економічно відсталу, головно аграрну економіку Подільської губернії.

Зі зростанням чисельності лютеран необхідно було забезпечувати релігійні потреби, внаслідок чого в 1864 р. було створено Дунаєвецько-Кам'янець-Подільську Євангелічно-лютеранську парафію *(нім. Kirchspiel Dunajewzy mit Kamenez-Podolsk)* з центром у м. Дунаївцях. Всього в губернії діяло дві Євангелічно-лютеранських парафії: в м. Немирові *(нім. Kirchspiel Nemirow)* та м. Дунаївцях. В м. Дунаївцях (1887–1926 рр.) приход очолював пастор Н. Томберґ, який провадив службу

в таких містах як Дунаївці, Кам'янець-Подільськ, Городок, у прилеглих та й віддалених населенних пунктах. Саме він став останнім головою парафії до етапу завершення існування лютеранської громади, відігравши ключову роль в її існуванні в найважчі часи історичних випробувань.

З огляду на перепис населення Російської імперії 1897 р., результати якого були опубліковані 1904 р., лютеран на теренах Подільської губернії нараховувалося 3815 осіб, з яких 2020 – чоловічої та 1795 – жіночої статі (Обзор, 1912: 275).

Станом на 12 серпня 1910 р. *(датування в дослідженні подано за Юліанським календарем – В. О.)* в Подільській губернії існувало п'ять Євангелічно-лютеранських центрів, в яких знаходилися кам'яні кірхи або молитовні будинки, а саме: у населених пунктах м. Кам'янці-Подільському, м. Немирові Брацлавського повіту, м. Дунаївцях Ушицького повіту, в колонії Антонівка Ольгопільського повіту та колонії Краснодоль Ямпільського повіту. Парафіяни цих приходів за походженням та використанням мови в побуті належали переважно до німецької нації за виключенням лютеран м. Кам'янця-Подільського та м. Немирова. У м. Кам'янці-Подільському серед лютеран нараховувалося російських підданих – 30%, германських – 50%, австрійських – 10%, швейцарських – 2%, французьких – 8%. У м. Немирові серед лютеран нараховувалося прусських підданих – 50%, австрійських – 45%, датських – 3%, російських – 2%. Публічне богослужіння та проповіді в усіх лютеранських церквах здійснювалися німецькою мовою (Центральний Державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України) Ф. 442. Оп. 860. Спр. 169. Арк. 6–6 зв.).

Варто відзначити, що метричні джерела місцевих лютеран, які датуються (XIX – початком XX ст.), є досить рідкісними та в процесі архівних пошуків не часто трапляються дослідникам. Зазвичай подібні матеріали розпорошені по різним архівним фондам і зустрічаються в документах у випадках, коли поселенці та колоністи отримували спадщину, подавалися на підданство, потрапляли до ревізій тощо. З огляду на це, наукової ваги набуває архівна колекція джерел Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської Євангелічно-лютеранської парафії Подільської губернії (1912–1913 рр.), яка зберігається в Державному архіві Хмельницької області (далі – ДАХмО) фонд Ф. 17. Костьоли Подільської та Волинської губерній.

За роки війн та революцій збереглася лише частина потрібної інформації, а саме – корпус джерел, що складається з двох справ: «Хронологічний список осіб, які одружилися та померли по Дунаєвецько-Кам'янець-Подільському Євангельсько-лютеранському приходу за 1912 р.» (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1) та «Список осіб, які народилися та взяли шлюб, померли по Євангельсько-лютеранському приходу Дунаївці та Кам'янець-Подільський за 1913 р.» (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2). Нажаль представлена невелика архівна колекція не є повною та обмежена хронологічно, що явно не вирішує поставлені завдання в справі комплексного дослідження проблеми, але все ж дає певне уявлення про генеалогічні, соціально-демографічні характеристики нетривалого історичного періоду в житті місцевих лютеран. Презентовані метричні джерела містять оригінальну орфографію, що є суттєвою основою в справі вірного прочитання імен та прізвищ німецькою, їх правопису, а також сприяють визначенню соціального статусу та походження лютеранських парафіян. Даний текст має значну джерелознавчу та історичну цінність, тому потребує також текстологічного аналізу.

В процесі текстологічного аналізу нами встановлено, що саме пастор Н. Томберґ особисто вів метричні відомості лютеранської еклезії, зокрема (1912–1913 рр.), та відіграв ключову роль у духовному житті громади.

Вивчаючи текст необхідно розуміти, що на правопис в офіційному діловодстві та у метричних книгах місцевого лютеранства суттєво вплинула мовна політика в Російській імперії, яка системно здійснювала курс на зросійщення всього іноземного. Як свідчать архівні джерела імперського часу (кінця XVIII – початку XX ст.), які стосуються фіксації імен та прізвищ іноземців владними інституціями, стає очевидною довільна виразність їх трактування в церковно-слов'янській орфографічній традиції з одночасно відвертим ігноруванням особливостей транскрипції. Наприклад, у Прусських підданих ім'я німецькою Йоганн трансформувалося відповідно до слов'янської традиції як споріднене Іван, а по батькові – (рос.) *[Іванович]*, (ДАХмО. Ф. 228. Оп. 1. Спр. 6369. Арк. 12), німецьке ім'я Konrad ставало (рос.) Кондратом, а по батькові – (рос.) *[Кондратовічєм]* (ДАХмО. Ф. 228. Оп. 1. Спр. 6369. Арк. 15). Як у західній, так і в східній традиціях обидва імені мають абсолютно різні значення. Також в описах з'являється нетипове для вихідця з м. Франкфурт ім'я (рос.) Андрєй (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 34. Спр. 1431. Арк. 122 зв.), або по батькові – (рос.) Андрєєв[іч] (ДАХмО. Ф. 228. Спр. 6369 Арк. 18). Ім'я (нім.) Christoph (Крістоф) трансформується та стає (рос.) Хрістофором. І, хоча в обох іменах є спільний корінь, пов'язаний із грецьким словом «Христос», вони мають суттєві відмінності (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 34. Спр. 1431. Арк. 128).

Так, суконник Ґіллер Ґустав Адольф вказаний сином Феодора Ґіллера, який явно мав ім'я Теодор (нім.) Theodor. Хоча вказане ім'я не є історично німецьким, а має грецьке походження, однак, поширене та було досить популярним в німецьких землях (ДАХмО. Ф. 17. Спр. 1. Арк. 3). Приклади варіацій можна продовжувати.

Також у метричних джерелах парафії бачимо особливості записів імен по батькові, що не притаманно західній традиції. Зокрема, латиницею у випадку з Emil *[Ernstowitch]* Goede записано російською Еміль *[Ернстовіч]* Гьоде (ДАХмО. Ф. 17. Спр. 1. Арк. 8 зв.). Аналогічно латиницею Edmund *[Feodorowitsch]*, подано (рос.) Едмунд *[Фьодоровіч]* (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 6 зв.). Хоча, насправді, відомий Подільський лікар Едмунд Фаренґольц по батькові (рос.) мав бути *[Фердінандовіч – В. О.]*. Подібні приклади можна продовжувати.

В метричних документах Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської парафії поступово окреслюється тенденція до уникання запису імен рідною мовою. Наприклад, батько Зіґмунда Зелента вказується (рос.) як Міхаіл (вірогідніше (нім.) *Michael (Міхаель)*) *[Івановіч]* Зєлєнт без дублювання німецькою. Власне, така сама історія із записом імені та прізвища дружини Михайла Зелента – Іоанни, уродженої Баум, (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 15 зв.), що свідчить про поглиблення русифікації в мовному середовищі місцевих лютеран. Варто відзначити, що запис у метричній книзі вказаного ім'я та прізвища здійснено російською, починаючи із заголовної літери *«С»* в обох випадках. Хоча, в німецькій мові літера *«S»* на початку слова або складу перед голосною читається як дзвінкий звук *«З»*.

Доволі часто зникає межа між подвійними іменами, які притаманні західній церковній традиції, та по батькові, а, відтак, залишається не ясним, чи вказано саме ім'я, чи, конкретно, по батькові. Практично в кожному імені або прізвищі проглядається помилка. Тобто, зрозуміло з написаного, що місцеві посадовці фіксували власні імена та прізвища іноземних підданих, або вже тих, хто перейшов у підданство Російської імперії, наскільки дозволяло їх «знання» західно-європейських мов. Тому канцеляристи фіксували ім'я та прізвище на слух, адаптуючи до російської. Необхідно зазначити, що, оскільки в самих списках відсутній запис мовою походження власника імені, то, навіть станом на зараз, важко відтворити орфографію значної кількості прізвищ, а, подекуди, й імена вихідців з німецьких земель або інших держав.

Однією з проблем, яку вирішує колекція метричних книг, є орфографічна відповідність лише частини імен та прізвищ представлених в описі, оскільки значна кількість дублюється мовою країни походження.

Метричні джерела Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської Євангелічно-лютеранської парафії не стали винятком та не лишились осторонь політики зросійщення. В зазначений період пастор Н. Томберґ також намагався відобразити запис ім'я або прізвища на російський чи польський манер настільки, наскільки це дозволяло саме ім'я чи прізвище. В метриці про шлюб зазначено (рос.) Іосіф Блейдорн, однак німецькою ім'я мало бути Йозеф, тобто запис адаптовано під православну церковну традицію. Окрім того, в німецькій мові [ei] – ключовий дифтонг у прізвищі Bl[ei]dorn, який завжди читається як [ай], тому правильним прочитанням та написанням буде Блайдорн (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1 зв.).

Якщо прізвище та ім'я пишеться німецькою Kopecki Edvard Stanislaw *(прізвище чеського або польського походження – В. О.)*, то пастор фіксував близько до російської орфографії – Копєцкій Едуард Станіслав. Теж саме простежується із прізвищем польського походження Pawłowska, що російською записано Павловская (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 2 зв.). Аналогічно прізвище Kuźmińska наближено до російської орфографії як Кузьмінская, хоча ближче до польської вимови має бути Кужмінска (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 3 зв.). Також фіксується перехід з польської на російську орфографію в написанні прізвища латиницею – Tichozkaja. У польській мові жіночі прізвища, що походять від прикметників, закінчуються на [*-ська*, *-цька*] та завжди мають закінчення -а [-ska, -cka], а не *-ая*. Закінчення *-ая* є характерним саме для російської мови. Тому, мало би бути не (рос.) Тіхоцкая, а (поль.) Cichoćka, або Ціхоцка (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 3).

Зустрічаються також приклади русифікованого запису німецьких імен. Так, в імені Зіґфрід змінено заголовну літеру «З» на «С» у (рос.) прочитанні, тому вийшло Сігфрід. Хоча, слідуючи правилам німецької мови, про що вже зазначалося вище, має бути саме Зіґфрід (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3 Спр. 2. Арк. 7 зв.).

Ім'я Heinrich записано також на (рос.) манер як Генріх, хоча буквосполучення *«ei»* читається як український дифтонг [ай] (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 11), тому вірно буде [Ґайнріх].

Ім'я Karoline записано як Кароліна, хоча вірно буде [Кароліне] (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 11).

Одночасно фіксуються помилки у написанні німецьких прізвищ російською мовою. Так, у прізвищі Alma Ida Dickow подвоєння [к] фіксу-

ється російською як Дікков, що є граматичною помилкою. В німецькій мові буквосполучення [ck] вимовляється як один звичайний звук [к] та вказує на те, що голосна перед ним [і] є короткою. Крім того, передача іноземних назв та імен в (рос.) мові базується на звучанні (фонетичному принципі), а не на буквальному копіюванні графіки (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 2 зв.). Наприклад, якщо в метричній книзі записано прізвище Künzle, то воно читається через умлаут «ü», що наближено до «ю», поєднання букв «nz» читається як «нц», при вимові в кінці голосна «е» схожа на «є» та все разом читається як [Кюнцлє]. Тому, маючи відповідну орфографію, досить важко відтворити аутентичну вимову російською або, навіть, українською. Однак, в джерелі прізвище записане російською як Кінцлє, очевидно для милозвучності (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 34. Спр. 1431. Арк. 122 зв.). Та навіть носій цього прізвища підписувався в різних документах на (рос.) манер як Кінцлє. Подекуди не варто сподіватися на бодай якусь репрезентативність у відтворенні написання чи вимови власних імен та прізвищ, якщо не вірно передані літери або цілі склади (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 3).

Цікавий випадок використання в правописі іпсилон з двома крапками «ÿ», що зустрічається принаймні двічі, зокрема, в імені дружини Пастора Н. Томберґа Мері (нім.) Mar[ÿ], (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 8), та у прізвищі бувшого головноуправляючого Зарожанського Промислового товариства Едуарда Ломаєра (нім.) Lohme[ÿ] er (ДАХмО. Ф.17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 13 зв.).

В німецькій мові літера *«ÿ»* з двома крапками не використовується як частина стандартного алфавіту чи загальновживаних слів, німецька має лише три умлаути: *«ä» «ö» «ü»*. В даному випадку [meÿer] читається як [маєр]: сполучення літер [еу] або архаїчне [еÿ] дає звук [ай], а роль крапок над умлаутом тут є історичною формою. Історично це було поєднанням двох літер [ij] або [ii], які з часом трансформувалися у вигляд [ÿ] для позначення довгого звуку [і] або дифтонгу [ай] (залежно від діалекту та позиції). Не зважаючи на те, що в повсякденній мові символ [ÿ] зник ще до 1800 р., він все таки зустрічається в рукописних метриках, власних іменах, прізвищах, географічних назвах до середини XX ст.

Також особливим є випадок використання німецької літери «ä» (а-умлаут) при написанні прізвища «слов'янського» походження [Posvätowski] (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 8). В даному випадку цікавим є склад «svä» – у німецькій мові літера «s» перед голосними звучить як дзвінке «з», літера «v» у запозичених словах зазвичай читається як «в» або, часом, як глухе «ф», літера «ä» (умлаут) дає звук «е» як у слові «є». Разом цей склад звучить як «звє» або «сфє» (у німецькій вимові початкове *«s»* у таких комбінаціях часто оглушується та під впливом «слов'янської» вимови переходить в чисте «свє/сфє»). Відповідно, адаптований німецький варіант (найбільш ймовірний серед носіїв німецької) – [Посфєто́вскі] або [Позвєто́вскі], у джерелі вказано як Посвятовскій.

Для демографічного аналізу даних головним питанням залишається з'ясування загальної чисельності лютеран в Подільській губернії та кількості прихожан Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської парафії, особливо у 1912–1913 рр. Ще однією важливою проблемою стало визначення конкретної територіальної межі поширення юрисдикції Дунаєвецько-Кам'янець-Подільського пастора не тільки на адміністративні центри, але й на повіти. Як вже зазначалося вище, відправною точкою аналізу є кількісні показники останнього перепису населення. Необхідно визнати, що станом вже на кінець XIX, а, тим більше, на початок XX ст., кількість лютеран парафії змінювалася в бік зростання. Тому говорити про об'єктивність або точність підрахунків неможливо. До прикладу, в м. Кам'янці-Подільську за матеріалами перепису 1897 р. лютеран нараховувалося 142 особи (78 чоловіків та 64 жінки) (Первая, 1904: 96) а станом на 15 березня 1898 р. їх вже зафіксовано 169 осіб (60 чоловіків, 72 жінки та 37 дітей молодше 15 років) (Островий, 2025: 302). Більше того, станом на 1 січня 1909 р. чисельність лютеран тільки м. Кам'янця-Подільського зросла до 312 осіб (Островий, 2025: 305). Якщо подивитися на кількість лютеран станом на 1911 р. за даними «Огляду Подільської губернії за 1911 р.» по м. Кам'янцю, то ситуація буде наступною: лютеран чоловіків – 161, жінок – 164, а разом – вже 325 осіб. (Обзор, 1912: 88). Тобто, порівнюючи загальну кількість лютеран тільки по Кам'янецькому повіту, різниця в кількості між 1897 р. та 1911 р. становитиме 363 особи, що для відносно невеликої громади, в порівнянні з іншими по імперії, є значимим. Тому, в подальшому, вимушені оперувати лише реально-наявними числовими параметрами.

За 1912 р. у Дунаєвецько-Кам'янець-Подільській Євангелічно-лютеранській парафії було офіційно зареєстровано 11 шлюбів, з яких: 2 – в лютому, 3 – в квітні, 1 – в травні, 1 – в червні, 2 – в липні, 1 – в листопаді та 1 – у грудні. Найбільше шлюбів було укладено в квітні – 3, а найменше – травень, червень, листопад та грудень по

одному в кожному місяці (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1-4).

За віковою ознакою співвідношення подружжя чоловіка до жінки 28/31, 38/22, 28/23, 28/28, 26/22, 3935, 31/23, 28/20, 27/23, 24,5/20,5, 23/18 років. Як бачимо, найстаршому нареченому було 39, а нареченій – 35 років. Наймолодшому нареченому – 24,5, нареченій – 18 років. Середній вік наречених для чоловіків становив 29 років, а для жінок – 24 роки (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3 Спр. 1. Арк. 1-4).

Повторний шлюб уклали всього дві пари, серед яких один вдівець 38 років (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1 зв.) один розлучений 39 років та одна вдова 35 років (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 2 зв.). Як бачимо, середній вік для першого шлюбу помітно нижчий проти повторного.

Щодо географії та регіональних особливостей шлюбності – просторові відмінності в укладанні шлюбів за походженням молодят були наступними: серед уродженців м. Дунаївець волосного центру Ушицького повіту Подільської губернії – 4 наречених та 6 наречені. Фіксується 1 уродженець м. Таммерфарс (Тавастґуська губернія), 1 уродженець с. Панасівка (Ушицький повіт Подільської губернії), 1 уродженка м. Лодзь (Петроківська губернія), 1 уродженець м. Вятка (Вятський повіт Вятської губернії), 1 уродженка с. Леміщиха (Таращанський повіт Київської губернії), 1 уродженець м. Михалово (Гродненська губернія), 1 уродженець м. Немирова (Брацлавський повіт Подільської губернії), 1 уродженець кол. Вилювка (Луцький повіт Волинської губернії), 1 уродженець Луцького повіту (місце народження не вказано), 1 уродженка Житомирського повіту Волинської губернії (місце народження не вказано) та 1 уродженка Волинської губернії (місце народження не вказано).

Характерно, що для жінок, які готувалися до шлюбу та походили з м. Дунаївець, цей шлюб був першим, власне, як і для чоловіків (окрім як для Фрідріха Ґертеля який був удівцем) (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1 зв.).

За соціально-економічним статусом та соціальним походженням чоловіки розподілялися так: 1 інженер (син касира), 2 суконника (рід заняття родини не вказано), 1 ливарник міді (рід заняття родини не вказано), 1 мельник (рід заняття родини не вказано), 1 слюсар (рід заняття родини не вказано), 1 лікар (з дворянської родини, рід заняття родини не вказано), 1 орендар маєтку Оране Київської губернії (син власника фабрики Карла Моріца), 1 настроювач фортепіано (рід заняття родини не вказано), 1 робітник (без уточнення), 1 лісник (рід заняття родини не вказано). За соціальним походженням наречені жінки розподілялися так: 2 доньки дворян (рід заняття родин не вказано), 1 донька слюсаря, 2 доньки суконників, 4 доньки (рід занять родин не вказано, *вірогідно, суконників – В. О.*), 1 донька фабриканта сукна, 1 донька власника фабрики (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 2-4).

Як видно з вищезазначеного, чоловіки відносилися до представників середнього класу та належали, в основному, до технічних професій. Наприклад, професія ливарника до революції 1917 р. була одною з найбільш шанованих та високооплачуваних. Професія орендаря була формою великого підприємництва та, відповідно, мала високий соціальний статус. Орендарів часто називали посесорами (володільцями). Мельник був найповажнішим та заможним на селі, мав стабільний дохід, користувався авторитетом, оскільки розбирався в механіці, гідротехніці та метеорології, тобто був технічно грамотним. Багато в чому від мельника залежав добробут всієї сільської громади. Професія інженера була одна з високооплачуваних, шанованих та найбільш елітних професій. Як відомо, м. Дунаївці в Подільській губернії було центром суконної промисловості, де функціонували десятки суконних підприємств різної потужності в різні роки. В поданому списку представлено дещо подібні за визначенням такі поняття, як фабрикант сукна, суконник та власник фабрики. Між цими поняттями немає принципової різниці в сутності права власності, оскільки фабрикант міг бути власником, керівником фабрики, так і обіймати ці дві посади одночасно. Головна відмінність полягає у спеціалізації: «власник фабрики» – загальне поняття, а «фабрикант сукна» вказує на конкретну галузь (виробництво сукна, текстилю). Відповідно, якщо йдеться про суконника – це професія, пов'язана безпосередньо з виробництвом сукна. Як правило, в м. Дунаївцях (наприкінці XIX – початку XX ст.) суконниками були власники невеликих суконних фабрик.

Переважна більшість іноземних поселенців та колоністів успадковували свій рід заняття від батьків. Тому, якщо не вказано рід заняття родини, то зазвичай він цілком відповідав, або був досить близьким до професії батька. Хоча не часто, але зустрічалися винятки.

Щодо віросповідання, то більшість поселенців та колоністів протестантського спрямування були лютеранами. Однак, у 1912 р. зафіксовано два

випадки укладання змішаних шлюбів між лютеранами чоловіками та римо-католиками жінками (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1 зв., 2 зв.). Для Подільської губернії такі шлюби зустрічалися нечасто, але були цілком можливими. Окрім того, метричний запис був зроблений вже після видання указу про віротерпимість 1905 р., який дещо послабив конфесійні обмеження, хоч і не скасував їх повністю.

Протягом 1912 р. у Дунаєвецько-Кам'янець-Подільській парафії померло 13 парафіян, про що свідчить досить деталізований список померлих щодо фіксації походження парафіян, хронологічних, соціально-демографічних даних та причин смерті. Померлих можна розділити на дітей та дорослих. До категорії дітей необхідно віднести 4 людини, хоча у джерелі йдеться про трьох дітей та одну дівицю, якій на момент смерті виповнилося більше 9 років. Серед них наймолодший – Вольдемар-Ґустав Лельбах, син техніка Альфреда Лельбаха та його дружини Елли, уродж. Клюк, помер 09 березня о 02 год. ранку в м. Дунаївцях у віці 3 місяців від запалення легень. Найстарша зазначена як дівиця Люціа-Авґуста Кюнцле, донька фабриканта Ґустава Кюнцле та його дружини Берти, уродж. Штойк, померла 26 жовтня о 24 год. 30 хв. у. м. Дунаївцях, у віці 9 років 1 міс. 3 днів від запалення легень.

Інші 9 померлих відносилися до дорослої категорії. Зокрема, наймолодшим був Кан Едуард-Альберт віком 49 років 6 міс. 8 днів, суконник, помер 08 серпня о 19 год. 30 хв. вечора в м. Дунаївцях від запалення легень. Найстарший – Мартін-Якоб Фішер, віком 85 років 10 місяців, тесля, помер 12 березня о 21 год. 30 хв. від «старості»*. Усі вказані особи були поховані на Дунаєвецькому Євангелічно-лютеранському цвинтарі. Заначено у відомостях і точний час поховання кожного з померлих. Зведений список дає можливість проаналізувати ще й сімейний стан та причини смерті. З огляду на представлену вибірку можна констатувати, що найпоширенішою хворобою, яка призводила до летальних наслідків в добу відсутності антибіотиків, стало запалення легень або пневмонія, яка носила, як правило, вірусну етіологію. Діагностовано було 6 випадків з 13 саме пневмонії, що становить майже половину. Щодо роду смертності інших померлих, то 1 дитина померла у віці 5 місяців від «слабкості» [1], 1 людина – у віці 52 роки від крововиливу в мозок[2], 2 – у віці 72 та 76 років від «удару» [3].

У 1913 р. серед парафіян лютеранської громади Подільської губернії було укладено всього шість шлюбів, з яких 2 – в лютому місяці, 1 – в серпні, 2 – у вересні та 1 – в листопаді. Щодо співвідношення віку наречених чоловіка до жінки розподілялося так: 20/19, 28/23, 20/23, 32/24, 30/22, 26/19 років. Найстаршому нареченому було 32 роки, найстаршій нареченій – 24 роки, відповідно наймолодшому нареченому – 20 років, нареченій – 19 років. Середній вік наречених для чоловіків становив 26 років, а для жінок – 22 роки. Усі шлюби були укладені вперше. Регіональні особливості шлюбності наступні: 1 уродженець Волинської губернії (без зазначення місця народження), 1 уродженка Подільської губернії (без зазначення місця народження), 1 уродженець колонії Краснодоль (Ямпільський повіт), 1 уродженка колонії Краснодоль (Ямпільський повіт), 1 уродженець м. Немирова (Брацлавський повіт), 1 уродженка м. Кам'янця-Подільського, 3 уродженці та 3 уродженки м. Дунаївець (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3 Спр. 2. Арк. 11–12 зв.).

За соціально-економічним статусом та соціальним походженням як чоловіки так і жінки відносилися до родин технічної інтелігенції та власників підприємств. Щодо виключення з правил, про що ми зазначали вище, був і кандидат права Ґеорґ фон Проппе, син мельника, уродженець м. Дунаївець. В даному випадку використання частки *«vohn»* в німецьких прізвищах традиційно вказувало на позначення походження шляхетських родів, пращури яких відзначені за військові або державні заслуги (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 12). Серед представників шляхетного походження – дружина Пастора Н. Томберґа Мері, уроджена фон Міквітц (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 8), один дворянин Едуард-Станіслав Копецкі, лікар, уродженець м. Вятка (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 2 зв.). У джерелі також зустрічається укладання шлюбу Ґустава Варнґольца з Наталією. дочкою дворянина Петра Кузьмінскі, уродженкою

[1] За цим формулюванням ховалися медичні стани, які тогочасна сільська чи міська медицина не могла точно діагностувати.

[2] На початку XX століття діагноз крововиливу в головний мозок найчастіше звучав як апоплексичний удар (або просто *апоплексія*) та пов'язувався з поняттям «параліч». Лікарі спиралися переважно на зовнішні симптоми, оскільки медичні технології того часу були обмеженими.

[3] Це застаріла медична та побутова назва гострого порушення мозкового кровообігу, тобто сучасного інсульту, або інфаркту. У народі та тогочасній літературі це часто називали «удар», «апоплексичний удар».

м. Могилева-Подільського (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 3 зв.).

У 1913 р. у Дунаєвецько-Кам'янець-Подільській Євангелічно-лютеранській парафії народилося 18 дітей (11 хлопчиків та 7 дівчат). Більшість з них, 12 дітей, народилося у м. Дунаївцях (5 хлопчиків: Вонсовіч Станіслав, Ліфке Ойґен Ерґард, Морітц Еріх, Міттельштедт Вільґельм, Томас Ґеорґ Франц та 7 дівчаток: Кшемінска Луціа Ірма, Кюнцле Едіт, Зеефельдт Ойґеніе Емма, Шмоде Марта, Ґіллер Ґедвіґ, Брізе Марта Авґуста, Ґайдріх Ойґеніе Альвіне), 2 хлопчики Соломон Йоґанн та Фоґельзанґ Альберт Альфред народилися в м. Кам'янці-Подільську, хрещені в місцевій кірсі, 1 хлопчик Кункель Бруно Еріх народився у м. Городок (Кам'янецький повіт), хрещений в Дунаєвецькій кірсі, 1 хлопчик Берґштрем Карл Маґнус – у маєтку с. Савинці (Кам'янецький повіт), хрещений в помешканні батьків Пастором Н. Томберґом, 1 хлопчик Яккерт Бруно Фрідріх – у с. Нестерівці (Ушицький повіт), хрещений в Дунаєвецькій кірсі та 1 хлопчик Брізе Зіґфрід Артур – у м. Китайгород (Ново-Ушицький повіт), хрещений в кірсі м. Кам'янця-Подільського Пастором Н. Томберґом (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 1–8 зв.).

Цікаво, що до списку народжених у 1913 р. було включено чотирьох дітей, які народилися раніше вказаного року та/або поза межами громади: дівчинка Штефанус Ельзу 1910 р.н. с. Халаїмгородок[4] (Волинська губернія), хрещена в 1913 р. у Дунаєвецькій лютеранській церкві пастором Н. Томберґом (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 4 зв.), хлопчик Штойк Ґвідо 1912 р.н. м. Городок (Кам'янецький повіт), хрещений 1912 р. через необхідність Амалією Томас, що підтверджено пастором Н. Томберґом в 1913 р., дівчинка Зауер Надіне 1912 р.н. м. Січинці Ушицького повіту, хрещена в 1913 р. у Дунаєвецькій лютеранській церкві пастором Н. Томберґом та дівчинка Штефанус Лідіа 1913 р.н. с. Вашкоуци (Бессарабська губернія), хрещена в Дунаєвецькій кірсі. Очевидно така ситуація була викликана відповідними життєвими обставинами, коли Євангелічно-лютеранський пастор не мав можливості фізично дістатися до новонароджених з метою провести обряд хрещення.

Отже, у 1913 р. було хрещено 21 дитина (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3 Спр. 2. Арк. 1–8 зв.). Щодо хресних батьків, то їх кількість стосовно похресника становила від двох мінімум (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 4.) до шести максимум (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 3). Хресні батьки відносилися до різних професійних груп: від нижчого соціального щаблю – касира до вищого – доктора медицини. Серед хресних також були неодружені. Нажаль, зазначені характеристики не вказані щодо більшості позицій в метричних джерелах.

Упродовж 1913 р. в Дунаєвецько-Кам'янець-Подільській лютеранській парафії померло 14 парафіян (ДАХмО. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 16 зв.). Щодо причин смертності, необхідно виділити такі лікарські діагнози як: запалення легень (пневмонія), сухоти (туберкульоз), «удар», кривава діарея (найчастіше була спричинена бактеріальною дизентерією (шигельозом), холерою та черевним тифом), хвороба серця (була рідкісним явищем, на відміну від інфекційних хвороб, причому основними причинами тоді були ревматичні пошкодження серця та інфекції, а не атеросклероз), водянка (найчастіше за цим стояли серцева недостатність, цироз печінки або важкі хвороби нирок) та «старість» (часто інфаркт, інсульт чи серцева недостатність, хронічні недуги, недоїдання та важка праця протягом життя прискорювали зношування органів, що формально трактувалося як смерть від літнього віку).

Відповідно до віку померли: 1 немовля у віці 6 місяців від «судом» (найчастіше спричиняли такі небезпечні стани правцевий напад, епілептичний статус або важкі інфекційні отруєння, внаслідок відсутності ефективних протиепілептичних ліків чи антитоксинів подібні нападки нерідко закінчувалися зупинкою дихання), 1 дитина у віці 12 років внаслідок кривавої діареї, двоє молодих людей віком 24 та 35 років та інші у віці від 53 до 81 року. Щодо місця смерті, то 8 осіб померло в м. Дунаївцях, 5 – у м. Кам'янці-Подільському та 1 – у с. Січенці (Ушицький повіт).

В зв'язку з наявністю в джерелі інформації про кількість народжених і померлих у 1913 р., можливо вирахувати коефіцієнт життєвості населення у відсотках використовуючи формулу:

$$K_{ж} = \frac{N * 100}{\text{М}}$$

де $K_{ж}$ – коефіцієнт життєвості, N – кількість народжених за рік, М – кількість померлих за рік.

Якщо народилося 18, а померло 14 осіб, коефіцієнт життєвості становить 128,6%. Отриманий показник вказує на те, що народжуваність перевищує смертність та підтверджує зростання чисельності

[4] Має бути Київська губернія, однак, в документі – саме с. Халаїмгородок позначений як Волинська губернія. Очевидно через географічне розташування на правому березі р. Гуйви, що була кордоном між Київською та Волинською губерніями, тому місцеві колоністи ідентифікували свою приналежність саме до Волині *(В.О.)*.

лютеран єпархії в зазначений період. Враховуючи приріст за рахунок міграції на 1 новонародженого, коефіцієнт життєвості становить 135,7%.

Щодо природного приросту населення, то він розраховується за формулою:

$$N_{inc} = B - D$$

де N_{inc} – природний приріст, B – кількість народжених, D – кількість померлих.

Природний приріст населення даних становить 4 особи. Враховуючи приріст за рахунок міграції на 1 особу, даний показник становитиме 5 осіб природного приросту виключно за рахунок природних факторів. Як бачимо, абсолютний приріст населення давав позитивну демографічну динаміку в цій групі.

Звісно, наступним кроком у розрахунках могло бути з'ясування як перевести цей приріст у відносний коефіцієнт на 1000 парафіян. Однак, щоби здійснити цей розрахунок необхідно знати точну чисельність Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської Євангелічно-лютеранської парафії саме на 1913 р. У зв'язку з відсутністю точних показників чисельності прихожан за досліджуваний період об'єктивні розрахунки провести неможливо.

Не кращою виглядає ситуація з обчисленням дитячої смертності за один рік, що розраховується за допомогою спеціального коефіцієнта малюкової (немовлячої) смертності та виражає відношення кількості померлих дітей віком до 1 року до кількості живонароджених за цей же період. Даний коефіцієнт розраховується за класичною формулою Ратса:

$$K_m = \frac{M_0}{N} \text{ x } 1000$$

де K_m – коефіцієнт малюкової смертності. Виражається у проміле (‰), показує кількість смертей на 1000 живонароджених. M_0 – загальна кількість дітей, які померли у віці від 0 до 365 днів упродовж звітного року. N – загальна кількість дітей, які народилися живими у звітному році. Здійснивши обчислення округляємо результат до сотих долей, та отримуємо коефіцієнт малюкової смертності 52,63. Оскільки початкова вибірка дуже мала (усього 19 народжених), внаслідок відносно невеликої чисельності Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської Євангелічно-лютеранської парафії, високий показник у проміле є статистично коливальним і відображає одиничний випадок, а не реальну тенденцію для великої популяції.

Необхідно зауважити, що саме метричні джерела допомагають встановити точну хронологію, перебіг подій і таким чином виправити помилки в інших дослідженнях та значно доповнити наявні дані новою інформацією.

Важливою знахідкою в метричних записах стала інформація про дату, час та причини смерті, дату і час поховання відомого лікаря, громадського діяча Поділля, статського радника, доктора медицини мешканця м. Кам'янця-Подільська Едмунда Федоровича [Фердинандова] Фаренґольца. В працях вітчизняних дослідників, та, зокрема, в роботі відомого біографа лікаря Є. В. Мазурика фігурує дата смерті 25 липня 1912 р. (Мазурик, 1999: 137).

Однак, нами встановлено, що лікар помер саме 25 червня о 15 годині 30 хвилин 1912 р. в м. Кам'янці-Подільську внаслідок запалення легень у віці 70 років. Також уточнено дату, місце та час поховання: 27 червня о 18 годині 30 хвилин 1912 р. на лютеранському цвинтарі губернського міста Кам'янця-Подільська пастором Н. Томберґом (ДАХмО Ф. 17. Спр. 1. Арк. 6–7).

Окрім того, нам вдалося виявити та доповнити інформацією невідомі сторінки біографії знаного підприємця м. Кам'янця-Подільська (кінця XIX – початку XX ст.) Фрідріха Адольфовича Крама. Так, у праці П. М. Білецького «Першопрохідник машинобудівної промисловості Поділля Фрідріх Крам» помилково зазначено, що промисловець походить родом з німецьких земель (Білецький, 2015: 21). Окрім того, в праці вказано, що доля його невідома та висловлено припущення, що Фрідріх Крам разом із своєю родиною наприкінці Першої світової війни емігрував на історичну батьківщину до Німеччини (Білецький, 2015: 23).

Однак, в метричних джерелах Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської Євангелічно-лютеранської парафії, ми виявили той факт, що Фрідріх Адольфів Крам народився у м. Дунаївцях та помер від апоплексії *(вірогідно крововилив, інсульт – В. О.)* у м. Кам'янці-Подільську 11 квітня о 19 годині 1913 р. у віці 53 роки 06 місяців 22 дні. Тобто, датою народження за нашими розрахунками, може бути 20 вересня 1859 р. Похований Ф. Крам був 13 квітня о 14 год. 30 хв. Євангелічно-лютеранським пастором Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської єпархії Ніколаусом Томберґом на Євангелічно-лютеранському цвинтарі м. Кам'янця-Подільська (ДАХмО. Ф. 117. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 14).

Здійснивши перехресну перевірку джерел нами було підтверджено, що місцем народження Ф. Крама було саме м. Дунаївці (ДАХмО. Ф. 227. Оп. 3д. Спр. 2199. Арк. 1). Його родина, принаймні по батьковій лінії, вірогідно походила з м. Познані (Прусське королівство) та оселилася в м. Дунаївцях з 1832 р. як суконники. (ЦДІАК України Ф. 442. Оп. 34. Спр. 1431. Арк. 119 зв., 122 зв.).

Одночасно було виявлено дату його одруження на прусській підданій Амалії (в дівоцтві

Ґольц) – 12 листопада 1887 р. а також те, що станом на 26 березня 1886 р., за свідченням самого Ф. Крама, він утримував у м. Кам'янці-Подільську слюсарну майстерню, яка з часом трансформувалася у велике підприємство (ДАХмО. Ф. 227. Оп. 3д. Спр. 2199. Арк. 1 зв.).

Як видно з метричної книги, Фрідріх Крам, незадовго до своєї смерті, 22 вересня 1913 р. встиг таки видати заміж свою доньку Вільґельміну Елізабет 22 років, уродженку м. Кам'янця-Подільська за Ґеорґія Едмунда Ґустава фон Проппе 30 років, кандидата права, сина мельника, уродженця м. Дунаївців (ДАХмО. Ф. 117. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 12).

Висновки. Метричні книги Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської Євангелічно-лютеранської парафії залишаються чи не єдиним системним генеалогічним джерелом дослідження. Звичайно, що рівень їхньої інформативності має певні недоліки, оскільки містить дані лише за два роки, а саме за 1912–1913 рр. Незважаючи на це, текстологічний аналіз показав особливості фіксації імен парафіян, демографічні особливості характеристик лютеранського населення на конкретній території, віковий та статевий склад, соціальну структуру, шлюбну поведінку, рівень народжуваності, смертності та міграції. Зважаючи на те, що на сьогоднішній день аналіз даних метричних книг Дунаєвецько-Кам'янець-Подільської Євангелічно-лютеранської парафії відсутній, тому як результати даної розвідки, так і самі метричні джерела можуть бути використані для проведення генеалогічних та демографічних досліджень в подальшому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький П. М. Першопрохідник машинобудівної промисловості Поділля Фрідріх Крам / Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична та філологічна : наук. зб. / [редкол.: С. А. Копилов (гол. ред.), В. С. Прокопчук, Л. М. Марчук (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 11. С. 20–24.

2. Кулинич І., Кривець Н. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1995. 272 с.

3. Мазурик Є. В. Нариси про минуле і сьогодення медицини Кам'янця-Подільського і Хмельниччини. Кам'янець-Подільський : Абетка, 1999. 284 с.

4. Обзор Подольской губернии за 1911 год. Каменец-Подольск : Губ. тип., 1912. VI, 171, [197] с. : табл.

5. Островий В.М. Політика Російської імперії в роки першої світової війни щодо іноземних вихідців воюючих держав на прикладі родини німецького походження Ретц. Духовні витоки Поділля: освіта, наука і культура на Хмельниччині (до 85 річчя утворення Хмельницької області): матеріали XII всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 20 верес. 2022 р.). Хмельницький: ХГПА, 2022. С. 264–269.

6. Островий В. М. До історії будівництва лютеранської кірхи в м. Кам'янці-Подільському / Краєзнавство : наук. журн. / Ін-т історії України НАН України, Національна спілка краєзнавців, 2025. № 2. С. 297–305.

7. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 32: Подольская губерния / под ред. Н. А. Тройницкого; Центр. стат. ком. М-ва внутренних дел. – СПб : [б. и], 1904, XVIII, 283 с.

8. Рибак І. В. Німецька колонія в Дунаївцях. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матеріали наукової краєзнавчої конференції. Київ, 1997. С. 48–49.

9. Рибак І. В. Німецькі суконні фабрики в Дунаївцях в 60-х роках XIX ст. Творчі вершини вченого: До 60-річчя від дня народження проф. М. Г. Кукурудзяка. Кам'янець-Подільський, 1998. С. 205–212.

10. Семенчук Л. Г. Німецька колонія в історії Дунаєвець. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник науково-краєзнавчих праць. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, Вип. II, 2000. С. 93–99.

REFERENCES

1. Biletskyi, P. M. (2015). Pershoprokhidnyk mashynobudivnoi promyslovosti Podillia Fridrikh Kram. [The pioneer of the mechanical engineering industry of Podillia Friedrich Kram]. Ivan Ohiienko i suchasna nauka ta osvita. Seriia istorychna ta filolohichna: nauk. zb. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohiienko, Issue 11, 20-24. [in Ukrainian].

2. Kulynych, I. & Kryvets, N. (1995). Narysy z istorii nimetskykh kolonii v Ukraini. [Essays on the history of German colonies in Ukraine]. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, 272 [in Ukrainian].

3. Mazuryk, Ye. V. (1999). Narysy pro mynule i siohodennia medytyny Kamiantsia-Podilskoho i Khmelnychchyny. [Essays on the past and present of medicine of Kamianets-Podilskyi and Khmelnytskyi region]. Kamianets-Podilskyi: Abetka, 284 [in Ukrainian].

4. Obzor Podolskoi gubernii za 1911 god (1912). [Overview of the Podolia Governorate for 1911]. Kamenets-Podolsk: Gubernskaia tipografiia, VI, 171, [197]: tabs. [in Russian].

5. Ostrovyi, V. M. (2025). Do istorii budivnytstva liuteranskoi kirkhy v m. Kamiantsi-Podilskomu. [On the history of the construction of the Lutheran church in Kamianets-Podilskyi]. Kraieznavstvo: nauk. zhurn., No. 2, 297–305. [in Ukrainian]

6. Ostrovyi, V. M. (2022). Polityka Rosiiskoi imperii v roky pershoi svitovoi viiny shchodo inozemnykh vykhidtsiv voiuiuchykh derzhav na prykladi rodyny nimetskoho pokhodzhennia Retts. [The policy of the Russian Empire during the

First World War regarding foreign natives of warring states on the example of the Retz family of German origin]. Dukhovni vytoky Podillia: osvita, nauka i kultura na Khmelnychchyni (do 85-richchia utvorennia Khmelnytskoi oblasti): materialy XII vseukr. nauk.-prakt. konf. (Khmelnytskyi, 20 veres. 2022 r.). Khmelnytskyi: KhHPA, 264-269. [in Ukrainian].

7. Pervaia vseobshchaia perepis naseleniia Rossiiskoi Imperii 1897 g. T. 32: Podolskaia guberniya (1904). [First general census of the population of the Russian Empire in 1897. Vol. 32: Podolia Governorate]. Pod red. N. A. Troinitskogo; Tsentr. stat. kom. M-va vnutrennikh del. St. Petersburg, XVIII, 283 [in Russian].

8. Rybak, I. V. (1997). Nimetska koloniia v Dunaivtsiakh [German colony in Dunaivtsi]. Dunaievechchyna ochyma doslidnykiv, uchasnykiv i svidkiv istorychnykh podii: materialy naukovoi kraieznavchoi konferentsii. [Dunaivtsi region through the eyes of researchers, participants and witnesses of historical events: materials of the scientific local lore conference]. Kyiv, 48–49. [in Ukrainian].

9. Rybak, I. V. (1998). Nimetski sukonni fabryky v Dunaivtsiakh v 60-kh rokakh XIX st. [German cloth factories in Dunaivtsi in the 60s of the XIX century]. Tvorchi vershyny vchenoho: Do 60-richchia vid dnia narodzhennia prof. M. H. Kukurudziaka [Creative peaks of the scientist: To the 60th anniversary of the birth of Prof. M. H. Kukurudziak]. Kamianets-Podilskyi, 205–212. [in Ukrainian].

10. Semenchuk, L. H. (2000). Nimetska koloniia v istorii Dunaievets [German colony in the history of Dunaivtsi]. Dunaievechchyna ochyma doslidnykiv, uchasnykiv i svidkiv istorychnykh podii: Zbirnyk naukovo-kraieznavchykh prats. [Dunaivtsi region through the eyes of researchers, participants and witnesses of historical events: Collection of scientific and local lore works]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi State Pedagogical University, Information and Publishing Department, Issue II, 93–99. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(410+460)”15”:2-647
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-11

Андрій ПАСТУШЕНКО,
orcid.org/0000-0003-4733-270X
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин і безпеки бізнесу
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
(Харків, Україна) Andrii.Pastushenko@hneu.net

КАДІСЬКА ОПЕРАЦІЯ ЯК ЕПІЗОД РЕЛІГІЙНОЇ ІСТОРІЇ

У статті висвітлено напад англо-голландського флоту на Кадіс у 1596 р. з перспективи релігійної історії Англії. Кадіську операцію зазвичай розглядають як епізод англо-іспанської війни (1585–1604), зосереджуючись передусім на міжнародній політиці, стратегії й тактиці. Водночас релігійну складову цієї події традиційно зводили до боротьби англійських і голландських протестантів проти іспанських католиків, спрощуючи таким чином історичну реальність. Проте битва за Кадіс не була двополярним протистоянням протестантів і католиків, а мала складніший конфесійний характер. Дослідження демонструє, що в лавах англійського війська билися також англійські католики, участь яких була, зокрема, зумовлена прагненням своєю службою домогтися більшої толерантності з боку уряду. У статті розглянуто перебіг Кадіської операції, випадки протестантського іконоборства під час неї, а також присутність і роль англійських католиків в англійських армії та флоті. Дослідження ґрунтується на матеріалах британських, іспанських і нідерландських архівів.

Під час операції англо-голландським силам на чолі з лорд-адміралом Чарльзом Говардом, графом Ессексом та Якобом ван Дувенворде вдалося підійти непоміченими до Кадісу і відносно швидко його захопити. У результаті було знищено нову іспанську армаду ще на етапі її підготовки у гаванях кадіського острова. Переможці взяли в полон іспанських священників, понівечили статую Мадонни з Дитям і спалили головну церкву та монастирі міста. На перший погляд, парадоксально, що на боці англійців в цій кампанії брали участь англійські католики. Висвітлюючи протестантське іконоборство і англійський католицизм як особливості одного війська, стаття відкриває новий вимір комплексності кадіської кампанії. Англійських католиків виявлено за допомогою історіографічних фактів і непрямих свідчень, як-от місця поховання і замовчування в письмових джерелах.

Ключові слова: *Кадіська експедиція 1596 р., англо-іспанська війна, протестантизм, іконоборство, англійські католики.*

Andrii PASTUSHENKO,
orcid.org/0000-0003-4733-270X
PhD in History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Economic Relations and Business Security
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
(Kharkiv, Ukraine) Andrii.Pastushenko@hneu.net

THE CÁDIZ EXPEDITION AS AN EPISODE IN RELIGIOUS HISTORY

The article examines the Anglo-Dutch attack on Cádiz in 1596 from the perspective of English religious history. The Cádiz expedition is usually considered an episode of the Anglo-Spanish War (1585–1604), with scholarly attention focusing primarily on international politics, strategy, and tactics. At the same time, the religious dimension of the event has traditionally been reduced to a struggle between English and Dutch Protestants and Spanish Catholics, thus oversimplifying the historical reality. However, the battle for Cádiz was not a binary confrontation between Protestants and Catholics but had a more complex confessional character. The study demonstrates that English Catholics also fought in the ranks of the English forces and that their participation was motivated, among other factors, by the hope that their military service might secure greater toleration from the government. The article examines the course of the Cádiz expedition, instances of Protestant iconoclasm during the campaign, and the presence and role of English Catholics in the English army and navy. The study is based on materials from British, Spanish, and Dutch archives.

During the operation, the Anglo-Dutch forces, led by Lord Admiral Charles Howard, Earl of Essex, and Jacob van Duivenvoorde, managed to approach Cádiz undetected and capture it relatively quickly. As a result, the new Spanish armada was destroyed whilst still in its preparatory stage in the harbours of the island of Cádiz. The victors took Spanish priests prisoner, defaced a statue of the Madonna and Child, and burnt down the city's main church and monasteries. At first glance, it seems paradoxical that English Catholics fought on the side of the English in this campaign. By highlighting Protestant iconoclasm and English Catholicism as characteristics of a single army, the article reveals a new dimension to the complexity of the Cadiz campaign. The presence of English Catholics has been identified through historiographical facts and indirect evidence, such as burial sites and omissions in written sources.

Key words: *Cádiz Expedition of 1596, Anglo-Spanish War, Protestantism, iconoclasm, English Catholics.*

Кадіська експедиція 1596 року залишається однією з малодосліджених військово-морських кампаній англо-іспанської війни, попри всю значущість цієї події. Кампанію регулярно згадують в описах війни й аналізують у науковій літературі. Найбільш відомими дослідженнями з цієї теми є роботи Пола Хаммера (Hammer, 1997), Беатріс Хейзер (Heuser, 2012) і Педро де Адреу (Abreu, 1866). Нещодавно вийшла стаття Антоніо де ля Крус Састре, присвячена іспанським втратам спорядження, припасів і артилерії у Кадіській затоці під час атаки англо-голландського флоту в 1596 р. (Cruz Sastre, 2024). Проте чимало аспектів тієї кампанії досі залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, бракує аналізу кадіської операції в контексті Реформації та конфесійних протистоянь XVI ст., адже англо-іспанська війна мала також виразний релігійний вимір. Іспанія декларувала намір повернути Англію в католицьку віру силою, тоді як протестантська Англія докладала зусиль до послаблення католицького впливу Іспанії в Європі. Враховуючи це, наявне дослідження пропонує аналіз саме релігійних аспектів кадіської операції 1596 року, зосереджуючи увагу на: 1) власне кадіській операції, 2) іконоборчих акціях протестантів, 3) релігійному різноманітті англійських сил, що брали участь в операції. Висвітлення цих аспектів допоможе вийти за межі спрощеної біполярності, що ділить суперників виключно на англійських протестантів та іспанських католиків, і побачити комплексність історичної реальності XVI ст.

Поруч з опублікованими першоджерелами, у дослідженні було також використано неопубліковані матеріали з архівів трьох країн: Генерального архіву Сіманкаса (Archivo General de Simancas) та приватного архіву Медіни Сідоньї в Сан-Лукар-де-Баррамеда (Archivo General de la Fundación Casa Medina Sidonia) в Іспанії, Національного архіву в Гаазі (Nationaal Archief), Нідерланди, та Бодлеанівської бібліотеки в Оксфорді (Bodleian Library), Британської бібліотеки (British Library) і бібліотеки Ламбетського палацу (Lambeth Palace Library) в Лондоні, Велика Британія. Це переважно матеріали офіційного листування і звітів.

Англо-іспанська війна (1585–1604) стала закономірним наслідком суперечностей між Англією та Іспанією у другій половині XVI ст. Серед ключових чинників, які призвели до конфлікту, були релігійне протистояння між протестантською Англією і католицькою Іспанією, підтримка Англією спроб принца Антоніу повернути собі португальський престол, англійська підтримка повстанців проти Іспанської монархії в Нідерландах, англійське піратство й контрабанда, а також жорсткий контроль Іспанії над західною частиною Атлантики й Тихим океаном, куди вона прагнула не допустити інші держави. Війна мала переважно морський характер, а бойові дії розгорталися як у європейських, так і в американських водах. Серед операцій були англійські напади на Лісабон, Кадіс, Азорські острови й Вест-Індію, а також експедиції іспанських армад до берегів Англії, першою і найвідомішою з яких стала Велика Армада 1588 р. (Pastushenko, 2026: 11).

Кадіська операція

Перша половина 1596 року була для англійської монархії доволі проблемною. У травні сер Томас Баскервіль привів знекровлену англійську флотилію у Плімут після невдалого рейду на іспанські колонії в Америці. Під час плавання загинули її керівники – відомі мореплавці Джон Хокінз і Френсіс Дрейк. Основні цілі рейду не було досягнуто: англійці не змогли захопити Сан-Хуан-де-Пуерто-Ріко і Панаму. Іспанці знали про рейд і заздалегідь підготувалися до його відбиття (Loades, 2016: 262–263).

На початку квітня іспанські сили на чолі з кардиналом ерцгерцогом Альбертом просунулися з Нідерландів і відібрали у французів Кале. Спроби об'єднатися з Францією, щоб відбити місто, провалилися, оскільки англійська дипломатія почала висувати претензії на Кале як на власність англійської корони. Засівши в Кале, іспанці могли контролювати судноплавство Ла-Маншем і, за нагоди, надавати підтримку тим своїм кораблям, які атакували англійські суда. На тлі невдач, в Англії зростали побоювання щодо приходу до британських берегів нової іспанської армади. У цих умовах англійська королева Єлизавета I віддала наказ нанести превентивний удар по одній із центральних військово-морських баз Іспанії, Кадіса, де тоді йшла підготовка нової іспанської Армади. У цьому плані до Англії приєднався їхній союзник – Нідерланди, які тоді вели визвольну війну проти іспанських Габсбургів (Loades, 2016: 263). Об'єднані англо-голландські сили налічували 104 англійські кораблі різних розмірів, 24 голландські кораблі й 7 000 солдатів. Англійським флотом командував лорд-адмірал Чарльз Говард, сухопутними військами – фаворит королеви граф Ессекс, а голландською ескадрою – Якоб ван Дувенворде. Ескадра вирушила з Плімутської затоки. Під час плавання розвідувальні кораблі йшли попереду й затримували всі приватні судна, які могли передати в Кадіс новини про наближення ворога. Двадцятого липня кораблі підійшли до Кадіса, заставши іспанців зненацька. Наступного дня англо-голландські сили почали бій. Порт Сан-Феліпе,

розташований біля входу в гавань, і галери, які стояли на якорі біля нього, відкрили вогонь, але не завдали нападникам суттєвої шкоди. Під тиском ворога іспанські кораблі почали відходити глибше у гавань, яка щодалі звужувалася, через що вони почали стикатися один з одним. Незначній кількості суден вдалося вислизнути через вузьку протоку на південь від острова Леон. Проте корабель «Вангард» під командуванням сера Джона Вінгфілда швидко її заблокував.

Під час морського бою іспанський флагман «Сан Феліпе» вибухнув через аварію, тоді як два великих галеони «Сан Матео» і «Сан Андрес» потрапили в руки англійців. Тим часом голландці захопили острів Пунталь, а солдати на чолі із сером Конієрсом Кліффордом зруйнували мости, які з'єднували острів з континентом, для того, щоб завадити приходу підкріплень. Після цього лорд Ессекс повів солдат на захоплення самого міста. Після відносно швидкого бою Кадіс було взято (Loades, 2016: 264–265). Згідно з іспанськими повідомленнями, активну участь у захисті міста брали священники-пребендарії[1]: «Коли англійці напали на Кадіс, ці священники разом з іншими членами капітулу[2], щоб не позбавляти бойового духу люд, не схотіли відступати, а зайняли оборону біля брам міста. Вони зібрали всіх жінок, дітей, старих та ченців і не здавали місто ще 24 години після того, як ворог увійшов усередину. Завдяки цьому було врятовано честь жінок, а також життя й свободу решти жителів, що стало служінням Господу, місту та Його Величності» (Archivo General de Simancas, Guerra y Marina, Legajo 537, F. 124).

Операція завершилася беззаперечним успіхом англо-голландських сил. Кадіс було розграбовано. Окрім здобичі від грабунку, експедиція принесла 520 000 дукатів (близько 180 000 фунтів стерлінгів), отриманих як викуп за місто, і 40 заручників (Loades, 2016: 265). Плани іспанців щодо організації нової Армади проти Англії було зруйновано. Томас Делоні, який імовірно був одним із учасників кадіської кампанії, пізніше написав про неї баладу «The Winning of Cales[3]», яка стала популярною серед англійських моряків. Ця тріумфальна патріотична пісня прославляє англійську військову міць та успішне захоплення іспанського порту Кадіс. Основну увагу в ній зосереджено на контрасті між доблестю англійців і боягузтвом ворога, а також на детальному описі багатих трофеїв і розграбування міста.

Entering the houses then of the richest men,
For gold and treasure we searched each day.
In some places we did find pies baking in the ovens,
Meat at the fire roasting, and men run away.

Заходячи тоді до будинків найбагатших людей,
ми щодня шукали золото та скарби.
Де-не-де ми бачили пироги, що пеклися в печах,
м'ясо, що смажилося на вогні, і людей, що тікали від нас.

Також автор наголошує на благородстві лорда Ессекса, який закликав солдат бити і грабувати ворога, але не чіпати жінок і дітей («But look that women and children you save»). Цікаво, що Делоні жодно разу не згадує релігію та випадки руйнування іспанських святинь (The Oxford Book of Sea Songs, 1986: 15–17).

Іконоборство

Під час рейду на Кадіс 1596 р. Ессекс і Говард забороняли моряками і солдатам руйнувати католицькі святині, адже за місто було сплачено викуп його мешканцями. Утім, залишаючи Кадіс, англійці підпалили міські будівлі, і вогонь зрештою перекинувся на монастирі й культові споруди (Corbett, 1900: 116). Загалом, згідно з іспанським звітом, англійці спалили «292 будинки, головну церкву, жіночий монастир, монастир Товариства Ісуса (єзуїтів) і лікарню» (Archivo de Medina Sidonia, Tomo 5º, legajo 2402, años 1590–1599).

Крім того, попри заборони командування, солдати-протестанти вчинили щонайменше один акт іконоборства. Статую Богородиці з Дитям було прилюдно й ритуально понівечено. Згодом пошкоджену статую, що залишилася без рук, іспанці перевезли до Вальядоліду, де пізніше її було названо *Vulnerata* («Поранена»). Пітер Девідсон висунув припущення, що наруга над статуєю під час рейду на Кадіс могла бути свідомим символічним актом, можливо навіть здійсненим за наказом радника королеви лорда Берлі, як відплата за подію, що сталася в графстві Літрім в Ірландії наприкінці 1580-х рр. Тоді ірландські католики на чолі з сером Браяном О'Рурком ритуально понівечили статую королеви Єлизавети: порубали її сокирами, супроводжуючи це словесними образами, а потім волочили статую за конем. Після подій у Кадісі *Vulnerata* набула для католиків сим-

[1] Духовні особи, які отримувала пребенду, регулярне матеріальне утримання з доходів церкви чи собору.

[2] Колегія священнослужителів вищого рангу при кафедральному соборі, яка забезпечує богослужіння й адміністрування.

[3] Так англійці називали Кадіс у XVI ст.

волічного значення, співмірного із «Зображенням мучеників» (*Martyrs' Picture*) у Римі (Davidson, 2024: 122–123). Сьомого вересня 1600 р. статую в урочистій процесії, зі світильниками та музикою, перенесли до колегіуму Святого Албана, релігійного освітнього центру англійських емігрантів у Вальядоліді, де її прийняла королева Іспанії (Davidson, 2024: 122–123).

Англійці також вивезли як заручників тих іспанських священників, які чинили опір під час захоплення міста. Пізніше Філіпу II, королю Іспанії, доповідали, що за цих священників ворог вимагає «викуп 31 000 дукатів. Вони щомиті перебувають під загрозою того, що ворог піддасть їх ганебній страті» (Archivo General de Simancas, Guerra y Marina, Legajo 537, F. 124). «Більшість із них є дуже літніми людьми, а наймолодшому вже понад 50 років, і є велике побоювання, що вони помруть від туги» (Archivo General de Simancas, Guerra y Marina, Legajo 537, F. 122).

При цьому цікаво, що англійські сили, які брали участь у захопленні Кадіса, включали англійських католиків. Зокрема, джерела дозволяють виявити офіцерів-католиків та ознаки католицької ідентичності серед солдат і моряків. Католицька присутність пов'язана з перехідним характером самого періоду пост-реформації в Англії. Після виходу релігійних урегулювань 1559–1563 років, які закріпили протестантську віру як державну в Англії, населення не стало протестантським миттєво (Ryrie, 2024: 233). Деякі англійські католики емігрували, але більшість залишилися в країні, підлаштовуючись до нових реалій. Ці католики намагалися бути вірними короні, чим добивалися певної терпимості щодо себе. Разом із тим у католицьких колах поширювалися уявлення про необхідність захисту Англії від іспанської тиранії (Pritchard, 1979: 41–72). Проте, чи була ненависть до Іспанії поширена серед тих, хто брав участь в атаці на Кадіс у 1596 р., невідомо. Принаймні один з учасників, моряк і католик Вільям Монсон, пізніше писав, що Іспанія є природним союзником англійців (Questier, 2025: 44). Фактично, у кадіській кампанії Монсон виконував свій службовий обов'язок, але був проти війни із цією католицькою країною.

Католики на англійській службі

Серед офіцерів, які брали участь у кадіській експедиції, служив згадуваний вище сер Джон Вінгфілд – командир табору й полковник на чолі 750 вояків, 150 із яких належали до «його власного компанії». Водночас він мав ранг контр-адмірала й командував кораблем «Вангард». На цій посаді Вінгфілд успішно відбив атаки кількох іспанських галер і захопив три з них у Кадіській гавані (London, Lambeth Palace Library, Papers of Anthony Bacon, MS 657, F. 1; Pastushenko, 2026: 93). Сер Френсіс Вер, лорд-маршал і генерал-лейтенант армії під час походу 1596 р., характеризував Джона Вінгфілда як «справді доблесного лицаря», який ішов зі своїми військами назустріч ворогові (Oxford, Bodleian Library, MS. Bodl. 710, F. 14; Pastushenko, 2026: 93).

Після загибелі Вінгфілда в бою його тіло з усіма військовими почестями поховали в головній церкві Кадіса. На підставі місця поховання Стівен та Елізабет Ашервуд висловили припущення, що Вінгфілд був католиком (Usherwood and Usherwood, 1983: 86–87; Pastushenko, 2026: 93). Один з офіцерів залишив опис похорону, зазначивши, що «Вінгфілд заслужив надзвичайну шану за свою доблесть у той день і невдовзі був урочисто похований: генерали, полковники й капітани особисто супроводжували його тіло за військовим звичаєм до кафедрального собору Кадіса» (The Naval Miscellany, I: 76; Pastushenko, 2026: 93–94).

Присутній на церемонії солдат і поет Джон Донн прочитав над могилою епіграму:

Beyond th'old Pillars many have travailed
Towards the Sun's cradle, and his throne, and bed;
A fitter Pillar our Earl did bestow
In that late Island; for he well did know
Farther than Wingfield no man dares to go

«За давні Стовпи[4] багато хто мандрував
До колиски Сонця, його трону й ложа;
Та кращий Стовп установив наш граф
На тому останньому острові[5], бо добре знав:
Далі за Вінгфілда ніхто не наважиться піти».
(Usherwood and Usherwood, 1983: 87)

Релігійні переконання Донна завжди залишалися предметом дискусій, навіть після того, як він отримав сан у Церкві Англії 1615 р. Як зазначає Акса Гібборі, суперечки щодо релігійності Донна – зокрема про те, наскільки повно він прийняв Церкву Англії, лише зовні пристосувався до неї чи, певною мірою, залишався католиком, вплинули на те, як різні дослідники інтерпретують його релігійну прозу періоду після його висвячення (Guibbory, 2011: 668). Якби під час Кадіської експедиції Донн справді був католиком, він мав би достатньо причин приховувати свої

[4] Геркулесові стовпи.

[5] Острів, на якому був розташований Кадіс. Зараз це півострів.

справжні переконання. Можливо, Донн дотримувався іренічних поглядів, виступаючи за мирне співіснування католиків і протестантів, а його релігійна ідентичність, як і в багатьох його сучасників, залишалася мінливою та неоднозначною (Pastushenko, 2026: 94).

Історик Джон Стоу, якого також підозрюють у тому, що він симпатизував католицькій вірі (Beer, 2004), не був учасником експедиції, однак залишив яскравий опис похорону. За його словами, «сера Джона Вінгфілда з великими почестями поховали в Санта-Крус, головній церкві Кадіса, з дотриманням усіх військових поховальних церемоній: барабани й сурми звучали скорботно, вогнепальну зброю тримали стволами донизу, піки волочили вістрями по землі, тіло несли п'ятеро лицарів, а генерали кинули до могили хустки, змочені сльозами; тієї ж миті майже всі великі й малі гармати на кораблях і на березі дали залп» (Stow, 1632: 775; Pastushenko, 2026: 94).

Натомість протестантські хроністи експедиції, зокрема сер Френсіс Вер і сер Волтер Релі, які особисто брали участь у Кадіській операції, підозріло мовчать про католицький характер поховання Вінгфілда. Релі, наприклад, лише зазначив, що «місто [Кадіс] було взято стрімким натиском і з незначними втратами; загинув лише сер Джон Вінгфілд» (Raleigh. 1700: 24; Pastushenko, 2026: 95), тоді як Вер узагалі оминув смерть цього командира (Pastushenko, 2026: 95). У звіті до Генеральних Штатів Республіки Об'єднаних провінцій Нідерландів про смерть Вінгфілда також не згадано (Oxford, Bodleian Library, MS. Bodl. 710, F. 14). Натомість написано просто, що «місто було здобуто ціною загибелі лише двадцяти чи двадцяти одного чоловіка з нашого боку» (Nationaal Archief, Den Haag, 3.01.14 Inventory of the archives of Johan van Oldenbarnevelt, 1586–1619, 1 quire. RGP 62: p. 106). Відсутність будь-якої згадки про похорон у протестантських джерелах особливо впадає в око з огляду на його унікальний характер у контексті всієї експедиції. Вінгфілд був єдиним високопоставленим офіцером, який загинув у бою, а урочисте поховання його тіла в найважливішому католицькому храмі міста було винятковим.

Після смерті Вінгфілда посаду командира табору обійняв сер Крістофер Блаунт, який також командував полками і взяв на себе організацію похорону загиблого. Цей факт дозволяє припускати, що, скоріш за все, на той час Блаунт був церковним папістом – католиком, який формально відвідував богослужіння Церкви Англії. У 1588 р. Блаунт повідомив головному секретареві королеви Френсісу Волсінгему про те, що він облишив католицьку віру і навернувся в англійську релігію. Однак у 1599 р., дістався тяжкі поранення ніг і побоюючись за своє життя, Блаунт заявив, що він католик, і після того залишався *рекузантом* (recusant – католик, який відкрито не бере участі в протестантських службах) аж до своєї страти на Тауер-Гілл у 1601 р. за участь у заколоті проти королеви. На ешафоті він демонстративно молився в католицькій манері (Hammer, 2004). Щирість його навернення до протестантизму 1588 р. є сумнівною. Примітно, що перехід Блаунта до нової віри відбувся незадовго до того, як він вирушив із флотом Дрейка до Лісабона, а отже, міг бути прагматичним кроком задля того, щоб забезпечити йому дозвіл на участь у морських експедиціях. Блаунт оголосив себе протестантом у період посилених обмежень щодо католиків, спричинених загрозою наближення Іспанської Армади та побоюваннями, що англійські католики можуть підтримати висадку іспанців (Pastushenko, 2026: 95). У цей період рекузантам було заборонено залишати територію королівства (Marshall, 2007: 278).

Католицьку ідентичність можна запідозрити в ще одному випадку. Цікаво, чи був командир сер Конієрс Кліффорд – ще один учасник кадіської операції – католиком на момент захоплення міста. Він помер трьома роками пізніше і був похований у католицькому монастирі на острові Трініті, розташованому на озері Лох-Кі в Ірландії. Це був один із небагатьох монастирів, яким вдалося зберегтися завдяки заступництву могутнього роду Макдермотів; остаточно монастир ліквідували лише 1608 р. Таке поховання свідчить, що на момент смерті Кліффорд, імовірно, був католиком. Припущення про його належність до Нової англійської церкви не пояснює вибору монастиря як місця останнього спочинку. Крім того, дослідники звертають увагу на те, що гробницю Кліффорда прикрашало кам'яне зображення Мадонни з Дитям – виразно католицький мотив, який рідко траплявся на ірландських надгробках і зазвичай був пов'язаний з особливо побожними католиками (Clyne, 2005: 43; Hunt and Harbinson, 1974: 262; Pastushenko, 2026: 95).

Окрім Вінгфілда, Блаунта й Кліффорда, серед учасників походів Ессекса був католицький джентльмен сер Ентоні Стенден, який супроводжував графа в обох його морських експедиціях – до Кадіса 1596 р. та Азорських островів 1597 р. (Hammer, 2005; Pastushenko, 2026: 96). Католиком був згаданий вище професійний мореплавець і майбутній віце-адмірал Вільям Монсон (Thrush, 2009; Questier, 2025: 37–58). Серед учасників міг бути й аристократ сер Генрі Різлі,

граф Саутгемптон, який залишався католиком до свого навернення в протестантизм у 1598 р. (Lunn, 1998: 224; Hammer, 2004; Rowes, 1965) Неясно, чи брав останній участь у нападі на Кадіс 1596 р. У наукових колах висували суперечливі погляди щодо цього: Джуліан Корбетт і Г. П. В. Акрігг стверджували, що ні, а П. Хонан – що так (Akrigg, 1968: 57–58; Corbett, 1898: 61; Honan, 2004; Pastushenko, 2026: 96).

Попри свій виразно протестантський характер, армія і флот, які атакували Кадіс у 1596 р., включали людей із католицькою релігійною ідентичністю. Більше того, католицький вплив виявився достатньо сильним, щоб позначитися на поглядах деяких капеланів, які брали участь в експедиції. Вільям Алабастер був одним із чотирьох особистих капеланів Ессекса (‘Muster roll of regiments… on Cadiz expedition’, 1596, London, Lambeth Palace Library, Papers of Anthony Bacon, MS 657). Згодом він прийняв католицтво, стверджуючи, що саме під час кадіської експедиції він вперше пізнав католицьку віру (Taylor, 1978: 54; Bremer, 2004; Pastushenko, 2026: 96–97).

Розуміючи, що суперечки між католиками і протестантами, радикальними і поміркованими протестантами, можуть підважувати дисципліну, Ессекс і Говард ще на початку експедиції видали інструкції, у першому пункті яких було наголошено на необхідності проводити протестантські богослужіння і прямо забороняли серед простих моряків і солдатів спори на релігійну тему: «По-перше, щоб ви особливо дбали про служіння Богові, читаючи спільну молитву двічі щодня, за винятком випадків нагальної необхідності, що змушує чинити інакше; і щоб жодна людина – солдат чи моряк – не сперечалася щодо питань релігії, хіба що це робиться задля розв’язання певних сумнівів; а в такому разі нехай вони радяться із міністрами[6] війська, бо не годиться неосвіченим людям сперечатися про такі високі й таємничі питання. І якщо хтось забудеться і, відповідно, забуде свої зобов’язання в цьому, то, коли про це стане відомо, він має бути прилюдно покараний собі на ганьбу, а потім вигнаний із війська; а якщо хтось почує [такі суперечки] й не повідомить про це нам, їхнім генералам, то зазнає такого самого покарання» (The Naval Miscellany, 1902: 51; London, British Library (BL), Add. MS 48152).

Таким чином, англо-голландська операція із захоплення Кадіса постає як епізод релігійної історії Англії, а не тільки як одна з важливих битв англо-іспанської війни. Фактично ця подія свідчить не тільки про тогочасні політичні мотиви, військово-морську стратегію і тактику, жагу здобичі та збагачення і протестантський радикалізм, але й про шляхи, якими англійські католики намагалися знайти місце в протестантських реаліях своєї батьківщини. Кадіська кампанія показує, наскільки англійські католики були готові до компромісів зі своїм урядом. Захоплення Кадіса було задумано і реалізовано як превентивний удар з метою не допустити повторного нападу іспанської Армади. Атака на Кадіс мала блискавичний успіх. Під час неї англійці билися не тільки з солдатами, але й зі священниками, яких потім вони взяли в полон. Святі місця було спалено, а статую Мадонни і Дитя публічно понівечено. Перемога, безумовно, стала протестантським тріумфом. Немає свідчень про те, як усі ці антикатолицькі дії сприймали англійські католики, які служили у лавах атакуючого війська, але можна припустити, що із болем – як необхідну ціну заради своєї батьківщини в цілому і виживання англійської католицької спільноти в ній зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abreu P. de. Historia del saqueo de Cadiz por los Ingleses en 1596. Cadiz : Revista médica, 1866. 165 p.
2. Akrigg G. P. V. Shakespeare and the Earl of Southampton. London : Hamish Hamilton, 1968. 280 p.
3. Antonio de la Cruz Sastre, “«Se proçeda y haga justiçia»: artillería, pertrechos y bastimentos perdidos en la bahía de Cádiz en el saqueo anglo-holandés de 1596,” *Gladius* 44 (2024), P. 1–12 DOI: 10.3989/gladius.2024.403
4. Beer B. L. Stow [Stowe], John (1524/5–1605), Historian. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford : Oxford University Press, 2004. N. pag. DOI: 10.1093/ref:odnb/26611.
5. Bremer F. J. Alabaster, William (1568–1640), Church of England Clergyman and Writer. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford : Oxford University Press, 2004. DOI: 10.1093/ref:odnb/265.
6. Clyne M. Archaeological Excavations at Holy Trinity Abbey, Lough Key, Co. Roscommon. *Proceedings of the Royal Irish Academy. Section C: Archaeology, Celtic Studies, History, Linguistics, Literature*. 2005. Vol. 105C, № 2. P. 23–98. DOI: 10.3318/PRIC.2005.105.1.23.
7. Corbett J. S. Drake and the Tudor Navy : With a History of the Rise of England as a Maritime Power. London ; New York ; Bombay : Longmans, Green and Co., 1898. Vol. 2. 488 p.
8. Corbett J. S. *The Successors of Drake*. London ; New York : Longmans, Green, and Co., 1900. xiv, 464 p.
9. Davidson P. *Relics, Dreams, Voyages : World Baroque*. Manchester : Manchester University Press, 2024. 320 p. DOI: 10.7765/978152616935

[6] Військовими капеланами.

10. Guibbory A. Donne and Apostasy. *The Oxford Handbook of John Donne* / ed. by Dennis Flynn et al. Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 664–677. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199218608.013.0055.
11. Hammer P. E. J. Blount, Sir Christopher (1555/6–1601), Soldier and Conspirator. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford : Oxford University Press, 2004. Vol. 6. P. 295–297. DOI: 10.1093/ref:odnb/2685.
12. Hammer P. E. J. Cuffe [Cuff], Henry (1562/3–1601), Classical Scholar and Secretary to the Earl of Essex. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford : Oxford University Press, 2004. DOI: 10.1093/ref:odnb/6865.
13. Hammer P. E. J. New Light on the Cadiz Expedition of 1596. Historical Research. 1997. Vol. 70, № 172. P. 182–202.
14. Hammer P. E. J. Standen, Sir Anthony (d. in or after 1615), Adventurer and Spy. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford : Oxford University Press, 2005. DOI: 10.1093/ref:odnb/39703.
15. Heuser B. A National Security Strategy for England: Matthew Sutcliffe, the Earl of Essex and the Cádiz Expedition of 1596. *Strategy Before Clausewitz*. United Kingdom : Routledge, 2018. P. 91–11
16. Honan P. Wriothesley, Henry, Third Earl of Southampton (1573–1624), Courtier and Literary Patron. Oxford Dictionary of National Biography. Oxford : Oxford University Press, 2004. DOI: 10.1093/ref:odnb/30073.
17. Hunt J. *Irish Medieval Figure Sculpture, 1200–1600 : A Study of Irish Tombs with Notes on Costume and Armour* / with assistance and contributions from Peter Harbison. Dublin : Irish University Press, 1974. Vol. 1 : Text and Catalogue. x, 297 p.
18. Loades D. M. *The Tudor Navy : An Administrative, Political, and Military History*. London ; New York : Routledge, 2016. 328 p.
19. Lunn D. *The Catholic Elizabethans*. Bath : Downside Abbey, 1998. 257 p.
20. Marshall P. Religious Exiles and the Tudor State. *Studies in Church History*. 2007. Vol. 43. P. 263–284.
21. Pastushenko A. *Catholicism and Elizabethan Seafarers : Catholic Identities between England and Spain*. Liverpool : Liverpool University Press, 2026. 192 p.
22. Pastushenko A. English Catholic Seamen in Spanish Service during the Anglo-Spanish War (1585–1604). *British Catholic History*. 2025. Vol. 38, № 1. P. 3–32. DOI: 10.1017/bch.2025.10049.
23. Pritchard A. *Catholic Loyalism in Elizabethan England*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1979. 279 p.
24. Questier M. Reformation Religious Identities and the Fluidities of Confessional Allegiance: The World According to Sir William Monson. *The Seventeenth Century*. 2025. Vol. 40, № 1. P. 37–58. DOI: 10.1080/0268117X.2025.2451333.
25. Raleigh W. A Relation of the Action at Cadiz. *An Abridgment of Sir Walter Raleigh's History of the World in Five Books*. London : Printed for M. Gillyflower, 1700. P. 17–25.
26. Rowse A. L. *Shakespeare's Southampton : Patron of Virginia*. New York : Harper & Row, 1965, 323 p.
27. Ryrie A. *The Age of Reformation : The Tudor and Stewart Realms, 1485–1603*. 3rd ed. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, 2024. xviii, 326 p. DOI: 10.4324/9781003255420.
28. Stow J. *Annales, Or, a Generall Chronicle of England* / continued and augmented by Edmund Howes. Londini : Impensis Richardi Meighen, 1632. 1087 p.
29. Taylor G. *The Sea Chaplains : A History of the Chaplains of the Royal Navy*. Oxford : Oxford Illustrated Press, 1978. 603 p.
30. The Naval Miscellany / ed. by John Knox Laughton. London : Printed for the Navy Records Society, 1902. Vol. 1. 463 p.
31. The Oxford Book of Sea Songs / chosen and edited by Roy Palmer. Oxford : Oxford University Press, 1986. xxx, 343 p.
32. Thrush A. Monson, Sir William (1568?–1643), Naval Officer. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford : Oxford University Press, 2008. DOI: 10.1093/ref:odnb/18991.
33. Usherwood S., Usherwood E. The Counter-Armada, 1596 : The Journall of the "Mary Rose." London : Bodley Head, 1983. 175 p.

REFERENCES

1. Abreu P. de. (1866) *Historia del saqueo de Cadiz por los Ingleses en 1596* [History of the Sack of Cadiz by the English in 1596]. Cadiz: Revista médica. 165 p. [in Spanish].
2. Akrigg G. P. V. (1968) *Shakespeare and the Earl of Southampton*. London: Hamish Hamilton. 280 p.
3. Cruz Sastre, Antonio de la. (2024) *«Se proçeda y haga justiçia»: artillería, pertrechos y bastimentos perdidos en la bahía de Cádiz en el saqueo anglo-holandés de 1596* ["Let Justice Be Done": Artillery, Equipment and Supplies Lost in the Bay of Cádiz during the Anglo-Dutch Sack of 1596]. *Gladius*, 44, 1–12. DOI: 10.3989/gladius.2024.403. [in Spanish].
4. Beer B. L. (2004) Stow [Stowe], John (1524/5–1605), Historian. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/ref:odnb/26611.
5. Bremer F. J. (2004) Alabaster, William (1568–1640), Church of England Clergyman and Writer. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/ref:odnb/265.
6. Clyne M. (2005) Archaeological Excavations at Holy Trinity Abbey, Lough Key, Co. Roscommon. *Proceedings of the Royal Irish Academy. Section C: Archaeology, Celtic Studies, History, Linguistics, Literature*. Vol. 105C, no. 2, 23–98. DOI: 10.3318/PRIC.2005.105.1.23.
7. Corbett J. S. (1898) *Drake and the Tudor Navy: With a History of the Rise of England as a Maritime Power*. London; New York; Bombay: Longmans, Green and Co. Vol. 2. 488 p.
8. Corbett J. S. (1900) *The Successors of Drake*. London; New York: Longmans, Green, and Co. xiv, 464 p.
9. Davidson P. (2024) *Relics, Dreams, Voyages: World Baroque*. Manchester: Manchester University Press. 320 p. DOI: 10.7765/978152616935.
10. Guibbory A. (2011) Donne and Apostasy. *The Oxford Handbook of John Donne* / ed. by Dennis Flynn et al. Oxford: Oxford University Press, 664–677. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199218608.013.0055.
11. Hammer P. E. J. (2004) Blount, Sir Christopher (1555/6–1601), Soldier and Conspirator. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press. Vol. 6, 295–297. DOI: 10.1093/ref:odnb/2685.

12. Hammer P. E. J. (2004) Cuffe [Cuff], Henry (1562/3–1601), Classical Scholar and Secretary to the Earl of Essex. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/ref:odnb/6865.
13. Hammer P. E. J. (1997) New Light on the Cadiz Expedition of 1596. *Historical Research*. Vol. 70, no. 172, 182–202.
14. Hammer P. E. J. (2005) Standen, Sir Anthony (d. in or after 1615), Adventurer and Spy. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/ref:odnb/39703.
15. Heuser B. (2018) A National Security Strategy for England: Matthew Sutcliffe, the Earl of Essex and the Cádiz Expedition of 1596. *Strategy Before Clausewitz*. United Kingdom: Routledge, 91–111.
16. Honan P. (2004) Wriothesley, Henry, Third Earl of Southampton (1573–1624), Courtier and Literary Patron. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/ref:odnb/30073.
17. Hunt J. (1974) *Irish Medieval Figure Sculpture, 1200–1600: A Study of Irish Tombs with Notes on Costume and Armour* / with assistance and contributions from Peter Harbison. Dublin: Irish University Press. Vol. 1: Text and Catalogue. x, 297 p.
18. Loades D. M. (2016) *The Tudor Navy: An Administrative, Political, and Military History*. London; New York: Routledge. 328 p.
19. Lunn D. (1998) *The Catholic Elizabethans*. Bath: Downside Abbey. 257 p.
20. Marshall P. (2007) Religious Exiles and the Tudor State. *Studies in Church History*. Vol. 43, 263–284.
21. Pastushenko A. (2026) *Catholicism and Elizabethan Seafarers: Catholic Identities between England and Spain*. Liverpool: Liverpool University Press. 192 p.
22. Pastushenko A. (2025) English Catholic Seamen in Spanish Service during the Anglo-Spanish War (1585–1604). *British Catholic History*. Vol. 38, no. 1, 3–32. DOI: 10.1017/bch.2025.10049.
23. Pritchard A. (1979) *Catholic Loyalism in Elizabethan England*. Chapel Hill: University of North Carolina Press. 279 p.
24. Questier M. (2025) Reformation Religious Identities and the Fluidities of Confessional Allegiance: The World According to Sir William Monson. *The Seventeenth Century*. Vol. 40, no. 1, 37–58. DOI: 10.1080/0268117X.2025.2451333.
25. Raleigh W. (1700) A Relation of the Action at Cadiz. *An Abridgment of Sir Walter Raleigh's History of the World in Five Books*. London: Printed for M. Gillyflower, 17–25.
26. Rowse A. L. (1965) *Shakespeare's Southampton: Patron of Virginia*. New York: Harper & Row. 323 p.
27. Ryrie A. (2024) *The Age of Reformation: The Tudor and Stewart Realms, 1485–1603*. 3rd ed. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge. xviii, 326 p. DOI: 10.4324/9781003255420.
28. Stow J. (1632) *Annales, Or, a Generall Chronicle of England* / continued and augmented by Edmund Howes. Londini: Impensis Richardi Meighen. 1087 p.
29. Taylor G. (1978) *The Sea Chaplains: A History of the Chaplains of the Royal Navy*. Oxford: Oxford Illustrated Press. 603 p.
30. *The Naval Miscellany* (1902) / ed. by John Knox Laughton. London: Printed for the Navy Records Society. Vol. 1. 463 p.
31. *The Oxford Book of Sea Songs* (1986) / chosen and edited by Roy Palmer. Oxford: Oxford University Press. xxx, 343 p.
32. Thrush A. (2008) Monson, Sir William (1568?–1643), Naval Officer. *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/ref:odnb/18991.
33. Usherwood S., Usherwood E. (1983) *The Counter-Armada, 1596: The Journall of the "Mary Rose."* London: Bodley Head. 175 p.

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 343.352:37(477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-12

Юлія РУДЕНКО,
orcid.org/0000-0002-2276-199X
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін
Приватного закладу «Київський кооперативний інститут бізнесу і права»
(Київ, Україна) riznuk_julia@ukr.net

ТОТАЛІТАРНА СПАДЩИНА ЯК ЧИННИК КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА РЕФЛЕКСІЯ ТА ОСВІТНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ

У статті досліджено тоталітарну спадщину XX ст. як один із соціокультурних чинників формування сучасних корупційних ризиків в Україні. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поєднання інституційних і нормативно-правових механізмів протидії корупції з трансформацією суспільних установок та поведінкових моделей. Метою статті є з'ясування соціокультурних механізмів впливу тоталітарної спадщини на сучасні корупційні ризики та обґрунтування ролі історико-культурної рефлексії й освіти у формуванні культури доброчесності.

Проаналізовано особливості радянського повсякденного етосу, зокрема практики «блату», неформальних домовленостей, обходу формальних процедур, використання державних ресурсів у приватних цілях та подвійності моральних стандартів. Встановлено, що в умовах тоталітарної системи такі практики могли виконувати адаптивну функцію, водночас сприяючи зниженню значущості формальних правил, недовірі до інституцій та толерантності до їх обходу. З'ясовано, що після здобуття Україною незалежності окремі успадковані моделі не зникли автоматично, а трансформувалися відповідно до нових суспільних умов і можуть проявлятися у формах непотизму, клієнтелізму, кумівства, побутової корупції та інших корупційних ризиків.

Обґрунтовано, що тоталітарну спадщину доцільно розглядати не як пряму причину сучасної корупції, а як один із чинників, що впливають на соціокультурне середовище та поведінкові установки. Визначено значення історико-культурної рефлексії для критичного переосмислення успадкованих моделей поведінки та роль освіти у формуванні цінностей доброчесності, відповідальності, справедливості й поваги до встановлених правил. Зроблено висновки про необхідність комплексного поєднання інституційних реформ, розвитку довіри до формальних інституцій, історичного осмислення минулого та системного формування антикорупційної культури.

Ключові слова: *тоталітарна спадщина, корупційний ризик, історико-культурна рефлексія, антикорупційна культура, доброчесність, інституційна довіра.*

Yuliia RUDENKO,
orcid.org/0000-0002-2276-199X
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Social, Humanities and Fundamental Disciplines
Private Institution "Kyiv Cooperative Institute of Business and Law"
(Kyiv, Ukraine) riznuk_julia@ukr.net

TOTALITARIAN LEGACY AS A FACTOR IN CORRUPTION RISKS: HISTORICAL AND CULTURAL REFLECTION AND EDUCATIONAL MECHANISMS FOR FOSTERING INTEGRITY

The article examines the totalitarian legacy of the twentieth century as one of the sociocultural factors contributing to the formation of contemporary corruption risks in Ukraine. The relevance of the study is determined by the need to combine institutional and regulatory mechanisms for combating corruption with the transformation of social attitudes and behavioral patterns. The aim of the article is to identify the sociocultural mechanisms through which the totalitarian legacy influences contemporary corruption risks and to substantiate the role of historical and cultural reflection and education in shaping a culture of integrity.

The study analyzes the features of the Soviet everyday ethos, including the practices of blat, informal arrangements, circumvention of formal procedures, the use of public resources for private purposes, and the duality of moral standards. It is established that under the totalitarian system, such practices could perform an adaptive function while simultaneously contributing to the diminishing importance of formal rules, distrust in institutions, and tolerance of their circumvention. It is found that after Ukraine gained independence, certain inherited behavioral patterns did not disappear automatically but were transformed in accordance with new social conditions and may manifest themselves in forms of nepotism, clientelism, cronyism, petty corruption, and other corruption risks.

It is substantiated that the totalitarian legacy should be regarded not as a direct cause of contemporary corruption but as one of the factors influencing the sociocultural environment and behavioral attitudes. The significance of historical and cultural reflection for the critical rethinking of inherited behavioral patterns and the role of education in fostering the values of integrity, responsibility, justice, and respect for established rules are identified. The study concludes that addressing corruption risks requires a comprehensive combination of institutional reforms, the development of trust in formal institutions, historical understanding of the past, and the systematic formation of an anti-corruption culture.

Key words: *totalitarian legacy, corruption risk, historical and cultural reflection, anti-corruption culture, integrity, institutional trust.*

Постановка проблеми. Сучасний етап державотворення в Україні, що відбувається в умовах протистояння повномасштабній агресії Російської Федерації та активного поступу на шляху європейської інтеграції, вимагає глибокої трансформації суспільних та інституційних практик. Однією з ключових передумов національної безпеки, економічної стійкості та розбудови демократичної правової держави є подолання корупції. Водночас досвід антикорупційних реформ засвідчує, що виключно нормативно-правові, інституційні, контролюючі чи репресивні механізми не забезпечують довготривалого результату без відповідних змін у суспільній свідомості та ціннісних орієнтирах.

Корупційні прояви в сучасному українському суспільстві не можуть розглядатися виняткова як наслідок недосконалості законодавства або девіантної поведінки окремих осіб. Вони мають також соціокультурний вимір, пов'язаний з історично сформованими моделями взаємодії людини з державою, владою, формальними правилами та суспільними ресурсами. Особливого значення у цьому контексті набуває досвід радянського тоталітаризму, який істотно вплинув на повсякденні практики, моральні орієнтири та механізми соціальної адаптації кількох поколінь українського суспільства.

В умовах радянської системи тотальний державний контроль, адміністративно-командна економіка, дефіцит товарів і послуг, обмеженість приватної ініціативи та залежність громадянина від бюрократичного апарату сприяли поширенню неформальних способів задоволення потреб. Практики «блату», особистих домовленостей, взаємних послуг, обходу формальних процедур та використання державних ресурсів у приватних інтересах поступово набували рис соціально прийнятної поведінки. Водночас розрив між офіційно проголошуваними моральними нормами та реальною повсякденною поведінкою сприяв формуванню явища подвійної моралі.

Проблема полягає в тому, що частина таких поведінкових моделей не зникла разом із радянською політичною системою. Вони трансформувалися відповідно до нових соціально-економічних умов і продовжили функціонувати у формі непотизму, клієнтелізму, побутової корупції, толерантності до конфлікту інтересів, використання особистих зв'язків для обходу формальних процедур, а в освітньому та науковому середовищі – у формі окремих проявів академічної недоброчесності.

Отже, актуальним є дослідження не лише безпосередніх проявів сучасної корупції, а й історичних та соціокультурних механізмів, які сприяють їх відтворенню. Особливого значення набуває осмислення тоталітарної спадщини як одного з чинників формування поведінкових установок та визначення можливостей освіти у процесі їх критичного переосмислення.

Аналіз джерел. Проблема впливу тоталітарної спадщини на сучасні суспільні практики, трансформації повсякденної поведінки, соціальних норм і ставлення до державних інституцій має виразний міждисциплінарний характер. Її дослідження потребує поєднання історичного, соціокультурного, політологічного, правового та освітнього підходів.

Історичний вимір проблеми представлений у працях Я. Грицака (Грицак, 2019), С. Кульчицького (Кульчицький, 2013) та В. В'ятровича (В'ятрович, 2018), присвячених формуванню модерної української нації, історії комунізму в Україні та критичному переосмисленню радянської спадщини. Важливе значення для розуміння повсякденного досвіду людини в тоталітарному суспільстві мають дослідження О. Коляструк (Каляструк, 2010) та О. Кісь (Кісь, 2017), у яких розглядаються моделі поведінки, адаптації та стратегії виживання в умовах радянської системи. Культурологічний аспект історичної пам'яті та національної свідомості розкрито у праці О. Забужко (Забужко, 1994).

Соціокультурні механізми функціонування неформальних зв'язків, довіри та взаємодії в посттоталітарному суспільстві досліджуються у працях В. Степаненка (Степаненко, 2015), М. Чабанної (Чабанна, 2023) та П. Штомпки (Штомпка, 2022). Ці праці дають змогу розглядати трансформацію суспільних зв'язків, рівня інституційної довіри та соціального капіталу як важливі передумови сучасних моделей взаємодії громадян із державними інституціями.

Проблематика корупції та формування антикорупційної культури представлена дослідженнями М. Сахань (Сахань, 2015), В. Горника, О. Євмєшкіної та С. Сімака (Горник, Євмєшкіна, Сімак, 2023). Нормативно-правову основу дослідження становлять Закон України «Про запобігання корупції» (Про запобігання корупції, 2014) та Закон України «Про академічну доброчесність» (Про академічну доброчесність, 2025). Важливе значення для розгляду інституційного виміру доброчесності мають методичні рекомендації В. Бахрушина та Є. Ніколаєва (Бахрушин, Ніколаєв, 2019), а також рекомендації НАЗК щодо трансформації діяльності закладів вищої освіти на засадах прозорості та доброчесності (Методичні рекомендації, 2025).

Отже, наукова література дозволяє ґрунтовно розглянути окремі аспекти тоталітарної спадщини, радянського повсякдення, соціального капіталу, інституційної довіри, корупції та доброчесності. Водночас недостатньо дослідженим залишається взаємозв'язок між історично сформованими моделями соціальної поведінки та сучасними корупційними ризиками. Потребує додаткового осмислення й механізм трансформації неформальних практик, сформованих у тоталітарному суспільстві, у сучасні форми непотизму, клієнтелізму, побутової та інституційної корупції.

Саме цей аспект визначає дослідницьку спрямованість статті та дає підстави розглядати тоталітарну спадщину не лише як історичний феномен, а і як один із соціокультурних чинників формування сучасних корупційних ризиків.

Мета статті полягає у з'ясуванні соціокультурних механізмів впливу тоталітарної спадщини ХХ ст. на формування сучасних корупційних ризиків та обґрунтуванні ролі історико-культурної рефлексії й освіти у процесі формування антикорупційної культури суспільства.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання:** розкрити сутність і генезу історико-культурного рефлексу толерантності до корупції через аналіз радянських повсякденних практик; проаналізувати механізми трансформації неформальних практик радянського періоду у сучасні корупційні ризики; визначити роль історико-культурної рефлексії та освітнього середовища у формуванні культури доброчесності.

Виклад основного матеріалу. *Генеза історико-культурного рефлексу: радянський побутовий етос як передумова корупційних практик.* Для розуміння сучасних корупційних ризиків в Україні важливим є осмислення соціокультурних моделей поведінки, сформованих у період функціонування радянської тоталітарної системи. Радянський режим не лише визначав політичні та економічні механізми суспільного життя, а й істотно впливав на повсякденну поведінку, систему цінностей та способи взаємодії людини з державою (В'ятрович, 2018; Грицак, 2019; Кульчицький, 2013). Особливого значення набуває дослідження повсякденності, оскільки саме на цьому рівні офіційно проголошені норми часто вступали у суперечність із реальною практикою.

Однією з визначальних характеристик радянського повсякдення був хронічний дефіцит, поєднаний із централізованим розподілом ресурсів та обмеженими можливостями легального доступу до товарів і послуг. За таких умов виникали й поширювалися неформальні механізми взаємодії, серед яких особливе місце посідав феномен «блату» – використання особистих зв'язків для отримання доступу до дефіцитних ресурсів, послуг або можливостей (Каляструк, 2010; Штомпка, 2022). Неформальні зв'язки фактично виконували компенсаторну функцію щодо недосконалості формальних інституцій.

Водночас така практика поступово змінювала уявлення про співвідношення формальних правил і реальної поведінки. Якщо офіційні процедури сприймалися як складні, неефективні або недоступні, використання особистих контактів ставало соціально прийнятним способом досягнення бажаного результату. Таким чином, формувалася установка, за якої ефективність вирішення питання пов'язувалася не стільки з дотриманням установленої процедури, скільки з наявністю необхідних зв'язків.

Іншим проявом деформації соціальних норм стало відчуження людини від державної власності. За умов домінування концепції «всенародної власності» та фактичного усунення приватної власності з ключових сфер економічного життя державні ресурси нерідко сприймалися як такі, що не мають конкретного власника. У повсякденній практиці це створювало моральне підґрунтя для дрібного привласнення майна підприємств та установ, яке отримало назву «несунство». Дослідження радянського повсякдення засвідчують поширеність адаптивних практик, за допомогою яких люди намагалися компенсувати матеріальні обмеження та суперечності системи (Кісь, 2017; Каляструк, 2010).

Не менш важливим наслідком тоталітарного устрою стало формування явища «подвійної моралі» – розмежування між публічною демонстрацією лояльності до офіційних норм і приватною поведінкою, що часто передбачала їх обхід. Така ситуація сприяла формуванню правового нігі-

лізму та недовіри до державних інституцій. У суспільній свідомості могла закріплюватися думка, що формальні правила є радше зовнішньою вимогою, тоді як реальне вирішення проблем відбувається через особисті контакти, взаємні послуги та неформальні домовленості (Степаненко, 2015; Чабанна, 2023).

Отже, радянська система сформувала комплекс поведінкових установок, у якому неформальні зв'язки могли сприйматися як ефективніші за формальні процедури, а обхід правил – як припустима стратегія адаптації. Важливо, однак, наголосити, що йдеться не про механічне ототожнення радянського досвіду з сучасною корупцією, а про формування соціокультурного середовища, у якому окремі практики, що сьогодні можуть створювати корупційні ризики, набували певної суспільної легітимності.

Трансформація тоталітарних поведінкових моделей у сучасні корупційні ризики. Здобуття Україною незалежності та перехід до демократичної й ринкової моделі розвитку не означали автоматичного зникнення сформованих протягом попередніх десятиліть соціальних практик. Зміна політичної системи створила нові інституційні умови, однак частина усталених моделей поведінки продовжила функціонувати, адаптуючись до нових економічних та суспільних реалій (В'ятрович, 2018; Грицак, 2019; Кульчицький, 2013).

Найбільш очевидною є трансформація феномену «блату». Якщо в радянському суспільстві особисті зв'язки часто використовувалися для доступу до дефіцитних товарів і послуг, то в пострадянських умовах аналогічний принцип міг переноситися у сферу працевлаштування, кадрових рішень, розподілу ресурсів та доступу до публічних можливостей. У результаті неформальні мережі могли набувати форм непотизму, кумівства та клієнтелізму. Проблема полягає не в самому існуванні соціальних зв'язків, а в їх використанні для отримання неправомірних переваг або обходу принципів рівного доступу.

У цьому контексті особливого значення набуває рівень довіри до державних та суспільних інституцій. Дослідження посттоталітарних суспільств демонструють, що недовіра до формальних інституцій може стимулювати орієнтацію на персоналізовані зв'язки та неформальні механізми взаємодії (Степаненко, 2015; Чабанна, 2023). За відсутності достатньої інституційної довіри громадянин може вважати особисте знайомство, посередництво або «домовленість» ефективнішими за передбачену законом процедуру.

Цей механізм безпосередньо пов'язаний із сучасним розумінням корупції. Закон України «Про запобігання корупції» визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції та передбачає комплекс інструментів для протидії корупційним проявам (Про запобігання корупції, 2014). Водночас ефективність таких механізмів залежить не лише від наявності нормативної бази, а й від суспільного сприйняття корупції та готовності громадян дотримуватися встановлених правил.

Саме тому корупція не може розглядатися виключно як сукупність індивідуальних правопорушень. Вона має також соціокультурний вимір, оскільки пов'язана з уявленнями про допустимість використання особистих зв'язків, подарунків, неформальних домовленостей чи привілейованого доступу до ресурсів (Горник, Євмєшкіна, Сімак, 2023). Формування антикорупційної культури передбачає зміну не лише поведінки окремої людини, а й суспільних уявлень про те, що є прийнятним способом досягнення мети.

Подібний механізм простежується і в освітньому середовищі. Практики формального виконання вимог, списування, використання чужих результатів або толерантності до порушень можуть відтворювати загальні моделі ставлення до правил. Водночас сучасне нормативне поле академічної доброчесності передбачає принципово інший підхід, заснований на відповідальності, чесності, довірі та дотриманні встановлених норм (Бахрушин, Ніколаєв, 2019; Про академічну доброчесність, 2025). Отже, формування доброчесної поведінки в освітньому середовищі може розглядатися як частина ширшого процесу зміни суспільних установок щодо правил, відповідальності та особистого вибору.

Таким чином, трансформацію тоталітарних поведінкових моделей доцільно розглядати не як прямий причинно-наслідковий ланцюг, а як складний процес соціокультурної спадкоємності. Окремі практики та установки змінювали зовнішню форму відповідно до нових умов, проте могли зберігати спільну логіку: перевагу неформальної домовленості над процедурою, персонального зв'язку над універсальним правилом та ситуативної вигоди над довгостроковою суспільною відповідальністю.

Подолання історико-культурного рефлексу та формування культури доброчесності. Подолання успадкованих моделей поведінки потребує не лише вдосконалення правових та інституційних механізмів, а й формування нового суспільного ставлення до правил, відповідальності та доброчесності. У цьому контексті важливим є критичне переосмислення історичного досвіду та його впливу на сучасні суспільні практики.

Історична пам'ять і культурна свідомість відіграють важливу роль у цьому процесі, оскільки дозволяють суспільству не лише фіксувати минуле, а й осмислювати походження сучасних моделей поведінки (В'ятрович, 2018; Забужко, 1994). Критичне ставлення до тоталітарної спадщини дає можливість відокремити вимушені стратегії виживання минулого від сучасних норм демократичного суспільства, де рівність, законність, особиста відповідальність і гідність мають бути основою суспільної взаємодії.

Важливим напрямом є також формування довіри до формальних інституцій та переконання у дієвості встановлених правил. Розвиток громадянського суспільства та соціального капіталу передбачає поступове зміщення акценту від персоналізованих мереж до інституційних механізмів взаємодії (Степаненко, 2015; Штомпка, 2022). Відповідно, подолання корупційних ризиків має супроводжуватися створенням умов, за яких дотримання правил є не проявом наївності чи слабкості, а соціально схвалюваною моделлю поведінки.

Особливе значення має формування культури доброчесності. Сучасні підходи до академічної доброчесності наголошують на необхідності створення середовища, у якому чесність, відповідальність, справедливість і довіра стають складовими повсякденної практики, а не лише формальними вимогами (Методичні рекомендації, 2025; Про академічну доброчесність, 2025). У ширшому суспільному контексті ці принципи можуть сприяти формуванню стійкого несприйняття корупційних практик.

Методично важливим є використання історичних прикладів, джерел повсякденності, життєвих історій та конкретних ситуацій, які дозволяють простежити зв'язок між суспільними нормами минулого і сучасними поведінковими установками. Такий підхід сприяє переходу від абстрактного засудження корупції до усвідомлення механізмів її соціального відтворення. Водночас антикорупційна освіта має орієнтуватися не лише на знання нормативно-правових положень, а й на формування здатності розпізнавати корупційні ризики та приймати відповідальні рішення (Горник, Євмєшкіна, Сімак, 2023; Методичні рекомендації, 2025; Про запобігання корупції, 2014).

Отже, подолання історико-культурного рефлексу передбачає одночасну роботу на декількох рівнях: осмислення історичного походження певних моделей поведінки; формування довіри до формальних інституцій; утвердження принципів доброчесності та особистої відповідальності. Саме поєднання цих складових створює передумови для поступового переходу від культури неформального «вирішення питань» до культури правової та етичної відповідальності.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави розглядати тоталітарну спадщину ХХ ст. як один із соціокультурних чинників формування сучасних корупційних ризиків в Україні. Її вплив не слід трактувати як пряму причинно-наслідкову залежність або як незмінну характеристику суспільства. Водночас досвід радянського минулого сформував низку поведінкових моделей, які за певних інституційних умов можуть відтворюватися у нових формах.

З'ясовано, що важливими складовими радянського побутового етосу були неформальні зв'язки, феномен «блату», практики використання державних ресурсів у приватних цілях, формалізм та подвійність моральних стандартів. У конкретних історичних умовах вони виконували адаптивну функцію, дозволяючи людині задовольняти потреби або зменшувати залежність від неефективної чи репресивної системи. Проте перенесення таких моделей у демократичне суспільство сприяє закріпленню практик, несумісних із принципами рівності, верховенства права та доброчесності.

Встановлено, що після здобуття Україною незалежності зазначені поведінкові моделі не зникли автоматично, а частково трансформувалися відповідно до нових умов. Неформальні зв'язки набули форм непотизму, кумівства та клієнтелізму; звичка обходити формальні процедури може сприяти побутовій корупції; формалізм та імітація результативності здатні проявлятися у професійній та академічній недоброчесності; недовіра до інституцій створює сприятливе середовище для персоналізованого «вирішення питань».

Водночас історична спадщина не визначає поведінку суспільства однозначно. Розвиток демократичних інституцій, громадянського суспільства, прозорих процедур та механізмів суспільного контролю створює умови для поступової зміни успадкованих моделей. У цьому процесі важливим інструментом є історико-культурна рефлексія, яка дозволяє не лише фіксувати певні поведінкові явища, а й розкривати їхнє походження, функції та наслідки.

Обґрунтовано, що освіта може виступати одним із ключових механізмів такої трансформації. Її потенціал полягає у поєднанні історичного осмислення суспільних практик із формуванням сучасних цінностей доброчесності, відповідальності, справедливості та поваги до встановлених правил. Важливою передумовою цього процесу є також інституційна послідовність самого освітнього середовища, у якому задекларовані принципи мають бути підкріплені прозорими та однаковими для всіх процедурами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахрушин В., Ніколаєв Є. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності. 41 с. URL: https://fsusgum.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Methods_2019-Final.pdf

2. В'ятрович В. (Не)Історичні миті: нариси про минулі сто років. 2-ге вид. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 174 с.

3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної нації XIX–XX століття. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.

4. Горник В., Євмєшкіна О., Сімак С. Формування антикорупційної культури українського суспільства. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2023. № 6. С. 13–18. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/6_2023/3.pdf

5. Забужко О. Філософія і культурна притомність нації. Доповідь, виголошена на 11-му Конґресі Міжнародної Асоціації Україножнавців у Львові в серпні 1993 р. Опубліковано : «Сучасність», 1994. Ч. 3. URL: https://exlibris.org.ua/zabuzko/r04.html

6. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти / Наук. ред. С. Павлюк. НАН України, Інститут народознавства. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2017. 287 с.

7. Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя. Харків : Раритети України, 2010. 386 с.

8. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 2. Київ : Темпора, 2013. 628 с.

9. Методичні рекомендації щодо застосування інструментів та механізмів для трансформації різних сфер функціонування закладів вищої освіти на засадах прозорості та доброчесності / Київ : НАЗК, 2025. 55 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1n0-D5GcS-6rXA3i0QaI89Km41uVnRZEw/view

10. Про академічну доброчесність: Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text

11. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

12. Сахань М. Корупція в сучасній Україні як джерело деструктивності влади. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2015. № 4. С. 112–129. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/de1961f2-d5ef-474c-a66a-31372c6407f6/content

13. Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики: монографія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. 420 с.

14. Чабанна М. Концепт політичної довіри та реалії посттоталітаризму (методологічний аспект). *Політичні дослідження.* 2023. № 2 (6). С. 34–57. URL: https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-2-2

15. Штомпка П. Соціальний капітал. Теорія міжособистісного простору / пер. з пол. М. Яковина. Київ : Дух і Літера, 2022. 400 с.

REFERENCES

1. Bakhrushyn V., Nikolaiev Ye. (2019) Metodychni rekomendatsii dlia zakladiv vyshchoi osvity z pidtrymky pryntsypiv akademichnoi dobrochesnosti. [Methodological recommendations for higher education institutions to support the principles of academic integrity]. 41 p. URL: https://fsusgum.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Methods_2019-Final.pdf [in Ukrainian].

2. Viatrovych V. (2018) (Ne)Istorychni myti: narysy pro mynuli sto rokiv. [Unhistorical moments: essays on the past hundred years]. 2nd ed. Kharkiv : Klub Simeinoho Dozvillia, 174 p. [in Ukrainian].

3. Hrytsak Ya. (2019) Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi natsii XIX–XX stolittia. [An outline of the history of Ukraine: the formation of a modern nation in the 19th–20th centuries]. Kyiv : Yakaboo Publishing, 656 p. [in Ukrainian].

4. Hornyk V., Yevmieshkina O., Simak S. (2023) Formuvannia antykoruptsiinoi kultury ukrainskoho suspilstva. [Formation of an anti-corruption culture in Ukrainian society]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia,* 6. 13–18. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/6_2023/3.pdf [in Ukrainian].

5. Zabuzhko O. (1994) Filosofiia i kulturna prytomnist natsii. [Philosophy and cultural consciousness of the nation]. Suchasnist, 3. URL: https://exlibris.org.ua/zabuzko/r04.html [in Ukrainian].

6. Kis O. (2017) Ukrainky v HULAHu: vyzhyty znachyt peremohty. [Ukrainian women in the GULAG: to survive means to win]. / Nauk. red. S. Pavliuk. NAN Ukrainy, Instytut narodoznavstva. Lviv : Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 287 p. [in Ukrainian].

7. Koliastruk O. (2010) Intelihentsiia USRR u 1920-ti roky: povsiakdenne zhyttia. [The intelligentsia of the Ukrainian SSR in the 1920s: everyday life]. Kharkiv : Rarytety Ukrainy, 386 p. [in Ukrainian].

8. Kulchytskyi S. (2013) Chervonyi vyklyk. Istoriia komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli. Kn. 2. [The Red Challenge. A history of communism in Ukraine from its birth to its demise. Book 2]. Kyiv : Tempora, 628 p. [in Ukrainian].

9. Metodychni rekomendatsii shchodo zastosuvannia instrumentiv ta mekhanizmiv dlia transformatsii riznykh sfer funktsionuvannia zakladiv vyshchoi osvity na zasadakh prozorosti ta dobrochesnosti (2025) [Methodological recommendations on the application of tools and mechanisms for transforming various areas of higher education institutions' functioning based on the principles of transparency and integrity]. Kyiv : NAKZ, 55 p. URL: https://drive.google.com/file/d/1n0-D5GcS-6rXA3i0QaI89Km41uVnRZEw/view [in Ukrainian].

10. Pro akademichnu dobrochesnist: Zakon Ukrainy vid 18.12.2025 № 4742-IX (2025) [On Academic Integrity: Law of Ukraine dated December 18, 2025, No. 4742-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text [in Ukrainian].

11. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII (2014) [On Prevention of Corruption: Law of Ukraine dated October 14, 2014, No. 1700-VII]. *Verkhovna Rada Ukrainy.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text [in Ukrainian].

12. Sakhan M. (2015) Koruptsiia v suchasnii Ukraini yak dzherelo destruktyvnosti vlady. [Corruption in modern Ukraine as a source of destructiveness of power]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia,* 4. 112–129. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/de1961f2-d5ef-474c-a66a-31372c6407f6/content [in Ukrainian].

13. Stepanenko V. (2015) Hromadianske suspilstvo: dyskursy i praktyky: monohrafiia. [Civil society: discourses and practices: monograph]. Kyiv : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 420 p. [in Ukrainian].

14. Chabanna M. (2023) Kontsept politychnoi doviry ta realii posttotalitaryzmu (metodolohichnyi aspekt). [The concept of political trust and the realities of post-totalitarianism (methodological aspect)]. *Politychni doslidzhennia,* 2 (6). 34–57. DOI: 10.53317/2786-4774-2023-2-2 [in Ukrainian].

15. Shtompka P. (2022) Sotsialnyi kapital. Teoriia mizhosobystisnoho prostoru. [Social capital: the theory of interpersonal space]. / Per. z pol. M. Yakovyna. Kyiv : Dukh i Litera, 400 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 396.1:305-055.2(091)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-13

Oleksandra SABOV,
orcid.org/0009-0009-2383-1636
student 4th year
Ukrainian-Hungarian Educational and Scientific Institute of Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) sabov.oleksandra@student.uzhnu.edu.ua

Lerri RONAI,
orcid.org/0000-0002-3482-9656
PhD in History and Archeology,
Associate Professor at the Department of Hungarian History and European Integration
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) lerri.ronai@uzhnu.edu.ua

POWER AND EQUAL RIGHTS – THE ROLE OF WOMEN AND THE EMERGENCE OF FEMINISM IN HISTORY

The article focuses on the concept of feminism, as it is often misunderstood nowadays. To support this, the study also takes into account the different types and waves of feminism, while addressing the history of women in leadership positions, including Margaret Thatcher, Cleopatra VII Philopator, Elizabeth I, and Maria Theresa.

The main aim of the feminist movement was to promote equality between men and women. However, there are still various instances, even today, when this notion is interpreted incorrectly, as many people think that the feminist movement is driven by misandry. For this reason, this study attempts to analyse this concept in order to clear up misunderstandings.

Feminism consists of various categories, including liberal feminism, Marxist feminism, socialist feminism, radical feminism, ecofeminism, cultural feminism, black feminism, postmodern feminism, as well as neoliberal feminism. Therefore, to gain a more comprehensive view on this concept, the study also aims to examine these types, as each of them approaches gender equality from a different perspective.

Regarding the waves of feminism, four can be distinguished, which the article also emphasizes. The first wave of feminism can be dated to the beginning of the 1800s. During this period, efforts were made to find solutions to such problems as women's right to work and study, as well as property rights, restrictions on reproductive rights, and the struggle for women's rights to vote.

The second wave of feminism can be placed between the 1960s and 1980s. This period focused on the women's roles in the workplace, the family, and questions regarding sexuality.

The third wave, which began in the 1990s, was concerned with the self-representation of women in the media and also placed emphasis on racial and queer minorities, among others.

Lastly, the formation of the fourth wave of feminism can be dated to the 2010s. This period involved protests against the abuse of women and children, while also addressing gender equality and fostering the representation of women in the media, politics, and society.

Furthermore, the study also involves the history of four women who held positions of power during their eras. It explores the reign of Cleopatra VII Philopator (69-30 BCE), who was the last Ptolemaic ruler of Egypt. Following this, the study investigates Elizabeth I (1533–1603), also known as the "Virgin Queen", whose reign is frequently referred to as the "Golden Age of England". This is followed by an exploration of the reign of Maria Theresa (1717–1780), who was the only female ruler of the Habsburg dynasty. Last but not least, the study examines the rule of Margaret Thatcher (1925–2013), also known as the "Iron Lady", who was the first female prime minister of the United Kingdom.

Key words: *feminism, types of feminism, first wave of feminism, second wave of feminism, third wave of feminism, fourth wave of feminism, Cleopatra VII Philopator, Elizabeth I, Maria Theresa, Margaret Thatcher.*

Олександра САБОВ,
orcid.org/0009-0009-2383-1636
студентка IV курсу
Українсько-угорського навчально-наукового інституту
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) sabov.oleksandra@student.uzhnu.edu.ua

Леррі РОНАЙ,
orcid.org/0000-0002-3482-9656
доктор філософії з історії та археології,
доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) lerri.ronai@uzhnu.edu.ua

ВЛАДА ТА РІВНОПРАВНІСТЬ – РОЛЬ ЖІНОК І СТАНОВЛЕННЯ ФЕМІНІЗМУ В ІСТОРІЇ

У статті розглядається поняття фемінізму, яке в наш час часто неправильно розуміють. На підтвердження цього в дослідженні також аналізуються різні види та хвилі фемінізму, а також розглядається історія жінок на керівних посадах, зокрема Клеопатри VII Філопатор, Єлизавети I, Марії Терезії та Маргарет Тетчер.

Головною метою феміністичного руху було сприяння рівності між чоловіками та жінками. Однак навіть сьогодні існують різні випадки, коли це поняття тлумачиться неправильно, оскільки багато людей вважають, що феміністичний рух рухається мізандрією. З цієї причини це дослідження намагається проаналізувати це поняття, щоб розвіяти непорозуміння.

Фемінізм складається з різних типів/рухів, включаючи ліберальний фемінізм, марксистський фемінізм, соціалістичний фемінізм, радикальний фемінізм, культурний фемінізм, екофемінізм, постмодерний фемінізм, а також неоліберальний фемінізм. Тому, щоб отримати більш комплексне уявлення про це поняття, дослідження також має на меті розглянути ці типи, оскільки кожен з них підходить до гендерної рівності з іншої перспективи.

Щодо хвиль фемінізму, можна виділити чотири, на що також наголошується в статті. Першу хвилю фемінізму можна датувати початком 1800-х років. У цей період докладалися зусилля для пошуку рішень таких проблем, як право жінок на працю та навчання, а також майнові права, обмеження репродуктивних прав та боротьба за виборчі права жінок.

Другу хвилю фемінізму можна віднести до періоду між 1960-ми та 1980-ми роками. Цей період був зосереджений на ролі жінок на робочому місці, ролі сім'ї та питаннях, пов'язаних із сексуальністю.

Третя хвиля, що розпочалася у 1990-х роках, була пов'язана з самопредставленням жінок у ЗМІ, а також, серед іншого, приділяла увагу расовим та квір-меншинам.

Нарешті, початок четвертої хвилі фемінізму можна датувати 2010-ми роками. Цей період ознаменувався протестами проти насильства над жінками та дітьми, а також був присвячений питанням гендерної рівності та сприянню представництву жінок у ЗМІ, політиці та суспільстві.

Крім того, дослідження також охоплює історію чотирьох жінок, які обіймали впливові посади у свої часи. По-перше, воно досліджує правління Клеопатри VII Філопатор (69–30 рр. до н. е.), яка була останньою правителькою Єгипту з династії Птолемеїв. Далі дослідження розглядає Єлизавету I (1533–1603), також відому як «Дівоча королева», правління якої часто називають «Золотим століттям Англії». Далі йде дослідження правління Марії Терезії (1717–1780), яка була єдиною жінкою-правителькою династії Габсбургів. І наостанок, у дослідженні розглядається правління Маргарет Тетчер (1925–2013), також відомої як «Залізна леді», яка була першою і до сьогодні єдиною жінкою-прем'єр-міністром Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: *фемінізм, типи фемінізму, перша хвиля фемінізму, друга хвиля фемінізму, третя хвиля фемінізму, четверта хвиля фемінізму, Клеопатра VII Філопатор, Єлизавета I, Марія Терезія, Маргарет Тетчер.*

Problem statement. Feminism encompasses a movement whose main aim is to create equality between women and men, enabling both genders to have equal rights in all aspects of life, as women have historically been oppressed across many areas. However, the concept of feminism is frequently misinterpreted. Even nowadays, there are many people who confuse this notion with misandry and perceive it in this way. That is why it is essential to analyse this topic comprehensively.

Exploring the different types of feminism (liberal feminism, Marxist feminism, socialist feminism, radical feminism, ecofeminism, cultural feminism, black feminism, postmodern feminism, neoliberal feminism) is meant to help create a broader picture of this notion. In addition, investigating the different waves of feminism also facilitates the understanding of its origins and development. Furthermore, analysing women in leadership positions helps place this topic in a more historical context and examine the role of

women and feminism in specific historical eras, which enhances the exploration of the topic in a more engaging and comprehensive way.

It is also important to mention that many people believe feminism is no longer needed nowadays, as equality is "already achieved" and women "possess the same rights as men in all areas of life", despite the fact that inequality still exists. For this reason, this study also addresses why feminism is not outdated but still needed today.

The examination of all the aforementioned factors enables the creation of a broader picture of feminism and helps to clarify misunderstandings.

Analysis of recent studies and publications. There have been many researchers who have dealt with the concept of feminism and the questions surrounding it. Delmar is one example of this. She notes that it is difficult to provide a precise definition of feminism, as various categories exist, and that feminism as a concept is frequently not properly treated (Delmar, R., 1986).

Another researcher who examined the concept of feminism, Haradhan, provided a clear definition and description of the various branches of feminism. He also described feminism as a movement which emerged to support women's rights in society against sexism and the patriarchy (Haradhan, K., M., 2022).

In addition, Bala (Bala, P., 2019) and Butler (Butler, J. M., 1989) write about the period before the emergence of feminism and its origin, emphasizing that certain women had already questioned and opposed the oppression of women at that time.

Regarding the four waves of feminism, Malinowska can be mentioned, as she extensively analysed each wave while defining their time periods and historical context, as well as emphasizing the issues each wave addressed (Malinowska, A., 2020).

In terms of the connection between feminism and female rulers, several researchers can be mentioned who have analysed this relationship, each examining different women in power. Thus, Burstein (Burstein, S. M., 2007) and Lartey (Lartey, S., 2024) studied Cleopatra VII Philopator. Moreover, King (King, J. N., 2020) and Heisch (Heisch, A., 1980) analysed Elizabeth I. Furthermore, Maria Theresa was studied by Goldsmith (Goldsmith, M., 1936) and Stollberg-Rilinger (Stollberg-Rilinger, B., 2020), among others. Finally, Margaret Thatcher was examined by Cannadine (Cannadine, D., 2016) and Purvis (Purvis, J., 2013).

This article aims. The main aim of the research is to analyse and interpret the concept of feminism, taking into account its major types and approaches, including liberal feminism, Marxist feminism, socialist feminism, radical feminism, ecofeminism, cultural feminism, Black feminism, postmodern feminism, and neoliberal feminism. The study also aims to identify the main waves of feminism and examine the origins, historical development, and transformation of feminist ideas. Particular attention is paid to the role of prominent women in different historical periods, including Cleopatra VII Philopator, Elizabeth I, Maria Theresa, and Margaret Thatcher, whose political activities and historical legacies contributed to the changing position and perception of women in society. Another objective is to clarify common misconceptions about feminism and critically examine the assumption that feminism is no longer necessary because gender equality has already been achieved and women have the same rights as men. Therefore, the study seeks to demonstrate why feminist ideas and the struggle for gender equality remain relevant in contemporary society.

Presentation of the main material. As Bala states in her work, for a long time, women were oppressed in various ways. For this reason, they could not even study or teach. In addition, men formed various ideas about women, coming up with exaggerated and false assumptions, which also contributed to the oppression of women. These factors played a significant role in the emergence of feminism (Bala, P., 2019: 171).

Most of the time, they used the Book of Genesis (from the Bible) to prove their own assumptions, emphasizing that Adam's creation took place first, and Eve's only after that. They also compared women to Eve from the Bible, claiming that all women have the same characteristics as Eve, and by nature they are all disobedient, unfaithful, and prone to temptation, among others (Bala, P., 2019: 171).

According to Alcoff, the root of the oppression of women by patriarchy comes from the biological differences between men and women, notably that women can create new life, and bring children into the world, while men cannot (Alcoff, L., 1988: 410).

As Bala stated, feminism emerged from the Latin word "femina". The concept of feminism was first formulated around 1830 by Charles Fourier, who was a French utopian writer. However, it only entered the public consciousness around 1892 with the help of a female politician and actress, Marguerite Durand. She was the one who convened an assembly to press for women's social rights (Bala, P., 2019: 170–171).

However, based on the research of Bala (2019), the first person who recognised the injustice toward women was a man, namely Francois Poullain de La Barre. As a theologian, he wrote and published a tract in 1673 titled *"The Equality of the Two Sexes"*. In this work he directly argued that women are, by nature,

no less intelligent than men, and that they would be able to hold their own in both creative and intellectual fields if they were provided with the same opportunities as men, including access to studying in educational institutions (Bala, P., 2019: 170).

In contrast, based on earlier research, Christina de Pizan, who in her work *"The Book of the City of Ladies"*, in 1405, already stood up against the misogynistic literature of her time, while utilising history and the deeds of great women in the past (such as Queen Esther from the Bible, the Sabine women, Clothilda, and other saints, including the Virgin Mary) to defend women from the misogynistic views of that time, such as the supposedly innate sins associated with women, and women's supposed weakness (Butler, J. M., 1989).

Feminist movements addressed several issues and topics. They aimed to combat gender inequality, workplace inequality, and to promote reproductive rights, among others. They also focused on intersectionality and the elimination of gender-based violence (Bala, P., 2019: 170–175).

However, many people misunderstand this concept. This misinterpretation is caused by various aspects. One of these factors is the stereotype that feminists are man-haters, and that feminism is motivated by anti-male sentiment (Hopkins-Doyle, A., et al., 2024: 9). Moreover, another study suggests that many people think feminism is solely about women (probably because of its name), while it serves the interests of both women and men. Neeraja also suggests that the misinterpretation of this notion is also caused by the spread of pseudo-feminism, which involves content (including online content) labelled as feminist, while such content shows a false narrative and depict women as superior to men (Neeraja, S. S., 2023: 89–90). Bennett also includes neoliberal feminism as a cause of the misconceptions surrounding feminism (Bennett, S. L., 2024).

Regarding the categories of feminism, several can be highlighted, such as liberal feminism, Marxist feminism, socialist feminism, radical feminism, ecofeminism, cultural feminism, black feminism, postmodern feminism, as well as neoliberal feminism (Haradhan, K., M., 2022: 11–20).

Liberal feminism is an ideology which emerges from the liberal political theory inspired by the French revolution (Haradhan, K., M., 2022: 14), and based on two concepts, freedom and equality (Law, S. A., 2019). As Haradhan (2022) mentions, liberal feminism emphasises women's equality, personal freedom, equal opportunities, and the protection of women's rights. It criticises the perspective which states that women are, by nature, both intellectually and physically weaker and more subordinate than men, and also states that these views are based on outdated beliefs. In addition, it also points out that women are often judged based on their gender rather than their individual merits, while men are judged according to their own merits, which also leads to inequality (Haradhan, K., M., 2022: 14–15).

According to Haradhan (2022), Marxist feminism is based on the political philosophy of Marxism (founded by Karl Marx and Friedrich Engels), which claims that social development is determined by class struggles. Due to capitalism, two classes emerged, such as bourgeoisie (owners) and proletariat (working class). The main aim determined by Marxism is to abolish the oppression of the working class, which is caused by the ruling class (using tools such as religion, law, etc.) (Haradhan, K., M., 2022: 15–16). Based on MacKinnon (1982), both feminism and Marxism are about power and its distribution, as well as inequality (MacKinnon, C. A., 1982: 645). Thus, Marxist feminism states that it is not men who are responsible for women's oppression, but rather capitalism (a system formed by both women and men). Therefore, women should not fight against men in terms of oppression, but against capitalism, which causes it (Haradhan, K., M., 2022: 15–16).

In contrast, socialist feminism emerged in response to criticism of Marxist feminism, arguing that capitalism is not the only factor causing the oppression of women, but also patriarchy (Armstrong, E., 2020). Thus, this approach examined inequality in terms of both social class and gender (Haradhan, K., M., 2022: 16–17).

According to radical feminism, the main idea is that women form a marginalised group, and their oppression is caused by patriarchy, which upholds the subordination of women. This ideology also states that the aforementioned system is supported by social institutions (e. g., law, religion, family) and cultural norms. Radical feminism suggests that women can never be safe from abuse carried out by men (Rowlan, R., Klein, R., 1996: 68). Therefore, they place special attention on topics connected to the different forms of abuse, such as sexual harassment and assault, domestic violence, and child abuse. Radical feminists also believe that society forces women into roles as mother, housewife, or sexual partner, thus institutionalising their subordinated position (Haradhan, K., M., 2022: 17–18).

The ideology of ecofeminism argues that patriarchy and male dominance are the causes of environmental destruction. For this reason, it believes that patriarchy should be abolished in order to solve environmental issues. However, this should not result in

matriarchy, but rather in the establishment of balance between the two genders (Howell, N. R., 1997).

According to Alcoff (1988), the main focus of cultural feminism is the re-evaluation and strengthening of the female nature, as well as the characteristics associated with women (e.g., care, cooperation, creativity). Cultural feminists believe that female values are underestimated in patriarchal society, therefore, one of its aims is to protect and liberate those (Alcoff, L., 1988: 409). To achieve this, another aim is to create places and communities for women which are free from patriarchal influences, such as women-only galleries, gyms, and magazines, among others (Haradhan, K., M., 2022: 19).

In his work, Haradhan (2022) explains that Black feminism stands up against the oppression of women, while emphasising that women of colour are also valuable, and that their liberation is essential. This highlights that women of colour face two forms of oppression at the same time, involving both their racial identity and their gender. Later, the Black Feminist Movement fought against racism and sexism toward women of colour, as well as class-based oppression (Haradhan, K., M., 2022: 19–20).

The era of postmodern feminism, due to various changes in society (such as increased divorce rates and the spread of sexually transmitted diseases), raised many questions, which led to the re-evaluation of the relationship between women and men. The movement's main aim was still the protection of women's social rights and interests. However, it also led to the questioning of those feminists who attempted to undermine the traditional family model. Postmodern feminists did not believe that patriarchy is the only factor which leads to the oppression of women. They argued that women cannot be placed into one unified group, and that there is no such phenomenon as a unified feminist viewpoint or approach, as the identity of all women depends on various factors such as class, ethnicity, and sexuality. Therefore, oppression can be caused by these elements, including patriarchy (Haradhan, K., M., 2022: 20).

Lastly, neoliberal feminism can also be added. As Bennett (2024) mentions, this type of feminism views individual success and personal empowerment as the main tools for creating equality between the two genders. This kind of feminism helps women to take control of their lives and strive to achieve their goals. However, Bennet sees it as problematic because, based on her viewpoint, it creates a competitive environment among women. Instead of defining common goals to achieve equality, it focuses on individual empowerment rather than collective action. She argues that, in this kind of feminism, feminist ideology becomes a marketing tool, for example in the form of feminist slogans and advertisements on cosmetics (Bennett, S. L., 2024).

In her work, Malinowska (2020) explains that feminist movements unfolded in four waves. The first wave of feminism can be traced back to the 1800s. Its starting point was the Seneca Falls Convention in 1848. This movement was the most active in the United States of America and Western Europe. During this period, efforts to solve such problems as women's right to work and study, as well as property rights, restrictions on reproductive rights, and the struggle for women's right to vote took place. In the latter, the International Women Suffrage Alliance played a significant role (Malinowska, A., 2020: 1–3). This era also involved topics as anti-colonialism, sexual sovereignty, racial injustice, as well as struggles for peace and immigrants' rights (Marino, K. M., Ware, S., 2022: 2–49). Based on Malinowska (2020), in this wave women of colour were not included yet. The main tools of this wave's movements were public gatherings and both oral and written manifestations, while the press also played an important role in these movements. However, feminist activists were often portrayed in the press as rude, unfeminine, and man-hating individuals. In this wave, several achievements were made, including the emergence of the first newspaper edited by women in America, "The Lily", as well as the French magazine "Le Voix des Femmes". These allowed women to make their voices heard. Women could also achieve financial independence as a result of the "Married Women's Property Acts". In addition, women's suffrage was achieved as well (Malinowska, A., 2020: 2–3).

The second wave of feminism emerged after World War II and was present between the 1960s and 1980s. This period focused on the role of women in the workplace and in the family, and questions regarding sexuality, women's place in society and women's experiences (Malinowska, A., 2020: 3–4). Gosse (2005) mentions that women spoke out in support of changing the division of labour between women and men, and women's entry into such fields which were dominated by men, such as construction sites, coal mines, as well as law and engineering schools, among others (Gosse, V., 2005). At that time, television broadcasting also emerged. Therefore, there was a struggle for women's presence and representation in television. However, men dominated this field as well, and women were only placed in administrative or entertainment roles (Malinowska, A., 2020: 3–4). Gosse (2005) reports that during this wave most achievements happened regarding the workplace and within families (Gosse, V., 2005). For the representation of women, the *"National*

Organization for Women" and the *"Media Workshop"* played a big role, as well as media projects such as *"Electra Rewired"* and *"Womankind"*, as these were the first radio programmes which dealt with women's problems. Furthermore, feminist magazines can also be mentioned, such as *"Ms. Magazine"*, while the *"Media Report to Women"* observed in the US that women are equally represented in the media as men. The regulation on gender equality in the media was finally adopted by the Council of Europe in 1984 (Malinowska, A., 2020: 3–4).

The third wave of feminism, which began in the 1990s, was concerned with the self-representation of women in the media and (Malinowska, A., 2020: 4–5), in contrast to the previous waves, it also paid attention to racial and queer minorities (McRobbie, A., 2004). During this period, the emergence of the internet took place, and feminists saw cyberspace as a great tool for emancipation and creativity (Malinowska, A., 2020: 4–5), (the emergence of cyberfeminism in 1991, whose main aim was to draw attention to gender power differences experienced in the digital sphere) (Hawthorne, S., Klein, R., 1999). This gave women opportunities for communication as well as self-representation. At that time, DIY culture also spread, which enabled women to create content individually. During this wave, great emphasis was placed on individuality and diversity. However, as women began to gain more independence both socially and professionally, antifeminism appeared, which according to Susan Faludi, was sustained by antifeminist myth spread by the media (Malinowska, A., 2020: 4–5). Besides that, the ideology of postfeminism also played a major part in this. According to McRobbie, it was stated that *"feminism is dead"* and attempted to merge the traditional female role with modern independence (McRobbie, A., 2004). This leads to the appearance of a hybrid female image, which combines these two roles while frequently ridiculing feminism and situating it within consumer culture. Programmes with such female characters include *Sex and the City*, *Bridget Jones's Diary* and *Ally McBeal* (Malinowska, A., 2020: 4-5).

The fourth wave of feminism began to form during the 2010s. This happened both through hashtags, campaigns (e.g., *MeToo*), projects (e.g., *Everyday Sexism Project*) on the internet, as well as through street protests addressing abuse committed against women and children. Building on this, the period of the fourth wave involved protests against the abuse of women and children, while also addressing gender equality and fostering the representation of women in the media, politics, and society. These efforts included research institutions such as the *"Geena Davis Institute on Gender in Media"*, films such as the *"Miss Representation"*, and last but not least, online platforms such as *"A Women's Thing"* (2014) (Malinowska, A., 2020: 5).

As for women in positions of power, *Margaret Thatcher* (1925-2013), also known as the *"Iron Lady"*, can be mentioned, as she was the first female prime minister of the United Kingdom between 1979 and 1990. She entered Parliament in 1959 (Purvis, J., 2013). However, as Cannadine states, her breakthrough in the political field only occurred in the 1970s (Cannadine, D., 2016). At first, she held the position of Minister of Pensions, and later she became the Secretary of State for Education and Science, where she was the only female member of the Cabinet. Following this, she was elected leader of the Conservative Party in 1975 (Purvis, J., 2013).

Margaret Thatcher is significant in history because she transformed Great Britain's socio-economic system. She integrated a radical free-market programme, privatised those utilities which were owned by the government, decreased government spending, including student loan systems, among others. Regarding international relations, she urged an end to the Cold War and took a strong stance on the Falklands War. She also maintained a strong partnership with Ronald Reagan, as she was strongly opposed to Soviet Communism (Purvis, J., 2013).

At the time when Margaret Thatcher entered the House of Commons, she was already criticised for her clothing, hairstyle, and voice. For this reason, she also took voice training lessons. Moreover, it was often suggested that her femininity opened the path to success for her. Based on the work of Purvis, one Conservative representative wrote in his diary that he *"became distracted because of Thatcher's ankle"*. The French president at the time also made a sexist remark about her. However, as Purvis argues, her parliamentary success cannot be explained solely by these assumptions (Purvis, J., 2013).

Margaret Thatcher proved that a woman can also rule a major Western country. Therefore, there were several ambitious women who looked up to her (Purvis, J., 2013). However, as the relevant literature suggests, she did not take significant steps to advance gender equality laws (Ribberink, J. C. A. P., 2005). For this reason, many women were disappointed in her leadership (Purvis, J., 2013). She did not pursue women-friendly policies, thus not advancing childcare, nursery provision, and equal pay. Based on Purvis' work (2013), she did not even employ women in her cabinet. During her time in office, only one woman held a position, Baroness Young, as Leader of the House of Lords. According to Ribberink, this was

likely because she did not want others to see her as feminist or weak (Ribberink, J. C. A. P., 2005: 177). Purvis further explains that Margaret Thatcher did not consider herself a feminist and later even stated, *"Feminism is poison"* (Purvis, J., 2013).

In addition to Margaret Thatcher, *Cleopatra VII Philopator* (69–30 BCE), the last Ptolemaic ruler of Egypt, can also be mentioned. She is often portrayed in history as a symbol of sexuality and power (Hopkins-Doyle, A., et al., 2024). As Lartey explains, Cleopatra has frequently been referred to in history as a femme fatale and seductress, an image that derives solely from Roman propaganda and later Eurocentric historiography (Lartey, S., 2024). Another example of a female ruler is *Elizabeth I* (1533–1603), also known as the *"Virgin Queen"* (Heisch, A., 1980), whose reign is frequently referred to as the *"Golden Age of England"*. As Feaver explains, John Knox stated in one of his works that women are not fit to rule, as they are considered to be by nature weaker. He also mentioned that the only exception exists when God himself makes an exception. Elizabeth I utilised this exceptionality, presenting herself as someone placed on the throne by God. Thus, this exceptionality applied only to her and not to others. This also shows that if a woman comes to the throne, the system does not become less patriarchal, as a woman can also play a role in maintaining this system (Feaver, A., 2018). Apart from Elizabeth I, *Maria Theresa* can also be noted, as she was the only female ruler of the Habsburg dynasty. Goldsmith suggests that Maria Theresa believed that the place of women was at home, in service to their husbands, not in the state councils. She thought of herself as an exception and believed that she was chosen for this task by God (Goldsmith, M., 1936).

Although many believe that equality has already been achieved, feminism is still necessary and remains important today. As Pathak and Kariwala mention, there are still issues that are in need of solutions, such as the high rates of sexual violence, discrimination in the workplace, the restricted protection of reproductive rights, and the increase in online harassment (Pathak, Ms. A., Kariwala, Ms. H., 2251–2253). Furthermore, based on a report issued by the European Union in 2024, the employment rate is still higher among men than among women within the member states. In addition, the wage gap is still above 10%. Even in 2022, there were countries in which this rate exceeded 15%. In addition, further work is still required to achieve equal representation. Moreover, *"The Progress on the Sustainable Development Goals: The Gender Snapshot 2024"* annual report states that gender equality in parliaments will only be achieved approximately in 2063. What is more, at least 137 years are needed to bring women and girls out of extreme poverty. Another problem, among others, is child marriage, as one in four girls are married as children (UN Women & United Nations, Department of Economic and Social Affairs., 2024: 2–13).

Conclusion. Feminism promotes equality between men and women, and during the different eras these movements addressed several issues and topics. They aimed to combat gender and workplace inequality and to promote reproductive rights, among others. They also focused on intersectionality and the elimination of gender-based violence. However, the topic of feminism involves various misconceptions and misinterpretations, as many people think that the movement of feminism is driven by misandry. This movement involves various types and four waves. To provide a more historical perspective on this topic, the examination of female rulers is also important. For this reason, during this study the names of Margaret Thatcher, Cleopatra VII Philopator, Elizabeth I, and Maria Theresa are also mentioned. In opposition to common misconceptions, feminism is still needed today, as various issues still need to be addressed, including the high rates of sexual violence, workplace discrimination, the restricted protection of reproductive rights, the increase in online harassment, and the rates of child marriage, among others.

BIBLIOGRAPHY

1. Alcoff L. Cultural Feminism Versus Post-Structuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory. Signs: Journal of Women in Culture and Society. 1988. Vol. 13, No. 3. P. 405–436.
2. Armstrong E. Marxist and Socialist Feminism. Study of Women, Gender, and Sexuality: Faculty Publications. Northampton, MA: Smith College, 2020.
3. Bala P. Feminism: An Overview. International Journal of English Language, Literature and Humanities. 2019. Vol. 7, Issue 12.
4. Bennett S. L. The Commodification of Feminism: A Critical Analysis of Neoliberal Feminist Discourse. Studies in Social Science & Humanities. 2024. Vol. 3, No. 5. P. 47–56.
5. Burstein S. M. The Reign of Cleopatra. Norman: University of Oklahoma Press, 2007. 179 P.
6. Butler J. M. Feminism and History. Gender and History. 1989. Vol. 1, No. 3. P. 251–272.
7. Cannadine D. Margaret Thatcher: A Life and Legacy. Oxford: Oxford University Press, 2016. P. 1–162.
8. Delmar R. What Is Feminism? Oxford: Blackwell Publishers, 1986. 246 P.
9. Feaver A. "More Than a Woman": Elizabeth I's Self-Representation as an Exceptional Woman in "The Golden Speech". Inquiry@Queen's Undergraduate Research Conference Proceedings. 2018.
10. Goldsmith M. Maria Theresa of Austria. London: Arthur Barker Ltd, 1936. 300 p.

11. Gosse V. Women's Liberation and Second-Wave Feminism: "The Personal Is Political". Rethinking the New Left. 2005. P. 153–170.
12. Haradhan K. M. An Overview on the Feminism and Its Categories. Research and Advances in Education. 2022. Vol. 1, No. 3. P. 11–26.
13. Hawthorne S., Klein R. CyberFeminism: Connectivity, Critique and Creativity. Spinifex Press, 1999. 17 p.
14. Heisch A. Queen Elizabeth I and the Persistence of Patriarchy. Feminist Review. 1980. Vol. 4, Issue 1. 45-56 P.
15. Hopkins-Doyle A., Petterson A. L., Leach S., Zibell H., Chobthamkit P., Binti Abdul Rahim S., Blake J., Bosco C., Cherrie-Rees K., Beadle A., Cock V., Greer H., Jankowska A., Macdonald K., English A., Wai Lan Yeung V., Asano R., Beattie P., Bernardo A. B. I., … Sutton R. M. The Misandry Myth: An Inaccurate Stereotype About Feminists' Attitudes Toward Men. Psychology of Women Quarterly. 2024. Vol. 48, No. 1. P. 8–37. DOI: https://doi.org/10.1177/03616843231202708.
16. Howell N. R. Ecofeminism: What One Needs to Know. Zygon: Journal of Religion & Science. 1997. Vol. 32, No. 2. P. 231–241.
17. King J. N. Queen Elizabeth I: Representations of the Virgin Queen. Renaissance Quarterly. 2020. Vol. 43, No. 1. P. 30–74.
18. Lartey S. The Influence of Cleopatra on Ancient Egyptian Culture and Politics in the Context of the Ancient World. 2024. 15 p.
19. Law S. A. In Defense of Liberal Feminism. Research Handbook on Feminist Jurisprudence. 2019. P. 24–43.
20. MacKinnon C. A. Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory. Feminist Theory. 1982. Vol. 7, No. 3. P. 515–544.
21. Malinowska A. Waves of Feminism. The International Encyclopedia of Gender, Media, and Communication. 2020. P. 1–7.
22. Marino K. M., Ware S. Rethinking "First Wave" Feminisms: An Introduction. Signs: Journal of Women in Culture and Society. 2022. Vol. 47, No. 4. P. 811–816.
23. McRobbie A. Post-feminism and Popular Culture. Feminist Media Studies. 2004. Vol. 4, No. 3. P. 255–264.
24. Neeraja S. S. Feminism vs Pseudo-feminism: Analysing Women's Engagement with Pseudo-feminist Discourse on Social Media. Communication & Journalism Research. 2023. Vol. 12, No. 2. P. 89–102.
25. Pathak A., Kariwala H. Relevance of Feminism in Current Era. International Journal of Research Publication and Reviews. 2024. Vol. 5, No. 5. P. 2251–2253.
26. Purvis J. What Was Margaret Thatcher's Legacy for Women? Women's History Review. 2013. Vol. 22, No. 6. P. 1014–1018.
27. Ribberink J. C. A. P. "I Don't Think of Myself as the First Woman Prime Minister": Gender, Identity and Image in Margaret Thatcher's Career. Making Reputations: Power, Persuasion and the Individual in Modern British Politics. London: I. B. Tauris, 2005. P. 167–229.
28. Rowland R., Klein R. Radical Feminism: History, Politics, Action. Radically Speaking: Feminism Reclaimed. North Melbourne: Spinifex Press, 1996. P. 9–36.
29. Stollberg-Rilinger B. Maria Theresa and the Love of Her Subjects. Austrian History Yearbook. 2020. P. 1–12. DOI: https://doi.org/10.1017/S0067237820000041.
30. UN Women, United Nations Department of Economic and Social Affairs. Progress on the Sustainable Development Goals: The Gender Snapshot 2024. United Nations, 2024. 35 p.

REFERENCES

1. Alcoff L. (1988) та Cultural Feminism Versus Post-Structuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory, Signs: Journal of Women in Culture and Society, Vol. 13, No. 3, P. 405–436.
2. Armstrong E. (2020) та Marxist and Socialist Feminism, Smith College, Study of Women, Gender, and Sexuality: Faculty Publications, Northampton, MA.
3. Bala P. (2019) та Feminism: An Overview, International Journal of English Language, Literature and Humanities, Vol. 7, Issue 12.
4. Bennett S. L. (2024) та The Commodification of Feminism: A Critical Analysis of Neoliberal Feminist Discourse, Studies in Social Science & Humanities, Vol. 3, No. 5, P. 47–56.
5. Burstein S. M. (2007) та The Reign of Cleopatra, University of Oklahoma Press, Norman, 179 P.
6. Butler J. M. (1989) та Feminism and History, Gender and History, Vol. 1, No. 3, P. 251–272.
7. Cannadine D. (2016) та Margaret Thatcher: A Life and Legacy, Oxford University Press, Oxford, P. 1–162.
8. Delmar R. (1986) та What Is Feminism?, Blackwell Publishers, Oxford, 246 P.
9. Feaver A. (2018) та "More Than a Woman": Elizabeth I's Self-Representation as an Exceptional Woman in "The Golden Speech", Inquiry@Queen's Undergraduate Research Conference Proceedings.
10. Goldsmith M. (1936) та Maria Theresa of Austria, Arthur Barker Ltd, London, 300 p.
11. Gosse V. (2005) та Women's Liberation and Second-Wave Feminism: "The Personal Is Political", Rethinking the New Left, P. 153–170.
12. Haradhan K. M. (2022) та An Overview on the Feminism and Its Categories, Research and Advances in Education, Vol. 1, No. 3, P. 11–26.
13. Hawthorne S., Klein R. (1999) та CyberFeminism: Connectivity, Critique and Creativity, Spinifex Press, 17 p.
14. Heisch A. (1980) та Queen Elizabeth I and the Persistence of Patriarchy, Feminist Review, Vol. 4, Issue 1, 45-56 P.
15. Hopkins-Doyle A., Petterson A. L., Leach S., Zibell H., Chobthamkit P., Binti Abdul Rahim S., Blake J., Bosco C., Cherrie-Rees K., Beadle A., Cock V., Greer H., Jankowska A., Macdonald K., English A., Wai Lan Yeung V., Asano R., Beattie P.,

Bernardo A. B. I., … Sutton R. M. (2024) та The Misandry Myth: An Inaccurate Stereotype About Feminists' Attitudes Toward Men, Psychology of Women Quarterly, Vol. 48, No. 1, P. 8–37, DOI: https://doi.org/10.1177/03616843231202708.

16. Howell N. R. (1997) та Ecofeminism: What One Needs to Know, Zygon: Journal of Religion & Science, Vol. 32, No. 2, P. 231–241.

17. King J. N. (2020) та Queen Elizabeth I: Representations of the Virgin Queen, Renaissance Quarterly, Vol. 43, No. 1, P. 30–74.

18. Lartey S. (2024) та The Influence of Cleopatra on Ancient Egyptian Culture and Politics in the Context of the Ancient World, 15 p.

19. Law S. A. (2019) та In Defense of Liberal Feminism, Research Handbook on Feminist Jurisprudence, P. 24–43.

20. MacKinnon C. A. (1982) та Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory, Feminist Theory, Vol. 7, No. 3, P. 515–544.

21. Malinowska A. (2020) та Waves of Feminism, The International Encyclopedia of Gender, Media, and Communication, P. 1–7.

22. Marino K. M., Ware S. (2022) та Rethinking "First Wave" Feminisms: An Introduction, Signs: Journal of Women in Culture and Society, Vol. 47, No. 4, P. 811–816.

23. McRobbie A. (2004) та Post-feminism and Popular Culture, Feminist Media Studies, Vol. 4, No. 3, P. 255–264.

24. Neeraja S. S. (2023) та Feminism vs Pseudo-feminism: Analysing Women's Engagement with Pseudo-feminist Discourse on Social Media, Communication & Journalism Research, Vol. 12, No. 2, P. 89–102.

25. Pathak A., Kariwala H. (2024) та Relevance of Feminism in Current Era, International Journal of Research Publication and Reviews, Vol. 5, No. 5, P. 2251–2253.

26. Purvis J. (2013) та What Was Margaret Thatcher's Legacy for Women?, Women's History Review, Vol. 22, No. 6, P. 1014–1018.

27. Ribberink J. C. A. P. (2005) та "I Don't Think of Myself as the First Woman Prime Minister": Gender, Identity and Image in Margaret Thatcher's Career, I. B. Tauris, London, Making Reputations: Power, Persuasion and the Individual in Modern British Politics, P. 167–229.

28. Rowland R., Klein R. (1996) та Radical Feminism: History, Politics, Action, Spinifex Press, North Melbourne, Radically Speaking: Feminism Reclaimed, P. 9–36.

29. Stollberg-Rilinger B. (2020) та Maria Theresa and the Love of Her Subjects, Austrian History Yearbook, P. 1–12, DOI: https://doi.org/10.1017/S0067237820000041.

30. UN Women, United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2024) та Progress on the Sustainable Development Goals: The Gender Snapshot 2024, United Nations, 35 p.

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 355.43:94(44)«1805/1815»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-14

Анатолій ТКАЧУК,
orcid.org/0000-0001-5219-8571
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) atkachuk.vnu@gmail.com

Дарина ЯЦЮК,
orcid.org/0009-0001-4032-6238
студентка ІІ курсу магістратури факультету історії політології та національної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) darysia95@gmail.com

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА: ЕВОЛЮЦІЯ ВІД АУСТЕРЛІЦА ДО ВАТЕРЛОО

У статті проаналізовано особливості трансформації стратегії і тактики Наполеона Бонапарта впродовж 1805–1815 рр. Досліджується процес еволюції його військового мистецтва від тріумфу під Аустерліцем у 1805 р. до краху під Ватерлоо в 1815 р. Звернено особливу увагу на характер військових кампаній і вирішальних поєдинків, які впродовж означеного періоду відчутно відрізнялися змінами в суті військової доктрини і відсутністю адекватної реакції французького імператора на очевидну адаптацію дій командування армій противників до його манери підготовки військових операцій і ведення бою. Розглядаються переміни його стратегії, тактики маневрування військами, використання артилерії та причини деградації таланту полководця в умовах нових реалій європейських воєн.

Аргументовано твердження, що навіть найкращі стратеги можуть нехтувати актуальною інформацією, припускаючись серйозних помилок. Це стало однією з причин переходу від блискучих перемог до нищівних поразок.

Обґрунтовано твердження про те, що Наполеон пройшов шлях від креативного стратега військової справи, що випереджав свій час, до заручника власних масштабних схем, які він не зміг вписати в геополітичну ситуацію, що змінювалася дуже динамічно. З роками командний склад французів змінювався, а імператор почав покладатися на лобові удари та чисельну перевагу замість креативних маневрів. Означено вплив геополітичних факторів та виснаження ресурсів Франції на результати військових кампаній.

Діяльність Наполеона довела, що навіть геніальна тактика і стратегія не є абсолютною перевагою в протистоянні з об'єднаною економічною та військовою могутністю коаліції європейських держав.

Загалом, можна стверджувати, що військове мистецтво Наполеона Бонапарта зазнало очевидної стагнації. Цим вдало й ефективно скористалися його противники, які змогли пристосуватися до наполеонівської стратегії ведення бою і впровадити власні результативні контрзаходи. Зрештою саме ця передбачуваність і шаблонність стали однією з головних причин остаточної поразки Наполеона і назавжди завершили епоху його тріумфів.

Ключові слова: *військова кампанія, коаліція, Наполеон, стратегія, тактика, Франція.*

Anatoliy TKACHUK,
orcid.org/0000-0001-5219-8571
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of World History
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) Tkachuk.Anatoliy@vnu.edu.ua

Daryna YATSYUK,
orcid.org/0009-0001-4032-6238
2nd year master's degree student at the Faculty of History, Political Science and National Security
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) darysia95@gmail.com

NAPOLEON BONAPARTE'S STRATEGY AND TACTICS: EVOLUTION FROM AUSTERLITZ TO WATERLOO

The article analyzes the features of the transformation of Napoleon Bonaparte's strategy and tactics during 1805–1815. The process of evolution of his military art from the triumph at Austerlitz in 1805 to the collapse at Waterloo in 1815 is studied.

Special attention is paid to the nature of military campaigns and decisive battles, which during the specified period were noticeably distinguished by changes in the essence of military doctrine and the lack of an adequate reaction of the French emperor to the obvious adaptation of the actions of the command of the enemy armies to his manner of preparing military operations and conducting combat. Changes in his strategy, tactics of maneuvering troops, the use of artillery and the reasons for the degradation of the commander's talent in the conditions of the new realities of European wars are considered.

The statement is argued that even the best strategists can neglect current information, making serious mistakes. This became one of the reasons for the transition from brilliant victories to devastating defeats.

The assertion that Napoleon went from a creative military strategist who was ahead of his time to a hostage of his own large-scale schemes, which he could not fit into the geopolitical situation, which was changing very dynamically, is substantiated. Over the years, the command structure of the French changed, and the emperor began to rely on frontal strikes and numerical superiority instead of creative maneuvers. The influence of geopolitical factors and the depletion of France's resources on the results of military campaigns is indicated.

Napoleon's activities proved that even brilliant tactics and strategy are not an absolute advantage in confronting the combined economic and military power of a coalition of European states.

In general, it can be argued that the military art of Napoleon Bonaparte underwent obvious stagnation. This was successfully and effectively used by his opponents, who were able to adapt to Napoleon's strategy of warfare and implement their own effective countermeasures. Ultimately, it was this predictability and patterning that became one of the main reasons for Napoleon's final defeat and forever ended the era of his triumphs.

Key words: *military campaign, coalition, Napoleon, strategy, tactics, France.*

Постановка проблеми. Аналіз військового мистецтва Наполеона залишається актуальним і полягає в тому, щоб простежити, характер та результати змін тактики й стратегії військових операцій Наполеона в період 1805–1815 рр., проаналізувати причини початкових успіхів військової доктрини полководця, адаптацію дій армій противників до його манери ведення бою. Це дає можливість з'ясувати, як з часом занепадають сильні армії і чому навіть найкращий стратег може припуститися серйозних помилок.

Аналіз досліджень. Військове мистецтво Наполеона Бонапарта досі залишається темою, яка привертає увагу багатьох істориків. Саме тому, літературна та джерельна база є досить широкою. Очевидно, що зарубіжних досліджень є значно більше, ніж вітчизняних, втім українські історики теж роблять свої внески у вивчення даної проблеми. Зокрема, у праці О. Сотніченка проаналізовано стан війська та розвиток артилерії тієї епохи, а в роботі І. Вегеша – політичні плани Бонапарта. Варто звернути увагу на узагальнюючу працю О. Мустафіна де безпосередньо висвітлюється наполеонівський період європейської історії (О. В. Сотніченко, І. Вегеш, О. Р. Мустафін).

Зарубіжну літературу можна умовно розділити на дві групи. Перша – дослідження особи Наполеона біографічним методом. До таких можна віднести праці істориків серед яких Девід Чандлер, Жан Тюлар, Ендрю Робертс, які дають можливість методом синтетичного опису людини як особи і суб'єкта діяльності відтворити загальну картину його життя та здобутків (D. Chandler, J. Tulard, A. Roberts). Друга група – присвячена окремим кампаніям чи битвам Бонапарта. Сюди, наприклад, можна віднести дослідження грузинського науковця Олександра Мікаберідзе, який має багато робіт по наполеонівській епосі (A. Mikaberidze).

Важливим джерелом слугують і спогади очевидців – мемуари французьких генералів Коленкура, Сегюра та маршала Макдональда. Вони допомагають краще зрозуміти психологічний стан армії та реальну ситуацію на полі бою (A. Caulaincourt, P.-P. Ségur, J.-B. Macdonald).

Загальний аналіз досліджень даної проблематики засвідчує, що на сьогодні перспективним є відхід від традиційного опису «злетів і падінь» та зосередження на мікроісторії, інформаційних та логістичних аспектах.

Мета статті полягає в спробі аналізу еволюції військового мистецтва Наполеона Бонапарта, а також в з'ясуванні причин трансформації стратегічних результатів від блискучих перемог до нищівних поразок.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб зрозуміти стратегію і тактику Наполеона в період 1805–1815 рр., потрібно з'ясувати ким був Наполеон Бонапарт. Як йому вдалося прийти до влади у Франції, яка після Великої французької революції перебувала у стані хаосу, завоювати довіру народу і створити найбоєздатнішу армію того часу.

Свою військову кар'єру Бонапарт розпочав звичайним артилерійським офіцером. Він активно підтримував революційні ідеї, завдяки чому його кар'єрний ріст відбувався дуже швидко і вже у віці 24 років він здобув чин бригадного генерала. Вдалі військові операції в Італії та Єгипті принесли Наполеону велику популярність серед французів (Tulard, 1977: 21).

У 1799 р. Наполеон разом з групою змовників здійснив державний переворот, наслідком якого стала ліквідація Директорії та розпуск парламенту (Вегеш, 2004: 44). Влада перейшла до трьох консулів, серед

яких Наполеон став Першим і фактичним керівником Франції, якому належала вся повнота влади.

Наполеон розумів, що без боєздатної армії не буде сильної держави, тому перші реформи які він почав реалізовувати в Франції стосувалися саме військової сфери. По-перше, було введено обов'язкову військову службу для всіх молодих людей. По-друге, скасовувалися привілеї для знаті, відтоді просування по службі стало залежати лише від особистих якостей, розуму та бойових заслуг. Як говорив сам Наполеон: «Моє головне правило: кар'єра відкрита для талантів, незалежно від народження чи багатства» (O'Meara, 1822). По-третє, запроваджувалася жорстока боротьба з корупцією у сферах забезпечення армії провізією, фуражем, обмундируванням та озброєнням. Саме для цього було створено відповідне міністерство, яке відповідало за військову логістику. Одним з ключових аспектів своєї реформи Наполеон зробив переозброєння армії. Озброєння почало виготовлятися за єдиними стандартами, зокрема встановлювався калібр гармат 6 та 12 фунтів. Стрілецька зброя теж уніфіковувалася до одного сталого стандарту (Сотніченко, 2025: 97).

Проте, це був лише початок масштабної військової реформи проведеної Наполеоном. Ставши імператором у 1804 р. він продовжував вдосконалювати армію. Насамперед, це стосувалося запровадженню організаційно-штатних змін у французькому війську. Армію було поділено на окремі корпуси. Кожен корпус становив собою окреме з'єднання чисельністю 25–50 тис. вояків, до складу якого входили артилерійські, піхотні, кавалерійські та інженерні підрозділи. Оцінюючи ефективність цієї системи, Наполеон зазначав: «Військовий корпус у 25–30 тисяч осіб може бути залишений напризволяще лише на один день. Але за умов правильного маневрування він здатний стримати сили супротивника до підходу головних підрозділів». Відповідно корпуси складалися з дивізій в 4–10 тис. осіб, а ті – з бригад і полків. Окрім того, за дорученням Бонапарта було сформовано елітну Імператорську Гвардію, до складу якої входили найдосвідченіші ветерани (The Grand Quartier-General Imperial).

Ефективність усіх цих нововведень проявилась вже на початку військових походів Наполеона. Одним з найяскравіших прикладів того, як ці реформи спрацювали на практиці став бій під Аустерліцом 1805 р.

У цій битві Бонапарт здобув одну з найбільших своїх перемог, завдяки тактиці і точним розрахункам. Зійшовшись на полі бою з російським імператором Олександром I та австрійським правителем Францом II, Наполеон розумів, що його армія поступається чисельністю. Тому, він вирішив взяти їх хитрістю. За день до початку битви, французький імператор наказав своїм передовим підрозділам відступати, таким чином демонструючи противнику уявну слабкість і паніку. Окрім того, Наполеон навмисно відправив свої послів до Олександра I, вдаючи ніби хоче укласти перемир'я (Мустафін, 2017: 74). Це остаточно переконало союзників у тому, що французьке військо не готове до бою. Російсько-австрійська армія, повіривши у те, що Бонапарт наляканий, вирішила завдати удару першою (Tulard, 1977: 214). Союзним командуванням було вирішено спуститися з Праценських висот і вдарити по правому флангу французів. Вони вважали, що таким чином відріжуть Наполеону дорогу для відступу на Відень. Однак, імператор Франції прорахував кожен крок противника і був готовий до цього. Коли російсько-австрійське військо почало атакувати правий фланг французів, розраховуючи на швидку перемогу, їх очікувала велика несподіванка. Замість легкого прориву союзники зіштовхнулися з 3-м корпусом маршала Даву, який за наказом Бонпарта за 48 годин подолав відстань у 110 км від Відня і вночі перед битвою таємно зайняв позиції. Війська союзників кинули фактично всі сила щоб пробити оборону Даву, таким чином оголивши свій центр фронту. Наполеон спостерігав за ситуацією зі свого командного пункту. Побачивши як противник залишає важливу тактичну позицію він промовив: «Ніколи не заважай своєму ворогу, коли той робить помилку» (Did Napoleon say, 2026). Французький імператор вичікував вдалого моменту, щоб завдати вирішального удару.

Близько 9 ранку, коли туман розсіявся, Наполеон віддав наказ діяти. Корпус маршала Сульта, який переховувався в низині, рушив вгору. Для союзників це стало справжньою несподіванкою. Французьки полки атакували центр ворожої армії і вже за 20 хв, розділили військо противника навпіл. Врятувати ситуацію спробувала російська гвардія, яка пішла в контратаку, втім Наполеон передбачив і це. Він вчасно кинув у бій елітний резерв – гвардійську кавалерію, яка вщент розбила ворога. Російсько-австрійські війська в паніці кинулися відступати через замерзлі Сачанські ставки. Тоді Наполеон наказ бити ядрами прямо по замерзлій водоймі, внаслідок чого велика кількість солдатів та гармат противника потрапила під лід. Бій закінчився повним розгромом військ Третьої коаліції та повним тріумфом Бонапарта (Roberts, 2014: 382).

У цій битві Наполеон відійшов від застарілої лінійної системи ведення бою. Він продемонстру-

вав, що незважаючи на кількісну перевагу противника, можна здобути перемогу, завдяки військовій хитрості, швидкості маневру та заздалегідь прорахованій стратегії. Під Аустерліцом Бонапарт показав, що ворога можна перемогти розумом, а не просто лобовим ударом. Проте, цей розгром змусив європейські країни теж змінити підходи до своїх військових систем та адаптовуватися до нових умов ведення бою, що й зумовило подальшу еволюцію стратегії Наполеона.

Яскравим підтвердженням цього став бій під Ваграмом, який відбулася 1809 р. Порівняно з битвою при Аустерліці, де Наполеон здобув свою перемогу завдяки хитрощам та заздалегідь продуманій стратегії, тут він зіткнувся з реформованим австрійським військом. Австрійці перейняли французьку корпусну систему та вже не піддавалися на колишні пастки. Це змусило Наполеона шукати інші способи отримання перемоги над противником.

5 липня 1809 р., у перший день битви Бонапарт спробував з ходу атакувати австрійців, до підходу резервів. Проте, ворог організував глибоку оборону і відбив всі атаки французьких військ. Це змусило Наполеона готуватися до лобового зіткнення. Наступного ранку австрійці перехопили ініціативу і завдали удару по лівому флангу французів, намагаючись відрізати військо Бонапарта від мостів через Дунай (Roberts, 2014: 525). Французький фронт почав розвалюватися, в центрі позицій утворилася порожнеча. Аби уникнути поразки французький імператор прийняв неординарне рішення. За його наказом в одному місці було зосереджено близько 102 гармати з 550, що були в розпорядженні армії. Таким чином можна вважати, що Бонапарт утворив найбільший артилерійський підрозділ того часу. Це дало йому змогу вести потужний вогонь в напрямку зосередження основних сил противника. Він розраховував сильною артпідготовкою зробити пролом в оборонних порядках австрійської армії, в який би ринулася французька піхота Макдональда. Проте, маневр Наполеона зазнав невдачі, через низьку якість підготовки новобранців. Бонапарт більше не міг використовувати мобільні розсипні строї, як під Аустерліцом. Тому, він вирішив зібрати 8 тис. солдат у три великі щільні лінії, які рухалися вперед на ворога. Австрійські війська відкрили шквальний вогонь по французах, як наслідок, ті зазнали великих втрат живої сили (Castle, 1994: 65). Сам маршал Макдональд так писав про ті події: «Австрійська артилерія вела по нас жахливий вогонь. Командири корпусів, генерали, полковники і солдати падали навколо мене сотнями. Моя колона танула на очах, перетворюючись на купу тіл, але ті хто вижив, продовжували йти вперед в зацепенінні». Попри це, армії Наполеона вдалося повністю пробити та розірвати центр військ противника. Паралельно з цим, маршал Даву штурмував Ваграмські висоти, що зрештою змусило австрійців відступити (Macdonald, 1892: 163).

Цю перемогу Наполеона можна назвати пірровою, через колосальні втрати французької армії, які складали близько 40 тис. осіб вбитими та зниклими безвісті (Castle, 1994: 65). Це наочно показує, як відчутно змінилася стратегія і тактика Бонапарта порівняно з битвою при Аустерліці. Французьке військо більше не могло здобути перемогу лише завдяки хитрощам і заздалегідь продуманій тактиці. Для досягнення успіху Наполеону довелося закидати ворога тілами своїх солдат і снарядами. Битва під Ваграмом продемонструвала Європі, що військова міць Франції починає слабшати. Наступні події показали, що ця важка перемога стала першим серйозним сигналом того, що епоха блискучих успіхів Бонапарта підходить до кінця.

Чимало дослідників вважають, що вторгнення Наполеона до Російської імперії 1812 р. стало його чи не найбільшою помилкою. Бонапарт зібрав військо чисельність понад 600 тис. чоловік. і вважав, що така величезна сила здатна забезпечити блискавичну перемогу Франції. Однак, він не врахував гігантські масштаби території Російської імперії та жахливі дороги, які унеможливлювали ефективну логістику. Стратегія французького імператора, яка будувалася на швидкості, дала серйозний збій, а його військо виявилося не адаптованим до місцевих географічних умов. Постачання провізії та продовольства відставало ще з перших днів війни, внаслідок чого французькі солдати страждали від голоду і постійних хвороб.

На початку наступу на Російську імперію все йшло за планом Наполеона. Французьке військо просувалося вперед і здобувало перемогу в перших сутичках, наприклад під Смоленськом. Це змушувало російську армію відступати вглиб імперії і при цьому спалювати всі склади з їжею та села. Наполеон зі своїм військом рухаючись слідом, втрачав свої солдатів навіть без серйозних боїв, його армія танула на очах через логістичну катастрофу та виснаження (Zamoyski, 2004: 209).

Визначальним моментом у військовій кампанії Наполеона в Російській імперії стала битва під Бородіно, яка відбулася у вересні 1812 р. Російські війська більше не могли відступати назад, тому головнокомандувач Кутузов вирішив зупинитися і дати великий бій французам. Місце битви було

обрано територія біля села Бородіно. Російська армія ретельно готувалася до бою, вони побудували потужні земляні укріплення, щоб змусити французьке військо йти на важкі штурми. Наполеон прагнув цього бою, аби нарешті вщент розгромити противника і нарешті закінчити війну.

Битва розпочалася вранці 7 вересня 1812 р. з потужної артилерійської підготови. Цікаво, що перед початком бою маршал Даву пропонував Бонапрту здійснити обхідний маневр з флангу, щоб вдарити у тил росіян (Mikaberidze, 2007: 27). Однак, французький імператор відкинув цю ідею, вважаючи, що ворог розгадає задум і втече з поля бою. Наполеон обрав іншу тактику, він зробив ставку на вогневу перевагу своєї артилерії. За його наказом було зібрано понад 500 гармат і створено гігантські батареї на вузьких ділянках фронту. Передбачалося, знищити російські земляні укріплення, після чого піхота і кавалерія вклинилася б в центр оборони противника. Втім ця тактика призвела до великих втрати з обох сторін і затягнула бойові дії на цілий день. Через природні перепони, такі як річка та лісиста місцевість французьки дивізії не мали змоги ефективно маневрувати. Вони йшли під прямий гарматний вогонь на укріплені позиції противника. Французи декілька разів захоплювали земляні редути росіян, однак ті кидала резерви і повертали свої позиції назад (Zamoyski, 20045: 271–272). Весь бій зводився до фронтальних штурмів, де Наполеон намагався зламати опір ворожої армії завдяки чисельній перевазі та шквальним артилерійським вогнем. Граф Філіп-Поль де Сегюр, як безпосередній свідок подій писав про становище французького війська так: «Ніколи ще військове видовище не було настільки жахливим. Весь фронт перетворився на море вогню… Солдати гинули шеренгами. Ті, хто йшов позаду, бачили перед собою лише смерть, але накази гнали їх уперед. Французькі піхотинці наступали щільними колонами, закриваючі очі руками від цього нестерпного залізного граду, що косив їх без упину».

Цікавим тактичним рішенням Наполеона у цій битві стала відмова ввести у бій – Стару гвардію. Наприкінці дня російська лінія оборони значно ослабла. Французькі маршали звернулися до свого імператора, аби той ввів у бій свої елітні підрозділи, для остаточного розгрому противника. Проте, Бонапарт відмовив їм, заявивши: «За вісімсот льє від Парижа я не можу ризикувати своїм останнім резервом». Це рішення зіграло важливу роль, оскільки без удару гвардії російська армія зберегла ядро свої військ і організовано відступила вночі.

Бій закінчився тим, що жодна зі сторін не досягла поставлених цілей. Російська армія не змогла захистити підступи до Москви, тоді як Наполеон не зміг остаточно розгромити армію противника. Обидві сторони зазнали важких втрат на полі бою, але ніхто так і не здобув остаточної перемоги. Пізніше, Наполеон згадував про Бородіно так: «З усіх моїх битв найжахливіша та, яку я дав під Москвою» (Ségur, 1825: 338, 352, 358). Цей бій продемонстрував як докорінно змінилася його тактика ведення бою. Французький імператор замість швидких обходів, пасток, маневрів, звів усе своє воєнне мистецтво до звичайних лобових атак. Замість продуманих тактичних рішень, він обрав шлях простого виснаження противника, завдяки безперервним штурмам та масовому вогню артилерії. Бонапарт більше не намагався переграти ворога інтелектуально, а став розраховувати на грубу силу. Ця зміна сталася з кількох причин. По-перше, противники Наполеона за роки воєн з ним вже вивчили манеру поведінки французького імператора на полі бою і навчилися тримати оборону. По-друге, армія Бонапарта стала досить великою, як наслідок, здійснювати складні маневри і керувати такою масою людей було надто складно.

Після Бородінської битви, Наполеон зі своєю армією зрештою вступив до Москви, яку заздалегідь, при відступі спалили російські війська та місцеві жителі. Однак, взяття столиці стало для нього не тріумфом, а початком великої поразки. Він вважав, що після цього ворог попросить миру, але все склалося зовсім по-іншому (Caulaincourt, 1935: 105). Французький імператор цілий місяць чекав у спустошеному місті на капітуляцію противника, втім російський імператор відмовлявся від переговорів. Французи опинилися у безвихідному становищі: в Москві закінчилися запаси продовольства, через це солдати потерпали від голоду, хвороб та лютих морозів, крім того, їм загрожувало оточення з боку російських військ. Всі ці фактори змусили Бонапарта прийняти рішення про відступ. Військо Наполеона змушене було повертатися назад розореним Смоленським шляхом. Через повну катастрофу логістики та величезні відстані його армія танула просто на очах.

У результаті, велике французьке військо було майже повністю знищене. Він втратив своїх найкращих ветеранів та майже всю кавалерію. Відчувши слабкість Бонапарта, європейські держави об'єдналися знову, проти спільного ворога у нову коаліцію. Наполеон більше не міг чинити опір такий силі, і як наслідок війська союзників у 1814 р. вступили в Париж. Це призвело до того,

що Бонапарт змушений був підписати зречення від престолу і був засланий на італійський острів Ельба (Chandler, 1966: 1008).

Поразка у війні проти Російської імперії, продемонструвала, що тактика Наполеона зайшла в глухий кут. Величезні географічні простори ворожої держави, логістичні проблеми, лобові атаки призвели до втрати найкращих досвідчених солдатів.

Здавалося б, на цьому військовий шлях Бонапарта завершився. Проте він отримав ще один шанс здійснивши втечу з Ельби та без жодного пострілу повернувши владу у Франції в свої руки. За короткий час йому вдалося сформувати нову армію чисельністю близько 198 тис. чоловік. У відповідь на це, європейські держави зібрали величезні сили, аби завдати Бонапарту остаточної поразки. Наполеон чудово розумів, що зволікати не можна, і потрібно завдати удару першим. Його задум полягав у тому, аби швидко вторгнутися в Бельгію і розбити війська союзників поодинці (Fremont-Barnes, 2004: 304).

18 червня 1815 р. відбулася знаменита битва при Ватерлоо. Наполеон зійшовся на полі бою з англо-прусськими військами під командуванням герцога Веллінгтона та фельдмаршала Блюхера. Першою помилкою Бонапарта у цій битві стало рішення відкласти штурм позицій ворога до полудня. Мотивуючи це тим, що нічна злива розмила дороги, і потрібно було дочекатися поки підсохне ґрунт для полегшення маневрів артилерії. Однак, це рішення виявилося великим прорахунком з боку французького імператора. Він фактично віддав стратегічну ініціативу противнику. Другою проблемою Наполеона у цій битві стала повна втрата контролю над діями підлеглих йому генералів та неефективний розподіл резервів. Підтвердженням цього, стало виділення корпусу маршала Груші для переслідування пруссаків. Це ізолювало значну частину французьких військ від місця головної битви. Цей маневр не приніс бажаного результату, так як Груші не зміг завадити Блюхеру і прийти вчасно на допомогу Веллінгтону. Позбавлений мобільності, Бонапарт розпочав битву за звичним вже для себе і передбачуваним для ворога сценарієм – прямолінійний, лобовий тиск на центр англійців. Веллінгтон заздалегідь прорахував цей хід і стійко тримав позиції і оборону на пагорбах (Battle of Waterloo). Французькі піхотинці зазнавали важких втрат від вогню англійських стрільців. Крім того, на полі бою розривалася координація між родами військ Бонапарта. Маршал Ней передчасно кинув усю важку кавалерію на вороже каре, без підтримки піхоти і артилерії. Таким чином, були виснажені найкращі кінні резерви французів. Вирішального удару у цій битві завдала прусська армія Блюхера, яка з'явилася на полі бою ввечері і завдала раптового потужного флангового удару. Наполеон опинився між двох вогнів, і остаточно втратив можливість для гнучкого маневру. Намагаючись хоч якось врятувати ситуацію, Бонапарт кинив у бій свій елітний резерв – Стару гвардію. Проте під шквальним вогнем противника, ці полки вперше в історії почали відступати. Це спровокувало паніку серед французів, та їх втечу з поля бою.

Ця битва стала останньою в житті Наполеона Бонапарта. Вона продемонструвала остаточний занепад його військової доктрини. Відсутність взаємодії між кіннотою та піхотою, недооцінка швидкості ворога, передбачуваність та повна втрата контролю над генералами призвели до нищівної поразки на полі бою. Сам Наполеон згодом, так пояснював одну з причин своєї невдачі: «Я мав би знищити ворога під Ватерлоо, якби моє праве крило не підвело мене… Мої генерали стали безпорадними людьми… Мені бракувало хорошого офіцера на чолі моєї гвардії; якби там були Бессьєр чи Ланн, я б не зазнав поразки» (Napoleon's Reflections on Waterloo).

Висновки. Аналізуючи хід наведених вище битв можна чітко простежити еволюцію стратегії та тактики ведення військових дій у період 1805 по 1815 р.

Аустерліц – заздалегідь прораховані всі дії противника, швидкі маневрені та злагоджені дії підрозділів та частин французької армії, і як наслідок – повна перемога. Ваграм – відсутність несподіваних тактичних задумів, основна ставка зроблена на кровопролитні лобові штурми та масований артилерійський вогонь по позиціях противника. Результат – перемога ціною великих втрат. Бородіно – тактика фронтальних наступів та потужних гарматних обстрілів стала основною. У підсумку дванадцятигодинної битви явного переможця так і не було виявлено. Ватерлоо – стратегія та тактика залишилися як і в битвах при Ваграмі і Бородіно, проте на цей раз уникнути поразки французам не вдалося.

Отож, можна стверджувати, що відбулася явна стагнація військового мистецтва Наполеона, чим і скористалися його противники. Вони навчилися адаптовуватися до французької манери ведення бою і успішно застосовувати свої контрзаходи. Зрештою, саме ця передбачуваність та шаблонність призвели до фінальної поразки Наполеона та поклала край епосі його гучних перемог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вегеш І. Наполеон Бонапарт: штрихи до політичного портрета. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Ужгород, 2004. Вип. 1. С. 33–58.
2. Мустафін О. Р. Справжня історія пізнього Нового часу. Харків: Фоліо, 2017. 432 с.
3. Сотніченко О. В. Розвиток артилерії в армії Наполеона (1799–1815 рр.). Історична наука в умовах війни очима здобувачів вищої освіти та молодих учених: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (м. Одеса, 25 квітня 2025 р.). Одеса, 2025. С. 97–101. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/22700/1/Sotnichenko%20O. %20V..pdf
4. Battle of Waterloo. Wikipedia: The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Waterloo
5. C. Armies on the Danube 1809. Arlington: Empire Games Press, 1980. 236 p. URL: https://archive.org/details/armiesondanube180000bowd/page/n3/mode/2up
6. Castle I. Aspern & Wagram 1809: Mighty clash of Empires. Oxford: Osprey Publishing, 1994. 96 p. URL: https://ru.scribd.com/document/270326365/Osprey-Campaign-033-Aspern-Wagram-1809-Might-Clash-of-Empires.
7. Caulaincourt A. de. With Napoleon in Russia: the memoirs of General de Caulaincourt. New York, 1935. 186 p. URL: https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.58850/page/n131/mode/2up
8. Chandler D. G. The Campaigns of Napoleon. New York: Macmillan, 1966. 1216 p. URL: https://archive.org/details/campaignsofnapol00chan
9. Did Napoleon say, «Never interrupt your enemy while he's making a mistake»? Fakt yoxla. 2026. URL: https://faktyoxla.az/en/news/view/3303/did-napoleon-say-039-never-interrupt-your-enemy-while-he-039-s-making-a-mistake-039
10. Fremont-Barnes G., Fisher T. The Napoleonic Wars: The Rise and Fall of an Empire foreword by B. Cornwell. Oxford: Osprey Publishing, 2004. 352 p. URL: https://archive.org/details/napoleonicwarsri0000frem/page/n7/mode/2up
11. Macdonald J.-B. Recollections of Marshal Macdonald, Duke of Tarentum. London, 1892. Vol. 1. 355 p. URL: https://archive.org/details/recollectionsofm00macd/page/162/mode/2up
12. Mikaberidze A. The Battle of Borodino: Napoleon Against Kutuzov. Barnsley: Pen & Sword Military, 2007. 276 p. URL: https://www.perlego.com/book/2444512/the-battle-of-borodino-napoleon-against-kutuzov-pdf
13. Mikaberidze A. The Burning of Moscow: Napoleon's Trial by Fire 1812. Barnsley: Pen & Sword Military, 2014. 261 p. URL: https://archive.org/details/burningofmoscown0000alex
14. Napoleon's Reflections on Waterloo: General Gourgaud's Diary. The Napoleon Series Archive. URL: https://www.napoleon-series.org/
15. O'Meara B. E. Napoleon in Exile; or, A Voice from St. Helena. London, 1822. 537 p. URL: https://militaryhistorynow.com/2014/08/20/the-quotable-bonaparte-nine-of-napoleons-best-known-remarks/
16. Roberts A. Napoleon: A Life. New York: Viking, 2014. 962 p. URL: https://archive.org/details/napoleonlife0000robe
17. Ségur P.-P. de. History of the Expedition to Russia, Undertaken by the Emperor Napoleon, in the Year 1812. London: Treuttel and Würtz, 1825. Vol. 1. 408 p. URL: https://archive.org/details/vol1historyofexp00segu/page/n3/mode/2up
18. The Grand Quartier-General Imperial and the Corps d'Armee. Napoleon Series URL: https://www.napoleon-series.org/military-info/organization/c_staff2.html
19. Tulard J. Napoléon, ou le mythe du sauveur. Paris: Fayard, 1977. 1280 p. URL: https://archive.org/details/printdisabled?tab=about
20. Zamoyski A. 1812: Napoleon's Fatal March on Moscow. London: HarperCollins, 2004. 644 p. URL: https://archive.org/details/moscow1812napole00zamo

REFERENCES

1. Vehesh I. (2004) Napoleon Bonapart: shtrykhy do politychnoho portreta. [Napoleon Bonaparte: touches to a political portrait] Naukovyi visnyk Uzhorodskoho universytetu. Seriia: Politolohiia, Sotsiolohiia, Filosofiia. Uzhorod, 1. 33–58. [in Ukrainian].
2. Mustafin O. R. (2017) Spravzhnia istoriia piznoho Novoho chasu. [The true story of the late modern era]. Kharkiv. 432. [in Ukrainian].
3. Sotnichenko O. V. (2025) Rozvytok artylerii v armii Napoleona (1799–1815 rr.). [The development of artillery in Napoleon's army (1799–1815)] Istorychna nauka v umovakh viiny ochyma zdobuvachiv vyshchoi osvity ta molodykh uchenykh: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh. Odesa. 97–101. [in Ukrainian].
4. Battle of Waterloo. (2022) The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Waterloo
5. C. Armies on the Danube 1809. (1980). Arlington: Empire Games Press. 236.
6. Castle I. (1994) Aspern & Wagram 1809: Mighty clash of Empires. Oxford: Osprey Publishing. 96.
7. Caulaincourt A. de. (1935) With Napoleon in Russia: the memoirs of General de Caulaincourt. New York. 186.
8. Chandler D. G. (1966) The Campaigns of Napoleon. New York: Macmillan. 1216.
9. Did Napoleon say, «Never interrupt your enemy while hes making a mistake»? (2026) Fakt yoxla. URL: https://faktyoxla.az/en/news/view/3303/did-napoleon-say-039-never-interrupt-your-enemy-while-he-039-s-making-a-mistake-039
10. Fremont-Barnes G., Fisher T. (2004) The Napoleonic Wars: The Rise and Fall of an Empire foreword by B. Cornwell. Oxford: Osprey Publishing. 352.
11. Macdonald J.-B. (1892) Recollections of Marshal Macdonald, Duke of Tarentum. London, l. 355.
12. Mikaberidze A. (2007) The Battle of Borodino: Napoleon Against Kutuzov. Barnsley: Pen & Sword Military. 276.
13. Mikaberidze A. (2014) The Burning of Moscow: Napoleons Trial by Fire 1812. Barnsley: Pen & Sword Military. 361.

14. Napoleons Reflections on Waterloo: General Gourgauds Diary. The Napoleon Series Archive. URL: https://www.napoleon-series.org/
15. OMeara B. E. (1822) Napoleon in Exile; or, A Voice from St. Helena. London. 537.
16. Roberts A. (2014) Napoleon: A Life. New York: Viking. 962.
17. Ségur P.-P. de. (1825) History of the Expedition to Russia, Undertaken by the Emperor Napoleon, in the Year 1812. London: Treuttel and Würtz, 1. 408.
18. The Grand Quartier-General Imperial and the Corps dArmee. Napoleon Series URL: https://www.napoleon-series.org/military-info/organization/c_staff2.html
19. Tulard J. (1977) Napoléon, ou le mythe du sauveur. Paris: Fayard. 1280. [in French].
20. Zamoyski A. (2004) 1812: Napoleons Fatal March on Moscow. London: HarperCollins. 644.

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94 (477).726.5
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-15

Василь ХОМІЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-9505-7266
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри української мови і літератури, історії та методики їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
(Тернопіль, Україна) vasulko1973@gmail.com

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ НА ОСНОВІ ПРОБЛЕМНОГО МЕТОДУ

У статті ми звернули увагу на тенденцію розвитку історичної освіти, яка орієнтується на саморозвиток особистості. Ідея гуманізації передбачає індивідуальні особливості особистості учня. Використовуючи відповідні методи навчання, в учнів викликає зацікавленість, що і визначає в процесі навчання, створення умов для самовизначення і самореалізації особистості. В процесі дослідження встановлено, що застосовуючи метод проблемного навчання змінюється і характер організації навчання: учень замість «готових знань», разом з учителем в ролі дослідника, здійснює пошук, здобуває знання через ланцюжок проблемних ситуацій. В компетентністому підході до освіти, головною серед цінностей є вміння засвоювати новий матеріал. В Україні система освіти перебуває у процесі модернізації, тому перехід старшої школи до профільного навчання потребує вдосконалення технологій навчання. Насамперед зусилля потрібно спрямувати на формування особистих якостей школярів, спонукати їх до саморозвитку та до вирішення проблем.

За результатами аналізу навчально-методичних джерел, а також враховуючи практичний досвід навчання учнів існують певні суперечності:

– розвиток особистості учня, та присутня в закладах освіти (ЗЗСО) репродуктивна організація освітнього процесу;

– формування в учнів старшої школи компетентностей і переважання в освіті знаннєвого компонента в реалізації її змісту.

До організації освітнього процесу такий підхід буде сприяти формуванню предметних компетентностей майбутніх фахівців.

Отже, з постанням проблеми пошуку ефективних методів, прийомів та засобів у реалізації проблемного навчання в школі, зумовлене переходом шкільної освіти зі знаннєвого компонента до компетентнісного, що пов'язане з інтеграцією України в освітній простір світу. А також це дасть можливість учням в майбутньому ров'язувати задачі будь-якої складності у професійній діяльності.

Ключові слова: *проблемне навчання, особистість, компетентнісний підхід.*

Vasyl KHOMITSKY,
orcid.org/0000-0002-9505-7266
Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language and Literature,
History and Methods of Teaching These Subjects
Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy
named after Taras Shevchenko
(Ternopil, Ukraine) vasulko1973@gmail.com

TEACHING HISTORY IN SCHOOLS USING THE PROBLEM-BASED APPROACH

In this article, we have highlighted a trend in the development of history education that focuses on personal self-development. The concept of humanisation takes into account the individual characteristics of each pupil. By employing appropriate teaching methods, pupils' interest is stimulated, which, in turn, creates the conditions for self-determination and self-fulfilment during the learning process. The research has established that the application of the problem-based learning method also alters the nature of how learning is organised: rather than being presented with 'ready-made knowledge', the pupil, together with the teacher in the role of a researcher, conducts an inquiry and acquires knowledge through a sequence of problem-based situations. In a competence-based approach to education, the ability to assimilate new material is the foremost value. In Ukraine, the education system is undergoing modernisation; therefore, the transition of upper secondary schools to specialised education requires the improvement of teaching methods. Above all, efforts must be directed towards developing pupils' personal qualities, encouraging them to pursue self-development and to solve problems. Based on an analysis of teaching and learning resources, and taking into account practical experience of teaching pupils, certain contradictions exist:

– the development of the graduate's personality, and the reproductive organisation of the educational process found in general secondary education institutions (GSEIs);

– the development of competences in upper secondary school pupils and the predominance of the knowledge-based component in the delivery of the curriculum.

Applying this approach to the organisation of the educational process will contribute to the development of subject-specific competences among future specialists.

Consequently, the challenge of identifying effective methods, techniques and tools for implementing problem-based learning in schools has arisen, driven by the transition of school education from a knowledge-based approach to a competence-based one, which is linked to Ukraine's integration into the global educational landscape. It will also enable pupils to solve problems of any complexity in their future professional lives.

Key words: *problem-based learning, individual, competence-based approach.*

Постановка проблеми. Реформування всіх сфер життя суспільства, вносять нові вимоги для шкільної освіти. Навчання та виховання учня має бути максимально наближене до реалій часу, вчителям потрібно більше приділяти уваги над розкриттям здібностей учнів та розвитку їх творчої активності. В школі одним із актуальних на сьогодні напрямків освіти є підготовка учня до дослідницької діяльності. А через призму проблемного навчання вчитель зуміє навчити учня шукати інформацію, досліджувати та аналізувати. Озброївши учнів вміннями та навичками використовувати метод проблемного навчання, це стане їм у пригоді в подальшій, як громадській, так і творчій діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Внаслідок проведеного аналізу наукових праць пов'язаних із темою проблемного навчання в освітньому процесі закладів середньої освіти, вдалося з'ясувати, що над даною проблемою працювала низка фахівців як педагогів, так і психологів. З цієї когорти, можна виділити Н. Янц (Янц, 2007: 9–155), А. Фурмана (Фурман, 1991: 67–152), І. Беха (Бех, 2006: 121−124) та інші. Їхній науковий доробок розширив знання фахівців з проблемного навчання на уроках, а це в процесі розв'язання проблемних ситуацій сприяє розумовому розвитку учнів, що відповідає освітнім завданням щодо розвитку особистості.

В закладах загальної середньої освіти присвячені роботи вчених у галузі психології та педагогіки (Н. Буринська, С. Максименко, О. Пометун, О. Стадник та інші). У своїх працях вчені обґрунтували основи проблемного навчання. В сучасних умовах коли освітній процес орієнтується на компетентнісний підхід це викликає потребу у додаткових дослідженнях, а також сприяє у розробці методик проблемного навчання особливо у старшокласників.

Мета роботи. Визначення практичного значення проблемного методу навчання у вивченні історії та застосування цього методу у сучасному навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. У 50-х ХХ століття появився новий вид навчання, який отримав назву проблемного. На думку вчених цей метод покликаний для компенсації недоліків пояснювально-ілюстративного методу навчання.

Етимологія проблемного навчання − це насамперед тип навчання із сукупністю дій: вчитель моделює проблему (ситуацію) різного рівня складності, а учні самостійно та творче, опановують нові знання, навички та вміння, а також використовують розумові здібності.

Основою міцних знань учнів є глибоке розуміння навчального матеріалу, який досягається у тому випадку, коли учень знаходячись у проблемній ситуації, сам робить висновок.

Предмет історії – це життєвий процес, який обіймає в собі і людей, і предмети, і періоди, і країни. Віхи історії своєрідні тим, що кожен народ до свого становлення, пройшов не легкий шлях, крізь призму війн, боротьби, братерства та ненависті. Наприклад, діячів Французької революції надихала республіканська доблесть античності. Під час уроків історії її минуле, це тема для сьогодення, бо життя – це рух. При вивченні різних історичних подій учням інколи сприймати стає складно і тому вчитель може використати метод проблемного навчання. Складність при вивченні історії полягає в тому, що учні не можуть ці події сприймати безпосередньо і вчителю потрібно бути добрим актором, щоб підсилити, або спростувати ті, чи інші події та факти. Успішним буде тоді навчання історії, коли воно буде наповнене життєвими емоціями та почуттями. В цьому і вся суть, бо дитина яка пережила емоційний сплеск під час уроку отримуючи нові знання, запам'ятає це назавжди. Значущим фактором проблемного навчання є пізнавальний інтерес, який впливає на інтенсивність та ефективність. Пізнавальний інтерес поєднує в собі сукупність процесів таких як інтелектуальних, вольових та емоційних, а це спричиняє активізацію пізнавальної діяльності (Фурман, 1991: 149–155).

Проблемне навчання це метод навчання, в якому складні проблеми використовуються, як освітній інструмент. Проблемне навчання захоплює учнів, як темою, так і самим процесом уроку. Ми звертаємо увагу на проблемне навчання, але і важливо

звернути увагу: що таке проблема. Проблема – це складне як теоретичне, так і практичне питання, яке вимагає вивчення, вирішення, і дослідження. У дітей на уроці під час проблемного навчання, розвивається логіка, ерудиція, кмітливість та емоційний підйом. Вчитель із власного педагогічного досвіду, може використовувати проблему у різних частинах уроку. Це може бути під час пояснення нового матеріалу, при перевірці знань, повторенні вивченого матеріалу, при виконанні домашнього завдання на уроці, зараз це поширена форма перевірки знань. У свою чергу учні при вирішенні проблеми, будуть показувати свій творчий підхід. Їх проблема буде спонукати до здатності користуватися набутими знаннями, а також в процесі учні будуть формулювати власні судження і аргументовані висновки (Фурман, 1991: 67−152).

Вчитель для проблемного завдання, може використати будь-який матеріал із підручника, історичної та художньої літератури, архівні документи, мемуари, засвідчені розповіді, локальну історію тощо. Завдання мають бути спрямовані на те, щоб в учнів виявити особисте ставлення до фактів, історичних постатей, державних діячів, подій. Такий педагогічний підхід, буде стимулом для виховання моральних якостей і формування власної життєвої позиції. Проблема має бути подана вчителем так, щоб учні не робили коротких відповідей на кшталт: «так», «ні», а відповідь має бути ґрунтовною, аргументованою, повинна містити власну творчу думку (Фурман, 1991: 149–155).

Перед постановкою проблеми, вчителю потрібно вибрати головне із другорядного, загострити увагу учнів і тоді правильна постановка проблеми визначить стратегію розвитку, дасть можливість учням віднайти вже відоме і знайти поки що невідоме загалу. Наприклад: «Перемовини князя Святослава із імператором Іоанном Цимісхієм проходили біля річки. Святослав сидів на лаві човна, що причалив до берега, а візантійський імператор приїхав на коні. Цимісхій був одягнений в позолочену кульчугу. Позолочена збруя прикрашала й коня. Увагу візантійця привернуло волосся над верхньою губою князя та локон на голеній голові Святослава, то були вуса та оселедець. Здивувало візантійців і те, що Святослав не відрізнявся від своїх воїнів одягом, окрім його чистоти». Порушена проблема викликає зацікавленість в учнів. Вона спонукає їх до історико-пізнавальної діяльності. Педагогічна практика показує, що проблемне навчання дозволяє відновити пізнавальну активність учнів і формує в школярів прагнення до самоосвіти (Бех, 2006: 121−124).

Вчитель при викладі нового матеріалу використовує такі форми, як проблемна розповідь, та пошукова бесіда. Під час проблемної розповіді, вчитель сам створює проблему і її вирішує. Коли матеріал новий і дуже складний, тоді потрібно вчителю і застосувати проблемну розповідь Форму проблемного навчання можна використати в 10 класі з історії України за темою: Рух опору в Україні в 1942–1944 рр. Вчитель керуючись даною темою заготовляє відповідні питання, чим спонукає учнів до роздумів і вирішення проблемних питань (Слюсарчук, URL: https://urok.osvita.ua/materials/edu_technology/46583/).

Проблемне навчання можна використовувати у різних видах робіт – індивідуальній роботі з учнями, де учневі у вигляді певного завдання потрібно вирішити та обґрунтувати проблему; у класній (фронтальній) роботі потрібно запропонувати класу проблему та викликати їх на дискусію за правилом «кожен виступає один раз»; груповій роботі, коли кількість учнів дозволяє створити декілька груп в кількості четверо осіб. Власне для цього вчитель має групу учнів розділити за принципом: консультант, помічник консультанта, секретар тощо. У двох останніх видах будуть проходити колективні обговорення, але справжні переконання формуються у вільному спілкуванні. Учні в процесі обговорення перевіряють правильність своїх відповідей і за потреби їх коригують. Внаслідок такої роботи в учнів виробляється вміння аналізувати складні історичні процеси, спираючись на теоретичну основу, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки. Місце вчителя в такому процесі є надважливим, тому що потрібно щоб дискусія не переросла в конфлікт, потрібно керувати пізнанням, сприяти в допомозі учням у правильності висунутого ними рішення, підказує напрямок аналізу та шляхи пошуку аргументів. Головне завдання вчителя у проблемному навчанні спостерігати за процесом і приділяти увагу найменшому прояву особистої думки кожного учня. Для учня важливо, чи його діяльність помітить вчитель. І якщо відбудеться протилежне, даним методом можна спровокувати педагогічну діяльність і учень перестане бути активним, а перейде у фазу пасивності. Тому важливо вчителю спостерігати за навчальним процесом бути добрим вчителем, а ще краще добрим батьком, чи матір'ю для своїх учнів (дітей). Цю властивість діти швидко помітять і взаємність з їхньої сторони не забариться (Янц, 2007: 149–155).

Вчитель використовуючи емоційний вплив проблеми, має виробити в учнів готовність до дій. Під цим у педагогічній практиці розуміється праг-

нення усвідомлювати поняття, інтерес до низки вивчених явищ та прагнення формування нових знань та вмінь (Фурман, 1991: 67−152).

Формування особистості учня є розвиток його пізнавальних здібностей. Цей розвиток бере свій початок під час навчання в школі, активізує мислення, уяву, пам'ять (Бех, 2006: 121−124).

Успішний перебіг цих процесів забезпечує проблемне навчання, учні пересвідчуються у тому, що їхні думки та висловлювання є правильними, або не правильними і потрібно їх відкоригувати. Даний метод навчання заставляє учнів хвилюватися та дорослішати, ставати немовби учасниками тих історичних подій і нести за них певну відповідальність. В процесі обговорення учень доводить свою правоту, цим самим відчуваючи себе особистістю (Фурман, 1991: 67−152).

Вчитель, який часто користується методом проблемного навчання, виховує в учнях колективну відповідальність, адже діти даючи відповідь, вживають вислів: «На мою думку..», «Я так думаю…». А це дає зрозуміти як педагогу, так і учням, що відповідь базується на власних вчинках, а також дає можливість висловлювати думку як правильну, так і помилкову (Бех, 2006: 121−124). Учні усвідомлюють, що їх поважають, до їх тверджень прислухаються. В процесі дослідження, на нашу думку метод проблемного навчання є надважливим у викладанні історії. Його роль є неоціненною, бо цей метод будить інтерес, загадковість, а це переростає в допитливість і є новим ступенем у пізнавальному процесі. Основні положення проблемного навчання, методично недостатньо конкретизовані і на практиці використовуються епізодично і не завжди ефективно.

Висновки. Під час застосування проблемного навчання, активність проявляється в тому, що учень навчається аналізувати і синтезувати факти, порівнює та узагальнює матеріал, отримуючи з нього нову інформацію. Завдання вчителя навчити учня вчитися. Тому учень у даному методі вчиться сам здобувати нові знання. Щоб урок історії став проблемним, його потрібно зробити значущим для кожного учня. Також метод проблемного навчання, який використовують для навчання історії, є особливо ефективним на встановленні міжпредметних зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
2. Слюсарчук О. В. Використання проблемного методу як засобу активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Урок. Освіта. UA*: веб-сайт. URL: https://urok.osvita.ua/materials/edu_technology/46583/ (дата звернення: 29.08.2026).
3. Фурман А. В. Методика застосування проблемних ситуацій на уроці. Київ: Радянська школа, 1991. 154 с.
4. Янц Н. Д. Становлення та розвиток ідеї проблемного навчання у педагогічній теорії. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2007. Вип. 26. С. 149–155.

REFERENCES

1. Bekh I. D. (2006).Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti. [Personal Development: The Path to Spirituality]. Kyiv: Lybid, 272 s. [in Ukrainian].
2. Sliusarchuk O. V. (2015). Vykorystannia problemnoho metodu yak zasobu aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti uchniv na urokakh istorii. [The use of the problem-based approach as a means of stimulating pupils' cognitive activity in history lessons]. Website. URL: https://urok.osvita.ua/materials/edu_technology/46583/ (data perehliadu: 24.04.2026). [in Ukrainian].
3. Furman A. V. (1991). Metodyka zastosuvannia problemnykh sytuatsii na urotsi. [Methods for using problem-based scenarios in the classroom]. Kyiv: Radianska shkola. 154 s. [in Ukrainian].
4. Yants N. D. (2007). Stanovlennia ta rozvytok idei problemnoho navchannia u pedahohichnii teorii. Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty. [The emergence and development of the concept of problem-based learning in educational theory. Resources for teaching and research]. Kharkiv : KNPU imeni H.S. Skovorody. Vyp. 26. S. 149–155. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 03.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 1:37.013:17.0:94(477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-16

Тетяна ШКОЛЬНІКОВА,
orcid.org/0000-0002-0025-2326
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
(Вінниця, Україна) 1945history@gmail.com

Ігор РАТУШНЯК,
orcid.org/0000-0003-1152-8815
старший викладач кафедри філософії та суспільних наук, магістрант
Навчально-наукового інституту психології та ментального здоров'я
Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
(Вінниця, Україна) laplace1979@gmail.com

Тарас БЕДНАРЧИК,
orcid.org/0000-0003-2336-4635
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
(Вінниця, Україна) taras2010.2011@yahoo.com

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті досліджено філософсько-психологічні чинники формування академічної доброчесності та особливості її становлення в контексті історичного розвитку України. Актуальність теми зумовлена зростанням ролі академічної доброчесності у забезпеченні якості вищої освіти, формуванні професійної компетентності та підготовки майбутніх фахівців медичної галузі. Академічна доброчесність розглядається не лише як сукупність формальних правил, а як важлива складова особистої та професійної культури здобувача освіти.

Авторами проаналізовано основні психологічні чинники, що впливають на дотримання принципів академічної доброчесності, зокрема внутрішню та зовнішню мотивацію, моральні цінності, рівень відповідальності, особливості самооцінки й самоконтролю, а також рівень сформованості академічної культури особистості. Окрему увагу приділено впливу суспільних норм і цінностей на формування доброчесної поведінки. Досліджено вплив історичних процесів на становлення академічної доброчесності в системі освіти України. Встановлено, що формування академічної доброчесності тісно пов'язане з національними освітніми традиціями, історичною пам'яттю, культурними цінностями та процесами демократизації українського суспільства.

Особливу увагу приділено ролі академічної доброчесності у професійному становленні майбутніх медичних працівників, діяльність яких безпосередньо пов'язана з етичними нормами та високим рівнем соціальної відповідальності. На основі аналізу наукової літератури та узагальнення сучасних підходів запропоновано модель взаємозв'язку психологічних чинників академічної доброчесності та історичних передумов їх формування. Наведено результати дослідження щодо ставлення студентів Вінницького медичного університету ім. М. І. Пирогова до дотримання принципів академічної доброчесності. Визначено перспективні напрями розвитку культури академічної доброчесності в закладах вищої медичної освіти України через удосконалення виховної роботи, розвиток критичного мислення, інформаційної грамотності та посилення мотивації до самостійного навчання.

Ключові слова: *академічна доброчесність, історія України, культура, моральні цінності, професійна етика, психологія освіти, філософія освіти.*

Tetiana SHKOLNIKOVA,
orcid.org/0000-0002-0025-2326
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya
(Vinnytsia, Ukraine) 1945history@gmail.com

Igor RATUSHNYAK,
orcid.org/0000-0003-1152-8815
Senior Lecturer at the Department of Philosophy and Social Sciences, Master's Student
Educational and Scientific Institute of Psychology and Mental Health
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya
(Vinnytsia, Ukraine) laplace1979@gmail.com

Taras BEDNARCHYK,
orcid.org/0000-0003-2336-4635
Candidate of Philosophy,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya
(Vinnytsia, Ukraine) taras2010.2011@yahoo.com

PHILOSOPHICAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF FORMATION OF ACADEMIC INTEGRITY IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF UKRAINE

The article examines the philosophical and psychological factors of the formation of academic integrity and the features of its formation in the context of the historical development of Ukraine. The relevance of the topic is due to the growing role of academic integrity in ensuring the quality of higher education, the formation of professional competence and the training of future specialists in the medical field. Academic integrity is considered not only as a set of formal rules, but as an important component of the personal and professional culture of the student.

The main psychological components that influence compliance with the principles of academic integrity are analyzed, in particular, internal and external motivation, moral values, level of responsibility, features of self-esteem and self-control, the formation of the academic culture of the individual, as well as the lever of intervention in the consciousness of social norms and rules. The influence of historical processes on the formation of public ideas about honesty, responsibility and attitude to education in Ukraine is considered. It has been established that the development of academic integrity is closely related to national traditions in education, historical memory, cultural values and processes of democratization of society.

Particular attention is paid to the role of academic integrity in the professional development of future medical workers, whose activities are directly related to ethical norms and a high level of social responsibility. Based on the analysis of scientific literature and generalization of modern approaches, a model of the relationship between psychological factors of academic integrity and historical prerequisites for their formation is proposed. An example of a study of the attitude of students of Vinnytsia Medical University to compliance with the principles of academic integrity is given. Promising directions for the development of a culture of academic integrity in higher medical education institutions of Ukraine are identified through the improvement of educational work, the development of critical thinking, information literacy and increasing motivation for independent learning.

Key words: *academic integrity, history of Ukraine, culture, moral values, professional ethics, educational psychology, philosophy of education.*

Постановка проблеми. У сучасному освітньому просторі, особливо в умовах реформування системи вищої освіти України, академічна доброчесність є одним із фундаментальних принципів забезпечення якості освіти та наукової діяльності, що ґрунтується на цінностях чесності, довіри, справедливості, поваги та відповідальності учасників освітнього й наукового процесу. Порушення принципів академічної доброчесності негативно впливають не тільки на якість освіти, але й на формування наукового світогляду, підходу до праці, професійної етики та рівня суспільної довіри. Для студентів медичних університетів дотримання норм академічної доброчесності має подвійне значення, оскільки пов'язане не тільки з навчальною діяльністю, а насамперед із майбутньою професійною відповідальністю перед пацієнтами та суспільством. Водночас поширення випадків академічного шахрайства, плагіату, фальсифікації результатів досліджень та списування свідчить

про необхідність комплексного вивчення психологічних чинників, які впливають на формування доброчесної поведінки студентської молоді. Не менш важливим є філософський аспект цієї проблеми, що передбачає осмислення моральних цінностей, відповідальності, чесності та справедливості як фундаментальних, базових засад академічної культури й особистісного розвитку майбутніх фахівців. Особливої актуальності питання набуває в контексті історичного розвитку країни, яка переживає складні суспільні трансформації та протистоїть викликам повномасштабної війни. За таких обставин академічна доброчесність постає не лише як складова якісної освіти, а й як важлива суспільна цінність, що сприяє формуванню відповідальності, довіри, становлення демократичних цінностей, професійної етики та громадянської свідомості майбутніх фахівців.

Аналіз досліджень. Проблема академічної доброчесності впродовж останніх років залишається одним із провідних напрямів освітньої політики у галузі педагогіки, психології та філософії. Особливої актуальності ця тематика набула в умовах цифровізації освітнього середовища, поширення дистанційного навчання та активного використання технологій штучного інтелекту.

Автори праці «Академічна доброчесність на варті якісної освіти: відверта розмова про чесне навчання» розглядають її як важливу умову підвищення якості освіти та розвитку довіри до результатів наукової діяльності (Фініков, Артюхов, Гужва, 2019: 4–63). Дослідники наголошують на необхідності формування культури нетерпимості до академічного шахрайства та плагіату. У статті «Теоретичні аспекти дослідження моральної самосвідомості та суміжних понять у зарубіжній та вітчизняній літературі» описано три рівні морального розвитку за Л. Кольбергом: доконвенційний, конвенційний і постконвенційний, які розкривають особливості становлення моральних суджень і поведінки особистості (Крупнік, Гребінь, 2025: 118–129). У праці «Академічна доброчесність – засаднича цінність діяльності закладу вищої освіти» проаналізовано європейський і вітчизняний досвід із дотримання академічної доброчесності в освітніх закладах (Коляда, Левченко, 2023: 135–141). Автори підкреслюють, що доброчесність є не лише нормативною вимогою, а й складовою академічної культури сучасного університету.

Проблеми академічної відповідальності учасників освітнього процесу розглянуто у статті «Притягнення до академічної відповідальності за порушення академічної доброчесності: теоретичні та прикладні проблеми регулювання» (Красюк, 2023: 68–74). Дослідниця акцентує увагу на необхідності вдосконалення нормативно-правового регулювання академічної відповідальності в Україні. У статті «Методологія наукових досліджень та академічна доброчесність: виклики в умовах цифровізації» висвітлено вплив цифрових технологій на організацію наукової діяльності та необхідність дотримання етичних норм у процесі проведення досліджень (Алєксєєва, 2024: 5–8). Авторка наголошує на важливості розвитку інформаційної культури та відповідального використання цифрових ресурсів на досвіді зарубіжних країн. Тетяна Шарова у статті «Формування культури академічної доброчесності у здобувачів аграрних закладів вищої освіти» обґрунтовує значення інтеграції принципів академічної доброчесності в освітній процес та підкреслює роль викладача як носія академічних цінностей (Шарова, 2025: 354–358).

Окрему увагу сучасні дослідники приділяють впливу викладачів ЗВО на розвиток та поширення академічної доброчесності. Зокрема, у статті Сергія Вилкова «Академічна доброчесність як складник правової компетентності майбутніх викладачів ЗВО України» доведено, що академічна доброчесність є важливим компонентом професійної та правової компетентності майбутніх фахівців (Вилков, 2026: 43–50). Значний інтерес для даного дослідження становить стаття «Академічна доброчесність у системі внутрішнього забезпечення якості медичної освіти» (Школьнікова, 2026: 2980–2990). Авторка розглядає академічну доброчесність як важливу складову забезпечення якості медичної освіти та формування професійної відповідальності майбутніх медичних працівників. Дослідження Олени Поліщук «Особливості впливу індивідуально-психологічних характеристик на формування академічної доброчесності у здобувачів освіти» підкреслюють, що індивідуально-психологічні характеристики в академічній доброчесності мають не лише нормативний, а й виражений психологічний аспект (Поліщук, 2026: 24–29).

Таким чином, аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про зростання уваги дослідників до психологічних, педагогічних та правових аспектів академічної доброчесності. Водночас недостатньо вивченими залишаються питання її філософського виміру та впливу історичного контексту на формування доброчесної поведінки студентської молоді, зокрема майбутніх медичних працівників. Це визначає актуальність подальшого дослідження зазначеної проблематики.

Метою статті є аналіз філософсько-психологічних чинників, що впливають на формування

академічної доброчесності студентської молоді та виявлення особливостей їх становлення в історичному контексті.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння сучасного стану академічної доброчесності в Україні важливо враховувати історичний контекст розвитку суспільства. Українська історія містить численні приклади боротьби за свободу, справедливість і право на самовизначення. Ці цінності стали важливою складовою національної ідентичності.

У період розквіту Київської Русі значну роль у вихованні суспільства відігравала християнська етика, яка підкреслювала важливість моральних цінностей, чесності, відповідальності та поваги до знань. Освітні осередки того часу сприяли поширенню української культури та духовних цінностей.

У козацьку добу особливого значення набули принципи честі, гідності, відповідальності перед громадою та служіння суспільному благу. Важливу роль у розвитку освіти відігравали братські школи, зокрема Львівська (заснована у 1586 році) та Київська братська школа, на основі якої у 1632 році було сформовано Києво-Могилянський колегіум, що згодом отримав статус академії. Навчання в братських школах передбачало опанування різних мов, риторики, поетики, філософії, математики та інших дисциплін, а освіта в цілому розглядалася як засіб інтелектуального й морального розвитку особистості. Це сприяло формуванню освіченої еліти українського суспільства, яка поєднувала знання з високими моральними стандартами та духовними цінностями (Дубровіна, 2003: 9).

Водночас, тривале перебування українських земель під владою різних держав створювало складні соціально-політичні умови, які супроводжувались змінами освітніх систем, мовної політики, релігійних орієнтирів та доступу до освіти. Політичні конфлікти, цензурні обмеження й поступове посилення імперського контролю суттєво впливали на діяльність освітніх установ і можливості розвитку української культурно-освітньої традиції, формуючи відповідні моделі поведінки у сфері освіти й науки.

У різні історичні періоди українське суспільство було змушене адаптуватися до змін суспільно-політичного середовища. Особливо складний і суперечливий характер мали умови радянської доби. З одного боку, держава приділяла значну увагу розвитку освіті та науки, створенню мережі закладів вищої освіти й науково-дослідних установ, а з іншого – наукова діяльність перебувала під жорстким ідеологічним контролем, що обмежувало академічну свободу та самостійність дослідників. Нерідко офіційно проголошені принципи об'єктивності та науковості не відповідали реальній практиці, формуючи подвійні стандарти поведінки. В таких умовах формальне дотримання встановлених вимог часто ставало важливішим за пошук наукової істини. Конкуренція за наукові ступені, вчені звання та керівні посади сприяла поширенню академічної недоброчесності, приховуванню окремих результатів, неналежному використанню чужих наукових напрацювань або привласненню авторства. Накопичений роками негативний досвід мав довготривалий вплив на академічну культуру та зумовив необхідність утвердження нових ціннісних орієнтирів.

З проголошенням Акту незалежності України (1991) розпочався активний процес переосмислення власної історії та формування нових демократичних цінностей. Поступово зростала увага до прав людини, громадянської відповідальності та прозорості суспільних відносин, що створило важливі передумови для розвитку принципів академічної доброчесності в освітньому та науковому середовищі.

Важливим кроком стало приєднання України у 2005 році до Болонського процесу. Це сприяло модернізації вищої освіти, посиленню уваги до якості підготовки фахівців, розвитку академічної мобільності та впровадженню європейських підходів до оцінювання результатів навчання. Разом із цим дедалі актуальнішими ставали питання запобігання плагіату, забезпечення достовірності наукових досліджень та дотримання етичних норм в академічному середовищі. У 2014 році був ухвалений Закон України Про вищу освіту, який започаткував новий етап реформування вищої освіти. Подальшим важливим кроком стало прийняття Закону України Про освіту (від 05.09.2017 № 2145-VIII), у якому вперше на законодавчому рівні було закріплено поняття академічної доброчесності (Розділ V. Забезпечення якості освіти, стаття 42. Академічна доброчесність) та чітко визначено її основні принципи, види порушень, відповідальність учасників освітнього процесу за недотримання встановлених норм. Наказом Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова від 10 квітня 2019 року було затверджено Кодекс академічної доброчесності та корпоративної етики, спрямований на формування культури академічної доброчесності, відповідальної поведінки, професійної етики та дотримання моральних цінностей усіма учасниками освітнього процесу (Школьнікова, 2021: 80–84).

З точки зору філософії академічна доброчесність ґрунтується на морально-етичних принци-

пах, що визначають ставлення людини до істини, знань, власної діяльності та відповідальності перед суспільством. Водночас із психологічної точки зору вона є результатом розвитку моральної свідомості особистості, її здатності усвідомлювати наслідки власних вчинків і керуватися внутрішніми переконаннями у процесі прийняття рішень. Відомий американський психолог Лоуренс Кольберг зазначав, що моральний розвиток людини проходить кілька послідовних стадій – від поведінки, зумовленої зовнішнім контролем і страхом покарання, до свідомого дотримання етичних принципів як особистісної цінності. Таким чином, відповідно до теорії морального розвитку Л. Кольберга, моральне становлення особистості умовно поділяється на три рівні: доконвенційний, конвенційний і постконвенційний (Крупнік, Гребінь, 2025: 135–141). На доконвенційному рівні поведінка значною мірою визначається зовнішнім контролем та прагненням уникнути покарання, тоді як на постконвенційному рівні вона ґрунтується на усвідомленому прийнятті загальних моральних принципів і цінностей.

У контексті академічної доброчесності це означає, що чесна поведінка формується не лише через систему правил і санкцій, а насамперед через внутрішнє прийняття моральних норм та усвідомлення їхньої значущості. Саме поєднання світоглядних цінностей і психологічної зрілості особистості створює підґрунтя для формування академічної доброчесності. У контексті історичного розвитку України особливого значення набувають цінності гідності, відповідальності, справедливості та поваги до прав інших людей, які поступово утверджувалися в суспільній свідомості в процесі демократичних перетворень.

Для вивчення філософсько-психологічних чинників формування академічної доброчесності серед студентів ВНМУ ім. М. І. Пирогова було проведено вибіркове соціологічне опитування. У дослідженні взяли участь 135 студентів. Найбільшу частку респондентів становили студенти першого курсу (73,3%), студенти другого курсу склали 20%, третього – 3,7%, четвертого – 3,0%. Такий розподіл дозволяє оцінити особливості сприйняття академічної доброчесності студентами на початкових етапах професійного становлення (Школьнікова, 2026: 2986–2987).

Результати опитування засвідчили високий рівень усвідомлення важливості академічної доброчесності в освітньому процесі. 94,1% опитаних вважають її важливою складовою навчальної та наукової діяльності. Отримані дані свідчать про поступове утвердження в українському освітньому середовищі культури відповідального ставлення до навчання та наукової праці. Такі зміни є закономірним результатом реформування системи вищої освіти України, її інтеграції до європейського освітнього простору та утвердження принципів академічної доброчесності як важливого критерію забезпечення якості освіти. Важливим кроком стало запровадження в закладах вищої освіти обов'язкових освітніх компонентів, присвячених вивченню академічної доброчесності, що сприяє формуванню у здобувачів освіти культури чесного навчання, відповідальності та поваги до інтелектуальної власності.

Відповіді студентів на запитання щодо чинників, які найбільше спонукають людину дотримуватися принципів академічної доброчесності, свідчать про перевагу внутрішніх мотивів над зовнішнім контролем. Найбільше респондентів (39,4%) обрали внутрішню відповідальність і самоконтроль, які належать до психологічних чинників формування академічної доброчесності, тоді як 33,3% опитаних визначили моральні цінності та переконання, що відносяться до філософських чинників її формування. Незначний розрив між цими показниками дає підстави стверджувати про тісний взаємозв'язок психологічних і філософських засад академічної доброчесності та підтверджує, що її формування відбувається під впливом як внутрішніх особистісних якостей, так і світоглядних цінностей, які взаємодоповнюють одне одного. Водночас лише 12,6% опитаних вважають визначальним чинником дотримання академічної доброчесності страх покарання за її порушення. Ще 8,1% респондентів пов'язують доброчесну поведінку переважно з необхідністю дотримання суспільних норм і встановлених вимог, тоді як лише 5,9% студентів вважають професійну етику основним мотивом дотримання принципів академічної доброчесності. Один респондент (0,7%) утримався від відповіді на це запитання. Отримані результати свідчать про те, що для більшості сучасних студентів вирішальне значення мають не зовнішній контроль чи можливі санкції, а внутрішні переконання, моральні цінності та особиста відповідальність. Такі результати мають важливе значення для розуміння історичного розвитку академічної культури в Україні, адже якщо раніше освітня система значною мірою спиралася на зовнішній контроль, дисциплінарні заходи та страх покарання, то сьогодні пріоритет надається формуванню внутрішньої мотивації, свідомого ставлення до навчання та особистої відповідальності здобувачів освіти.

Особливий інтерес становлять результати щодо чинників, які визначають дотримання академіч-

ної доброчесності. Майже половина респондентів (49,7%) вважають, що доброчесна поведінка однаковою мірою залежить як від світоглядних і морально-етичних переконань, так і від психологічних особливостей особистості. 29,6% студентів визначальними вважають психологічні чинники, тоді як 20,7% – лише світоглядні.

Важливим показником сформованості академічної культури є ставлення студентів до порушень принципів академічної доброчесності. Більшість опитаних (79,3%) негативно ставляться до плагіату, що може свідчити про усвідомлення цінності інтелектуальної власності та неприпустимості привласнення результатів чужої праці. Водночас результат опитування щодо списування виявив певні розбіжності у поглядах студентів. Так, 45,2% респондентів допускають можливість списування у виняткових випадках, тоді як 23,7% категорично не погоджуються з такою позицією. Майже третина опитаних (31,1%) не змогла визначитися з відповіддю, що вказує на необхідність подальшої системної роботи з формування стійких ціннісних орієнтацій з дотримання культури академічної доброчесності.

Показовими є результати щодо зв'язку академічної доброчесності з майбутньою професійною діяльністю. Більшість студентів (83%) пов'язують її з професійною етикою лікаря. Для медичної освіти це має особливе значення, адже професія лікаря ґрунтується на принципах відповідальності, чесності, сумлінності та повазі до пацієнта. Усвідомлення такого зв'язку свідчить про сприйняття студентами академічної доброчесності як важливої основи майбутньої професійної та наукової діяльності.

Результати дослідження також підтвердили важливу роль внутрішньої мотивації у формуванні доброчесної поведінки. Переважна більшість опитаних (85,9%) вважає внутрішню мотивацію основним чинником чесного навчання. Це свідчить про усвідомлення студентами значення особистої зацікавленості в отриманні знань, професійному розвитку та самовдосконаленні.

Не менш важливими є результати щодо взаємозв'язку академічної доброчесності та особистої гідності. Так, 80,7% студентів пов'язують дотримання принципів академічної доброчесності з почуттям власної гідності. Це дозволяє розглядати академічну доброчесність не лише як складову освітньої діяльності, а й як відображення моральних цінностей особистості. Показово, що після здобуття Україною незалежності та становлення демократичної держави особливого значення набули цінності людської гідності, свободи та відповідальності.

Заслуговують на увагу й результати щодо рівня обізнаності студентів із принципами академічної доброчесності, набутої під час навчання в університеті. Переважна більшість респондентів (99,3%) оцінили свої знання як достатні. Лише один респондент (0,7%) оцінив власний рівень обізнаності щодо принципів академічної доброчесності як недостатній. Отримані результати свідчать про ефективність заходів, спрямованих на популяризацію принципів академічної доброчесності в університетському середовищі.

Висновки. Академічна доброчесність є складним соціально-психологічним явищем, що ґрунтується на моральних цінностях, відповідальності та внутрішній мотивації. Її формування залежить не лише від освітньої політики, а й від історичного досвіду суспільства. Сучасна українська освіта активно впроваджує механізми забезпечення академічної доброчесності. У закладах освіти розробляються відповідні кодекси, проводяться інформаційні кампанії, використовуються системи перевірки текстів на плагіат. Водночас ефективність таких заходів значною мірою залежить від психологічної готовності учасників освітнього процесу дотримуватися етичних норм, оскільки формальний контроль не може повною мірою замінити внутрішню мотивацію та особисту відповідальність.

Результати проведеного дослідження свідчать, що переважна більшість студентів сприймає академічну доброчесність не лише як сукупність норм і правил освітнього процесу, а й як важливу моральну цінність, пов'язану з відповідальністю, особистою гідністю та професійною етикою. Таке розуміння формується під впливом не лише освітнього середовища, а й історичної пам’яті, яка визначає систему цінностей молодого покоління. Для українського суспільства особливого значення набувають історичні події, пов’язані з боротьбою за державність, відстоюванням національної незалежності, Революцією Гідності та захистом України.

Отримані результати узгоджуються з теоретичним положенням авторів про комплексний характер формування академічної доброчесності, що визначається взаємодією філософсько-світоглядних і психологічних чинників. Поєднання історичної спадщини України з сучасними демократичними цінностями створює сприятливі умови для формування покоління громадян, які усвідомлюють важливість чесної поведінки як у навчанні, так і в повсякденному житті. Тому академічну доброчесність доцільно розглядати як результат взаємодії та поєднання філософських і психологічних чинників, що формуються під впливом історичного досвіду суспільства й визначають моральну культуру сучасної академічної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна доброчесність. Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова : офіційний вебсайт. URL: https://www.vnmu.edu.ua/академічна-доброчесність (дата звернення: 28.07.2026).
2. Алєксєєва С. В. Методологія наукових досліджень та академічна доброчесність: виклики в умовах цифровізації. *Витоки педагогічної майстерності.* 2024. № 34. С. 5-8. DOI: https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.317624
3. Вилкова С. Академічна доброчесність як складник правової компетентності майбутніх викладачів ЗВО України. *Молодь і ринок.* 2026. № 3 (247). С. 43-50. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2026.353027
4. Дубровіна Л. А. Києво-Могилянська академія в документах і рідкісних виданнях з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : Каталог. Київ : НБУВ, 2003. Випуск 2. 480 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001914
5. Коляда Н., Левченко Н. Академічна доброчесність – засаднича цінність діяльності закладу вищої освіти. *Соціальна робота та соціальна освіта.* 2023. Вип. 2 (11). С. 135-141. DOI: https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(11).2023.291885
6. Красюк Т. В. Притягнення до академічної відповідальності за порушення академічної доброчесності: теоретико-прикладні проблеми регламентування. *Право та інновації.* 2023. № 1 (41). С. 68–74. DOI: 10.37772/2518-1718-2023-1(41)-10
7. Крупнік О., Гребінь Н. Теоретичні аспекти дослідження моральної самосвідомості та суміжних понять у зарубіжній та вітчизняній літературі. Вісник Львівського університету. *Серія психологічні науки,* 2025. Вип. 26. С. 118-129. URL: https://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/26_2025/16.pdf
8. Поліщук О. Р. Особливості впливу індивідуально-психологічних характеристик на формування академічної доброчесності у здобувачів освіти. *Психологічний журнал.* 2026. № 17. С. 24-29. DOI: https://doi.org/10.31499/2617-2100.17.2026.362062
9. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 (дата звернення: 28.07.2026).
10. Фініков Т. В., Артюхов А. Є., Гужва О. О. Академічна доброчесність на варті якісної освіти : відверта розмова про чесне навчання. Київ : Таксон, 2019. 68 с. С. 15-25. URL:https://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/akdonv.pdf
11. Шарова Т. М. Формування культури академічної доброчесності у здобувачів аграрних закладів вищої освіти. Українські студії в європейському контексті : зб. наук. пр. Київ, 2025. № 11. С. 354-358. URL: https://elar.tsatu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/24666bb8-ec41-4f7f-9186-b3eb6ca6ca3e/content
12. Школьнікова Т. Ю. Система розвитку академічної доброчесності у Вінницькому національному медичному університеті ім. М. І. Пирогова. Академічна доброчесність : виклики сучасності : збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян. Варшава, 2021. 88 с. URL:https://www.iiasc.org/_files/ugd/d604d5_d94227960a88493a8a947e5b239c8106.pdf#page=80
13. Школьнікова Т. Ю. Академічна доброчесність у системі внутрішнього забезпечення якості медичної освіти. *Вісник науки та освіти. Серія: Педагогіка.* 2026. №1 (43). С. 2980-2990. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-1(43)-2980-2990

REFERENCES

1. Akademichna dobrochesnist [Academic Integrity]. Vinnytskyi National Pirogov Memorial Medical University: official website. URL: https://www.vnmu.edu.ua/академічна-доброчесність (accessed August 05, 2026). [in Ukrainian].
2. Alieksieieva, S. V. (2024). Metodolohiia naukovykh doslidzhen ta akademichna dobrochesnist: vyklyky v umovakh tsyfrovizatsii [Methodology of scientific research and academic integrity: challenges in the context of digitalization]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, no. 34, pp. 5–8. DOI: https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.317624 [in Ukrainian].
3. Vylkova, S. (2026). Akademichna dobrochesnist yak skladnyk pravovoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv ZVO Ukrainy [Academic integrity as a component of legal competence of future teachers of higher education institutions in Ukraine]. *Molod i rynok*, no. 3(247), pp. 43–50. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2026.353027 [in Ukrainian].
4. Dubrovina, L. A. (Ed.). (2003). Kyievo-Mohylianska akademiia v dokumentakh i ridkisnykh vydanniakh z fondiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: Kataloh. Vyp. 2 [Kyiv-Mohyla Academy in documents and rare editions from the collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: Catalogue. Issue 2]. Kyiv: NBUV. p. 9. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001914 [in Ukrainian].
5. Koliada, N., & Levchenko, N. (2023). Akademichna dobrochesnist – zasadnycha tsinnist diialnosti zakladu vyshchoi osvity [Academic integrity as a fundamental value of higher education institution activity]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*, no. 2(11), pp. 135–141. DOI: https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(11).2023.291885 [in Ukrainian].
6. Krasiuk, T. V. (2023). Prytiahnennia do akademichnoi vidpovidalnosti za porushennia akademichnoi dobrochesnosti: teoretyko-prykladni problemy rehlamentuvannia [Academic liability for violations of academic integrity: theoretical and applied problems of regulation]. *Pravo ta innovatsii*, no. 1(41), pp. 68–74. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-1(41)-10 [in Ukrainian].
7. Krupnik, O., & Hrebin, N. (2025). Teoretychni aspekty doslidzhennia moralnoi samosvidomosti ta sumizhnykh poniat u zarubizhnii ta vitchyznianii literaturi [Theoretical aspects of the study of moral self-consciousness and related concepts in foreign and Ukrainian literature]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky*, no. 26, pp. 118–129. URL: https://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/26_2025/16.pdf [in Ukrainian].
8. Polishchuk, O. R. (2026). Osoblyvosti vplyvu indyvidualno-psykholohichnykh kharakterystyk na formuvannia akademichnoi dobrochesnosti u zdobuvachiv osvity [Features of the influence of individual psychological characteristics on the formation of academic integrity among students]. *Psykholohichnyi zhurnal*, no. 17, pp. 24–29. DOI: https://doi.org/10.31499/2617-2100.17.2026.362062 [in Ukrainian].

9. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On Education: Law of Ukraine No. 2145-VIII of September 5, 2017]. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 (accessed August 06, 2026). [in Ukrainian].

10. Finikov, T. V., Artiukhov, A. Ye., & Huzhva, O. O. (2019). Akademichna dobrochesnist na varti yakisnoi osvity: vidverta rozmova pro chesne navchannia [Academic integrity as a safeguard of quality education: an open discussion on honest learning]. Kyiv: Takson. 68 p. URL: https://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/akdonv.pdf [in Ukrainian].

11. Sharova, T. M. (2025). Formuvannia kultury akademichnoi dobrochesnosti u zdobuvachiv ahrarnykh zakladiv vyshchoi osvity [Formation of academic integrity culture among students of agricultural higher education institutions]. *Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti: zbirnyk naukovykh prats*, no. 11, pp. 354–358. URL: https://elar.tsatu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/24666bb8-ec41-4f7f-9186-b3eb6ca6ca3e/content [in Ukrainian].

12. Shkolnikova, T. Yu. (2021). Systema rozvytku akademichnoi dobrochesnosti u Vinnytskomu natsionalnomu medychnomu universyteti im. M. I. Pyrohova [System for the development of academic integrity at Vinnytsia National Pirogov Memorial Medical University]. Warsaw, pp. 80–88. URL: https://www.iiasc.org/_files/ugd/d604d5_d94227960a88493a8a947e5b239c8106.pdf [in Ukrainian].

13. Shkolnikova, T. Yu. (2026). Akademichna dobrochesnist u systemi vnutrishnoho zabezpechennia yakosti medychnoi osvity [Academic integrity in the internal quality assurance system of medical education]. *Visnyk nauky ta osvity. Seriia: Pedahohika,* no. 1(43), pp. 2980–2990. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-1(43)-2980-2990 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 792.8.03/.091-053.2(477.54)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-17

Світлана АНФІЛОВА,
orcid.org/0000-0001-6910-8034
кандидатка мистецтвознавства,
доцентка кафедри історії української та зарубіжної музики
Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського
(Харків, Україна) 2020anfilova@gmail.com

ТВОРЧІ ПРОЄКТИ ДИТЯЧОГО БАЛЕТНОГО ТЕАТРУ ХАРКОВА НА СЦЕНІ ХНАТОБ ІМЕНІ М. В. ЛИСЕНКА

Об'єктом дослідження *у статті обрано творчу діяльність Дитячого балетного театру (Харків, Україна). В умовах відсутності системного осмислення театральної історії даного професійного навчального закладу* ***метою*** *статті стало узагальнення інформації про хореографічні вистави Дитячого балетного театру Харкова за період з кінця 1970-х по 2022 рік, які охарактеризовані як винятковий «мистецький мегапроєкт», реалізації якого сприяла багаторічна співпраця Харківської хореографічної школи та ХНАТОБ. За* ***результатами*** *дослідження доведено унікальність цього явища, що виникнувши в умовах навчального закладу – Харківської хореографічної школи, перетворився на високопрофесійну юнацьку балетну трупу, яка починаючи з 1990-х років достойно презентувала на академічній сцені Харківського театру опери та балету імені М. В. Лисенка власний мистецький продукт: як повноцінні балетні вистави спеціально створені для дитячої аудиторії, так і з класичного «дорослого» репертуару. Підкреслено правомочність застосування до ініціатив ДБТ дефініцій мистецький/творчий проєкт, що продиктовано необхідністю усвідомлення високої результативності даного колективу внаслідок правильно обраної стратегії розвитку. Вона постає системним поєднанням таких компонентів, як: лідерство, наявність прогресивного мистецького задуму – мистецтва «для дітей», «про дітей» і силами «самих дітей», спрямованість у майбутнє, постійне вдосконалення, формування власної аудиторії. Задля виявлення передумов появи Дитячого балетного театру як самодостатнього художнього явища у культурно-творчому вимірі міста, регіону, країни, розглянуто питання історії професійної хореографічної освіти у Харкові, актуалізовано питання «дитячого балету» як категорії композиторської творчості та оригінального музично-театрального жанру.*

Ключові слова: *музично-театральне мистецтво XX–XXI століть, жанр, мистецький/творчий проєкт, Дитячий балетний театр Харкова, Харківська хореографічна школа, Харківський національний театр опери та балету імені М. В. Лисенка.*

Svitlana ANFILOVA,
orcid.org/0000-0001-6910-8034
PhD in Musicology, Associate Professor,
Assistant Professor at the Ukrainian and Foreign Music Department
Kharkiv I.P. Kotlyarevsky National University of Arts
(Kharkiv, Ukraine) 2020anfilova@gmail.com

THE KHARKIV CHILDREN'S BALLET THEATRE'S CREATIVE PROJECTS ON THE STAGE OF KHNATOB NAMED AFTER M. V. LYSENKO

The object of research of this article is the creative activity of the Children's Ballet Theater (Kharkiv, Ukraine). A systematic understanding of the theatrical history of this professional educational institution is currently absent. The purpose of the article was to summarize information about the choreographic performances of the Kharkiv Children's Ballet Theater from the late 1970s to 2022. These performances are characterized as an exceptional "artistic megaproject", the implementation of which was facilitated by the long-term cooperation between the Kharkiv Choreographic School and the KhNATOB. The results of the study prove the uniqueness of this phenomenon. Having emerged within the framework of an educational institution, the Kharkiv Choreographic School, it has transformed into a highly professional youth ballet troupe. Since the 1990s, this troupe has worthily presented its own artistic product on the academic stage of the Kharkiv Opera and Ballet Theatre named after M. V. Lysenko: both full-fledged ballet performances specially created for a children's audience, and from the classical "adult" repertoire. The validity of applying the definition of artistic/creative project to CBT initiatives is emphasized, which is dictated by the need to realize the high performance of this collective as a result of a correctly chosen development strategy. It appears as a systemic combination of such components as leadership, the presence of a progressive artistic concept (art "for children", "about children" and the activities of "the

children themselves"), focus on the future, continuous improvement, and the formation of one's own audience. In order to identify the prerequisites for the emergence of the Children's Ballet Theater as a self-sufficient artistic phenomenon in the cultural and creative dimension of the city, region, and country, the issue of the history of professional choreographic education in Kharkiv was considered; the issue of "children's ballet" as a category of composer's creativity and an original musical and theatrical genre was revealed to be relevant.

Key words: *musical and theatrical art of the 20th–21st centuries, genre, artistic/creative project, Kharkiv Children's Ballet Theater, Kharkiv Choreographic School, Kharkiv National Opera and Ballet Theatre named after M. V. Lysenko.*

Постановка проблеми. Для Харківського національного академічного театру опери та балету імені М. В. Лисенка (ХНАТОБ) – одного із найстаріших вітчизняних і першого стаціонарного серед українських оперних – 2025 рік мав статус ювілейного: століття тому у Харкові на основі постійної оперної антрепризи було засновано перший в Україні державний театр опери та балету – Українську Державну Столичну Оперу (KHARKIV OPERA). Історія ХНАТОБ багата на видатні події, славетні імена, цікаві проєкти. Одним із проявів креативного налаштування виявилася багаторічна сценічна співпраця професіональної трупи академічного театру з колективом Харківської хореографічної школи, розпочата ще наприкінці 1970-х років. Нового рівня ці творчі активності набули за роки незалежності (з 1994 по 2022), коли повноцінні балетні вистави у виконанні юних артистів, вихованців школи, почали виступати сталою ознакою репертуару ХНАТОБ, посиливши позиції професійного музичного театру у роботі з дитячою аудиторією, у справі естетичного виховання майбутнього глядача – тонкого поціновувача балетного мистецтва. З іншого боку, подібна співпраця сприяла реалізації на базі Харківської хореографічної школи ідеї Дитячого балетного театру (ДБТ)[1] – унікального творчого проєкту, що розквітнув на ґрунті сформованих Школою протягом її існування високих професійних вимог, при безпосередній участі найвидатніших представників мистецької спільноти – артистів балету, музикантів, викладачів, художників. Розвиваючись в руслі славетних музично-театральних традицій, ДБТ сам став частиною театральної історії Харкова, її ексклюзивною ознакою.

Масштабність, змістовність та креативність тих творчих ініціатив, що були здійснені зусиллями названого творчого колективу за останнє півстоліття, дозволяє в повній мірі кожну з них – чи то хореографічна вистава, конкурс «Кришталева туфелька» чи міжнародні гастролі – вважати оригінальним мистецьким проєктом у повноті розуміння цього поняття як наукової та естетичної категорії. В свою чергу регулярність появи і стабільно високий рівень театральних прем'єр Дитячого балетного театру, що були включені до основного репертуару ХНАТОБ протягом останніх тридцяти років, також дають право розглядати Дитячий балетний театр Харкова як окремий *мега*проєкт в творчій історії хореографічної школи і, водночас, як приклад ефективного менеджменту в сфері культури, що заслуговує на своє вивчення. Паралельно з цим актуалізується ціла низка питань: вивчення поняття «дитячий балет» у всій багатогранності його сенсів; осмислення існуючої композиторської антології «балетів для дітей» як оригінального жанру та напрямку музичної творчості; вивчення діяльності дитячих балетних труп як окремого явища театральної практики XX–XXI століть; дослідження діяльності музичних театрів для дітей в Україні; визначення місця і художніх завдань «дитячих балетів» в контексті сучасної практики українського балетного театру.

Очевидно, що багатство викликів, пов'язаних з даною темою, не може бути розкритим у межах однієї статті, оскільки потребує якщо не ґрунтовного вивчення, то масштабного узагальнення тих положень, що викристалізувалися у наукових розробках вітчизняних авторів останнього десятиліття (Ю. Тодорюк, К. Шкурєєв). Тому необхідним вважається зосередити увагу на одному з аспектів, поставивши за **мету** узагальнення інформації про хореографічні вистави Дитячого балетного театру Харкова у період з кінця 1970-х по 2022 рік, розглядаючи діяльність колективу як унікальний творчий *мега*проєкт, реалізації якого сприяла багаторічна співпраця Харківської хореографічної школи та ХНАТОБ. Саме цим на сьогодні визначається наукова новизна запропонованого матеріалу в умовах відсутності системного дослідження про діяльність даного професійного навчального закладу та його театральної історії.

Останні дослідження та публікації. Нажаль, на сьогодні поки що не створено ані віртуального музею Харківської хореографічної школи, ані енциклопедичного довідника з історії як самого навчального закладу, так і Дитячого балетного театру. Окрема інформація присутня у відкритому доступі на сайті Хореографічної школи (Дитячий балетний театр). Її обмеженість визначена

[1] ДБТ – абревіатура Дитячого балетного театру – використовується в тексті статті разом із повною назвою.

тим, що за цими стислими фактами приховано великий обсяг роботи, який завжди супроводжує підготовку будь-якої театральної прем'єри, або пов'язаний із кропіткою повсякденною працею із утримання, оновлення або реконструкції тексту балетної вистави, підготовки нових учасників, змін виконавських складів. Тому основний фактологічний матеріал міститься у письмовій документації Школи, яка у перспективі потребує своєї систематизації – численних прес-релізах, буклетах до вистав, рекламних оголошеннях до прем'єр, театральних програмках, репертуарних списках учасників вистав ДБТ на сцені ХНАТОБ імені М. Лисенка, розкладах репетицій, випсках цілих класів і окремих солістів для участі у сценічній практиці та театральних «прогонах». У всіх цих офіційних і робочих паперах, що традиційно сприймаються рутиною повсякденного шкільного життя, насправді зафіксовано живий нерв та насиченість буття всього творчого колективу: від наймолодших учнів до старшокласників – всіх артистів ДБТ, та їхніх наставників – викладачів, в більшості своїй із вагомим сценічним досвідом.

Для визначення значущості здійснених ДБТ творчих кроків доцільним є їх співставлення із тими репертуарними тенденціями, що визначали український балетний театр у другій половині XX століття. Стосовно цього питання джерелом корисної інформації залишаються праці відомого театрознавця Ю. Станішевського, зокрема монографія «Балетний театр України. 225 років історії» (Станішевський, 2003), що носить узагальнюючий характер. Інформація про постановки ДБТ Харкова тут, нажаль, відсутня, як і в статті Ю. Тодорюк (2018). Її автор, систематизуючи дані про балети для дітей в репертуарі стаціонарних театрів в Україні кінця XX – початку XXI ст., акцентує увагу на співпраці Одеського національного академічного театру опери та балету та Одеської хореографічної школи, що оцінюється майже як поодиноке явище у театральній вітчизняній практиці. Між тим, активна діяльність ДБТ Харкова протягом десятиліть спростовує цей тезис. Підтвердженням стають і цінні матеріали, що містяться в дослідженнях К. Шкурєєва (2016, 2018, 2021), присвячених вивченню в різних аспектах «динаміки соціокультурного змісту дитячого балету у вітчизняній хореографії протягом 20-х років XX – перших двох десятиліть XXI століття» (Шкурєєв, 2021). Науковцем наведено ряд фактів, які дозволяють зрозуміти цілісність траєкторії розвитку хореографічного мистецтва у Харкові із усвідомленням діяльності ДБТ Харківської хореографічної школи як закономірної заключної фази цього процесу, одним з рішень злободенної проблеми «зміни поколінь у балетній трупі Харківського театру опери та балету» (Шкурєєв, 2016: 147). Оцінка діяльності та досягнень ДБТ з позиції творчого проєкту обумовила залучення досліджень К. Давидовського (2013) та П. Кордовської (2022), задля визначення *етимології* і характеристики мистецького проєкту «*як естетичної категорії та феномена сучасної культури*» (Давидовський, 2013: 160).

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундамент для майбутньої плідної співпраці дитячої хореографічної школи і Харківського національного академічного театру опери та балету імені М. В. Лисенка було закладено з початком хореографічної освіти в Харкові, яку дослідники (О. Чепалов, К. Шкурєєв) пов'язують із діяльністю балетної школи-студії Наталії Дудинської-Тальйорі (1914–1923) (за мат.: Шкурєєв, 2021: 58–59). Навіть після від'їзду з Харкова самої засновниці студія продовжувала свою діяльність. Окремою інституцією слід вважати балетну студію при театрі опери та балету, на основі якої у 1957 році було розпочато професійне навчання дітей мистецтву хореографії. Згідно інформації, що розміщена на офіційному веб-сайті школи, перші професійні кроки школи відбувалися під керівництвом В. А. Балацького, Л. А. Толкачової, В. Ф. Баранової, Н. Н. Віноградової, З. В. Дьяченка, В. А. Денисенка, Г. Д. Хоменко, А. В. Отрадіна, М. Л. Сатуновського (1917–2000)[2]. З серпня 1973 року директором Харківської державної хореографічної школи (пізніше ХХШ) було призначено Наталю Олександрівну Ржевську – випускницю Київського хореографічного училища, яка до того ж мала диплом філолога Харківського державного університету (1972) та сценічний досвід (була артисткою балету ХДАТОБ з 1965 року). Незмінно, на протязі вже більш п'ятдесяти років, Наталя Ржевська віддана своїй директорській справі: не просто очолює цей колектив, а залишається його головним натхненником, генератором найсміливіших творчих ідей, що завжди отримували блискучу реалізацію.

[2] Нажаль, розгорнута інформація про викладачів відсутня, що підкреслює необхідність найскорішого створення Книги пам'яті або Енциклопедичного довідника з історії Харківської державної хореографічної школи. З наведених імен найбільш пощастило бути згаданим лише Михаїлу Львовичу Сатуновському – балетмейстеру, режисеру-постановнику, стисла інформація про якого присутня у деяких відкритих джерелах. Лаконічній характеристиці харківського періоду його життя присвячено короткий нарис О. Чепалова (Чепалов, 2012: 201).

В особистій справі керівника закладу зазначено, що засл. діяч мистецтв України Н. Ржевська є автором проєктів всіх вистав Дитячого балетного театру, починаючи з 1981 року: «Хлопчиш-Кібальчиш», «Казки Оле Лукойє», «Робін-Бобін», «Казка про вкрадений танець», «Марія, Мірабела…», «Весняна казка», «Новорічні пригоди», «Гостя казкового балу», «Алі-баба та 40 розбійників». В тому числі і таких складних в професійному відношенні, як: «Лускунчик» (1994), «Білосніжка та семеро гномів» (1996), «Чиполліно» (1997), «Попелюшка» (1999)». На початку 2000-х років нею ініційовано розробку і сценічну реалізацію цілої низки прем'єр, найбільш масштабними серед яких стали – «Магія Гаррі та Снігова Королева» (2003), «Пригоди Піноккіо» (2005), «Русалонька» (2008), «Дюймовонька» (2012), «Пітер Пен» (2015). Підготовка театральних вистав завжди доповнювалася великою кількістю концертних програм хореографічної школи для сценічних майданчиків Харкова та інших міст України[3], для гастрольних подорожей країнами Європи та Азії[4]. З роками натхнена творча праця Н. Ржевської, креативність її творчих ідей були оцінені низкою нагород, в тому числі і почесним званням Заслуженого діяча мистецтв України (1997). Харків'яни також постійно відзначалися нагородами на міжнародних змаганнях, а ексклюзивність творчих проєктів школи – її балетних вистав у виконанні юних артистів, що набули наголосу за межами України, – було засвідчено в оцінці зарубіжною критикою ДБТ Харкова як «Кращого дитячого балетного театру Європи та Азії».

Очевидно, що високі творчі результати навчання, разом із створенням на базі державної хореографічної школи постійно діючої юнацької театральної трупи, стали результатом продуманої стратегії. Провідна роль у її вибудовуванні безумовно належить директору ХХШ – справжньому лідеру, що зумів створити команду однодумців, яка протягом всіх цих десятиліть стабільно демонструвала здатність до генерації мистецьких ідей та високий рівень подальшої їх професійної реалізації. Загальна сума цих ознак дозволяє оцінити діяльність школи та ДБТ як унікальний *мистецький проєкт* за визначенням К. Давидовського (Давидовський, 2013: 161–162)[5]. Підтвердженням правомочності використання цього формулювання стають і закладені в етимології слова «проєкт» змісти, на яких акцентує увагу П. Кордовська: необхідність «ініціативи, початку певної діяльності, та, щонайголовніше, чітко визначеної векторності проєкту чи проєктної діяльності, які завжди спрямовані "вперед", тобто у майбутнє» (Кордовська, 2020: 64).

Такою концепцією, спрямованою у майбутнє, стала для ДБТ Харківської хореографічної школи ідея здійснення на практиці *мистецтва «для дітей»*, *«про дітей» і силами «самих дітей»*. Втілена спочатку у низці танцювальних вистав для «домашньої» сцени хореографічної школи, надалі вона отримала реалізацію за межами суто шкільного театру на Академічній сцені, завдяки активній співпраці із професійним колективом Театру опери та балету імені М. В. Лисенка.

Прогресивність даної ініціативи може бути оціненою з позиції вкладу в духовно-естетичний розвиток дітей в умовах бурхливого розвитку цифрових технологій за період останніх 30 років, коли академічному мистецтву випало на долю відстоювати свою аудиторію у більш «просунутих» формах візуальних розваг. Щодо закономірності виникнення самої ідеї – презентації повноцінних балетних вистав силами виключно дитячого контингенту, то вона була поступово підготовлена історичним розвитком театральної хореографії. Першим, хто надав «офіційного» статусу участі юних артистів в класичних постановках, був М. Петіпа, який ввів «дитячі» Полонез та Мазурку у виконанні вихованців хореографічного училища у балетну партитуру оновленої «Пахіти» (1881). На той час це не затвердилося у якості загальнопоширеної тенденції, залишившись обмеженою практикою столичного театру та його професійного зв'язку із єдиним на той час в Російській імперії театральним училищем. Між тим, факти залучення юних вихованців театральних шкіл до участі у виставах іноді мали місце у губернських містах, що пояснювалося дефіцитом професійних

[3] Концерти до державних свят і пам'ятних дат, до дня міста, Віденський Бал у Києві в травні 2018 р. та ін.

[4] Одна з них – «Балет України й Франції»: спільна концертна програма Харківської хореографічної школи та балетної школи Бессо, м. Тулуза (1997−1998 рр.).

[5] Серед запропонованих дослідником критеріїв підкреслимо такі: наявність лідера, розробка-презентація «нового прогресивного мистецького задуму»; наявність сприятливих умов для впровадження нових мистецьких ініціатив, формування «своєї» аудиторії. Не останню роль для мистецького проєкту мають: постійність його реалізації, що сприяє створенню власної знаково-смислової системи культурних і художніх взаємодій, та «можливість постійного збагачення новими культурними смислами й розвитку вже існуючих» (Давидовський, 2013: 162).

кадрів. Це підтверджує наведена Ю. Станішевським інформація стосовно діяльності у Києві у 1863–1867 роках балетної трупи під керівництвом придворних віденських танцюристів Рози та Артура Опферманів: «Переносячи на київську сцену постановки, що йшли у Віденській опері в інтерпретаціях відомих хореографів П. Тальоні, А. Сен-Леона й А. Бурнонвіля, подружжя Опферманів відкрили при Міському театрі балетну студію, де навчання дітей і молоді відбувалося за методикою французької та італійської школи класичного танцю. Здібні учні широко залучалися до участі у виставах, досить успішно виконуючи не лише масові кордебалетні епізоди та пантомімічні сцени, але й невеликі сольні партії» (Станішевський, 2003: 26). Однак ще раз підкреслимо, що в даному випадку згадується антреприза, приватний колектив, оскільки у 1867 році в Києві ще не було стаціонарної хореографічної трупи, «яка б здійснювала постановки власних балетних спектаклів» (там само). Аналогічна ситуація визначала і харківський регіональний контекст в перші десятиліття XX сторіччя. Згадана вище балетна школа-студія Н. Дудинської-Тальйорі ангажувала своїх найбільш підготовлених учнів для виступу в спектаклях оперного театру «Коник-горбоконик», «Коппелія», «Арлекінада», «Марна обережність» та ін. (за мат.: Шкурєєв, 2016: 145). Був в історії цього закладу і вдалий досвід створення балету – «Зачарований ліс» – виключно силами юних учнів від восьми до одинадцяти років, про що згадувалося у рецензії в газеті «Південний край» в квітні 1916 року (там само).

Наведені приклади свідчать про те, що з кінця XIX століття процес залучення дітей-артистів до спільної творчої праці із дорослими театральними трупами не призупинявся, і лише «питанням часу» стала актуалізація «дитячого балету» як самостійного жанру. Однак слід уточнити, що вважати «дитячим балетом»? За аналогією із загальновживаним поняттям «дитяча опера», яке на думку О. Кузьміної є «зонтичним терміном» (Кузьміна, 2019: 6), визначення «дитячий балет» так само охоплює кілька різних явищ. У своїй дисертації дослідниця пропонує диференціювати дитячу оперу на два різновиди: опера для дітей-*виконавців* та опера для дітей-*слухачів*. Під першим розуміється «будь-який музично-сценічний твір для виконання дітьми *за межами сцен оперних театрів* (курсив наш – *С. А.*), зі змістом, що відповідає дитячому віку, активною роллю музично-сценічної драматургії та естетико-дидактичною складовою». Другий різновид хоча і передбачає залучення широких жанрових можливостей, водночас обмежений типом змісту, із-за орієнтації на виконання співаками-професіоналами на великій сцені; «його призначення – «для дітей» – уточнює склад глядацької аудиторії, однак не виключає дорослого слухача» (там само: 6–7). Екстраполюючи запропоновані науковицею характеристики на площину хореографії, закономірно можна отримати диференціацію «дитячих балетів» на такі, що:

– виконуються дітьми і визначені *любительською спрямованістю*, *виконанням у родинному колі* (курсив наш – *С. А.*);

– спеціально створені композитором та балетмейстером *для* дитячої аудиторії із розрахуванням на виконавський рівень досвідченої балетної трупи.

Однак стрімкий процес оновлення хореографічного мистецтва у XX столітті, зростання рівня технічного оснащення поряд із омолодженням професійного віку балетних артистів диктують необхідність корегування можливої класифікації додатковими позиціями. А саме: необхідністю доповнення виконавського аспекту варіантом реалізації танцювального тексту постановки *дітьми з хореографічною підготовкою*, *на професійному рівні*, що *відповідає академічним нормам*, *в умовах театральної сцени.* Виконання може відбуватися як виключно силами юнаків, так і за умов співпраці із дорослою театральною трупою. Необхідність такого уточнення продиктована об'єктивною оцінкою реалізації колективом ДБТ Харкова ідеї «балету про дітей, для дітей і силами самих дітей» на професійному, а не аматорському рівні, про що буде сказано пізніше.

У якості історичної довідки нагадаємо, що першим балетом, спеціально написаним *для дітей* і *виконаним дітьми*, визнано виставу Великого театру «Вічно живі квіти» (1922), з авторською музикою Б. Асаф'єва і хореографією О. Горського[6]. Досить молодим у порівнянні з іншими музично-театральними жанрами може вважатися дитячий балет і як *окремий вид* композиторської творчості. Як відомо, до 1918 року практики спеціального створення балетних вистав для дітей взагалі не існувало, хоча на початку XX століття «Лускунчик», «Спляча красуня» П. Чайковського, «Коник-Горбоконик» Ц. Пуні часто йшли вранці і перед-

[6] Ще раніше, у 1918 році К. Голейзовський організував в Москві власну школу-студію «Дитячий балет», з юними учнями якої (за допомогою деяких артистів) здійснив постановку балетів для дітей на музику етюдів Л. Шитте («Макс та Моріц»), В. Ребікова («Білосніжка»), Р. Шумана («Пісочні дідки»).

бачали можливе відвідування вистав сім'ями з дітьми[7]. Наповнення оригінальним репертуаром цієї жанрової ніші почалося лише у XX столітті, коли розвиток вказаної теми в балеті за радянські часи набув гострої актуальності, у зв'язку зі змінами в культурній політиці того часу – посиленням уваги до розробки «дитячого» напрямку в літературі та інших видах мистецтва. Не остання роль належала в цих процесах українським, в тому числі харківським митцям. Після «Лелеченяти» (1937) Д. Клебанова період з 1960-х до 2010-х років був визначений появою низки дитячих балетів В. Гомоляки, О. Литвинова, І. Ковача, М. Сильванського, Ж. Колодуб, Ю. Шевченка, Ю. Русинова, О. Яковчука, які отримали і сценічне втілення (докладніше про це – в дослідженнях К. Шкурєєва 2016, 2018, 2021).

Між тим, при всій затребуваності цього напрямку та активному розвитку професійних *драматичних театрів* для дітей – *музичні театри для дітей* залишалися поодиноким винятковим явищем. Згідно з поширеними даними у 1970-х роках на 46 драматичних Театрів юного глядача на території колишнього СРСР був лише один (!) музичний театр для дітей та юнацтва. У Києві Державний дитячий музичний театр було створено у 1982 році. Він став другим у світі (після московського) і єдиним в Україні; пізніше зазнав перейменування у Київський муніципальний академічний театр опери і балету для дітей та юнацтва (2005), відомий зараз як Київська опера. Таким чином, функцію заохочення дитячої аудиторії до мистецтва балету довгий час виконували стаціонарні театри опери та балету, спираючись на репертуар, передбачений для виконання професійними артистами трупи. В цьому сенсі Харків став одним із перших міст в Україні, де, починаючи з 1971 року створювалися балетні вистави за участю дітей-артистів. Цьому сприяв ряд факторів: високі досягнення балетної трупи стаціонарного театру, традиції хореографічної освіти, закладені зусиллями Н. Дудинської-Тальйорі, наявність у місті кількох хореографічних навчальних закладів (хореографічна школа Палацу культури ХЕМЗ, Державна хореографічна школа), політика фінансової підтримки підприємствами підшефних творчих колективів[8]. Успіхом була відзначена творча співпраця учнів хореографічної школи із артистами ХТОБ у виставах: «Північна казка або Пригоди Нільса» (1977, музика І. Ковача, хореографія В. Попова, В. Гудіменка, сценографія В. Кравця); «Хлопчиш-Кибальчиш» (1981, музика М. Сильванського, лібрето і хореографія І. Якимової, диригент В. Мутін, сценографія Т. Пасічник). Після харківської прем'єри постановка балету М. Сильванського відбулася у Києві в лютому 1985 року, будучи приуроченою до початку роботи балетної трупи єдиного в Україні Державного дитячого музичного театру (зараз Київський муніципальний театр опери та балету для дітей)[9]. А в історії Харківської хореографічної школи «Хлопчиш-Кибальчиш» ознаменував народження Дитячого балетного театру, учасниками якого стали вихованці навчального закладу у віці від дев'яти до сімнадцяти років.

Ці перші значні успіхи творчого колективу школи у напрямку підготовки повноцінних сценічних вистав для сцени стаціонарного музичного театру можна умовно зазначити *початковим періодом* в історії ДБТ (1981 – початок 1990-х), яка створювалася зусиллями викладацького складу під егідою Н. Ржевської. Формуванню комфортних умов для впровадження нових мистецьких ініціатив сприяло отримання школою у 1979 році нової просторої будівлі з п'ятьма балетними та одним гімнастичним залом, класами для музично-теоретичних дисциплін, занять фортепіано. Гордістю стала і велика концертна зала, облаштована як справжня театральна сцена (тільки в мініатюрі) – зі своїм професійним освітленням, одягом, обладнанням. Вдосконалення матеріально-технічної

[7] Показовою в цьому сенсі є позиція Ю. Тодорюк, яка класифікує «Лускунчик», «Сплячу красуню» П. Чайковського, «Коппелію» Л. Деліба, «Попелюшку» С. Прокоф'єва як балетні вистави для дітей «класичної спадщини» (Тодорюк, 2018).

[8] Прикладом результативності такої політики може слугувати історія ще одного творчого колективу – дитячої хореографічної школи при Палаці культури ХЕМЗ – Харківського електромеханічного заводу – «одного з найстаріших підприємств електротехнічної промисловості України» (Вікіпедія). ХЕМЗ не тільки виступив фінансовим гарантом функціонування навчального закладу, але й безпосередньо сприяв підготовці балету «Маленький Мук» (1972) на музику харківського композитора Олександра Литвинова. Прем'єра вистави у виконанні вихованців школи із величезним успіхом відбулася на сцені зали на 1800 глядацьких місць.

[9] Ю. Станішевський підкреслює новизну «київської» хореографічної редакції В. Федотова, що була відзначена подальшим поглибленням образних характеристик через «осучаснення» танцювальної мови спектаклю (Станішевський, 2003: 323). Завдяки цьому «Хлопчиш-Кибальчиш» тривалий час користувався успіхом у глядачів.

бази учбового закладу хоча і мало велике значення, але головним залишався людський фактор. Тому закономірно, що потужна хвиля у розвитку творчого потенціалу хореографічної школи припадає на кінець 1970-х років, коли з випускників хореографічних училищ, провідних артистів балетної трупи ХАТОБ сформувався потужний педагогічний колектив. Наведемо імена лише деяких з тих, хто складали його стрижень – викладачів-хореографів-«класиків». Серед них Галина Серебрякова (1935–2017), Тетяна Чепалова (нар. 1949), що перейшли на постійну викладацьку роботу з ХАТОБ до школи у 1978 році. У 1980-ті роки до них доєдналися Тамара Старікова (1947–2023), Борис Приступ (1941–2005); з 1990-х років – Жанна Мурадян (нар. 1951), Едвард Ананян (1949–2017), Едгар Ананян (1974–2019), Тетяна Черкасова (1962–2022), Михайло Беззубіков (1949–2025), Світлана Петрова (1950–2022), Євген Волховський (1958–2015). Цей конгломерат яскравих та різних за індивідуальністю митців, об'єднаних балетним братерством, роками спільної праці на сцені ХАТОБ, був доповнений неповторністю викладацької манери Тамари Іваннікової (1936–2014), Наталії Костюченко (нар. 1959) та ін. Велику долю авторського креативу внесла у творчі проєкти ХХШ і хореограф Олена Соловйова (нар. 1947).

Сума озвучених вище чинників – наявності лідера та команди професіоналів-однодумців; прогресивного мистецького концепту; сприятливих умов для впровадження нових мистецьких ініціатив – закономірно передбачила *другий етап* в історії Дитячого балетного театру, який був пов'язаний із опануванням юними артистами класичної балетної спадщини і, відповідно, по справжньому складного рівня хореографії. Його початок ознаменувався прем'єрою 30 грудня 1994 року *«Лускунчика»* П. Чайковського у відомій редакції В. Вайонена[10], визнаного еталона «класичної версії» вистави. Тут представлена вся «абетка» класичного балету, всі рівні хореографічних складнощів, поступово проходячи які (через виконання кожного сезону нової партії відповідно власному рівню підготовки), дитина опановувала складнощі балетного мистецтва «наживо», в процесі реального творчого акту.

28 грудня 1996 року на сцені хореографічної школи відбулася прем'єра балету *«Білосніжка та семеро гномів»*[11] на музику польського композитора Б. Павловського. Балет став другою вершиною названого періоду у творчості ДБТ, оскільки одразу перейшов у лави найзатребуванішої гастрольної вистави, будучи показаним з часів прем'єри численну кількість разів у Харкові, інших містах України, за її межами – в Європі та Азії. Припустимо, що зацікавленість театральних імпресаріо різних країн саме «Білосніжкою», так само як і успіх цього балету серед глядачів кінця ХХ – початку ХХІ століття, був викликаний перш за все популярністю не стільки самої казки братів Ґрімм, скільки мультиплікаційної версії (1937) Волта Діснея. Однак, в умовах жорсткої конкуренції з відомим брендом, ексклюзивність балетної «Білосніжки» була визначена блискучою хореографією Генріха Майорова. Видатний український балетмейстер створив її первісно для київської балетної трупи у 1975 році, отримавши схвальні відгуки у професійних колах за «новаторські пошуки хореографічного рішення сучасної балетної казки» (Станішевський, 2003: 222). Критиками підкреслювалася значущість пластичної складової, що подолала ілюстративність та фрагментарність музики Б. Павловського, безпорадність лібрето та шаблонну примітивність образів. Про «Білосніжку» писали, що їй пощастило у Києві (в тому сенсі, що вона не загинула, в першу чергу, завдяки майстерності балетмейстера[12]). Не менш пощастило «Білосніжці» і у Харкові: у прем'єрному 1975 році її також було поставлено в оригінальній балетмейстерській версії і на сцені ХТОБ. Однак вистава зійшла зі сцени, а в оновленому варіанті в репертуарі «дорослої трупи» відродилася лише у вересні 2019 року. Між тим, починаючи з кінця 1990-х, адаптована «Білосніжка» у виконанні юних артистів ДТБ увійшла до репертуару харківського театру, де зайняла свою нішу і сформувала власну аудиторію прихильників.

Наступним яскравим творчим проєктом в історії ДБТ став *«Чіполліно»*[13] на музику К. Хачатуряна в

[10] Диригент-постановник – нар. артист України А. Власенко. Диригент – засл. діяч мистецтв України В. Жадько. Художник – І. Кустова. Педагоги-репетитори – Н. Ржевська, Т. Іваннікова, Т. Старікова, Ж. Мурадян, Б. Приступ, Є. Волховський, Е. Ананян, О. Соловйова, Т. Чепалова.

[11] Лібрето С. Петровського та В. Боровського в адаптації Н. Удалової. Художник – О. Сибірцева. Хореографія Г. Майорова. Автори хореографічної редакції та педагоги-репетитори – Н. Ржевська, О. Соловйова, Ж. Мурадян, Т. Чепалова, В. Колокольцева, Т. Іваннікова, Т. Старікова, Ж. Мурадян, Б. Приступ, Є. Волховський.

[12] Детальніше про це – в нарисі Ю. Станішевського (2003: 222).

[13] Лібрето Г. Рихлова за казкою Дж. Родарі. Викладачі-репетитори – Н. Ржевська, Т. Іваннікова, О. Соловйова, Т. Старікова, Ж. Мурадян, Б. Приступ, Є. Волховський. Диригент-постановник – Ю. Янко.

хореографії Г. Майорова, прем'єра якого на сцені ХНАТОБ відбулася 9 листопада 1997 року. Ю. Станішевський стверджує, що саме у «Чіполліно», вперше представленому у 1974 році в Київському академічному театрі опери та балету, затвердився індивідуальний почерк молодого тоді балетмейстера, який талановито поєднав віртуозний класичний танець і сучасну побутову пластику, щедру комедійність, соковиту характерність, гострий гротеск та задушевний ліризм. «Оригінально використовуючи здобутки драматичної й музичної режисури та прийоми кінематографічного монтажу, талановитий український хореограф <…> створив щедро танцювальну, мальовничу, справді сучасну за своєю образною системою і хореографічною лексикою виставу, яка сприяла збагаченню мистецької палітри українського балетного театру й розширенню діапазону його жанрових можливостей» (Станішевський, 2003: 221). Сонячно-життєрадісна енергія «Чіполліно», цілісність в плані притаманного йому органічного поєднання музичного та пластичного текстів, розробленості хореографічної лейтмотивної системи внаслідок музичної образності та симфонізації музичного розвитку принесли творчій групі авторів заслужену Державну премію СРСР (1976) і право «сценічної прописки» у Великому та інших театрах СРСР.

Опанування дитячим балетним колективом по-справжньому складної хореографії Г. Майорова, яка витримала перевірку часом, сприяло стрімкому творчо-професійному зростанню. Сприймаючись на початку зухвалим експериментом, робота над постановкою «Чіполліно» силами ДБТ і артистів балету ХНАТОБ – виконавців ролей Принца Лимона, Синьйора Помідора – продемонструвала надзвичайний потенціал творчого складу Харківської хореографічної школи, що було підкреслено високим духом «командної гри» у співпраці зі стаціонарним театром. Окремий корисний досвід отримали юні артисти і від творчої співпраці з оркестром театру під орудою Юрія Янка: кожна оркестрова репетиція чи вистава перетворювалися на феєрверк емоцій від блискучого виконання симфонічної партитури «живим» оркестром. Без перебільшення можна сказати, що в репертуарі ХНАТОБ ця вистава Дитячого балетного театру була однією із самих популярних серед глядачів.

У балетному мистецтві XX–XXI століть *«Попелюшка»* (1940–45) С. Прокоф'єва входить до числа найпопулярніших музичних партитур, надихаючи хореографів на творчі експерименти. Була своя «Попелюшка» і у Дитячого балетного театру. Її прем'єра відбулася у вересні 1999 року. Балетмейстером-постановником виступив видатний майстер Ігор Чернишов. Свою оригінальну версію вистави саме для трупи Харківської хореографічної школи він створив за дуже короткий строк – лише за місяць. Репетиції, що почалися у серпні 1999 року, завершилися блискучою прем'єрою на сцені ХНАТОБ, а спектакль став ще однією вершиною у співпраці двох колективів.

Очевидно, що досягнення творчим колективом ДБТ зрілості підтверджувалося регулярним поповненням його репертуару повноцінними багатоактними балетними виставами з великою кількістю учасників (4 прем'єри за 5 років!), функціонування яких в репертуарній сітці ХНАТОБ вимагало чималих зусиль із дотриманням високих виконавських стандартів щодо професійної підготовки юних артистів. Цей період визначений і початком активної гастрольно-концертної діяльності, пов'язаної із виконанням важливої виховної та навчальної місії – нести мистецтво «від дітей до дітей». Так, в межах міжнародної програми «Казка приходить до дітей» – чергова ініціатива Харківської хореографічної школи та особисто Н. Ржевської – з 1995 року відбувалися регулярні виступи ДБТ на сценах оперних театрів у Києві, Донецьку, Львові, гастролі з балетом «Білосніжка та сім гномів» по містах Кримського півострова (літо 1998 р.); гастролі в Іспанії, на Канарських островах, в Португалії (2003–2009 рр.). Як вказувалося раніше, притаманна мистецьким проєктам «можливість постійного збагачення новими культурними смислами й розвитку вже існуючих» реалізовувалася у спільних україно-японських та україно-китайських культурних програмах. У першому випадку це були гастролі в Японії в рамках культурного обміну та благодійних програм, участь японських дітей у виставах та концертах Дитячого балетного театру (з 2004 року). У другому – численні виступи колективу в рамках Міжнародного проєкту Пекінської компанії «Відкриті двері до мистецтва» (2010–2018 рр.).

Однак творча діяльність цим не вичерпувалася. Театр може розвиватися лише в умовах одночасного утримання традиції та оновлення репертуарної складової. Початок умовно *третього періоду* в історії ДБТ слід відносити до 2000-х, коли з'являється цілий ряд нових постановок, балетмейстерами яких виступили викладачі самої школи: О. Соловйова, Е. Ананян, А. Удалов, О. Еткало, О. Бровко, І. Шепеленко. Це: «Чарівник Гарі та Снігова Королева» (2003)[14], «Пригоди

[14] Лібрето – Н. Удалова. Хореографія та постановка – Олена Соловйова, Антон Удалов. Художник по костюмах – Ж. Гайліс. Сценографія – Л. Петренко. Музичне оформлення – П. Соловйов. Виконавчий директор – Є. Волховський.

Піноккіо» (2005)[15], «Русалонька» (2008)[16], «Дюймовонька» (2012)[17], «Кресало» (2013), «Пітер Пен» (2015)[18]. Показовим для цих вистав стає розширення їх жанрового діапазону через додавання рис буфонади, шоу, ексцентрики; поєднання стилістики класичного танцю із сучасною хореографією, пластикою танцю модерн, елементами акробатики. Підхід до музичного оформлення також зазнав оновлення у порівнянні із практикою попередніх двох періодів: моностилістичність звукового простору композиторської партитури «балетної класики» поступилася пастичо-композиціям на основі фрагментів музики різноманітних авторів, із поєднання яких складається оригінальний у кожному окремому випадку саундтрек до вистави. Амплітуда задіяних музичних шарів так само є вражаючою – від зразків класики XVIII–XIX ст. до сучасної композиторської практики.

Висновки. Навіть стислий огляд професійної історії ДБТ Харкова за період з кінця 1970-х до 2022 року дає можливість усвідомити творчу діяльність колективу як унікальний мистецький *мега*проєкт. Виникнувши на ґрунті професійної балетної освіти, закладеної ще на початку XX століття, Харківська хореографічна школа перетворилась на провідний навчальний заклад, вектор діяльності якого, будучи пов'язаним із генеруванням ініціатив, креативністю керівництва та творчого колективу, завжди був спрямований у майбутнє. Самий факт створення Дитячої балетної трупи, здатної презентувати повноцінний балетний репертуар на сцені Академічного театру на відповідному цій локації професійному рівні, став реалізацією ідей, які циркулювали у хореографічному мистецтві з останньої третини XIX століття. Визначаючи етапи її практичної реалізації у харківському культурному середовищі, відзначимо суттєві моменти вдалої стратегії, які стали запорукою успішності реалізації колективом найскладніших проєктів. *По-перше* – це опора на класичний балетний репертуар як фундамент професійної освіти та основу формування світогляду учня, його навичок та вмінь. *По-друге* – дотримання високих стандартів як у навчально-педагогічній, так і репетиційно-сценічній практиках. Особливу роль при цьому грала професійна підготовка самих викладачів-хореографів, багато з яких одночасно виконували і функції балетмейстерів-постановників, репетиторів. Їх багаторічний артистичний досвід, в тому числі і на сцені ХНАТОБ ім. Лисенка, сприяв органічному з'єднанню світів дорослого академічного театру і дитячого, постійному живленню театральної Традиції. Завдяки їхній беззавітній відданості танцю і своїй справі зали Харківської хореографічної школи перетворювалися на справжню творчу лабораторію, де вирощувалося, без перебільшення, майбутнє нашої країни; юних артистів готували до зустрічі з великою сценою з її славетною історією та театральними законами; через плідну працю їх навчали вшануванню балетних традицій, співпраці із корифеями. Закономірним було надалі і повернення випускників школи після навчання в хореографічних училищах України та Європи до свого рідного міста, де вони поповнювали балетну трупу ХНАТОБ. *По-третє* – відкритість до співпраці із дитячим навчальним закладом дирекції Академічного театру, який надавав хореографічній школі велику підтримку у вигляді технічної бази та людських ресурсів – сцени, приміщень та часу для репетицій, майстерень для підготовки декорацій задля великої сцени, костюмів, сценічного взуття, бутафорії. Артисти «дорослої» балетної трупи, багато з яких у минулому були вихованцями хореографічної школи і, навіть, учасниками вистав ДБТ свого часу, долучалися до активної співпраці із дитячим колективом вже на рівні «старших наставників» та виконавців-колег. *По-четверте* – здійсненню творчих задумів сприяла наявність ідеї, що об'єднувала всіх учасників процесу. Вона полягала в усвідомленні високої виховної та навчальної місії Дитячого балетного театру як ретранслятора/провідника мистецтва «від дітей до дітей». В перспективі доцільно більш ґрунтовно розглянути творчі проєкти ДБТ Харківської хореографічної школи у вимірі культурно-творчого життя міста, регіону чи країни, визначивши ступінь їхнього впливу на суспільство. В контексті активного входження українського мистецтва у європейський простір, харківський мистецький досвід міг би бути корисним як приклад м'якої культурної сили.

[15] Лібрето Н. Удалової за казкою К. Коллоді. Хореографія та постановка – О. Соловйова, А. Удалов. Художник по костюмах, сценографія – Л. Петренко.

[16] Лібрето Н. Удалової за казкою Г. Х. Андерсена. Хореографія та постановка – Едгар Ананян, Тетяна Черкасова. Художник по костюмах, сценографія – Л. Петренко, Н. Бакуменко.

[17] Лібрето Н. Удалової за казкою Г. Х. Андерсена. Хореографія та постановка – Ольга Еткало, Ірина Шепеленко, Олександра Бровко. Художник по костюмах, сценографія – Л. Петренко. Музичне оформлення – Тетяна Харченко, Олександр Харченко.

[18] Лібрето Н. Удалової за казкою Дж. Баррі. Хореографія та постановка – І. Шепеленко. Художник по костюмах, сценографія – Л. Петренко. Музичне оформлення – Тетяна Харченко, Олександр Харченко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давидовський К. Семантика мистецького проекту (на прикладі творчих ініціатив Київського інституту музики ім. Р. М. Глієра 1990–2000-х років). *Культурологічна думка.* 2013. № 6. С. 160–164.
2. Кордовська П. Музичний текст доби поставангарду як індивідуальний проєкт (на матеріалі творчості Сальваторе Шарріно) : дис. … д-ра філософії : 17.00.03 / Харк. нац. ун-т мист. ім. І. П. Котляревського. Харків, 2022. 244 с.
3. Кузьміна О. А. Жанрова своєрідність дитячої опери в композиторській практиці ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. … канд. мистецтвозн. : 17.00.03 / Харк. нац. ун-т мист. ім. І. П. Котляревського. Харків, 2019. 18 с.
4. Наші постановки. *Дитячий балетний театр* : веб-сайт. URL: https://ballet.kharkiv.ua/detskij-baletnyj-teatr/nashi-postanovki/balet-skazka-chipollino.html (дата звернення: 01.08.2026).
5. Про нас. *Kharkiv Opera* : веб-сайт. URL: https://kharkivopera.com.ua/pro-nas/ (дата звернення: 01.08.2026).
6. Станішевський Ю. Балетний театр України: 225 років історії : монографія. Київ : Музична Україна, 2003. 440 с.
7. Тодорюк Ю. І. Балети для дітей в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Мистецтвознавчі записки.* 2018. Вип. 33. С. 360–367.
8. Харківський електромеханічний завод. *Вікіпедія : вільна енциклопедія* : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Харківський_електромеханічний_завод (дата звернення: 01.08.2026).
9. Харківський національний академічний театр опери та балету імені Миколи Лисенка. *Вікіпедія : вільна енциклопедія* : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Харківський_національний_академічний_театр_опери_та_балету_імені_Миколи_Лисенка (дата звернення: 01.08.2026).
10. Чепалов О. Записки «привида опери». Харків : Золоті сторінки, 2012. 256 с.
11. Шкурєєв К. Культурно-тематичні витоки дитячих балетів українських композиторів на вітчизняній сцені (друга половина ХХ ст.). *Мистецтвознавчі записки.* 2018. Вип. 33. С. 515–521.
12. Шкурєєв К. Становлення хореографічної освіти у Харкові (ХХ – початок ХХІ століття) як чинник створення балетних вистав для дітей. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв.* 2016. Вип. 1. С. 143–148.
13. Шкурєєв К. Трансформації соціокультурного змісту балетів для дітей у вітчизняному хореографічному мистецтві (1920-ті – 2010-ті роки) : дис. … канд. мистецтвозн. : 17.00.03 / Харк. держ. академія культури. Харків, 2021. 196 с.

REFERENCES

1. Davydovskyi K. (2013) Semantyka mystetskoho proektu (na prykladi tvorchykh initsiatyv Kyivskoho instytutu muzyky im. R. M. Hliiera 1990–2000-kh rokiv). [Semantics of an artistic project (on the example of creative initiatives of the R. M. Glier Kyiv Institute of Music in the 1990s–2000s)]. Kulturolohichna dumka, 6. 160–164. [in Ukrainian].
2. Kordovska P. (2022) Muzychnyi tekst doby postavanhardu yak indyvidualnyi proiekt (na materiali tvorchosti Salvatore Sharrino) [Musical text of the post-avant-garde era as an individual project (based on the work of Salvatore Sharrino)]: PhD dissertation, Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotliarevskyi. Kharkiv. 244 p. [in Ukrainian].
3. Kuzmina O. A. (2019) Zhanrova svoieridnist dytiachoi opery v kompozytorskii praktytsi XX – pochatku XXI stolittia [Genre uniqueness of children's opera in the composer's practice of the 20th and early 21st centuries]: Extended abstract of PhD dissertation, Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotliarevskyi. Kharkiv. 18 p. [in Ukrainian].
4. Nashi postanovky [Our productions]. Dytiachyi baletnyi teatr: website. URL: https://ballet.kharkiv.ua/detskij-baletnyj-teatr/nashi-postanovki/balet-skazka-chipollino.html (data zvernennia: 01.08.2026). [in Ukrainian].
5. Pro nas [About us]. Kharkiv Opera: website. URL: https://kharkivopera.com.ua/pro-nas/ (data zvernennia: 01.08.2026). [in Ukrainian].
6. Stanishevskyi Yu. (2003) Baletnyi teatr Ukrainy: 225 rokiv istorii [Ballet Theater of Ukraine: 225 years of history]: monohrafiia. Kyiv: Muzychna Ukraina. 440 p. [in Ukrainian].
7. Todoriuk Yu. I. (2018) Balety dlia ditei v Ukraini kintsia XX – pochatku XXI stolittia. [Ballets for children in Ukraine in the late 20th and early 21st centuries] Mystetstvoznavchi zapysky, 33. 360–367. [in Ukrainian].
8. Kharkivskyi elektromekhanichnyi zavod [Kharkiv Electromechanical Plant]. Vikipediia: vilna entsyklopediia: website. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Харківський_електромеханічний_завод (data zvernennia: 01.08.2026). [in Ukrainian].
9. Kharkivskyi natsionalnyi akademichnyi teatr opery ta baletu imeni Mykoly Lysenka [Kharkiv National Academic Opera and Ballet Theater named after Mykola Lysenko]. Vikipediia: vilna entsyklopediia: website. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Харківський_національний_академічний_театр_опери_та_балету_імені_Миколи_Лисенка (data zvernennia: 01.08.2026). [in Ukrainian].
10. Chepalov O. (2012) Zapysky «pryvyda opery» [Notes from "The Phantom of the Opera"]. Kharkiv: Zoloti storinky. 256 p. [in Russian].
11. Shkurieiev K. (2018) Kulturno-tematychni vytoky dytiachykh baletiv ukrainskykh kompozytoriv na vitchyznianii stseni (druha polovyna XX st.). [Cultural and thematic origins of children's ballets by Ukrainian composers on the domestic stage (second half of the 20th century)]. Mystetstvoznavchi zapysky, 33. 515–521. [in Ukrainian].
12. Shkurieiev K. (2016) Stanovlennia khoreohrafichnoi osvity u Kharkovi (XX – pochatok XXI stolittia) yak chynnyk stvorennia baletnykh vystav dlia ditei. [Formation of choreographic education in Kharkiv (20th – early 21st century) as a factor in the creation of ballet performances for children]. Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv, 1. 143–148. [in Ukrainian].
13. Shkurieiev K. (2021) Transformatsii sotsiokulturnoho zmistu baletiv dlia ditei u vitchyznianomu khoreohrafichnomu mystetstvi (1920-ti – 2010-ti roky). [Transformations of the sociocultural content of ballets for children in the domestic choreographic art (1920s – 2010s)]: Candidate's dissertation in Art Studies, specialty 17.00.03 "Musical Art" / Kharkiv State Academy of Culture. Kharkiv. 196 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 04.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 782.1:78.071.1(477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-18

Олександр ВІЛА-БОЦМАН,
orcid.org/0000-0002-5186-893X
доктор філософії,
доцент кафедри хорового диригування
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
(Одеса, Україна) avilabotsman@gmail.com

ХОРОВЕ ВТІЛЕННЯ ОПЕРИ «МОЙСЕЙ» МИРОСЛАВА СКОРИКА: ІНВАРІАНТНІ ТА ВАРІАТИВНІ ПАРАМЕТРИ ВИКОНАВСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті досліджено співвідношення інваріантних і варіативних параметрів хорового втілення опери Мирослава Скорика «Мойсей» та окреслено межі власне хормейстерської інтерпретації в колективному постановочному процесі. Матеріалом є клавір опери, дослідження її хорової драматургії та документовані характеристики львівської і київської сценічних версій. Аналіз здійснено у два етапи: спочатку визначено параметри, безпосередньо зафіксовані нотним і словесним текстами та драматургічною функцією епізоду; далі встановлено параметри, які потребують виконавської або постановочної конкретизації. Запропоновано чотирирівневу модель: жорстко детерміновані, обмежено варіативні, високо варіативні та постановочно варіативні параметри. Її застосовано до конкретних хорових номерів і комплексів: хорів заколотників № 9 та № 11 «За каміння! Най загине!», сцени поклоніння Золотому Тільцю, а також послідовності другої дії від хору-коментаря № 20 «Се Мойсей на молитві стоїть» до номерів № 26–28, послідовність яких завершується дієвим фінальним імпульсом «До походу! До зброї!». Показано, що драматургічна функція, словесний текст, звуковисотна і метроритмічна організація становлять авторський інваріант, тоді як темпова конкретизація, артикуляція, фразування, тембровий профіль, внутрішня диференціація хорової маси та міра ансамблевої автономії утворюють простір виконавського вибору. Просторові, пластичні та мізансценічні рішення визначено як постановочно варіативні: вони належать передусім режисерові й балетмейстерові, тоді як хормейстер відповідає за їх вокально-ансамблеву реалізованість. На матеріалі сцени Золотого Тільця виявлено, що різні постановочні моделі того самого авторського тексту зумовлюють різні хормейстерські технології координації голосу, руху та ансамблю. Уточнено, що хормейстерська інтерпретація виникає не як відхилення від партитури, а як професійний вибір у межах тих параметрів, які авторський текст залишає відкритими для виконавської конкретизації.

Ключові слова: *Мирослав Скорик, «Мойсей», хор, хормейстер, виконавська інтерпретація, інваріант, варіативність.*

Oleksandr VILA-BOTSMAN,
orcid.org/0000-0002-5186-893X
PhD, Associate Professor at the Department of Choral Conducting
The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
(Odesa, Ukraine) avilabotsman@gmail.com

CHORAL REALISATION OF MYROSLAV SKORYK'S OPERA MOSES: INVARIANT AND VARIABLE PARAMETERS OF PERFORMANCE INTERPRETATION

The article examines the relationship between invariant and variable parameters in the choral realisation of Myroslav Skoryk's opera Moses and defines the boundaries of specifically choirmaster interpretation within the collective production process. The material comprises the vocal score, studies of the opera's choral dramaturgy, and documented accounts of the Lviv and Kyiv stage versions. The analysis proceeds in two stages: first, parameters directly fixed by the notated and verbal texts and by the dramaturgical function of an episode are identified; second, parameters requiring performance or production concretisation are determined. A four-level model is proposed: strictly determined, limited-variable, highly variable, and production-dependent parameters. It is applied to specific choral numbers and complexes, including the rebels' choruses Nos. 9 and 11, "For the stones! Let him perish!", the Golden Calf scene, and the sequence in Act II from the commenting chorus No. 20, "See, Moses stands in prayer", to Nos. 26–28, a sequence culminating in the action-oriented final chorus "To the march! To arms!". The study shows that dramaturgical function, verbal text, pitch organisation, and metrorhythm form the authorial invariant, whereas tempo concretisation, articulation, phrasing, timbral profile, internal differentiation of the choral mass, and degree of ensemble autonomy create a space for performance choice. Spatial, plastic, and mise-en-scène solutions are treated as production-dependent variables: they belong primarily to the director and choreographer, while the choirmaster is responsible for their vocal and ensemble feasibility. The Golden Calf scene demonstrates that different production models of the same authorial text require different choirmaster strategies for

coordinating voice, movement, breathing, and ensemble. The study therefore clarifies that choirmaster interpretation does not emerge through deviation from the score but through professional choice within parameters that the authorial text leaves open to performance concretisation.

Key words: *Myroslav Skoryk, Moses, chorus, choirmaster, performance interpretation, invariant, variability.*

Постановка проблеми. Проблема виконавської інтерпретації належить до фундаментальних питань музичного мистецтва, оскільки твір набуває повноцінного художнього буття не лише як зафіксований автором текст, а як конкретна виконавська подія. У музичному театрі це співвідношення ускладнюється одночасною реалізацією партитури в акустичному, драматургічному, просторовому, пластичному та візуальному вимірах. Відтак питання меж авторської детермінованості й виконавської свободи не може бути зведене до темпу, агогіки чи динаміки: воно охоплює сам спосіб перетворення музичного тексту на сценічну дію.

Особливо показовим у цьому аспекті є театральний хор. Він не тільки відтворює нотний текст, а й уособлює спільноту, вступає в конфлікт, змінює позицію, реагує на солістів і бере участь у просторово-пластичній організації вистави. У «Мойсеї» хор має настільки значну драматургічну вагу, що дослідники пов'язують твір з ознаками опери-ораторії; І. Куриляк простежує зміну його функцій від коментуючих і символічних до безпосередньо дієвих (Куриляк, 2023: 163–164).

Саме тому опера Мирослава Скорика є продуктивним матеріалом для розмежування інваріанта і варіанта. Колективний образ народу не становить нейтрального тла: у першій дії через хор розгортається конфлікт між прибічниками пророка та заколотниками, а в другій – шлях від спокуси й розгубленості до прозріння та відновлення колективної волі (Куриляк, 2023: 164). Філософсько-трагедійний вимір цього руху підтримується монотематичною єдністю твору та системою образно-символічних зв'язків (Дерев'янченко, 2022: 160–176).

Сценічна історія опери додатково робить питання варіативності емпірично спостережуваним. Прем'єра відбулася 23 червня 2001 року у Львівській опері під орудою самого Мирослава Скорика; постановочна команда включала режисера Збігнєва Хшановського, хормейстера Богдана Герявенка, хореографа Сергія Наєнка та сценографів Тадея й Михайла Риндзаків (Львівська національна опера, 2020). Київська версія 2006 року реалізовувалася іншою постановочною групою, а сучасні дослідження фіксують відмінності у роботі з хором, мізансценою та хореографічним компонентом (Шевельова, 2023: 129–132; Касьянова, Кочерга, 2023: 120–121).

Актуальність статті, отже, полягає у визначенні не абстрактної «свободи інтерпретатора», а конкретних меж: що в хоровому втіленні «Мойсея» задається авторським текстом і драматургічною функцією, що допускає безпосередній хормейстерський вибір, а що належить до колективного постановочного рішення і потребує від хормейстера передусім вокально-ансамблевої адаптації.

Аналіз досліджень. Оперу «Мойсей» осмислено в українському музикознавстві з естетичних, культурологічних, жанрово-драматургічних та інтонаційно-тематичних позицій. Л. Кияновська розглядає твір у контексті авторської естетики й національної культури (Кияновська, 2001: 14–15; 2002: 55–60; 2008), О. Берегова – у контексті сучасного українського культуротворення (Берегова, 2006: 135–144), В. Степурко – як наратив класико-романтичного ідеалу (Степурко, 2021: 262–266), О. Дерев'янченко – як філософсько-трагедійну й монотематично організовану концепцію (Дерев'янченко, 2022: 160–176).

Найближчими до проблематики статті є праці про хорову драматургію. Н. Бєлік-Золотарьова визначає логіку дії та протидії й диференціює функції конкретних хорових номерів; зокрема, хор заколотників № 11 «За каміння! Най загине!» та фінальний № 28 «До походу! До зброї!» трактуються як дієві, тоді як № 20 «Се Мойсей на молитві стоїть» – як коментуючий і водночас один із етапів духовної еволюції народу (Бєлік-Золотарьова, 2013: 71). І. Куриляк систематизує ці функції в ширшій траєкторії обох дій і підкреслює провідну роль хорового сегмента (Куриляк, 2023: 163–164).

Виконавсько-постановочну варіативність безпосередньо документують дослідження 2023 року. О. Шевельова зіставляє львівську та київську версії й фіксує різні підходи до рольової диференціації хору: від переважно статичної ораторіальності до поділу колективу на протилежні табори та зміни його емоційного забарвлення у другій дії (Шевельова, 2023: 131–132). О. Касьянова й А. Кочерга на матеріалі сцени поклоніння Золотому Тільцю демонструють відмінність мізансценічної логіки двох постановок (Касьянова, Кочерга, 2023: 120–121).

Важливим теоретико-практичним контекстом є дослідження оперного хормейстерства. О. Летичевська на матеріалі творчості Л. Венедиктова показує, що хормейстерське рішення в театрі формується в

постійному співвідношенні звукової якості, драматургії та візуального образу вистави (Летичевська, 2018). Це принципово для нашої теми, оскільки дозволяє не ототожнювати хормейстерську інтерпретацію з усією постановочною концепцією, а розглядати її як окрему професійну зону всередині колективного авторства спектаклю.

Отже, у проаналізованих працях докладно висвітлено естетику, драматургію, функції хору та окремі постановочні рішення «Мойсея», однак не виявлено спеціальної моделі, яка б послідовно розмежовувала параметри хорового втілення за ступенем авторської детермінованості та за суб'єктом професійного рішення. Саме таке розмежування становить дослідницьку нішу статті.

Мета статті – визначити інваріантні та варіативні параметри хорового втілення опери Мирослава Скорика «Мойсей» і встановити межі власне хормейстерської інтерпретації в системі колективного сценічного виконання. Матеріалом дослідження є клавір опери (Скорик, 2006: 12–237), праці про її хорову драматургію та документовані описи львівської і київської постановок. Основні аналітичні кейси – хори заколотників № 9 і № 11, сцена поклоніння Золотому Тільцю та послідовність номерів № 20, 26–28 другої дії.

Виклад основного матеріалу. Методологічно аналіз здійснюється у два етапи. Спочатку встановлюються параметри, безпосередньо закріплені партитурою: словесний і звуковисотний тексти, метроритм, фактура, склад, послідовність подій та драматургічна функція епізоду. Далі визначаються параметри, які потребують конкретизації в репетиційно-сценічному процесі. Критерієм розподілу є міра прямої нотної фіксації: якщо параметр однозначно заданий текстом, він належить до інваріанта; якщо партитура задає лише напрям або межі – до виконавської варіативності; якщо параметр виникає передусім із режисерської, хореографічної чи сценографічної концепції – до постановочної варіативності.

У цьому сенсі інваріант не є «еталонним виконанням». Це сукупність властивостей, принципова зміна яких порушує композиційну або драматургічну ідентичність епізоду. Варіативність, навпаки, є не довільним відступом від тексту, а необхідною конкретизацією того, що нотація не може зафіксувати вичерпно: реальної швидкості, міри агогіки, характеру атаки, тембрової щільності, співвідношення мовленнєвого й кантиленного начала, внутрішньої поведінки хорової маси.

Параметри пропонується розподілити на чотири рівні. До жорстко детермінованих належать нотний і словесний тексти, структурна функція номера та основні драматургічні відношення. Обмежено варіативними є темп, агогіка, фразування, артикуляція й реальні динамічні пропорції. Високо варіативними – тембровий профіль, міра мовленнєвості, баланс, щільність і ступінь внутрішньої диференціації ансамблю. Постановочно варіативними є мізансцена, просторові траєкторії, пластика, погляд і взаємодія з балетом. Остання група не належить до одноосібної компетенції хормейстера: його завданням є узгодити задане постановочне рішення з диханням, вокальною координацією та ансамблевою точністю.

Таким чином, запропонована модель містить два взаємопов'язані виміри: ступінь відкритості параметра для інтерпретації та розподіл професійної відповідальності. Це дозволяє уникнути підміни понять, коли будь-який сценічний рух хору автоматично називається «хормейстерським рішенням», і водночас не зменшує ролі хормейстера у перетворенні постановочного задуму на вокально здійсненну форму. Три аналітичні сфери – авторський інваріант, виконавська та постановочна варіативність – конкретизуються у моделі чотирма ступенями детермінованості параметра: жорстко детермінованим, обмежено варіативним, високо варіативним і постановочно варіативним.

Народ як драматургічний інваріант. У «Мойсеї» хор персоніфікує народ, але ця персоніфікація має процесуальний характер. Перша дія вибудовує конфлікт від образу нового дому через загострення протистояння до проміжної перемоги заколотників і сцени Золотого Тільця; друга веде від «незримих» хорів-спокус до прозріння, осуду Датана й Авірона та активного заклику до походу (Куриляк, 2023: 164). Отже, інваріантом є не конкретний тембр «народу», а сама послідовність його драматургічних функцій.

Це розмежування має практичний наслідок. Якщо хорові епізоди різних функцій реалізувати одним і тим самим звуковим і поведінковим профілем, авторська драматургічна траєкторія формально збережеться, але її сценічна переконливість ослабне. Тому саме зміна функції номера створює межі, всередині яких хормейстер добирає іншу атаку, фразування, темброву щільність, ступінь ансамблевої монолітності та спосіб взаємодії з диригентом.

Конфліктні сцени: між монолітом і внутрішньо неоднорідною масою. Конфліктний комплекс першої дії можна конкретизувати через два номери. Хор заколотників № 9 виконує функцію осміяння, тоді як № 11 «За каміння! Най загине!» набуває безпосередньо дієвої функції (Бєлік-Золо-

тарьова, 2013: 71; Куриляк, 2023: 164). Ця відмінність є частиною драматургічного інваріанта: авторський текст визначає, що в одному випадку колектив дискредитує опонента, а в іншому переходить до дії. Водночас партитура не задає єдиної акустичної міри сарказму чи агресивності.

Саме тут виникає обмежено й високо варіативна зона. У № 9 хормейстер може посилити мовленнєву природу коротких реплік, чіткість приголосних і локальну реактивність груп, не руйнуючи ансамблю. У № 11 той самий принцип потребує іншої спрямованості: більшої імпульсності атаки, чіткішого ритмічного ядра та колективної адресності. Йдеться не про «додавання агресії» поза текстом, а про різні способи реалізації двох уже зафіксованих драматургічних функцій (Скорик, 2006: 12–237; Бєлік-Золотарьова, 2013: 68).

Внутрішня неоднорідність колективу також повинна бути функціонально мотивованою. У конфлікті між прибічниками Мойсея та заколотниками хор може бути музично точним, але сценічно поділеним на локальні групи з різною швидкістю реакції й напрямком уваги. Шевельова відзначає, що в київській постановці саме диференціація рольових завдань дозволяла хору то діяти як єдине ціле, то розпадатися на протилежні табори (Шевельова, 2023: 131). Таке розділення є передусім режисерським, тоді як хормейстер забезпечує збереження спільної ритмічної й інтонаційної опори за умов сценічної багатовекторності.

Отже, конфліктний кейс показує дві межі інтерпретації. Перша задається драматургічною функцією номера і не може бути довільно змінена; друга проходить між постановочною диференціацією маси та її вокально-ансамблевим здійсненням. Власне хормейстерським тут є вибір артикуляційної, тембрової та ансамблевої моделі, здатної зробити заданий конфлікт чутним без втрати музичної організованості.

Поклоніння Золотому Тільцю: варіативність вокально-пластичного синтезу. Сцена поклоніння Золотому Тільцю є найбільш наочним кейсом постановочної варіативності, оскільки її драматургічна функція й музичне ядро зберігаються, а спосіб взаємодії хору, балету та простору змінюється. О. Касьянова й А. Кочерга, зіставляючи львівську та київську версії, фіксують різну логіку входження балетного компонента та різний ступінь акцентування конфлікту між двома ідейними таборами (Касьянова, Кочерга, 2023: 120–121).

У львівській версії танцювальна дія логічно виростає зі складу хористів-супротивників Мойсея: балет, одягнений подібно до хору, поступово відокремлюється від нього і переводить ритуал в оргіастичну площину. У київській версії мізансценічний зв'язок балету з табором супротивників менш виразний, натомість дослідники відзначають пластично-мімічну реакцію різних груп хору та більшу психологізацію персонажів (Касьянова, Кочерга, 2023: 120–121). Отже, варіантом тут є не авторський сенс сцени, а механізм його сценічної конкретизації.

Ці відмінності принципово важливо не приписувати одноосібно хормейстерові. Вихід балету з хорової маси, траєкторії переміщень і ступінь оголення належать до режисерсько-хореографічної концепції. Хормейстерська зона починається там, де це рішення повинно стати вокально здійсненним: необхідно визначити моменти безпечного дихання, стабілізувати ритмічну опору в русі, узгодити положення корпусу з атакою звука та вирішити, які елементи пластики можна виконувати без втрати ансамблевої якості.

Тому технологія репетиції залежить від постановочної моделі. Якщо пластична дія «виростає» з хору, базову моторику доцільно вводити до завершення вокального шліфування: спочатку поєднати ритм із кроком, перенесенням ваги, поворотом чи груповою перебудовою, а далі накласти текст і повний вокальний режим. У моделі, де хор переважно реагує на окремий балетний компонент, акцент зміщується на синхронізацію сценічної реакції, напрямку уваги та стабільності звучання.

Тембровий профіль при цьому залишається власне виконавською змінною. Ступінь відкритості артикуляції, співвідношення кантиленного й мовленнєвого начал, щільність звука та характер приголосних можуть посилювати ритуальну збудженість або, навпаки, зберігати більш ораторіальну дистанцію. Проте ці рішення мають бути похідними від конкретної постановочної функції, а не самодостатньою «ефектністю» хорового звучання.

Сцена Золотого Тільця, таким чином, найвиразніше демонструє розподіл відповідальності: режисер і балетмейстер визначають просторово-пластичний варіант, диригент – загальну музичну часовість, а хормейстер перетворює ці умови на стабільну вокально-ансамблеву систему. Саме в точці їх взаємодії виникає конкретне сценічне втілення авторського інваріанта.

Фінальна трансформація народу: від реактивності до колективної волі. Фінальний комплекс другої дії дозволяє перевірити модель не на гіпотетичній зміні «настрою», а на послідовності конкретних хорових функцій. № 20 «Се Мойсей на молитві стоїть» виконує коментуючу функцію;

№ 26 «Де він? Його нема!» та № 27 «Де Авірон? Де Датан? Знайти і привести!» позначають етапи духовної еволюції й переходу до дії; № 28 «До походу! До зброї!» є дієвим фінальним імпульсом (Бєлік-Золотарьова, 2013: 71; Куриляк, 2023: 164). Саме ця функціональна послідовність становить інваріант.

Хормейстерська варіативність полягає в тому, яким способом ця послідовність набуває акустичної форми. Коментуючий № 20 потребує іншої міри фронтальності, фразувальної пластики та внутрішньої напруги, ніж № 28, де словесна формула заклику сама переводить хор у дієву функцію. Тому збільшення гучності у фіналі є лише одним із можливих наслідків; важливішими стають визначеність атаки, спрямованість приголосних, ритмічний імпульс і відчуття єдиного вектора фрази (Скорик, 2006: 12–237).

Документоване сценічне порівняння підтверджує, що така трансформація може бути конкретизована по-різному. У київській версії Шевельова відзначає поступову зміну опозиційного забарвлення хору на тепле, співчуваюче й трепетне у другій дії, а також диференціацію рольових завдань і виразність нюансування, фразування та динамічних контрастів (Шевельова, 2023: 131). Це вже не припущення про можливий результат, а зафіксований приклад того, як той самий драматургічний інваріант отримує конкретний виконавсько-постановочний профіль.

Фінальний заклик також актуалізує проблему ансамблевої автономії. Щоб хор на сцені сприймався суб'єктом рішення, а не групою виконавців, які лише очікують кожного диригентського імпульсу, частина координації має спиратися на внутрішню пульсацію, пам'ять форми та заздалегідь сформовані ансамблеві зв'язки. Це не зменшує ролі диригента; воно визначає власне хормейстерську підготовку до умов, у яких сценічна адресність іноді обмежує постійний прямий візуальний контакт із пультом.

Порівняльна модель простору хормейстерської варіативності. Запропонована модель показує, що ступінь варіативності зростає не зі зменшенням поваги до авторського тексту, а зі зменшенням можливості самого нотного письма вичерпно зафіксувати параметр. Тому тембр, артикуляційна міра, внутрішня диференціація та ансамблева автономія потребують активнішого хормейстерського вибору, тоді як простір і пластика – передусім узгодження з постановочною концепцією.

Професійну роль театрального хормейстера доцільно визначати через два типи відповідальності. До прямої належать вокальна атака, дикція, фразування, тембровий баланс, ансамбль, дихальна організація та підготовка автономності колективу. До співвідповідальності належать просторово-пластичні й комунікативні параметри: їх художню модель задають режисер і балетмейстер, але саме хормейстер встановлює межі вокальної здійсненності та адаптує ансамбль до руху, дистанції й сценічної адресності.

Таким чином, «простір хормейстерської інтерпретації» не слід ототожнювати з усім видимим результатом роботи хору на сцені. Він охоплює сукупність прямих звукових рішень і професійних адаптацій, завдяки яким авторський та постановочний рівні перетворюються на керовану вокально-сценічну дію.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє розмежувати в хоровому втіленні «Мойсея» три взаємопов'язані сфери: авторський інваріант, виконавську варіативність і постановочну варіативність. У межах цих сфер конкретні параметри співвідносяться з чотирма ступенями детермінованості – жорсткою, обмеженою, високою та постановочною варіативністю. До інваріанта належать словесний і нотний тексти, метроритмічна й фактурна організація, послідовність драматургічних подій та функція конкретного хорового номера. Саме зміна функцій – від осміяння і конфліктної дії в № 9 і № 11 до коментаря, прозріння та фінальної дії в № 20, 26–28 – формує стійку траєкторію колективного персонажа.

Власне хормейстерська варіативність зосереджується у параметрах, які партитура задає не вичерпно: реальній артикуляційній мірі, фразуванні, тембровому профілі, балансі, динамічних пропорціях, внутрішній диференціації ансамблю та ступені його автономії. Ці рішення не змінюють драматургічної функції номера, а конкретизують спосіб її акустичного здійснення.

Просторові, мізансценічні та пластичні параметри потребують іншого визначення. Вони є постановочно варіативними й не можуть розглядатися як одноосібне авторство хормейстера. Зіставлення документованих характеристик львівської та київської версій сцени Золотого Тільця показало, що різні режисерсько-хореографічні моделі одного авторського епізоду створюють різні умови для вокальної координації; хормейстерська функція полягає тут у забезпеченні дихальної, ритмічної та ансамблевої здійсненності заданої сценічної дії.

Отже, хормейстерська інтерпретація виникає не внаслідок відхилення від авторського тексту, а через професійний вибір у межах параметрів, залишених партитурою відкритими для конкре-

тизації, та через адаптацію колективу до постановочних умов. Чотирирівнева модель дозволяє не лише визначити ступінь виконавської свободи, а й точніше встановити суб'єкта рішення для кожного параметра.

Перспектива подальших досліджень полягає у застосуванні моделі до кількох повністю документованих виконань одного твору з доступними партитурою, відеозаписом і відомостями про постановочний процес. Це дасть змогу відокремити ситуативні рішення від стійких інтерпретаційних переваг конкретного хормейстера і лише на ширшому репертуарному матеріалі переходити до висновків про індивідуальний виконавський стиль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берегова О. М. Опера М. Скорика «Мойсей» у контексті сучасного українського культуротворення. Мистецтвознавчі записки. 2006. Вип. 9. С. 135–144.
2. Бєлік-Золотарьова Н. А. Дія та протидія в хоровій драматургії опери М. Скорика «Мойсей». Таврійські студії. Мистецтвознавство. 2013. № 4. С. 65–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsm_2013_4_12 (дата звернення: 16.08.2026).
3. Дерев'янченко О. О. Філософсько-трагедійна складова художньої концепції опери «Мойсей» Мирослава Скорика. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2022. Вип. 133. С. 160–176. DOI: https://doi.org/10.31318/2522-4190.2022.133.257336.
4. Дерев'янченко О. О., Овчинникова Г. А. Опера «Мойсей» М. Скорика в контексті національних та західноєвропейських традицій. Музичне мистецтво. 2012. Вип. 12. С. 164–174.
5. Касьянова О., Кочерга А. Концепт вирішення танцю Золотого Тільця в опері Мирослава Скорика «Мойсей». Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2023. № 3 (60). С. 112–123. DOI: https://doi.org/10.31318/2414-052X.3(60).2023.296803.
6. Кияновська Л. «Мойсей» на порозі нового століття. Музика. 2001. № 6 (329). С. 14–15.
7. Кияновська Л. Опера «Мойсей» Мирослава Скорика – тексти, контексти, підтексти (естетико-критичне есе). Просценіум. 2002. № 1. С. 55–60.
8. Кияновська Л. О. Мирослав Скорик: людина і митець : монографія. Львів : Вид-во журналу «Ї», 2008. 592 с.
9. Куриляк І. Драматургічні версифікації хорового сегмента в опері «Мойсей» Мирослава Скорика. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2023. Вип. 44. С. 161–166. DOI: https://doi.org/10.35619/ucpm.vi44.618.
10. Летичевська О. М. Хорове виконавство в оперній виставі: творчість Л. М. Венедиктова : монографія. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2018. 230 с.
11. Скорик М. М. Мойсей : опера на дві дії, п'ять картин із прологом та епілогом : клавір / лібрето Б. Стельмаха і М. Скорика за однойменною поемою І. Франка. Київ : Музична Україна, 2006. 237, [2] с. (Бібліотека Шевченківського комітету).
12. Станішевський Ю. О. Національна опера України 2001–2011. Київ : Музична Україна, 2012. 304 с.
13. Степурко В. І. Опера Мирослава Скорика «Мойсей» за поемою Івана Франка як наратив класико-романтичного ідеалу. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2021. № 2. С. 262–266. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2021.240078.
14. Шевельова О. Режисерська інтерпретація біблійної тематики в опері Мирослава Скорика «Мойсей». Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2023. № 3 (60). С. 124–136. DOI: https://doi.org/10.31318/2414-052X.3(60).2023.296806.
15. Львівська національна опера. Пам'яті Мирослава Скорика: три прем'єри творів композитора на сцені Львівської Національної Опери. 5 червня 2020. URL: https://opera.lviv.ua/pam-yati-myroslava-skoryka-try-prem-yery-tvoriv-kompozytora-na-stseni-lvivskoyi-natsionalnoyi-opery/ (дата звернення: 16.08.2026).

REFERENCES

1. Berehova O. M. (2006) Opera M. Skoryka «Moisei» u konteksti suchasnoho ukrainskoho kulturotvorennia. [M. Skoryk's opera Moses in the context of contemporary Ukrainian cultural creation] Mystetstvoznavchi zapysky, 9. 135–144. [in Ukrainian].
2. Bielik-Zolotarova N. A. (2013) Diia ta protydiia v khorovii dramaturhii opery M. Skoryka «Moisei». [Action and counteraction in the choral dramaturgy of M. Skoryk's opera Moses] Tavriiski studii. Mystetstvoznavstvo, 4. 65–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsm_2013_4_12 (accessed: 16.08.2026). [in Ukrainian].
3. Derevianchenko O. O. (2022) Filosofsko-trahediina skladova khudozhnoi kontseptsii opery «Moisei» Myroslava Skoryka. [Philosophical and tragic component of the artistic concept of Myroslav Skoryk's opera Moses] Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho, 133. 160–176. https://doi.org/10.31318/2522-4190.2022.133.257336. [in Ukrainian].
4. Derevianchenko O. O., Ovchynnykova H. A. (2012) Opera «Moisei» M. Skoryka v konteksti natsionalnykh ta zakhidnoievropeiskykh tradytsii. [M. Skoryk's opera Moses in the context of national and Western European traditions] Muzychne mystetstvo, 12. 164–174. [in Ukrainian].
5. Kasianova O., Kocherha A. (2023) Kontsept vyrishennia tantsiu Zolotoho Tiltsia v operi Myroslava Skoryka «Moisei». [The concept of staging the Golden Calf dance in Myroslav Skoryk's opera Moses] Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho, 3 (60). 112–123. https://doi.org/10.31318/2414-052X.3(60).2023.296803. [in Ukrainian].

6. Kyianovska L. (2001) «Moisei» na porozi novoho stolittia. [Moses on the threshold of a new century] Muzyka, 6 (329). 14–15. [in Ukrainian].

7. Kyianovska L. (2002) Opera «Moisei» Myroslava Skoryka – teksty, konteksty, pidteksty (estetyko-krytychne ese). [Myroslav Skoryk's opera Moses: texts, contexts and subtexts (an aesthetic-critical essay)] Prostsenium, 1. 55–60. [in Ukrainian].

8. Kyianovska L. O. (2008) Myroslav Skoryk: liudyna i mytets. [Myroslav Skoryk: the man and the artist] Lviv: Vydavnytstvo zhurnalu «Yi». 592 p. [in Ukrainian].

9. Kuryliak I. (2023) Dramaturhichni versyfikatsii khorovoho sehmenta v operi «Moisei» Myroslava Skoryka. [Dramaturgical versifications of the choral segment in Myroslav Skoryk's opera Moses] Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku, 44. 161–166. https://doi.org/10.35619/ucpm.vi44.618. [in Ukrainian].

10. Letychevska O. M. (2018) Khorove vykonavstvo v opernii vystavi: tvorchist L. M. Venedyktova. [Choral performance in an opera production: the work of L. M. Venediktov] Kyiv: M. T. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the NAS of Ukraine. 230 p. [in Ukrainian].

11. Skoryk M. M. (2006) Moisei: opera na dvi dii, piat kartyn iz prolohom ta epilohom: klavir. [Moses: opera in two acts, five scenes with prologue and epilogue: vocal score] / libretto by B. Stelmakh and M. Skoryk after the poem by I. Franko. Kyiv: Muzychna Ukraina. 237, [2] p. [in Ukrainian].

12. Stanishevskyi Yu. O. (2012) Natsionalna opera Ukrainy 2001–2011. [National Opera of Ukraine, 2001–2011] Kyiv: Muzychna Ukraina. 304 p. [in Ukrainian].

13. Stepurko V. I. (2021) Opera Myroslava Skoryka «Moisei» za poemoiu Ivana Franka yak naratyv klasyko-romantychnoho idealu. [Myroslav Skoryk's opera Moses based on Ivan Franko's poem as a narrative of the classical-romantic ideal] Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv, 2. 262–266. https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2021.240078. [in Ukrainian].

14. Shevelova O. (2023) Rezhyserska interpretatsiia bibliinoi tematyky v operi Myroslava Skoryka «Moisei». [Directorial interpretation of biblical themes in Myroslav Skoryk's opera Moses] Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho, 3 (60). 124–136. https://doi.org/10.31318/2414-052X.3(60).2023.296806. [in Ukrainian].

15. Lvivska natsionalna opera. (2020, June 5) Pamiati Myroslava Skoryka: try premiery tvoriv kompozytora na stseni Lvivskoi Natsionalnoi Opery. [In memory of Myroslav Skoryk: three premieres of the composer's works on the stage of the Lviv National Opera]. URL: https://opera.lviv.ua/pam-yati-myroslava-skoryka-try-prem-yery-tvoriv-kompozytora-na-stseni-lvivskoyi-natsionalnoyi-opery/ (accessed: 16.08.2026). [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 784.7(510)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-19

Го ЦЗІН,
orcid.org/0009-0001-9629-4538
аспірант кафедри хореографії та музично-інструментальної підготовки
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(Суми, Україна) goczin6@gmail.com

ХУДОЖНЬО-ВИКОНАВСЬКІ ЗАСАДИ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ В МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ КИТАЮ

У статті досліджено художньо-виконавські засади естрадного вокалу в музичній культурі Китаю та визначено чинники формування його національної своєрідності. Розглянуто китайське естрадно-вокальне мистецтво, як результат взаємодії багатовікової культурної спадщини та сучасних іншокультурних впливів. Встановлено, що важливими джерелами становлення його художньої специфіки є народнопісенна творчість, музичні традиції різних етнічних спільнот і регіонів Китаю, національний музичний театр, класична література та філософська думка. Особливу увагу приділено впливу пекінської та інших різновидів традиційної китайської опери на формування інтонаційних, тембрових і вокально-виконавських особливостей сучасної естради. Висвітлено значення етнічних музичних традицій Тибету, Внутрішньої Монголії, Сіньцзяну та інших регіонів у збагаченні жанрово-стильової палітри китайської популярної музики. Охарактеризовано роль класичної поетичної спадщини, зокрема «Книги пісень» («Шицзін»), у змістовому наповненні сучасних вокальних композицій. З'ясовано, що важливим чинником розвитку китайського естрадного вокалу стала взаємодія із західною та іншою зарубіжною популярною музикою, яка сприяла розширенню його жанрово-стильового й виконавського діапазону. Обґрунтовано, що засвоєння іншокультурних моделей відбувається шляхом їх адаптації до національних естетичних і музично-виконавських принципів. Визначено синтетичність як одну з провідних характеристик китайського естрадного вокалу, що виявляється у взаємодії традиційного й сучасного, національного та іншокультурного. Зроблено висновок, що така модель розвитку забезпечує збереження культурної ідентичності китайського естрадно-вокального мистецтва та водночас сприяє його інтеграції у світовий музичний простір.

Ключові слова: *естрадний вокал, музична культура Китаю, вокальне виконавство, національні традиції, художньо-виконавські засади, міжкультурна взаємодія.*

Guo JING,
orcid.org/0009-0001-9629-4538
Graduate student at the Department of Fine Arts, Musicology and Cultural Studies
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) goczin6@gmail.com

ARTISTIC AND PERFORMANCE PRINCIPLES OF POP VOCAL ART IN CHINESE MUSICAL CULTURE

The article examines the artistic and performance principles of pop vocal art in Chinese musical culture and identifies the factors shaping its national distinctiveness. Chinese pop vocal art is considered as a result of the interaction between centuries-old cultural heritage and contemporary cross-cultural influences. It is established that folk song traditions, the musical traditions of various ethnic communities and regions of China, national musical theatre, classical literature, and philosophical thought constitute important sources for the formation of its artistic specificity. Particular attention is paid to the influence of Peking Opera and other forms of traditional Chinese opera on the development of the intonational, timbral, vocal, and performance characteristics of contemporary popular music. The significance of the ethnic musical traditions of Tibet, Inner Mongolia, Xinjiang, and other regions in enriching the genre and stylistic palette of Chinese popular music is highlighted. The role of classical poetic heritage, particularly the Book of Songs (Shijing), in shaping the content of contemporary vocal compositions is characterised. It is revealed that interaction with Western and other foreign popular music has become an important factor in the development of Chinese pop vocals, contributing to the expansion of their genre, stylistic, and performance range. It is substantiated that the adoption of foreign cultural models occurs through their adaptation to national aesthetic and musical-performance principles. Synthesis is identified as one of the key characteristics of Chinese pop vocal art, manifested in the interaction between the traditional and the contemporary, as well as between national and cross-cultural elements. It is concluded that this model of development contributes to the preservation of the cultural identity of Chinese pop vocal art while simultaneously facilitating its integration into the global musical space.

Key words: *pop vocals, Chinese musical culture, vocal performance, national traditions, artistic and performance principles, cross-cultural interaction.*

Постановка проблеми. Сучасна музична культура Китаю характеризується активною взаємодією національних традицій із глобальними художніми процесами, що особливо виразно простежується у сфері естрадного вокалу. Упродовж ХХ – початку ХХІ століття китайське естрадно-вокальне мистецтво пройшло складний шлях становлення та стильового оновлення, сформувавши своєрідну систему художніх і виконавських принципів. Її специфіка визначається поєднанням фольклорно-етнічних джерел, традицій музичного театру, класичної літературної та філософської спадщини з жанрово-стильовими й виконавськими моделями західної та азійської популярної музики.

В умовах інтенсивної глобалізації особливої актуальності набуває проблема збереження національної своєрідності естрадного вокалу та визначення механізмів трансформації традиційних компонентів у сучасному музично-виконавському просторі. Важливим у цьому контексті є з'ясування того, яким чином елементи народнопісенної культури, регіональних музичних традицій і китайського музичного театру переосмислюються в естрадному вокальному виконавстві та взаємодіють із іншокультурними художніми впливами. Необхідність комплексного осмислення зазначених процесів зумовлює актуальність дослідження художньо-виконавських засад естрадного вокалу в музичній культурі Китаю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємодії національних музичних традицій із сучасними культурними процесами представлена в працях українських і зарубіжних дослідників. Т. Рамнарін розглядає народну музику в контексті співвідношення традиції та сучасності, акцентуючи на її ролі у формуванні й репрезентації національної ідентичності в умовах глобалізації.

Проблеми функціонування масової культури та трансформації національно-культурної ідентичності під впливом глобалізаційних процесів висвітлено в дослідженні Ж. Денисюк. Важливими для осмислення традиційних джерел китайського вокального мистецтва є праці Хоу Цзяня, у яких розкрито художню специфіку китайської народної опери та її синтетичну природу.

Літературно-культурні витоки китайської традиції представлені в дослідженні Я. Щербакова, присвяченому «Книзі пісень» («Шицзін») як одній із найдавніших пам'яток китайської словесності та носію світоглядних уявлень давнього Китаю. Окремий напрям становлять дослідження міжкультурної музичної взаємодії. Зокрема, К. Дж. Кіз простежує історичний процес взаємопроникнення китайської та західної музичних традицій і характеризує сучасні форми їх художнього синтезу. Водночас, попри наявність значного наукового доробку з проблем китайської традиційної культури, національної ідентичності та міжкультурних музичних взаємовпливів, художньо-виконавські засади китайського естрадного вокалу в аспекті синтезу національних джерел і сучасних іншокультурних тенденцій потребують подальшого комплексного осмислення.

Мета статті – визначити художньо-виконавські засади китайського естрадного вокалу та розкрити специфіку їх формування в контексті взаємодії національних музично-культурних традицій і сучасних іншокультурних впливів.

Виклад основного матеріалу. Упродовж ХХ століття естрадно-вокальне мистецтво поступово утвердилося як вагомий сегмент музичної культури Китаю та нині належить до найбільш затребуваних форм художньої комунікації з широкою слухацькою аудиторією. Його характерною ознакою є виразна національна своєрідність, сформована передусім завдяки активному засвоєнню багатовікового досвіду народної музичної творчості різних етнічних спільнот країни та традицій музичного театру, особливе місце серед яких посідає пекінська опера (цзінцзюй). Фольклорна й традиційна музична спадщина залишається потужним творчим ресурсом як для академічних композиторів і виконавців, так і для представників сучасної китайської естради. Взаємозв'язок народної музичної традиції, національної ідентичності та сучасних глобалізаційних процесів ґрунтовно розглядає Т. Рамнарін, наголошуючи на здатності фольклорної спадщини зберігати культурну своєрідність і водночас трансформуватися під впливом нових соціокультурних умов (Ramnarine, 2003). У цьому контексті використання фольклорно-етнічних джерел у китайському естрадному вокалі набуває особливого значення, оскільки забезпечує спадкоємність культурного досвіду та сприяє збереженню національної ідентичності за умов інтенсивних трансформацій сучасного музичного простору.

Взаємодія естрадної музики з численними етнічними традиціями Китаю істотно розширює її художньо-виражальні можливості та формує специфічні риси, за якими вона вирізняється серед інших національних моделей популярної музики. Важливим джерелом її інтонаційного й стильового збагачення стала музична спадщина Тибету, Внутрішньої Монголії, Сіньцзян-Уйгурського і Нінся-Хуейського автономних районів, провінцій Ганьсу, Шаньсі та інших територій. Властиве цим куль-

турам жанрове, мелодико-інтонаційне, ритмічне й темброве різноманіття, інтегруючись у сучасну естрадну практику, створює характерне національне звучання китайської популярної пісні.

Взаємозв'язок масової культури з процесами збереження національної своєрідності розглядає Ж. Денисюк, акцентуючи увагу на трансформаціях національно-культурної ідентичності в умовах глобалізації (Денисюк, 2016). Дослідниця наголошує, що поширення універсалізованих моделей масової культури не призводить до повного нівелювання етнокультурної специфіки, оскільки стійкі компоненти національної традиції продовжують визначати своєрідність конкретного культурного середовища (Денисюк, 2016).

Ця закономірність виразно простежується і в музичній культурі сучасного Китаю. Засвоєння художніх надбань різних регіонів та етнічних спільнот сприяло формуванню в естрадно-вокальній практиці низки самобутніх стильових напрямів, зокрема північно-західного, сіньцзянського, тибетського та інших. Їх поширення не лише урізноманітнило художню палітру китайської естради, а й посилило її впізнаваність у національному та міжнародному культурному просторі. Водночас важливим джерелом формування специфічних рис естрадного вокалу стали виконавські традиції китайського музичного театру. Найпомітніше в сучасній вокальній практиці трансформуються художньо-виконавські принципи пекінської (цзінцзюй), гуандунської (юецзюй), сичуаньської (чуаньцзюй) та інших різновидів традиційної китайської опери.

Вагомим джерелом формування художньої специфіки китайської вокальної естради стала багатовікова традиція національного музичного театру. Його синтетична природа ґрунтується на взаємодії різних способів художнього висловлювання, що зумовило виняткове розмаїття виражальних засобів китайської опери. Характеризуючи її культурно-історичну цінність, Хоу Цзянь зазначає: «Китайська опера належить до шедеврів мистецтва світового рівня: це один з найбільш складних, віртуозних та найкрасивіших видів художньої творчості, який репрезентує унікальне злиття опери та балету, драматичного театру та цирку, пантоміми та мелодекламації, співу та виконавства на народних інструментах. Її художній світ притягує своїм неосяжним багатоманіттям та знаковістю, будучи благодатним полем для уважного вивчення внутрішньої діалогічності цього етнокультурного феномена» (Хоу, 2010: 4).

Зв'язок сучасної естрадної практики з традиційним музичним театром виявляється передусім у трансформації характерних інтонаційних моделей, вокально-виконавських прийомів, тембрових рішень, принципів музичної виразності та використанні традиційного інструментарію. Засвоєння цих елементів стало одним із чинників становлення окремих жанрових різновидів китайської вокальної естради, зокрема дитячої та ліричної пісні, а також популярної пісні юеською мовою (шидайцюй кантонським діалектом). Отже, взаємодія з оперною традицією не обмежилася зовнішнім запозиченням окремих засобів, а істотно вплинула на формування художньо-виконавської своєрідності естрадного вокалу.

Іншим важливим складником національного підґрунтя китайської популярної пісні є класична літературна спадщина. Особливо виразно ця тенденція проявилася наприкінці XX – на початку XXI ст., коли до текстової основи естрадних композицій почали активно залучатися поетичні твори та окремі фрагменти творчості видатних представників епохи Тан (618–907) – Лі Бо (701–762), Ду Фу (712–770), Ван Вея (701–761), Гао Ши (704–765), Ван Чан Ліна (698 – прибл. 757), а також епохи Сун (960–1279), зокрема Су Ши (1037–1101). Особливе місце серед літературних першоджерел належить «Книзі пісень та гімнів» («Шицзін»), що акумулювала значний пласт давньої поетичної та фольклорної традиції Китаю. На вагомому значенні «Книги пісень» («Шицзін») для становлення китайської літературної традиції наголошує Я. Щербаков, розглядаючи цю пам'ятку як унікальне джерело, в якому відобразилися найдавніші пласти народнопісенної творчості, світоглядні уявлення та культурні цінності давнього Китаю (Щербаков, 2018).

Інтеграція класичної поезії в сучасну естрадну пісню істотно розширює її змістовий простір і водночас забезпечує нове прочитання літературної спадщини. Потрапляючи до сфери масової музичної культури, давні тексти набувають сучасного звучання та стають доступними широкій аудиторії. У такий спосіб естрадне мистецтво виконує не лише розважальну, а й культурно-трансляційну функцію, підтримуючи спадкоємність між традиційними цінностями та актуальними формами художнього висловлювання.

Національна специфіка китайської вокальної естради виявляється також у зверненні до філософських засад, які протягом століть визначали особливості світогляду та культурної свідомості китайського суспільства. У змістовно-образній сфері окремих популярних пісень простежуються ідеї конфуціанства й даосизму, що сприяє поглибленню їхнього символічного та світоглядного наповнення.

Водночас становлення китайського естрадного вокалу не було ізольованим від загальносвітових музичних процесів. Поряд із переосмисленням власної культурної спадщини важливим чинником його розвитку стало засвоєння європейських, американських та інших азійських моделей популярної музики. Їх проникнення до музичного простору Китаю сприяло розширенню жанрово-стильового спектра вокальної естради та появі нових способів виконавського висловлювання. При цьому іншокультурні компоненти нерідко адаптувалися відповідно до національних естетичних принципів, утворюючи різноманітні форми синтезу традиційного китайського та сучасного західного музичного досвіду.

Важливим чинником розвитку китайської музичної культури стала взаємодія національних традицій із західним художнім досвідом. На тривалості та продуктивності цього процесу наголошує К. Дж. Кіз, розглядаючи взаємопроникнення китайської та західної музики як явище, що розвивається вже понад століття (Keyes, 2005). Дослідник зазначає, що на ранніх етапах поєднання двох традицій нерідко обмежувалося використанням окремих китайських мелодичних елементів у межах західної гармонічної системи, однак подальший розвиток музичної практики сприяв значно глибшій інтеграції різних принципів музичного мислення (Keyes, 2005). У сучасних умовах така взаємодія дає змогу органічніше поєднувати характерні засоби традиційної китайської музики із західними композиційними та технологічними прийомами, формуючи нові синтетичні моделі художнього висловлювання.

Отже, своєрідність китайського естрадного вокалу сформувалася внаслідок взаємодії різних культурно-мистецьких джерел. Народнопісенна та етнічна спадщина, традиції національного музичного театру, класична література й філософська думка поєдналися в ньому з художніми здобутками інших музичних культур. Така багатокомпонентність визначила синтетичну природу китайського естрадно-вокального мистецтва, у якому національні засади не лише зберігаються, а й набувають нових форм у процесі міжкультурної взаємодії.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави визначити китайський естрадний вокал як самобутнє художнє явище, специфіка якого сформувалася на перетині національної культурної спадщини та іншокультурних музичних впливів. Його художньо-виконавські засади ґрунтуються на переосмисленні народнопісенних та етнічних традицій, принципів китайського музичного театру, класичної літературної спадщини й філософсько-світоглядних концепцій. Важливе значення у формуванні національної своєрідності естрадного вокалу мають регіональні музичні традиції Китаю, які збагачують його мелодико-інтонаційну, ритмічну, темброву та виконавську палітру.

Встановлено, що характерною рисою розвитку китайського естрадно-вокального мистецтва є не механічне відтворення традиційних художніх моделей, а їх трансформація відповідно до закономірностей сучасної популярної музики. Особливого значення в цьому процесі набуває взаємодія із західною музичною культурою, унаслідок якої розширюється жанрово-стильовий і виконавський діапазон китайської вокальної естради. Водночас засвоєння іншокультурного досвіду відбувається зі збереженням національно зумовлених принципів музичного мислення та художньої виразності.

Отже, визначальною ознакою китайського естрадного вокалу є синтетичність, що виявляється у взаємодії традиційного й сучасного, національного й іншокультурного, локального й глобального. Саме такий принцип забезпечує його художню своєрідність, сприяє збереженню культурної ідентичності та водночас створює передумови для активної інтеграції китайського естрадно-вокального мистецтва у світовий музичний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисюк Ж. З. Масова культура і національно-культурна ідентичність в добу глобалізації : монографія. Київ : НАКККіМ, 2016. 223 с

2. Хоу Цзянь. Художній світ китайської народної опери : монографія. Луцьк : «Твердиня», 2010. 100 с.

3. Щербаков Я. І. Містичні та монотеїстичні мотиви і відображення найдавнішого світогляду Китаю у давньокитайській «Книзі пісень». Синопсис: текст, контекст, медіа. 2018. № 4 (24). С. 10–22. DOI: 10.28925/2311-259x.2018.4.2.

4. Keyes C. J. Recent technology and the hybridisation of Western and Chinese musics. Organised Sound. 2005. Vol. 10, № 1. P. 51–56. DOI: 10.1017/S135577180500066X.

5. Ramnarine T. K. Ilmatar's Inspirations: Nationalism, Globalization, and the Changing Soundscapes of Finnish Folk Music. Chicago : University of Chicago Press, 2003. 288 p. DOI: 10.7208/chicago/9780226704043.001.0001.

REFERENCES

1. Denysiuk Zh. Z. (2016) Masova kultura i natsionalno-kulturna identychnist v dobu hlobalizatsii [Mass culture and national-cultural identity in the age of globalization]. Kyiv: NAKKKiM, 223. [in Ukrainian].
2. Hou Jian. (2010) Khudozhnii svit kytaiskoi narodnoi opery [The artistic world of Chinese folk opera]. Lutsk: Tverdynia, 100. [in Ukrainian].
3. Shcherbakov Ya. I. (2018) Mistychni ta monoteistychni motyvy i vidobrazhennia naidavnishoho svitohliadu Kytaiu u davnokytaiskii «Knyzi pisen» [Mystical and monotheistic motifs and the reflection of the ancient Chinese worldview in the ancient Chinese "Book of Songs"]. Synopsys: tekst, kontekst, media, 4 (24), 10–22. DOI: 10.28925/2311-259x.2018.4.2. [in Ukrainian].
4. Keyes C. J. (2005) Recent technology and the hybridisation of Western and Chinese musics. Organised Sound, 10 (1), 51–56. DOI: 10.1017/S135577180500066X.
5. Ramnarine T. K. (2003) Ilmatar's Inspirations: Nationalism, Globalization, and the Changing Soundscapes of Finnish Folk Music. Chicago: University of Chicago Press, 288. DOI: 10.7208/chicago/9780226704043.001.0001.

Дата першого надходження статті до видання: 31.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 821.111(410)-3.09Ґейман:82-3
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-20

Ivan ZYMOMRYA,
orcid.org/0000-0003-3211-8268
Doctor of Philology, Professor,
Head of the Department of Theory and Practice of Translation
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine),
Professor
Pomeranian University in Słupsk
(Słupsk, Poland) ivan.zymomrya@uzhnu.edu.ua

Oleksandra GAZUDA,
orcid.org/0000-0003-1399-6006
PhD in Philology,
Assistant at the Department of English Philology
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) aleksandragazuda@ukr.net

ONEIRIC MODALITY AS A STYLISTIC DOMINANT IN NEIL GAIMAN'S "THE OCEAN AT THE END OF THE LANE": POST-IRONIC SENSIBILITY AND NEW SINCERITY

The article examines oneiric modality as a stylistic dominant in Neil Gaiman's novel "The Ocean at the End of the Lane". Contemporary English-language fiction combines awareness of narrative construction with renewed trust in affect, vulnerability, and ethical commitment. Rather than treating dream imagery as an isolated motif, the study defines oneiricity as an organizing principle that coordinates the extralinguistic context, narrative composition, and linguistic-stylistic texture of the novel. This perspective shows how ontological uncertainty formally represents unstable access to childhood experience.

The methodology integrates contextual interpretation, close reading, narratological analysis, and linguistic-stylistic analysis. At the extralinguistic level, the study considers the adult subject's return to childhood trauma and the cultural movement beyond postmodern detachment. At the compositional-narrative level, it identifies a circular frame, retrospective first-person autodiegetic narration, dual focalization through the experiencing child and the narrating adult, and the temporal polyphony of remembered selves. At the linguistic-stylistic level, it examines epistemic and mnemonic markers, mobile deixis, paratactic syntax, sensory and somatic vocabulary, repetition, performative speech, and the pond/ocean opposition.

The analysis shows that oneiric modality turns uncertainty into an important means of creating meaning. The narrator cannot reliably confirm all the events that emerge through memory, yet this does not diminish their emotional and ethical significance. The combination of critical distance and sincere empathy creates a post-ironic sensibility in the novel that is closely related to the poetics of New Sincerity. The study's originality lies in examining this phenomenon not as a general feature of a particular literary period but through a three-level model of the stylistic dominant. The proposed model shows how memory, focalization, and bodily imagery interact to produce ethical meanings and may be applied to the analysis of other works of post-postmodern fiction.

Key words: *oneiric modality, stylistic dominant, post-ironic sensibility, New Sincerity, contemporary English-language prose, Neil Gaiman, narrator, focalization, narrative memory, linguistic-stylistic devices.*

Іван ЗИМОМРЯ,
orcid.org/0000-0003-3211-8268
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна),
професор
Поморського університету в Слупську
(Слупськ, Польща) ivan.zymomrya@uzhnu.edu.ua

Олександра ГАЗУДА,
orcid.org/0000-0003-1399-6006
доктор філософії з філології,
асистент кафедри англійської філології
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) aleksandragazuda@ukr.net

ОНІРИЧНА МОДАЛЬНІСТЬ ЯК СТИЛЬОВА ДОМІНАНТА РОМАНУ НІЛА ҐЕЙМАНА «ОКЕАН У КІНЦІ ВУЛИЦІ»: ПОСТІРОНІЧНА ЧУТТЄВІСТЬ І НОВА ЩИРІСТЬ

У статті досліджено оніричну модальність як стильову домінанту роману Ніла Ґеймана «Океан у кінці вулиці». Сучасна англомовна проза поєднує усвідомлення сконструйованості наративу з поновленою довірою до афекту, вразливості й етичного зобов'язання. Сновидні образи потрактовано не як ізольований мотив, а як організаційний принцип, що узгоджує екстралінгвальний контекст, композиційно-наративну будову та мовностилістичну тканину твору. Такий підхід показує, як онтологічна невизначеність формально репрезентує нестійкий доступ героя до досвіду дитинства. Це дає змогу виявити системний зв'язок між пам'яттю, травмою й фантастичною образністю.

Методологія поєднує контекстуальну інтерпретацію, уважне читання, наратологічний і мовностилістичний аналіз. На екстралінгвальному рівні розглянуто повернення дорослого суб'єкта до дитячої травми та культурний рух за межі постмодерної відстороненості. На композиційно-наративному рівні визначено кільцеву рамку, ретроспективну автодієгетичну нарацію від першої особи, подвійну фокалізацію крізь досвід дитини й свідомість дорослого оповідача, а також часову поліфонію пам'яттєвих «я». На мовностилістичному рівні проаналізовано епістемічні та мнемонічні маркери, рухомий дейксис, паратактичний синтаксис, сенсорну й соматичну лексику, повтори, перформативне мовлення та опозицію ставка й океану.

Встановлено, що оніричність модальність перетворює невизначеність на важливий засіб творення смислу. Наратор не може достовірно підтвердити всі події, які постають у його пам'яті, проте це не позбавляє їх емоційного й етичного значення. Поєднання критичної дистанції зі щирим співпереживанням формує в романі постіронічну чуттєвість, близьку до поетики Нової Щирості. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що це явище розглянуто не як загальну ознаку певного літературного періоду, а за допомогою трирівневої моделі стильової домінанти. Запропонована модель показує, як пам'ять, фокалізація та тілесні образи взаємодіють у творенні етичних смислів, і може бути застосована до аналізу інших творів постпостмодерної прози.

Ключові слова: *оніричність модальність, стильова домінанта, постіронічна чуттєвість, Нова Щирість, сучасна англомовна проза, Ніл Ґейман, наратор, фокалізація, наративна пам'ять, мовностилістичні засоби.*

Problem Statement. Contemporary English-language fiction increasingly represents subjectivity through the tension between reflexive distance and the need for affective and ethical engagement. Against the backdrop of postmodernist prose as characterized in recent scholarship (Анікіна, Мельник, 2022: 125–129), theories of post-postmodernism and metamodernism frame this shift as an oscillation: texts remain aware of mediation and contingency but no longer regard irony as the only intellectually legitimate response (Timmer, 2010: 13–48; Vermeulen, van den Akker, 2010: 1–14). Neil Gaiman's *The Ocean at the End of the Lane* is especially revealing in this respect. Its adult narrator returns to the site of childhood and reconstructs events that resist empirical verification, while the narrative steadily affirms the emotional reality of fear, care, sacrifice, and loss. The critical issue is therefore not whether the fantastic events "really happened" but how their uncertain status becomes a stylistic resource for articulating a vulnerable self.

Literature Review. Ukrainian scholars define the oneiric as a mode of artistic thought that transforms conventional causal, spatial, and temporal relations and connects conscious experience with forms of imagination (Бовсунівська, 2004: 14–22; Вдович,

Конівіцька, Зельман, 2024: 115–126; Шупта-В'язовська, 2004: 161–166). An interdisciplinary account of the oneiric paradigm provides a broad theoretical basis for examining dream structures beyond a single disciplinary framework (Газуда, 2020: 58–73). Psychoanalytic approaches conceptualize the relationships among unconscious processes, linguistic disturbance, and the literary representation of trauma (Печарський, 2011: 13–24; Engels, Heynick, van der Staak, 2003: 1281–1294; Freud, 1961: 1–66), whereas studies of the fantastic examine hesitation and the unstable boundary between everyday reality and the impossible (Hoffmann, 1982: 267–364; Porter, 1993: 32–47). These approaches illuminate major aspects of the novel but do not by themselves explain how oneiricity organizes its style as a whole.

Narratological and stylistic scholarship offers the conceptual tools for such an account. The categories of narrator and focalization distinguish the narrating voice from the consciousness through which events are perceived (Rimmon-Kenan, 2002: 73–108); the theory of the poetic function foregrounds the organization of the message itself (Jakobson, 1987: 62–94); and conceptual metaphor theory shows how recurrent spatial and bodily images structure knowledge rather than merely embellish discourse (Lakoff, Johnson, 2003: 3–32). Studies of memory likewise show that recollection in fiction reshapes temporal and spatial relations, contributes to self-identification, and helps construct an authorial myth (Лях, 2024: 204–210). Finally, research on New Sincerity emphasizes renewed attention to vulnerability, empathy, and moral choice after postmodern detachment (Taratuta et al., 2022: 72–76; Taratuta, Melnyk, 2024: 141–169). The remaining task is to integrate these perspectives into a coherent account of Gaiman's stylistic dominant.

The article aims to establish how oneiric modality functions as a stylistic dominant in *The Ocean at the End of the Lane* and how it produces a local post-ironic configuration associated with New Sincerity. The object of analysis is the novel's narrative and linguistic organization, while the subject is the interplay among extralinguistic premises, compositional-narrative devices, and linguistic-stylistic means. The study combines contextual interpretation, close reading, narratological analysis, and linguistic-stylistic analysis. Its objectives are to determine the narrator's status, describe the structures of focalization and narrative memory, systematize recurrent lexico-syntactic devices, and explain how they shape the text's affective and ethical meanings.

Results and Discussion. A stylistic dominant is understood here as an organizing principle that subordinates heterogeneous textual devices to a recurrent mode of perceiving and evaluating the world. Oneiric modality meets this criterion because it operates simultaneously on three levels. At the extralinguistic level, it relates childhood vulnerability and the adult's mnemonic return to a culturally recognizable crisis of stable identity. At the compositional-narrative level, it motivates the circular frame, temporal discontinuities, incomplete recollection, and shifts in focalization. At the linguistic-stylistic level, it governs epistemic markers, sensory images, repetition, oppositions, and abrupt syntactic rhythms. The dominant is therefore not reducible to scenes explicitly presented as dreams; it is the mode through which the narrator experiences the boundary among remembered experience, imaginative reconstruction, and affective truth.

The extralinguistic basis of this mode is established before the fantastic plot develops. The world of childhood is marked by economic insecurity, parental inattention, the intrusion of a lodger into domestic space, and a suicide that the child cannot yet conceptually assimilate. The adult's return follows a funeral, so the act of remembering is framed by another encounter with mortality. This parallel does not offer a simple causal explanation; instead, it makes memory responsive to present loss. The road, the farmhouse, and the pond serve as triggers that gradually displace socially conventional adult behavior with an embodied recollection of fear and dependence. Oneiricity thus mediates between a sociohistorical world and a psychic process without reducing either to the other.

This mediation also explains the novel's affinity with a post-ironic sensibility. The term post-irony is used neither as a totalizing label for Gaiman's oeuvre nor as evidence that the narrative abandons irony. The adult voice sometimes recognizes the disproportion, uncertainty, or apparent impossibility of childhood perceptions. Yet it does not expose them in order to assert intellectual superiority. Reflective distance coexists with a serious investment in the child's pain and Lettie Hempstock's sacrificial care. Such oscillation accords with accounts of post-postmodern writing in which skepticism and hope, knowingness and attachment, remain mutually corrective rather than mutually exclusive (Timmer, 2010: 29–43; Vermeulen, van den Akker, 2010: 5–8). The resulting sincerity is not naïve transparency but a deliberate willingness to treat affective experience as cognitively and ethically significant.

The compositional form reinforces this position. The novel begins and ends with the unnamed adult protagonist at the Hempstocks' pond, creating a circular frame in which the childhood narrative unfolds as an extended recollection. The first-person narrator is retrospective and homodiegetic; more precisely, he

is autodiegetic because he recounts a story in which his younger self is the central experiencing subject. This distinction precludes the imprecise claim that the novel contains multiple narrators. Its complexity derives instead from dual focalization: the same "I" speaks from an adult retrospective position while often limiting perception and conceptual vocabulary to those of the seven-year-old child. The mature voice can arrange the past, but it cannot fully master the child's experience.

The alternation of these positions produces a temporal polyphony of the self. The child's immediate certainties, the adult's incomplete knowledge, and the bodily residue of an experience that exceeds both explanatory systems coexist within a single narrative voice. The category of polyphony therefore applies only with qualification: it designates temporally differentiated and only partly coincident selves, not autonomous narrators. This organization invites the reader to compare rather than merge their perspectives. The child accepts impossible beings and spaces as experientially real; the adult knows that memory is discontinuous but cannot dismiss what shaped him. The gap between them becomes a formal analogue of trauma: the experience is relived in fragments and remains only partly integrated even after it is narrated.

Epistemic uncertainty is encoded linguistically through recurrent verbs of remembering, knowing, forgetting, and seeming, together with clauses of uncertainty. These markers do not carry identical values. Forms of "I remember" temporarily authorize a scene; qualifications and negative constructions expose the limits of retrospective access; emphatic childhood "knowing" registers affective conviction rather than demonstrable fact. Spatial and temporal deixis performs a related function. The adult's "now" and the child's "then," as well as the familiar "here" of the lane and the impossible "there" beyond ordinary space, repeatedly overlap. This deictic instability prevents the fantastic world from becoming a separate secondary universe: it penetrates ordinary geography and renders the remembered Sussex landscape epistemically mobile.

Syntactic and lexical contrasts make the two focal positions perceptible. Episodes of acute fear often use short coordinated clauses, cumulative structures, and immediate sensory detail, approximating the child's rapid registration of events. Retrospective passages allow for more extended metaphorical and philosophical formulations. The movement between paratactic urgency and reflective density is not merely a contrast between "simple" and "complex" language; it stages the adult voice's attempt to preserve the phenomenological intensity of childhood without claiming to reproduce it transparently. Repetition likewise serves rhythmic and cognitive functions: recurring references to hunger, darkness, water, boundaries, and being "whole" form a network through which bodily sensation is transformed into a moral vocabulary of safety, damage, and restoration.

The central spatial metaphor arises from the relationship between the pond and the ocean. To an external observer, the body of water has a measurable, domestic scale; for Lettie and, eventually, the boy, it possesses oceanic depth and connects heterogeneous worlds. The opposition does not require the reader to choose one scale and reject the other. Instead, it models the novel's post-ironic logic by holding empirical limitation and imaginative infinitude together. Conceptual metaphor explains the cognitive force of this image because scale becomes a way of understanding memory itself (Lakoff, Johnson, 2003: 3–32). A bounded childhood episode may contain an "ocean" of consequences, while an apparently small place may preserve relationships that adult consciousness has forgotten. The oneiric dominant thus converts spatial paradox into a model of subjectivity.

Somatic imagery gives material weight to uncertainty. The sequence involving the coin and the worm transforms economic intrusion and psychic violation into sensations within the body. The concise sentence "I woke and I was choking" (Gaiman, 2013: 31) associates awakening with intensified danger rather than a return to safety. This inversion is structurally oneiric: the waking world inherits the nightmare's logic, and the body becomes the medium that attests to what ordinary discourse would dismiss as impossible. Hunger, constriction, puncture, cold, and exhaustion recur as embodied correlates of dependence and fear. Psychoanalytic interpretation is useful insofar as it distinguishes conscious narration from processes only partly accessible to the ego (Freud, 1961: 19–27), but the literary function is broader: bodily experience stabilizes affect precisely when the ontological status of events remains unstable.

Language itself is represented as a material practice. The Hempstocks' "language of shaping" (Gaiman, 2013: 43) does not describe a pre-existing reality from a safe distance; it binds, repairs, names, and transforms. This motif metapoetically mirrors Gaiman's own prose, in which the naming of relationships changes the reader's perception of the familiar. Linguistically, the motif is realized through performative verbs, imperatives, repeated names, and formulaic sequences; it illustrates the capacity of cognitive metaphor to represent authorial intention (Лаврухіна, 2022: 177–182). It also clarifies the ethical distinction between manipulative and restorative speech. Ursula

Monkton's language converts desire into dependency and separates family members, whereas the Hempstocks' words acknowledge damage and work toward reintegration. The stylistic dominant is therefore inseparable from an ethics of utterance: words may violate boundaries, but they may also create the conditions for care.

The novel's treatment of forgotten dreams offers a compact model of narrative memory. The narrator observes that a dream may be "present and invisible, like the back of my head" (Gaiman, 2013: 93). The comparison replaces archival memory with an embodied relationship to absence: what cannot be directly seen or retold may still orient perception. This model helps explain why the adult repeatedly returns to the pond without retaining a continuous account of earlier visits. Forgetting is not a textual failure but part of the represented experience. At the same time, the narrative resists the opposite simplification – that every affect guarantees factual accuracy. It distinguishes ontological certainty from ethical truth: the events remain unverifiable, whereas the obligations created by vulnerability, rescue, and sacrifice retain their force.

New Sincerity emerges most clearly in this ethical asymmetry. The text neither demands an unmediated confession nor promises full self-knowledge. Instead, it makes sincerity a relational achievement: the adult narrator allows himself to be addressed by a past he cannot completely possess, and the reader is invited to respond to the child's vulnerability without reducing it to sentimentality. Research on coming-of-age narratives associates New Sincerity with renewed attention to ethical choice and affective credibility (Taratuta et al., 2022: 72–76), while recent Ukrainian scholarship contrasts it with the self-canceling dominance of postmodern irony (Taratuta, Melnyk, 2024: 145–153). Gaiman's novel participates in this tendency through its form: uncertainty remains, but it no longer serves as a reason for emotional withdrawal.

The three analytical levels consequently reinforce one another. Social and familial insecurity motivates a crisis of memory; circular composition and dual focalization render that crisis narratable; epistemic markers, deictic shifts, somatic lexis, syntactic contrasts, and recurrent metaphors give it a distinct stylistic profile. None of these devices independently establishes a post-ironic orientation. Their convergence, however, does: the novel repeatedly discloses the fragility of its own access to the past while assigning non-ironic value to care, sacrifice, and imaginative belief. Oneiric modality is therefore the mechanism that permits reflective distance without affective annulment. It organizes the text's movement from disrupted memory toward a limited and provisional yet ethically consequential form of recognition.

Conclusions. The analysis establishes that oneiric modality functions in *The Ocean at the End of the Lane* as a stylistic dominant rather than merely as a thematic cluster of dream episodes. At the extralinguistic level, it articulates childhood vulnerability, economic and familial instability, trauma, and the adult return to the site of that trauma. At the compositional-narrative level, it determines the circular frame, retrospective autodiegetic narration, dual focalization, mnemonic gaps, and the temporal polyphony of the protagonist's child and adult selves. At the linguistic-stylistic level, it is realized through epistemic and mnemonic markers, mobile deixis, paratactic intensity, sensory and somatic vocabulary, repetition, performative speech, and the pond/ocean metaphor.

These features jointly produce the novel's post-ironic dimension. Gaiman's narrator acknowledges mediation, incomplete memory, and the impossibility of final verification but does not turn such awareness into cynical detachment. His adult perspective neither fully validates nor dismisses childhood experience. Instead, skepticism alternates with affective trust, and uncertainty coexists with the enduring ethical meanings of care, responsibility, and sacrifice. This local configuration is compatible with the poetics of New Sincerity and metamodern oscillation. The claim, however, is confined to the analyzed novel and its textual mechanisms; it does not attempt an unrestricted periodization of the writer's entire oeuvre.

The study's scientific novelty lies in its three-level account of oneiricity as the mechanism connecting narrative memory with post-ironic sensibility. The model clarifies how a single narrator can generate internally differentiated temporal perspectives and why ontological uncertainty need not entail ethical relativism. Its practical value consists in offering a reproducible framework for analyzing stylistic dominants in contemporary English-language prose: context, compositional-narrative organization, and linguistic-stylistic realization should be examined as an integrated system. Further research may compare this configuration with Gaiman's other novels and with works by contemporary authors whose narratives similarly combine fantastic mediation, traumatic memory, and renewed affective commitment.

Conflict of interest. The author is a member of the journal's editorial board. To ensure the independence of the editorial process, the manuscript was handled by an editor who had no conflict of interest with the author. The author was not involved in the selection of reviewers, the peer-review process, or the decision regarding the article's publication. The manuscript underwent the standard double-blind peer-review process.

BIBLIOGRAPHY

1. Анікіна І., Мельник Т. Американська література епохи постмодернізму. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2022. Вип. 55. Т. 1. С. 125–129. DOI: 10.24919/2308-4863/55-1-20.
2. Бовсунівська Т. Достовірність онірокритики та її постмодерні стратегії. *Сучасні літературознавчі студії. 2004. Вип. 1: Онірична парадигма світової літератури.* Київ: Вид. центр КНЛУ, 2004. С. 14–22.
3. Вдович С., Конівіцька Т., Зельман Л. Оніричний простір літературного твору як художній прийом. *Вісник науки та освіти.* 2024. № 7 (25). С. 115–126. DOI: 10.52058/2786-6165-2024-7(25)-115-126.
4. Газуда О. М. Науково-теоретичні аспекти оніричної парадигми в інтердисциплінарному вимірі. *Challenges and Achievements of European Countries in the Area of Philological Researches.* Riga: Baltija Publishing, 2020. P. 58–73.
5. Лаврухіна В. Л. Когнітивна метафора як дискурсивний засіб репрезентації авторських інтенцій. *Закарпатські філологічні студії.* 2022. Вип. 26. Т. 1. С. 177–182. DOI: 10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.34.
6. Лях Т. О. Метафізичний дискурс пам'яті в українській новелістиці кінця XX – початку XXI століть. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* 2024. Т. 35 (74). № 2. Ч. 1. С. 204–210. DOI: 10.32782/2710-4656/2024.2.1/38.
7. Печарський А. У літературознавчих лабіринтах психоаналітичного методу дослідження. *Слово і час.* 2011. № 6. С. 13–24.
8. Шупта-В'язовська О. Г. Художнє сновидіння як тип художнього мислення. *Сучасні літературознавчі студії. 2004. Вип. 1: Онірична парадигма світової літератури.* Київ: Вид. центр КНЛУ, 2004. С. 161–166.
9. Engels H., Heynick F., van der Staak C. Emil Kraepelin's dream speech: A psychoanalytic interpretation. *The International Journal of Psychoanalysis.* 2003. Vol. 84. P. 1281–1294. DOI: 10.1516/VHEC-5DJ9-MKRA-TKDK.
10. Freud S. The Ego and the Id. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. XIX. London: Hogarth Press, 1961. P. 1–66.
11. Gaiman N. The Ocean at the End of the Lane. London: Headline, 2013. 248 p.
12. Hoffmann G. The Fantastic in Fiction: Its 'Reality' Status, Its Historical Development and Its Transformation in Postmodern Narration. *REAL.* 1982. No. 1. P. 267–364.
13. Jakobson R. Language in Literature. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987. 548 p.
14. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 2003. 276 p.
15. Porter L. M. Real Dreams, Literary Dreams, and the Fantastic in Literature. *The Dream and the Text: Essays on Literature and Language* / ed. by C. S. Rupprecht. Albany: State University of New York Press, 1993. P. 32–47.
16. Rimmon-Kenan S. Narrative Fiction: Contemporary Poetics. 2nd ed. London; New York: Routledge, 2002. 208 p.
17. Taratuta S., Melnyk T., Kozachyshyna O., Pradivlianna L. Coming of Age Novels in the Era of 'New Sincerity': Trauma and Personality Development of a Teenager (Based on the Novels 'Black Swan Green' by D. Mitchell and 'Time to Speak' by K. Klimovsky). *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research.* 2022. Vol. 12. Issue 1. Special Issue XXVII. P. 72–76.
18. Taratuta S., Melnyk T. Poetics of New Sincerity Literature VS Postmodern Aesthetics: Kazuo Ishiguro's Novel 'Never Let Me Go'. *Alfred Nobel University Journal of Philology.* 2024. Vol. 2. Issue 28. P. 141–169. DOI: 10.32342/3041-217X-2024-2-28-9.
19. Timmer N. Do You Feel It Too? The Post-Postmodern Syndrome in American Fiction at the Turn of the Millennium. Amsterdam; New York: Rodopi, 2010. 388 p.
20. Vermeulen T., van den Akker R. Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture.* 2010. Vol. 2. No. 1. Article 5677. P. 1–14. DOI: 10.3402/jac.v2i0.5677.

REFERENCES

1. Anikina, I., Melnyk, T. (2022). Amerykanska literatura epokhy postmodernizmu [American literature of the postmodern era]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 55 (1), 125–129. DOI: 10.24919/2308-4863/55-1-20. [in Ukrainian].
2. Bovsunivska, T. (2004). Dostovirnist onirokrytyky ta yii postmoderni stratehii [The reliability of oneirocriticism and its postmodern strategies]. *Suchasni literaturoznavchi studii*, 1, 14–22. [in Ukrainian].
3. Vdovych, S., Konivitska, T., Zelman, L. (2024). Onirychnyi prostir literaturnoho tvoru yak khudozhnii pryiom [Oneiric space in a literary work as an artistic device]. *Visnyk nauky ta osvity,* 7 (25), 115–126. DOI: 10.52058/2786-6165-2024-7(25)-115-126. [in Ukrainian].
4. Hazuda, O. M. (2020). Naukovo-teoretychni aspekty onirychnoi paradyhmy v interdystsyplinarnomu vymiri [Theoretical aspects of the oneiric paradigm from an interdisciplinary perspective]. *Challenges and Achievements of European Countries in the Area of Philological Researches.* Riga: Baltija Publishing, 58–73. [in Ukrainian].
5. Lavrukhina, V. L. (2022). Kohnityvna metafora yak dyskursyvnyi zasib reprezentatsii avtorskykh intentsii [Cognitive metaphor as a discursive means of representing authorial intentions]. *Zakarpatski filolohichni studii,* 26 (1), 177–182. DOI: 10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.34. [in Ukrainian].
6. Liakh, T. O. (2024). Metafizychnyi dyskurs pamiati v ukrainskii novelistytsi kintsia XX – pochatku XXI stolit [The metaphysical discourse of memory in Ukrainian short fiction of the late twentieth and early twenty-first centuries]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka*, 35 (74), 2 (1), 204–210. DOI: 10.32782/2710-4656/2024.2.1/38. [in Ukrainian].
7. Pecharskyi, A. (2011). U literaturoznavchykh labiryntakh psykhoanalitychnoho metodu doslidzhennia [In the labyrinths of the psychoanalytic method in literary studies]. *Slovo i chas,* 6, 13–24. [in Ukrainian].
8. Shupta-Viazovska, O. H. (2004). Khudozhnie snovydinnia yak typ khudozhnoho myslennia [The literary dream as a mode of artistic thought]. *Suchasni literaturoznavchi studii,* 1, 161–166. [in Ukrainian].

9. Engels, H., Heynick, F., van der Staak, C. (2003). Emil Kraepelin's dream speech: A psychoanalytic interpretation. *The International Journal of Psychoanalysis*, 84, 1281–1294. DOI: 10.1516/VHEC-5DJ9-MKRA-TKDK.

10. Freud, S. (1961). The Ego and the Id. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. XIX. London: Hogarth Press, 1–66.

11. Gaiman, N. (2013). The Ocean at the End of the Lane. London: Headline. 248 p.

12. Hoffmann, G. (1982). The Fantastic in Fiction: Its 'Reality' Status, Its Historical Development and Its Transformation in Postmodern Narration. *REAL,* 1, 267–364.

13. Jakobson, R. (1987). Language in Literature. Cambridge, MA: Harvard University Press. 548 p.

14. Lakoff, G., Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press. 276 p.

15. Porter, L. M. (1993). Real Dreams, Literary Dreams, and the Fantastic in Literature. C. S. Rupprecht (Ed.), *The Dream and the Text: Essays on Literature and Language.* Albany: State University of New York Press, 32–47.

16. Rimmon-Kenan, S. (2002). Narrative Fiction: Contemporary Poetics. 2nd ed. London; New York: Routledge. 208 p.

17. Taratuta, S., Melnyk, T., Kozachyshyna, O., Pradivlianna, L. (2022). Coming of Age Novels in the Era of 'New Sincerity': Trauma and Personality Development of a Teenager (Based on the Novels 'Black Swan Green' by D. Mitchell and 'Time to Speak' by K. Klimovsky). *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 12 (1), Special Issue XXVII, 72–76.

18. Taratuta, S., Melnyk, T. (2024). Poetics of New Sincerity Literature VS Postmodern Aesthetics: Kazuo Ishiguro's Novel 'Never Let Me Go'. *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 2 (28), 141–169. DOI: 10.32342/3041-217X-2024-2-28-9.

19. Timmer, N. (2010). Do You Feel It Too? The Post-Postmodern Syndrome in American Fiction at the Turn of the Millennium. Amsterdam; New York: Rodopi. 388 p.

20. Vermeulen, T., van den Akker, R. (2010). Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*, 2 (1), article 5677, 1–14. DOI: 10.3402/jac.v2i0.5677.

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 78.011.26:78(52)](045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-21

Георгій КУРБАНОВ,
orcid.org/0000-0002-4913-5104
доктор мистецтвознавства,
старший викладач кафедри звукорежисури
Київського національного університету театру кіно і телебачення імені Івана Карпенко-Карого
(Київ, Україна) 2722806@gmail.com

СУЧАСНА РОК МУЗИКА ТА ЯПОНСЬКЕ МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

У статті досліджено процеси жанрово-стильової адаптації та трансформації американо-європейської рок-музики в контексті музичних і загальнокультурних традицій Японії. В умовах сучасної глобалізації мистецького простору явища крос-культурної взаємодії в музичному мистецтві набувають особливої актуальності, стимулюючи появу гібридних композиційних та стилістичних моделей. ***Метою*** *розвідки є виявлення та системний аналіз музично-виражальних засобів і специфічних рис японського національного мистецтва, які детермінують творчість хеві-метал гурту «Onmyo-Za» та формують його унікальну звукову парадигму.* ***Методологічна база*** *спирається на комплексний підхід, що охоплює методи історико-культурного, музично-теоретичного, жанрово-стильового та інтонаційного аналізу. На матеріалі концептуальних альбомів та окремих композицій гурту проаналізовано механізми рецепції іншокультурних музичних елементів. Цей процес екстраполюється на специфіку японського художнього мислення – здатність до асиміляції стандартів західного хард-року та геві-металу з подальшою їх модифікацією в системі національних естетичних координат.* ***Результати дослідження****. Доведено, що творчість гурту «Onmyo-Za» є репрезентативним прикладом синтезу традиційних японських та американо-європейських музичних засад. З'ясовано, що іманентно японське начало функціонує на кількох рівнях музичної тканини. На контенсивному (образно-семантичному) рівні воно розкривається через звернення до національного фольклору та міфологічних сюжетів. На музично-мовному (інтонаційному) рівні фіксується органічне поєднання жорсткої ритміки та важких гітарних рифів із національною пентатонікою, специфічними ладо-гармонічними структурами, колористичними тембрами традиційних інструментів і характерними автентичними вокальними техніками.* ***Висновки.*** *Результати дослідження засвідчують, що індивідуальний стиль гурту «Onmyo-Za» постає не як компілятивна форма, а як цілісний музичний феномен, де органічно втілено ідіоми японської національної музичної традиції, успішно інтегровані в глобальний контекст сучасної рок-культури.*

Ключові слова: *музичне мистецтво, японська музична традиція, рок-культура, геві-метал, крос-культурна взаємодія, музичний синтез, інтонаційний простір, Onmyo-Za, J-Rock.*

Georgy KURBANOV,
orcid.org/0000-0002-4913-5104
Doctor of Arts,
Senior Lecturer at the Department of Sound Engineering
I.K. Karpenko-Karyi Kyiv National University of Teatre, Cinema and Television
(Kyiv, Ukraine) 2722806@gmail.com

CONTEMPORARY ROCK MUSIC AND JAPANESE MUSICAL ART

The article explores the processes of genre-stylistic adaptation and transformation of American-European rock music within the context of the musical and general cultural traditions of Japan. Under the conditions of modern globalization of the artistic space, phenomena of cross-cultural interaction in musical art acquire particular relevance, stimulating the emergence of hybrid compositional and stylistic models. ***The aim of the research*** *is to identify and systematically analyze the musical-expressive means and specific features of Japanese national art that determine the work of the heavy metal band "Onmyo-Za" and form its unique sound paradigm.* ***The methodological basis*** *relies on a comprehensive approach encompassing methods of historical-cultural, musical-theoretical, genre-stylistic, and intonational analysis. Based on the material of the band's conceptual albums and individual compositions, the mechanisms of reception of foreign-cultural musical elements are analyzed. This process is extrapolated to the specifics of Japanese artistic thinking – the ability to assimilate the standards of Western hard rock and heavy metal with their subsequent modification within the system of national aesthetic coordinates.* ***Research results.*** *It is proven that the work of the "Onmyo-Za" band is a representative example of the synthesis of traditional Japanese and American-European musical principles. It has been established that the immanent Japanese essence functions on several levels of the musical texture. At the content-related (figurative-semantic) level, it is revealed through references to national folklore and mythological plots. At the musical-linguistic (intonational) level, there is an organic combination of hard rhythm and heavy guitar riffs with national pentatonics, specific modal-harmonic structures, coloristic timbres of traditional instruments, and characteristic authentic vocal*

*techniques. **Conclusions.** The research results demonstrate that the individual style of the "Onmyo-Za" band emerges not as a compilatory form, but as a holistic musical phenomenon, which organically embodies the idioms of the Japanese national musical tradition successfully integrated into the global context of contemporary rock culture.*

***Key words:** musical art, Japanese musical tradition, rock culture, heavy metal, cross-cultural interaction, musical synthesis, intonational space, Onmyo-Za, J-Rock.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У сучасному музичному просторі процеси глобалізації та транскультурації призводять до інтенсивного діалогу між різними художніми традиціями. Одним із найяскравіших наслідків такої взаємодії є експансія американо-європейської рок-культури на Схід та її подальша асиміляція в неєвропейських культурах. Японське музичне мистецтво, маючи глибоке історичне коріння та специфічну філософсько-естетичну базу, продемонструвало унікальну здатність не лише абсорбувати західні стилістичні моделі (зокрема хард-рок та геві-метал), а й трансформувати їх, створюючи самобутні гібридні жанри (феномен J-Rock). Проте, виникає вагома наукова проблема: попри колосальну популярність таких крос-культурних явищ, механізми органічного поєднання на перший погляд антагоністичних елементів – агресивної експресії західного металу та витонченої, споглядальної природи японського традиційного мистецтва – залишаються недостатньо вивченими з позицій академічного музикознавства. Розуміння цих механізмів є ключовим для осягнення шляхів розвитку сучасної музичної культури в умовах глобалізації. Актуальність обраної теми зумовлена об'єктивною потребою сучасного музикознавства в осмисленні новітніх жанрово-стильових утворень, що виникають на перетині різних цивілізаційних парадигм. Сьогодні японська рок-музика часто розглядається дослідниками переважно як феномен масової культури або соціології молодіжних субкультур. Натомість суто музикознавчий, інтонаційно-структурний та семантичний аналіз її виражальних засобів залишається на маргінесі науки. Дослідження творчості гурту «Onmyo-Za», який є еталонним репрезентантом стилю «yōkai heavy metal» (геві-метал, заснований на японській міфології), є напрочуд актуальним. Це дозволяє на конкретному емпіричному матеріалі простежити, як ідентичність національної музичної мови (ладові структури, темброва специфіка, вокальна артикуляція) здатна не лише зберігатися, але й домінувати в межах жорстко регламентованого західного жанру.

Мета ж статті полягає у виявленні, систематизації та комплексному аналізі музично-виражальних засобів і специфічних рис японського національного мистецтва, які детермінують творчість геві-метал гурту «Onmyo-Za» та формують його унікальну крос-культурну звукову парадигму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Науковий дискурс щодо проблематики дослідження спирається на кілька векторів. Загальнотеоретичні питання рок-музики та її соціокультурного функціонування розкрито у фундаментальних працях західних і вітчизняних музикознавців (С. Фріт, В. Сиров, Т. Чередниченко та ін.). Специфіку японської традиційної музики, її ладової організації та естетики досконало вивчено у працях музичних японістів і сходознавців (С. Коїдзумі, Д. Мальм, В. Сісаурі). Окремі аспекти феномену J-Rock та його візуально-сценічної складової (Visual Kei) висвітлювалися в роботах культурологів (М. Маклеод, К. Стівенс). Їхні праці становлять **наукове підґрунтя** дослідження. Попри наявність ґрунтовної бази, вітчизняне та європейське музикознавство досі не має комплексних праць, присвячених детальному жанрово-стильовому та інтонаційному аналізу творчості гурту «Onmyo-Za». Недостатньо розкритою залишається проблема композиційного та ладогармонічного синтезу європейського металу та японської пентатоніки, що потребує спеціального наукового фокуса.

Завдання статті. Охарактеризувати історико-культурні передумови та специфіку адаптації західної рок-музики (зокрема жанрів хард-рок та геві-метал) у соціокультурному просторі Японії. Дослідити образно-семантичну (контенсивну) складову творчості гурту «Onmyo-Za», виявивши її глибинний зв'язок із японською міфологією, фольклором, класичною поезією та літературою. Виявити механізми тембрового та структурного синтезу виражальних засобів західної рок-музики (важкі гітарні рифи, жорстка ритміка) з колористичними елементами традиційного японського музикування і специфічними автентичними вокальними техніками.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в межах українського музикознавства **вперше**: здійснено комплексний музично-теоретичний та інтонаційний аналіз творчості японського гурту «Onmyo-Za» як цілісного мистецького феномену; доведено та науково обґрунтовано наявність органічного синтезу американо-європейських жанро-

вих моделей геві-металу з ідіомами традиційної японської музики на рівні ладогармонічної організації, тембрової палітри та формотворення; введено до наукового обігу специфічні приклади культурної рефракції, де західні гітарні рифи структурно підпорядковуються національній звуковисотної системі (пентатоніці та традиційним японським ладам, таким як *міяко-бусі* чи *мінайо*); набуло подальшого розвитку розуміння процесів крос-культурної взаємодії в сучасному музичному мистецтві, зокрема механізмів збереження національної ідентичності в умовах глобалізованих музичних жанрів.

Виклад основного матеріалу. Рок-музика є надзвичайно вагомим складником масштабного феномену, що сформувався у другій половині XX століття, – рок-культури, яка репрезентувала розмаїття соціальних, політичних, духовних, естетичних та художніх аспектів.

З огляду на те, що від самого початку рок зароджувався та розвивався в межах західної культури, європейсько-американська рок-музика є ґрунтовно дослідженою в діахронічному та синхронічному вимірах. На Далекому Сході цей напрям виник шляхом запозичення значно пізніше, тому на сьогодні він усе ще не отримав комплексного висвітлення як із цієї причини, так і через очевидний західноцентризм більшості музикознавчих досліджень. Японська рок-музика (J-Rock), залишаючись своєрідною «білою плямою» на мапі музичного мистецтва, становить вкрай цінний матеріал із погляду вияву в ній не лише ознак сучасної західної культури, а й характерних рис традиційної культури Японії.

Значний вплив на формування J-Rock (яп. ジェイロック) справили такі музичні напрями, як джаз, альтернативний рок і метал. Однією з виражених рис J-Rock можна назвати експерименти зі звучанням та еклектичне поєднання різних стильових векторів. Вплив таких важких напрямів, як метал і гардкор, виявляється у використанні більшістю гуртів більш «уважченого» (зниженого) гітарного строю в тон Es (мі-бемоль), аніж це зазвичай прийнято на інших національних рок-сценах. Японський народ завжди вирізнявся високою здатністю до рецепції здобутків інших народів і, пропускаючи чужорідні елементи крізь призму національного світосприйняття, створювати якісно нові феномени. Цю тенденцію можна спостерігати не лише в побуті чи технологіях, а й у царині культури, літератури, музики та релігії.

Синтез суто японських елементів і західної рок-музики у творчості гурту «Onmyo-Za», стисло розглянуті у цій статті, цілком укладається в концепцію етно-року. Утім, таке накладання запозиченої традиції на глибинно національне підґрунтя постає не даниною моді, а внутрішньою потребою самого японського менталітету. J-Rock як малодосліджене явище викликає значний інтерес у музикознавців, а зазначений синтез Заходу і Сходу лише посилює науковий інтерес до цього напряму. У житті давньояпонського суспільства, як і, мабуть, будь-якого іншого, значення пісні, що супроводжувала працю, ритуал і дозвілля, було надзвичайно вагомим. Визначну роль у хліборобській (аграрній) обрядовості та супровідних піснях відігравало давнє народне повір'я *котодама-но сінко* (言霊の信仰 – «віра в душу слова», тобто в його магічну силу).

Першими писемними пам'ятками Японії, що виникли в добу Нара (710–794 рр.), є «Кодзікі» («Записи про справи старовини», 712 р.), історична хроніка «Ніхонґі» («Хроніки Японії», 720 р.), історико-географічні та етно-топографічні описи «Фудокі» («Записи про звичаї та землі», 713–733 рр.) і перша літературна пам'ятка писемної поезії «Маньйосю» («Збірка десяти тисяч листків», друга половина VIII ст.).

Пісні з «Кодзікі» та «Ніхонґі», які визначають як зразки архаїчної давньояпонської поезії, також заслуговують на особливу увагу. Первинна назва цих пісень – *моноґатарі-но ута* (物語の歌 – «пісні в повістуваннях»). Посеред *моноґатарі-но ута*, вкраплених у прозаїчну розповідну тканину та пов'язаних із нею, трапляються любовні, бенкетні й військові пісні, а також пісні, пов'язані з полюванням, ритуалом чи голосінням. Це пісні різного обсягу, з несталим метром та нефіксованою строфікою. У текстах хронік можна натрапити як на *катаута* (片歌 – «тривірші»), *танка* (短歌 – «п'ятивірші») чи *седока* (旋頭歌 – «шестивірші»), так і на *тьока* або *нагаута* (長歌 / 長唄 – «довгі пісні»).

У піснях «Кодзікі» застосовано прийоми та художні засоби народної поезії: паралелізми, повтори, ритмічні приспіви (рефрени), епітети, порівняння; рідше спостерігаються гіперболи та алегорії; часто використовуються асонанси й алітерації. Загальновідомо, що в японській поезії рима як поетичний прийом відсутня, однак через силабічний характер віршування та особливості японської мови в піснях можуть виникати спорадичні рими – як внутрішні, так і зовнішні (Ткаченко, 2024: 120).

У віршах і піснях антології «Маньйосю» відображено різноманітні аспекти життя тогочасної Японії: природу, побут, звичаї, традиції та обряди, а також історичні події. Широкі хронологічні межі

«Маньйосю» дають змогу простежити літературні процеси, що зумовили формування певної художньої системи та сприяли становленню канонічної поетики. До VIII століття ліричні теми кожної з пір року, конкретні образи, сувір'я та специфічна «сезонна естетика» остаточно визначилися й надалі почали відігравати важливу роль у розвитку японської пейзажної лірики. Основними віруваннями та символічними образами для весни стали легкий туман, зелена верба, соловейко, цвітіння сливи й вишні; для літа – зозуля, квіти унохана, помаранчі, цикади; для осені – квіти хагі, багряне листя клена, тужливий клич оленя, крики диких гусей, квакання жаб, рисове поле, роса, вітер; для зими – сніг; а для пізньої зими, як і для ранньої весни, – цвіт сливи. Більшість таких «сезонних образів» згодом перетворилася на канонічні мотиви річного циклу в японському мистецтві. Посівши провідне місце на початковому етапі історії японської літератури, лірична поезія значною мірою визначила характер і подальший вектор розвитку літературного процесу (Levine, 1975: 197). Як і в історії музики, доба Хейан вважається періодом розквіту придворної літератури – як прози, так і поезії. Оскільки коло зацікавлень досліджуваного нами J-Rock гурту значною мірою спирається на здобутки та сам дух доби Хейан, ми вважаємо за доцільне докладніше зупинитися на розвитку літератури й музики цього історичного періоду.

Музика ґаґаку є найвагомішим явищем для подальшого культурного поступу Японії. Основу ґаґаку становила ритуальна музика Китаю та Кореї, однак зі зміненим змістовим наповненням: це був уже не ритуальний акт на честь богів, Конфуція чи правителя, а придворно-церемоніальна музика, що виконувалася під час прийомів і бенкетів в імператорських палацах.

Інструментарій *ґаґаку* складається з духових інструментів (*сьо* – губний орган, *хітірікі* – флейта з подвійною тростиною, *рютекі* – поперечна флейта із сімома отворами, *кацурабуе* – флейта та *комабуе* – флейта), струнно-щипкових інструментів (*со* або *ґакусо* – 13-струнна цитра, попередниця *кото*; *ваґон* або *яматоґото* – 6-струнна цитра меншого розміру; *бівa* або *ґакубівa* – 4-струнна лютня) та ударних інструментів (п'ять барабанів різних розмірів і конфігурацій: *дадайко*, *тайко*, *сьоко*, *какко* та *сан-но-цудзумі*). Духові *хітірікі*, *рютекі*, *кацурабуе* та *комабуе* ведуть основну мелодичну лінію, тоді як виконавці на барабанах *какко* і *сан-но-цудзумі* перебирають на себе функції диригента.

Одним із найважливіших напрямів традиційної музики Японії є музика театру Но, що має назву *ноґаку*. Вона складається з трьох форм: сольного співу акторів, співу чоловічого хору та музики інструментального ансамблю. Мелодику сольного та хорового співу – *йокьоку* – можна порівняти з речитативним співом західноєвропейської опери, однак вона вирізняється більшою мелізматичністю. Метроритмічна організація *йокьоку* є доволі складною. *Йокьоку*, що виконуються поза зв'язком із метричною структурою, називаються *хьосі-авадзу* (hyōshi-awazu), а ті, що мають чітку метроритмічну організацію, – *хьосі-аі* (hyōshi-ai). Виконання *йокьоку* має відсторонений і приглушений характер, що створює відчуття ірреальності того, що відбувається на сцені. Коротко оглядаючи подальший музичний розвиток, слід зазначити, що в період Камакура, коли буддійська ідеологія була переосмислена для потреб самурайського стану, музика звільнилася від пишної витонченості, ставши простішою за формою та демократичнішою за змістом. На початку XVII століття міжусобні війни припинив новий сьоґун – Токуґава Ієясу, який завершив процес об'єднання Японії.

Із формуванням міцної централізованої влади та встановленням миру розпочинається період стрімкого розквіту світської культури і, водночас, її активної демократизації. Друга половина XIX століття позначається проникненням елементів європейської, а згодом і американської музики до Японії. Уже в середині XX століття в японському культурному просторі остаточно утвердилися та набули широкого розповсюдження різноманітні жанри масової музичної культури, зокрема поп- та рок-музика.

Історичним віхою в процесі становлення багатьох напрямів японської рок-музики став виступ американського гурту «Kiss» у Токіо 1977 року. Цей колектив належав до когорти найвідоміших рок-гуртів 1970–1980-х років, творчість якого балансувала на стику глем-року та металу. Вагому роль у здобутті ними надзвичайної популярності серед японської молоді відіграли видовищний грим, епатажний сценічний образ та яскраві театралізовані шоу.

Японську рок-музику (J-Rock) можна класифікувати за такими жанровими напрямами:

1. **Visual kei** (у перекладі – «візуальний стиль») – напрям, що походить від японського року, глем-металу та панк-року, характерною ознакою якого є особливий акцент на зовнішньому вигляді й сценічному образі виконавців.

2. **J-metal** – напрям, що об'єднує японські метал-гурти. Найбільшого поширення набули такі субжанри, як неокласичний павер-метал (neoclassical power metal). На відміну від пред-

ставників новітніх металевих напрямів (ню-метал, модерн-метал, альтернативний метал), які здебільшого тяжіють до естетики *visual kei*, гурти неокласичного павер-металу вирізняються більш європеїзованим звучанням. Найвизначнішими представниками цих жанрів є гурти «Concerto Moon» та «Galneryus».

3. **J-Ska** – стиль японської музики, що функціонує водночас як самостійний стильовий напрям і як субжанр J-punk. Для нього характерне органічне поєднання традиційних ямайських мотивів з елементами J-punk, J-Rock та джазу. Провідними колективами цього напряму є «Muramasa☆» та повністю жіночий гурт «OreSkaBand».

4. **J-punk** – рух, що зародився в 1970-х роках на тлі популярності в Японії британського гурту «The Stranglers». У його текстах часто артикулюється соціально-політична проблематика.

Оскільки J-Rock є вагомим складником японської культури і, нарівні з J-pop, активно використовується в саундтреках до аніме, цей музичний жанр набув широкого розповсюдження серед прихильників японської анімації та японської культури загалом у всьому світі.

Музичні колективи, що працюють у жанрі J-Rock, здебільшого орієнтовані на внутрішню (локальну) аудиторію, тому в їхньому репертуарі домінують пісні японською мовою; гуртів, які виконують композиції англійською мовою, порівняно небагато.

Зупинимося докладніше на творчості гурту «Onmyo-Za», який працює в жанрі етнороку в синергії з гард-роком. Гурт «Onmyo-Za» було створено в Осаці 1999 року спочатку як квартет у складі: Мататабі (вокал, бас-гітара), Куронеко (вокал), Манекі (гітара) та Карукан (гітара).

Перший виступ гурту відбувся 20 червня в клубному залі «Osaka Brandnew». Спочатку колектив виступав без барабанщика, проте невдовзі це місце зайняв Тора (який залишив гурт у 2009 році). Наразі до складу гурту також входять сесійні (концертні) музиканти – Томотака Ісікава (ударні та перкусія) і клавішник Абе Масахіро. Початково «Onmyo-Za» був інді-гуртом – незалежним і самопродюсованим, однак завдяки яскравим виступам, високому виконавському рівню та невтомному ентузіазму музикантів у 2001 році ними зацікавилась професійна агенція, і, підписавши контракт із лейблом «King Records», «Onmyo-Za» набув статусу мажоритарного комерційного музичного колективу. У 2002 році гурт здійснив гастрольний тур усією Японією, а восени 2005 року дав три концерти за кордоном: у Бельгії, Франції та Німеччині. Попри те, що гурт було створено понад 10 років тому, «Onmyo-Za» і досі продовжує свою активну діяльність.

Сама назва колективу відображає сутність його творчості та мистецький вектор, якого дотримуються музиканти. «Onmyo-Za» (陰陽座) – це давнє читання ієрогліфів, що означає злиття інь та ян. Поєднання перших двох ієрогліфів – 陰陽 (онмьо) – також наділяє назву глибинним змістом. У добу Хейан у Японії жили *онмьодзі* (陰陽師) – духовні радники, віщуни та заклиначі злих духів.

На сьогодні «Onmyo-Za» є одним із найнезвичайніших колективів Японії, унікальним феноменом сучасної японської музики. Їхня творчість поєднує геві-метал західного походження з традиційними японськими мелодіями, а тексти являють собою описи сцен із давньояпонської міфології, написані мовою *кого* («давньою мовою»). У музичному арсеналі «Onmyo-Za» наявні масштабні епічні композиції, балади та танцювальні мелодії з ледь помітним відтінком фанку.

У текстах своїх пісень гурт «Onmyo-Za» використовує вирази, які вже давно вийшли з ужитку в сучасній Японії. І хоча це робить тексти доволі туманними та подекуди складними для сприйняття, колективу вдається майстерно відтворити дух класичної літератури й поезії давньої Японії. Зазвичай у композиціях «Onmyo-Za» міфологічна істота описується не прямо, а через сукупність ознак та властивостей, що з нею асоціюються. Наприклад, балада «Цукіхіме» (月姫) розкриває зміст однієї з найвідоміших японських казок – про «Принцесу Каґую» (かぐや姫).

Звертаючись до перекладу пісні, варто зазначити, що в тексті безпосередньо не згадується ім'я принцеси, проте завдяки загальній популярності цього сюжету в японській культурі вжитих виразів цілком достатньо, аби слухач зрозумів контекст. У казці оповідається про дівчину на ім'я Каґуя-хіме, яку немовлям знайшли у стеблі паростка бамбука і яка вирізнялася неймовірною вродливістю. Чутки про її красу поширилися далеко за межі рідного краю, тож навіть імператор Японії закохався в неї та запропонував їй шлюб (The Official Onmyo-Za web-site).

Каґуя відмовилася виходити за нього заміж, як і за інших претендентів, пояснивши, що вона походить із Місячного Королівства і незабаром за нею прийдуть родичі.

Коли настав час повертатися, дівчина дуже засмутилася через розлучення з дорогими їй людьми. Вона передала імператорові прощального листа та еліксир життя як дарунок.

Отримавши лист від принцеси, імператор наказав віднести своє послання на найближчу до небес

гору і там спалити його, сподіваючись, що Каґуя отримає звістку. Разом із листом було спалено і еліксир безсмертя, оскільки імператор не хотів жити вічно без Каґуї. Легенда свідчить, що назва гори Фудзі походить від слова «безсмертя» (*фусі* або *фудзі* – 不死). Вважається також, що дим від багаття, в якому спалили послання імператора, і досі здіймається над горою.

Окрім прихованого сюжету, в текстах наявний ще один стійкий японський символ – нитка долі. Так звана «червона нитка долі» (*унмей-но акаі ито* – 運命の赤い糸) є популярним японським повір'ям, згідно з яким між мізинцями чоловіка та жінки, призначених одне одному, пролягає невидима червона нитка. Для цієї нитки не існує перешкод у вигляді обставин, часу чи відстані – вона скорочується доти, доки двоє не зустрінуться.

Не менш типовим є образ Місяця, що постійно зустрічається в японській народній та класичній поезії. Загальновідомо, що Місяць слугує своєрідним сакральним символом для японців. Не випадково в них існує давня традиція милування повнею (Levine, 1975: 200).

Звернімося до інших музичних композицій гурту. У рок-культурі окремої уваги заслуговує проблема визначення рок-альбому як особливого жанрового утворення. Альбом передбачає специфічний тип художньої комунікації – прослуховування аудіодиску. На відміну від академічної музики, де аудіозапис є лише засобом поширення музичного твору, альбом, зафіксований на носії, становить головну форму існування рок-музики. Відтак рок-альбоми часто поєднують ознаки камерного та концертного музикування.

У цьому контексті винятково важливої ролі набуває робота звукорежисера. Він створює об'ємну звукову сцену, художнє оздоблення, супроводжує перформанс, забезпечуючи повне занурення слухача в музичний простір. Від його майстерності багато в чому залежать успіх альбому, виразність і різноманітність звучання інструментів та вокалу, баланс планів, а також природність сприйняття музики. Рок-альбом є фіксацією єдиної, а відтак і ідеальної музичної концепції; будь-яка імпровізація, що виникає під час запису диску, стає частиною жорстко зафіксованого оригіналу. Жанр рок-альбому дає змогу використовувати всю палітру музичних жанрів і виражальних засобів, підпорядковуючи їх своїй специфіці. У новому контексті симфонічний оркестр, хор чи традиційні інструменти набувають значення складових єдиного цілого (Regev, 2013).

Цікаво, що звернення до жанру рок-альбому водночас поєднується з особливостями як народної, так і японської музичної культур: з давніх-давен у традиційній музиці Японії були поширені цикли та сюїти – як інструментальні, так і вокальні.

«Kumikyoku Kishi-bojin» (сюїта «Кісімодзін») – це альбом із репертуару японського рок-гурту «Onmyo-Za», що складається з 12 треків. За словами учасників колективу, ідея написати музичну композицію, яка відображала б сюжет легенди про Кісімодзін, виникла ще на етапі створення гурту, і цей інтерес зберігався впродовж дванадцяти років (гурт було сформовано в 1999 році, а сюїта «Кісімодзін» вийшла у світ у 2011 році). Аби збірка пісень сприймалася саме як цілісна сюїта, музиканти, за їхнім зізнанням, записували її як «одну велетенську пісню». Загальна тривалість звучання перевищує одну годину, а гітари налаштовані у зниженому строї (у тоні Es / мі-бемоль). У процесі запису альбому барабанщиком був Добасі Макото, а на клавішних грав Абе Масахіро. Пояснюючи вибір такого сюжету, лідер гурту Мататабі зазначив, що хотів за допомогою музики змінити людське суспільство, подібно до того, як головна героїня пісень, Кісімодзін, у ході наративу спрямовується на істинний шлях (The Official Onmyo-Za web-site).

Визначення «кумікьоку» (kumikyoku), дане авторами, означає «сюїта». Його можна порівняти з поняттям традиційної японської музики «куміута» (*kumiuta* – обидва терміни означають сюїти, де *kumi* – «зібрання, група», а *uta* – «пісня»). Проте, якщо традиційна сюїта-куміута зазвичай позбавлена єдиного сюжету, то кумікьоку має чітку сюжетну лінію, яка розвивається впродовж усіх частин, що й простежується в цьому творі.

Крім того, виходячи з наративної насиченості пісень, можна виокремити три образні групи: легендарно-демонічну, групу образів неспокійних блукаючих душ та групу синтоїстських заклинань, звернених до обожнених сил природи. Цікавою особливістю сюїти є те, що ще одним її ключовим елементом постає тональність ре мінор (*d-moll*), яка звучить практично в усіх композиціях.

Для кожної групи пісень характерні певні музично-виражальні засоби, зокрема відмінна від основної тональність у композиціях, що належать до групи молитовно-пантеїстичних образів (Ткаченко, 2024: 125).

Цікаво також, що перший трек сюїти «Кісімодзін» – інструментальний вступ «Сюсю» («Плач», що нагадує музику театру кабукі) – можна почути ще раз згодом, як інтродукцію до останньої частини кумікьоку. У такий спосіб створюється архітектонічна арка, що об'єднує весь цикл. «Сюсю»

виступає своєрідним прологом від імені автора-оповідача, початком легенди, що розгортається перед нашими очима. Перший трек готує слухача до подальших подій: згодом у № 6, який має такий самий наративний тон, що й вступ, зазвучать подібні мелодичні ходи.

Виконуючи роль завершення циклу, композиція «Кікоку» («Корчі привидів») узагальнює, акумулює та концентрує мотиви й образи, що з'являлися раніше в циклі: вітер, гірські вершини, тремтливі квіти, блукаючі душі, їхній гнів, смуток, криваві сльози, мандри, демони, покинутий дитячий одяг як символ втрати дитини. Проте її тон дуже особистісний, відкритий та емоційний; це відчайдушна сповідь, вирвана з глибини серця, яка подекуди звучить навіть як крик чи скарга, що надає цій композиції ще більш суб'єктивного характеру.

Задля цього вокалістка гурту Куронеко співає напіввідкритим звуком: тридольний метр її партії звучить плинно, немовби поверх дводольної природи основного метру решти гурту. Її вокальне мовлення не підпорядковується загальному метроритму руху, а долає його, спрямовуючись уперед, що підкреслює щирість і відкритість емоційних переживань (Ткаченко, 2024: 120).

Отже, з одного боку, фінальна композиція підсумовує все те, що відбувалося впродовж циклу, а з іншого – завдяки відмінному від інших пісень звучанню, у ній розкривається нове образне трактування. Це дозволяє дійти висновку, що ця композиція є справжнім, істинним фіналом сюїти як у семантичному, так і в музично-драматургічному аспектах. Перед останнім дворазовим проведенням приспіву знову звучить тема з першої композиції, яка плавно перетікає у віртуозне гітарне соло. Заключний акорд фіналу є ще одним проведенням музичної теми інтродукції – оповідач завершує свою пісню.

Пісні сюїти-кумікьоку побудовані за принципом контрастного чергування композицій трьох різних образно-семантичних груп, утворюючи симетричну концентричну форму, що сприяє цілісності циклу та його внутрішній єдності.

Музичні засоби сюїти також спрямовані на об'єднання композицій в єдине ціле. Кожна з трьох виокремлених сюжетних груп має спільні виражальні засоби, якими відрізняється від інших. Так, у першій групі, яку можна назвати групою плачу «неспокійних душ» (№ 1 «Плач», № 2 «Блукання», № 4 «Намасу», № 10 «Шлях», № 12 «Лемент привидів»), задіяні обидва солісти гурту – вони або виконують чоловічо-жіночий дует, або співають почергово (за винятком № 12, де солює лише вокалістка Куронеко).

Окрім того, для цих пісень характерні спеціальні прийоми вокальної фонації. Також у всіх серединних композиціях цієї групи звучить єдиний важкий риф (за винятком вступу № 1 та фіналу № 12). Крім того, останні пісні вирізняються включенням звучання клавішних, що вкотре підкреслює їхню роль у побудові аркової драматургії сюїти.

Друга група, образно визначена як група легендарно-демонічних образів, включає № 3 «Дитячий одяг», № 5 «Пісня демонічного творіння», № 8 «Кісімодзін», № 9 «Кінець болю», № 11 «Криваві сльози». Ці пісні переважно виконує лише вокалістка Куронеко, за винятком № 9, де обидва вокалісти співають почергово. Особливою рисою цієї групи є підвищена роль інструментального принципу й остинатності; величезного значення набувають ударні інструменти. Характерною рисою цієї групи є також включення речитативів хору або чоловічих виконавців гурту, які вступають у діалог із солісткою, причому хор виконує роль вступу (№ 5) або завершення (№ 11). Усе це нагадує риси театрального мистецтва. Проте загалом театральність є важливою якістю композицій цієї групи.

Тональний злам у № 11 також є не випадковим – ця композиція має важливе значення в драматургічному та семантичному планах: тут ми спостерігаємо трансформацію демониці, яка раніше пожирала дітей, а тепер приходить до покаяння. З огляду на все вищесказане, цю композицію охарактеризовано як біфункціональну (Мазур, 2024).

До групи молитовно-пантеїстичної лірики входять № 6 «Місячне світло» та № 7 «Заклинання і гранатове дерево», які перебувають у центрі циклу і виконують роль своєрідної музичної інтерлюдії. Їх об'єднує спільний ліричний стан світлого смутку. Такий душевний стан, який простежується в цих композиціях, в Японії називають *моно но аваре* (物の哀れ – «сумнівна чарівність / печальна краса речей») – естетичний принцип, відповідно до якого емоційний відгук людини подібний до почуття зачарування чистою та прихованою красою речей і явищам, водночас у будь-якому такому відгуку завжди присутній відтінок безпричинної туги, зумовлений внутрішнім відчуттям ілюзорності й крихкості всього сущого. Тут домінує вокальна партія над інструментальною, переважає більш камерний інструментальний склад та приглушені ударні, відсутні рифи, а самі пісні ближчі до мелодійних композицій, аніж до рок-треків.

Ці пісні вирізняються не лише настроєм, а й тонально: якщо обидві групи демонічних та психологічних образів майже повністю написані в

ре-мінорі (*d-moll*), то ці дві композиції, що створюють крихкий образ японської природи, у якої заведено просити допомоги, хоч і звучать у мінорі, але вище – в соль-мінорі (*g-moll*) – і, до того ж, часто сприймаються тонально більш розмито, що підсилює відчуття крихкості, ніжності та певної ірреальності.

Отже, прозорий образно-драматургічний розвиток і єдність виражальних музичних засобів усього циклу об'єднують дванадцять пісень кумікьоку в єдине ціле, втілюючи його в жанрі рок-альбому, який поєднує в собі типові риси рок-культури та національні особливості традиційної японської музики. Черпаючи натхнення з традиційних історій про духів і привидів (*кайдан*), а також із творів сучасних письменників і манґак, гурт «Onmyo-Za» створює музику, яка є водночас похмурою і прекрасною, такою, що надихає та водночас лякає. Ще одна характерна особливість виявляється у зовнішньому вигляді учасників колективу. На відміну від більшості представників J-Rock, які надають перевагу західному одягу, музиканти «Onmyo-Za» одягнені в традиційні костюми доби Хейан (VII–VIII століття) (Inoue, 2003: 150).

Композиції «Onmyo-Za» ґрунтуються на традиційній японській поезії та музиці: образах природи, легендарно-фантастичних мотивах (зокрема різноманітних демонах) і казкових сюжетах. У музичному відношенні тут використовуються ладові особливості японської музики (півтонова пентатоніка, *тентьо* – поєднання двох трихордів за допомогою спільного тону, лад кото) та традиційні жанри (*наґаута*, *куміута*); а риси театру Но (не лише в музиці, а й у сценічній дії) є особливо вираженими у творчості колективу. Сюди ж варто віднести темброву палітру (імітацію тембрів народних інструментів та їхнє використання, передусім флейт) і тембр жіночого голосу (характерне японське вібрато, мовні інтонації). Водночас це важкий рок з усіма його притаманними атрибутами (риф-структура композицій, віртуозні гітарні соло, напруга, енергетика, драйв).

Висновки. Отже, творчість гурту «Onmyo-Za» є органічним синтезом характеристик західного року та японських музично-поетичних традицій, що сягають корінням у сиву давнину, що й формує неповторний художній образ цього колективу. Проведене дослідження специфіки розвитку японської рок-музики на прикладі творчості гурту «Onmyo-Za» дає змогу дійти низки ґрунтовних висновків щодо механізмів взаємодії традиційної національної культури та сучасних глобалізованих музичних жанрів. Отже, творчість колективу «Onmyo-Za» є глибоко органічним синтезом характеристик західного важкого року та японських музично-поетичних традицій, що сягають корінням у сиву давнину, що, власне, і формує неповторний художній образ цього гурту. Цей синтез розкривається на кількох взаємопов'язаних рівнях: літературно-поетичному, музично-стильовому, естетико-філософському та композиційно-драматургічному. Аналіз текстів пісень засвідчив, що гурт цілеспрямовано відроджує давню японську концепцію *котодама-но сінко* (віру в магічну силу слова). Використання архаїчної мови *коґо*, запозичення поетичних прийомів із перших писемних пам'яток Японії («Кодзікі», «Ніхонґі», «Маньйосю») та звернення до класичної міфології створюють унікальний лінгвокультурний простір. Адаптуючи відомі фольклорні сюжети (як-от легенда про принцесу Каґую чи демоницю Кісімодзін) до формату рок-композицій, музиканти не просто переказують стародавні міфи, а переосмислюють їх, наділяючи новим психологічним та семантичним навантаженням. В основі художнього методу «Onmyo-Za» лежить синергія контрастних звукових світів. З одного боку, це атрибутика західного геві-металу та гард-року (важкі остинатні рифи, віртуозні гітарні соло, насичена ритм-секція, висока енергетика та драйв). З іншого боку – глибинна інтеграція елементів традиційної японської музики. Це виявляється у використанні специфічних ладових структур (півтонова пентатоніка, звукоряди інструмента кото, прийом *тентьо*), імітації тембрів народних інструментів (зокрема флейт) та запозиченні виконавських технік театру Но і музики *ґаґаку*. Визначальну роль відіграє вокальна манера: поєднання речитативних елементів із характерним японським вібрато та специфічною фонацією створює ефект театралізації дійства. Важливим здобутком гурту є екстраполяція традиційного жанру японської сюїти (*куміута*) на сучасний формат концептуального рок-альбому (*кумікьоку*). На прикладі альбому-сюїти «Кісімодзін» доведено, що музиканти вибудовують складну симетричну концентричну форму, скріплену архітектонічними арками (повторення вступної теми у фіналі) та продуманим тональним планом. Використання різних тональностей (наприклад, домінування ре-мінору для демонічних образів та перехід у соль-мінор для молитовно-пантеїстичних) слугує потужним інструментом музичної драматургії, що об'єднує розрізнені треки в монументальне «єдине полотно». Творчість гурту не обмежується лише зовнішньою стилізацією (використання сценічних костюмів доби Хейан), а проникає на рівень кла-

сичних японських естетичних категорій. Включення до альбомів композицій, що відтворюють стан *моно но аваре* (світлого смутку, зачарування крихкою красою речей), дозволяє розширити емоційний діапазон важкої музики, додаючи їй камерності, тендітності та психологічної глибини. Підсумовуючи, можна стверджувати, що діяльність гурту «Onmyo-Za» репрезентує вдалу модель культурної асиміляції, за якої глобалізований жанр масової культури (рок-музика) не руйнує національну ідентичність, а навпаки – стає потужним інструментом для її збереження, актуалізації та популяризації. Трансформуючи спадщину давньояпонської літератури, театру та придворної музики крізь призму сучасного металу, «Onmyo-Za» створює самобутній напрям етнороку, який доводить життєздатність та безперервність японської культурної традиції в реаліях XXI століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук А. Основні напрямки сучасної музики. Наука. Освіта. Молодь. 2017. Вип. 22. С. 61–62.
2. Воробйов О. С. Вплив західних музичних традицій на формування японської популярної музики. Сходознавство. Актуальність та перспективи. 2023. № 1. С. 190–192.
3. Жолудєва Л. С. Становлення культури важкої музики в Японії крізь призму акультураційних процесів. Вісник Харківського національного університету. Серія: Культурологія. 2015. Вип. 50. С. 88–95.
4. Мазур О. В. Крос-культурний вплив у створенні музики: дослідження, як різні культурні елементи інтегруються в сучасні музичні твори, сприяючи глобальному культурному обміну. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2024. № 3. С. 65–69. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2057-2024-3-9713
5. Ткаченко Т. В., Деркач Л. А. Особливості музичної освіти в Японії. Теорія та методика навчання та виховання. 2024. Вип. 57. С. 119–127.
6. Томіленко В. Специфіка розвитку музики та кіно у країнах Південно-Східної Азії в останній чверті XX–XXI ст. Культура як феномен людського духу: зб. матеріалів доп. II Міжнародної Курсантсько – студентської наукової конференції. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 167–169.
7. Covach J. R., Boone G. M. (Eds.). Understanding rock: Essays in musical analysis. Vol. 18. New York : Oxford University Press, 1997. 440 p.
8. Inoue Takako. ヴィジュアル系の時代: Seikyūsha, 2003. 277 p.
9. Levine M. H., Harig T. J. The role of rock: A review and critique of alternative perspectives on the impact of rock music. Popular Music & Society. 1975. Vol. 4. No. 4. P. 195–207. DOI: https://doi.org/10.1080/03007767508591077
10. Nguyen A. Cybercultures from the east: Japanese rock music fans in North America : Doctoral dissertation. Ottawa : Carleton University, 2007. 315 p.
11. Regev M. Pop-rock music: Aesthetic cosmopolitanism in late modernity. Cambridge : Polity Press, 2013. 288 p.
12. The Official Onmyo-Za web-site. URL: http://www.onmyo-za.net/eng/index.html (дата звернення: 17.06.2026).
13. “運命の赤い糸はきっとあるはず”. URL: http://www.geocities.co.jp/Milkyway-Lynx/5368/ (дата звернення: 05.06.2026).

REFERENCES

1. Bondarchuk A. (2017) *Osnovni napriamky suchasnoi muzyky* [Main directions of modern music] Nauka. Osvita. Molod., Vyp. 22, pp. 61–62 [in Ukrainian].
2. Vorobiov O. S. (2023) *Vplyv zakhidnykh muzychnykh tradytsii na formuvannia yaponskoi populiarnoi muzyky* [The influence of Western musical traditions on the formation of Japanese popular music] Skhodoznavstvo. Aktualnist ta perspektyvy, No. 1, pp. 190–192 [in Ukrainian].
3. Zholudieva L. S. (2015) *Stanovlennia kultury vazhkoii muzyky v Yaponii kriz pryzmu akulturatsiinykh protsesiv* [The formation of heavy music culture in Japan through the prism of acculturation processes] Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Kulturolohiia, Vyp. 50, pp. 88–95 [in Ukrainian].
4. Mazur O. V. (2024) *Kros-kulturnyi vplyv u stvorenni muzyky: doslidzhennia, yak rizni kulturni elementy intehruiutsia v suchasni muzychni tvory, spryiaiuchy hlobalnomu kulturnomu obminu* (Cross-cultural influence in music) [Cross-cultural influence in music creation: a study of how different cultural elements integrate into modern musical works, promoting global cultural exchange (Cross-cultural influence in music)] Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka», No. 3, pp. 65–69. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2057-2024-3-9713 [in Ukrainian].
5. Tkachenko T. V., Derkach L. A. (2024) *Osoblyvosti muzychnoi osvity v Yaponii* [Features of musical education in Japan] Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia, Vyp. 57, pp. 119–127 [in Ukrainian].
6. Tomilenko V. (2013) *Spetsyfika rozvytku muzyky ta kino u krainakh Pivdenno-Skhidnoi Azii v ostannij chverti XX–XXI st*. [The specifics of the development of music and cinema in Southeast Asian countries in the last quarter of the 20th–21st centuries] Kultura yak fenomen liudskoho dukhu. Zbirnyk tez dopovidei II Mizhnarodnoi Kursantsko-studentskoi naukovoi konferentsii. Kharkiv, KhNU imeni V.N. Karazina, pp. 167–169 [in Ukrainian].
7. Covach J. R., Boone G. M. (Eds.) (1997) *Understanding rock: Essays in musical analysis,* Oxford University Press, Vol. 18, New York, 440 p.
8. Inoue Takako (2003) ヴィジュアル系の時代. [The era of Visual kei Seikyūsha], Tokyo, 277 p. [in Japanese].
9. Levine M. H., Harig T. J. (1975) *The role of rock: A review and critique of alternative perspectives on the impact of rock music*, Popular Music & Society, Vol. 4, No. 4, pp. 195–207. DOI: https://doi.org/10.1080/03007767508591077

10. Nguyen A. (2007) *Cybercultures from the east: Japanese rock music fans in North America* : Doctoral dissertation, Carleton University, Ottawa, 315 p.
11. Regev M. (2013) *Pop-rock music: Aesthetic cosmopolitanism in late modernity,* Polity Press, Cambridge, 288 p.
12. *The Official Onmyo-Za web-site*, URL: http://www.onmyo-za.net/eng/index.html (accessed: 17.06.2026).
13. "運命の赤い糸はきっとあるはず".[There has to be a "red string of fate…] URL: http://www.geocities.co.jp/Milkyway-Lynx/5368/ (accessed: 05.06.2026) [in Japanese].

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 780.643.1.071.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-22

Ірина ПАЛІЙ,
orcid.org/0000-0002-9874-6825
кандидатка мистецтвознавства,
старша викладачка кафедри оркестрових духових та ударних інструментів
Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського
(Харків, Україна) RNPL584@gmail.com

МУЛЬТИКУЛЬТУРНІ СТРАТЕГІЇ ВИКОНАВСТВА НА КЛАРНЕТІ: ВІД ФОЛЬКЛОРНОЇ ІНТОНАЦІЇ ДО ЕСТРАДНОЇ СЦЕНІЧНОСТІ

У статті досліджено мультикультурні стратегії сучасного кларнетового виконавства крізь призму авторської концепції Unionique music[1]. Матеріалом дослідження обрано творчість Хусну Шенлендірічі (Hüsnü Şenlendirici), Еріка Долфі (Eric Dolphy) та Лайоша Дудаша (Lajos Dudas), у якій кларнет репрезентує різні моделі взаємодії етнічної, західноєвропейської академічної та джазової музики. Виявлено, що специфіка міждоменної взаємодії реалізується не лише на композиційному та жанрово-стильовому рівнях, а й безпосередньо у виконавській стилістиці – через характер звуковидобування, артикуляцію, інтонування, темброву організацію, імпровізацію та способи трактування інструмента. На прикладі альбому Hüsn-ü Hicaz X. Шенлендірічі простежено домінування етнічного генотипу за одночасної присутності джазових, академічних та естрадних фенотипових ознак. Творчість Е. Долфі розглянуто як модель із домінантним джазовим ядром, у межах якої бас-кларнет набуває нових тембрових, технічних і композиційних функцій. Аналіз альбому On the Third Stream Path Л. Дудаша засвідчує інший принцип організації Unionique music, заснований на рухливій взаємодії академічного, джазового та етнічного доменів. Обґрунтовано, що кларнет у досліджуваних зразках постає не лише носієм певної жанрово-стильової традиції, а й активним чинником міждоменної трансформації музичного матеріалу.

Ключові слова: *Unionique music, кларнет, кларнетове виконавство, міждоменна взаємодія, музичний домен, генотип, фенотип, етнічна музика, джаз, академічна музика, Хусну Шенлендірічі, Ерік Долфі, Лайош Дудаш.*

Iryna PALIY,
orcid.org/0000-0002-9874-6825
Candidate of Arts,
Senior Lecturer at the Department of Orchestral Wind and Percussion Instruments
Kharkiv I.P. Kotlyarevsky National University of Arts
(Kharkiv, Ukraine) RNPL584@gmail.com

MULTICULTURAL STRATEGIES IN CLARINET PERFORMANCE: FROM FOLK INTONATION TO POP STAGE PERFORMANCE

The article examines multicultural strategies in contemporary clarinet performance through the framework of the author's concept of Unionique music, which interprets musical phenomena as systems formed through the interaction of different musical domains. The relevance of the study is determined by the increasing permeability of boundaries between ethnic, jazz, Western academic, and popular music, as well as by the growing role of performance itself in shaping the domain identity of musical material. The aim of the article is to identify the principles of interdomain interaction in the performance practices of Hüsnü Şenlendirici, Eric Dolphy, and Lajos Dudas and to determine the relationship between genotypic and phenotypic features of different musical domains in their work. The methodology combines historical-cultural, genre-stylistic, performance, and comparative approaches. Particular attention is paid to sound production, articulation, intonation, timbre, microintonation, improvisation, and the specific treatment of the clarinet as markers of domain identity.

The analysis reveals three principal multicultural performance strategies. The ethnically oriented strategy, represented by Hüsnü Şenlendirici, is based on the preservation of an ethnic performance genotype within academic, jazz, popular, and electronic contexts. His characteristic sound production, vibrato, ornamentation, microintonation, and Turkish modal features maintain the ethnic identity of the clarinet even when the surrounding texture and stylistic environment

[1] Unionique music – концепція авторки даної статті, що описує музичні явища, сформовані внаслідок взаємодії різних музичних доменів. Домени – чотири базові системи музикування за концепцією Unionique music: етнічна, західноєвропейська академічна, джазова та рок і електрифікована популярна музика. Специфіка композицій Unionique music визначається не самим фактом поєднання різностильових елементів, а характером їх взаємодії, функціональним співвідношенням та ієрархією доменних ознак у межах цілісної музичної системи.

are substantially transformed. The jazz-avant-garde strategy, exemplified by Eric Dolphy, develops a fundamentally jazz-based performance model through avant-garde principles of sound organization and a radical expansion of the technical, registral, articulatory, and timbral possibilities of the bass clarinet. Improvisation remains the genotypic core of this model, while sonoristic effects, extreme registers, and unconventional sound production broaden its phenotypic characteristics. The polystylistic integrative strategy, represented by Lajos Dudas, demonstrates a more flexible relationship between academic, jazz, and ethnic domains: their hierarchy changes from one composition to another, while the principle of interdomain interaction itself ensures the integrity of the performer's individual style.

The study demonstrates that interdomain interaction in clarinet performance operates not only at compositional and genre-stylistic levels but also directly through performance parameters. Consequently, the domain identity of music cannot always be determined exclusively by its genre, harmonic language, or formal organization; it may also be shaped by the performer's individual sound image and interpretative strategy. The clarinet therefore functions as an active mediator between different musical domains, capable of preserving, transforming, or combining their characteristic features. From the perspective of Unionique music, multiculturalism in contemporary clarinet performance should thus be understood not as a mechanical combination of heterogeneous stylistic elements but as a dynamic system of performance strategies through which ethnic intonation, jazz improvisation, academic technique, and popular-stage forms of musical communication acquire different functional relationships within an integrated artistic whole.

Key words: *Unionique music, clarinet, clarinet performance, interdomain interaction, musical domain, genotype, phenotype, ethnic music, jazz, academic music, Hüsnü Şenlendirici, Eric Dolphy, Lajos Dudas.*

Постановка проблеми. Сучасна музична культура характеризується інтенсивним послабленням меж між історично сформованими сферами музикування. Взаємодія академічної, етнічної, джазової та рок-музики відбувається не лише на рівні композиційної техніки або жанрового синтезу, а й у сфері виконавства, де музикант може одночасно оперувати різними системами інтонування, артикуляції, звуковидобування та імпровізації. Особлива роль виконавця у формуванні художньої цілісності музичного явища відзначається В. Петриком, який наголошує, що «творчість виконавця не є тільки інтерпретаторською, у багатьох творах він є справжнім співавтором того художнього явища (твору у всіх його вимірах), який слухає, бачить, спостерігає реципієнт на сцені чи в запису» (Петрик, 2023: 21). За таких умов традиційна жанрово-стильова атрибуція музичного твору не завжди дає змогу адекватно визначити принципи організації його музичного матеріалу.

Показовим у цьому плані є виконавство на кларнеті. Завдяки широкому тембровому та артикуляційному потенціалу кларнет функціонує в різних музичних культурах – від західноєвропейської академічної традиції до джазу, балканського та близькосхідного етнічного музикування. Відповідно, один і той самий інструмент може виступати носієм принципово різних систем музичного мислення. Тут варто звернути увагу на дослідження О. Жаркова, який, розглядаючи подвійну природу функціонування тембру, зазначає, що «тембр як явище мовлення є більш рухливим і пластичним порівняно з обумовленим» (Жарков, 2020: 146). У представленому для аналізу матеріалі ця особливість особливо виразно виявляється у творчості Хусну Шенлендірічі, Еріка Долфі та Лайоша Дудаша.

Актуальність даної статті визначається необхідністю осмислення сучасних форм міжкультурної та міждоменної взаємодії, які не вичерпуються поняттями жанрового синтезу, полістилістики або кросоверу. Концепція Unionique music дає можливість розглядати такі явища з позиції співвідношення домінантного генотипу та фенотипових ознак різних музичних доменів.

Важливим є перенесення цієї моделі з композиційного на виконавський рівень. Манера звуковидобування, характер вібрато, мікроінтонування, артикуляція, імпровізаційність та специфіка тембротворення можуть виступати маркерами певного музичного домену незалежно від жанрової номінації композиції. Отже, виконавський стиль стає одним із чинників, що визначають доменну належність музичного матеріалу. У цьому контексті доцільно представити розуміння виконавства як комунікативної стратегії. Ю. Ніколаєвська визначає комунікативну стратегію в широкому сенсі як «спосіб трансляції сенсу і обов'язковий вибір вектору спілкування (в системі "композитор-виконавець-слухач")» (Ніколаєвська, 2018: 37).

Об'єкт статті – міждоменні процеси в сучасному кларнетовому виконавстві; **п**редмет – специфіка реалізації принципів Unionique music у творчості Хусну Шенлендірічі, Еріка Долфі та Лайоша Дудаша. Мета статті – виявити принципи міждоменної взаємодії у кларнетовому виконавстві Хусну Шенлендірічі, Еріка Долфі та Лайоша Дудаша та визначити співвідношення генотипових і фенотипових ознак етнічного, джазового й академічного доменів у їхній творчості.

Методологічну основу статті становить комплексний підхід, що поєднує *історико-культурологічний, жанрово-стильовий, виконавський* та *компаративний* методи. *Жанрово-стильовий* метод

застосовано для визначення ознак різних музичних доменів; *виконавський* – для характеристики звуковидобування, артикуляції, інтонування та імпровізаційних принципів; *компаративний* – для зіставлення різних моделей міждоменної взаємодії у творчості обраних музикантів. Концепція Unionique music використовується як методологічна модель для визначення співвідношення генотипу та фенотипів музичного твору.

Аналіз джерельної бази. Проблематика статті перебуває на перетині досліджень кларнетового виконавства, джазової імпровізації, етнічного інструменталізму та сучасних міжжанрових процесів. Окрему групу джерел становлять праці, присвячені творчості та виконавській діяльності обраних виконавців – М. Салліван (Sullivan, 2020), К. Габбард (Gabbard, 2016), Дж. Крут (Kruth, 2025), а також дослідження В. Петрика, присвячене композиторській та виконавській творчості для кларнета у XX–XXI століттях.

Виклад основного матеріалу. Одним із показових прикладів міждоменної взаємодії є творчість турецького кларнетиста Хусну Шенлендірічі (Hüsnü Şenlendirici). Формування його виконавського стилю безпосередньо пов'язане з турецькою та ромською музичними традиціями. Музикант походить із родини професійних виконавців: його дід був кларнетистом і трубачем, інший дід також грав на кларнеті, а батько – на трубі. Водночас професійна діяльність Шенлендірічі охоплює різні сфери музикування: традиційну турецьку музику, ансамблеве виконавство, фестивальну практику та сольну творчість.

Особливо репрезентативним для визначення принципів Unionique music є альбом Hüsn-ü Hicaz (2011), у якому взаємодіють етнічна, академічна, джазова та популярно-естрадна музичні системи. При цьому домінантним залишається етнічний генотип, що найвиразніше виявляється саме у виконавській манері кларнетиста. Його маркерами є специфічне звуковидобування, вібрато, мелізматика, орнаментація, мікроінтонування та використання турецьких ладових моделей.

Показовою є композиція «Sevda», в якій академізований тип фактури, участь струнних і фортепіано та темперована звуковисотна організація створюють виразний фенотип західноєвропейської академічної традиції. Проте кларнетова партія не втрачає етнічної природи. Виникає принципово важлива для Unionique music ситуація: доменна ідентичність твору визначається не лише його ладогармонічною або фактурною організацією, а й виконавським звукообразом інструмента.

Ще складнішу модель демонструє композиція «Benim Dünyam», де етнічна манера кларнетового виконавства взаємодіє із західноєвропейськими звукорядами, джазовою та поп-гармонією. Характерним виконавським маркером стає низхідний терцієвий рух із глісандуванням початкового звука, завдяки чому темперована звуковисотна система поєднується з мікроінтервальною технікою. До цього додається взаємодія акустичних, симфонічних, етнічних та електронних тембрів.

Отже, у творчості Шенлендірічі етнічний компонент функціонує як генотипний рівень музичного мислення, тоді як академічні, джазові, популярні та електронні елементи формують систему змінних фенотипових проявів.

Інший тип міждоменної організації репрезентує творчість Еріка Долфі (Eric Dolphy). Якщо у Шенлендірічі домінантною залишається етнічна природа виконавського мислення, то у Долфі таким центром стає джазовий генотип.

Особливе значення має альбом Out to Lunch! (1964), у якому бас-кларнет функціонує як повноцінний сольний інструмент авангардного джазу. У композиції «Hat and Beard» поєднуються складна метроритмічна організація, walking bass, тематичні проведення та розгорнуті імпровізаційні соло. Водночас загальна драматургічна модель зберігає фундаментальний джазовий принцип чергування теми та сольних імпровізацій.

Ще більш радикально можливості бас-кларнета розкриваються у композиції «Something Sweet, Something Tender». Послаблення традиційної мелодичної та гармонічної організації, сонористичні ефекти, самостійність інструментальних ліній та вільне поводження з музичним матеріалом наближають композицію до авангардних практик XX століття. Водночас виконавська манера Долфі зберігає імпровізаційність як фундаментальний принцип музичного мислення. Віртуозність бас-кларнета реалізується на інтонаційному, тембровому, ритмічному та моторному рівнях; особливо показовими є швидкі регістрові зміни та гнучкість амбушюру. Особливого значення бас-кларнет у виконавській практиці Еріка Долфі набув у період його співпраці з контрабасистом і композитором Чарльзом Мінгусом[2]. У цьому творчому тандемі темброва специфіка інструмента стала важливим чинником ансамблевої драматургії: показовими є розгорнуті діалогічні епізоди між контрабасом Мінгуса та бас-кларнетом Долфі, зокрема у альбомі What Love. Якщо контрабасова манера Мінгуса

[2] До речі, Ч. Мінгус сам володів грою на бас-кларнеті.

ґрунтується на виразній ритмічній енергії, пластичності пульсації та активній діалогічній взаємодії з партнерами, то бас-кларнет Долфі демонструє інший тип виконавського мислення – з різкими регістровими зіставленнями, ламаною мелодійною лінією, загостреною артикуляцією та виходом у крайні регістри інструмента. Сучасники особливо відзначали здатність Долфі впевнено використовувати настільки високий регістр бас-кларнета, що його застосування вважалося проблематичним з погляду інтонаційної стабільності (Kruth, 2025).

Отже, у співтворчості Мінгуса й Долфі виникає своєрідний діалог двох низьких тембрів, однак із принципово різними виконавськими функціями: контрабас Мінгуса формує рухливу ритміко-інтонаційну основу, тоді як бас-кларнет Долфі перетворюється на повноцінний сольний голос із надзвичайно широким регістровим, артикуляційним і тембровим діапазоном.

Ще один показовий приклад Unionique music демонструє творчість Лайоша Дудаша (Lajos Dudas) – кларнетиста і композитора угорського походження, професійна діяльність якого від початку формувалася на перетині академічного та джазового виконавства. Така подвійна професійна ідентичність безпосередньо відбилася на його композиторському мисленні (Sullivan, 2020).

Концептуально показовим є вже заголовок альбому On the Third Stream Path (2021), який апелює до напряму Third Stream і, відповідно, до взаємодії академічного та джазового доменів. Однак аналіз композицій засвідчує, що структура альбому значно складніша: поряд із двома названими доменами в ньому представлені етнічні та електронні компоненти.

В композиції «Minimal Musical» мінімалістична техніка та монотембровий кларнетовий склад співіснують із джазовою ритмічною пульсацією, свінгом та імпровізацією. При цьому доменна організація змінюється безпосередньо в процесі розгортання форми: академічно орієнтований мінімалістичний початок поступається джазовій темі-стандарту, а далі – свінговій імпровізації.

Наступну, відмінну від попередньої модель представляє композиція «Recital» для кларнета соло. Тут джазовий компонент практично усувається, натомість актуалізується академічний авангард. Віртуозні пасажі, різноманітна артикуляція, широкі інтервальні стрибки та нефіксована звуковисотність співвідносяться з традицією академічного кларнетового концерту, зокрема з музикою Жана Франсе та Карла Нільсена.

Натомість композиція «Bulgarian Dance» вводить до системи ще один компонент – метнічний. Нерегулярна метроритміка, характерна для балканської традиції, темброва специфіка кларнета та поєднання його партії з голосом утворюють модель взаємопроникнення інструментального танцю і пісенності. У «Pregoers Memory» етнічний принцип переноситься безпосередньо у сферу звуковидобування: кларнет наближається за характером звучання до етнічного духового інструмента, а традиційна академічна артикуляція поступається відокремленню звуків за допомогою дихання.

Показовою для концепції Unionique music є композиція «Valse Pour Clarinette Solo». Жанровий генотип вальсу тут трансформується через джазове відчуття метроритму: синкопи, зміщені акценти та свінгове «розгойдування» послаблюють традиційну тридольність. Таким чином, академічний жанровий прообраз не заперечується, а переосмислюється через іншу систему виконавського та ритмічного мислення.

Найбільш комплексною моделлю взаємодії академічного та джазового доменів є Concertino für Klarinette und Orchester. Академічний генотип виявляється у жанровій моделі концертино, принципі solo–tutti, тричастинності та тематичному розвитку. Водночас свінг, імпровізація, рифова організація та функціонування оркестрового tutti за принципом джазового chorus формують потужний джазовий фенотип. У результаті традиційний принцип концертності трансформується відповідно до закономірностей джазового музикування.

Отже, на відміну від Шенлендірічі та Долфі, у творчості яких можна достатньо чітко визначити відповідно етнічний та джазовий генотипи, музика Дудаша демонструє змінну генотипно-фенотипову конфігурацію. Домінантний домен може змінюватися від композиції до композиції, тоді як цілісність авторського стилю забезпечується самим принципом міждоменної взаємодії.

Висновки. Проведений аналіз дозволив визначити мультикультурні стратегії виконавства на кларнеті як різні способи взаємодії виконавських принципів, сформованих у межах етнічної, джазової та західноєвропейської академічної музичних традицій. У творчості Хусну Шенлендірічі, Еріка Долфі та Лайоша Дудаша ця взаємодія реалізується на рівні звуковидобування, артикуляції, інтонування, тембру, імпровізації та принципів організації музичного матеріалу.

На підставі здійсненого аналізу виокремлено три основні мультикультурні виконавські стратегії.

Перша – етнічно орієнтована стратегія, представлена творчістю Хусну Шенлендірічі. Її визначальною ознакою є збереження етнічного виконавського генотипу в умовах взаємодії з академічною,

джазовою та естрадною музикою. Специфічне звуковидобування, вібрато, мелізматика, мікроінтонування та ладові особливості турецької музики забезпечують стійкість етнічної ідентичності кларнетового звукообразу навіть за істотної трансформації фактурного й стильового середовища.

Друга – джазово-авангардна стратегія, репрезентована виконавством Еріка Долфі. Її сутність полягає в розширенні традиційної джазової моделі через використання авангардних принципів звукової організації та радикальне переосмислення технічних і тембрових можливостей бас-кларнета. Імпровізаційність при цьому зберігає функцію генотипного ядра, тоді як сонористичні ефекти, регістрові контрасти, нетрадиційні способи звуковидобування та підвищена темброва експресивність розширюють фенотипову сферу виконавства.

Третя – полістилістична інтегративна стратегія, найбільш послідовно представлена творчістю Лайоша Дудаша. На відміну від попередніх моделей, вона характеризується рухливим співвідношенням академічного, джазового та етнічного компонентів: залежно від конкретного твору один із них може набувати домінантного значення. Відповідно змінюється й виконавська модель кларнета – від академічно-авангардної у «Recital» до етнічно забарвленої у «Bulgarian Dance» та «Pregoers Memory» і синтетичної академічно-джазової у Concertino für Klarinette und Orchester.

Таким чином, мультикультурність у сучасному кларнетовому виконавстві постає не як механічне поєднання ознак різних музичних культур, а як система виконавських стратегій, за допомогою яких музикант формує індивідуальний звукообраз інструмента. Виявлені етнічно орієнтована, джазово-авангардна та полістилістична інтегративна стратегії демонструють різні способи співвідношення культурної традиції та індивідуального виконавського стилю.

Таким чином означений у назві статті рух «від фольклорної інтонації до естрадної сценічності» відображає не лінійну історичну еволюцію, а спектр мультикультурних стратегій сучасного кларнетового виконавства, у межах якого етнічна інтонаційність, джазова імпровізаційність, академічна техніка та сценічно-комунікативні форми функціонування кларнета утворюють різні моделі їх взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жарков О. М. Подвійна природа функціонування тембру в оркестрових творах: інтерпретаційний аспект. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2020. Вип. 129. С. 140–148.

2. Петрик В. І. Композиторська та виконавська творчість для кларнета у XX–XXI століттях: синхроністичний підхід : дис. ... д-ра філософії: 025 / Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. Харків, 2023. 200 с.

3. Dolphy E. *Eric Dolphy. Blue Note Records:* веб-сайт. URL: https://www.bluenote.com/artist/eric-dolphy/ (last accessed: 15.08.2026).

4. Dudas L. *All music:* веб-сайт. URL: https://www.allmusic.com/artist/lajos-dudas-mn0000547337 (last accessed: 29.07.2026).

5. Gabbard K. *Better Get It in Your Soul: An Interpretive Biography of Charles Mingus.* University of California Press. 2016. 336 p.

6. Kruth J. Eric Dolphy: Father of the New Thing. Part 1. *Sonic Cocktails.* 2025.: веб-сайт. URL: Eric Dolphy: Father of the New Thing. Part 1 (last accessed: 12.07.2026).

7. Nikolayevskaya Yu. Contonation and communicative strategy as mechanisms of the 21st century music analysis. Problems of Interaction Between Arts, Pedagogy and the Theory and Practice of Education. 2018. Vol. 49. P. 36–46. DOI: 10.34064/khnum2-49.03.

8. Paliy I. Unionique Music as a New Phenomenon of the Musical Culture: Answering the Main Questions. Problems of Interaction Between Arts, Pedagogy and the Theory and Practice of Education. 2019. Vol. 55. P. 22–32.

9. Sullivan M. Lajos Dudas: The Lake and the Music. All About Jazz. : веб-сайт. URL: https://www.allaboutjazz.com/the-lake-and-the-music-lajos-dudas-jazzsick-records__27282 (last accessed: 25. 07. 2026).

REFERENCES

1. Zharkov O. M. Podviina pryroda funktsionuvannia tembru v orkestrovykh tvorakh: interpretatsiinyi aspekt [The dual nature of timbre functioning in orchestral works: an interpretative aspect]. Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho. 2020. Vol. 129. P. 140–148. DOI: 10.31318/2522-4190.2020.129.219726. [in Ukrainian].

2. Petryk V. I. Kompozytorska ta vykonavska tvorchist dlia klarneta u XX–XXI stolittiakh: synkhronistychnyi pidkhid [Composing and performing creativity for the clarinet in the 20th–21st centuries: a synchronic approach] : PhD dissertation : 025 Musical Art. Kharkiv : Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts. 2023. 200 p. [in Ukrainian].

3. Dolphy E. *Eric Dolphy.* Blue Note Records: web-site. URL: https://www.bluenote.com/artist/eric-dolphy/ (last accessed: 15.08.2026)

4. Dudas L. *All music:* web-site. URL: https://www.allmusic.com/artist/lajos-dudas-mn0000547337 (last accessed: 29.07.2026).

5. Gabbard K. Better Get It in Your Soul: An Interpretive Biography of Charles Mingus. University of California Press. 2016. 336 p.

6. Kruth J. Eric Dolphy: Father of the New Thing. Part 1. Sonic Cocktails. 2025.: web-site. URL: Eric Dolphy: Father of the New Thing. Part 1 (last accessed: 12.07.2026).

7. Nikolayevskaya Yu. Contonation and communicative strategy as mechanisms of the 21st century music analysis. Problems of Interaction Between Arts, Pedagogy and the Theory and Practice of Education. 2018. Vol. 49. P. 36–46. DOI: 10.34064/khnum2-49.03.

8. Paliy I. Unionique Music as a New Phenomenon of the Musical Culture: Answering the Main Questions. Problems of Interaction Between Arts, Pedagogy and the Theory and Practice of Education. 2019. Vol. 55. P. 22–32.

9. Sullivan M. Lajos Dudas: The Lake and the Music. All About Jazz: web-site. URL: https://www.allaboutjazz.com/the-lake-and-the-music-lajos-dudas-jazzsick-records__27282 (last accessed: 25.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 03.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 378.016:78.071.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-23

Юлія ПАЛЬЦЕВИЧ,
orcid.org/0000-0003-1377-2440
кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін
Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв
(Київ, Україна) y.paltsevich@kmaecm.edu.ua

Микола ДУДКО,
orcid.org/0009-0001-3442-2274
професор,
професор кафедри музично-теоретичних дисциплін
Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв
(Київ, Україна) m.dudko@kmaecm.edu.ua

Лілія ЛИТВИНЕНКО,
orcid.org/0009-0006-7190-405X
викладач кафедри музично-теоретичних дисциплін
Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв
(Київ, Україна) l.lytvynenko@kmaecm.edu.ua

ОСНОВИ ФОРТЕПІАННОГО АКОМПАНЕМЕНТУ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МУЗИКАНТІВ: ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ПІДХОДІВ

Мета статті – розглянути зарубіжні наукові праці та навчальні посібники з фортепіанного акомпанементу, проаналізувати викладений в них навчальний матеріал з точки зору можливостей застосування у курсі «Фортепіано та основи акомпанементу» для здобувачів освітніх програм, пов'язаних з естрадним вокальним мистецтвом. Основний фокус уваги зосереджено на створенні імпровізованого акомпанементу – супроводу, підібраного на слух чи зіграного за цифровкою. Доступні у мережі навчально-методичні посібники українських авторів, що дають як загальні теоретичні основи концертмейстерської практики, так і покрокові інструкції щодо створення акомпанементу, не покривають потреб навчального процесу. Особливо гостро це відчувається в роботі з початківцями у класі загального фортепіано, а також зі здобувачами спеціалізації «Естрадний спів» з їх спрямуванням на естрадний репертуар, сучасні пісенні шлягери, що зазвичай не мають фіксованого нотного тексту акомпанементу. Тож пошук і аналіз зарубіжної літератури з основ акомпанементу становить актуальність. Розглянуто посібник з естрадного акомпанементу (T.Kuhn), посібники з фортепіанної імпровізації (B.Burton, R.Grayson), статті, що висвітлюють підходи до організації навчання та методик викладання імпровізованого акомпанементу (Kuo-Ying Lee, Menglan Li, Zheyuan Wei). Методичні засади, принципи побудови курсів (від гри акордових послідовностей у певних музичних формах до застосування прийомів гармонічної та мелодичної фігурації, оволодіння різними видами фактурного викладу, гармонічного варіювання, імпровізації мелодії), запропоновані авторами вправи – зокрема, у частині розширення жанрово-стильової палітри інструктивного матеріалу (ритмічні патерни танго, латиноамериканських жанрів, блюзу, бугі, реггайму, рок– та поп-музики), активнішого включення імпровізаційного творчого компоненту при створенні акомпанементів можуть доповнити існуючі україномовні роботи. Розробки зарубіжних колег інтегруються з вітчизняною практикою через спільність підходів схожих практичних курсів.

Ключові слова: *музична освіта, фортепіанний акомпанемент, імпровізований акомпанемент, фактура, гармонічна фігурація, мелодична фігурація.*

Yuliia PALTSEVYCH,
orcid.org/0000-0003-1377-2440
Ph.D. in Art Criticism,
Head of the Department of Music Theory Disciplines
Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts
(Kyiv, Ukraine) y.paltsevich@kmaecm.edu.ua

Mykola DUDKO,
orcid.org/0009-0001-3442-2274
Professor,
Professor at the Department of Music Theory Disciplines
Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts
(Kyiv, Ukraine) m.dudko@kmaecm.edu.ua

Liliia LYTVYNENKO,
orcid.org/0009-0006-7190-405X
Lecturer at the Department of Music Theory Disciplines
Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts
(Kyiv, Ukraine) l.lytvynenko@kmaecm.edu.ua

THE FUNDAMENTALS OF PIANO ACCOMPANIMENT IN THE PROFESSIONAL MUSIC EDUCATION SYSTEM: A REVIEW OF INTERNATIONAL APPROACHES

The purpose of this article is to review foreign textbooks on piano accompaniment and to analyze the instructional material in terms of its applicability to the course Piano and Fundamentals of Accompaniment for students enrolled in educational programs related to popular vocal performance. The focus is on creating improvisational accompaniment selected by ear or played using chord symbols. The teaching guides by Ukrainian authors available online, which provide both the general theoretical foundations of accompaniment practice and step-by-step instructions for creating accompaniment, do not fully meet the needs of the educational process. This is particularly acute when working with beginners, as well as with students majoring in pop singing, who focus on pop repertoire and contemporary hit songs, which typically lack of a piano sheet music for the accompaniment. Therefore, the searching and analysis of foreign literature on the fundamentals of accompaniment is of great relevance. This paper examines a textbook on pop accompaniment (T. Kuhn), textbooks on piano improvisation (B. Burton, R. Grayson), and articles that explore approaches to organizing instruction and teaching methods for improvisational accompaniment (Kuo-Ying Lee, Menglan Li, Zheyuan Wei). Methodological basis, principles of course design (ranging from playing chord progressions to the application of harmonic and melodic figuration techniques, mastering various types of texture, harmonic variation and melodic improvisation) and the exercises proposed by the authors – particularly expanding the genre and stylistic range of instructional material (rhythmic patterns of tango, Latin American genres, blues, boogie, ragtime, rock and pop music), as well as incorporation of an improvisational creative component in the creation of accompaniments – can complement existing works of Ukrainian scholars. The work of foreign colleagues is integrated into domestic practice through the commonality of approaches in similar practical courses.

Key words: *music education, piano accompaniment, improvisational accompaniment, texture, harmonic figuration, melodic figuration.*

Постановка проблеми. Акомпанемент є важливою складовою музичного виконавства, а фортепіано – одним із найпоширеніших і найбільш універсальних інструментів для створення музичного супроводу. У зв'язку з цим професійна підготовка студентів музичних спеціальностей у закладах вищої освіти має передбачати не лише оволодіння грою на інструменті, а й формування навичок фортепіанного акомпанементу. Відтак проблема ефективної організації навчання фортепіанного акомпанементу та пошуку оптимальних методичних підходів для формування відповідних професійних компетентностей становить важливий напрям сучасної музичної освіти.

Осмислення проблемних питань фортепіанного акомпанементу в українському музикознавстві пролягає здебільшого у площині виконавських задач піаніста-концертмейстера. Виражальні властивості акомпанементу, особливості ансамблевої взаємодії з виконавцями солістами – вокалістами та інструменталістами розглядають Т. Молчанова (Молчанова, 2015), О. Скляров (Скляров, 2019), Г. Овчаренко та С. Заря (Овчаренко, Заря, 2025), Т. Дорош, О. Турукіна, Л. Снєдкова (Дорош, Турукіна, Снєдкова, 2026), І. Бойко акцентує увагу на

комплексному характері підготовки концертмейстера, що включає музично-теоретичні та педагогічні дисципліни (Бойко, 2023). Дослідники дають рекомендації щодо розучування партії, роботи над фактурою акомпанементу, фразуванням, виражальними засобами динаміки, агогіки.

Практика роботи над акомпанементом в українських закладах музично-мистецької освіти провадиться у курсах «Основи концертмейстерської роботи», «Акомпанемент», «Мистецтво піаніста-концертмейстера». Її особливості, послідовність етапів опанування фіксуються у методичних рекомендаціях до курсів. Доступні у мережі в електронному вигляді навчально-методичні посібники українських авторів, що дають як загальні теоретичні основи концертмейстерської практики, так і покрокові інструкції щодо створення акомпанементу, не покривають потреб навчального процесу. Особливо гостро брак такої літератури відчувається, коли йдеться про роботу з початківцями, зі здобувачами, для яких фортепіано не є основним інструментом, або ж вокалістами спеціалізації «Естрадний спів» з їх спрямуванням на естрадний репертуар, сучасні пісенні шлягери, що зазвичай не мають фіксованого нотного тексту акомпанементу. Тож пошук і аналіз зарубіжної літератури з основ акомпанементу становить актуальність.

Аналіз досліджень. Роботи з питань розвитку навичок акомпанементу, особливостей фаху концертмейстера мають низку спільних положень. Це тези про важливість технічної майстерності піаніста, володіння ґрунтовними музично-теоретичними знанням, вміння взаємодіяти партнером по ансамблю чи колективом (вокальним, інструментальним, хореографічним), міцні навички читання нот з листа, транспонування. Крім того, окрему увагу автори приділяють вмінню підбирати акомпанемент на слух, працювати з фактурою, за потреби – імпровізувати. І якраз у цій частині зазвичай містяться практичні рекомендації, приклади використання пропонованих прийомів створення акомпанементу, що можуть становити інтерес для викладачів, чиєю метою є формування у здобувачів таких компетентностей.

Практико-орієнтованим є навчально-методичний посібник «Основи акомпанементу», укладач С. Буркало (Основи акомпанементу, 2016). Окрім розділів, в яких даються загальні настанови щодо роботи концертмейстера, специфіки роботи з вокалістами, з дитячим хором, хореографічним колективом, у розділі про підбір акомпанементу значна увага присвячується викладу теоретичного матеріалу і вправам з ігрової гармонії, що має закріпити навички гри акордових послідовностей за класичними цифровками (від найпростіших до складніших, із включенням акордів побічних щаблів, подвійної домінанти, відхилень і модуляцій в паралельні тональності, в тональності субдомінанти). С. Буркало дає таблицю типових фактур акомпанементу – варіанти гармонічої фігурації, ритмічного розподілу формули «бас-акорд», всі – у дво- і трьохдольних метрах.

Систематизованістю викладу привертає увагу робота Р. Жоги «Мистецтво акомпанементу у професійній підготовці вчителів музичного мистецтва» (Жога, 2026). Ці методичні настанови до практичної роботи для здобувачів фахової передвищої та вищої музично-педагогічної освіти з'явилися в контексті фахової підготовки баяністів та акордеоністів. Однак низка прикладів роботи з гармонічною та, особливо, мелодичною фігурацією (широке використання неакордових звуків), уведення підголосків, пропоновані прийоми варіювання мелодії і фактури супроводу можуть бути використані у практиці навчання фортепіанного акомпанементу.

Рекомендації для практичної роботи над акомпанементом у класі загального фортепіано дає О. Пономаренко (Пономаренко, 2024). Вихідним пунктом слугує думка про необхідність індивідуального підходу до здобувачів з різним рівнем володіння інструментом, передусім – у доборі репертуару: «Студенти, які слабко володіють інструментом, більш обмежені у виборі фортепіанного й ансамблевого репертуару, хоча видані безліч нотних збірок з різноманітними перекладеннями, аранжуванням класичної та популярної музики. Поряд із цікавими зразками, виклад нерідко становить легке перекладення, не завжди вдале, зі спрощеною фактурою, найпростішими гармонією і ритмом, до того ж, призначене для виконання іншим складом інструментів» (Пономаренко, 2024: 237). У такому разі, на думку О. Пономаренко, можна вдаватися до «творчого аранжування», яке полягає у підлаштуванні вже існуючого матеріалу під можливості конкретного студента і завдань, що ставляться викладачем на кожному етапі навчання. Зміни можуть стосуватися як спрощення фактурного викладу і форми (зменшення кількості звуків в акорді без порушення гармонічної основи, перерозподіл матеріалу між руками, скорочення кількості проведень теми, знаття деяких розділів), так і ускладнення – наприклад, додавання вступу і завершення, регістрові і темпові зміни, модуляції і гармонічне варіювання.

Стаття О. Пономаренко є узагальненням викладацького досвіду дослідниці і оформлена як тези

науково-практичної конференції (є стислою, не містить музичних прикладів та опису поетапної роботи), які можуть бути розширені й подані як розгорнуті методичні розробки. Навчально-методичні роботи С. Буркала та Р. Жоги націлені на практику майбутніх вчителів музичного мистецтва у школах, дошкільних закладах, у позашкільних закладах мистецької освіти, тому їх матеріалом є дитячий та народнопісенний репертуар. А поза тим, створення акомпанементу до естрадних творів, сучасних поп-пісень має свої фактурні, ритмічні особливості, що потребує залучення додаткових методичних матеріалів, в тому числі, вивчення досвіду зарубіжних фахівців.

Мета статті – розглянути деякі зарубіжні наукові статті та навчальні посібники з фортепіанного акомпанементу, проаналізувати викладений навчальний матеріал з точки зору можливостей застосування у курсі «Фортепіано та основи акомпанементу» для здобувачів освітніх програм, пов'язаних, зокрема, з естрадним вокальним мистецтвом.

Виклад основного матеріалу. При опрацюванні зарубіжної літератури можна помітити, що дослідники виокремлюють поняття імпровізованого (improvisational) акомпанементу – супроводу, який не відображено у фіксованому нотному тексті. Чимало праць на цю тему належить китайським авторам, що зумовлено великим інтересом і запитом на подібного роду компетентності піаністів, починаючи з 1970-х років у зв'язку з розвитком китайської масової пісенності та популяризацією народної пісні (Kuo-Ying Lee, 2022: 52). Поняття «імпровізований акомпанемент» вживається ними для позначення акомпанементу, підібраного на слух і фактурно оформленого (аранжованого) самим концертмейстером.

Накопичений досвід викладання акомпанементу дає можливість науковцям оцінювати здобутки і недоліки системи навчання у Китаї мистецтву акомпанементу. Menglan Li, наприклад, наголошує на необхідності впровадження більшої виконавської практики для здобувачів, включно із залученням вокалістів чи інших інструменталістів до ансамблю, оскільки традиційна модель «великої аудиторії», у межах якої основна увага приділяється теоретичним лекціям і демонстраціям викладача, а практичні завдання здебільшого спрямовані на наслідування студентами показаних зразків, не відповідає сучасним вимогам (Menglan Li, 2023: 36). Kuo-Ying Lee вказує як на проблему різницю у рівні підготовки здобувачів, що потрапляють до однієї групи на курс акомпанементу, а також на необхідність розширення жанрово-стильових меж репертуару, який зосереджується переважно довкола народної пісенності (Kuo-Ying Lee, 2022: 58).

На думку Menglan Li, знання з теорії і гармонії повинні залишатися основою курсу, але більше уваги слід приділяти увагу розвитку навичок гармонізації мелодії, аналізу зразків, які дають розуміння функційної логіки, виражальних властивостей гармонії, що допоможе уникнути спрощених, шаблонних акордових послідовностей, до яких зазвичай вдаються студенти, створюючи акомпанемент (Menglan Li, 2023: 37). Пропонується більше уваги приділяти навичкам читання з листа, грі за цифровками, транспонуванню. Щодо організації навчання, то, окрім розподілу здобувачів на підгрупи за рівнем підготовки і збільшення кількості практичних занять, вказується на доцільність активного застосування інформаційних технологій. Наприклад, під час аналізу пісні можна за допомогою мультимедійних матеріалів порівнювати різні розділи твору, візуалізувати гармонічні схеми та акордові послідовності, аналізувати мелодичну лінію за допомогою графічних матеріалів, демонструвати різні ритмічні варіанти акомпанементу, використовувати аудіо– та відеозаписи для порівняння результатів (Menglan Li, 2023: 38).

Розвідка Zheyuan Wei стосується розвитку творчих навичок здобувачів у класі фортепіанного акомпанементу елементарного рівня: роботі з мелодією (розбір на мотиви, або, як це визначає автор, melodic deconsrtuction) та можливістю перескладання твору – утворення нової мелодії, варіювання гармонії, перегармонізації, за визначеннм автора, artistic re-creation (Zheyuan Wei, 2026). Серед прийомів роботи з мотивами як складовими мелодії та її розвитку називаються секвенції, ритмічне збільшення чи зменшення, використання обернень інтервального складу виокремлених мотивів. Пропоновані вправи спрямовані на подальший прогрес музичного мислення, набуття творчої свободи. Але, як видається, такі види роботи у класі акомпанементу можливі лише після засвоєння основ гармонії – побудови та сполучення акордів, базових прийомів акордової фігурації.

Так само, гармонія є основою американської та західноєвропейської практики навчання фортепіанного акомпанементу. Якщо ідеться саме про підбір і створення акомпанементу на слух, цінні рекомендації й систематизованість підходу дають посібники з імпровізації та композиції. Як приклад наведемо посібники Р. Ґрейсона «Імпровізуючи за клавіатурою» (Grayson, 2014) та Б. Бартона «Перші кроки в імпровізації» (Burton).

Р. Ґрейсон будує теоретичну частину своєї збірки на засадах класичної гармонії. Акорди (тризвуки та септакорд V щабля) розглянуті в основному виді та оберненнях, цифровки подаються із зазначенням функцій. Прикметною рисою збірки є те, що акордові послідовності (як виписані в нотному тексті, так і пропоновані у вигляді цифровок) мають прив'язку до тактової сітки і метричних умов, а також до форми (8-тактовий період, тричастинна форма ABA da Capo), що, попри безперечну важливість, наявне не у всіх авторів.

На основі акордових послідовностей Р. Ґрейсон пропонує різні фактурні та ритмічні шаблони для імпровізації, зразки мелодії, що імпровізуються спочатку виключно на основі звуків зі складу одного-двох акордів, а згодом – із використанням неакордових звуків. Як інструктивний матеріал (гармонічна основа для створення мелодії, апробації різних ритмів та фактурного викладу) залучені твори музичної класики – такі, як «La Folia», Canon in D Й. Пахельбеля, каприс №24 Н. Паганіні, «Пасакалія» Ґ. Ф. Генделя.

Суголосні з підходами Р. Ґрейсона є методичні засади посібника Б. Бартона, адресованого учням середніх і старших класів закладів початкової музичної освіти. Відмінність складає більша увага, приділена автором прийомам створення і розвитку мелодичної лінії («some melody making devices»), до яких він відносить арпеджіо, неакордові звуки (затримання, діатонічні та хроматичні прохідні і допоміжні неакордові звуки), які є основою для мелізмів (морденти, форшлаги), а також секвенції, різні види мотивної роботи (інверсія, ракохід, ракохід інверсії). Заключні розділи посібника містять завдання з імпровізації на основі обраного ритмо-фактурного викладу і компонування мініатюр на зразок прелюдій, або ж вступних і заключних розділів, інтерлюдій твору, до якого створюється акомпанемент.

Посібник «Ритмічні та мелодичні патерни для акомпанементу популярних пісень із використанням акордових позначень та їх фортепіанного викладу» (Kuhn, 2017) узагальнює викладацький та виконавський досвід професора Університету Західної Богемії (м. Пльзень) Т. Куна і продиктований бажанням автора розширити рамки існуючої чеської літератури з акомпанементу, зосередженої довкола академічної музики та народнопісенного матеріалу і його обробок. Автор у передмові вказує на використання ним досвіду, описаного в роботах з джазового фортепіано, джазової гармонії та адаптує його до задач своєї праці.

Вихідною настановою для Т. Куна є те, що створення акомпанементу за акордовими цифровками пов'язане з імпровізацією, хоча поняття «імпровізація» та «аранжування» ним не вживаються. Звукоряд, задана гармонія (акордова послідовність), ритмічні та мелодичні формули (патерни), які, за словами автора, можуть виступати у ролі рифів, становлять основу будь-якої імпровізації. Наявність цифровки для акомпанементу популярної пісні «суттєво лімітує гіпотетичну спроможність піаніста вільно обходитися з гармонією. Але це не заважає йому шукати більш цікаві гармонізації згідно з його власними творчими можливостями» (Kuhn, 2017: 7).

Першим розділом у посібнику Т. Куна є теоретичний, де подаються вживані в естрадно-джазовій музиці різні варіанти літерно-цифрових позначень акордів (види тризвуків, септакордів, нонакорів) – описується їх будова, включення додаткових тонів, альтерацій та їх графічне позначення (чого бракувало в посібниках Р. Грейсона та Б. Бартона). У частині, де містяться перші приклади гармонізацій та їх фактурного викладу, Т. Кун одразу розмежовує матеріал для виконання піаністом супроводу із дублюванням мелодичної лінії та без неї (коли мелодія виконується вокалістом чи іншим інструментом). Цей принцип вплинув і на загальне структурування збірки: ритмічні та мелодичні патерни популярної музики розглянуті відповідно у двох окремих розділах.

Важливими у змістовному наповненні посібника Т. Куна є систематизовано подані приклади ритмо-фактурних і мелодичних патернів. Це полька, віденський вальс, марш, блюз, бугі, ragтайм, танго, самба, румба, босса-нова, рок (рок-н-рол, повільний рок, гард-рок, рок-балада), поп. Короткий опис історії виникнення жанрів, їх характерні, інваріантні ритмо-мелодичні і фактурні особливості, нотні приклади й описи вправ з цими патернами є цінним методичним підґрунтям для практичного опанування основ естрадного акомпанементу, формуванню на цій основі різноманітних у жанрово-стильовому відношенні варіантів фортепіанного супроводу.

Висновки. Проаналізовані підходи до організації навчання (поділ на підгрупи за рівнем початкових навичок володіння фортепіано, застосування інформаційних технологій), методичні засади, принципи побудови курсів, вправи можуть становити інтерес для українських викладачів і доповнити існуючі оприлюднені посібники та методичні матеріали – зокрема, у частині розширення жанрово-стильової палітри сучасної естрадної музики, активнішого включення імпровізаційного творчого компоненту при створенні акомпанементів. Видається доцільним під час проходження курсу практикувати паралельне використання класичних цифровок із позначенням функцій акордів

(сприятиме розумінню закономірностей гармонічного розвитку) і літерно-цифрових позначень, типових для естрадної та джазової музики. Слід додати, що розробки зарубіжних колег адаптуються до української практики через спільність підходів схожих практичних курсів.

Перспективою подальшої роботи у цьому напрямку може стати створення навчальної програми з навчально-методичним супроводом, що інтегрує наявні апробовані практикою підходи українських та зарубіжних фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко І. Комплекс музично-теоретичних та педагогічних дисциплін як невід'ємна складова подальшої професійної діяльності концертмейстера. *Вісник науки та освіти. Серія «Педагогіка»*. 2023. № 5 (11). С. 401–412. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-401-412.

2. Дорош Т., Турукіна О., Снєдкова Л. Підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва до акомпаніаторської діяльності. *Молодь і ринок.* 2026. № 1 (245). С.100-104 DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2026.351430

3. Жога Р. Мистецтво акомпанементу у професійній підготовці вчителів музичного мистецтва : метод. настанови до практ. роботи для здобувачів фахової передвищої та вищої музично-педагогічної освіти / Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2026. 129 с.

4. Молчанова Т. О. Мистецтво піаніста-концертмейстера у культурно-історичному контексті: історія, теорія, практика: Монографія. Львів: Нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. Львів, 2015. 557 с.

5. Овчаренко Г. Е., Заря С. В. Особливості роботи концертмейстера з естрадним вокалістом. АРТ-платФОРМА. 2025. Вип. 1 (11). С. 12–25. DOI: https://doi.org/10.51209/platform.1.11.2025.12-25

6. Основи акомпанементу: навчально-методичний посібник/ укладач С.М. Буркало. Мукачево: МДУ, 2016. 53 с.

7. Пономаренко О. М. Аранжування і його специфіка у роботі зі студентами у класі загального та спеціалізованого фортепіано. Матеріали VIII науково-практичної конференції «Україна. Європа. Світ. Історія та імена у культурно-мистецьких рефлексіях» (Київ, НМАУ 7–9 листопада 2024 р.). 2024. Випуск 7. С. 236–239. DOI: https://doi.org/10.31318/2786-8877.7.2024.331834

8. Скляров О. Д. Акомпанемент як особливий вид фортепіанного мистецтва: стильова та фактурна специфіка. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2019. № 12 (65). С. 6–9 DOI: https://doi.org/10.15587/2313-8416.2019.189482

9. Burton B. First Steps In Improvisation. Revised & Enlarged. A Quick Study Guide for Piano Grades 5/6-7 and Beyond... URL: https://www.academia.edu/104273409/First_Steps_in_Improvisation?email_work_card=view-paper (дата звернення 18.08.2026)

10. Grayson R. Improvising at the Keyboard. 2014. URL: https://sites.oxy.edu/rgrayson/richard%20grayson%20improvisation%20handbook.pdf (дата звернення 18.08.2026)

11. Kuhn, Tomáš. Rhythmic and melodic patterns to accompany popular songs using chord symbols and their piano arrangements. University of West Bohemia Pilsen. 2017. 124 p.

12. Kuo-Ying Lee. The Historical Development and the Teaching Reform of Improvisational Piano Accompaniment in China's Higher Education. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. 2022. Vol. 653. Proceedings of the International Conference on Social Sciences and Humanities and Arts (SSHA 2022). P. 51–54.

13. Menglan Li. Research on the Teaching of Piano Accompaniment Arrangement Course in Colleges and Universities. *Curriculum and Teaching Methodology*. 2023. Vol. 6, №2. Clausius Scientific Press, Canada. P. 35–39 DOI: https://doi.org/10.23977/curtm.2023.060207

14. Zheyuan Wei. Research on Melodic Deconstruction and Artistic Re-creation of Piano Improvisational Accompaniment and its Practice in Basic Education. *Journal of Sociology and Education*. 2026. Vol. 2, №2. DOI: https://doi.org/10.63887/2026.2.2.57

REFERENCES

1. Boiko I. (2023) Kompleks muzychno-teoretychnykh ta pedahohichnykh dystsyplin yak nevidiemna skladova podalshoi profesiinoi diialnosti kontsertmeistera. [A Set of Music Theory and Pedagogical Disciplines as an Integral Part of a Piano Accompanist's Future Professional Career]. Visnyk nauky ta osvity. Seriia «Pedahohika». 5 (11). 401–412. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-401-412 [in Ukrainian].

2. Dorosh T., Turukina O., Sniedkova L. (2026) Pidhotovka maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva do akompaniatorskoi diialnosti. [Preparing Future Music Teachers for a Career as Accompanists]. Molod i rynok. 1 (245). 100-104 DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2026.351430 [in Ukrainian].

3. Zhoha R. (2026) Mystetstvo akompanementu u profesiinii pidhotovtsi vchyteliv muzychnoho mystetstva: metod. nastanovy do prakt. roboty dlia zdobuvachiv fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi muzychno-pedahohichnoi osvity [The Art of Accompaniment in the Professional Training of Music Teachers: Methodological Guidelines for Practical Work for Students Pursuing Pre-Higher and Higher Education in Music Pedagogy]. Komunalnyi zaklad «Kharkivska humanitarno-pedahohichna akademiia». [in Ukrainian].

4. Molchanova T. O. (2015) Mystetstvo pianista-kontsertmeistera u kulturno-istorychnomu konteksti: istoriia, teoriia, praktyka [The Art of the Concert Pianist in a Cultural and Historical Context: History, Theory, Practice]. Lviv: Nats. muz. akad. im. M. V. Lysenka. [in Ukrainian].

5. Ovcharenko H. E., Zaria S. V. (2025) Osoblyvosti roboty kontsertmeistera z estradnym vokalistom. [Features of the concertmaster's work with a pop vocalist]. ART-platFORMA. 1(1). 12–25 DOI: https://doi.org/10.51209/platform.1.11.2025.12-25 [in Ukrainian].

6. Osnovy akompanementu: navchalno-metodychnyi posibnyk/ ukladach S. M. Burkalo (2016). [Fundamentals of Accompaniment: A Teaching Guide / Compiled by S. M. Burkalo]. Mukachevo, MDU. 53 [in Ukrainian].

7. Ponomarenko O. M. (2024) Aranzhuvannia i yoho spetsyfika u roboti zi studentamy u klasi zahalnoho ta spetsializovanoho fortepiano [Arrangement and Its Specifics in Working with Students in General and Specialized Piano Classes.]. Materialy VIII naukovo-praktychnoi konferentsii «Ukraina. Yevropa. Svit. Istoriia ta imena u kulturno-mystetskykh refleksiiakh». NMAU. 7, 236–239 DOI: https://doi.org/10.31318/2786-8877.7.2024.331834 [in Ukrainian].

8. Skliarov O. D. (2019) Akompanement yak osoblyvyi vyd fortepiannoho mystetstva: stylova ta fakturna spetsyfika [Accompaniment as a Distinct Form of Piano Art: Stylistic and Textural Characteristics]. Scientific Journal «ScienceRise». 12 (65). 6–9 DOI: https://doi.org/10.15587/2313-8416.2019.189482 [in Ukrainian].

9. Burton B. First Steps In Improvisation. Revised & Enlarged. A Quick Study Guide for Piano Grades 5/6-7 and Beyond... URL: https://www.academia.edu/104273409/First_Steps_in_Improvisation?email_work_card=view-paper (accessed 18 August 2026)

10. Grayson R. Improvising at the Keyboard. 2014. URL: https://sites.oxy.edu/rgrayson/richard%20grayson%20improvisation%20handbook.pdf (accessed 18 August 2026)

11. Kuhn T (2017). Rhythmic and melodic patterns to accompany popular songs using chord symbols and their piano arrangements. University of West Bohemia Pilsen

12. Kuo-Ying Lee (2022). The Historical Development and the Teaching Reform of Improvisational Piano Accompaniment in China's Higher Education. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. Vol. 653. Proceedings of the International Conference on Social Sciences and Humanities and Arts (SSHA 2022). 51–54

13. Menglan Li (2023). Research on the Teaching of Piano Accompaniment Arrangement Course in Colleges and Universities. *Curriculum and Teaching Methodology*. 6 (2). 35–39. Clausius Scientific Press DOI: https://doi.org/10.23977/curtm.2023.060207

14. Zheyuan Wei (2026). Research on Melodic Deconstruction and Artistic Re-creation of Piano Improvisational Accompaniment and its Practice in Basic Education. *Journal of Sociology and Education*. 2(2). DOI: https://doi.org/10.63887/2026.2.2.57

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81'33:004.891.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-24

Володимир ПАСІЧНИК,
orcid.org/0000-0002-5231-6395
доктор технічних наук, професор,
професор кафедри інформаційних систем та мереж
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) vpasichnyk@gmail.com

Максим ЯРОМИЧ,
orcid.org/0009-0005-3299-6695
аспірант кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) yamax0312@gmail.com

Артем АСАУЛЮК,
orcid.org/0009-0004-0720-7212
аспірант кафедри прикладної лінгвістики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) artem.asauliuk@uzhnu.edu.ua

МУЛЬТИАГЕНТНИЙ ПІДХІД ДО ОНТОЛОГІЧНО-КЕРОВАНОГО ГЕНЕРУВАННЯ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню мультиагентного підходу до онтологічно-керованого генерування наукових текстів засобами великих мовних моделей. Актуальність теми зумовлена тим, що великі мовні моделі вже стали реальним інструментом підготовки й опрацювання наукових текстів, тоді як методики їх контрольованого використання лише формуються. Вимоги до наукового тексту значно ширші за граматичну правильність: важать точність термінології, логічна несуперечливість, коректність часових зв'язків та можливість встановити джерельну основу тверджень. У режимі одноетапного генерування ці вимоги контролювати складно, оскільки модель відразу формує фінальний текст, не залишаючи проміжних станів, придатних для перевірки. Показано, що продуктивнішим є розділення процесу на джерельний, термінологічний, концептуальний, темпоральний, композиційний, генеративний і контрольний рівні, кожен із яких залишає власний артефакт. Схарактеризовано становлення мультиагентної парадигми в межах досліджень розподіленого штучного інтелекту та причини її актуалізації після появи великих мовних моделей. Простежено перехід від класичного програмного агента, поведінку якого задавали алгоритмами й логічними моделями, до агента, роль якого визначається природномовною системною інструкцією, доступом до інструментів і механізмами пам'яті. Розглянуто принципи взаємодії та координації агентів і обґрунтовано, чому для роботи з науковим текстом важливим є структурований, а не вільний обмін даними між ролями. Виконано порівняння одноетапного та мультиагентного підходів за критеріями декомпозиції, простежуваності, спеціалізації й вбудованого контролю якості. Проаналізовано сучасні LLM-мультиагентні системи як приклади різних архітектурних рішень. Окреслено місце мультиагентності як моделі організації філологічної роботи з науковим текстом, за якої мовне генерування відокремлюється від термінологічних, концептуальних і композиційних рішень, що йому передують.

Ключові слова: *великі мовні моделі, мультиагентні системи, онтологічно-кероване генерування, науковий текст, простежуваність, декомпозиція, агентна роль.*

Volodymyr PASICHNYK,
orcid.org/0000-0002-5231-6395
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Information Systems and Networks
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) vpasichnyk@gmail.com

Maksym YAROMYCH,
orcid.org/0009-0005-3299-6695
PhD student at the Department of Applied Linguistics
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) yamax0312@gmail.com

Artem ASAULIUK,
orcid.org/0009-0004-0720-7212
PhD student at the Department of Applied Linguistics
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) artem.asauliuk@uzhnu.edu.ua

MULTI-AGENT APPROACH TO ONTOLOGY-GUIDED GENERATION OF SCIENTIFIC TEXTS: THEORETICAL FOUNDATIONS

The article provides a theoretical substantiation of the multi-agent approach to ontology-guided generation of scientific texts using large language models. The relevance of the topic stems from the fact that large language models have already become a practical instrument for preparing and processing scientific texts, whereas methods for their controlled use are only now taking shape. The requirements for a scientific text are considerably broader than grammatical correctness: what matters is terminological precision, logical consistency, the correctness of temporal relations, and the possibility of establishing the source basis of statements. In one-step generation these requirements are difficult to control, since the model immediately produces the final text, leaving no intermediate states available for verification. It is shown that a more productive solution is to separate the process into source-related, terminological, conceptual, temporal, compositional, generative, and control levels, each of which leaves its own artefact. The article characterises the emergence of the multi-agent paradigm within distributed artificial intelligence research and the reasons for its renewed relevance after the advent of large language models. It traces the transition from the classical software agent, whose behaviour was defined by algorithms and logical models, to an agent whose role is determined by a natural-language system instruction, access to tools, and memory mechanisms. The principles of agent interaction and coordination are examined, substantiating why structured rather than free-form data exchange between roles matters for work with scientific texts. A comparison of the one-step and multi-agent approaches is carried out against the criteria of decomposition, traceability, specialisation, and built-in quality control. Contemporary LLM-based multi-agent systems are analysed as examples of different architectural solutions. The place of multi-agency as a model for organising philological work with scientific texts is outlined, whereby linguistic generation is separated from the terminological, conceptual, and compositional decisions that precede it.

Key words: *large language models, multi-agent systems, ontology-guided generation, scientific text, traceability, decomposition, agent role.*

Постановка проблеми. Поява великих мовних моделей істотно змінила практики роботи з текстом у науковій та освітній сферах. Ще кілька років тому такі системи сприймалися переважно як експериментальний засіб продовження або перефразування тексту. Тепер вони реферують джерела, виділяють терміни, класифікують фрагменти, пропонують структуру викладу й формують цілісні тексти в академічному стилі.

Для філологічних досліджень ця зміна особливо відчутна, адже значна частина дослідницьких процедур тут безпосередньо пов'язана з природною мовою: добором і тлумаченням термінів, аналізом семантичних зв'язків, зіставленням текстів, формуванням дефініцій та узагальненням джерел. Проте швидке поширення LLM випередило формування усталених методологічних норм їх застосування.

Тому питання вже не зводиться до того, чи може модель створити граматично й стилістично прийнятний текст. Важливіше інше: як організувати генерування так, щоб результат залишався контрольованим, перевірюваним і придатним до наукового використання (Vaswani et al., 2017; Пасічник, Яромич, 2025а, 2026).

Вимоги до наукового тексту значно ширші за граматичну правильність і зовнішню стилістичну гладкість. Важать точність термінології, відпо-

відність понять предметній галузі, логічна несуперечливість, коректність причинно-наслідкових і часових зв'язків, обґрунтованість узагальнень, структурна цілісність і можливість встановити джерельну основу тверджень. Для філолога окремою проблемою є сталість терміносистеми: той самий концепт не повинен без підстав отримувати різні назви в різних частинах тексту, так само як близькі за формою одиниці не можна автоматично ототожнювати. У режимі прямого генерування ці вимоги контролювати складно. Модель отримує великий запит, відразу формує фінальний текст, а користувач бачить переважно результат, але не послідовність рішень, що до нього привели (Celikyilmaz et al., 2020; van der Lee et al., 2021).

Через це стилістично переконливий фрагмент може приховувати неточність. Якщо її помічено вже наприкінці, не завжди зрозуміло, де вона виникла: під час добору джерел, виділення термінів, встановлення концептуального зв'язку чи безпосередньо під час формулювання речення. Вимога до промпта «не помилятися» тут мало що змінює. Методологічно продуктивніше організувати процес так, щоб помилку можна було локалізувати, зіставити з попереднім етапом і виправити до того, як вона стане частиною остаточного тексту (Gao et al., 2023; Ji et al., 2023; Lewis et al., 2020).

Одним зі способів такого впорядкування є онтологічно-кероване генерування. Його принцип полягає в тому, що текст створюється не безпосередньо з початкового запиту, а на основі попередньо сформованої структури знання: термінологічної бази, набору концептів, типізованих відношень між ними, темпоральних характеристик та композиційного плану. У цьому випадку мовна модель використовується не як єдиний універсальний генератор, а як компонент ширшої інформаційної технології. Формальна або напівформальна структура знання задає межі й опорні точки для генерування, тоді як LLM забезпечує мовну реалізацію, узагальнення й зв'язність викладу. Такий підхід особливо перспективний для філологічних і міждисциплінарних досліджень, де значення мовної одиниці часто залежить від контексту, а коректність терміна не може бути відокремлена від місця відповідного поняття в системі знань (Dessì et al., 2021; Gruber, 1993; Neuhaus, 2023; Noy, McGuinness, 2001; Пасічник, Яромич, 2025c).

Проте сама наявність онтології ще не розв'язує організаційної проблеми.

Побудова наукового тексту охоплює кілька різнотипних операцій, кожна з яких висуває власні вимоги до мовної моделі. Пошук і структурування джерел потребують точності та стабільності формату; термінологічне опрацювання – чутливості до спеціалізованої лексики й уміння розрізняти близькі поняття; побудова онтології – здатності встановлювати й типізувати концептуальні зв'язки; темпоральне моделювання – обережної роботи з датами, періодами та еволюцією понять; планування – композиційної організації матеріалу; генерування – володіння академічним стилем; валідація – критичності та здатності зіставляти готовий текст із початковими артефактами. Виконання всіх цих функцій однією моделлю в межах одного запиту технічно можливе, однак методологічно воно приховує межі між окремими процедурами й ускладнює контроль їх якості (Пасічник, Яромич, 2025b, 2025d).

Актуальність дослідження, таким чином, визначається поєднанням трьох взаємопов'язаних обставин. По-перше, LLM уже стали реальним інструментом підготовки й опрацювання наукових текстів, тоді як методики їх контрольованого використання ще формуються. По-друге, для філологічного наукового тексту критично важливими є термінологічна, концептуальна й темпоральна узгодженість, які не забезпечуються самим фактом мовної зв'язності відповіді. По-третє, сучасна агентна парадигма створює можливість розкласти процес генерування на спеціалізовані, видимі й перевірювані етапи, поєднавши гнучкість великих мовних моделей зі структурованістю онтологічного подання знань.

Аналіз досліджень. Мультиагентний підхід сформувався не як наслідок появи великих мовних моделей, а значно раніше – у межах досліджень розподіленого штучного інтелекту, де центральною стала проблема спільної роботи кількох автономних обчислювальних сутностей. Причина переходу доволі проста: багато складних задач за своєю природою не є монолітними. Вони складаються з відносно самостійних підзадач, потребують різних типів знань, виконуються в мінливому середовищі й часто передбачають одночасну дію кількох виконавців.

У такому трактуванні агентність є насамперед способом організації складної системи. Агент не обов'язково має бути «інтелектуальним» у людському розумінні й не потребує повної картини всього процесу; йому достатньо мати власну мету, доступні дії та правила взаємодії з оточенням. У класичних роботах цю організацію описують через автономність, реактивність, проактивність і соціальність: автономність означає, що компонент виконує свою функцію без постійного зовнішнього керування; реактивність пов'язана зі здатністю змінювати поведінку у відповідь на нові

дані; проактивність – ініціювати дії заради мети; соціальність – обмінюватися повідомленнями та координуватися з іншими агентами (Jennings et al., 1998; Wooldridge, 2009). Ці властивості не втратили значення після появи LLM. Змінився передусім спосіб, у який вони реалізуються.

На цій основі й виникли LLM-орієнтовані мультиагентні системи. Кілька екземплярів однієї моделі або різні моделі можна наділити відмінними ролями, після чого організувати між ними обмін повідомленнями й проміжними артефактами. Тоді центральними стають уже не лише характеристики LLM, а профілювання агентів, розподіл задач, пам'ять, керування контекстом, способи комунікації та механізми узгодження розбіжностей (Guo et al., 2024; Han et al., 2024).

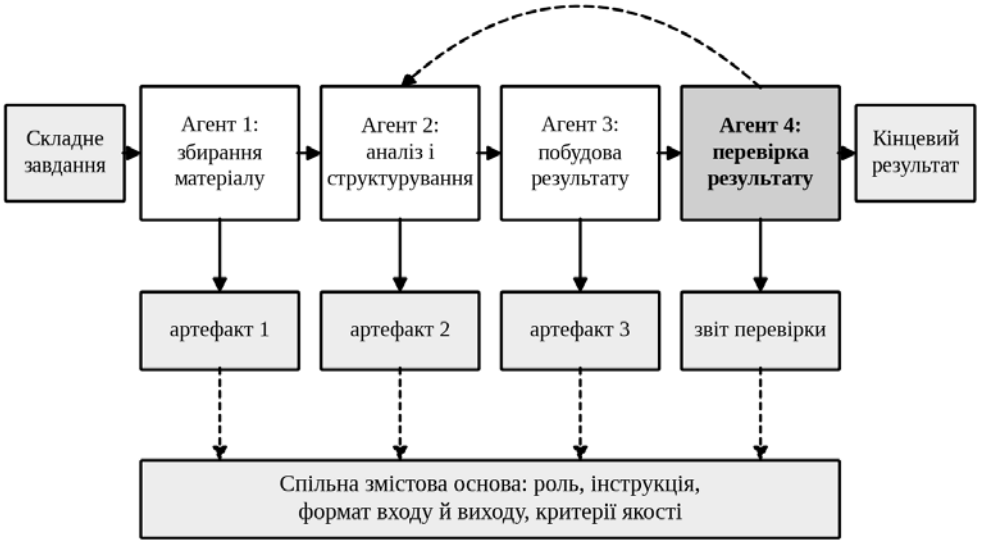
Окремі складники цієї проблематики опрацьовано і в українському науковому просторі – у дослідженнях, присвячених застосуванню великих мовних моделей у філологічних задачах, лексикографічному аналізу, концептуалізації предметної області та автоматизованому реферуванню (Пасічник, Яромич, 2025a; 2025b; 2025c; 2025d; 2026). Водночас питання про те, як організувати взаємодію кількох спеціалізованих агентів так, щоб кожен етап роботи з науковим текстом залишався контрольованим, досі не має усталеного теоретичного розв'язання.

Мета статті – теоретичне обґрунтування мультиагентного підходу до онтологічно-керованого генерування наукових текстів. Для досягнення цієї мети передбачається простежити становлення мультиагентної парадигми та причини її актуалізації в умовах розвитку великих мовних моделей; схарактеризувати перехід від класичного програмного агента до агента на основі LLM; описати принципи взаємодії та координації агентів і визначити, які з них придатні для роботи з науковим текстом; порівняти одноетапне генерування з мультиагентною організацією за практично значущими критеріями; проаналізувати наявні LLM-мультиагентні системи як приклади різних архітектурних рішень; окреслити місце мультиагентності як моделі організації філологічної роботи з науковим текстом. Експериментальну реалізацію описаної моделі в середовищі Langflow подано в окремій публікації, що продовжує цю статтю.

Виклад основного матеріалу. Розгляд доцільно почати із загальної схеми мультиагентного конвеєра, яка узагальнює описану логіку декомпозиції та слугує орієнтиром для подальшого викладу (рисунок 1).

Від класичного програмного агента до агента на основі великої мовної моделі

До появи сучасних LLM поведінку програмного агента переважно задавали алгоритмами, правилами, логічними моделями або спеціалізованими процедурами. Такий агент міг бути автономним, однак його компетенція зазвичай зали-

пунктиром позначено можливе повернення завдання на попередній етап за результатами перевірки

Рис. 1. Загальна схема мультиагентного конвеєра: спеціалізовані ролі, проміжні артефакти та можливе повернення на попередній етап

шалася вузькою: він умів виконувати лише ті дії, для яких було передбачено формальні правила або програмні механізми. У середовищах, де стани, дії й цілі можна чітко описати, це працювало добре. Природна мова створювала суттєву проблему. Щоб агент міг опрацьовувати довільні інструкції, інтерпретувати тексти, узагальнювати інформацію та формувати новий текст, необхідно було окремо програмувати велику кількість мовних процедур. Саме тут LLM принципово змінили архітектурні можливості агентних систем: мовна модель стала універсальним механізмом інтерпретації природномовної інструкції та породження відповіді, а роль агента почала задаватися не лише кодом, а й системним описом його функції (Park et al., 2023; Shinn et al., 2023; Yao et al., 2023).

Сучасний LLM-агент можна спрощено описати як поєднання мовної моделі, інструкції, контексту, пам'яті та доступних інструментів. Системна інструкція визначає роль і межі компетенції; контекст містить інформацію, з якою агент працює в конкретному запуску; пам'ять дає можливість зберігати релевантні результати попередніх кроків; інструменти забезпечують вихід за межі суто текстового генерування – наприклад, звернення до пошуку, бази даних, API, обчислювального модуля чи локального сховища. Значущим кроком у цьому напрямі став підхід ReAct, який поєднав формування міркувань із виконанням дій у зовнішньому середовищі: модель не лише продукує текст, а може чергувати інтерпретацію поточного стану з викликами інструментів і використовувати отримані результати для наступних кроків (Yao et al., 2023). Для подальшого розвитку агентних систем це було принципово, оскільки мовна модель перестала бути замкненим генератором відповіді й стала компонентом циклу «сприйняття – рішення – дія – новий стан».

Водночас варто зберігати термінологічну точність. Одноразовий запит до моделі ще не робить її агентом; один агент із кількома інструментами теж не утворює мультиагентної системи. Про мультиагентність ідеться тоді, коли функції справді розподілено між кількома окремими учасниками, для яких визначено власні входи, інструкції, виходи та місце в загальному потоці даних.

Принципи взаємодії та координації агентів

Спосіб поєднання агентів істотно впливає на властивості всієї системи. Найпростішою формою є послідовний конвеєр: результат одного агента стає входом наступного. Така структура особливо придатна для задач, у яких сам предмет опрацювання проходить кілька логічно впорядкованих перетворень – спочатку формується корпус, потім із нього виділяють терміни, на основі термінів створюють концептуальну модель, після чого ця модель використовується для планування й генерування тексту. Перевагою послідовної схеми є прозорість: легко встановити, який агент створив певний проміжний артефакт і що саме він отримав на вході. Вразливість теж відома – помилка раннього етапу може передаватися далі. Тому для наукових задач важливо не лише організувати ланцюжок, а й передбачити контрольні точки, в яких проміжний результат може бути перевірений або повернений на уточнення.

Послідовний конвеєр – лише один із варіантів координації. У складніших системах агенти можуть працювати паралельно, підпорядковуватися окремому координатору або вступати в дискусію. Паралельна схема корисна, коли потрібно отримати кілька незалежних інтерпретацій і потім їх зіставити. Ієрархічна передає одному агенту функцію диспетчера: він декомпонує завдання, розподіляє підзадачі й вирішує, чи потрібен ще один цикл. Дискусійна модель, навпаки, робить ставку на взаємну критику перед формуванням спільного результату. У кожному випадку якість системи значною мірою визначається не кількістю агентів, а правилами їхньої комунікації. Надлишкова взаємодія теж має ціну: контекст розростається, виконання дорожчає, а помилки можуть циркулювати між компонентами (Guo et al., 2024; Han et al., 2024).

Для філологічних задач особливо корисним є структурований обмін. Вільний текст легко стирає межу між фактом, інтерпретацією та службовим коментарем; натомість список термінів із дефініціями, таблиця концептів і зв'язків, JSON-структура чи ієрархічний план значно краще піддаються перевірці. Саме тому агентна організація природно поєднується з онтологічним підходом: LLM забезпечує гнучкість інтерпретації, а структура виходу обмежує довільність.

Переваги мультиагентної організації для генерування наукового тексту

Порівняння одноетапного генерування та мультиагентної організації не слід зводити до питання, який підхід швидше створює текст. Одноразовий запит до сильної LLM майже завжди буде простішим і дешевшим за багатоетапний конвеєр. Перевага агентної схеми виникає в іншій площині – в організації дослідницького процесу. Замість одного великого перетворення «запит → текст» формується послідовність менших перетворень, кожне з яких має окремий зміст і може бути оцінене незалежно.

Для наукового письма це принципово: кінцевий текст повинен не лише звучати переконливо, а

й зберігати зв'язок із джерельною та концептуальною основою. Розгорнуте зіставлення обох підходів подано в таблиці 1.

Найочевидніша перевага мультиагентної організації – декомпозиція. Агенту не потрібно одночасно шукати джерела, визначати терміни, будувати онтологію й писати академічний текст. Чим точніше окреслена роль, тим простіше сформулювати інструкцію і, що не менш важливо, перевірити її виконання. Для філолога така деталізація робить методику описуваною через звичні дослідницькі операції: можна окремо зафіксувати термінологічне вилучення, концептуалізацію, композиційне планування й генерування, а не обмежуватися нечітким формулюванням «використано ШІ для написання тексту».

З декомпозицією безпосередньо пов'язана простежуваність. Якщо проміжні артефакти зберігаються, сумнівний термін можна повернути до термінологічної бази, суперечливий зв'язок – до онтології, хронологічне узагальнення – до темпоральної моделі, а структурний дисбаланс – до плану. Математично строгого доказу походження кожного речення це не дає. Зате створює практичний ланцюг аудиту, якого бракує монолітному генеруванню.

Ще одна перевага – спеціалізація. Мовні моделі помітно відрізняються за роботою з довгим контекстом, структурованим виводом, інструментами, багатомовністю, академічним стилем і критичною перевіркою. Тому використання однієї LLM для всіх ролей зручне технічно, але не завжди виправдане методично. Гетерогенна конфігурація дозволяє добирати модель під конкретну операцію, а не під абстрактне уявлення про «найкращу модель взагалі».

Контроль також можна перенести всередину самої архітектури. У звичайному сценарії текст спочатку генерується, а вже потім користувач намагається знайти в ньому помилки. У мультиагентній схемі перевірка може бути окремою функцією: один компонент оцінює результат іншого, зіставляє його з онтологією або повертає завдання на повторне виконання.

Автоматично надійною систему це не робить. Додаткові агенти створюють і додаткові точки відмови; помилка раннього етапу може перейти далі як нібито достовірний вхід. Зростають також час, вартість і складність відтворення. Тому мультиагентність має сенс не там, де потрібно просто швидко отримати гладкий текст, а там, де цінність мають проміжні результати, контроль і можливість локалізувати збій.

Приклади сучасних LLM-мультиагентних систем

Показовим прикладом загального фреймворку є AutoGen, у якому програми будуються як взаємодія кількох налаштовуваних агентів, здатних вести між собою діалог, використовувати LLM, зовнішні інструменти та за потреби залучати людину. Загальну організацію такої системи подано на рисунку 2. Автори демонстрували застосування такого підходу до задач програмування, математики, запитань-відповідей, операційних досліджень та інтерактивного прийняття рішень (Wu et al., 2023). Важливою тут є не конкретна предметна область, а архітектурна ідея: поведінка складного застосунку визначається схемою взаємодії спеціалізованих агентів, а не одним великим промптом. Це робить AutoGen добрим прикладом переходу від «моделі як сервісу відповіді» до «моделі як учасника процесу».

Таблиця 1

Порівняння одноетапного та мультиагентного підходів до роботи з LLM

Критерій	Один промпт / одна модель	Мультиагентна організація
Декомпозиція задачі	Різні операції приховані всередині одного запиту	Кожна функція виділена в окремий етап або роль
Проміжні результати	Здебільшого недоступні як самостійні артефакти	Формуються та можуть зберігатися після кожного етапу
Локалізація помилки	Помилку часто видно лише у фінальному тексті	Можна встановити етап, на якому виникла неточність
Спеціалізація моделей	Одна модель виконує всі функції	Для різних ролей можна застосовувати різні моделі та інструменти
Контроль термінології	Підтримується переважно через загальну інструкцію	Термінологічна база може бути окремим входом для наступних агентів
Простежуваність	Походження окремого твердження часто непрозоре	Можна зіставляти фінальний текст із корпусом, онтологією та планом
Вартість і складність	Нижчі	Вищі через кілька запусків і необхідність оркестрації

Іншу логіку демонструє MetaGPT. У цій системі мультиагентну співпрацю організовано за аналогією з робочим процесом команди розроблення програмного забезпечення: окремим агентам надаються ролі, що відповідають різним професійним функціям, а результати одного етапу стають формалізованими входами для іншого. Автори описують цей принцип як перенесення стандартних операційних процедур людської команди в LLM-мультиагентну систему (Hong et al., 2024). Для дослідження наукового тексту аналогія особливо продуктивна, оскільки демонструє, що рольова модель може відображати не технічні модулі, а реальні типи інтелектуальної праці. Так само як у MetaGPT окремі агенти відповідають за аналіз вимог, проєктування та реалізацію, у науковому конвеєрі ролі можуть відповідати за корпус, термінологію, онтологію, планування, генерування й валідацію. Відповідність між рольовою схемою MetaGPT і послідовністю операцій наукового конвеєра показано на рисунку 3.

Окремий напрям становлять системи, у яких кілька агентів генерують альтернативні міркування, дискутують або взаємно критикують відповіді. Їхня логіка виходить із припущення, що одна модель може пропустити власну помилку, тоді як незалежна оцінка іншого агента здатна виявити суперечність або запропонувати альтернативне тлумачення. Огляди Guo et al. (2024) та Han et al. (2024) відносять колективне розв'язання складних задач, рольову взаємодію й ітеративні дискусії до важливих напрямів сучасних LLM-

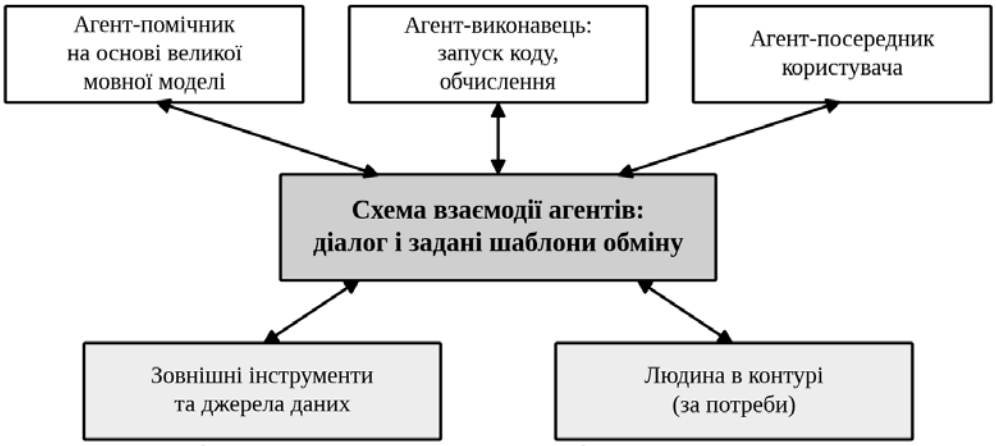

Рис. 2. Організація взаємодії агентів у фреймворку AutoGen (складено за: Wu et al., 2023)

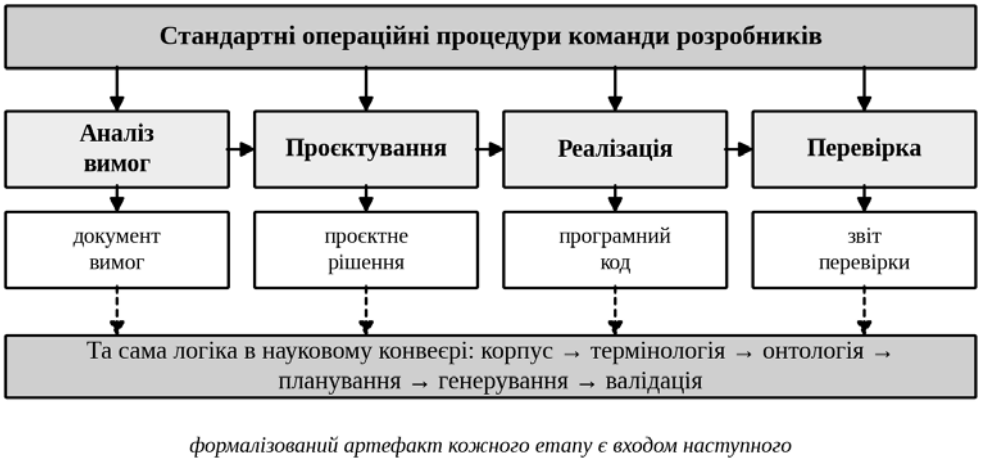

Рис. 3. Рольова організація та формалізовані артефакти в системі MetaGPT і паралель із науковим конвеєром (складено за: Hong et al., 2024)

мультиагентних досліджень. Для філології подібний механізм потенційно цікавий не лише як «голосування моделей», а як спосіб організувати альтернативні інтерпретації тексту: один агент може пропонувати класифікацію або тлумачення, інший – шукати контрприклади, третій – перевіряти термінологічну відповідність. Проте в експериментальній реалізації, поданій в окремій публікації, використано простішу послідовну схему, оскільки її легше контролювати та відтворювати. Схожа рольова комунікація реалізована в ChatDev, де спеціалізовані агенти взаємодіють під час проєктування, програмування й тестування (Qian et al., 2024), тоді як Reflexion і Self-Refine демонструють цінність мовного зворотного зв'язку та ітеративного уточнення результату (Madaan et al., 2023; Shinn et al., 2023).

Наведені приклади показують, що мультиагентна парадигма не задає єдиного типу архітектури. Спільним є лише принцип розподіленої відповідальності: складна задача подається як система ролей і взаємодій.

Мультиагентність як модель організації філологічної роботи з науковим текстом

У філологічному контексті найсуттєвішою рисою мультиагентної системи є можливість відокремити мовне генерування від рішень, які йому передують. Зв'язний текст часто створює ілюзію, ніби термінологічний вибір, концептуальна структура й композиція виникли одночасно. Насправді це різні операції. Коли вони винесені в окремі етапи, дослідник отримує змогу перевіряти не лише фінальне формулювання, а й те, на якій термінологічній і концептуальній основі воно з'явилося. Онтологічно-кероване генерування додає до цієї організації ще один рівень дисципліни: між джерелом і текстом з'являється структуроване представлення знання. Воно не замінює інтерпретацію, проте задає межі, у яких LLM формує мовну реалізацію. Принциповим є ще одне обмеження: мультиагентний підхід не ототожнюється з повною автономією наукового дослідження. Навіть якщо технічно весь конвеєр може бути запущений без втручання людини, інтерпретація проміжних і фінальних результатів залишається відповідальністю дослідника. У запропонованій схемі агенти автоматизують операції з інформацією та текстом, але не скасовують потреби перевіряти джерела, оцінювати коректність дефініцій, приймати рішення щодо прийнятності концептуальних зв'язків і визначати, чи випливають висновки з опрацьованого матеріалу. Тому мультиагентність доцільно трактувати як інструмент керованої декомпозиції й підтримки дослідницької роботи, а не як заміну суб'єкта наукового пізнання.

Викладені теоретичні положення потребують перевірки на конкретному матеріалі. Така перевірка має полягати не в демонстрації того, що кілька мовних моделей здатні обмінюватися повідомленнями, а в побудові потоку, у якому кожна роль відповідає реальній операції роботи з науковим матеріалом і залишає після себе інспектований результат. Опис відповідної реалізації – семиагентного конвеєра в середовищі Langflow, принципів добору моделей для окремих ролей, перебігу тестового запуску та отриманих проміжних артефактів – становить предмет окремої публікації.

Перспективи подальших досліджень

Теоретичний аналіз мультиагентного підходу окреслює кілька напрямів подальшого опрацювання. Першим із них є розроблення типології агентних ролей для філологічних задач. Наведений поділ на джерельну, термінологічну, концептуальну, темпоральну, композиційну, генеративну та контрольну функції є робочим, але не єдино можливим. Відкритим залишається питання про те, які операції справді доцільно розділяти, а які втрачають зміст поза цілісним контекстом. Для лексикографічних і термінознавчих задач склад ролей імовірно буде іншим, ніж для аналізу художнього тексту чи підготовки наукового огляду.

Другим напрямом є формалізація критеріїв добору моделі під конкретну роль. Твердження про те, що одна модель «краща» за іншу, не має операційного змісту доти, доки не визначено критеріїв та їхньої вагомості. Логіка методу аналізу ієрархій (Saaty, 1980) дає для цього придатний апарат, однак його застосування до мовних моделей потребує окремого опрацювання: вибору релевантних критеріїв для кожного типу мовно-аналітичної операції, способів отримання оцінок і процедур їх перегляду з появою нових версій моделей.

Третім напрямом є потреба в метриках, що оцінюють не лише фінальний текст, а й проміжні артефакти. Наявні підходи до оцінювання породженого тексту зосереджені на кінцевому результаті (Celikyilmaz et al., 2020; van der Lee et al., 2021; Liu et al., 2023), тоді як специфіка мультиагентної архітектури полягає саме в наявності проміжних станів. Потрібні методики, які дають змогу оцінювати повноту корпусу, коректність термінологічної бази, обґрунтованість концептуальних зв'язків і відповідність плану заявленій структурі знань – окремо один від одного.

Четвертий напрям пов'язаний з україномовним матеріалом. Термінологічний і концеп-

туальний рівні опрацювання особливо чутливі до стану терміносистеми: у багатьох галузях паралельно функціонують англійські терміни, кілька українських відповідників, кальки та ще не усталені новотвори. У такому середовищі роль, відповідальна за термінологію, має не лише вилучати одиниці, а й зіставляти варіанти, фіксувати джерела їх уживання та розрізняти нормативний і фактичний статус, а роль, що будує концептуальну структуру, – вирішувати, чи належать мовні варіанти одному концептові. Це перетворює мультиагентну схему із засобу генерування тексту на інструмент дослідження терміносистеми (Пасічник, Яромич, 2025b).

Нарешті, окремого опрацювання потребує розподіл відповідальності між дослідником і системою. Повна автономність не повинна бути самоціллю, особливо коли йдеться про науковий текст. Продуктивнішим є визначення контрольних точок, у яких рішення людини має найбільшу методологічну вагу: затвердження корпусу, нормалізація спірних термінів, прийняття або відхилення неоднозначних концептуальних зв'язків, погодження плану. За такої моделі агенти виконують масштабовані й повторювані операції, а дослідник зберігає відповідальність за інтерпретаційні рішення.

Висновки. Мультиагентний підхід у цій статті розглядався не як спосіб механічно збільшити кількість мовних моделей, задіяних у роботі, а як спосіб організувати складну процедуру. Замість прямого переходу від промпта до тексту він передбачає розділення джерельного, термінологічного, концептуального, темпорального, композиційного, генеративного та контрольного рівнів. Для філологічної роботи це принципово, оскільки рішення, які в гладко написаному тексті зливаються в один результат, стають окремими об'єктами перевірки.

Проведений аналіз показує, що мультиагентність не є наслідком появи великих мовних моделей. Вона сформувалася значно раніше – у межах досліджень розподіленого штучного інтелекту, де центральною була проблема спільної роботи кількох автономних компонентів. Спадкоємними залишилися базові властивості агента: автономність, реактивність, проактивність і соціальність. Принципово новим є те, що роль окремого агента тепер значною мірою задається природномовною інструкцією, а не програмним кодом, унаслідок чого вартість створення спеціалізованого виконавця різко знизилася.

Водночас підхід не слід трактувати як засіб автоматично усунути притаманні мовним моделям ризики. Кількість агентів сама по собі не гарантує фактологічної точності, а передавання результату від одного агента до іншого може, навпаки, поширювати ранню помилку на наступні етапи. Тому принциповою є наявність контрольних точок і можливість простежити походження кожного суттєвого елемента фінального тексту.

Для філологічних досліджень найсуттєвішим є те, що мультиагентна організація дозволяє відокремити мовне генерування від рішень, які йому передують. Зв'язний текст часто створює ілюзію, ніби термінологічний вибір, концептуальна структура й композиція виникли одночасно; насправді це різні операції. Онтологічне подання знань додає до цієї організації ще один рівень дисципліни: між джерелом і текстом з'являється структуроване представлення, яке не замінює інтерпретацію, проте задає межі, у яких мовна модель формує мовну реалізацію.

Викладені положення становлять теоретичну основу для експериментальної перевірки, опис якої подано в окремій публікації. Її предметом є семиагентний конвеєр онтологічно-керованого генерування, реалізований у середовищі Langflow, і аналіз того, наскільки описані тут переваги виявляються на конкретному матеріалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пасічник В. В., Яромич М. В. Великі мовні моделі та онтології у філологічних дослідженнях: аналітичний огляд джерел. Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 83, т. 3. С. 236–250. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-3-35

2. Пасічник В. В., Яромич М. В. Інформаційна технологія автоматизованого реферування наукових текстів засобами великих мовних моделей. Науковий вісник НЛТУ України. 2026. Т. 36, № 1. С. 105–117. DOI: https://doi.org/10.36930/40360112

3. Пасічник В. В., Яромич М. В. Інформаційна технологія лексикографічного аналізу з використанням великих мовних моделей (на прикладі проблемної області «Штучний інтелект»). Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 92, т. 2. С. 239–255. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-2-34

4. Пасічник В. В., Яромич М. В. Концептуалізація предметної області «Штучний інтелект» з використанням інструментів великих мовних моделей. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. 2025. Вип. 2 (105). С. 180–200. DOI: https://doi.org/10.35433/philology.2(105).2025.180-200

5. Пасічник В. В., Яромич М. В. Порівняльний аналіз великих мовних моделей в контексті вирішення лінгвістичних задач. Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 89, т. 1. С. 288–305. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-1-41

6. Celikyilmaz A., Clark E., Gao J. Evaluation of text generation: a survey : preprint. arXiv, 2020. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2006.14799

7. Dessì D., Osborne F., Reforgiato Recupero D. et al. Generating knowledge graphs by employing Natural Language Processing and Machine Learning techniques within the scholarly domain. Future Generation Computer Systems. 2021. Vol. 116. P. 253–264. DOI: https://doi.org/10.1016/j.future.2020.10.026

8. Gao L., Dai Z., Pasupat P. et al. RARR: researching and revising what language models say, using language models. Proceedings of the 61st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers). Toronto : Association for Computational Linguistics, 2023. P. 16477–16508. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2023.acl-long.910

9. Gruber T. R. A translation approach to portable ontology specifications. Knowledge Acquisition. 1993. Vol. 5, № 2. P. 199–220. DOI: https://doi.org/10.1006/knac.1993.1008

10. Guo T., Chen X., Wang Y. et al. Large language model based multi-agents: a survey of progress and challenges. Proceedings of the Thirty-Third International Joint Conference on Artificial Intelligence. Jeju : IJCAI Organization, 2024. P. 8048–8057. DOI: https://doi.org/10.24963/ijcai.2024/890

11. Han S., Zhang Q., Yao Y. et al. LLM multi-agent systems: challenges and open problems : preprint. arXiv, 2024. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.03578

12. Hong S., Zhuge M., Chen J. et al. MetaGPT: meta programming for a multi-agent collaborative framework. The Twelfth International Conference on Learning Representations. Vienna, 2024. URL: https://openreview.net/forum?id=VtmBAGCN7o (дата звернення: 14.08.2026).

13. Jennings N. R., Sycara K., Wooldridge M. A roadmap of agent research and development. Autonomous Agents and Multi-Agent Systems. 1998. Vol. 1. P. 7–38. DOI: https://doi.org/10.1023/A:1010090405266

14. Ji Z., Lee N., Frieske R. et al. Survey of hallucination in natural language generation. ACM Computing Surveys. 2023. Vol. 55, № 12. Article 248. DOI: https://doi.org/10.1145/3571730

15. Lewis P., Perez E., Piktus A. et al. Retrieval-augmented generation for knowledge-intensive NLP tasks. Advances in Neural Information Processing Systems. 2020. Vol. 33. P. 9459–9474. URL: https://proceedings.neurips.cc/paper/2020/hash/6b493230205f780e1bc26945df7481e5-Abstract.html (дата звернення: 14.08.2026).

16. Liu Y., Iter D., Xu Y. et al. G-Eval: NLG evaluation using GPT-4 with better human alignment. Proceedings of the 2023 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing. Singapore : Association for Computational Linguistics, 2023. P. 2511–2522. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2023.emnlp-main.153

17. Madaan A., Tandon N., Gupta P. et al. Self-Refine: iterative refinement with self-feedback. Advances in Neural Information Processing Systems. 2023. Vol. 36. DOI: https://doi.org/10.52202/075280-2019

18. Neuhaus F. Ontologies in the era of large language models – a perspective. Applied Ontology. 2023. Vol. 18, № 4. P. 399–407. DOI: https://doi.org/10.3233/AO-230072

19. Noy N. F., McGuinness D. L. Ontology development 101: a guide to creating your first ontology : technical report KSL-01-05. Stanford : Stanford Knowledge Systems Laboratory, 2001. URL: https://protege.stanford.edu/publications/ontology_development/ontology101-noy-mcguinness.html (дата звернення: 14.08.2026).

20. Park J. S., O'Brien J. C., Cai C. J. et al. Generative agents: interactive simulacra of human behavior. Proceedings of the 36th Annual ACM Symposium on User Interface Software and Technology. San Francisco : ACM, 2023. Article 2. P. 1–22. DOI: https://doi.org/10.1145/3586183.3606763

21. Qian C., Liu W., Liu H. et al. ChatDev: communicative agents for software development. Proceedings of the 62nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers). Bangkok : Association for Computational Linguistics, 2024. P. 15174–15186. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2024.acl-long.810

22. Saaty T. L. The analytic hierarchy process: planning, priority setting, resource allocation. New York : McGraw-Hill, 1980. 287 p.

23. Shinn N., Cassano F., Gopinath A. et al. Reflexion: language agents with verbal reinforcement learning. Advances in Neural Information Processing Systems. 2023. Vol. 36. DOI: https://doi.org/10.52202/075280-0377

24. van der Lee C., Gatt A., van Miltenburg E., Krahmer E. Human evaluation of automatically generated text: current trends and best practice guidelines. Computer Speech & Language. 2021. Vol. 67. Article 101151. DOI: https://doi.org/10.1016/j.csl.2020.101151

25. Vaswani A., Shazeer N., Parmar N. et al. Attention is all you need. Advances in Neural Information Processing Systems. 2017. Vol. 30. P. 5998–6008.

26. Wooldridge M. An introduction to multiagent systems. 2nd ed. Chichester : Wiley, 2009. 484 p.

27. Wu Q., Bansal G., Zhang J. et al. AutoGen: enabling next-gen LLM applications via multi-agent conversation : preprint. arXiv, 2023. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2308.08155

28. Yao S., Zhao J., Yu D. et al. ReAct: synergizing reasoning and acting in language models. The Eleventh International Conference on Learning Representations. Kigali, 2023. URL: https://openreview.net/forum?id=WE_vluYUL-X (дата звернення: 14.08.2026).

REFERENCES

1. Pasichnyk V. V., Yaromych M. V. (2025) Velyki movni modeli ta ontolohii u filolohichnykh doslidzhenniakh: analitychnyi ohliad dzherel [Large language models and ontologies in philological research: an analytical review of sources]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 83 (3), 236–250. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-3-35 [in Ukrainian].

2. Pasichnyk V. V., Yaromych M. V. (2026) Informatsiina tekhnolohiia avtomatyzovanoho referuvannia naukovykh tekstiv zasobamy velykykh movnykh modelei [Information technology for automated summarisation of scientific texts by means

of large language models]. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, 36 (1), 105–117. DOI: https://doi.org/10.36930/40360112 [in Ukrainian].

3. Pasichnyk V. V., Yaromych M. V. (2025) Informatsiina tekhnolohiia leksykohrafichnoho analizu z vykorystanniam velykykh movnykh modelei (na prykladi problemnoi oblasti "Shtuchnyi intelekt") [Information technology of lexicographic analysis using large language models (on the example of the problem area "Artificial intelligence")]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 92 (2), 239–255. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-2-34 [in Ukrainian].

4. Pasichnyk V. V., Yaromych M. V. (2025) Kontseptualizatsiia predmetnoi oblasti "Shtuchnyi intelekt" z vykorystanniam instrumentiv velykykh movnykh modelei [Conceptualisation of the subject area "Artificial intelligence" using large language model tools]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky, 2 (105), 180–200. DOI: https://doi.org/10.35433/philology.2(105).2025.180-200 [in Ukrainian].

5. Pasichnyk V. V., Yaromych M. V. (2025) Porivnialnyi analiz velykykh movnykh modelei v konteksti vyrishennia linhvistychnykh zadach [Comparative analysis of large language models in the context of solving linguistic tasks]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 89 (1), 288–305. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-1-41 [in Ukrainian].

6. Celikyilmaz A., Clark E., Gao J. (2020) Evaluation of text generation: a survey. Preprint. arXiv. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2006.14799

7. Dessì D., Osborne F., Reforgiato Recupero D., Buscaldi D., Motta E. (2021) Generating knowledge graphs by employing Natural Language Processing and Machine Learning techniques within the scholarly domain. Future Generation Computer Systems, 116, 253–264. DOI: https://doi.org/10.1016/j.future.2020.10.026

8. Gao L., Dai Z., Pasupat P., Chen A., Chaganty A. T., Fan Y., Zhao V., Lao N., Lee H., Juan D.-C., Guu K. (2023) RARR: researching and revising what language models say, using language models. Proceedings of the 61st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, 16477–16508. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2023.acl-long.910

9. Gruber T. R. (1993) A translation approach to portable ontology specifications. Knowledge Acquisition, 5 (2), 199–220. DOI: https://doi.org/10.1006/knac.1993.1008

10. Guo T., Chen X., Wang Y., Chang R., Pei S., Chawla N. V., Wiest O., Zhang X. (2024) Large language model based multi-agents: a survey of progress and challenges. Proceedings of the Thirty-Third International Joint Conference on Artificial Intelligence, 8048–8057. DOI: https://doi.org/10.24963/ijcai.2024/890

11. Han S., Zhang Q., Yao Y., Jin W., Xu Z., He C. (2024) LLM multi-agent systems: challenges and open problems. Preprint. arXiv. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.03578

12. Hong S., Zhuge M., Chen J., Zheng X., Cheng Y., Zhang C., Wang J., Wang Z., Yau S. K. S., Lin Z., Zhou L., Ran C., Xiao L., Wu C., Schmidhuber J. (2024) MetaGPT: meta programming for a multi-agent collaborative framework. The Twelfth International Conference on Learning Representations. URL: https://openreview.net/forum?id=VtmBAGCN7o

13. Jennings N. R., Sycara K., Wooldridge M. (1998) A roadmap of agent research and development. Autonomous Agents and Multi-Agent Systems, 1, 7–38. DOI: https://doi.org/10.1023/A:1010090405266

14. Ji Z., Lee N., Frieske R., Yu T., Su D., Xu Y., Ishii E., Bang Y. J., Madotto A., Fung P. (2023) Survey of hallucination in natural language generation. ACM Computing Surveys, 55 (12), Article 248. DOI: https://doi.org/10.1145/3571730

15. Lewis P., Perez E., Piktus A., Petroni F., Karpukhin V., Goyal N., Küttler H., Lewis M., Yih W.-T., Rocktäschel T., Riedel S., Kiela D. (2020) Retrieval-augmented generation for knowledge-intensive NLP tasks. Advances in Neural Information Processing Systems, 33, 9459–9474. URL: https://proceedings.neurips.cc/paper/2020/hash/6b493230205f780e1bc26945df7481e5-Abstract.html

16. Liu Y., Iter D., Xu Y., Wang S., Xu R., Zhu C. (2023) G-Eval: NLG evaluation using GPT-4 with better human alignment. Proceedings of the 2023 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing, 2511–2522. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2023.emnlp-main.153

17. Madaan A., Tandon N., Gupta P., Hallinan S., Gao L., Wiegreffe S., Alon U., Dziri N., Prabhumoye S., Yang Y., Gupta S., Majumder B. P., Hermann K., Welleck S., Yazdanbakhsh A., Clark P. (2023) Self-Refine: iterative refinement with self-feedback. Advances in Neural Information Processing Systems, 36. DOI: https://doi.org/10.52202/075280-2019

18. Neuhaus F. (2023) Ontologies in the era of large language models – a perspective. Applied Ontology, 18 (4), 399–407. DOI: https://doi.org/10.3233/AO-230072

19. Noy N. F., McGuinness D. L. (2001) Ontology development 101: a guide to creating your first ontology. Technical report KSL-01-05. Stanford Knowledge Systems Laboratory. URL: https://protege.stanford.edu/publications/ontology_development/ontology101-noy-mcguinness.html

20. Park J. S., O'Brien J. C., Cai C. J., Morris M. R., Liang P., Bernstein M. S. (2023) Generative agents: interactive simulacra of human behavior. Proceedings of the 36th Annual ACM Symposium on User Interface Software and Technology, Article 2, 1–22. DOI: https://doi.org/10.1145/3586183.3606763

21. Qian C., Liu W., Liu H., Chen N., Dang Y., Li J., Yang C., Chen W., Su Y., Cong X., Xu J., Li D., Liu Z., Sun M. (2024) ChatDev: communicative agents for software development. Proceedings of the 62nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, 15174–15186. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2024.acl-long.810

22. Saaty T. L. (1980) The analytic hierarchy process: planning, priority setting, resource allocation. New York: McGraw-Hill. 287 p.

23. Shinn N., Cassano F., Gopinath A., Narasimhan K., Yao S. (2023) Reflexion: language agents with verbal reinforcement learning. Advances in Neural Information Processing Systems, 36. DOI: https://doi.org/10.52202/075280-0377

24. van der Lee C., Gatt A., van Miltenburg E., Krahmer E. (2021) Human evaluation of automatically generated text: current trends and best practice guidelines. Computer Speech & Language, 67, Article 101151. DOI: https://doi.org/10.1016/j.csl.2020.101151

25. Vaswani A., Shazeer N., Parmar N., Uszkoreit J., Jones L., Gomez A. N., Kaiser Ł., Polosukhin I. (2017) Attention is all you need. Advances in Neural Information Processing Systems, 30, 5998–6008.

26. Wooldridge M. (2009) An introduction to multiagent systems. 2nd ed. Chichester: Wiley. 484 p.

27. Wu Q., Bansal G., Zhang J., Wu Y., Li B., Zhu E., Jiang L., Zhang X., Zhang S., Liu J., Awadallah A. H., White R. W., Burger D., Wang C. (2023) AutoGen: enabling next-gen LLM applications via multi-agent conversation. Preprint. arXiv. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2308.08155

28. Yao S., Zhao J., Yu D., Du N., Shafran I., Narasimhan K., Cao Y. (2023) ReAct: synergizing reasoning and acting in language models. The Eleventh International Conference on Learning Representations. URL: https://openreview.net/forum?id=WE_vluYUL-X

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 78.071.1(477.43):780.647.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-25

Валерій ПРИХОДЬКО,
orcid.org/0009-0005-4537-4887
аспірант кафедри інтерпретології та аналізу музики
Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського
(Хмельницький, Україна) musicst22@gmail.com

«УКРАЇНСЬКА ДУМА» ДЛЯ БАЯНА АНАТОЛІЯ НІКІФОРУКА: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ТА КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті здійснено комплексний музикознавчий аналіз жанрово-стильових та композиційних особливостей твору для баяна «Українська дума» (1986) подільського митця Анатолія Нікіфорука – вихованця Львівської баянної школи (клас професора М. Оберюхтіна). Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення регіональних виконавсько-композиторських осередків України другої половини ХХ століття та введення до наукового обігу малодосліджених зразків баянного репертуару. Мета розвідки полягає у розкритті специфіки авторської реінтерпретації думного мелосу крізь призму неофольклорної парадигми та сучасного баянного інструменталізму.

Методологічну основу розвідки становлять музично-аналітичний, структурно-функціональний, порівняльний підходи, культурологічна концепція діалогу О. Самойленко, теоретичні маркери неофольклоризму О. Дерев'янченко та праці з думарства Ф. Колесси.

У результаті з'ясовано, що «Українська дума» базується на методі «інтонаційного натяку» замість прямого цитування фольклорного першоджерела, що виступає фундаментальною рисою неофольклоризму. Проаналізовано тричастинну архітектоніку твору, яка моделює драматургічну логіку думарства: зачин-заплачка, розповідь про героїчну боротьбу та репризне філософське узагальнення-епілог. Розкрито виражальний комплекс архаїчної модальності (відхилення від основного e-moll у дорійський і фрігійський лади), вільної рецитації (перемінні метри 3/4, 4/4, 6/8, тріольність), специфічних фактурних комплексів (октавні дублювання, паралельні квінти, політональне поєднання пластів, бурдонне міхове vibrato) та новітньої сонорики (кластери і глісандо в зоні генеральної кульмінації). Наукова новизна полягає у здійсненні першого цілісного аналізу «Української думи» А. Нікіфорука, що демонструє органічний синтез національної традиції та прогресивного академічного письма.

Ключові слова: *Анатолій Нікіфорук, «Українська дума», баянне мистецтво, неофольклоризм, дума, Львівська баянна школа.*

Valerii PRIKHODKO,
orcid.org/0009-0005-4537-4887
Postgraduate student at the Department of Interpretation and Analysis of Music
I.P. Kotlyarevsky Kharkiv University of Arts
(Khmelnytskyi, Ukraine) musicst22@gmail.com

"UKRAINIAN DUMA" FOR BUTTOM ACCORDION BY ANATOLIY NIKIFORUK: GENRE-STYLE AND COMPOSITIONAL FEATURES

The article presents a comprehensive musicological analysis of the genre, stylistic, and compositional features of the work for button accordion "Ukrainian Duma" (1986) by the Podillia composer Anatoliy Nikiforuk – a graduate of the Lviv Bayan School (class of Professor M. Oberiukhtin). The relevance of the study is determined by the need for scholarly comprehension of regional performing and compositional traditions in Ukraine during the second half of the 20th century and the introduction of little-studied academic bayan works into scientific discourse. The purpose of the study is to reveal the specifics of the author's reinterpretation of the duma melos through the prism of the neo-folkloric paradigm and modern instrumental writing.

The methodology includes musical-analytical, structural-functional, and comparative approaches, O. Samoilenko's concept of cultural dialogue, O. Derevianchenko's theoretical markers of neo-folklorism, and F. Kolessa's foundational ethnomusicological studies.

The study proves that "Ukrainian Duma" is based on the method of "intonation hint" instead of direct quotation of folk sources, which represents a fundamental trait of neo-folkloric thinking. The three-part architectonics of the piece is analyzed, demonstrating the modeling of the traditional duma dramaturgy: the opening lament (zaplachka), the narrative of heroic struggle, and the philosophical reprise-epilogue. The article highlights the expressive system of archaic modality (deviations from e-minor to Dorian and Phrygian modes), free recitation (variable meters 3/4, 4/4, 6/8, triplet motion), specific textural devices (octave doublings, parallel fifths, polytonal layering, drone bellow vibrato), and sonorous techniques (clusters and glissando in the general climax). The scientific novelty lies in providing the first holistic musicological analysis of A. Nikiforuk's "Ukrainian Duma", demonstrating an organic synthesis of national epic archetypes and progressive accordion technologies.

Key words: *Anatoliy Nikiforuk, "Ukrainian Duma", button accordion art, neo-folklorism, duma, Lviv bayan school.*

Постановка проблеми. Сучасне академічне народно-інструментальне мистецтво України розвивається в руслі інтенсивного оновлення композиторської мови, де органічний синтез вікової традиції та новітніх технологій виступає важливим чинником процесу. В останні десятиліття ХХ століття академізація баянного репертуару зумовила якісний перехід від описового етнографізму до глибинної неофольклорної семантики. У цьому просторі постать подільського митця Анатолія Нікіфорука репрезентує самобутній приклад творчого універсалізму: вихований у традиціях Львівської баянно-акордеонної школи (клас професора М. Оберюхтіна), композитор зумів екстраполювати її високі академічні орієнтири та філігранну звукову культуру на виконавський і педагогічний ґрунт Поділля.

Водночас безпосереднє звернення автора до архаїчної жанрової системи думи в однойменному творі «Українська дума» (1986) постає рідкісним і показовим явищем у вітчизняному баянному мистецтві, де зв'язок із фольклором переважно обмежувався жанром академічної обробки народної пісні. Потреба комплексного мистецтвознавчого осмислення авторської реінтерпретації епічного думного мелосу засобами модерної баянної фактури, політональності, архаїчної модальності та сонорики зумовлює постановку наукової проблеми пропонованої статті.

Аналіз досліджень. Теоретико-методологічні засади дослідження еволюції академічного баянного мистецтва та функціонування регіональних виконавських шкіл закладені у фундаментальних працях М. Давидова (Давидов, 2010), А. Семешка (Семешко, 2009), В. Власова (Власов, 2011), А. Душного (Душний, Пиц, 2010), Р. Кундиса (Кундис, 2019), П. Дрозди (Дрозда, 2009) та Б. Кисляка (Кисляк, 2025). Проблематику неофольклоризму як специфічного типу музичного мислення й художньої цілісності ґрунтовно розкрито в наукових розвідках О. Дерев'янченко (Дерев'янченко, 2005) та Б. Сюти (Сюта, 2006), а культурологічну концепцію міжтекстового діалогу як механізму смислоутворення обґрунтовано О. Самойленко (Самойленко, 2003). Етномузикологічні та поетикальні закономірності українського думного епосу, кобзарського виконавства та вільної рецитації висвітлено у класичних дослідженнях Ф. Колесси (Колесса, 1969), а також у сучасних культурологічних розвідках О. Єременко (Єременко, 2014) та М. Набок (Набок, 2020).

Водночас, попри наявність значної кількості напрацювань з питань баянного виконавства та неофольклорних процесів, індивідуальний композиторський доробок А. Нікіфорука – і зокрема твір «Українська дума», в якому закладено парадигмальні риси його авторського письма, – досі не був предметом окремого цілісного музикознавчого аналізу.

Мета статті – розкрити жанрово-стильові та композиційно-драматургічні особливості «Української думи» для баяна Анатолія Нікіфорука, виявивши специфіку авторської реінтерпретації національного епосу в координатах неофольклорної парадигми та сучасного інструментального письма.

Виклад основного матеріалу. Анатолій Михайлович Нікіфорук (нар. 1966 р. у м. Дунаївці Хмельницької обл.) – український баяніст, педагог-методист і композитор, помітний представник музичної культури Поділля. Початкову музичну підготовку він здобув у Київській спеціалізованій школі-інтернаті № 5 (клас О. Демченка), продовжив навчання у Хмельницькому музичному училищі імені В. Заремби (клас Є. Жукова), а вищу освіту здобув у Львівській державній консерваторії імені М. В. Лисенка під керівництвом фундатора регіональної школи професора М. Оберюхтіна. Вагомий вплив на становлення його виконавської та композиційно-аранжувальної культури справили також фахові консультації та багаторічне творче спілкування з професором Київської консерваторії І. Яшкевичем.

Із 1991 року А. Нікіфорук працює викладачем Хмельницького фахового музичного коледжу імені В. Заремби, підготувавши низку випускників, які продовжили навчання у провідних консерваторіях України та здобули перемоги на всеукраїнських і міжнародних конкурсах. Композиторський доробок музиканта охоплює сольні інструментальні опуси, ансамблі для баяна з бандурою, п'єси для домри, фортепіано, а також вокальні твори та хорові обробки українських народних пісень.

За часів навчання у Львівській консерваторії А. Нікіфорук перейнявся давньою національною виконавською традицією бандуристів, оскільки мав можливість відвідувати концертні виступи місцевих професіоналів-виконавців та вуличних музикантів-бандуристів. Згодом було написано декілька творів для бандури, а також виникла ідея рефлексії на думну тематику. Варто наголосити, що українські композитори-баяністи другої половини ХХ – початку ХХІ століть відносно рідко звертались до жанру думи. Серед поодиноких прикладів переосмислення епічного мелосу можна виокремити вокальний твір А. Гайденка «Дума про поле» на вірші О. Томенка. Водночас більшість провідних вітчизняних митців-баяністів

(зокрема М. Різоль, В. Подгорний, В. Зубицький, В. Рунчак, В. Власов, А. Білошицький) репрезентували свій зв'язок із національним фольклором переважно через жанр академічної обробки української народної пісні, і сольні інструментальні опуси, програмно й жанрово марковані як «дума», у їхньому композиторському доробку практично відсутні.

Концепція твору «Українська дума» (1986) для баяна А. Нікіфорука базується на авторській реінтерпретації жанру, де архаїчні інтонаційні структури трансформуються засобами сучасної композиторської техніки. Відмова від прямого цитування на користь «інтонаційного натяку» разом із застосуванням новітніх засобів письма уможливили створення модерного звукового полотна, що виявляє приналежність до неофольклорного напрямку.

Розмірковуючи про неофольклоризм, О. Дерев'янченко пропонує його усвідомлювати як специфічний тип музичного мислення, сутність якого полягає у діалогічному поєднанні професійно-академічних та природно-етнологічних принципів організації звукового матеріалу. Дослідниця виокремлює ключові ознаки цього напрямку, зокрема: відмову від прямого цитування на користь роботи зі структурними архетипами (поспівковий тематизм), моделювання фольклорної форми через багаторазову повторність та варіантність, а також інтеграцію архаїки із засобами музичного модернізму (поліфонізація фактури, ладогармонічні та метроритмічні ускладнення) (Дерев'янченко, 2005). «Українська дума» А. Нікіфорука відповідає всім перерахованим ознакам, що дає підстави розглядати твір у контексті неофольклорної парадигми українського баянного мистецтва.

Примітно, що неофольклорні риси дослідники відзначають у творчості майже всіх провідних вітчизняних композиторів-баяністів, зокрема В. Зубицького, В. Власова, В. Рунчака, В. Подгорного, А. Сташевського та ін.

Спираючись на концепцію О. Самойленко, згідно з якою діалог виступає ключовим феноменом культури та механізмом генерування нових художніх смислів (Самойленко, 2002), можна стверджувати, що звернення А. Нікіфорука до архаїчних джерел постає як певний смисловий синтез. У просторі «Української думи» композитор вступає в глибинний інтонаційний діалог із фольклорною традицією, у результаті якого архаїчні патерни, трансформовані сучасною баянною лексикою, формують принципово нову художню реальність.

Вектор композиторських пошуків А. Нікіфорука також резонує із закономірностями розвитку сучасного академічного народно-інструментального виконавства України. Як зазначає Б. Кисляк, фундаментальною властивістю новітнього баянно-акордеонного мистецтва постає органічний синтез традицій та новаторства, що визначає динаміку його еволюції в європейському просторі (Кисляк, 2025). У контексті «Української думи» цей паритет набуває яскравого індивідуального втілення: традиція тут маркується самим вибором епічного, глибоко архетипового для української культури жанру, який сягає вікової історії кобзарсько-бандурного мистецтва; водночас новаторство реалізується через радикальне розширення артикуляційно-тембрових можливостей баяна, деструкцію класичної баянної фактури та залучення елементів модерної композиторської лексики. Таким чином, творчий метод А. Нікіфорука, інтегруючись у загальноукраїнські композиторсько-виконавські процеси, демонструє, як тривала національна традиція стає основою для моделювання прогресивних інструментальних технологій.

Разом із тим композиторські й виконавські пошуки А. Нікіфорука мають глибоке локальне коріння. Музичне мислення митця формувалося в період професійного становлення в стінах Львівської консерваторії, що беззаперечно позиціонує його як яскравого представника та продовжувача традицій Львівської баянно-акордеонної школи. Згідно з сучасними дослідженнями, фундаментом цієї регіональної школи є культуровідповідна педагогічно-виконавська концепція, закладена її засновником М. Оберюхтіним (Дрозда, 2009; Душний, 2010; Кундис, 2019). Композиторська та виконавська практика А. Нікіфорука постає прямим продовженням цієї парадигми: від М. Оберюхтіна він перейняв еталонне академічне ставлення до інструмента, філігранну культуру звуковидобування та прагнення фактурної глибини. У контексті дослідження цей факт набуває особливої ваги: екстраполюючи засадничі принципи львівської школи на мистецький ґрунт Поділля, А. Нікіфорук стає тією важливою сполучною ланкою, яка збагачує баянне виконавство Хмельниччини передовими академічними традиціями західноукраїнського регіону.

Для осягнення драматургії твору вагомими є рефлексії А. Нікіфорука: в одному зі своїх інтерв'ю він наголошує на сприйнятті сюжету твору крізь призму історичного плину Української держави у її тривалій, багатовіковій боротьбі за незалежність. Музична семантика «Думи», за задумом автора, поєднує всі історичні конфлікти та війни

в єдине художнє відтворення непоборного прагнення нації до самостійності та суверенності.

Щодо композиторської лексики «Української думи», варто детально зупинитися на її мелодико-інтонаційній, гармонічній, ритмічній структурах, ладотональній організації, засобах виразності.

Відповідно до жанрової стилістики твір має тричастинну форму, що вміщує конкретні за призначенням розділи: зачин (заплачка) – створює сумний настрій й готує слухача до змісту оповіді; основна частина (розповідь) – послідовний опис героїчної боротьби українців проти ворогів; закінчення (славослів'я / славословіє), у якому кобзар зазвичай прославляє відвагу героїв і зичить здоров'я слухачам.

Сумний, філософсько-роздумливий колорит першої частини «Української думи» відразу занурює слухача в образи героїчного минулого. Початкова тема – традиційна заплачка співця – звучить у низькому регістрі й асоціюється з голосом народної пам'яті, що оповідає про важкі часи в історії України, оскільки й сам образ кобзаря, як сакральна фігура, вважається уособленням суспільної свідомості, зв'язку поколінь і незламного духу нації у боротьбі за незалежність. Влучну характеристику «чоловіку божому» надає О. Єременко: «кобзар – синтез архетипу воїна і барда, поєднання активно діючої народної сили, здатної вплинути на хід історії, і того, хто ці події осмислює, не аналізуючи, передає, не розвиваючи, переживає, не моделюючи» (Єременко, 2014). В образі виконавця українських народних дум М. Набок слушно вбачає «той "етнічний концепт", морально-етичний стрижень, ідеальний образ, в основі якого закладено національне світосприйняття, світовираження та світовідтворення дійсності» (Набок, 2020: 331).

Метроритм заплачки «Української думи» відбиває манеру вільної рецитації, притаманний стилістиці жанру. На думку Ф. Колесси, саме це і відрізняє думу від звичайної пісні (Колесса, 1969: 34). Перемінний метр (3/4, 4/4) відтворює природну декламацію, якій властива нерівноскладовість рядків, довільне римування, монорими тощо. Характер виконавської вимови заспіву підкреслено регістром tutti баяна та ремаркою Maestoso, що надає піднесено-величного звучання тематичному ядру першої частини.

Колорит основної тональності (мі мінор) порушується перманентними відхиленнями у бік архаїчної модальності – зокрема, дорійського та фрігійського ладів, що є часто вживаним у думному жанрі для створення глибокого колориту. Ще Геракліт вважав дорійську гаму виразом мужності й урочистості, а Ф. Колесса відзначав, що хроматизація дорійського ладу «надає кобзарським рецитаціям орієнтального характеру» (Колесса, 1969: 37). Такі тональні варіювання у контексті заявленої історичної програми виконують також важливу семантичну функцію, символічно переплітаючи в єдиному звуковому хронотопі елементи епічного дійства, що належать до різних історичних епох.

Початкове проведення теми відбувається засобом подвійного октавного дублювання голосів, що так само є типовим для думного епосу. Інтонаційно мелодична лінія не є рухливою, вона вільно розгортається в обсязі октави, переважно мірними четвертними тривалостями. Тупцювання на одному місці, інтонаційне тяжіння до основних тонів тонічного тризвуку, довговитримані тривалості наприкінці кожної з фраз апелюють до вільних кобзарських рецитацій, де довжина фраз є довільною, оскільки «пристосовується вповні до потреб тексту і до ритму слів, передаючи по можливості вірно природну декламацію й ілюструючи музикою текст в далеко більшій мірі, ніж це можливо в звичайних піснях» (Колесса, 1969: 34). Український етнограф відзначає, що кожна рецитація «складається з фраз всякої довжини, які при великій подібності і монотонності все ж таки виявляють такі різниці, що в одному варіанті не багато знайдеться фраз, які в усіх подробицях буквально співпадають» (Колесса, 1969: 39). Характерним гармонічним зворотом, що використовується композитором у підготовці довгих тривалостей, є автентичний зворот домінанта – тоніка. Зокрема Ф. Колесса зауважує, що «відношення тоніки і домінанти виступає в каденціях фраз так виразно, що годі цього не помічати» (Колесса, 1969: 46). Особливо часто зміна домінантового і тонічного тризвуків використовується в закінченнях періодів, але в «Українській думі» такий хід автор застосовує всередині фрази, акцентуючи на розспівності звороту.

Октавне подвоєння мелодичної лінії також відіграє певну художню функцію – створює ефект візуалізації об'ємного простору – повітряного середовища, у якому розгортається сюжет. Водночас цей прийом сприяє звуковій потузі, забезпечуючи піднесений емоційний стан. Гучну вимову акцентовано й динамічним нюансом forte, який поволі сходить до diminuendo і mezzopiano, створюючи враження поступового віддалення – історичної відстані змальовуваних подій. Застосований автором засіб неспішного динамічного розгортання також є атрибутом думної стилістики й цілком вкладається у художню концепцію твору.

У другому проведенні тема у верхньому голосі мігрує на терцію вгору, створюючи з басовою партією бітональне поєднання фрігійського мінору та натурального/дорійського соль мінору. Такий політональний діалог характеризується самостійним значенням кожної з тем. Варто зауважити, що терцове співвідношення голосів загалом притаманне українській народній пісенності. Паралельний інтервальний рух є відлунням багатоголосся, характерного для манери традиційного народного співу, проте автор не використовує цей прийом, не притаманний думі, а навмисно «розділяє» голоси, імітуючи спів бандуриста і його супровід на музичному інструменті. Наприкінці терцовий виклад переходить у децимове двоголосся, розширюючи діапазон звучання. Використаний органний регістр надає йому глибини й філософічності.

В останньому проведенні заплачка набуває більшої рухливості внаслідок скорочення тривалостей (переважно восьмі). Фактура ущільнюється засобом проведення теми у верхньому голосі паралельними квінтами (регістр фаготу), які накладаються на натуральний/фрігійський мінор басової лінії, створюючи терпкі дисонантні поєднання, характерні для сучасної композиторської стилістики. Водночас настирливий колорит квінтового інтервалу є невіддільною рисою кобзарського виконавства: хід квінтами в українських народних думах є базовим фактурним прийомом, що створює специфічний архаїчний колорит і безпосередньо пов'язаний зі специфікою будови старосвітських бандур, кобз і лір, які мали бурдонні струни, налаштовані в чисту квінту або октаву. До того ж висока консонантність квінти (відсутність терцового тону, який визначає ладове забарвлення), що надає «пустоти звучання», підсилює думний пафос й ідеально підходить для відтворення героїчної образності.

Наприкінці розділу композитор ще більше «розмиває» тональні межі, модулюючи до устою «до». Остання хроматична фраза басового голосу огортається квінтовим вібрато, готуючи наступний розділ.

Середня частина – опис головних подій – відрізняється енергійністю і патетичним піднесенням. Дієвість тут підкреслено зміною темпу (Allegretto) і тріольним рухом, який асоціюється зі станом тривоги, психологічної напруги, художніми образами бігу коня, шуму степового вітру тощо. Тріольність є однією з найхарактерніших рис музично-мовної стилістики українських дум. Вона порушує монотонність, притаманну заплачці, й створює ефект внутрішнього збудження й експресії, відтворюючи не лише схвильовану розповідь співака, а й арпеджований перебір струн, що посилює динаміку епічної розповіді.

Динаміки розділу надає й трансформація стриманого, переважно 4/4 розміру попередньої частини на стривожену пульсацію 6/8, яка є незмінною протягом усього розділу. Така метрична перемінність також є властивою ознакою української думи. «Вільний ритм думи, що наближається до ритму декламації, – на думку Ф. Колесси, – не допускає правильного тактування, бо ж відступи між черговими наголосами не завжди однакові... у мелодіях дум не можна провести визначування тактів без порушення вільного ритму рецитації» (Колесса, 1969: 36).

Емоційної збудженості музиці надає поєднання двох фактурно різних прошарків: тріольного руху у верхньому голосі і бас-акордового акомпанементу в басу. Хвилеподібний рух мелодії, що зрідка урізноманітнюється стрімкими висхідними пасажами, має дві фази розвитку, кожна з яких характеризується динамічними наростаннями (mp – cresc. – f; p – cresc. – ff), що готують кульмінацію. Музичний матеріал частини, насичений секвенціями, хроматичними зворотами, дисонуючими гармоніями, тембровими і регістровими змінами (кларнет, пікколо-кларнет), репрезентує сучасну композиторську мову. Також композитор використовує елементи поліфонізації музичного матеріалу, переважно підголосковість і канон, які синтезує з суто національними рисами, органічно вплітаючи фольклорні хроматизми у багатошарову тканину твору.

Кульмінація, подана у викладі багатозвучних ущільнених акордів (регістр tutti), є виразом незламності духу українського народу, найвищою точкою емоційної та сюжетної напруги. Грона акордових комплексів, що поєднують консонансні і дисонансні гармонії, велично звучать на тлі хроматичних фігурацій басу у найнижчому регістрі. Завершальні кластерні гармонії і низхідне глісандо, що розчиняється у вібрато баяна, засвідчують смерть героя.

Завершальний розділ відіграє роль скороченої репризи. Він побудований на інтонаціях третьої фрази заплачки, яка подана не у квінтовому, а у квартовому проведенні верхнього голосу, що створює сумний, суворий колорит. Композитор свідомо використовує цей прийом для надання трагічного відтінку післямові співця. Всі залучені ним музичні засоби: низький регістр, темп sostenuto, динаміка «pp», дисонантні гармонії забезпечують необхідний характер звучання. Останнім проведенням є повернення першої фрази кобзаря у незмінному вигляді. Така аркова архітектоніка

побудови форми забезпечує внутрішній баланс, цілісність і смислову завершеність твору.

Лаконічна кода (5 тактів) виконує функцію післямови. Початкова тема тут повертається до регістру малої октави і звучить на тлі витриманої тонічної квінти у високому діапазоні інструмента. Її одинокий голос, повернення до тонічного устою є елементом просвітлення, роздуму про минуле.

Висновки. Глибоке переосмислення національного епосу в «Українській думі» репрезентує А. Нікіфорука як митця неофольклорного напрямку. Композитор не звертається до цитування, а створює власні мелодії в дусі думного епосу та розробляє їх прийомами, характерними для стилістики жанру. Застосований автором комплекс виражальних засобів є типовим для більшості українських дум, проте архаїчні інтонаційні коди композитор поєднує з модерною сонористикою та складною ладовою модальністю, виявляючи сучасні підходи до роботи з фольклорним матеріалом. Твір демонструє зрілість індивідуального стилю митця та його вагомий внесок в українське баянне мистецтво, зокрема у розширенні образно-виражальних меж академічного баяна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власов В. П. Педагогічний репертуар баяніста : навч. посібник. Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. 46 с.
2. Давидов М. А. Історія виконавства на народних інструментах (Українська академічна школа) : підручник для вищих та середніх музичних навчальних закладів. 2-ге вид., доповн. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2010. 592 с.
3. Дерев'янченко О. О. Неофольклоризм у музичному мистецтві: статика та динаміка розвитку в першій половині XX століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2005. 20 с.
4. Дрозда П. М. Феномен колективного народно-інструментального музикування Західноукраїнського регіону : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. Львів, 2009. 20 с.
5. Душний А., Пиц Б. Львівська школа баянно-акордеонного мистецтва : довідник. Дрогобич : Посвіт, 2010. 224 с.
6. Єременко О. В. Синкретичність еволюції кобзарства: від історичного явища до художнього образу. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2014. № 3 (7). URL: http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/103
7. Кисляк Б. М. Стильові виміри сучасного баянно-акордеонного мистецтва в контексті європейської інтеграції. *Культура і мистецтво: сучасний вимір*. 2025. С. 45–52.
8. Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум / упоряд. С. Й. Грица. Київ : Наукова думка, 1969. 595 с.
9. Кундис Р. В. Діяльність Львівської баянної школи в контексті українського народно-інструментального мистецтва : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. Львів, 2019. 215 с.
10. Набок М. М. Образ виконавця українських народних дум як етнокультурний концепт. *The concepts of cognitive linguistics in the development of language competencies*: collective monograph. Riga: Baltija Publishing, 2020. P. 331–344. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.2.2
11. Самойленко О. І. Діалог як музично-культурологічний феномен: методологічні аспекти сучасного музикознавства : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознавства : 17.00.03 / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2003. 36 с.
12. Семешко А. А. Баянно-акордеонне мистецтво України на зламі XX–XXI століть : довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. 244 с.
13. Сюта Б. О. Музична творчість 1970–1990-х років: параметри художньої цілісності : монографія. Київ : Грамота, 2006. 256 с.

REFERENCES

1. Vlasov V. P. (2011) Pedahohichnyi repertuar baianista: navch. posibnyk. [Pedagogical repertoire of a bayanist: study guide] Drohobych: RVV DDPU imeni Ivana Franka, 46 s. [in Ukrainian].
2. Davydov M. A. (2010) Istoriia vykonavstva na narodnykh instrumentakh (Ukrainska akademichna shkola): pidruchnyk dlia vyshchykh ta serednikh muzychnykh navchalnykh zakladiv. 2-he vyd., dopovn. [History of performance on folk instruments (Ukrainian academic school): textbook for higher and secondary music educational institutions. 2nd ed., enlarged] Kyiv: NMAU im. P. I. Chaikovskoho, 592 s. [in Ukrainian].
3. Derevianchenko O. O. (2005) Neofolkloryzm u muzychnomu mystetstvi: statyka ta dynamika rozvytku v pershii polovyni XX stolittia: avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva: 17.00.03. [Neo-folklorism in musical art: statics and dynamics of development in the first half of the 20th century: extended abstract of Candidate's thesis: 17.00.03] Nats. muz. akad. Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho. Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].
4. Drozda P. M. (2009) Fenomen kolektyvnoho narodno-instrumentalnoho muzykuvannia Zakhidnoukrainskoho rehionu: avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva: 17.00.03. [The phenomenon of collective folk-instrumental music-making of the Western Ukrainian region: extended abstract of Candidate's thesis: 17.00.03] Lviv. nats. muz. akad. im. M. V. Lysenka. Lviv, 20 s. [in Ukrainian].
5. Dushnyi A., Pyts B. (2010) Lvivska shkola baianno-akordeonnoho mystetstva: dovidnyk. [Lviv school of bayan and accordion art: reference book] Drohobych: Posvit, 224 s. [in Ukrainian].

6. Yeremenko O. V. (2014) Synkretychnist evoliutsii kobzarstva: vid istorychnoho yavyshcha do khudozhnoho obrazu. [Syncretism of the evolution of kobzarstvo: from a historical phenomenon to an artistic image] Synopsys: tekst, kontekst, media, 3(7). URL: http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/103 [in Ukrainian].

7. Kysliak B. M. (2025) Stylovi vymiry suchasnoho baianno-akordeonnoho mystetstva v konteksti yevropeiskoi intehratsii. [Stylistic dimensions of modern bayan and accordion art in the context of European integration] Kultura i mystetstvo: suchasnyi vymir, 45–52. [in Ukrainian].

8. Kolessa F. M. (1969) Melodii ukrainskykh narodnykh dum. [Melodies of Ukrainian folk dumas] S. Y. Hrytsa (uporiad.). Kyiv: Naukova dumka, 595 s. [in Ukrainian].

9. Kundys R. V. (2019) Diialnist Lvivskoi baiannoi shkoly v konteksti ukrainskoho narodno-instrumentalnoho mystetstva: dys. ... kand. mystetstvoznavstva: 17.00.03. [Activity of the Lviv bayan school in the context of Ukrainian folk-instrumental art: PhD thesis: 17.00.03] Lviv. nats. muz. akad. im. M. V. Lysenka. Lviv, 215 s. [in Ukrainian].

10. Nabok M. M. (2020) Obraz vykonavtsia ukrainskykh narodnykh dum yak etnokulturnyi kontsept. [The image of the performer of Ukrainian folk dumas as an ethnocultural concept] The concepts of cognitive linguistics in the development of language competencies: collective monograph. Riga: Baltija Publishing, 331–344. https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.2.2 [in Ukrainian].

11. Samoilenko O. I. (2003) Dialoh yak muzychno-kulturolohichnyi fenomen: metodolohichni aspekty suchasnoho muzykoznavstva: avtoref. dys. ... d-ra mystetstvoznavstva: 17.00.03. [Dialogue as a musical and culturological phenomenon: methodological aspects of modern musicology: extended abstract of Doctor's thesis: 17.00.03] Nats. muz. akad. Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho. Kyiv, 36 s. [in Ukrainian].

12. Semeshko A. A. (2009) Baianno-akordeonne mystetstvo Ukrainy na zlami XX–XXI stolit: dovidnyk. [Bayan and accordion art of Ukraine at the turn of the 20th–21st centuries: reference book] Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 244 s. [in Ukrainian].

13. Siuta B. O. (2006) Muzychna tvorchist 1970–1990-kh rokiv: parametry khudozhnoi tsilisnosti: monohrafiia. [Musical creativity of the 1970s–1990s: parameters of artistic integrity: monograph] Kyiv: Hramota, 256 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 03.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.111'42:657
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-26

Ольга ЦОБЕНКО,
orcid.org/0000-0002-0063-3719
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Одеса, Україна) tsobenkolga@gmail.com

Ксенія КОВАЛЬОВА,
orcid.org/0000-0002-9734-5667
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Одеса, Україна) kseniakovalyova2122@gmail.com

Тетяна СТАШУК,
orcid.org/0000-0002-3475-6530
асистент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Одеса, Україна) tetiana.stashuk10@gmail.com

ЛІНГВІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОМОВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

У статті здійснено комплексний аналіз лінгвістичних характеристик англомовної фінансової звітності як окремого різновиду професійного інституційного дискурсу. Актуальність дослідження зумовлена стандартизацією міжнародної фінансової комунікації та необхідністю системного опису мовних засобів, що забезпечують точне й однозначне представлення спеціалізованої інформації. Матеріалом дослідження слугували автентичні англомовні тексти міжнародних стандартів та фінансової звітності. За результатами дослідження було встановлено, що мовна організація financial reporting discourse характеризується високою термінологічною насиченістю, інформаційною щільністю, стандартизованістю та деперсоніфікованістю викладу. Були проаналізовані такі продуктивні структурні моделі фінансової термінології як Adj + N, N + N та N + N + N, які забезпечують компактність номінації та семантичну конкретизацію професійних понять. Аналіз виявив системний характер колокаційної організації дискурсу та встановив, що професійне значення значної частини лексичних одиниць формується саме в межах усталених термінологічних сполучень. Окрему увагу було приділено номіналізації як засобу синтаксичної компресії, підвищення інформаційної щільності та деперсоніфікації професійного повідомлення. Також були визначені основні комунікативні функції мовних одиниць фінансової звітності: номінативну, класифікаційну, інформаційну, описову, регулятивну, пояснювальну та прогностичну. Так, дослідження виявило, що специфіка англомовної фінансової звітності формується завдяки системній взаємодії термінології, професійних колокацій, синтаксичних структур і модальних засобів, які утворюють цілісну професійну комунікативну систему. Перспективою подальших досліджень визначено створення спеціалізованого корпусу англомовних фінансових звітів для кількісного аналізу термінів, колокацій і граматичних моделей.

Ключові слова: *професійний дискурс, фінансова звітність, бухгалтерський облік, фінансова термінологія, дискурс фінансової звітності.*

Olha TSOBENKO,
orcid.org/0000-0002-0063-3719
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
National University "Odesa Law Academy"
(Odesa, Ukraine) tsobenkolga@gmail.com

Kseniia KOVALOVA,
orcid.org/0000-0002-9734-5667
Lecturer at the Department of Foreign languages
National University "Odesa Law Academy"
(Odesa, Ukraine) kseniakovalyova2122@gmail.com

Tetiana STASHUK,
orcid.org/0000-0002-3475-6530
Assistant at the Department of Foreign Languages
National University "Odesa Law Academy"
(Odesa, Ukraine) tetiana.stashuk10@gmail.com

ENGLISH FINANCIAL REPORTING AS A PROFESSIONAL DISCOURSE: LINGUISTIC CHARACTERISTICS

The article provides a comprehensive analysis of the linguistic characteristics of English-language financial reporting as a distinct type of professional institutional discourse. The relevance of the study is determined by the standardisation of international financial communication and the need for a systematic description of the linguistic resources that ensure the accurate and unambiguous presentation of specialised information. The research material comprised authentic English-language texts of international standards and financial reports. The findings indicate that financial reporting discourse is characterised by a high concentration of terminology, information density, standardisation and a depersonalised mode of presentation. Productive structural patterns of financial terminology, including Adj + N, N + N and N + N + N, were analysed, demonstrating their role in providing compact forms of nomination and semantic specification of professional concepts. The analysis revealed the systematic nature of the collocational organisation of the discourse and showed that the specialised meaning of a substantial proportion of lexical units is formed within established terminological combinations. Particular attention was paid to nominalisation as a means of syntactic compression, increasing information density and contributing to the depersonalisation of professional communication. The principal communicative functions of linguistic units in financial reporting were also identified: nominative, classificatory, informative, descriptive, regulatory, explanatory and predictive. The study thus demonstrates that the distinctive linguistic features of English-language financial reporting arise from the systematic interaction of terminology, professional collocations, syntactic structures and modal resources, which together form an integrated system of professional communication. A promising direction for further research is the development of a specialised corpus of English-language financial reports for the quantitative analysis of terminology, collocations and grammatical patterns.

Key words: *professional discourse, financial reporting, accounting, financial terminology, financial reporting discourse.*

Постановка проблеми. Фінансова звітність є важливим засобом професійної комунікації в галузі бухгалтерського обліку, аудиту, фінансових справ та податків. Вона передає інформацію про фінансовий стан підприємства результати його роботи рух грошових коштів та зміни власного капіталу. Проте слід зазначити що фінансова звітність не може бути розглянута тільки як система числових показників, її важливою частиною є особливий мовний кодекс завдяки якому фінансові дані, облікові процеси і економічні події отримують словесне вираження.

В цьому контексті особливе значення надається англійській мові, яка є однією з основних мов міжнародного фінансового спілкування і використовується в стандартах професійних рекомендаціях аудиторських звітах, річних корпоративних звітах, а також документах міжнародних організацій.

Поширення міжнародних стандартів звітності зміцнює позицію англійської спеціалізованої термінології, яку активно застосовують фахівці з бухгалтерського обліку різних країн. Лінгвістичний аналіз показує, що фінансова звітність – це окремий тип професійного дискурсу. Її особливість полягає у високій концентрації термінів, стандартизації, щільності інформації та чіткій структурі. Дискурс такої звітності виявляє сильний інституційний характер. Адресантами слугують фірми, бухгалтери, ревізори, фінансові директори та регуляторні органи, коли адресати виступають

інвестори, кредитори, власники капіталу, державні установи, тощо. Отже, засоби мовлення мають гарантувати не лише точність повідомлень, а й їх однозначне розуміння учасниками професійного середовища.

Актуальність дослідження визначається необхідністю детального лінгвістичного опису англомовної фінансової звітності. Попри велику кількість досліджень з економіки та бухгалтерської справи, мовна організація фінансової звітності залишається недостатньо вивченою як цілісний професійний дискурс. Особливої уваги потребує зв'язок між термінами та їх використанням у текстах.

Аналіз досліджень. Професійний дискурс у лінгвістиці постає як тип комунікації, підпорядкований конкретній сфері діяльності: він спирається на спеціалізовану тематику, усталену термінологію та мовні засоби, що склалися під впливом типових комунікативних ситуацій (Bhatia, 2004: 30). Дискурс фінансової звітності – один із яскравих прикладів такого дискурсу, оскільки саме потреба точно й однозначно передати фінансову інформацію визначає тут мовну форму (Bhatia, 1993: 14). Характерна риса цього дискурсу – співіснування загальновживаної лексики зі спеціалізованою. Слова, які поза професійним контекстом мають широке значення, у фаховому середовищі звужуються до термінологічного. Так, лексеми position, statement, recognition, impairment чи carrying самі по собі є частиною загальної англійської мови, проте в поєднаннях financial position, financial statements, revenue recognition, impairment loss, carrying amount вони функціонують уже як терміни з чітко закріпленим значенням. Окремої уваги заслуговують колокації. Це не випадкові словосполучення, а стійкі моделі сполучуваності, що закріпилися в межах певної професійної сфери. У фінансовому дискурсі саме колокації значною мірою формують його мовну своєрідність – без них важко уявити точний і водночас природний виклад фінансової інформації (Paltridge, Starfield, 2013: 19).

Метою статті є визначення основних лінгвістичних характеристик англомовної фінансової звітності та встановлення закономірностей функціонування її термінологічних, лексичних і синтаксичних засобів. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: охарактеризувати фінансову звітність як різновид професійного дискурсу; визначити основні структурні моделі фінансової термінології; проаналізувати типові колокації англомовної фінансової звітності; визначити основні синтаксичні характеристики цього дискурсу.

Об'єктом дослідження є англомовний англомовна фінансова звітність. **Предметом дослідження** є її термінологічні, лексико-колокаційні, синтаксичні та комунікативно-прагматичні характеристики.

Виклад основного матеріалу. Одним з важливих ознак фінансової звітності як професійного дискурсу є її ***стандартизованість***, адже велика кількість термінів, визначень та висловлювань використовуються за правилами, встановленними міжнародними стандартами. Іншою особливістю і характеристикою є ***інформаційна щільність***. В одному реченні фінансового звіту може функціонувати декілька спеціалізованих одиниць. Наприклад, в реченні «*The Group recognised an impairment loss on financial assets measured at amortised cost – Група визнала збиток від знецінення фінансових активів, що оцінюються за амортизованою вартістю»* одночасно реалізуються *impairment loss, financial assets* та *amortised cost* (IFRS Foundation, IFRS 9: para. 5.5.3; IFRS Foundation, IAS 36: para. 59).

Ще однією характеристикою є ***об'єктивованість***. Фінансова звітність зазвичай уникає оповіді від першої особи та особистої емоційної оцінки. Натомість використовуються конструкції: *the Group recognised...*, *the Company reported...*, *the amount was calculated...*, *the liability was recognised, etc.* У центрі уваги перебуває не особа бухгалтера, а фінансовий об'єкт або результат облікової операції.

Подальший аналіз англомовних фінансових текстів дозволяє виділити кілька продуктивних структурних термінологічних моделей.

Характерна риса англійського дискурсу фінансової звітності – це широке використання багатокомпонентних термінологічних висловів. Більшість фінансових термінів містить два або три виразних компоненти, що відрізняє їх від загальновживаного словникового запасу англійської мови. Саме ця характеристика демонструє природу англійської мови в професійному середовищі, адже професійний англійський дискурс має тенденцію бути точним і зрозумілим.

Аналіз матеріалів дослідження показав, що найпростішою серед розглянутих моделей є конструкція Adjective + Noun, до якої належать такі одиниці, як financial information, current assets, financial position, financial performance, fair value, net income. У даній моделі прикметник виконує функцію семантичного модифікатора, тоді як іменник є ядром терміна. Наприклад, у словосполученні financial information іменник information має широке загальне значення «інформація»,

тоді як прикметник financial обмежує його сферу функціонування та вказує на зв'язок із фінансовою діяльністю. Звідси можна зробити висновок, що financial information означає не будь-яку інформацію, а інформацію, пов'язану з фінансовим станом, результатами діяльності або іншими фінансовими характеристиками суб'єкта господарювання.

Аналогічний принцип реалізується у терміні current assets. Компонент assets номінує базове бухгалтерське поняття «активи», а current визначає їхню класифікаційну характеристику. Таким чином, словосполучення позначає не активи взагалі, а конкретну категорію активів.

Особливий інтерес становить financial position. Загальновживане слово position має широке коло значень, однак у поєднанні з financial воно набуває спеціалізованого бухгалтерського значення. У цьому випадку атрибутивний компонент не просто описує іменник, а бере участь у формуванні цілісного термінологічного поняття. Подібним чином функціонують financial performance та fair value. У першому випадку financial конкретизує поняття performance, тоді як у другому fair набуває спеціалізованого значення в межах системи міжнародних стандартів фінансової звітності. Отже, модель Adj + N виконує передусім номінативну та класифікаційну функції. Її перевагою є можливість передати додаткову семантичну інформацію без використання розгорнутих синтаксичних конструкцій (IFRS Foundation, IAS 1: para. 10; IFRS Foundation, IFRS 13: para. 9).

Другою продуктивною моделлю є Noun + Noun (N + N). До неї належать financial statements, cash flows, accounting policies, impairment loss, revenue recognition, carrying amount. Формально обидва компоненти цієї конструкції є іменниками, однак перший компонент виконує функцію препозитивного атрибута, тобто семантично модифікує другий. Показовим прикладом є accounting policies. Компонент policies є основним, оскільки саме він позначає номінований об'єкт, тоді як accounting конкретизує сферу його застосування. У результаті формується спеціалізоване поняття, яке стосується принципів та правил, що застосовуються під час підготовки фінансової звітності (IFRS Foundation, IAS 36: para. 6).

Для англомовного дискурсу фінансової звітності модель N + N має високу продуктивність, оскільки англійська мова дозволяє створювати компактні термінологічні номінації шляхом послідовного приєднання препозитивних іменників. Функціонально ця модель реалізує насамперед номінативну, класифікаційну та процесуальну функції.

Подальше ускладнення термінологічної структури спостерігаємо в моделі Noun + Noun + Noun (N +N + N). Характерним прикладом є cash flow statement. У цій конструкції cash модифікує flow, а сполучення cash flow разом виступає модифікатором основного компонента statement. Тобто кожен наступний компонент конкретизує значення попередньої конструкції. Statement у загальномовному вжитку може позначати широкий спектр текстів або висловлювань. Додавання flow звужує значення до документа, пов'язаного з рухом певного ресурсу, а cash уточнює, що йдеться саме про грошові потоки. Аналогічний механізм характерний для багатьох багатокомпонентних одиниць англомовної бухгалтерської термінології. Їхня структура забезпечує високу семантичну щільність, оскільки декілька компонентів дозволяють передати інформацію, яка в загальномовному тексті могла б потребувати розгорнутого опису. Модель N + N + N виконує переважно номінативну та класифікаційну функції, а також сприяє інформаційній компресії (IFRS Foundation, IAS 7: para. 10).

Важливою лінгвістичною характеристикою англомовного дискурсу фінансової звітності є висока частотність стійких термінологічних колокацій, які на відміну від окремих термінів, дають змогу простежити, яким чином спеціалізована лексика функціонує у реальному професійному контексті. Поєднання компонентів у таких конструкціях не є випадковим. Так, їхня сполучуваність закріплена професійною практикою, міжнародними стандартами та традиціями бухгалтерської комунікації.

Під час проведення аналізу досліджуваного матеріалу було виокремлено 15 характерних колокацій, які охоплюють основні понятєві сфери фінансової звітності, серед яких financial statements, financial position, cash flows, accounting policies, operating activities, financing activities, impairment loss, fair value, fair value measurement, going concern, revenue recognition, accounting estimate, carrying amount, net income, total assets.

Колокація financial statements є однією з центральних одиниць англомовного фінансового дискурсу. Її структура відповідає моделі Adj + N, де financial виступає препозитивним атрибутом до іменника statements. У загальновживаній англійській мові statement має значення «твердження», «заява», «висловлювання», однак у поєднанні з financial воно набуває чітко визначеного професійного значення. Особливість цієї одиниці полягає також у її високій сполучуваності з іншими термінами: preparation of financial statements; presentation of financial statements; audit of financial

statements; consolidated financial statements. Таким чином, financial statements виступає своєрідним лексичним центром, навколо якого формується значна кількість інших професійних словосполучень (IFRS Foundation, IAS 1: para. 10).

Колокація cash flows формально відповідає моделі N + N, хоча перший компонент cash виконує атрибутивну функцію. Cash flow є термінологічно закріпленим поняттям, яке позначає рух грошових коштів та їх еквівалентів. Важливою характеристикою цієї колокації є її участь у формуванні цілої термінологічної парадигми: cash flow statement; cash flow from operating activities; cash flow from investing activities; cash flow from financing activities. Отже, cash flows не функціонує ізольовано, а є основою для формування ширшої системи бухгалтерських номінацій (IFRS Foundation, IAS 7: para. 6, 10).

Accounting policies має структуру N + N, де компонент accounting конкретизує значення policies, вказуючи на сферу застосування відповідних принципів і правил. Загальне значення policy (політика, правило, принцип дій) у цьому випадку набуває вузькоспеціалізованої семантики. Функція зазначеної колокації полягає не тільки в номінації поняття, а й у забезпеченні пояснювальної функції фінансової звітності, оскільки опис облікової політики допомагає користувачеві зрозуміти, яким чином були сформовані представлені показники.

Проведений аналіз показує, що колокаційна організація англомовного financial reporting discourse має системний характер. Більшість досліджених одиниць належить до трьох основних структурних моделей: Adj + N, N + N та багатокомпонентних атрибутивних конструкцій. Найбільш продуктивною є модель Adj + N, представлена колокаціями financial statements, financial position, operating activities, financing activities, fair value, net income a total assets. і функціональна перевага полягає у можливості конкретизувати широке значення іменника за допомогою одного препозитивного модифікатора.

Однією з ключових синтаксично-лексичних особливостей financial reporting discourse є висока продуктивність номіналізації. Під номіналізацією розуміємо утворення іменникових конструкцій на основі дієслів або прикметників, унаслідок чого процес, дія або властивість репрезентуються як абстрактний об'єкт. Прикладами є наступні: recognise – recognition; measure – measurement; assess – assessment; disclose – disclosure; estimate – estimation/estimate.

У професійному дискурсі номіналізація сприяє підвищенню формальності та інформаційної щільності. Порівняймо конструкції the entity recognises revenue та revenue recognition. Перша репрезентує дію як предикативну ситуацію, тоді як друга перетворює процес на самостійну номінацію.

Саме завдяки цьому виникають термінологічні одиниці revenue recognition, fair value measurement, impairment assessment, financial disclosure. Такі конструкції легко інтегруються в заголовки, таблиці, назви розділів і нормативні положення.

Номіналізація також сприяє деперсоналізації професійного викладу. У центрі уваги опиняється не конкретний виконавець дії, а сама процедура або категорія. Це відповідає комунікативній установці дискурсу фінансової звітності на об'єктивність та стандартизованість.

Аналіз матеріалу дозволяє виокремити сім основних комунікативних функцій мовних одиниць фінансово звітності: номінативну, класифікаційну, інформаційну, описову, регулятивну, пояснювальну та прогностичну.

Найбільш фундаментальною є номінативна функція. Вона полягає у точному позначенні професійних понять. Її реалізують такі одиниці, як financial statements, financial position, fair value, impairment loss, carrying amount та revenue recognition. За допомогою цих номінацій складні економічні та бухгалтерські поняття отримують стандартизовані мовні позначення. Номінативна функція є базовою для професійної комунікації, оскільки без стабільної системи термінів неможливе однозначне передавання спеціалізованої інформації (IFRS Foundation, IAS I: para. 10; IFRS Foundation, IFRS 13: para. 9; IFRS Foundation, IAS 36: paras. 6,59).

Друга – класифікаційна функція. Структурування інформації за категоріями є основною ознакою класифікаційної функції. Current/non-current, net/gross, operating/investing/financing – це кілька прикладів протилежностей, які допомагають користувачу визначити, де конкретний показник впишеться у структуру фінансової інформації (FRS Foundation, IAS I: para. 66; IFRS Foundation, IAS 7: para, 10).

Інформаційна функція – це подання фінансової та операційної інформації суб'єкта. У цьому випадку фінансова звітність має високий рівень концентрації інформації. Навіть короткі фрази фінансової термінології здатні передати багато даних.

Описова функція виражається в таких фразах, як financial position, financial performance, carrying amount, fair value. Кожна з цих фраз може описати характер і якість фінансових об'єктів. Наприклад, carrying amount може описувати розмір активу

або пасиву, який відображається у фінансовій звітності, тоді як fair value може описати ринкову оцінку такої суми (IFRS Foundation, IAS 36: para. 6; IFRS Foundation, IFRS 13: para. 9).

Регуляторна функція має особливе місце в Міжнародних стандартах фінансової звітності. Тут фрази та термінологія описують фінансові ситуації та одночасно створюють правила та норми, як повинні проводитися професійні операції (IFRS Foundation, IAS 36: para. 59; IFRS Foundation, IFRS 9: para. 5.5.3).

Пояснювальна функція в основному простежується у примітках до фінансової звітності та описах облікових політик. У цьому випадку користувачам фінансової звітності надають фінансову інформацію, а також інформують про процес, як було отримано цю інформацію, а також як її виміряно та класифіковано (IFRS Foundation, IAS 1: paras. 112–117).

Також можна виділити прогностичну функцію. Фінансова звітність має на меті зробити більше, ніж просто реєструвати історичні події. Вона інформує користувачів про потенційні майбутні грошові потоки та майбутній фінансовий стан суб'єкта, а також можливі майбутні розвитки його діяльності (International Accounting Standards Board, Conceptual Framework: paras. 1.2–1.4).

Висновки. Проведене дослідження дає підстави розглядати англомовну фінансову звітність як окремий різновид професійного інституційного дискурсу з чіткою термінологічною стандартизованістю, високою інформаційною щільністю, синтаксичною компресією та деперсоніфікованістю викладу. Особливо продуктивними виявилися термінологічні моделі Adj + N та N + N, а сама професійна семантика значною мірою формується не на рівні окремого слова, а на рівні колокації.

Показово, що фінансова звітність активно залучає до термінологічного вжитку лексеми загальної мови: fair value, carrying amount, going concern. Усі вони набувають у фаховому контексті значення, яке неможливо вивести напряму із семантики їхніх складників поза цим контекстом.

На синтаксичному рівні стає очевидною висока частотність номіналізацій і розгорнутих атрибутивних груп. Професійна лексика при цьому виконує одразу кілька комунікативних функцій: номінативну, класифікаційну, інформаційну, описову, регулятивну, пояснювальну та прогностичну. Саме ця багатофункціональність відрізняє її від нейтральної лексики загальної мови.

Загалом мовна специфіка фінансової звітності складається не з окремих елементів, а з їхньої системної взаємодії: термінологія, колокації, синтаксичні структури й модальні засоби разом утворюють цілісну професійну комунікативну систему. Логічним продовженням цієї роботи могло б стати створення спеціалізованого корпусу англомовних фінансових звітів і кількісний аналіз частотності термінів, колокацій, пасивних конструкцій та модальних моделей у ньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bhatia V. K. *Worlds of Written Discourse: A Genre-Based View*. London: Continuum, 2004. 248p.
2. Bhatia V. K. *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London: Longman, 1993. 262p.
3. Flowerdew J., Wan A. The linguistic and the contextual in applied genre analysis: The case of the company audit report. *English for Specific Purposes*. 2010. Vol. 29, No. 2. P. 78–93.
4. International Accounting Standards Board. *Conceptual Framework for Financial Reporting*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/conceptual-framework/
5. IFRS Foundation. *IAS 1 Presentation of Financial Statements*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-1-presentation-of-financial-statements/
6. IFRS Foundation. *IAS 7 Statement of Cash Flows*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-7-statement-of-cash-flows/#standard
7. IFRS Foundation. *IAS 36 Impairment of Assets*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-36-impairment-of-assets/
8. IFRS Foundation. *IFRS 9 Financial Instruments*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-9-financial-instruments/#standard
9. IFRS Foundation. *IFRS 13 Fair Value Measurement*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-13-fair-value-measurement/
10. Paltridge B., Starfield S. (eds.). *The Handbook of English for Specific Purposes*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013. 592p.
11. Swales J. M. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 288p.

REFERENCES

1. Bhatia V. K. *Worlds of Written Discourse: A Genre-Based View*. London: Continuum, 2004. 248 p.
2. Bhatia V. K. *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London: Longman, 1993. 262 p.

3. Flowerdew J., Wan A. The linguistic and the contextual in applied genre analysis: The case of the company audit report. *English for Specific Purposes*. 2010. Vol. 29, No. 2. P. 78–93.

4. International Accounting Standards Board. *Conceptual Framework for Financial Reporting*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/conceptual-framework/

5. IFRS Foundation. *IAS 1 Presentation of Financial Statements*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-1-presentation-of-financial-statements/

6. IFRS Foundation. *IAS 7 Statement of Cash Flows*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-7-statement-of-cash-flows/#standard

7. IFRS Foundation. *IAS 36 Impairment of Assets*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-36-impairment-of-assets/

8. IFRS Foundation. *IFRS 9 Financial Instruments*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-9-financial-instruments/#standard

9. IFRS Foundation. *IFRS 13 Fair Value Measurement*. London: IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-13-fair-value-measurement/

10. Paltridge B., Starfield S. (eds.). *The Handbook of English for Specific Purposes*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013. 592 p.

11. Swales J. M. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 288 p.

Дата першого надходження статті до видання: 05.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 788.4:78.071.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-27

Ілля ЯКОВЧУК,
orcid.org/0009-0008-9591-7650
викладач кафедри оркестрових духових і ударних інструментів
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
(Одеса, Україна) Elias41yakovchuck@gmail.com

РЕГІСТРОВИЙ КОНТРАСТ ЯК ЧИННИК СОНОРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНІЙ МУЗИЦІ ДЛЯ ТУБИ

Статтю присвячено дослідженню регістрового контрасту як одного з ключових чинників сонорної трансформації в сучасній музиці для туби другої половини XX – початку XXI століття. Актуальність теми зумовлена суттєвим розширенням технічних, акустичних і тембрових можливостей інструмента, який у новітньому сольному репертуарі дедалі частіше виходить за межі традиційної басової функції та постає як самостійне джерело складних сонорних процесів. У статті регістр розглядається не лише як висотний параметр музичного матеріалу, а як засіб зміни акустичної якості звучання, що безпосередньо впливає на спектральну насиченість, динамічну напругу, резонансність, щільність і характер тембру. Особливу увагу приділено взаємозв'язку між регістровою організацією та розширеними техніками гри, зокрема мультифонікою, фрулато, губною інфлексією, технікою напівнатиснутих клапанів, клапанним і губним глісандо, альтернативними аплікатурами, повітряними, шумовими та перкусійними ефектами. Розглянуто також способи зміни тембру при збереженні однієї висоти, використання формантних трансформацій, модифікації акустичних властивостей інструмента та взаємодію туби з іншими резонансними об'єктами. Метою статті є визначення ролі регістрового контрасту у формуванні сонорної драматургії сучасного тубового репертуару та виявлення особливостей його взаємодії з тембровими й виконавськими параметрами. У процесі дослідження проаналізовано акустичні передумови тембрової неоднорідності різних регістрів, специфіку їхнього художнього використання та способи поєднання з сучасними техніками звуковидобування. На прикладі творів Вільяма Крафта «Encounters II», Девіда Река «Five Studies for Tuba Alone», Джеймса Фулкерсона «Patterns III», Вільяма Пенна «Three Essays», Маттіаса Бамерта «Incon-Sequenza», Теодора Антоніу «Six Likes for Solo Tuba» та Аллана Бланка «Three for Barton» простежено різні моделі регістрово-сонорної організації. Встановлено, що регістровий контраст у сучасній музиці для туби може реалізовуватися через різке зіставлення крайніх теситур, поступове проходження крізь широкий діапазон, темброву трансформацію однієї висоти, перехід від визначеного тону до шумового спектра, а також через взаємодію інструментального, вокального та резонансного компонентів. Доведено, що у сучасній тубовій музиці регістр набуває не лише виражальної, а й структурної та формотворчої функції, беручи участь у диференціації окремих розділів форми та формуванні контрастних сонорних станів. Результати дослідження свідчать, що еволюція сучасного тубового письма пов'язана не стільки з механічним розширенням діапазону, скільки зі зміною принципів його використання. Нижня, середня та верхня регістрові зони набувають різних акустичних, тембрових, динамічних і структурних властивостей, а розширені техніки додатково посилюють їхню диференціацію. Висновки підтверджують, що регістровий контраст є важливим композиційно-виражальним ресурсом сучасної музики для туби та одним із визначальних чинників її сонорної трансформації.

Ключові слова: *туба, регістровий контраст, сонорна трансформація, сучасна музика, розширені техніки.*

Illia YAKOVCHUK,
orcid.org/0009-0008-9591-7650
Lecturer at the Department of Wind and Percussion Instruments
The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
(Odesa, Ukraine) elias41yakovchuck@gmail.com

REGISTER CONTRAST AS A FACTOR OF SONOROUS TRANSFORMATION IN CONTEMPORARY MUSIC FOR TUBA

The article is devoted to the study of register contrast as one of the key factors of sonorous transformation in contemporary music for tuba of the second half of the twentieth and the beginning of the twenty-first centuries. The relevance of the topic is determined by the significant expansion of the instrument's technical, acoustic, and timbral capabilities. In recent solo repertoire, the tuba increasingly moves beyond its traditional bass function and emerges as an independent source of complex sonorous processes. In the article, register is considered not only as a pitch-related parameter of musical material, but also as a means of changing the acoustic quality of sound, directly affecting spectral richness, dynamic tension, resonance, density, and timbral character. Particular attention is paid to the interrelationship between register organization and extended techniques, including multiphonics, flutter tongue, lip bends, half-valve

technique, valve and lip glissandi, alternative fingerings, as well as air, noise, and percussive effects. The article also examines ways of modifying timbre while maintaining a single pitch, the use of formant transformations, modifications of the instrument's acoustic properties, and the interaction of the tuba with other resonating objects. The aim of the article is to determine the role of register contrast in shaping the sonorous dramaturgy of contemporary tuba repertoire and to reveal the specific features of its interaction with timbral and performance parameters. The study analyzes the acoustic prerequisites for the timbral heterogeneity of different registers, the specifics of their artistic use, and the ways in which they are combined with contemporary sound-production techniques. Various models of register-sonorous organization are traced through the works Encounters II by William Kraft, Five Studies for Tuba Alone by David Reck, Patterns III by James Fulkerson, Three Essays by William Penn, Incon-Sequenza by Matthias Bamert, Six Likes for Solo Tuba by Theodore Antoniou, and Three for Barton by Allan Blank. It has been established that register contrast in contemporary tuba music may be realized through sharp juxtaposition of extreme tessituras, gradual movement through a wide range, timbral transformation of a single pitch, transition from definite pitch to a noise spectrum, as well as through the interaction of instrumental, vocal, and resonant components. It is demonstrated that in contemporary tuba music, register acquires not only an expressive but also a structural and form-shaping function, participating in the differentiation of individual formal sections and in the formation of contrasting sonorous states. The results of the study show that the evolution of contemporary tuba writing is associated not so much with the mechanical expansion of range as with a change in the principles of its use. Low, middle, and high register zones acquire different acoustic, timbral, dynamic, and structural properties, while extended techniques further intensify their differentiation. The conclusions confirm that register contrast is an important compositional and expressive resource in contemporary music for tuba and one of the determining factors of its sonorous transformation.

Key words: *tuba, register contrast, sonorous transformation, contemporary music, extended techniques.*

Постановка проблеми. У другій половині XX – на початку XXI століття виконавство на тубі зазнало суттєвих змін, пов'язаних із розширенням її технічних, регістрових і тембрових можливостей. Інструмент, який у традиційній оркестровій практиці переважно виконував функцію басової опори, у сучасній академічній музиці дедалі частіше постає як самостійний сольний голос із широким спектром акустичних характеристик. Освоєння крайніх регістрів, активне використання глісандо, мультифоніки, альтернативних аплікатур, повітряних і шумових ефектів сприяли формуванню нового типу тубового звучання, у якому висотний параметр тісно взаємодіє з тембром і сонорністю.

Особливого значення в цьому процесі набуває регістровий контраст. У сучасній музиці він уже не зводиться лише до зіставлення низьких і високих звуків або до розширення загального діапазону інструмента. Різні регістрові зони туби характеризуються відмінною спектральною насиченістю, резонансністю, щільністю та ступенем тембрової напруги. Унаслідок цього переміщення між ними може виконувати не лише мелодичну, а й виразно сонорну функцію, змінюючи саму якість звукового образу.

У сольному репертуарі другої половини XX століття така тенденція особливо помітна. Композитори використовують широкі інтервальні стрибки, протиставлення крайніх теситур, педальні звуки нижнього регістру, екстремально високе звучання, глісандування через кілька октав і різні способи модифікації тембру. Внаслідок цього регістр стає одним із засобів формування драматургії твору, а його зміна нерідко супроводжується трансформацією спектральної структури, динамічної інтенсивності та характеру звуковидобування.

З регістровою диференціацією безпосередньо пов'язане й поширення розширених технік. Мультифоніка, фрулато, губні інфлексії, техніка напівнатиснутих клапанів, альтернативні аплікатури, повітряні шуми та перкусійні ефекти здатні по-різному реалізовуватися залежно від теситури. В одних випадках регістр визначає зручність і саму можливість виконання прийому, в інших – суттєво впливає на його тембровий результат. Отже, розширені техніки доцільно розглядати не ізольовано, а в системному зв'язку з регістровою організацією музичного матеріалу.

Попри значну роль регістрового чинника в сучасному репертуарі для туби, ця проблематика не завжди отримує окреме музикознавче осмислення. У спеціальній літературі значна увага приділяється історії інструмента, розширеним технікам, акустичним властивостям, педагогічним аспектам та виконавським труднощам. Водночас регістр як самостійний чинник сонорної трансформації, здатний впливати на темброву драматургію та формотворення, потребує більш цілісного розгляду. Саме це визначає актуальність дослідження.

Аналіз досліджень. Теоретичне підґрунтя для вивчення розширених технік духових інструментів становлять праці Д. Муєдінова (Муєдінов, 2017), Д. Гілла (Hill, 1983) та С. Демпстера (Dempster, 1994), у яких нетрадиційні способи звуковидобування розглядаються в історико-виконавському та практичному аспектах. Важливе значення має також дослідження Дж. Падовані та С. Ферраза (Padovani, Ferraz, 2011), де розширені техніки трактуються як історично змінна категорія.

Практичному освоєнню сучасних способів гри присвячені роботи А. Черрі (Cherry, 2009) і Р. Діка (Dick, 1989; Dick, 2008), у яких розширені техніки розглядаються як засіб розвитку тембрової гнучкості, слухового контролю та керування повітряним потоком.

Безпосередньо проблематику туби висвітлює Джан Марко Маєр де Акіно (Aquino, 2019), який систематизує основні розширені техніки, зокрема мультифоніку, фрулато, губну інфлексію, глісандо, бісбігліандо, повітряні та перкусійні ефекти. Історико-виконавський аспект розвитку сучасної туби представлено у праці Д. Перантоні (Perantoni, 1973).

Найбільш безпосередньо до проблеми регістру й тембру звертається Д. М. Рендолф (Randolph, 1977), який аналізує авангардний сольний репертуар для туби, розширений діапазон, мультифоніку, глісандо, альтернативні аплікатури та шумові ефекти. Акустичне обґрунтування тембрової диференціації регістрів міститься у праці Юрґена Меєра (Meyer, 2009), тоді як К. Стоун (Stone, 1980) розглядає способи нотної фіксації сучасних виконавських прийомів.

Отже, наявні дослідження створюють достатнє підґрунтя для вивчення сучасної тубової техніки, однак функція регістру як чинника сонорної трансформації та тембрової драматургії потребує окремого системного осмислення.

Мета статті – дослідити регістровий контраст як чинник сонорної трансформації в сучасній музиці для туби, визначити взаємозв'язок між регістровою організацією, тембровою характеристикою та розширеними способами звуковидобування, а також розкрити роль регістру у формуванні сонорної драматургії на прикладі сольного репертуару другої половини XX – початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу. У сучасній музиці для туби регістровий чинник дедалі частіше виходить за межі суто висотної характеристики й впливає на формування тембрової та сонорної організації твору. Якщо в традиційній оркестровій практиці туба передусім асоціювалася з басовою функцією та низьким регістром, то у сольному репертуарі XX–XXI століть її звуковий потенціал значно розширюється. Композитори використовують різні регістрові зони не тільки як засіб побудови мелодичної лінії, а й як спосіб зміни акустичної якості звучання. Подібні процеси є частиною ширшої тенденції до переосмислення технічних і художніх можливостей мідних духових інструментів у новітній музиці (Муєдінов, 2017).

Акустичне підґрунтя такого трактування пов'язане з неоднорідністю спектральної структури звучання в різних частинах діапазону. Зміна регістру супроводжується змінами у співвідношенні часткових тонів, спектральній насиченості та характері тембрового сприйняття. Відповідно, регістрове переміщення не є акустично нейтральним: воно потенційно передбачає зміну тембрового профілю, що створює передумови для використання регістру як сонорного ресурсу (Meyer, 2009).

Розширення виконавських можливостей туби безпосередньо пов'язане з пошуком нових способів звуковидобування. Поняття розширених технік охоплює прийоми, що виходять за межі усталених норм традиційного інструментального виконавства. Водночас ця категорія є історично мінливою: техніка, яка на певному етапі сприймається як нетрадиційна, згодом може інтегруватися у професійний виконавський словник. Тому сучасні прийоми гри доцільно розглядати не як ізольований набір авангардних ефектів, а як результат тривалого процесу розширення акустичних і художньо-виражальних ресурсів інструментів (Padovani, Ferraz, 2011).

Важливою передумовою цього процесу стало технічне вдосконалення мідних духових у XIX столітті. Розвиток клапанного механізму, модифікація конструкції трубки та розширення доступного діапазону суттєво збільшили технічну мобільність виконавця. У XX столітті цей процес продовжився вже на рівні пошуку нетрадиційного тембру, нових типів артикуляції, глісандування, шумових та інших ефектів, характерних для сучасної практики мідних духових (Dempster, 1994).

Ранні прояви нетрадиційного звуковидобування можна простежити задовго до формування авангардної естетики XX століття. Показовим прикладом є Concertino («Концертіно») Карла Марії фон Вебера для валторни з оркестром op. 45, у якому передбачається одночасне використання інструментального звуку й голосу виконавця. За принципом утворення такий ефект наближається до сучасної мультифоніки. Важливу роль у подальшому розширенні тембрової палітри мідних духових відіграла й джазова практика першої половини XX століття, де активно використовувалися глісандо, губні трелі, вібраційні, шумові та інші темброві ефекти. Частина цих засобів згодом була інтегрована в академічне композиторське письмо (Aquino, 2019: 178–179).

Для туби ці процеси мали особливе значення, оскільки трансформували саме уявлення про її функціональну природу. Із носія басової опори

вона поступово перетворилася на самодостатній сольний інструмент із широким регістровим діапазоном і значним потенціалом тембрової модифікації. Уже в другій половині XX століття модернізація тубового виконавства була пов'язана з розширенням його технічних ресурсів та освоєнням нових способів використання інструмента (Perantoni, 1973).

Серед основних засобів модифікації звучання туби важливе місце посідають прийоми, пов'язані з голосом, амбушуром, клапанним механізмом, язиком, повітряним потоком, перкусійним використанням інструмента та сурдинами. Схожі процеси розширення виконавського словника простежуються й у практиці інших духових інструментів. Зокрема, систематизація нетрадиційних прийомів у сучасному трубному виконавстві демонструє їх поступовий перехід від спеціальних ефектів до повноцінних художньо-виражальних засобів (Cherry, 009).

Однією з найбільш показових технік є мультифоніка (multiphonics) – одночасне звучання інструментального тону та голосу виконавця. Вона принципово модифікує монофонічну природу туби й утворює багатокомпонентну звукову структуру. Особливе значення має співвідношення регістрів: низький інструментальний тон може поєднуватися з вищим вокальним компонентом, унаслідок чого висотна дистанція стає водночас тембровою. Регістрове розшарування таким чином безпосередньо бере участь у формуванні сонорної якості звучання (Randolph, 1977).

Практика мультифоніки показує, що розширені техніки важливі не тільки як композиційні ефекти, а й як засоби розвитку виконавського контролю. Поєднання голосу й інструментального тону вимагає диференційованого керування амбушуром, повітряним потоком, інтонацією та спектральним забарвленням. Подібний принцип використання розширених технік як засобу розвитку тембрової гнучкості представлений і в методичних працях, присвячених сучасному духовому виконавству (Dick, 2008).

Інший тип сонорної трансформації утворюють фрулато (flutter tongue), губна інфлексія (lip bend) і техніка напівнатиснутих клапанів (half-valve). Фрулато додає до основного тону виразний шумовий складник, тоді як губна інфлексія послаблює стабільність фіксованої висоти через кероване відхилення за допомогою амбушура. Неповне натискання клапана одночасно змінює інтонаційні та темброві властивості звуку. У різних регістрах ці прийоми можуть давати відмінний акустичний результат, що посилює взаємозалежність теситури та способу звуковидобування (Hill, 1983).

Особливе місце посідає перехід від визначеної висоти до шумової сонорності. Повітряні звуки, продування інструмента без повноцінної вібрації губ, удари по клапанах, мундштуку чи корпусу розширюють музичний матеріал за межі традиційно інтонованого тону. У такому випадку поняття регістру може трактуватися ширше – не лише як положення конкретної ноти, а як належність звучання до певної частотної зони. Аналогічні принципи роботи з повітряним потоком, шумом і зміною традиційного тембру широко представлені в системі сучасних технік духових інструментів (Dick, 1989).

Поширення нетрадиційних способів гри закономірно спричинило розвиток засобів їх нотної фіксації. Традиційна нотація доповнюється спеціальними символами, графічними моделями й словесними інструкціями, необхідними для позначення мультифоніки, різних видів глісандо, альтернативних аплікатур, шумових ефектів і способів тембрової модифікації. Отже, трансформація виконавської практики супроводжується відповідною трансформацією системи музичного запису (Stone, 1980).

Особливо важливий матеріал для розуміння регістрово-сонорних процесів містить дослідження Девіда Марка Рендолфа. На клапанній тубі глісандо може реалізовуватися як клапанне (valved glissando), із напівнатиснутими клапанами (half-valve glissando) або як губне чи гармонічне (lip glissando / harmonic glissando). Різні способи виконання впливають не тільки на характер висотного переходу, а й на його темброву якість. При гармонічному глісандо зі збільшенням номера часткових тонів натурального звукоряду відстань між ними скорочується, завдяки чому рух у верхньому регістрі стає щільнішим. У цьому випадку глісандо може трактуватися як процес послідовної трансформації акустичного профілю звучання (Randolph, 1977).

Яскравим прикладом є Five Studies for Tuba Alone («П'ять етюдів для туби соло») Девіда Река. У п'ятій частині Blues («Блюз») масштабне губне глісандо охоплює майже три октави та поєднується з високою динамічною інтенсивністю. Значна протяжність руху перетворює окремий виконавський прийом на розгорнутий сонорний процес: проходження крізь діапазон супроводжується зміною щільності, яскравості та спектральної напруги. Отже, регістровий контраст тут реалізується не як формальна відстань між крайніми нотами, а як послідовність різних акустичних станів інструмента (Randolph, 1977).

Ще виразніше структурна роль регістру виявляється в Encounters II («Зустрічі II») Вільяма Крафта. Широкі глісандо охоплюють дві й більше октави, а верхня теситура особливо активно використовується у швидких і динамічно напружених фрагмен-

тах. Центральний мультифонічний розділ характеризується широким регістровим охопленням, Furioso («Фуріозо», «бурхливо», «несамовито») тяжіє до екстремально високої теситури, тоді як фінальна частина повертає звучання до низької регістрової опори. Таким чином, регістрові зони стають маркерами структурних етапів композиції й формують її сонорну драматургію (Randolph, 1977).

Інший принцип представлений у Patterns III for Solo Tuba («Патерни III для туби соло») Джеймса Фулкерсона. Тут одна звуковисотна опора може змінювати свій акустичний профіль через формантні модифікації, альтернативні аплікатури, вокалізацію та фрулато. Основна висота залишається відносно стабільною, тоді як її тембровий образ трансформується. Розвиток переноситься з мелодичного рівня на спектральний, демонструючи, що сонорна зміна може відбуватися навіть без регістрового переміщення (Randolph, 1977).

Подібне роз'єднання висотного й тембрового параметрів спостерігається у Three Essays («Три есе») Вільяма Пенна. Модифікація конструкції туби шляхом вилучення крони третього клапана дозволяє отримувати різні темброві реалізації тієї самої висоти. Ще ширший тип взаємодії виникає в Incon-Sequenza («Інкон-Секвенца») Маттіаса Бамерта, де звучання туби збуджує симпатичні коливання ударних інструментів. У першому випадку трансформація відбувається всередині самого інструментального тембру, у другому – сонорний комплекс виникає внаслідок взаємодії кількох резонансних систем (Randolph, 1977).

Різні способи функціонування широкого діапазону демонструють Six Likes for Solo Tuba («Шість подоб для туби соло») Теодора Антоніу та Three for Barton («Три для Бартона») Аллана Бланка. У четвертій частині Six Likes, Like a Cackling («Ніби ґелґотіння»), високий регістр, швидкий темп і глісандування утворюють єдиний експресивно-сонорний комплекс. Натомість у Three for Barton, попри широкий загальний діапазон, значна частина матеріалу зосереджується в центральній теситурі. Таке зіставлення демонструє, що широкий діапазон і регістровий контраст не є тотожними поняттями: визначальним стає функціональний розподіл матеріалу між різними теситурними зонами (Randolph, 1977).

Отже, сучасна музика для туби демонструє кілька основних моделей регістрово-сонорної організації: різке протиставлення крайніх регістрів, поступове проходження крізь широкий діапазон, темброву трансформацію при збереженні однієї висоти, перехід від визначеного тону до шумової сонорності та взаємодію інструментального звучання з голосом або зовнішнім резонатором. У кожному випадку регістр функціонує у взаємозв'язку з динамікою, артикуляцією, способом звуковидобування та спектральними характеристиками.

Таким чином, еволюція сучасного тубового письма пов'язана не стільки з механічним збільшенням доступного діапазону, скільки зі зміною логіки його використання. Нижня, середня та верхня теситури набувають різних тембрових, динамічних і структурних функцій, а розширені техніки поглиблюють їхню диференціацію. Регістровий контраст унаслідок цього перетворюється з висотного параметра на повноцінний композиційно-виражальний ресурс, здатний організовувати різні ступені щільності, резонансності, яскравості, шумовості та спектральної напруги.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що регістровий контраст у сучасній музиці для туби виходить за межі традиційного зіставлення низької, середньої та високої теситур. У творах другої половини XX – початку XXI століття регістр набуває темброво-сонорної та структурної функції, впливаючи на акустичну якість звуку, спектральну насиченість, динамічну напругу та організацію музичного матеріалу. Різні регістрові зони мають неоднаковий тембровий потенціал: нижній регістр тяжіє до масивності й резонансної глибини, середній – до більшої стабільності, а верхній – до яскравості, експресивності та загостреної тембрової напруги.

Важливим чинником посилення регістрово-сонорної диференціації є розширені техніки – мультифоніка, фрулато, губні інфлексії, глісандо, напівнатиснуті клапани, альтернативні аплікатури, повітряні та шумові ефекти. Їх використання змінює співвідношення висоти й тембру та дозволяє формувати різні акустичні стани інструмента. Аналіз Five Studies for Tuba Alone («П'ять етюдів для туби соло») Девіда Река та Encounters II («Зустрічі II») Вільяма Крафта засвідчує, що регістрові переміщення можуть набувати самостійного сонорного й формотворчого значення, беручи участь у побудові драматургії твору.

Таким чином, регістровий контраст у сучасній музиці для туби доцільно трактувати як багаторівневий композиційно-виражальний чинник, що поєднує висотну, темброву, акустичну та структурну складові. Його значення полягає не стільки в механічному розширенні діапазону інструмента, скільки у формуванні та зіставленні різних станів звукової матерії. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням залежності сонорних трансформацій від регістру, динаміки та конкретних способів звуковидобування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Муєдінов Д. М. Нетрадиційні виконавські прийоми на трубі в контексті історико-художнього розвитку : дис. ... канд. мистецтвознавства / Харківський національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2017.
2. Aquino G. M. M. de. Concepções didáticas sobre as técnicas expandidas e sua aplicação no repertório de tuba. Música, Filosofia e Educação / org. Solange Aparecida de Souza Monteiro. Ponta Grossa : Atena Editora, 2019. Cap. 18. P. 174–182. DOI: 10.22533/at.ed.04619050218 (дата звернення: 20.07.2026).
3. Cherry A. K. Extended Techniques in Trumpet Performance and Pedagogy. Cincinnati, 2009. 321 p.
4. Dempster S. The Modern Trombone: A Definition of Its Idioms. Athens, Ohio : Accura Music Inc., 1994.
5. Dick R. The Other Flute: A Performance Manual of Contemporary Techniques. 2nd ed. Lauren Keiser Music Publishing, 1989. 144 p.
6. Dick R. Tone Development Through Extended Techniques. Lauren Keiser Music Publishing, 2008. 60 p.
7. Hill D. Extended Techniques for the Horn: A Practical Handbook for Students, Performers and Composers. Miami : Warner Bros. Publications, 1983.
8. Meyer J. Acoustics and the Performance of Music: Manual for Acousticians, Audio Engineers, Musicians, Architects and Musical Instruments Makers. 5th ed. Translated by Uwe Hansen. New York : Springer Science+Business Media, 2009. URL: https://www-fourier.ujf-grenoble.fr/~faure/enseignement/musique/documents/chapter_3_production_of_musical_sounds/2009_Meyer%20-%20Acoustics%20and%20the%20Performance%20of%20Music_%20Manual%20for%20Acousticians%2C%20Audio%20Engineers%2C%20Musicians%2C%20Architects%20and%20Musical%20Instrument%20Makers%20-.pdf (дата звернення: 14.07.2026).
9. Padovani J. H., Ferraz S. Proto-história, evolução e situação atual das técnicas estendidas na criação musical e na performance. Música Hodie. 2011. Vol. 11, № 2. P. 11–35.
10. Perantoni D. Contemporary Systems and Trends for the Tuba. The Instrumentalist. Northbrook, IL, 1973. P. 24–27.
11. Randolph D. M. New Techniques in the Avant-Garde Repertoire for Solo Tuba : D.M.A. dissertation / Eastman School of Music, University of Rochester. Rochester, New York, 1977.
12. Stone K. Music Notation in the Twentieth Century. New York : W. W. Norton and Company, 1980. 357 p.

REFERENCES

1. Muiedinov D. M. (2017). Netradytsiini vykonavski pryiomy na trubi v konteksti istoryko-khudozhnoho rozvytku [Non-Traditional Performance Techniques on the Trumpet in the Context of Historical and Artistic Development]. Candidate of Art Studies dissertation. Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotliarevskyi, Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Aquino G. M. M. de. (2019). Concepções didáticas sobre as técnicas expandidas e sua aplicação no repertório de tuba [Didactic Concepts on the Expanded Techniques and Their Application in the Repertoire of Tuba]. In S. A. de S. Monteiro (Ed.), Música, Filosofia e Educação. Ponta Grossa: Atena Editora, Chapter 18, 174–182. DOI: 10.22533/at.ed.04619050218. [in Portuguese].
3. Cherry A. K. (2009). Extended Techniques in Trumpet Performance and Pedagogy. Cincinnati, 321 p.
4. Dempster S. (1994). The Modern Trombone: A Definition of Its Idioms. Athens, Ohio: Accura Music Inc.
5. Dick R. (1989). The Other Flute: A Performance Manual of Contemporary Techniques. 2nd ed. Lauren Keiser Music Publishing, 144 p.
6. Dick R. (2008). Tone Development Through Extended Techniques. Lauren Keiser Music Publishing, 60 p.
7. Hill D. (1983). Extended Techniques for the Horn: A Practical Handbook for Students, Performers and Composers. Miami: Warner Bros. Publications.
8. Meyer J. (2009). Acoustics and the Performance of Music: Manual for Acousticians, Audio Engineers, Musicians, Architects and Musical Instruments Makers. 5th ed. Translated by Uwe Hansen. New York: Springer Science+Business Media. URL: https://www-fourier.ujf-grenoble.fr/~faure/enseignement/musique/documents/chapter_3_production_of_musical_sounds/2009_Meyer%20-%20Acoustics%20and%20the%20Performance%20of%20Music_%20Manual%20for%20Acousticians%2C%20Audio%20Engineers%2C%20Musicians%2C%20Architects%20and%20Musical%20Instrument%20Makers%20-.pdf
9. Padovani J. H., Ferraz S. (2011). Proto-história, evolução e situação atual das técnicas estendidas na criação musical e na performance [Proto-History, Evolution and Current Situation of Extended Techniques in Musical Creation and Performance]. Música Hodie, 11(2), 11–35. [in Portuguese].
10. Perantoni D. (1973). Contemporary Systems and Trends for the Tuba. The Instrumentalist. Northbrook, IL, 24–27.
11. Randolph D. M. (1977). New Techniques in the Avant-Garde Repertoire for Solo Tuba. D.M.A. Dissertation. Eastman School of Music, University of Rochester, Rochester, New York.
12. Stone K. (1980). Music Notation in the Twentieth Century. New York: W. W. Norton and Company, 357 p.

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.111'42
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-28

Ірина АРХІПОВА,
orcid.org/0000-0001-5536-2779
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»
(Дніпро, Україна) nahemaa@ukr.net

ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ЯК КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ ФРЕЙМУВАННЯ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

У статті здійснено лінгвокогнітивний аналіз прецедентних феноменів у сучасному англомовному медіадискурсі. Актуальність дослідження зумовлена посиленням ролі медіакомунікації у формуванні суспільних уявлень та інтерпретацій соціальної реальності, а також необхідністю комплексного вивчення мовних механізмів когнітивного впливу на адресата. Особливу увагу приділено аналізу прецедентних феноменів як культурно зумовлених мовних одиниць, що апелюють до колективної пам'яті мовної спільноти та спільного фонового знання.

Метою дослідження є виявлення когнітивних механізмів актуалізації прецедентних феноменів у сучасному англомовному медіадискурсі та з'ясування їх ролі у процесах фреймування, оцінювання й інтерпретації соціальної реальності. Методологічну основу роботи становить лінгвокогнітивний підхід, у межах якого мова розглядається як інструмент концептуалізації знань та формування інтерпретаційних моделей реальності. У дослідженні використано методи когнітивно-дискурсивного аналізу, контекстуальної інтерпретації та елементи якісного корпусного аналізу.

Матеріалом дослідження слугували тексти сучасних англомовних засобів масової інформації, зокрема аналітичні та інформаційні статті провідних міжнародних онлайн-видань. Результати дослідження засвідчують, що прецедентні феномени виконують функцію когнітивних тригерів, які активують культурну пам'ять та сприяють формуванню інтерпретаційних рамок медіаповідомлень. Встановлено, що прецедентні імена, вислови, тексти та ситуації активно використовуються для імпліцитної передачі оцінних значень, емоційного впливу та переконування адресата. Їх актуалізація забезпечує швидке залучення спільного фонового знання аудиторії та сприяє формуванню певних моделей інтерпретації подій. Доведено, що прецедентні феномени виступають важливим інструментом когнітивного структурування інформації та формування смислів у сучасному медіадискурсі.

Ключові слова: *прецедентні феномени, лінгвокогнітивний підхід, медіадискурс, культурна пам'ять, фреймування, оцінність, переконувальність.*

Iryna ARKHIPOVA,
orcid.org/0000-0001-5536-2779
PhD of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology and Translatio
Donbas State Pedagogical University
(Dnipro, Ukraine) nahemaa@ukr.net

PRECEDENT PHENOMENA AS COGNITIVE FRAMING MECHANISMS IN ENGLISH-LANGUAGE MEDIA DISCOURSE

The article presents a linguo-cognitive analysis of precedent phenomena in contemporary English-language media discourse. The relevance of the study is determined by the growing role of media communication in shaping public perceptions and interpretations of social reality, as well as by the need for a comprehensive examination of linguistic mechanisms of cognitive influence on the audience. Particular attention is paid to the analysis of precedent phenomena as culturally conditioned linguistic units that appeal to the collective memory of a linguistic community and shared background knowledge.

The aim of the research is to identify the cognitive mechanisms of the actualization of precedent phenomena in contemporary English-language media discourse and to clarify their role in the processes of framing, evaluation, and interpretation of social reality. The methodological framework of the study is based on the linguo-cognitive approach, within which language is viewed as a tool for the conceptualization of knowledge and the formation of interpretative

models of reality. The research employs methods of cognitive-discursive analysis, contextual interpretation, and elements of qualitative corpus analysis.

The research material consists of texts from contemporary English-language mass media, including analytical and informational articles from leading international online news outlets. The results of the study demonstrate that precedent phenomena function as cognitive triggers that activate cultural memory and contribute to the formation of interpretative frames in media messages. It has been established that precedent names, precedent expressions, precedent texts, and precedent situations are actively used for the implicit transmission of evaluative meanings, emotional influence, and persuasion of the audience. Their actualization ensures the rapid activation of shared background knowledge and contributes to the formation of specific models for interpreting events. It is proved that precedent phenomena serve as an important instrument of cognitive structuring of information and meaning construction in contemporary media discourse.

Key words: *precedent phenomena, linguo-cognitive approach, media discourse, cultural memory, framing, evaluation, persuasion.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістичних досліджень характеризується посиленням інтересу до когнітивної парадигми, у межах якої мова розглядається не лише як засіб комунікації, а й як інструмент концептуалізації знань, структурування досвіду та інтерпретації соціальної реальності. У цьому контексті особливої ваги набувають дослідження мовних механізмів впливу на свідомість адресата, що реалізуються в різних типах дискурсу, зокрема в медіадискурсі. Саме мас-медійний простір сьогодні є одним із провідних каналів формування суспільних уявлень, оцінок і моделей інтерпретації подій, що відбуваються у світі.

Аналіз досліджень. Медіадискурс функціонує як складне когнітивно-комунікативне середовище, у межах якого відбувається не лише передавання інформації, а й активне конструювання смислів (Fairclough, 1995: 12). Журналістські тексти не є нейтральним відображенням реальності: вони формують певні інтерпретаційні рамки, задають напрями осмислення подій та впливають на емоційно-оцінне ставлення адресата (van Dijk, 1988: 3)**.** У зв'язку з цим особливої актуальності набуває аналіз тих мовних засобів, які забезпечують ефективність когнітивного впливу в медіакомунікації.

Одним із таких засобів є прецедентні феномени – культурно зумовлені мовні одиниці, що апелюють до колективної пам'яті мовної спільноти та спільного фонового знання адресата. До прецедентних феноменів традиційно зараховують прецедентні імена, вислови, тексти та ситуації, які мають високу ступінь впізнаваності та асоціюються з певними культурними, історичними або літературними контекстами. Їх актуалізація в мовленні передбачає залучення вже наявних у свідомості реципієнта знань і оцінок, що значно спрощує процес інтерпретації повідомлення.

У лінгвокогнітивному вимірі прецедентні феномени розглядаються як ментальні конструкції, що зберігаються в когнітивному просторі мовної спільноти та активуються в процесі комунікації. Вони функціонують як своєрідні «когнітивні тригери», здатні запускати цілі комплекси асоціацій, образів і концептів (Lakoff, 1987: 68). Саме ця властивість зумовлює їх широке використання в медіадискурсі, де важливим є не лише інформування, а й формування певного бачення подій.

Особливої уваги в цьому аспекті заслуговує когнітивний механізм фреймування, який полягає у відборі, структуруванні та інтерпретації інформації через призму певних концептуальних схем. Прецедентні феномени відіграють ключову роль у процесах фреймування, оскільки дозволяють журналістам апелювати до вже усталених у свідомості адресата моделей розуміння реальності. Використання культурно значущих алюзій, цитат або імен сприяє формуванню конкретного інтерпретаційного поля, у межах якого подія сприймається як позитивна, негативна або нейтральна.

Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного аналізу прецедентних феноменів у сучасному англомовному медіадискурсі саме з позицій лінгвокогнітивного підходу. Незважаючи на наявність значної кількості праць, присвячених проблемам інтертекстуальності, культурної пам'яті та дискурсивного аналізу, питання когнітивного потенціалу прецедентних феноменів у процесах фреймування та оцінювання в медійному просторі потребують подальшого осмислення.

Метою статті є виявлення когнітивних механізмів актуалізації прецедентних феноменів у сучасному англомовному медіадискурсі та з'ясування їх ролі у процесах фреймування, оцінювання й інтерпретації соціальної реальності.

Методологічну основу дослідження становить лінгвокогнітивний підхід, що дає змогу розглядати прецедентні феномени як елементи когнітивної системи, пов'язані з процесами концептуалізації, оцінювання та фреймування інформації в медіадискурсі.

Матеріалом дослідження слугували тексти сучасних англомовних засобів масової інфор-

мації *The Guardian*, *BBC News*, *CNN*, *Reuters*, *Al Jazeera English,* зокрема аналітичні та інформаційні статті провідних онлайн-видань, опублікованої протягом 2023–2025 рр. Корпус дослідження формувався шляхом цілеспрямованого відбору медіатекстів, у яких зафіксовано використання прецедентних імен, висловів, алюзій та інтертекстуальних посилань.

Виклад основного матеріалу. У межах лінгвокогнітивної парадигми прецедентні феномени розглядаються як когнітивно зумовлені одиниці, що пов'язують мовну форму з колективною культурною пам'яттю та репрезентують усталені концепти, сценарії й фрейми. Вони входять до структури ментального лексикону та зберігають узагальнену інформацію про соціально значущі події, культурні тексти, літературні образи й історичні постаті. Їх актуалізація апелює до спільного культурного досвіду адресанта й адресата, забезпечує швидке залучення складних смислових структур без розгорнутих пояснень та активує механізми фреймування, у межах яких нова інформація інтерпретується крізь призму наявних когнітивних структур.

У лінгвокогнітивному вимірі прецедентні феномени виконують функцію концептуальної компресії та когнітивної економії, оскільки здатні в стислому вигляді репрезентувати складні оцінні й інтерпретаційні моделі. Актуалізація конкретного прецедентного феномена спричиняє активізацію відповідного фрейму, який визначає набір очікувань, оцінок і можливих інтерпретацій описуваної події (Hart, 2014: 41).

Водночас інтерпретація прецедентних феноменів не є повністю однозначною, оскільки поєднує колективний і індивідуальний виміри когнітивного досвіду. Хоча такі одиниці ґрунтуються на спільних культурних знаннях, конкретний інтерпретаційний ефект може варіюватися залежно від соціокультурної компетентності адресата.

Отже, у межах лінгвокогнітивної парадигми прецедентні феномени постають як багатовимірні одиниці, що поєднують мовний, когнітивний і культурний аспекти та відіграють ключову роль у процесах формування смислу в сучасному медіадискурсі.

Типологія прецедентних феноменів у сучасному англомовному медіадискурсі. У сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях прецедентні феномени розглядаються як неоднорідна група мовних і мовленнєвих одиниць, що відрізняються за походженням, структурою та функціональним навантаженням. У межах медіадискурсу традиційно виокремлюють прецедентні імена, вислови, тексти та ситуації, кожен із яких має специфічний когнітивний і прагматичний потенціал.

Прецедентні імена репрезентують культурно значущих постатей, персонажів та історичних діячів і функціонують як маркери цілісних концептуальних комплексів. У медіадискурсі вони забезпечують швидку характеристику осіб або подій шляхом актуалізації пов'язаних із ними оцінних, емоційних та асоціативних характеристик.

Прецедентні вислови охоплюють крилаті фрази, афоризми, цитати, біблійні та міфологічні висловлення. Їх актуалізація інтенсифікує смисл повідомлення, активує пов'язані з ними концепти й сценарії та посилює його емоційно-оцінний і аргументативний потенціал.

Прецедентні тексти представлені алюзіями та непрямими посиланнями на відомі літературні, історичні чи медійні джерела. Вони забезпечують міжтекстовий зв'язок і дають змогу осмислювати нове повідомлення через зіставлення з відомими культурними зразками, розширюючи його інтерпретаційні можливості.

Прецедентні ситуації апелюють до символічно значущих подій і типових сценаріїв, що зберігаються в колективній культурній пам'яті. В англомовному медіадискурсі їх актуалізація дає змогу концептуалізувати соціально-політичні та економічні процеси, імпліцитно оцінюючи їх через співвіднесення з відомим зразком або попереднім досвідом.

У межах лінгвокогнітивного аналізу доцільно також розглядати типологію прецедентних феноменів з урахуванням їх функціонального призначення. Зокрема, можна виокремити феномени, що виконують фреймувальну, емотивну, оцінну та переконувальну функції. Такий підхід дозволяє простежити, як різні типи прецедентних феноменів взаємодіють з когнітивними механізмами сприйняття та інтерпретації інформації.

Фреймувальні прецедентні феномени задають інтерпретаційну рамку для сприйняття подій, спрямовуючи увагу адресата на певні аспекти повідомлення. Емотивні феномени активують емоційний досвід і сприяють формуванню емоційної реакції на подію. Оцінні прецедентні феномени імпліцитно передають ставлення автора до описуваного явища, тоді як переконувальні феномени підсилюють аргументативну структуру медіатексту.

Таким чином, типологія прецедентних феноменів у сучасному англомовному медіадискурсі є багатовимірною і включає як структурні, так і функціональні критерії класифікації. Її застосування в межах лінгвокогнітивної парадигми

дозволяє глибше осмислити роль прецедентних феноменів у процесах концептуалізації, інтерпретації та оцінювання соціальної реальності, що репрезентується в медійному просторі.

Когнітивні механізми фреймування через прецедентні феномени в медіадискурсі. У сучасних когнітивно орієнтованих дослідженнях медіадискурсу особлива увага приділяється механізмам фреймування як способам структурування та інтерпретації інформації. Фреймування розглядається як процес відбору, акцентування та організації смислів, у межах якого мовні засоби спрямовують сприйняття адресата та формують певну інтерпретаційну модель події або явища. Прецедентні феномени в цьому процесі відіграють роль потужних когнітивних інструментів, здатних активувати складні фреймові структури в стислій і культурно насиченій формі.

З когнітивної точки зору фрейм постає як структура знань, що включає типові ролі, сценарії, оцінки та очікування, пов'язані з певною ситуацією (Fillmore, 1976: 23). Актуалізація прецедентного феномена в медіатексті автоматично запускає відповідний фрейм, оскільки така одиниця вже містить закріплений у колективній пам'яті набір асоціацій. У результаті адресат інтерпретує нову інформацію не ізольовано, а в межах знайомої когнітивної схеми.

Одним із ключових когнітивних механізмів фреймування є механізм аналогії. Використання прецедентних феноменів у медіадискурсі ґрунтується на зіставленні нової події з відомою культурною або історичною моделлю. Завдяки цьому складні або неоднозначні явища отримують зрозумілу інтерпретацію через апеляцію до вже наявного досвіду. Аналогійне фреймування дозволяє не лише пояснити подію, а й задати певний вектор її оцінювання (Fowler, 1991).

Цей механізм простежується в проаналізованих англомовних медіатекстах, зокрема в апеляції до історичних подій як аргументативного ресурсу. Так, алюзія на Cold War у матеріалах про сучасні геополітичні конфлікти формує інтерпретаційну модель, у межах якої поточні події осмислюються як повторення відомого сценарію протистояння. Такий прийом спрощує інтерпретацію складних процесів і водночас посилює переконувальний вплив через апеляцію до історичного досвіду.

Іншим важливим механізмом є селективна актуалізація ознак. Прецедентний феномен рідко відтворюється в усій повноті свого змісту; натомість активуються лише ті характеристики, які є релевантними для поточного комунікативного завдання. У медіадискурсі адресант відбирає ті аспекти прецедентного образу, які підсилюють потрібний смисловий акцент і визначають доступні адресатові інтерпретаційні можливості.

Особливу роль у процесах фреймування відіграє оцінний компонент прецедентних феноменів. Більшість із них мають усталену аксіологічну маркованість, що формується історично та підтримується культурною традицією. У медіадискурсі актуалізація такого феномена дозволяє імпліцитно передати оцінку без прямого вербалізування авторської позиції. У когнітивному плані це сприяє формуванню ефекту «природної» інтерпретації, оскільки оцінка сприймається як частина загальновідомого знання.

Крім того, прецедентні феномени виконують функцію когнітивної економії, що є надзвичайно важливою в умовах сучасного медіапростору. Вони дозволяють у мінімальному мовному обсязі передати складні концептуальні структури, поєднуючи інформативність із експресивністю. Такий механізм сприяє швидкому фреймуванню події та зменшує когнітивні зусилля адресата під час сприйняття повідомлення.

У межах медіадискурсу фреймування через прецедентні феномени часто поєднується з маніпулятивним потенціалом мовлення. Завдяки високому ступеню культурної легітимності прецедентні феномени можуть маскувати ідеологічні або оціночні установки під виглядом нейтральних культурних відсилань. Це зумовлює необхідність їх критичного аналізу з позицій лінгвокогнітивної теорії, яка дозволяє виявити приховані механізми впливу на свідомість адресата.

Важливим аспектом є також динамічність когнітивних фреймів. Значення та інтерпретаційний потенціал прецедентних феноменів не є статичними; вони можуть змінюватися під впливом соціальних, політичних та культурних трансформацій. У сучасному англомовному медіадискурсі спостерігається тенденція до переосмислення традиційних прецедентних образів, що призводить до модифікації відповідних фреймів та появи нових інтерпретаційних моделей.

Водночас когнітивне фреймування в медіадискурсі реалізується не лише через власне прецедентні феномени (історичні, літературні та міфологічні алюзії), а й через їхню тісну взаємодію з іншими мовними засобами, зокрема метафоричними, категоріальними та процедурними моделями. У сучасних медіатекстах часто межа між прецедентною алюзією та усталеним метафоричним штампом стає проникною: прецедентні ментальні схеми формують когнітивне підґрунтя, на якому активуються ширші дискурсивні фрейми.

Аналіз таких когнітивних кластерів дозволяє простежити загальний механізм концептуального структурування медійної інформації та уточнити специфіку прецедентності на тлі інших інструментів когнітивного впливу.

Один з помітних когнітивних кластерів фреймування в аналізованому корпусі текстів використовує стратегічні та просторові метафоричні схеми, які функціонують як дискурсивні прецеденти для концептуалізації міжнародних відносин. Вислови, такі як *«bear hug strategy»*, *«geopolitical terrain»* і *«petrostates»*, ілюструють, як медійний дискурс фреймує зовнішню політику та глобальні динаміки влади через впізнавані когнітивні моделі.

Вислів *«bear hug strategy»* функціонує як усталений дискурсивний прецедент, що фреймує дипломатичний чи економічний тиск як обчислену тактику, спрямовану на обмеження дій опонента через публічне зближення та уявне партнерство, а не через відкрите протистояння. Проілюструємо це прикладом з аналітичного матеріалу видання The Guardian: *«Analysts argue that Beijing is shifting from economic retaliation to a «bear hug strategy» designed to entangle neighboring economies so tightly that compliance becomes their only viable option»* (The Guardian, 2024). Когнітивно це активує прецедентну схему контрольованої домінантності, що дозволяє читачам інтерпретувати політичні кроки як навмисні стратегічні маневри, а не спонтанні реакції. Подібно до цього, метафора *«geopolitical terrain»* проєктує міжнародні відносини на просторову картину, заохочуючи читачів уявляти глобальну політику як фізичне поле, де актори рухаються, позиціонують себе та стикаються з перешкодами: *«Navigating the shifting geopolitical terrain requires diplomatic agility that few Western leaders currently possess»* (CNN, 2023). Це просторове фреймування перетворює абстрактні відносини влади на навігаційну ментальну карту.

Термін *«petrostates»* демонструє когнітивний фреймінг через категоризацію. Об'єднуючи різні країни під єдиним прецедентним ярликом, медіатексти підкреслюють їхню спільну структурну характеристику – тотальну залежність від доходів від викопного палива, одночасно нівелюючи внутрішні політичні, культурні чи регіональні відмінності. Так, у публікації *Reuters* зазначається: *«The upcoming climate summit faces fierce resistance from powerful petrostates intent on shielding their oil revenues from international regulation»* (Reuters, 2024). Як категоріальне позначення, цей вираз спрощує глобальну складність, дозволяючи читачам сприймати міжнародних акторів як членів впізнаваної категорії з передбачуваними інтересами та обмеженнями. Разом ці одиниці демонструють, як стратегічний фреймінг організовує інтерпретацію через знайомі моделі конкуренції, простору та класифікації.

Інший важливий когнітивний кластер фреймування працює через економічно-системні схеми, які подають ринки та політичні результати як вимірювані, взаємопов'язані процеси. Вислови, такі як *«consumer confidence»* і *«clean energy boom»*, яскраво ілюструють цю тенденцію.

Вислів *«consumer confidence»* фреймує економічні умови через призму колективного емоційного настрою, перетворюючи розпорошену поведінку індивідів на єдиний аналітичний індикатор: *«Central banks watch these figures closely, as falling consumer confidence often signals a deeper structural recession long before hard data arrives»* (BBC News, 2023). Цей феномен дозволяє журналістам пояснювати економічні тенденції, посилаючись на абстрактний, але широко визнаний показник, що знижує складні макроекономічні динаміки до когнітивно керованої змінної. Подібно до цього, метафора *«clean energy boom»* фреймує розробки в енергетичній політиці та технологіях як фазу швидкого розширення та унікальних можливостей: *«Subsidies have triggered a clean energy boom across the continent, fundamentally altering the industrial landscape»* (The Guardian, 2024). Когнітивно концепція *«boom»* активує очікування зростання, імпульсу та незворотних структурних змін. Обидва приклади показують, як економічні прецеденти організовують розуміння, вбудовуючи нову інформацію в усталені системні моделі.

Медійний дискурс також активно використовує процедурне фреймування, яке концептуалізує державне управління та переговори як структуровані, інкрементальні процеси. Вислови, такі як *«pause and scale back tariffs»* і *«hammer out a trade agreement»*, демонструють, як прецедентні феномени фреймують ухвалення політичних рішень як послідовність обдуманих дій.

Зокрема, вислів *«hammer out a trade agreement»* фреймує переговори як тяжкий, але цілеспрямований процес, викликаючи ремісничу метафору формування результатів через тривалі зусилля: *«Delegates will gather in Geneva to hammer out a trade agreement that has been stalled for over a decade»* (Al Jazeera English, 2025). Ці процедурні фрейми відіграють важливу когнітивну роль, контрастуючи з уявленнями про хаос або непередбачуваність. Підкреслюючи процесуальність, вони дозволяють аудиторії зрозуміти складні дипломатичні та економічні взаємодії як такі, що керуються чіткими правилами, етапами та намірами.

Іншим когнітивним фреймінговим патерном, що простежується в корпусі, є метафори потоку та контролю, які концептуалізують соціальні, економічні чи політичні явища як стихійні потоки рідини, що можуть і мають бути відрегульовані. Вислів «stem the flow» є прикладом фреймування соціальних і політичних явищ як керованих потоків: *«European governments are desperate to deploy new technological barriers to stem the flow of undocumented migration across the Mediterranean» (*BBC News, 2024). Він активує ментальну модель технічного втручання та менеджменту, спонукаючи сприймати проблему як питання обсягу й регулювання, а політичні рішення – як технічні кроки, спрямовані на відновлення балансу.

Наостанок, спостерігається використання когнітивного фреймування через юридично-операційну категоризацію в контексті дискурсу, пов'язаного з військовими конфліктами. Вислів *«targeting civilians»* функціонує як прецедентний феномен, який фреймує насильницькі дії через визнану юридичну та нормативну категорію: *«International observers have documented repeated instances of targeting civilians, which may amount to war crimes»* (Al Jazeera English, 2023). Когнітивно ця одиниця не просто описує трагічну подію; вона експліцитно розміщує її в межах усталеної системи міжнародного гуманітарного права. Використовуючи конкретну класифікацію, цей вислів направляє інтерпретацію на питання законності, відповідальності та порушення конвенцій без прямого емоційного нагнітання. Це демонструє, як когнітивний фреймінг може працювати через нормативні схеми, які структурують розуміння ще до моменту винесення морального судження.

У всіх цих кластерах прецедентні феномени перетворюють емпіричну складність на структуровані та доступні для інтерпретації моделі. Вони не лише відображають реальність, а й формують способи її осмислення, виокремлюючи певні взаємозв'язки, процеси та очікування.

Трансформація прецедентних феноменів. У сучасному медійному дискурсі прецедентні феномени рідко відтворюються у своєму первинному вигляді. Значно частіше вони зазнають різноманітних структурних або семантичних модифікацій, що зумовлено прагненням журналістів адаптувати культурно відомі образи до актуальних соціально-політичних контекстів. Такі трансформації не руйнують прецедентний характер одиниці, а навпаки, підсилюють її інтерпретаційний потенціал, оскільки поєднують ефект культурної впізнаваності з новизною контекстуального використання.

Одним із поширених типів трансформації є контекстуальне переосмислення прецедентного імені, коли відомий культурний образ переноситься на новий об'єкт опису. У медіатекстах політичної тематики доволі часто використовується алюзія на міфологічний образ Icarus. Наприклад, у політичному коментарі британського видання The Guardian зафіксовано таке висловлення: «*The minister's sudden resignation turned him into a political Icarus who flew too close to the sun*» (The Guardian, 2024).

У цьому прикладі прецедентне ім'я *Icarus* активує міфологічний сценарій перевищення меж і неминучого падіння. У когнітивному вимірі відбувається перенесення характеристик міфологічного персонажа на сучасну політичну фігуру. Така аналогія формує інтерпретаційний фрейм політичної самовпевненості, що призводить до поразки. Важливо, що негативна оцінка поведінки політика передається імпліцитно, через культурну асоціацію, без прямого висловлення критики.

Інший приклад контекстуального використання прецедентного феномена можна спостерігати у випадках актуалізації біблійних образів. У матеріалах, присвячених соціально-політичним реформам, іноді використовується алюзія на біблійну історію про Едемський сад. Наприклад, у новинному тексті BBC News трапляється формулювання: «*For many voters, the promised reforms sounded like a miracle, but the aftermath felt more like a betrayal in the Garden of Eden*» (BBC News, 2023).

У цьому випадку прецедентна ситуація *Garden of Eden* функціонує як когнітивна модель втраченої гармонії. У поєднанні з лексемою betrayal вона формує фрейм порушення довіри та розчарування. Таким чином, журналістський текст не лише повідомляє про політичні події, а й пропонує читачеві певну інтерпретаційну модель їх осмислення.

Ще одним поширеним типом трансформації є модифікація прецедентних висловів, коли відома цитата або фраза частково змінюється для створення нового смислового ефекту. Подібні трансформації особливо характерні для заголовків медіатекстів, оскільки вони поєднують експресивність, інтертекстуальність і лаконічність. Наприклад, у політичних аналітичних матеріалах зустрічається модифікація шекспірівської цитати з трагедії Hamlet: «*To govern or not to govern: that is the question facing the coalition*».

Цей заголовок є трансформацією відомого монологу Гамлета «*To be or not to be*». У когнітивному вимірі така модифікація створює ефект перенесення екзистенційної дилеми на сферу політич-

ного вибору. Використання культурно впізнаваної цитати надає політичній ситуації драматичного характеру та підсилює її значущість у сприйнятті читача. Подібний механізм функціонує і у випадках використання історичних або літературних алюзій для опису конфліктних ситуацій. У медіатекстах, присвячених міжнародним відносинам або економічній конкуренції, нерідко використовується прецедентна ситуація *David and Goliath*. Наприклад, у матеріалах, що описують протистояння невеликої компанії з потужною корпорацією, може використовуватися формулювання: «*The small startup found itself in a classic David and Goliath battle against the tech giant*».

У цьому випадку біблійний сюжет виступає когнітивною моделлю асиметричного конфлікту між слабшим і сильнішим учасниками. Така алюзія дозволяє швидко визначити ролі сторін і сформувати у читача очікування можливого розвитку подій. Крім того, вона створює емоційний ефект симпатії до «слабшої» сторони конфлікту.

Ще одним прикладом використання прецедентних феноменів у медіадискурсі є актуалізація літературних образів для критичного осмислення сучасних соціальних явищ. У публікаціях, присвячених проблемам цифрового контролю або масового спостереження, часто використовується алюзія на образ Big Brother з роману Джорджа Орвелла «1984». Наприклад: «*Critics warn that the new surveillance system could create a digital Big Brother»*.

У цьому випадку прецедентне ім'я *Big Brother* виконує функцію концептуального символу тоталітарного контролю. Воно активує у свідомості читача асоціації з обмеженням свободи, постійним спостереженням і порушенням приватності. Таким чином, навіть коротке згадування цього образу здатне сформувати негативну оцінку описуваного явища. Аналіз наведених прикладів дозволяє виокремити кілька ключових когнітивних механізмів використання прецедентних феноменів у медіадискурсі. По-перше, це механізм аналогійного фреймування, коли нова подія інтерпретується через призму відомого культурного сценарію. По-друге, це емоційна профіляція, що полягає у виокремленні оцінного аспекту ситуації через апеляцію до культурно значущих образів. По-третє, важливу роль відіграє когнітивна економія, оскільки прецедентні феномени дозволяють передати складні інтерпретаційні моделі у стислому мовному вигляді.

Емотивна та оцінна функції. Однією з ключових характеристик прецедентних феноменів у сучасному медійному дискурсі є їхній емотивно-оцінний потенціал. Закріплені в колективній культурній пам'яті, вони здатні активувати емоційні реакції адресата та формувати його оцінне ставлення до описуваних подій або осіб. Їх актуалізація викликає асоціативний ланцюг, що поєднує раціональні знання з емоційним досвідом і дає змогу передавати авторське ставлення опосередковано, без прямого оцінного судження.

Емотивно-оцінний потенціал прецедентних феноменів особливо виразно проявляється в заголовках та аналітичних коментарях, де вони виконують функцію емоційного акценту й задають тон подальшого сприйняття інформації (Fowler, 1991: 9). Водночас їх актуалізація може посилювати аргументацію та здійснювати маніпулятивний вплив на громадську думку, формуючи позитивний або негативний образ події чи особи через апеляцію до спільного культурного досвіду. Ефективність такого впливу значною мірою залежить від культурної компетентності адресата: за збігу культурних кодів когнітивний та емоційний вплив прецедентного феномена посилюється.

У досліджуваному корпусі емотивно-оцінний потенціал простежується, зокрема, у використанні прецедентних імен з усталеною негативною аксіологічною маркованістю. Яскравим прикладом є проаналізований вище образ Big Brother, актуалізація якого в контексті масового спостереження активує емоційний фрейм страху перед тоталітарним контролем і забезпечує імпліцитну негативну оцінку описуваного явища

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що прецедентні феномени є багатовимірними одиницями, які поєднують мовний, когнітивний та культурний рівні комунікації й виконують фреймувальну, емотивно-оцінну та переконувальну функції в сучасному англомовному медіадискурсі.

Встановлено, що прецедентні імена, вислови, тексти та ситуації мають специфічний когнітивний потенціал і забезпечують актуалізацію пов'язаних із ними культурних знань, фреймів та інтерпретаційних моделей. Їх використання дає змогу структурувати медійну інформацію, актуалізувати спільний культурний досвід та впливати на її сприйняття адресатом. Особливу роль відіграє емотивно-оцінний і переконувальний потенціал прецедентних феноменів. Їх актуалізація дозволяє імпліцитно передавати оцінні та емоційні настанови, посилювати аргументацію й формувати стійкі інтерпретаційні моделі. За повторюваного використання такі моделі можуть закріплюватися в масовій свідомості та впливати на сприйняття соціальних, політичних і культурних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Fairclough N. Media Discourse. London : Edward Arnold, 1995. 214 p.
2. Fillmore C. J. Frame semantics and the nature of language. *Annals of the New York Academy of Sciences.* 1976. Vol. 280. P. 20–32. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1976.tb25467.x
3. Fowler R. Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. London : Routledge, 1991. 260 p.
4. Hart C. Critical Discourse Analysis and Cognitive Science. New York : Palgrave Macmillan, 2014. 276 p.
5. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. Chicago : University of Chicago Press, 1987. 614 p.
6. van Dijk T. A. News as Discourse. Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates, 1988. 200 p.

REFERENCES

1. Fairclough N. (1995) Media Discourse, Edward Arnold, London, 214 p.
2. Fillmore C. J. (1976) Frame Semantics and the Nature of Language, Annals of the New York Academy of Sciences, Vol. 280, P. 20–32. https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1976.tb25467.x
3. Fowler R. (1991) Language in the News: Discourse and Ideology in the Press, Routledge, London, 260 p.
4. Hart C. (2014) Critical Discourse Analysis and Cognitive Science, Palgrave Macmillan, New York, 276 p.
5. Lakoff G. (1987) Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind, University of Chicago Press, Chicago, 614 p.
6. van Dijk T. A. (1988) News as Discourse, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, 200 p.

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 821.111(73)(091)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-29

Nataliia BANIAS,
orcid.org/0000-0002-6974-0790
Candidte of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Philology Department
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University
(Berehove, Transcarpathian region, Ukraine) banyasz.natalia@kmf.org.ua

Kateryna LIZAK,
orcid.org/0000-0002-7873-0535
Associate Professor at the Philology Department
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University
(Berehove, Transcarpathian region, Ukraine) lizak.katalin@kmf.org.ua

Daniela VASHKEBA,
orcid.org/0009-0001-7046-1318
4th year student of Philology at the English Department
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University
(Berehove, Transcarpathian region, Ukraine) vaskeba.daniala.b22an@kmf.org.ua

GOTHIC SPATIALITY AND THE POETICS OF SETTING IN SUSAN HILL'S *THE WOMAN IN BLACK*

The article examines the representation and functions of Gothic space in Susan Hill's novel "The Woman in Black" (1983), focusing on the relationship between spatial organization, atmosphere, narrative tension, and the supernatural. The study argues that setting in Hill's novel should not be regarded merely as a passive background against which the events unfold. Instead, geographical, architectural, domestic, and natural spaces actively participate in the construction of Gothic meaning and shape the protagonist's psychological experience. Particular attention is paid to Eel Marsh House, the surrounding marshes, the causeway, the village of Crythin Gifford, London, and the recurring motifs of fog, water, darkness, isolation, and restricted visibility. Eel Marsh House is analysed as a central Gothic locus in which domestic space is transformed into an uncanny and hostile environment. The marshes and the sea further destabilize the opposition between land and water, safety and danger, familiarity and otherness. The causeway functions as a particularly significant liminal space because its periodic disappearance under the tide undermines the protagonist's confidence in rational control and creates a material boundary between the ordinary world and the supernatural realm.

The article also considers the interaction between natural and architectural spaces, demonstrating that weather, landscape, water, and darkness contribute to the novel's Gothic agency. Consequently, spatiality in The Woman in Black becomes a means of representing trauma, memory, isolation, and the persistence of the past. The study concludes that Hill's Gothic setting constitutes an active narrative mechanism through which psychological fear is transformed into a spatial experience.

Key words: *Susan Hill, The Woman in Black, Gothic fiction, Gothic spatiality, setting, Eel Marsh House, landscape, ecogothic.*

Наталія БАНЯС,
orcid.org/0000-0002-6974-0790
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Закарпатська область, Україна) banyasz.natalia@kmf.org.ua

Катерина ЛІЗАК,
orcid.org/0000-0002-7873-0535
доцент кафедри філології
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Закарпатська область, Україна) lizak.katalin@kmf.org.ua

Даніела ВАШКЕБА,
orcid.org/0009-0001-7046-1318
студентка IV курсу відділення англійської мови
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Закарпатська область, Україна) vaskeba.daniala.b22an@kmf.org.ua

ГОТИЧНА ПРОСТОРОВІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЛА В РОМАНІ СЬЮЗЕН ГІЛЛ «ЖІНКА В ЧОРНОМУ»

У статті досліджено особливості репрезентації та функціонування готичного простору в романі Сьюзен "Гілл The Woman in Black" («Жінка в чорному», 1983) з акцентом на взаємозв'язку просторової організації твору, атмосфери, наративної напруги та надприродного. Обґрунтовано, що художній простір роману не є пасивним тлом, на якому розгортаються події, а виступає активним засобом формування готичного значення та визначає психологічне сприйняття дійсності головним героєм. Особливу увагу приділено Іл-Марш-Гаус, навколишнім болотам, дамбі, містечку Критін-Ґіффорд, Лондону, а також мотивам туману, води, темряви, ізоляції та обмеженої видимості..

Центральним готичним локусом постає Іл-Марш-Гаус, де традиційно безпечний домашній простір перетворюється на загрозливе й моторошне середовище. Болота та море додатково руйнують бінарні опозиції між сушею і водою, безпекою та небезпекою, знайомим і чужим.

Особливого значення набуває дамба, яка періодично зникає під водою та функціонує як лімінальний простір між раціонально впорядкованим світом і надприродною реальністю. Встановлено, що природні й архітектурні простори роману взаємодіють у процесі формування готичного ефекту: погода, ландшафт, вода, туман і темрява набувають своєрідної наративної активності. Просторовість у романі водночас репрезентує травматичну пам'ять, ізоляцію, страх і нездатність минулого залишитися в минулому.

Дослідження доводить, що готичний сеттинг Гілл є активним наративним механізмом, за допомогою якого психологічний страх перетворюється на просторовий досвід.

Зроблено висновок, що готичний простір «Жінка в чорному», є не лише елементом хронотопу, а важливим структурним механізмом, за допомогою якого психологічний страх перетворюється на безпосередньо переживаний просторовий досвід.

Ключові слова: *Сьюзен Гілл, «Жінка в чорному», готична література, готична просторовість, художній простір, Іл-Марш-Гаус, ландшафт, екоготика.*

Problem Statement. The Gothic tradition is particularly dependent upon the construction of meaningful spaces. Castles, abandoned houses, ruins, graveyards, forests, underground passages, isolated islands, and hostile landscapes traditionally function as important components of Gothic narrative. Nevertheless, Gothic space cannot be reduced to a catalogue of frightening locations. It is a structural and semantic category through which narratives articulate fear, memory, trauma, repression, social exclusion, and the confrontation between rational and irrational forms of experience.

Susan Hill's *The Woman in Black* provides a particularly productive example of spatially organized Gothic fiction. Published in 1983, the novel deliberately revives conventions associated with Victorian ghost stories while introducing a modern psychological sensitivity. Scholarship has already examined the novel from feminist, historical, narratological, psychological, intertextual, and ecocritical perspectives. Scullion (Scullion, 2003), for example, interprets the novel as a radical form of Gothic horror connected with anxieties surrounding motherhood, autonomy, and the family. Miquel-Baldellou (Miquel-Baldellou, 2021, 2023) examines its Gothic archetypes, ageing, gender, and the relationship between past and present.

The problem addressed in this article is therefore the insufficiently systematized interpretation of Gothic spatiality as an active narrative mechanism in The Woman in Black.

Analysis of Recent Research and Publications. Critical approaches to Susan Hill's The Woman in Black have developed in several interconnected directions. Early scholarship primarily emphasized the novel's Gothic conventions, feminist implications, social criticism, and representations of motherhood. Donna Cox's study, "I Have No Story to Tell!": Maternal Rage in Susan Hill's *The Woman in Black*, examines the relationship between maternal suffering, rage, and the supernatural (Cox, 2000). Val Scullion's influential 2003 article interprets the novel as Gothic horror shaped by the social and political anxieties of the early 1980s, particularly those surrounding motherhood, autonomy, and the family. "Susan Hill's novel is a radical example of Female Gothic Horror. As well as being a popular ghost story, successfully adapted for television, stage and film, it offers a social critique of motherhood and contemporary rhetoric surrounding the family" (Scullion, 2003: 1).

Later criticism increasingly explored the novel's relationship with Victorian Gothic archetypes and contemporary cultural discourse. Miquel-Baldellou approaches the Woman in Black as a reinterpretation of the Victorian "fallen woman," connecting the character with Gothic archetypes such as the ghost, vampire, madwoman, and witch. "In particular, the character of the Woman in Black presents significant parallelisms with Victorian portrayals of "the fallen woman," insofar as Victorian representatives of this myth are often depicted through mythemes pertaining to Gothic archetypes" (Miquel-Baldellou, 2021: 166).

Miquel-Baldellou's study develops this perspective by examining ageing, gender, intertextuality, and the Gothic archetypes of the ghost, vampire, and double. Importantly for the present research, the study also emphasizes the novel's frame narrative and the relationship between past and present.

Recent scholarship has increasingly foregrounded environmental and spatial aspects. Shakeel's 2026 article argues that nature in *The Woman in Black* should be interpreted not as passive scenery but as an active component of Gothic experience. Weather and the sea contribute to the novel's representation of ecological instability, human vulnerability, and uncanny affect. "….weather and the sea operate as modes of haunting, thereby inducing a fear of the nonhuman, or ecophobia, in Arthur Kipps" (Shakeel, 2002: 204)

The present article builds upon these approaches but shifts the primary focus to the novel itself. It proposes that architectural, geographical, natural, and liminal spaces form an interconnected Gothic system in which the boundaries between psychological experience and external reality become increasingly unstable.

Aim of the Article. The aim of the article is to investigate the functions of Gothic spatiality and setting in Susan Hill's *The Woman in Black* and to demonstrate how architectural, natural, domestic, and liminal spaces participate in the construction of Gothic atmosphere, psychological tension, and supernatural meaning.

Outline of the main material. Susan Hill builds Gothic horror in *The Woman in Black* primarily through place: the novel's fear is not only *«in»* the landscape, but produced by how the landscape is arranged – its distances, barriers, emptiness, and exposure. Physical space becomes an active force that isolates Arthur Kipps, distorts perception, and turns ordinary travel into a threatening ritual.

Hill opens with Monk's Piece as a seemingly protected, warm home–yet even here the atmosphere is shaped by weather and geography. Arthur steps outside *"to smell the air"* (Hill, 2013: 9) and *"look about… into the darkness ahead"*, and listen for *"the moaning rise and fall of the wind"*, and *"cries of nocturnal creatures"* (Hill, 2013: 10). The detail matters: Hill establishes that space is felt through the senses, and that darkness is not empty but full of sounds that can suggest unseen presences. Even the house's position contains a Gothic paradox: it is near towns, *"two miles from a good-sized village",* but still carries *"an air of remoteness and isolation"* (Hill, 2013: 11). This shows Hill's method: she makes isolation psychological as well as geographic, the landscape creates separation even when civilization is technically close.

Hill repeatedly uses weather to change what space means. Before the clear night, the countryside is reduced by mist: *"the view stretched no farther than a yard or two"* (Hill, 2013: 10). The house itself is invaded by the environment: walls were "*oozed damp and smelled sour",* and fires *"sputtered and smoked"* (Hill, 2013: 10). This turns space into something hostile and contaminated, a classic Gothic move: the outside world does not stay outside. Reduced visibility is especially important because Gothic fear thrives when the mind must fill gaps, fog compresses space, erases boundaries, and makes movement uncertain.

As Arthur travels north, Hill makes geography steadily more bleak and uncomfortable. The modern, busy station feels *"cozy and enclosed",* but the branch line to Homerby shifts into discomfort: "*here the air was a great deal colder and blowing in gusts", "unpleasant rain"*, and *"ancient, comfortless carriages"* (Hill, 2013: 23). This is not just

travel description–it is spatial storytelling. Each stage removes warmth, light, and community, pushing the protagonist toward a landscape where help and clarity disappear. The most powerful Gothic geography is the marshland surrounding Eel Marsh House. Hill describes an environment of extreme exposure: *"all around and above and way beyond there seemed to be sky… and only a thin strip of land"* (Hill, 2013: 33). Arthur notes the *"sense of space"* and *"vastness"*, and even calls it *"startling beauty"*, but that beauty is unstable–because it is also emptiness. He observes *"scarcely a tree"*), *'no farm or cottage"* and that *"all was emptiness"* (Hill, 2013: 34). Gothic horror often relies on cramped corridors and locked rooms; Hill flips this by making open space terrifying. The marsh offers nowhere to hide, no landmarks, and no reassurance of human presence–only "*weird cries from birds near and far*" (Hill, 2013: 34) Sound replaces society.

Hill turns a natural feature into a mechanical horror device: the Nine Lives Causeway. Arthur sees *"a narrow track leading directly ahead, as if into the estuary itself",* and realizes that *"when the tide came in, it would quickly be quite submerged and untraceable"* (Hill, 2013: 34). This is crucial: the horror is built into the map. The causeway is a temporary road; time and tide control it. The setting therefore creates a repeating Gothic condition: crossing becomes dangerous because return is not guaranteed. The geography enforces isolation, so the supernatural threat does not need to "chase' Arthur, space itself can imprison him. When the house appears, it is described as if it rises from the hostile environment: *"as if rising out of the water itself, a tall, gaunt house of gray stone"* (Hill, 2013: 34). It is *"isolated, uncompromising"* positioned like a sentinel facing the *"wide expanse of marsh and estuary"* (Hill, 2013: 34). Hill uses hard materials (stone, slate, steel-like light) and vertical imagery *("tall", «gaunt"* to make the house seem severe and unwelcoming. Importantly, it is not embedded in a village, it stands on a *"little island"* of *'salt-bleached grass"* (Hill, 2013: 34) reinforcing that the building belongs to the harshness of the marsh rather than to human community.

Hill increases Gothic intensity by adding older spaces near the house: *"fragmentary ruins of some old church or chapel"* and a burial ground of *"old gravestones… leaning over or completely fallen"*, *«names or dates… not decipherable"* with *"a decayed and abandoned air"* (Hill, 2013: 36). These details create a sense of time-thickness: the landscape carries remnants of belief, death, and neglect. The burial ground is not merely creepy décor; it signals that the area is historically cut off and forgotten, and that death is literally part of the terrain. Even nature becomes ugly: the *"satanic-looking"* bird, croaking and nesting among filth, makes the ruin feel profaned, not peaceful (Hill, 2013: 35).

Hill carefully stages the first clear sighting of the Woman in Black within the most desolate geography–dusk, ruin, burial ground by estuary. The landscape prepares Arthur's body for panic: *"the last light went… the wind rose",* and the setting becomes *«bleakness and eeriness"* (Hill, 2013: 36). Then he sees her face with *"a desperate, yearning malevolence"* (Hill, 2013: 36). The space matters because it intensifies helplessness: he is far from safety, surrounded by marsh, and evening is closing in. His reaction is physical and absolute, he feels paralyzed. Hill shows how environment triggers terror: the supernatural is frightening, but it is the setting that makes escape, certainty, and support feel impossible. Through Monk's Piece, the journey north, the marshes, the causeway, Eel Marsh House, and the ruined burial ground, Hill makes geography a Gothic engine.

Eel Marsh House functions as the central Gothic structure in Susan Hill's *The Woman in Black* because its physical characteristics and location generate the core conditions of Gothic narrative: isolation, exposure to uncontrollable nature, restriction of movement, and the impression of decay and abandonment. Hill adapts the traditional Gothic building (castle, abbey, or ruined monastery) to a modern setting without losing the genre's architectural logic. Instead of mountainous height, fortified walls, or labyrinthine corridors as the primary threat, the novel uses a house that is geographically trapped and visually stark, surrounded by marshland that acts as both barrier and amplifier of fear.

The first view of Eel Marsh House establishes its Gothic status through imagery of isolation and severity. Arthur sees it "*as if rising out of the water itself"*, a *"tall, gaunt house of gray stone with a slate roof",* which *"gleamed steelily in the light".* (Hill, 2013: 35) The house is not presented as a comfortable domestic space but as a hard, cold structure defined by verticality («tall») and thinness («gaunt»). In classic Gothic fiction, castles and abbeys often appear as monumental silhouettes that dominate the landscape and suggest an oppressive past. Hill achieves a comparable effect with scale and stance: the house *"stood like some lighthouse or beacon or martello tower, facing the whole, wide expanse of marsh and estuary* (Hill, 2013: 35). This simile aligns Eel Marsh House with defensive or warning structures associated with danger and vigilance, paralleling the traditional Gothic castle's role as a place of confinement and threat. The building is also *"isolated"* and *'uncompromising'* (Hill, 2013: 34), terms that emphasize its separation

from ordinary life and its refusal to accommodate human presence.

A defining Gothic feature is that the building is not merely in a remote area; it is physically difficult to reach and can become inaccessible. Eel Marsh House is approached only via the Nine Lives Causeway, which Arthur describes as *"a narrow track leading directly ahead, as if into the estuary itself"* (Hill, 2013: 34). He recognizes that *"when the tide came in, it would quickly be quite submerged and untraceable"* (Hill, 2013: 34). This detail replaces the castle gate, drawbridge, or locked abbey door with a natural mechanism that controls entry and exit. The causeway creates a structural condition equivalent to imprisonment: even without human captors, the protagonist can be cut off by the sea. In classic Gothic settings, storms often trap characters in castles or monasteries; Hill makes entrapment routine and predictable through the tides, which introduces a recurring, factual limitation on movement. The result is a setting where isolation is not symbolic but logistical, and this logistical isolation supports Gothic suspense.

The surrounding marshland intensifies the house's Gothic power by removing signs of community and by creating a bleak, open environment that can shift rapidly in mood. Arthur notes that after leaving the town *"all around and above and way beyond there seemed to be sky"* and that he passed *"no farm or cottage, no kind of dwelling house at all, all was emptiness"* (Hill, 2013: 34). The emptiness functions like the desolate landscapes around many Gothic ruins, but Hill's marsh is distinctive because it is flat and exposed rather than mountainous or forested. This openness does not reduce fear; instead, it increases vulnerability. The marshes are *"silent, still and shining",* and they *'seemed to stretch in every direction… and to merge without a break into the waters of the estuary'* (Hill, 2013: 33). By erasing boundaries, the landscape makes orientation difficult and reinforces the sense that the house exists on the edge of the inhabitable world. The line *"we seemed to be driving toward the very edge of the world" (*Hill, 2013: 34) frames the approach as a movement away from normal space and toward a liminal zone, similar to the symbolic threshold-crossing into castles or abbeys in eighteenth– and nineteenth-century Gothic novels.

Eel Marsh House is also linked to decay and death through nearby structures that resemble classic Gothic ruins. Arthur sees "*fragmentary ruins of some old church or chapel"* and later enters a burial ground with *'old gravestones, most of them leaning over or completely fallen", «covered in patches of greenish-yellow lichen and moss",* and *"stained by years of driven rain"* (Hill, 2013: 36). He adds that *"no names or dates were now decipherable, and the whole place had a decayed and abandoned air"* (Hill, 2013: 36). This scene directly parallels the ruined abbeys and graveyards that appear in classic Gothic fiction, where crumbling religious architecture and neglected tombs signal both historical depth and spiritual disturbance. Hill does not require a medieval monastery as the main building because she places religious ruin and burial space beside the house, allowing Eel Marsh House to inherit the Gothic associations of abbeys: the proximity of corrupted sacred space, the presence of the dead, and the implication of forgotten histories. The burial ground's physical deterioration also provides an objective correlative for the novel's moral atmosphere: neglect, loss, and unresolved trauma are materially visible in the landscape.

Compared with classic Gothic castles, Eel Marsh House is smaller and not fortified, but it performs the same narrative function: it becomes a closed world governed by its own rules. Traditional castles often contain secret passages, locked chambers, or dungeons; Hill's house is dominated by a different kind of enclosure, produced by geography and atmosphere. The sense of being cut off is reinforced when Keckwick leaves Arthur behind: the pony and trap become *"smaller and smaller figures in the immensity and wideness of marsh and sky"* (Hill, 2013: 35). The «immensity» surrounding the house makes it feel unprotected and unreachable. Where a castle's thickness and walls create confinement from within, Eel Marsh House is confined from without, surrounded by water and marsh that restrict help, rescue, and escape. This shift modernizes the Gothic structure while preserving its essential effect.

In sum, Eel Marsh House is a central Gothic structure because it combines architectural severity with extreme isolation and a restricted approach, and because it is embedded in a landscape of emptiness, ruin, and death. Hill's comparison with classic Gothic castles and abbeys is structural rather than superficial: she reproduces their core functions, that is, separation from society, control over movement, association with decay and burial, and concentration of haunting, by using a marsh-surrounded house and nearby religious ruins instead of medieval fortifications. This adaptation preserves the Gothic tradition while creating a distinct, modern form of architectural horror.

A defining feature of the Gothic landscape in the novel is spatial separation. After leaving Crythin Gifford, Arthur observes that *"all around and above and way beyond there seemed to be sky, sky and only a thin strip of land"* (Hill, 2013: 33). This description emphasizes disproportion between human space and natural vastness. The repetition of «sky» suggests

exposure without protection, while the «thin strip of land» indicates fragility. The landscape appears open, yet this openness creates vulnerability rather than freedom. The absence of habitation removes the possibility of assistance or refuge. Entrapment therefore results not from walls but from distance and abandonment. The marsh intensifies this condition by erasing clear boundaries between land and water. It *"seemed to stretch in every direction… and to merge without a break into the waters of the estuary"* (Hill, 2013: 33). Without visible limits, orientation becomes uncertain. The merging of elements produces a landscape that appears unstable and undefined. In Gothic tradition, labyrinthine castles disorient characters; in Hill's novel, flatness and continuity create a similar effect. The environment offers no landmarks that confirm direction or safety. The visual monotony contributes to psychological unease because it prevents reliable navigation.

Weather further transforms the landscape into a mechanism of fear. Fog plays a crucial role in distorting perception. When mist descends, visibility diminishes and sound becomes amplified or displaced. The marsh, previously described as wide and open, becomes disorienting and threatening. Reduced visibility limits spatial awareness and increases dependence on uncertain sensory impressions. Gothic fear frequently depends on obscurity, and here natural conditions provide it. The landscape changes rapidly, demonstrating that it cannot be controlled or predicted.

The Nine Lives Causeway represents the clearest structural expression of entrapment within the landscape. Arthur describes it as *"a narrow track leading directly ahead, as if into the estuary itself"* and recognizes that *"when the tide came in, it would quickly be quite submerged and untraceable"* (Hill, 2013: 34). The causeway's disappearance under the tide creates a temporary but absolute barrier. Entrapment is not metaphorical; it is geographic. Once the tide rises, Eel Marsh House becomes inaccessible. The term «untraceable» indicates that the route cannot even be located beneath the water, eliminating the possibility of escape. The landscape thus imposes strict limitations on time and movement. Arthur learns that the causeway remains passable only *"till five"* (Hill, 2013: 34), showing that natural forces dictate human action.

The auditory dimension of the landscape also contributes to Gothic fear. Arthur hears *"sudden, harsh, weird cries from birds near and far'* and later the *'faint keening of the winter wind that came across the marsh"* (Hill, 2013: 34). These sounds are not extraordinary in themselves, but within an isolated setting they acquire disturbing significance. The absence of human voices makes natural sounds more pronounced and unpredictable. In moments of heightened tension, disembodied cries across the marsh intensify terror because they cannot be localized. The flat terrain allows sound to travel without visible source, reinforcing helplessness. The landscape therefore shapes fear by amplifying auditory uncertainty. The burial ground near the marsh further integrates landscape and Gothic atmosphere. Arthur encounters "*old gravestones, most of them leaning over or completely fallen", «covered in patches of greenish-yellow lichen and moss"* with *'no names or dates… decipherable"* (Hill, 10: 36). The physical decay of this space signals abandonment and historical erasure. Situated near the estuary and exposed to *"years of driven rain"* (Hill, 10: 36) the burial ground demonstrates how the landscape contributes to deterioration. Death and neglect are materially embedded in the terrain. The setting thus reinforces themes of loss and unresolved past events, which are central to Gothic narrative.

The landscape also produces fear through its indifference to human presence. When Keckwick departs, the pony and trap become *"smaller and smaller figures in the immensity and wideness of marsh and sky"* (Hill, 10: 35). This image emphasizes scale: human beings are diminished within the environment. The marsh does not respond to or acknowledge human vulnerability. Its vastness remains constant regardless of individual distress. Such indifference heightens anxiety because it suggests that nature offers no protection or moral order. Importantly, the landscape creates a cyclical pattern of confinement. Each crossing of the causeway depends on the tide; each change in weather alters accessibility. This repetition ensures that isolation is not a single event but an ongoing condition. The environment repeatedly reinstates the possibility of separation and danger. Gothic tension is therefore sustained through natural processes rather than sudden architectural barriers.

Conclusions. In conclusion, the landscape in *The Woman in Black* functions as a Gothic space through its vast emptiness, merging boundaries, unstable weather, tidal submersion, and acoustic distortion. The marsh and surrounding terrain create entrapment that is physical, temporal, and psychological. Fear arises not solely from the supernatural figure but from a landscape that isolates, disorients, and renders the individual powerless within an immense and indifferent natural world.

The analysis demonstrates that spatiality in the novel is inseparable from memory and trauma. Locations preserve the traces of past events and make those events capable of returning to the present. The Gothic haunting is therefore simultaneously a haunting of people and places.

The study concludes that the poetics of setting in Hill's novel is based on the systematic destabilization of spatial boundaries. Familiar becomes unfamiliar, domestic becomes threatening, landscape becomes uncanny, and physical distance fails to separate the present from the past. In this respect, Gothic space in *The Woman in Black* represents not simply a location of horror but a material and symbolic structure through which trauma, memory, isolation, and the persistence of the past are made perceptible.

BIBLIOGRAPHY

1. Cox, D. I Have No Story to Tell!' : Maternal Rage in Susan Hill's The Woman in Black. Intertexts, vol. 4, no. 1, 2000, pp. 74–88. DOI: 10.1353/itx.2000.0013 (Last accessed: 24.06.2026)
2. Hill, S. The Woman in Black. Random House. London. Vintage. READanyBOOK. 2013.
URL : https://lib.readanybook.com/en/online/584523#401806 (Last accessed: 28.08.2026)
3. Miquel-Baldellou, M. As Soon As Ever She Died, the Hauntings Began : Revisiting the Victorian Fallen Woman as a Gothic Archetype in Susan Hill's The Woman in Black. Ex-centric Narratives, no. 5, 2021, pp. 164–183. DOI: 10.26262/exna.v0i5.8499 (Last accessed: 04.08.2026)
4. Miquel-Baldellou, M. It made her age hard to guess : Narrating the Dynamics of Aging and Gender through Victorian Gothic Archetypes in Susan Hill's The Woman in Black. Frontiers of Narrative Studies, vol. 9, no. 1, 2023, pp. 69–86. DOI: 10.1515/fns-2023-2006 (Last accessed: 24.07.2026)
5. Scullion, V. Susan Hill's The Woman in Black: Gothic Horror for the 1980s. Women: A Cultural Review, vol. 14, no. 3, 2003, pp. 292–305. DOI: 10.1080/0957404032000140407 (Last accessed: 20.08.2026)
6. Shakeel, M. Ecogothic Agency and the Uncanny Reimagining of Nature in The Woman in Black. Journal of Language and Literature, vol. 26, no. 1, 2026, pp. 204–213. DOI: 10.24071/joll.v26i1.112 (Last accessed: 29.08.2026)

REFERENCES

1. Cox, D. (2000). I Have No Story to Tell! : Maternal Rage in Susan Hill's The Woman in Black. Intertexts, 4(1), 74–88. https://doi.org/10.1353/itx.2000.0013
2. Hill, S. (2013). The Woman in Black. The Woman in Black. Random House. London. Vintage. READanyBOOK. https://lib.readanybook.com/en/ebook/the-woman-in-black-584523
3. Miquel-Baldellou, M. (2021). As Soon As Ever She Died, the Hauntings Began : Revisiting the Victorian Fallen Woman as a Gothic Archetype in Susan Hill's The Woman in Black. Ex-centric Narratives: Journal of Anglophone Literature, Culture and Media, 5, 164–183. https://doi.org/10.26262/exna.v0i5.8499
4. Miquel-Baldellou, M. (2023). It made her age hard to guess : Narrating the dynamics of aging and gender through Victorian Gothic archetypes in Susan Hill's The Woman in Black. Frontiers of Narrative Studies, 9(1), 69–86. https://doi.org/10.1515/fns-2023-2006
5. Scullion, V. (2003). Susan Hill's The Woman in Black : Gothic Horror for the 1980s. Women : A Cultural Review, 14(3), 292–305. https://doi.org/10.1080/0957404032000140407
6. Shakeel, M. (2026). Ecogothic Agency and the Uncanny Reimagining of Nature in The Woman in Black. Journal of Language and Literature, 26(1), 204–213. https://doi.org/10.24071/joll.v26i1.112

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.111'25:791.43
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-30

Аліна БУРДЮГ,
orcid.org/0009-0006-6059-0040
студентка ІІ курсу магістратури факультету лінгвістики
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) alinka.burdyuh@gmail.com

Ірина АНДРУЩЕНКО,
orcid.org/0000-0003-2658-2662
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) andrushchenko.iryna@edu.kpi.ua

КОМІЧНИЙ ЕФЕКТ У ФІЛЬМІ «*BRIDGET JONES'S DIARY*» ТА ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ДУБЛЯЖІ

Статтю присвячено дослідженню засобів створення комічного ефекту у фільмі «Bridget Jones's Diary» (реж. Ш. Магуайр, 2001) та особливостей його відтворення в українському дубляжі. Актуальність дослідження зумовлена тим, що, попри значний науковий інтерес до категорії комічного, прийоми його реалізації в англомовному кінодискурсі та специфіка їхнього відтворення засобами української мови досі не отримали комплексного висвітлення, що ускладнює як теоретичне осмислення механізмів функціонування комічного в аудіовізуальному тексті, так і вдосконалення практики кіноперекладу. Метою статті є виявлення та систематизація засобів створення комічного ефекту у зазначеному фільмі, визначення специфіки їхнього функціонування в англомовному кінотексті та особливостей відтворення в українському дубляжі з урахуванням взаємодії вербальних і невербальних компонентів. Теоретичним підґрунтям дослідження слугувала типологія гумористичних технік А. Бергера, а також класифікації перекладацьких трансформацій, розроблені в сучасному вітчизняному перекладознавстві. Матеріалом слугували найяскравіші фрагменти оригінального й дубльованого варіантів фільму, дібрані методом суцільної вибірки. У результаті проведеного аналізу встановлено, що комічний ефект у фільмі реалізується за допомогою іронії, сарказму, гіперболи, каламбуру, повтору, алюзії, стилістично зниженої лексики та самоспростування, які функціонують у тісному взаємозв'язку з характеристикою персонажів і розвитком сюжету, а також формуються у взаємодії з такими невербальними чинниками як інтонація, поведінка персонажів, музичнийі візуальний супровід. Встановлено, що адекватне відтворення комічного ефекту в українському дубляжі забезпечується переважно комплексними перекладацькими трансформаціями, зокрема модуляцією, антонімічним перекладом, генералізацією, конкретизацією та компенсацією, тоді як буквальне відтворення мовної форми оригіналу зафіксовано не було. Отримані результати поглиблюють розуміння механізмів реалізації комічного в кінодискурсі та можуть бути використані для вдосконалення практики аудіовізуального перекладу.

Ключові слова: *аудіовізуальний переклад, дубляж, кінодискурс, комічний ефект, перекладацькі трансформації.*

Alina BURDIUH,
orcid.org/0009-0006-6059-0040
2nd year Master's student at the Faculty of Linguistics
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) alinka.burdyuh@gmail.com

Iryna ANDRUSHCHENKO,
orcid.org/0000-0003-2658-2662
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of English
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) andrushchenko.iryna@edu.kpi.ua

COMIC EFFECT IN THE FILM *BRIDGET JONES'S DIARY* AND ITS REPRODUCTION IN THE UKRAINIAN DUBBING

The article focuses on the means of creating comic effect in the film Bridget Jones's Diary (dir. S. Maguire, 2001) and the peculiarities of its reproduction in Ukrainian dubbing. The relevance of the study is determined by the fact that, despite considerable scholarly interest in the category of the comic, the techniques of its realization in English-language film discourse and the specifics of their reproduction by means of the Ukrainian language have not yet received comprehensive coverage, which complicates the theoretical understanding of the mechanisms of the comic in audiovisual text and the improvement of film translation practice. The aim of the article is to identify and systematize the means of creating comic effect in the given film, to determine the specifics of their functioning in the English-language film text, and to establish the peculiarities of their reproduction in Ukrainian dubbing, taking into account the interaction of verbal and non-verbal components. The theoretical basis of the study is A. Berger's typology of humorous techniques, as well as classifications of translation transformations developed in modern Ukrainian translation studies. The material comprises the most vivid fragments of the original and dubbed versions of the film. The analysis revealed that comic effect is realized through irony, sarcasm, hyperbole, puns, repetition, allusion, stylistically reduced vocabulary, and self-refutation, which function in close connection with character portrayal and plot development, and are also formed in interaction with non-verbal factors – intonation, characters' behavior, musical and visual accompaniment. It has been proven that the adequate reproduction of comic effect in Ukrainian dubbing is achieved mainly through complex translation transformations, in particular modulation, antonymic translation, generalization, specification, and compensation, whereas literal reproduction of the source language form has not been registered. The obtained results deepen the understanding of the mechanisms of comic realization in film discourse and can be used to improve the practice of audiovisual translation.

Key words: *audiovisual translation, dubbing, film discourse, comic effect, translation transformations.*

Постановка проблеми. Категорію комічного слід розглядати як ключовий концепт художнього твору, що забезпечує реалізацію його прагматичного потенціалу й формування смислової цілісності. У сучасному англомовному кінодискурсі комічний ефект формується внаслідок взаємодії вербальних і невербальних компонентів, особливостей комунікативної ситуації та соціокультурних чинників, що зумовлює складність його лінгвостилістичної реалізації та відтворення в українському дубляжі. Попри значний науковий інтерес до цього явища, прийоми створення комічного ефекту та особливості їхнього відтворення в українському кіноперекладі досі не отримали комплексного висвітлення. Системне дослідження способів реалізації комічного ефекту та особливостей його відтворення в українському дубляжі є важливим як для поглиблення розуміння механізмів функціонування комічного в аудіовізуальному тексті, так і для вдосконалення практики його перекладу. Адекватне відтворення комічного сприяє збереженню емоційного та прагматичного впливу кінотексту на українського глядача, а виявлення закономірностей його перекладацької реалізації може бути корисним для вибору ефективних перекладацьких рішень у сучасному аудіовізуальному перекладі.

Аналіз досліджень. Сучасна парадигма дослідження категорії комічного охоплює низку взаємопов'язаних аспектів: визначення сутності *гумору* як різновиду комічного (Блинова, Зернецька, 2021); аналіз прагматичних аспектів *іронії* (Фадєєва, 2017) й оцінної лексики (Шумейко, 2009); дослідження мовних механізмів створення *каламбуру* та *гри слів* (Гнєдкова, Карпенко, 2022); вивчення *способів відтворення комічного* в перекладі (Борисова, 2015; Пушик, Зубрицький, 2022; Підгрушна, 2014; Савіна, 2023) та ін. Окремий напрям становлять дослідження аудіовізуального перекладу та кіноперекладу, у яких розглядаються особливості функціонування кінотексту, перекладацькі транс-

формації, дублювання та відтворення комунікативно-прагматичного потенціалу оригіналу (Голубенко, 2021; Мітіна та ін., 2022; Chaume, 2018).

Неабиякий науковий інтерес викликають дослідження, присвячені як роману *Bridget Jones's Diary* авторства Гелен Філдінг, так і його екранізації, оскільки зазначені твори є яскравими прикладами комедійного потенціалу. Так, лінгвостилістичні та перекладознавчі особливості твору аналізували К. Екерт (Eckert, 2017), А. К. Павельєва та В. В. Асауленко (Павельєва, Асауленко, 2019) та ін. Опрацювання зазначених наукових праць становить теоретичне підґрунтя для дослідження засобів створення комічного ефекту та специфіки їхнього відтворення в українському дубляжі.

Мета статті. Метою статті є виявлення та систематизація засобів створення комічного ефекту у фільмі Bridget Jones's Diary, визначення специфіки їхнього функціонування в англомовному кінотексті та особливостей їхнього відтворення в українському дубляжі з урахуванням взаємодії вербальних і невербальних компонентів. Для досягнення поставленої мети передбачено з'ясувати теоретичні засади дослідження явища комічного, встановити засоби його реалізації у фільмі та визначити особливості їхнього відтворення в українському дубляжі.

Виклад основного матеріалу. Комічне є одним із провідних засобів художньої виразності, що визначає особливості емоційного й смислового сприйняття твору. У кінодискурсі воно забезпечує реалізацію авторської інтенції, формування смислових акцентів, розкриття характерів персонажів і відтворення соціокультурного контексту. За визначенням О. А. Шумейко, комічне є родовим поняттям, що об'єднує різні явища, здатні викликати сміх, серед яких гумор, іронія, сатира й сарказм. Дослідниця наголошує на відсутності єдиного підходу до класифікації різновидів комічного та визначення їхніх взаємозв'язків, що пояснюється складністю цього терміна й історичною мінливістю окремих його форм (Шумейко, 2009: 166).

На думку І. А. Блинової та А. А. Зернецької, комічне в усіх своїх проявах є формою оцінного сприйняття дійсності та засобом переосмислення усталених норм і стереотипів. Його основу становить контраст або невідповідність між різними елементами, зокрема формою і змістом, очікуванням і результатом, причиною і наслідком, реальністю та її сприйняттям. Комічний ефект виникає внаслідок порушення очікувань реципієнта, коли розвиток подій або зміст висловлювання суперечить попередньому контексту чи звичному досвіду (Блинова, Зернецька, 2021: 36).

О. І. Назаренко та О. Є. Нестеренко зазначають, що гумористичний ефект є складним комунікативним феноменом, інтерпретація якого залежить не лише від мовного оформлення висловлювання, а й від конкретної комунікативної ситуації та лінгвокультурного контексту. Його адекватне сприйняття визначається обізнаністю реципієнта з культурними цінностями, соціальними нормами, поведінковими моделями й комунікативними установками, характерними для певної мовної спільноти (Назаренко, Нестеренко, 2020: 206–207).

Для систематизації прийомів створення комічного ефекту спираємося на типологію А. А. Бергера (Berger, 2017: 3), який виокремлює 45 гумористичних технік і розподіляє їх за чотирма основними групами: *мовними* (language), *логічними* (logic), пов'язаними з *ідентичністю* (identity) та *дією або візуальними явищами* (action or visual phenomena).

Серед запропонованих дослідником *мовних* прийомів особливе значення для аналізу кінодіалогу мають алюзія, гіпербола, іронія, непорозуміння, каламбур / гра слів, висміювання, сарказм і сатира. До *логічних* прийомів належать, зокрема, абсурд, випадковість, аналогія, розчарування очікувань, помилки, повторення та різка зміна ситуації. Серед прийомів, пов'язаних з *ідентичністю*, Бергер виокремлює карикатурність, збентеження, наслідування, пародію та стереотипізацію, а до прийомів, пов'язаних із *дією*, відносить погоню, фарс і швидкість. Окремо дослідник звертає увагу на перформативні засоби реалізації комічного, зокрема міміку, жести, рухи персонажів, особливості голосу, інтонацію, зовнішній вигляд і використання звукових ефектів, які в кінематографі набувають особливого значення у взаємодії з вербальними засобами.

А. А. Бергер наголошує, що запропоновані техніки дають змогу визначити способи створення комічного ефекту, не пояснюючи причин його сприйняття як смішного, водночас у межах одного фрагмента вони можуть поєднуватися, формуючи комплексний комічний ефект (Berger, 2017: 4–5).

У кінодискурсі комічний ефект формується в межах конкретної сценічної ситуації, де значення окремого прийому визначається його функціональним співвідношенням із перебігом подій, поведінкою персонажів та особливостями подачі реплік. Тому кіноперекладач виконує не лише функцію міжмовної передачі інформації, а й забезпечує міжкультурне посередництво (Голубенко, 2021: 155).

Збереження комічного потенціалу оригіналу в перекладі, зі свого боку, потребує не букваль-

ного відтворення його мовної форми, а такого перетворення вихідного матеріалу, за якого комічно релевантні значення, функції та смислові взаємозв'язки можуть бути відтворені засобами цільової мови. Саме в цьому аспекті особливого значення набувають перекладацькі трансформації (Савіна, 2023: 238).

Перекладацькі трансформації розглядають як цілеспрямовані зміни структури, семантики або форми одиниць оригіналу під час їх відтворення засобами іншої мови, необхідні для досягнення еквівалентності та збереження комунікативного ефекту. Як зазначає А. М. Козачук (Козачук, 2023: 131–134), у перекладознавстві найбільш поширеним є розуміння трансформацій як перетворень, що забезпечують відповідність тексту перекладу нормам цільової мови. Дослідниця звертає увагу на відсутність єдиної класифікації таких перетворень, проте серед найпоширеніших виокремлюють перестановку, заміну, додавання та вилучення. Залежно від характеру перекладацького завдання можуть також застосовуватися конкретизація, генералізація, компенсація, описовий та контекстуальний переклад, а також інші різновиди лексичних і граматичних перетворень. Важливо, що в процесі трансформації нерідко поєднуються між собою, утворюючи комплексні перетворення, що особливо характерно для відтворення стилістично та прагматично маркованих одиниць.

Проілюструємо викладені теоретичні положення аналізом найяскравіших фрагментів фільму Bridget Jones's Diary (Maguire, 2001), зосередившись на засобах комічного та перекладацьких трансформаціях, що забезпечують його відтворення в українському дубляжі. Першим розглянемо фрагмент, у якому комічний ефект ґрунтується на особливостях мовлення персонажів (пестливій лексиці) та іронічному зображенні матері Бріджит.

«BRIDGET'S MUM: There you are, dumpling! / [Bridget's inner monologue] My mum – a strange creature from a time when a gherkin was still the height of sophistication. / ANTIE UNA: Doilies, Pam? Hello, Bridget. / BRIDGET'S MUM: Third drawer from the top, Una. Under the mini-gherkins» (00:01:20–00:01:35).

Звертання «dumpling» створює комічний ефект завдяки фамільярності та інфантилізації адресата. В українському дубляжі його передано як «*пампушечко*», із заміною оригінального звертання на культурно природніший для української мови відповідник. Характеристика «*a strange creature from a time when …*» – «*дивне створіння з тих часів, коли маринований огірок вважали чимось надзвичайним*» – ґрунтується на іронічній метафорі та культурно-часовому контрасті. У перекладі іронічність зберігається, хоча «*the height of sophistication*» передано менш експресивним «чимось надзвичайним» (нейтралізація). Комічність підтримується повтором образу огірків у репліці «*Under the mini-gherkins*» – «*Під банкою з огірками*». Вилучення «*mini-*» становить генералізацію, тоді як додавання «*банкою*» конкретизує побутовий контекст.

Наступний фрагмент продовжує зображення родинного оточення Бріджит, у якому недоречні запитання та нав'язливі коментарі щодо її особистого життя набувають комічного забарвлення через гіперболізацію та стереотипізацію:

«BRIDGET: Hi, Uncle Geoffrey. / [Bridget's inner monologue] Actually, not my uncle. Someone who insists I call him uncle while he gropes my ass and asks me the question dreaded by all singletons. / UNCLE GEOFFREY: So, how's your love life? / BRIDGET: Super! Thanks, Uncle G. / UNCLE GEOFFREY: Still no further then, eh? / ANTIE UNA: You career girls can't put it off forever, you know. Tick tock, tick tock» (00:02:20–00:02:45).

Вислів «*Someone who insists I call him uncle while…*» поєднує невідповідність між нав'язаним родинним статусом і непристойною поведінкою персонажа, створюючи елемент чорного гумору. В українському дубляжі («*…наполягає, щоб я називала його дядьком, обмацує мій зад…*») зміст передано за допомогою модуляції та синтаксичної перебудови: замість конструкції з підрядним реченням і часово-супровідним while використано структуру з однорідними присудками. Комічність продовжується у фразі «*the question dreaded by all singletons*», де перебільшення ситуації Бріджит до рівня загального явища стереотипізує страх самотніх людей перед запитаннями про особисте життя. У перекладі «*singletons*» передано як «*самотні жінки*», що звужує значення оригіналу.

Запитання «*How's your love life?*» та відповідь Бріджит «*Super! Thanks, Uncle G.*» створюють комічний контраст між соціально очікуваною темою розмови та демонстративно позитивною реакцією героїні. Репліку перекладено як «*Як на любовному фронті?*», що є функціональним відповідником із певною стилістичною адаптацією. Найбільш виразно стереотипізація реалізується в репліці Уни «*You career girls can't put it off forever*», де професійно орієнтовані жінки протиставляються традиційному очікуванню сімейного життя. В українському дубляжі «*Ти ділова жінка, але вже час подумати про особисте життя*» вислів

передано через змістову перебудову (антонімічний переклад) та часткову нейтралізацію експресивності.

Завершальна репліка «*Tick tock, tick tock*» імітує звук годинника, підсилюючи нав'язливість висловленого застереження та створюючи додатковий комічний тиск на героїню. У перекладі «*Час летить*» звуковий повтор усунуто, а його значення передано функціонально через модуляцію.

Наступний фрагмент побудований на контрасті між романтичною атмосферою новорічної сцени та комунікативною незграбністю Бріджит, яка поступово дискредитує себе у розмові з Марком:

«[Andy Williams singing] Let me love you / BRIDGET: So. / MARK: So. / BRIDGET: You staying at your parents' for New Year? / MARK: Yes. You? / BRIDGET: […] I'm afraid I'm a bit hung over. Wish I could be lying with my head in the toilet like all normal people. New Year's resolution: drink less. Oh, and quit smoking. And keep New Year's resolutions. Oh, and, uh, stop talking total nonsense to strangers. In fact, stop talking, full stop» (00:03:40–00:04:25).

Комічний ефект підсилюється романтичною піснею *Let me love you* на тлі незручної зустрічі персонажів, що створює ситуативну іронію. Повторене Бріджит і Марком «*So*» відтворює незручну паузу та комунікативну невпевненість; в українському дубляжі його передано як «*Що ж*», що є функціональним відповідником.

Самоіронія Бріджит особливо виразна у фразі «*Wish I could be lying with my head in the toilet…*», де похмілля гіперболізується через парадоксальне уявлення про «нормальну» поведінку. В українському дубляжі модуляція «*хотіла б стояти над унітазом*», зберігає комічну абсурдність твердження. Наступні вислови «*New Year's resolution: drink less. Oh, and quit smoking. And…*» вибудовуються як градаційне нагромадження самокритичних зауважень, у якому Бріджит дедалі більше дискредитує власну поведінку. Український дубляж зберігає цю послідовність і самоіронічний тон, але з синтаксичною перебудовою речень та компресією: «*Я пообіцяла собі пити менше. І покинути курити, мг. О, і дотримуватись новорічних обіцянок, хи-хи. А ще, м, не верзти дурниць людям, яких я ледве знаю. Краще взагалі мовчатиму*».

Після початку флірту зі своїм босом Деніелом Бріджит починає уявляти їхні стосунки серйознішими, ніж вони є насправді. Комічність наступного епізоду виникає через контраст між реальністю та романтичними фантазіями героїні:

«[Bridget's inner monologue] Mustn't read too much into it, no. / [Humming "Wedding March"] Dum dum dee dum. Dum dum dee dum, dum dum dee dum dum. / [Imagined as Daniel's words] And it all began, of course, with some very irresponsible emailing over Bridget's non-existent skirt» (00:13:45–00:13:57).

Наспівування *Wedding March* створює комічний ефект через романтичну гіперболізацію ситуації: незначний епізод флірту в уяві Бріджит уже набуває форми весільного сценарію. В українському дубляжі наспів передано як «*Там-там-та-там*», що зберігає його ритмічну й звукову функцію.

Репліка «*Mustn't read too much into it*» підкреслює самоусвідомлення Бріджит, яка намагається стримати власні романтичні очікування. В українському дубляжі «*Здається, я надто захопилася*» відбувається синтаксична перебудова речення та антонімічний переклад. Коментар від Деніела повертає ситуацію до її справжнього початку – листування виникло через спідницю, яка була закороткою. У перекладі цей образ збережено: «*А все почалося з несерйозного листування в електронній пошті на тему неіснуючої спідниці*».

З нагоди дня народження Бріджит намагається вразити Марка та друзів своїми кулінарними здібностями, однак вигляд страви перетворює ситуацію на комічну:

«BRIDGET: How's it look? / MARK: Great. It's, um... blue. Blue is good. If you ask me, there isn't enough blue food» (00:59:50–01:00:00).

Доброзичливий сарказм виникає через очевидно іронічну позитивну оцінку неприродного кольору страви. В українському дубляжі «*Blue is good*» передано як «*Приємний колір*» шляхом модуляції та граматичної заміни предикативної конструкції в іменникове словосполучення, а оцінний компонент «*good*» переосмислено як «*приємний*». Вислів «*there isn't enough blue food*» – «*має бути більше блакитних страв*» – передано за допомогою антонімічного перекладу: заперечну конструкцію «*isn't enough*» замінено стверджувальною «*має бути більше*». Крім того, використано синтаксичну перебудову, оскільки англійська конструкція з «*there is*» замінюється безособовою конструкцією «*має бути*».

Під час святкування друзі Бріджит жартівливо піддражнюють її, використовуючи відому їм романтичну формулу з її стосунків із Марком:

«TOM: I think that deserves a toast, don't you? To Bridget who cannot cook, but who we love just as she is. / TOM, SCHAZZER, JUDE: To Bridget! Just as she is» (01:02:53–01:03:05).

Комічний ефект виникає через повтор мотиву «*just as she is*», який друзі свідомо переносять у побутовий контекст як дружній підкол щодо кулінарних невдач Бріджит. В українському дубляжі формулу передано як «*таку, яка є*», використо-

вуючи функціональний відповідник і граматичну заміну: англійську конструкцію «*just as she is*» перебудовано відповідно до української синтаксичної моделі. Водночас повтор формули збережено в обох репліках, завдяки чому відтворено натяк на обізнаність друзів щодо стосунків Бріджит і Марка.

Після того, як Марк знаходить записи Бріджит про нього у щоденнику, вона намагається виправдатися:

«BRIDGET: I am so sorry! I'm so sorry. I didn't mean it. I mean, I meant it... but I was so stupid that I didn't mean what I meant. Oh, for Christ's sakes. It's only a diary. Everyone knows diaries are just full of crap» (01:26:20–01:26:50).

Комічність фрагмента ґрунтується на мовленнєвому збою та самоспростуванні: Бріджит спочатку заперечує власні слова, потім визнає їх, а одразу після цього знову намагається їх заперечити. В українському дубляжі це передано як «*Я не те хотіла сказати. Тобто я так написала, але я здуріла і написала не те, що хотіла*», що передбачає модуляцію, конкретизацію та лексичну заміну. При цьому повтори й заплутаність оригіналу частково збережено, а «*I was so stupid*» експресивізовано до «*Я здуріла*».

У фінальній репліці Бріджит різко применшує значення власних записів, що створює самоіронічний ефект і контраст із її попередньою панікою. В українському дубляжі «*It's only a diary*» передано функціональним відповідником і вилученням лексеми *only* як «*Це щоденник*», а «*diaries are just full of crap*» – як «*у щоденниках пишуть маячню*» за допомогою модуляції, лексичної та граматичної перебудови: конструкцію «*are full of*» замінено дієсловом «*пишуть*», а «*crap*» – дещо менш експресивним відповідником «маячню», що все ж зберігає розмовно-зневажливе забарвлення.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що комічний ефект у фільмі *Bridget Jones's Diary* реалізується за допомогою різноманітних мовних і стилістичних засобів, зокрема іронії, сарказму, гіперболи, каламбуру, повтору, алюзії, стилістично зниженої лексики та самоспростування. Аналіз контекстуальних фрагментів дав змогу простежити функціонування цих засобів у конкретних комунікативних ситуаціях та їхній взаємозв'язок із характеристикою персонажів і розвитком сюжету. Встановлено, що комічний ефект у кінотексті формується не лише вербальними засобами, а й у взаємодії з невербальними та фоновими чинниками – особливостями ситуації, поведінкою персонажів, інтонацією, музичним і візуальним супроводом.

Відтворення комічного ефекту в українському дубляжі здійснюється переважно за допомогою комплексних перекладацьких трансформацій, серед яких найчастотнішими виявилися модуляція, антонімічний переклад, генералізація та конкретизація; буквальне відтворення оригінальної форми при цьому практично не застосовується. Це підтверджує, що адекватна передача комічного ефекту вимагає не стільки точності на рівні мовної форми, скільки збереження прагматичного впливу висловлювання на глядача. Отримані результати дають підстави вважати поставлену мету дослідження досягнутою.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні матеріалу за рахунок аналізу інших частин кіноциклу про Бріджит Джонс, що дасть змогу цілісно простежити особливості реалізації комічного ефекту. Доцільним також убачається проведення кількісного аналізу перекладацьких трансформацій для визначення частотності їх використання під час відтворення комічного ефекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блинова І. А., Зернецька А. А. Гумор як різновид комічного: критерії виокремлення, теорії реалізації і засоби вираження. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* 2021. Т. 32(71), № 1, ч. 2. С. 35-43. DOI: https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-2/07

2. Борисова Н. В. Прийом компенсації як засіб перекладу каламбурів. *Теоретична і дидактична філологія*. 2015. Вип. 20. С. 146-155.

3. Гнєдкова О. Г., Карпенко З. О. Каламбур як ефект комічності в аудіо-медіальному тексті. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* 2022. Т. 33(72), № 5(1). С. 146-152. DOI: https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.5.1/25.

4. Голубенко Н. І. Концептуальні підходи до дослідження кінотексту в аспекті інтерсеміотичного перекладу. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія: Мовознавство. Літературознавство*. 2021. Вип. 44. Т. 1. С. 152-157. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-1-24.

5. Козачук А. М. Перекладацькі трансформації та прийоми: термінологічні виклики у перекладознавстві. *Збірник наукових праць «Нова філологія»*. 2023. Вип. 89. С. 129-136. DOI: https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-89-18.

6. Мітіна О. М., Ростомова Л. М., Драпалюк К. І. Дублювання як вид аудіовізуального перекладу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33(72), № 6(1). С. 235-242.

7. Назаренко О. І., Нестеренко О. Є. Вербальні засоби та прийоми реалізації гумористичного та комічного ефектів у американському політичному дискурсі. *Записки з романо-германської філології*. 2020. Вип. 1(44). С. 203-211. DOI: https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.1(44).211013

8. Павельєва А. К., Асауленко В. В. Особливості перекладу кінофільму "Bridget Jones's Diary" з англійської мови на українську. *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2019. № 11. С. 114-117. DOI: https://doi.org/10.24919/2663-6042.11.2019.175429.

9. Підгрушна О. Способи відтворення гумору в українському художньому перекладі. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17, т. 3. С. 329-334.

10. Пушик Н. В., Зубрицький Р. Я. Особливості перекладу каламбурів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія.* 2022. Вип. 58. С. 309-312.

11. Савіна Ю. О. Особливості перекладу комічних фрагментів художнього твору. Трансформація як спосіб досягнення адекватності перекладу. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки.* 2023. Вип. 4(207). С. 236–242. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-35.

12. Фадєєва О. В. Прагматичні характеристики іронії. *Південний архів (Збірник наукових праць. Філологічні науки)*. 2017. Вип. 67. С. 157-160.

13. Шумейко О. А. Оцінна лексика як засіб творення комічного в сучасній українській поезії. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство.* 2009. № 17, вип. 15(2). С. 166-172.

14. Berger A. A. Comic Techniques in Dramatic Comedies. *The Art of Comedy Writing.* 2017. P. 1-49. DOI: https://doi.org/10.4324/9781351305723-1.

15. Bridget Jones's Diary / director S. Maguire. Universal Pictures; StudioCanal; Working Title Films; Little Bird, 2001. Streaming video: Kyivstar TV. 96 min.

16. Chaume, F. An overview of audiovisual translation: Four methodological turns in a mature discipline. *Journal of Audiovisual Translation*. 2018. Vol. 1, No. 1, P. 40-63. DOI: https://doi.org/10.47476/jat.v1i1.43

17. Eckert K. Pride and Pastiche: Humor and Intertextual Parody in Bridget Jones's Diary. *English Language and Literature*. 2017. Vol. 63, No. 2. P. 263-79. DOI: 0.15794/jell.2017.63.2.005

18. Thaler V. Varieties of wordplay. *Crossing languages to play with words: Multidisciplinary perspectives.* 2016. P. 47-62. DOI: https://doi.org/10.1515/9783110465600-003.

REFERENCES

1. Blynova I. A., Zernetska A. A. (2021) Humor yak riznovyd komichnoho: kryterii vyokremlennia, teorii realizatsii i zasoby vyrazhennia. [Humor as a variety of the comic: criteria for distinction, theories of realization and means of expression] Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka, 32(71), 1(2). 35-43. [in Ukrainian].

2. Borysova N. V. (2015) Pryiom kompensatsii yak zasib perekladu kalamburiv. [Compensation as a means of translating puns] Teoretychna i dydaktychna filolohiia, 20. 146-155. [in Ukrainian].

3. Hniedkova O. H., Karpenko Z. O. (2022) Kalambur yak efekt komichnosti v audio-medialnomu teksti. [Pun as a comic effect in an audio-medial text] Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka, 33(72), 5(1). 146-152. [in Ukrainian].

4. Holubenko N. I. (2021) Kontseptualni pidkhody do doslidzhennia kinotekstu v aspekti intersemiotychnoho perekladu. [Conceptual approaches to investigation of filmic text from the perspective of intersemiotic translation] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Seriia: Movoznavstvo. Literaturoznavstvo, 44(1). 152-157. [in Ukrainian].

5. Kozachuk A. M. (2023) Perekladatski transformatsii ta pryiomy: terminolohichni vyklyky u perekladoznavstvi. [Translation transformations and techniques: terminological challenges in translation studies] Zbirnyk naukovykh prats "Nova filolohiia", 89. 129-136. [in Ukrainian].

6. Mitina O. M., Rostomova L. M., Drapaliuk K. I. (2022) Dubliuvannia yak vyd audiovizualnoho perekladu. [Dubbing as a type of audiovisual translation] Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka, 33(72), 6(1). 235-242. [in Ukrainian].

7. Nazarenko O. I., Nesterenko O. Ye. (2020) Verbalni zasoby ta pryiomy realizatsii humorystychnoho ta komichnoho efektiv u amerykanskomu politychnomu dyskursi. [Verbal means and ways of humorous and comic effect actualizationin american political discourse] Zapysky z romano-hermanskoi filolohii, 1(44). 203-211. [in Ukrainian].

8. Pavelieva A. K., Asaulenko V. V. (2019) Osoblyvosti perekladu kinofilmu "Bridget Jones's Diary" z anhliiskoi movy na ukrainsku. [Features of translating the film "Bridget Jones's Diary" from English into Ukrainian] Naukovyi visnyk DDPU imeni Ivana Franka. Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo), 11. 114-117. [in Ukrainian].

9. Pidhrushna O. (2014) Sposoby vidtvorennia humoru v ukrainskomu khudozhnomu perekladi. [Ways of rendering humor in Ukrainian literary translation] Mova i kultura, 17(3). 329-334. [in Ukrainian].

10. Pushyk N. V., Zubrytskyi R. Ya. (2022) Osoblyvosti perekladu kalamburiv. [Features of translating puns] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia, 58. 309-312. [in Ukrainian].

11. Savina Yu. O. (2023) Osoblyvosti perekladu komichnykh frahmentiv khudozhnoho tvoru. Transformatsiia yak sposib dosiahnennia adekvatnosti perekladu. [Peculiarities of translating comic fragments of a work of fiction. Transformation as a way to achieve translation adequacy] Naukovi zapysky. Seriia: Filolohichni nauky, 4(207). 236–242. [in Ukrainian].

12. Fadieieva O. V. (2017) Prahmatychni kharakterystyky ironii. [Pragmatic characteristics of irony] Pivdennyi arkhiv (Zbirnyk naukovykh prats. Filolohichni nauky), 67. 157-160. [in Ukrainian].

13. Shumeiko O. A. (2009) Otsinna leksyka yak zasib tvorennia komichnoho v suchasnii ukrainskii poezii. [Evaluative vocabulary as a means of creating the comic in contemporary Ukrainian poetry] Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia: Movoznavstvo, 17, 15(2). 166-172. [in Ukrainian].

14. Berger A. A. (2017) Comic Techniques in Dramatic Comedies. The Art of Comedy Writing, 1-49.

15. Bridget Jones's Diary (2001) Director S. Maguire. Universal Pictures; StudioCanal; Working Title Films; Little Bird. 96 min.

16. Chaume F. (2018) An overview of audiovisual translation: Four methodological turns in a mature discipline. Journal of Audiovisual Translation, 1(1). 40-63.

17. Eckert K. (2017) Pride and Pastiche: Humor and Intertextual Parody in Bridget Jones's Diary. English Language and Literature, 63(2). 263-279.

18. Thaler V. (2016) Varieties of Wordplay. Crossing Languages to Play with Words: Multidisciplinary Perspectives. 47–62.

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 793.31(477):792.8:7.01
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-31

Валентина ВОДЯНА,
orcid.org/0000-0001-6358-1680
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) vvodyana@gmail.com

Богдан ВОДЯНИЙ,
orcid.org/0000-0003-2723-7393
кандидат мистецтвознавства,
професор кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) labdsto@gmail.com

Людмила ЩУР,
orcid.org/0000-0002-6432-7219
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) luckinesslyudmyla@tnpu.edu.ua

КРОС-ДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ У РЕЖИСУРІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНО-СЦЕНІЧНОГО ТАНЦЮ

Розглянуто крос-дисциплінарність як методологічну основу режисури українського народно-сценічного танцю. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного осмислення механізмів взаємодії різних художніх систем у сучасній режисерсько-балетмейстерській практиці та їх ролі у сценічному втіленні української народної танцювальної традиції. Проаналізовано наукові підходи до трактування крос-дисциплінарності й уточнено особливості її реалізації в українському народно-сценічному танці.

На матеріалі постановок Павла Вірського «Подоляночка», «Шевчики» та «Гопак» визначено механізми реалізації крос-дисциплінарного підходу в режисурі українського народно-сценічного танцю. Проаналізовано особливості функціональної взаємодії хореографії, музики, театралізації, сценографії та етнохореографічної традиції у процесі створення сценічного образу цих постановок. Встановлено, що провідна роль належить хореографії, яка визначає драматургію сценічної дії й координує використання інших художніх компонентів відповідно до єдиного режисерського задуму. Показано, що музика забезпечує емоційно-драматургічний розвиток постановки, театралізація конкретизує сюжетно-образний зміст, сценографія поглиблює символічний простір твору, а етнохореографічна традиція визначає його образну систему та культурні смисли.

Доведено, що крос-дисциплінарний підхід забезпечує художню цілісність сценічного твору, поглиблює його смислову багатошаровість і створює умови для творчого сценічного осмислення етнохореографічної традиції. Зроблено висновок, що режисерська система Павла Вірського є прикладом функціональної взаємодії різних художніх мов, завдяки якій українська етнохореографічна традиція зберігає культурну тяглість, набуваючи нових можливостей сценічної виразності.

Ключові слова: *крос-дисциплінарність, український народно-сценічний танець, режисура танцю, Павло Вірський, музика, театралізація, сценографія, етнохореографічна традиція.*

Valentyna VODIANA,
orcid.org/0000-0001-6358-1680
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methods of Primary and Preschool Education
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) vvodyana@gmail.com

Bohdan VODYANYI,
orcid.org/0000-0003-2723-7393
Candidate of Arts,
Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) labdsto@gmail.com

Liudmyla SHCHUR,
Candidate of Arts,
Associate Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) luckinesslyudmyla@tnpu.edu.ua

CROSS-DISCIPLINARITY IN THE DIRECTING OF UKRAINIAN FOLK-STAGE DANCE

The article examines cross-disciplinarity as a methodological foundation of the direction of Ukrainian folk-stage dance. The relevance of the study is determined by the need for a theoretical understanding of the mechanisms governing the interaction of different artistic systems in contemporary choreographic directing and ballet-master practice, as well as their role in the stage embodiment of the Ukrainian folk dance tradition. Scholarly approaches to the interpretation of cross-disciplinarity are analysed, and the specific features of its implementation in Ukrainian folk-stage dance are clarified.

Based on Pavlo Virskyi's choreographic productions Podolianochka, Shoemakers (Shevchyky), and Hopak, the study identifies the mechanisms through which the cross-disciplinary approach is realised in the direction of Ukrainian folk-stage dance. The functional interaction of choreography, music, theatricalisation, scenography, and the ethnochoreographic tradition in the creation of the stage image is examined. It is established that choreography performs the leading role by shaping the dramaturgy of the stage action and coordinating the use of all other artistic components within a unified director's concept. The study demonstrates that music ensures the emotional and dramaturgical development of the performance, theatricalisation specifies its narrative and figurative content, scenography deepens the symbolic dimension of the production, while the ethnochoreographic tradition determines its imagery and cultural meanings.

The research proves that the cross-disciplinary approach ensures the artistic integrity of the stage work, enriches its semantic complexity, and creates conditions for the creative stage reinterpretation of the ethnochoreographic tradition. It is concluded that Pavlo Virskyi's directing system represents an effective model of the functional interaction of different artistic languages, through which the Ukrainian ethnochoreographic tradition preserves its cultural continuity while acquiring new possibilities for stage expression.

Key words: *cross-disciplinarity, Ukrainian folk-stage dance, dance direction, Pavlo Virskyi, music, theatricalisation, scenography, ethnochoreographic tradition.*

Постановка проблеми. Український народно-сценічний танець на сучасному етапі розвитку дедалі активніше інтегрує засоби різних видів мистецтва. Хореографія взаємодіє з музикою, театралізацією, сценографією, а також з етнографічною культурою, утворюючи цілісну художню систему. Це істотно розширює виражальні можливості сценічних постановок і водночас потребує наукового осмислення принципів такої взаємодії.

Особливо виразно вирішення цієї проблеми можемо простежити у творчості Павла Вірського. Звертаючись до народної танцювальної традиції, балетмейстер створює нову художню модель, у якій кожний компонент виконує визначену драматургічну функцію. Саме тому крос-дисциплінарний підхід доцільно розглядати як механізм організації цілісного сценічного образу.

Аналіз досліджень. Проблематика українського народно-сценічного танцю посідає вагоме місце у сучасних мистецтвознавчих дослідженнях. Наукові праці, що становлять теоретичне підґрунтя цієї статті, доцільно згрупувати за кількома взаємопов'язаними напрямами. Перший охоплює дослідження становлення українського народно-сценічного танцю, особливостей балетмейстерської творчості та сценічного осмислення

фольклорної традиції (П. Білаш (Білаш, 2004), В. Литвиненко (Литвиненко, 2017) та ін.). Другий присвячений художній природі народно-сценічної хореографії, проблемам художнього образу, співвідношення форми і змісту та сучасним тенденціям її розвитку (О. Бойко (Бойко, 2008), І. Гутник (Гутник, 2018) та ін.). Теоретичні засади української народної хореографії закладено у працях В. Верховинця (Верховинець, 1990) та К. Василенка (Василенко, 1996), а її культурологічний і семіотичний виміри розкрито у дослідженнях К. Кіндер (Кіндер, 2007), Б. Водяного (Водяний, 1994), Л. Щур (Щур, 2021), М. Хая (Хай, 2019) та ін. Методологічною основою статті стала також праця В. Водяної, Б. Водяного та Л. Маркевич «Принципи кросдисциплінарності у режисурі танцю» (Водяна та ін., 2026), у якій обґрунтовано теоретичні засади крос-дисциплінарного підходу.

Водночас аналіз наукової літератури засвідчує, що механізми крос-дисциплінарної взаємодії хореографії, музики, театралізації, сценографії та етнохореографічної традиції у режисурі українського народно-сценічного танцю ще не стали предметом спеціального дослідження, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні крос-дисциплінарного підходу в режисурі українського народно-сценічного танцю та виявленні механізмів функціональної взаємодії хореографії, музики, театралізації, сценографії й етнохореографічної традиції у створенні сценічного образу на матеріалі постановок Павла Вірського.

Виклад основного матеріалу. Український народно-сценічний танець бере початок у традиційній танцювальній культурі, однак його художня природа значно ширша за сценічне відтворення окремих народних танців. Основою режисерського задуму стає етнохореографічна традиція як цілісна культурна система, у якій взаємодіють пластика, музика, обряд, символіка та народні уявлення про світ. Саме ця єдність художніх і культурних смислів становить першоджерело сценічного твору.

Таке розуміння танцювальної традиції простежується вже у праці В. Верховинця «Теорія українського народного танцю», де народний танець постає як синкретичне явище, що поєднує танцювальну лексику, музичний супровід, композицію, ігрову дію та обрядовий контекст (Верховинець, 1990). Цю традицію творчо розвинув Павло Вірський. Як переконливо показала В. Литвиненко, балетмейстер сформував авторську сценічну систему, у якій народна хореографія набула нових художніх можливостей завдяки режисерському осмисленню, театралізації та розвинутій музично-хореографічній драматургії (Литвиненко, 2017).

Саме такий підхід найповніше виявляється у постановках танців «Подоляночка», «Шевчики» та «Гопак», аналіз яких дозволяє простежити механізми реалізації крос-дисциплінарності у режисурі українського народно-сценічного танцю.

Однією з найяскравіших постановок Павла Вірського, у якій етнохореографічна традиція стає першоджерелом режисерського задуму, є композиція «Подоляночка». В її основі лежить однойменна весняна хороводна гра, у якій танцювальна дія, спів, рух по колу, вибір нової учасниці та ігровий діалог утворюють нерозривну обрядову єдність**.** Тут яскраво простежується синкретична природа народної культури: танець існує разом із піснею, драматизованою дією та ритуальними жестами, а кожен елемент набуває значення лише у взаємозв'язку з іншими.

Семіотичні основи цього обряду ґрунтовно розкрито у дослідженні К. Кіндер. Дослідниця переконливо показує, що центральний епізод гри – «припадання» Подоляночки до землі, її пробудження та подальший вибір нової учасниці – відтворює архаїчну модель переходу від одного життєвого стану до іншого. Сон символізує перебування у проміжному, сакральному стані, пробудження означає повернення до життя та готовність до нового соціального статусу, а вибір наступної дівчини забезпечує безперервність обрядового кола. Це відображає глибоку семіотичну систему, пов'язану із весняним оновленням, дорослішанням і шлюбною ініціацією (Кіндер, 2007).

Саме цей семантичний пласт стає основою режисерського задуму Павла Вірського. Балетмейстер переносить на сцену внутрішню образну логіку хороводу. Кругова композиція, пластична м'якість рухів, зміна просторових побудов, взаємодія героїні з учасницями хороводу відтворюють розвиток обрядової дії та поступове розгортання її символічного змісту. Хореографічна лексика виконує провідну драматургічну функцію, визначаючи послідовність і характер розвитку сценічного образу.

Важливу роль у розкритті режисерської концепції відіграє сценографія. Центральним елементом художнього простору виступає дерево, яке має символічне значення. У контексті української весільної обрядовості цей образ асоціюється з весільним деревцем – одним із ключових атрибутів шлюбного дійства, що символізує продовження роду, життєву силу та створення нової сім'ї (Кіндер, 2007). Завдяки цьому сценографічний образ органічно продовжує закладену у хороводній грі семантику шлюбної ініціації, перетво-

рюючи сценічний простір на носія додаткових культурних смислів.

Важливою є роль музики, яка не дублює пластичну дію і не формує самостійної драматургії. Її функція полягає у підтримці розвитку хореографічного образу. Темпові зміни, ритмічна організація, ладова й динамічна драматургія підкреслюють емоційний стан героїні, акцентують кульмінаційні моменти та забезпечують цілісність розвитку сценічної дії.

Не менш важливою складовою є театралізація. Пантомімні елементи, сценічна взаємодія, виразна акторська поведінка й композиційно вибудувана зміна ігрових ситуацій надають традиційному хороводу ознак завершеного сценічного твору. Театралізація органічно розкриває внутрішній зміст народної основи постановки.

Особливо виразно у «Подоляночці» реалізовано принцип домінанти, визначений одним із базових принципів крос-дисциплінарності у режисурі танцю (Водяна та ін., 2026). Домінуючу роль виконує хореографія: саме вона визначає драматургію сценічної дії, а музика, сценографія й театралізація послідовно розкривають її образний зміст. Художня цілісність та смислова узгодженість «Подоляночки» досягається завдяки функціональній взаємодії всіх компонентів навколо пластичної драматургії, що і становить характерну ознаку режисерської системи Павла Вірського.

Хореографічна композиція «Шевчики» демонструє інший тип взаємодії етнохореографічної традиції та режисерського задуму. Якщо у «Подоляночці» основою сценічного розвитку стала обрядова символіка, то у «Шевчиках» вихідним матеріалом виступає традиційна трудова культура українців. Народна ремісничa праця стає основою художнього образу, а всі виражальні компоненти постановки об'єднуються навколо її пластичного втілення.

Витоки цього задуму простежуються вже у записах В. Верховинця, де танець «Шевчики» постає як своєрідна танцювальна гра, побудована на наслідуванні трудових процесів. Рухи відтворюють характерні дії шевців, а їхнє виконання нерозривно пов'язане з музичним супроводом та ігровою взаємодією учасників (Верховинець, 1990: 110–111). У постановці Павла Вірського побутові рухи втрачають безпосередньо прикладний характер і перетворюються на високопрофесійну хореографічну лексику. Водночас вони залишаються легко впізнаваними, оскільки зберігають асоціативний зв'язок із народною ремісничою традицією. Саме ця рівновага між стилізацією та впізнаваністю забезпечує переконливість сценічного образу.

Особливо виразною є взаємодія хореографії та музики, яка забезпечує цілісність пластичного розвитку відповідно до режисерського задуму. Ритмічна організація музичного матеріалу точно відповідає пластичній структурі танцю, підкреслюючи характер робочих рухів, їхню чіткість, повторюваність і поступове ускладнення. Темпові зміни супроводжують розвиток хореографічної дії, підтримують її внутрішню динаміку та підсилюють комедійний ефект окремих сцен.

Важливу роль займає театралізація: виразна акторська гра, пантомімні елементи, жести, міміка та взаємодія між виконавцями формують переконливі сценічні характери. Завдяки цьому глядач сприймає не абстрактну танцювальну композицію, а живу сцену з народного життя, у якій професійна майстерність шевців передається з доброзичливим гумором, і при цьому, театральна дія органічно поєднується з танцем, не порушуючи його пластичної логіки.

Сценографія й реквізит також підпорядковані загальному режисерському задуму. Робочі лави, інструменти, костюми та організація сценічного простору не виконують декоративної функції. Вони конкретизують місце дії, підтримують характер пластичного розвитку й створюють достовірне середовище, у якому розгортається хореографічна дія. Завдяки цьому сценічний простір стає активним учасником розвитку художнього образу.

У постановці «Шевчики» особливо яскраво реалізується принцип функціональної взаємодії, сформульований нами як один із засадничих принципів крос-дисциплінарності у режисурі танцю (Водяна та ін., 2026). Кожен художній компонент виконує власне завдання, але його функція розкривається лише у взаємозв'язку з іншими.

Постановка «Гопака» є одним із найяскравіших прикладів трансформації традиційного народного танцю у сценічну форму, що функціонує як складна крос-дисциплінарна система. У ній відбувається не лише відтворення фольклорних елементів, а їх художнє переосмислення через інтеграцію різних виразових і семантичних рівнів.

Передусім варто зазначити, що у традиційному гопаку (як у записах В. Верховинця) домінує імпровізаційність, змагальність та варіативність рухів, що розгортаються у формі індивідуальних або групових виступів (Верховинець, 1990: 109–110). Павло Вірський зберігає ці риси, але переводить їх у площину сценічної композиції, підпорядковуючи загальній драматургії. Це свідчить про перенесення принципів фольклорної танцювальної імпровізації у режисерську структуру, що є проявом крос-дисциплінарності.

Важливим аспектом є синтез хореографії та театру. У постановці «Гопака» танцівники не лише виконують рухи, а й втілюють узагальнений образ козака – носія сили, спритності, волелюбності, таким чином, танець набуває рис сценічного дійства, де пластика поєднується з акторською виразністю.

Водночас постановка демонструє інтеграцію спортивно-акробатичних елементів, що виходять за межі традиційного танцю. Складні стрибки, оберти, трюкові елементи засвідчують запозичення з фізичної культури та сценічної акробатики, які Павло Вірський перетворив у художній засіб і підпорядкував його хореографічному задуму.

Не менш важливою є візуальна складова, де костюми, сценічний простір, композиційні побудови створюють образ узагальненого козацького світу. Масовість, чіткість малюнків, симетрія і контраст формують візуально організовану систему, що підсилює емоційний вплив.

Окремої уваги потребує музична драматургія постановки «Гопака». На відміну від «Подоляночки», де музика розкриває семантику обрядової дії, або «Шевчиків», у яких вона підкреслює характер побутової сцени, тут її функції значно ширші. Вона організовує часовий розвиток композиції, визначає послідовність сценічних епізодів і забезпечує цілісність режисерського задуму.

Можемо спостерегти, що композиція вибудовується як послідовність контрастних пластичних епізодів: масові побудови змінюються сольними виходами, ліричні сцени переходять у віртуозні чоловічі варіації, після чого знову формується ансамблева дія. Логіку цих переходів визначає музичний розвиток, що послідовно нарощує емоційне напруження й підводить до фінальної кульмінації. Зміни темпу відкривають можливості для нового пластичного матеріалу, ускладнення хореографічної лексики та розширення просторових побудов, а чітка ритмічна організація забезпечує ансамблеву злагодженість, зберігаючи у сольних епізодах природну імпровізаційну свободу, властиву народному гопаку.

Аналізуючи драматургію музичного розвитку відзначаємо, що вона має хвилеподібний характер: кожна локальна кульмінація стає підґрунтям наступної, охоплюючи дедалі більшу кількість виконавців, ускладнюючи пластичний рисунок і посилюючи емоційну наснагу сценічної дії. Але, водночас музика не набуває змістової самостійності. Темп, ритм, динаміка й оркестрове звучання функціонують відповідно до логіки хореографічного розвитку, підсилюючи його образний зміст. Це ще раз підтверджує принцип домінанти, коли художню концепцію постановки визначає хореографія, об'єднуючи всі компоненти в цілісну режисерську систему, а музика тільки координує часову організацію композиції.

Переконливо можемо стверджувати, що «Гопак» Павла Вірського постає як багаторівнева крос-дисциплінарна модель, у якій взаємодіють фольклорна традиція, театральна драматургія, музична організація та елементи фізичної культури. Це дозволяє розглядати постановку не лише як сценічну інтерпретацію народного танцю, а як самостійну художню систему, що репрезентує новий тип хореографічного мислення.

Аналіз постановок «Подоляночка», «Шевчики» та «Гопак» засвідчує, що крос-дисциплінарність у творчості Павла Вірського виконує значно ширшу функцію, ніж поєднання різних художніх засобів, адже взаємодія хореографії, музики, театралізації, сценографії та танцювальної традиції забезпечує не лише художню цілісність сценічного твору, а й створює механізм сценічної трансляції етнохореографічної спадщини.

Особливого значення такий підхід набуває в історичному контексті другої половини ХХ століття. За умов радянської культурної політики, що обмежувала прояви національної самобутності, професійна сцена стала одним із небагатьох просторів, у якому українська танцювальна традиція могла продовжувати свій розвиток. У творчості Павла Вірського народний танець зазнав неминучих художніх трансформацій, однак зберіг свою образну основу, семантичні й семіотичні коди та зв'язок із традиційною культурою.

У цьому контексті набувають особливого значення міркування М. Хая, який розглядає народну пісню, танець та інструментальну музику як носії національної пам'яті й світоглядної ідентичності, здатні забезпечувати культурну тяглість навіть за умов потужних асиміляційних процесів (Хай, 2019: 22). Погоджуючись із цією тезою, вважаємо, що режисерська система Павла Вірського стала одним із механізмів художньої передачі цих культурних кодів професійними засобами сценічного мистецтва. Саме крос-дисциплінарна взаємодія різних художніх компонентів дала змогу адаптувати етнохореографічну традицію до нових соціокультурних умов, не втративши її впізнаваності та культурної спадкоємності.

Висновки. Крос-дисциплінарність у режисурі народно-сценічного танцю функціонує на двох взаємопов'язаних рівнях. Перший забезпечує взаємодію хореографії з етнохореографічною традицією, яка виступає джерелом режисерського задуму, образної системи та культурних смислів. Другий реалізується у функціональній взаємодії хореографії з музикою, театралізацією й сценографією, що забезпечує сценічне втілення цього задуму. Саме поєднання цих двох рівнів дало змогу Павлу Вірському створити художню модель, яка одночасно відповідає законам професійної сцени й забезпечує культурну тяглість української етнохореографічної традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білаш П. М. Балетмейстерське мистецтво і становлення української сценічної хореографії у контексті розвитку європейської художньої культури 10-30-х років ХХ століття автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. мистецтвознавства: 17.00.01. Київ, 2004. 21 с.
2. Бойко О. С. Художній образ в українському народно-сценічному танці : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. мистецтвознавства: 26.00.01. Київ, 2008. 20 с.
3. Василенко К. Ю. Лексика українського народного-сценічного танцю, 3-тє вид. Київ: Мистецтво, 1996. 496 с.
4. Верховинець В. Теорія українського народного танцю. 5-те вид. доп. Київ, Музична Україна, 1990. 150 с.
5. Водяна В., Водяний Б., Маркевич Л. Принципи крос-дисциплінарності у режисурі танцю. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку*. № 52 (2026). С. 100–105. DOI: 10.35619/ucpmk.52.1123
6. Водяний Б. Народна інструментальна музика Західного Поділля: проблема еволюції традиційних форм музикування: автореф. дис. … канд. мистецтвознавства:17.00.03. Київ, 1994. 19 с.
7. Гутник, І. Основні тенденції у творчості молодих балетмейстерів-постановників українського народно-сценічного танцю. *Мистецтвознавчі записки*. Том 33 (2018). С. 201–208.
8. Кіндер К. Р. Семантика пластичних символів народної танцювальної культури українців: дис. …канд. миств.: 17.00.01. Київ, 2007. 179 с.
9. Литвиненко В. А. Трансформація української народної хореографії та її концептуалізація в театрі танцю Павла Вірського : дис. …канд. миств..: 26.00.01. Київ, 2017. 245 с.
10. Хай М. Традиція на межі згасання ідентифікаційно-світоглядної функції (з досвіду досліджень парадигматичної природи музичного фольклору). *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії.* 2019. Вип. 19. С. 17–26.
11. Щур Л. Народна хореографічна культура Західного Поділля: трансформація та збереження танцювальної традиції: дис. … канд. мистецтвознавства: 26.00.01. Тернопіль, 2021. 371 с.

REFERENCES

1. Bilash, P. M. (2004). Baletmeisterske mystetstvo i stanovlennia ukrainskoi stsenichnoi khoreohrafii u konteksti rozvytku yevropeiskoi khudozhnoi kultury 10–30-kh rokiv XX stolittia [Ballet Master's Art and the Formation of Ukrainian Stage Choreography in the Context of the Development of European Artistic Culture of the 1910s–1930s]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].
2. Boiko, O. S. (2008). Khudozhnii obraz v ukrainskomu narodno-stsenichnomu tantsi [Artistic Image in Ukrainian Folk-Stage Dance]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
3. Vasylenko, K. Yu. (1996). Leksyka ukrainskoho narodno-stsenichnoho tantsiu [Lexicon of Ukrainian Folk-Stage Dance]. 3rd ed. Kyiv: Mystetstvo. 496 p. [in Ukrainian].
4. Verkhovynets, V. (1990). Teoriia ukrainskoho narodnoho tantsiu [Theory of Ukrainian Folk Dance]. 5th ed. Kyiv: Muzychna Ukraina. 150 p. [in Ukrainian].
5. Vodiana, V., Vodianyi, B., & Markevych, L. (2026). Pryntsypy kros-dystsyplinarnosti u rezhysuri tantsiu [Principles of Cross-Disciplinarity in Dance Directing]. Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku, 52, 100–105. [in Ukrainian].
6. Vodianyi, B. (1994). Narodna instrumentalna muzyka Zakhidnoho Podillia: problema evoliutsii tradytsiinykh form muzykuvannia [Folk Instrumental Music of Western Podillia: The Evolution of Traditional Music-Making Forms]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. 19 p. [in Ukrainian].
7. Hutnyk, I. (2018). Osnovni tendentsii u tvorchosti molodykh baletmeisteriv-postanovnykiv ukrainskoho narodno-stsenichnoho tantsiu [Main Trends in the Creative Work of Young Choreographers of Ukrainian Folk-Stage Dance]. Mystetstvoznavchi zapysky, 33, 201–208. [in Ukrainian].
8. Kinder, K. R. (2007). Semantyka plastychnykh symvoliv narodnoi tantsiuvalnoi kultury ukraintsiv [Semantics of Plastic Symbols in the Folk Dance Culture of Ukrainians]. Candidate's thesis. Kyiv. 179 p. [in Ukrainian].
9. Lytvynenko, V. A. (2017). Transformatsiia ukrainskoi narodnoi khoreohrafii ta yii kontseptualizatsiia v teatri tantsiu Pavla Virskoho [Transformation of Ukrainian Folk Choreography and Its Conceptualization in Pavlo Virskyi's Dance Theatre]. Candidate's thesis. Kyiv. 245 p. [in Ukrainian].
10. Khai, M. (2019). Tradytsiia na mezhi zhasannia identyfikatsiino-svitohliadnoi funktsii (z dosvidu doslidzhen paradyhmatychnoi pryrody muzychnoho folkloru) [Tradition on the Verge of the Decline of Its Identity-Forming and Worldview Function (Based on Studies of the Paradigmatic Nature of Musical Folklore)]. Ukrainske mystetstvoznavstvo: materialy, doslidzhennia, retsenzii, 19, 17–26. [in Ukrainian].
11. Shchur, L. (2021). Narodna khoreohrafichna kultura Zakhidnoho Podillia: transformatsiia ta zberezhennia tantsiuvalnoi tradytsii [Folk Choreographic Culture of Western Podillia: Transformation and Preservation of Dance Tradition]. Candidate's thesis. Ternopil. 371 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 378:37.01
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-32

Oksana DUBROVA,
orcid.org/0000-0002-8150-1215
Doctor of Public Administration, Associate Professor,
Head of the Foreign Languages Department
National Transport University
(Kyiv, Ukraine) roksi4791@meta.ua

Inna HARKUSHA,
orcid.org/0009-0006-9765-3711
Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
National Transport University
(Kyiv, Ukraine) i.harkusha@ntu.edu.ua

DEVELOPMENT OF STUDENTS' SOCIOCULTURAL COMPETENCE IN ESP CLASSES

This study is devoted to the theoretical foundations of the development of students' sociocultural competence in ESP classes. In the context of globalization and increasing intercultural interaction, foreign language education extends beyond linguistic proficiency and aims to foster effective communication across cultures. The paper examines contemporary scholarly approaches to defining sociocultural competence and its structural components, including sociolinguistic, linguocultural and country studies competences. Particular attention is given to the relationship between sociocultural and communicative competence and their role in professional communication.

The study emphasizes the systematic, stage-based development of sociocultural competence. Three stages are identified: semantic familiarization with cultural concepts and vocabulary, independent interpretation of sociocultural phenomena, and communicative integration in professional contexts. Each stage involves specific exercises, such as informational, operational, and motivational tasks, promoting knowledge acquisition, practical skills, and learner motivation. The role of authentic materials is highlighted, as they enable engagement with real professional discourse and culturally appropriate language use.

Findings demonstrate that the development of sociocultural competence enhances students' intercultural awareness, professional identity, and ability to function effectively in international environments. Consequently, sociocultural competence is a central component of ESP and an essential objective of modern foreign language education, contributing to both academic and professional success.

Key words: *ESP, sociocultural competence, communicative competence, professional communication, country studies competence, foreign language education, authentic materials.*

Оксана ДУБРОВА,
orcid.org/0000-0002-8150-1215
доктор наук з державного управління, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Національного транспортного університету
(Київ, Україна) roksi4791@meta.ua

Інна ГАРКУША,
orcid.org/0009-0006-9765-3711
старший викладач кафедри іноземних мов
Національного транспортного університету
(Київ, Україна) i.harkusha@ntu.edu.ua

РОЗВИТОК СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Стаття присвячена теоретичним засадам формування соціокультурної компетентності студентів на заняттях з англійської мови професійного спрямування (ESP). В умовах глобалізації та посилення міжкультурної взаємодії іншомовна освіта виходить за межі суто мовної підготовки та спрямовується на формування здатності до ефективної міжкультурної комунікації. У статті проаналізовано сучасні наукові підходи до визна-

чення поняття соціокультурної компетентності та її структурних компонентів, зокрема соціолінгвістичної, лінгвокультурної та країнознавчої компетентностей. Особливу увагу приділено взаємозв'язку соціокультурної та комунікативної компетентностей, а також їхній ролі у професійному спілкуванні.

У дослідженні наголошується на необхідності системного, поетапного формування соціокультурної компетентності. Виокремлено три основні етапи: семантичне ознайомлення з культурними поняттями та лексикою, самостійна інтерпретація соціокультурних явищ і комунікативна інтеграція у професійних контекстах. Кожен етап передбачає використання спеціально дібраних вправ, зокрема інформаційних, операційних і мотиваційних завдань, спрямованих на засвоєння знань, розвиток практичних умінь і підвищення навчальної мотивації студентів. Окремо підкреслено значення автентичних матеріалів, які забезпечують залучення студентів до реального професійного дискурсу та сприяють формуванню навичок культурно доречного мовлення.

Результати дослідження засвідчують, що розвиток соціокультурної компетентності сприяє підвищенню рівня міжкультурної обізнаності студентів, формуванню професійної ідентичності та здатності ефективно функціонувати в міжнародному середовищі. Отже, соціокультурна компетентність є важливим складником ESP та одним із ключових завдань сучасної іншомовної освіти, що забезпечує академічну й професійну успішність майбутніх фахівців.

Ключові слова: *ESP (англійська мова професійного спрямування), соціокультурна компетентність, комунікативна компетентність, професійна комунікація, країнознавча компетентність, іншомовна освіта, автентичні матеріали.*

Problem Statement. In the context of globalization and increasingly intensive intercultural interaction, foreign language education in higher education is expected to extend beyond the development of linguistic proficiency and address students' ability to function appropriately in diverse sociocultural environments. Although communicative and linguistic competences have been extensively examined, the systematic development of sociocultural competence in English for Specific Purposes (ESP) requires further theoretical and methodological consideration, particularly with regard to its structural components, stages of formation, and integration into professionally oriented communication.

This issue is especially relevant because ESP often remains focused on the acquisition of vocabulary and grammatical structures, while the relationship between linguistic knowledge, culturally determined norms, and professional communication practices receives comparatively less attention. As a result, students may experience difficulties in interpreting sociocultural phenomena, selecting culturally appropriate communicative strategies, and adapting their behaviour to professional interaction in international contexts.

These considerations indicate the need for a more systematic approach to the development of sociocultural competence in ESP. Such an approach should integrate linguistic and sociocultural learning and provide a progression from the acquisition and interpretation of culturally relevant knowledge to its application in professionally oriented communication. In this context, the development of sociocultural competence involves not only expanding students' knowledge of the target culture but also fostering their ability to interpret cultural meanings, think critically about intercultural differences, and adapt their communicative behaviour to specific professional situations (Гаркуша, 2024: 102–111).

Objectives. The present study is to provide a comprehensive theoretical analysis of the development of students' sociocultural competence in the context of English for Specific Purposes (ESP). Particular attention is given to conventional and culturally determined patterns of foreign-language communication and to the sociocultural factors that influence the communicative behaviour of target-language speakers.

Furthermore, the study aims to substantiate and determine the practical application of exercises designed to facilitate the formation of students' lexical sociocultural competence within higher education institutions.

To accomplish this purpose, the following research tasks are formulated:

1. to clarify and define the concepts of the *sociocultural competence* in the context of foreign language education;
2. to determine the structural components of sociocultural competence;
3. to identify and analyze the interrelationship between sociocultural competence and communicative competence;
4. to examine methodological approaches to the development of sociocultural competence in ESP.

Analysis of Previous Research. The development of students' sociocultural competence in English for Specific Purposes (ESP) has been the subject of scholarly investigation by numerous Ukrainian researchers, including O. B. Bihych, R. O. Hryshkova, I. V. Zahorodnia, Yu. S. Zaporozhtseva, N. Kish, O. V. Kmitii, T. M. Kolodko, S. Yu. Nikolaieva, I. V. Sekret, Yu. O. Chyrva, S. S. Chorna, and T. R. Shevchuk. Their studies focus on the conceptualization of sociocultural competence, its structural components, and methodological approaches to its development in the process of foreign language learning, particularly within the framework of ESP.

In addition, the issues of sociocultural and intercultural communication have been widely examined by foreign scholars, who emphasize the significance of the development of students' ability to interpret social and cultural phenomena and to participate appropriately in communication within authentic social contexts. Within this research paradigm, linguocultural competence, sociolinguistic competence, and country studies competence are identified as essential components of sociocultural competence, forming the basis for both verbal and non-verbal interaction in intercultural communication.

Furthermore, contemporary methodological research highlights the importance of employing authentic materials, as well as communicative and non-communicative exercises, and implementing staged learning approaches in foreign language instruction. These pedagogical strategies are considered essential for promoting students' sociocultural awareness and enhancing their ability to engage in effective professional communication in an intercultural environment.

Results and Discussions. In our work, one of the principal objectives of ESP is the development of students' sociocultural competence, which is considered a prerequisite for effective professional and intercultural communication.

In order to achieve the stated objectives, the research employed a range of theoretical methods, including the analysis of academic and methodological literature related to the research topic, the systematization of existing approaches to the problem under investigation, the interpretation and clarification of key concepts, as well as classification, comparison, and the generalization of research findings.

The concept of a foreign language for specific purposes, also referred to as a professionally oriented foreign language, was initially introduced by methodologists in English-speaking countries. Subsequently, this concept was adopted and further developed by specialists in the teaching of other foreign languages, including German, French, Spanish, and others. In this way, a distinct methodological approach to foreign language instruction emerged, specifically oriented toward facilitating professional communication within particular domains of activity (Гаркуша, 2024: 102–111).

At the same time, the study of any foreign language encompasses sociocultural, pedagogical-methodological, and linguistic dimensions, which ensures a degree of comparability across different languages. However, the primary distinction in learning various foreign languages lies in the linguistic dimension, which is determined by the structural, grammatical, and lexical features unique to each target language.

ESP differs from general foreign language classes because it is directly oriented towards students' future professional activity and requires the integration of subject-specific terminology, professional concepts, and domain-related communication skills. Consequently, effective ESP instruction depends on the careful selection of teaching methods, thematic content, and materials that combine linguistic, professional, and sociocultural components and prepare students for communication in international professional contexts (Шевчук & Чирва, 2015: 45–49).

The linguistic component ensures the appropriate use of the target language in accordance with its phonetic, grammatical, and lexical norms. Its development involves systematic practice aimed at consolidating pronunciation, grammatical, and lexical skills. However, in ESP, controlled exercises should support rather than replace communicative practice. Teaching should therefore combine structured language practice with professionally oriented communicative activities and authentic instructional materials, enabling students to develop both linguistic proficiency and professional communicative competence (Гришкова, 2015: 220).

According to T. M. Kolodko (Колодько, 2017: 230–240), sociocultural competence is a key objective of foreign language education. It encompasses country-specific, linguocultural, and sociolinguistic knowledge, as well as the ability to use linguistic resources appropriately in different communicative contexts. Its development also involves critical thinking and the ability to apply acquired knowledge in practice.

Yu. Zaporozhtseva defines sociocultural competence as knowledge of the sociocultural context of foreign language use combined with the ability to communicate effectively within it. She emphasizes respect, tolerance, empathy, and sensitivity to the interlocutor and considers sociocultural competence closely related to intercultural communication (Запорожцева, 2013: 261). Thus, foreign language education should address not only linguistic proficiency but also the social and cultural conditions of communication.

The professional dimension of sociocultural competence is emphasized by R. O. Hryshkova, who identifies linguistic, speech, and sociocultural competences as interrelated components of foreign language competence. In ESP, particular importance is attached to students' awareness of cultural differences and their ability to manage them in everyday, academic, and professional communication.

The comparative approach proposed by R. O. Hryshkova (Гришкова, 2015: 220) provides a methodo-

logical basis for developing sociocultural competence through comparison of cultures, communication styles, and sociocultural practices. It promotes the expansion of sociocultural knowledge, the development of practical interaction skills, and a critical and evaluative understanding of cultural differences. In this respect, the approach supports the view that sociocultural knowledge and appropriate behavioural skills are essential for effective intercultural communication (Бігич & Бориско & Борецька, 2013: 590).

The professional orientation of sociocultural learning is emphasized by I. V. Sekret (Секрет, 2010: 35–41), who argues that foreign language competence develops most effectively when learning conditions approximate students' future professional environments. Accordingly, sociocultural knowledge should be practised through professionally relevant communicative situations rather than presented as an isolated component of language instruction.

A further theoretical basis is provided by Martinelli and Taylor's (Martinelli & Taylor, 2000: 106) "iceberg model" of culture, which distinguishes visible cultural manifestations from underlying values, beliefs, and attitudes. This distinction demonstrates that effective intercultural learning requires more than factual knowledge of cultural practices. Culture may be understood as a system of material and spiritual values transmitted and represented through language (Гаркуша, 2024: 102–111).

Consequently, sociocultural learning should involve not only the acquisition of cultural information but also its interpretation, comparison, and application. Interaction between students' native culture and the target culture enables a deeper understanding of culturally determined meanings and communication patterns, which is particularly important in ESP and professionally oriented intercultural communication.

Sociocultural competence therefore encompasses country-specific knowledge together with intercultural, sociolinguistic, and socio-psychological awareness that facilitates mutual understanding across cultures. Its practical manifestation involves recognizing cultural similarities and differences, interpreting culturally determined meanings, and selecting appropriate verbal and non-verbal strategies of interaction (Мельник, 2015: 201–207). Importantly, competence is reflected not only in the amount of acquired knowledge but also in the ability to apply it in specific communicative situations and relate linguistic forms to their cultural meanings (Котенко & Соломаха, 2013: 356; Литвин, 2009: 9–21).

Based on the reviewed approaches, three interrelated components can be identified as central to foreign language sociocultural competence in ESP: sociolinguistic, country studies, and linguocultural competence.

1. Sociolinguistic competence involves the ability to regulate verbal and non-verbal behaviour in accordance with the communicative situation, social norms, etiquette conventions, and the social or professional status.

2. Country studies competence comprises knowledge of the target country, its history, population, economy, education system, culture, and other sociocultural characteristics that provide the contextual framework for communication.

3. Linguocultural competence concerns the ability to interpret and use the target language with regard to the cultural meanings encoded in linguistic units. It includes knowledge of lexical and phraseological items with sociocultural semantic components and the ability to employ them appropriately in specific communicative contexts (Мельник, 2015: 201–207; Білозір, 2022: 394).

Taken together, the reviewed approaches indicate that sociocultural competence represents a complex, integrative construct in which knowledge, linguistic awareness, cultural interpretation, and communicative behaviour are closely interconnected. Its formation in ESP requires more than the inclusion of cultural information in language lessons; it presupposes systematic engagement with culturally determined meanings and their application in professionally relevant communication. This provides a theoretical basis for considering the development of sociocultural competence as an integral component of students' professional foreign language preparation.

The development of sociocultural competence in ESP can be viewed as a sequential and interrelated process in which each stage involves specific objectives, content, and methodological procedures. Such a progression enables students to move from the initial acquisition of sociocultural knowledge to its interpretation and, ultimately, its functional application in professional and intercultural communication (Гаркуша, 2024: 102–111).

The first stage, often referred to as semantic familiarization and introduction to the sociocultural environment, is designed to acquaint students with the fundamental cultural, professional, and social concepts of the target language environment, as reflected in specialized vocabulary and recurrent linguistic patterns. At this stage, it is recommended to employ non-communicative, fully controlled tasks that utilize auditory or visual prompts, which can provide contextual cues to the meanings of words or phrases. Such tasks facilitate the initial consolidation of vocabulary while simultaneously engaging other linguistic components, including grammar and phonetics.

The second stage is identified as the stage of independent interpretation of sociocultural phenomena and vocabulary acquisition. It requires students to engage actively with professional content in simulated or authentic communicative contexts. At this stage, the primary methodological instruments are productive, quasi-communicative, and communicative tasks, which facilitate both the assessment of sociocultural skills and the development of oral and written professional competencies. Productive tasks enable students to independently generate statements of varying complexity, whereas receptive-productive exercises integrate comprehension with the active application of professional vocabulary in contextually appropriate situations.

The third stage, which focuses on the refinement of acquired skills and the integration of vocabulary into complex communicative expressions, involves the performance of communicative exercises with minimal teacher guidance, thereby approximating authentic professional contexts. For instance, students may engage in a role-play activity in which the class is divided into groups, each representing a well-known American car brand. The task requires students to present established facts about the brand's production and image, as well as to develop an advertising campaign for a new product.

An excellent result of the development of students' sociocultural competence in ESP classes is achieved by informational, operational and motivational tasks. They serve as bridges between theoretical knowledge and practical application, allowing students to internalize cultural norms, practice professional communication and develop skills (Скляренко, 1992: 9–14).

Informational tasks aim to provide students with knowledge about cultural practices, social norms and professional contexts in ESP classes. Such exercises often involve analyzing authentic texts, including news, articles, professional documents or multimedia content to identify culturally significant phrases or idioms. For instance, students examine business correspondence and identify forms of politeness, hierarchy and indirectness, comparing them with their native communication norms. This approach improves linguistic comprehension as well as helps students understand how culture shapes language use, which is a key component of sociocultural competence (Кміть, 2023: 234–237).

Operational tasks focus on the practical application of knowledge through interactive, communicative tasks. Examples include role-plays simulating professional meetings, negotiations, interviews or social interactions, where students should adopt appropriate speech strategies and non-verbal behavior according to the cultural context. For example, a role-play can simulate a cross-cultural business meeting where students negotiate requiring the application of culturally appropriate politeness strategies and persuasive techniques. Another operational exercise can involve collaborative problem-solving topics such as sustainable development projects, where students communicate effectively, respecting cultural differences. Such exercises encourage active participation, adaptability and real-time decision-making, that is essential for development sociocultural competence.

Motivational tasks aim to engage students' interest and motivation for cultural exploration. They can include creative projects, gamified tasks, debates. For example, students can create a multimedia presentation about cultural traditions in different countries, design a virtual workshop, participate in interactive online games that require a collaboration with peers abroad. Motivational exercises enhance engagement and promote curiosity, empathy and cross-cultural reflection helping students internalize cultural values and attitudes.

The systematic use of authentic materials strengthens the connection between ESP classes and students' prospective professional practice. Business correspondence, technical manuals, legal documents, and company websites expose learners to authentic discourse patterns, professional vocabulary, and culturally determined communication conventions, including appropriate levels of formality and interactional norms.

Their effectiveness increases when combined with activities requiring interpretation and practical application, such as analysing professional websites, observing interviews, and participating in workplace-based role-plays. These activities enable students to transfer linguistic and sociocultural knowledge to contexts that approximate authentic professional communication.

Sociocultural competence is therefore an integral dimension of communicative competence, enabling students to adapt their linguistic behaviour to the social and cultural conventions of the target environment. The integration of authentic materials and professionally oriented tasks consequently supports the development of both linguistic accuracy and culturally appropriate communication in international professional contexts.

Conclusions. The present study has examined the theoretical and methodological foundations of the development of students' sociocultural competence in ESP classes. The findings confirm that sociocultural competence is an essential component of foreign language communicative competence, enabling students

to interpret cultural norms, understand sociocultural phenomena, and participate effectively in professional intercultural communication.

The study has shown that sociocultural competence comprises interconnected elements, including sociolinguistic, country studies, and linguocultural competence. Together, these components support the development of learners' ability to use a foreign language appropriately within diverse cultural and professional contexts.

The results also indicate that the development of sociocultural competence is most effective when organized through a structured, stage-based approach, progressing from familiarization with sociocultural concepts to their independent interpretation and practical application in authentic communicative situations. The use of informational, operational, and motivational tasks, together with authentic materials, enhances students' cultural awareness, communicative skills, and engagement in the learning process.

Overall, the development of sociocultural competence should be regarded as an integral objective of ESP classes, as it strengthens not only language proficiency but also students' readiness for successful professional interaction in multicultural environments.

BIBLIOGRAPHY

1. Загородня І. В. Особливості навчання іноземних мов як немовної спеціальності студентів вищих технічних навчальних закладів України. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія «Педагогічні науки». Глухів. 2009. Вип. 14. С. 81-87.

2. Чорна С. С. Особливості іншомовної підготовки студентів ВНЗ нефілологічних спеціальностей. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Запоріжжя. 2016. Вип. 48. С. 450-455. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2016_48_63 (дата звернення: 02.04.2026).

3. Кміть О. В. Професіоналізація іншомовної підготовки студентів немовних спеціальностей. Proceedings of the 17th International scientific and practical conference «System analysis and intelligent systems for management» (May 02 – 05, 2023, Ankara, Turkey). International Science Group. Ankara, Turkey. 2023. P. 234-237. URL: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/8985 (дата звернення: 02.04.2026).

4. Шевчук Т. Р., Чирва Ю. О. Сучасні методи та технології викладання іноземних мов на нефілологічних спеціальностях вищих навчальних закладів. Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти. Луцьк : РВВ Луцького НТУ. 2015. С. 45-49.

5. Гришкова Р. О. Методика навчання англійської мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей : навч. посіб. Миколаїв. 2015. 220 с.

6. Колодько Т. М. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. … канд. пед. наук. Київ. 2005. 20 с.

7. Колодько Т. М. Інноваційні технології у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя іноземної мови. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. Київ. 2017. Вип. 1. С. 230-240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2017_1_27 (дата звернення: 02.04.2026).

8. Кіш Н. Соціокультурний аспект проблеми формування культури іншомовного професійного спілкування майбутніх інженерів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород. 2011. Вип. 23. С. 48-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_23_20 (дата звернення: 02.04.2026).

9. Запорожцева Ю. С. Розвиток професійної компетентності вчителів іноземних мов у післядипломній освіті : дис. … канд. пед. наук. Житомир. 2013. 261 с.

10. Ніколаєва С. Ю. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ. 2003. 273 с.

11. Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів. Київ. 2013. 590 с.

12. Секрет І. В. Іншомовна професійна компетентність: проблема визначення. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Серія : «Педагогічні науки». Бердянськ. 2010. № 2. С. 35-41.

13. Martinelli S., Taylor M. Intercultural Learning. Strasbourg: Council of Europe and European Commission. 2000. 106 p.

14. Кухарьонок С., Свириденко І. Формування лексичної соціокультурної компетенції студентів немовних спеціальностей ВНЗ. Проблеми підготовки сучасного вчителя. Умань. 2014. № 10(1). С. 71-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2014_10(1)__12 (дата звернення: 02.04.2026).

15. Чаграк Н., Гритчук Г. Розвиток іншомовної професійної комунікативної компетентності майбутніх фахівців туристичної сфери в умовах застосування інформаційних технологій навчання. URL: https://www.ippo.if.ua/images/stories/Obrii_09_2/Chahrak.doc.pdf (дата звернення: 02.04.2026).

16. Котенко О. В., Соломаха А. В. Методика навчання іноземних мов у початковій школі: навч. посіб. Київ. 2013. 356 с.

17. Литвин А. В. Завдання медіаосвіти в контексті підвищення якості професійної підготовки. Педагогіка і психологія професійної освіти. Львів. 2009. № 4. С. 9-21.

18. Мельник Н. І. Іншомовна компетентність як пріоритетний напрям у змісті професійної підготовки педагогів у країнах Європи. Іншомовна освіта педагога: виклики, проблеми, перспективи : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (5 листопада 2015 р., м. Київ). Київ. 2015. С. 201-207.

19. Білозір О. С. Розвиток полілінгвальної компетентності учнів профільної школи на засадах дидактики багатомовності : дис. … докт. філос. Кривий Ріг. 2022. 394 с.

20. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник / Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін. Київ. 2010. 328 с.

21. Скляренко Н.К. Типологія вправ в інтенсивному навчанні іноземних мов. Гуманістичні аспекти лінгвістичних досліджень і методики викладання іноземних мов: Збірник наукових праць. Київ. 1992. Вип. 1. С. 9-14.

22. Програма з англійської мови для професійного спілкування / Бакаєва Г. Є. та інші. Київ. 2005. 119 с.

23. Сірик, Т. Л., Сірик, С. В. English, 10 : проф. рівень. Полтава. 2011. 255 р.

24. Гаркуша І. Соціокультурна компетенція навчання іншомовного спілкування студентів: на матеріалі англійської та німецької мови. Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. Умань. 2024. (1(11), С. 102-111. URL: https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(11).2024.304947 (дата звернення: 02.04.2026).

REFERENCES

1. Zahorodnia I. V. (2009) Osoblyvosti navchannia inozemnykh mov yak nemovnoi spetsialnosti studentiv vyshchykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv Ukrainy [Peculiarities of Teaching Foreign Languages to Non-Linguistic Majors at Higher Technical Educational Institutions of Ukraine]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Seriia «Pedahohichni nauky». Hlukhiv, 14. 81-87. [in Ukrainian].

2. Chorna S. S. (2016) Osoblyvosti inshomovnoi pidhotovky studentiv VNZ nefilolohichnykh spetsialnostei [Peculiarities of Foreign Language Training for Students of Non-Philological Majors at Higher Education Institutions]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. Zaporizhzhia, 48. 450-455. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2016_48_63 (data zvernennia: 02.04.2026). [in Ukrainian].

3. Kmit O. V. (2023) Profesionalizatsiia inshomovnoi pidhotovky studentiv nemovnykh spetsialnostei [Professionalization of Foreign Language Training for Students of Non-Linguistic Specialties]. Proceedings of the 17th International scientific and practical conference «System analysis and intelligent systems for management» (May 02 – 05, 2023, Ankara, Turkey). International Science Group. Ankara, Turkey. 234-237. URL: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/8985 (data zvernennia: 02.04.2026). [in Ukrainian].

4. Shevchuk T. R., Chyrva Yu. O. (2015) Suchasni metody ta tekhnolohii vykladannia inozemnykh mov na nefilolohichnykh spetsialnostiakh vyshchykh navchalnykh zakladiv [Modern Methods and Technologies of Teaching Foreign Languages to Students of Non-Philological Specialties at Higher Educational Institutions]. Aktualni problemy inshomovnoi komunikatsii: linhvistychni, metodychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty. Lutsk : RVV Lutskoho NTU. 45-49. [in Ukrainian].

5. Hryshkova R. O. (2015) Metodyka navchannia anhliiskoi movy za profesiinym spriamuvanniam studentiv nefilolohichnykh spetsialnostei : navch. posib [Methodology of Teaching English for Professional Purposes to Students of Non-Philological Specialties: A Study Guide]. Mykolaiv. 220 s. [in Ukrainian].

6. Kolodko T. M. (2005) Formuvannia sotsiokulturnoi kompetentsii maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh : avtoref. dys. … kand. ped. Nauk [Development of Sociocultural Competence in Future Foreign Language Teachers at Higher Pedagogical Institutions: Extended Abstract of a PhD Dissertation in Pedagogical Sciences]. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

7. Kolodko T. M. (2017) Innovatsiini tekhnolohii u profesiino-pedahohichnii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia inozemnoi movy [Innovative Technologies in the Professional and Pedagogical Training of Future Foreign Language Teachers]. Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy. Kyiv, 1. 230-240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2017_1_27 (data zvernennia: 02.04.2026). [in Ukrainian].

8. Kish N. (2011) Sotsiokulturnyi aspekt problemy formuvannia kultury inshomovnoho profesiinoho spilkuvannia maibutnikh inzheneriv [The Sociocultural Dimension of Developing Foreign Language Professional Communication Culture in Future Engineers]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : «Pedahohika. Sotsialna robota». Uzhhorozh, 23. 48-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_23_20 (data zvernennia: 02.04.2026). [in Ukrainian].

9. Zaporozhtseva Yu. S. (2013) Rozvytok profesiinoi kompetentnosti vchyteliv inozemnykh mov u pisliadyplomnii osviti : dys. … kand. ped. Nauk [Development of Professional Competence of Foreign Language Teachers in Postgraduate Education: Candidate of Pedagogical Sciences Dissertation]. Zhytomyr. 261 s. [in Ukrainian].

10. Nikolaieva S. Yu. (2003) Zahalnoievropeiski rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment]. Kyiv. 273 s. [in Ukrainian].

11. Bihych O. B., Borysko N. F., Boretska H. E. (2013) Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka : pidruchnyk dlia stud. klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv [Methodology of Teaching Foreign Languages and Cultures: Theory and Practice: A Textbook for Students of Classical, Pedagogical, and Linguistic Universities]. Kyiv. 590 s. [in Ukrainian].

12. Sekret I. V. (2010) Inshomovna profesiina kompetentnist: problema vyznachennia [Foreign Language Professional Competence: The Problem of Definition]. Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia : «Pedahohichni nauky». Berdiansk, 2. 35-41. [in Ukrainian].

13. Martinelli S., Taylor M. (2000) Intercultural Learning. Strasbourg: Council of Europe and European Commission. 106 p. [in English].

14. Kukharonok S., Svyrydenko I. (2014) Formuvannia leksychnoi sotsiokulturnoi kompetentsii studentiv nemovnykh spetsialnostei VNZ [Formation of Lexical and Sociocultural Competence of Students of Non-Linguistic Specialties at Higher Educational Institutions]. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. Uman, 10(1). 71-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2014_10(1)__12 (data zvernennia: 02.04.2026). [in Ukrainian].

15. Chahrak N., Hrytchuk H. (2009) Rozvytok inshomovnoi profesiinoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv turystychnoi sfery v umovakh zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii navchannia [Development of Foreign Language Professional Communicative Competence of Future Tourism Specialists in the Context of Using Information Technologies in Education]. URL: https://www.ippo.if.ua/images/stories/Obrii_09_2/Chahrak.doc.pdf (data zvernennia: 02.04.2026). [in Ukrainian].

16. Kotenko O. V., Solomakha A. V. (2013) Metodyka navchannia inozemnykh mov u pochatkovii shkoli: navch. Posib [Methodology of Teaching Foreign Languages in Primary School: A Study Guide]. Kyiv. 356 s. [in Ukrainian].

17. Lytvyn A. V. (2009) Zavdannia mediaosvity v konteksti pidvyshchennia yakosti profesiinoi pidhotovky [The Tasks of Media Education in the Context of Improving the Quality of Professional Training]. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. Lviv, 4. 9-21. [in Ukrainian].

18. Melnyk N. I. (2015) Inshomovna kompetentnist yak priorytetnyi napriam u zmisti profesiinoi pidhotovky pedahohiv u krainakh Yevropy [Foreign Language Competence as a Priority Direction in the Content of Professional Training of Educators in European Countries]. Inshomovna osvita pedahoha: vyklyky, problemy, perspektyvy : materialy Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. (5 lystopada 2015 r., m. Kyiv). Kyiv. 201-207. [in Ukrainian].

19. Bilozir O. S. (2022) Rozvytok polilinhvalnoi kompetentnosti uchniv profilnoi shkoly na zasadakh dydaktyky bahatomovnosti [Development of Plurilingual Competence of Students in Specialized Schools Based on the Didactics of Multilingualism]: dys. … dokt. filos. Kryvyi Rih. 394 s. [in Ukrainian].

20. Panova L. S., Andriiko I. F., Tezikova S. V. ta in. (2010) Metodyka navchannia inozemnykh mov u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh : pidruchnyk [Methodology of Teaching Foreign Languages in General Education Institutions]: A Textbook. Kyiv. 328 s. [in Ukrainian].

21. Skliarenko N. K. (1992) Typolohiia vprav v intensyvnomu navchanni inozemnykh mov [Typology of Exercises in Intensive Foreign Language Learning]. Humanistychni aspekty linhvistychnykh doslidzhen i metodyky vykladannia inozemnykh mov: Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv, 1. 9-14. [in Ukrainian].

22. Bakaieva H. Ye. ta inshi. (2005) Prohrama z anhliiskoi movy dlia profesiinoho spilkuvannia [English for Professional Communication: Course Syllabus]. Kyiv. 119 s. [in Ukrainian].

23. Siryk, T. L., Siryk, S. V. (2011) English, 10 : prof. riven [English, 10: professional level]. Poltava. 255 p. [in Ukrainian].

24. Harkusha I. (2024) Sotsiokulturna kompetentsiia navchannia inshomovnoho spilkuvannia studentiv: na materiali anhliiskoi ta nimetskoi movy [Socio-Cultural Competence of Students Learning Foreign Language Communication: Based on English and German Language Materials]. Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly. Uman, (1(11). 102-111. URL: https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(11).2024.304947 (data zvernennia: 02.04.2026) [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 14.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 81'373.7:81'37:81-115
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-33

Nataliia YEFREMOVA,
orcid.org/0000-0003-1476-1831
Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Conversational English Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) yefremova05@gmail.com

Valentina BOICHUK,
orcid.org/0000-0002-9870-2195
Ph.D. in Philology,
Senior Lecturer at the Department of Philology
The Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council
(Lutsk, Ukraine) boichukvalia@gmail.com

METHODOLOGICAL FRAMEWORKS FOR OPPOSITIONAL ANALYSIS IN PHRASEOLOGY

This article formalizes oppositional analysis as a methodological framework for phraseology, modelling the interaction between structural configurations and semantic contrasts in phraseological units. While traditional phraseological studies focus on etymology, cognitive metaphor, and cross-linguistic equivalence, internal structural contrasts and paradigmatic oppositions remain underexplored. Adapting classical structural semantics and N. Trubetzkoy's oppositional principles, this study establishes that phraseological units derive their system-internal values through feature-level contrasts across intralinguistic (internal constituent/syntactic) and interlinguistic (paradigmatic) dimensions.

The research demonstrates that valid phraseological oppositions require a shared conceptual archisememe, at least one differential semantic or pragmatic feature, and paradigmatic equivalence. The framework adapts structural oppositions into four primary categories: privative oppositions, governed by multidimensional markedness across evaluative, stylistic, aspectual, and agentive parameters; gradual oppositions, forming multi-tiered scalar chains; equipollent oppositions, reflecting symmetrical, rival cognitive models; binary oppositions, utilizing structural symmetry to assert total conceptual coverage.

The paper also investigates how internal oxymorons and syntactic parallelism create conceptual dissonance that triggers non-compositional figurative processing. It highlights that phraseological oppositions are contextually fluid, as discourse mechanisms like grammatical negation and pragmatic reframing induce semantic neutralization. Finally, the study operationalizes a four-stage analytical protocol – comprising identification, feature decomposition, classification, and corpus verification – providing a standardized empirical tool for descriptive, comparative, and computational phraseology.

Key words: *methodology, phraseology, phraseological unit, oppositional analysis, structural semantics, markedness, paradigmatic relations.*

Наталія ЄФРЕМОВА,
orcid.org/0000-0003-1476-1831
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійської мови
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) yefremova05@gmail.com

Валентина БОЙЧУК,
orcid.org/0000-0002-9870-2195
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри філології
Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
(Луцьк, Україна) boichukvalia@gmail.com

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОПОЗИЦІЙНОГО АНАЛІЗУ У ФРАЗЕОЛОГІЇ

Дослідження формалізує опозиційний аналіз у статусі методологічної платформи фразеологічних розвідок, що дає змогу реконструювати механізми взаємодії структурних моделей і семантичних опозицій у межах фразеологічного складу мови. Попри значний доробок традиційної фразеології в царині етимології, когнітив-

ної метафоризації та міжмовної відповідності, механізми формування внутрішніх структурних контрастів і парадигматичних опозицій досі залишаються системно не осмисленими. Спираючись на теоретичні положення структурної семантики та теорію опозицій Н. Трубецького, дослідження доводить, що фразеологічні одиниці здобувають свої внутрішньосистемні значення через диференційні ознакові контрасти на інтралінгвальному (внутрішньокомпонентному / синтаксичному) й інтерлінгвальному (парадигматичному) рівнях.

Доведено, що критеріями верифікації фразеологічної опозиції виступають наявність інваріантної концептуальної архісеми, релевантної диференційної (семантичної або прагматичної) ознаки й парадигматичної взаємозамінності одиниць. У межах розробленої моделі класичні опозиції диференційовано за чотирма категоріями: привативні (базуються на багатоаспектній маркованості за оцінними, стилістичними, граматико-аспектними та агентивними параметрами); градуальні (формують багаторівневі скалярні ланцюги); еквіполентні (відображають симетричні, конкуруючі когнітивні моделі); бінарні (спираються на симетричні контрасти для експлікації абсолютної концептуальної повноти).

З'ясовано, що внутрішні оксиморони та синтаксичний паралелізм створюють концептуальний дисонанс, який запускає некомпозиційне фігуративне прочитання. Наголошено на контекстуальній гнучкості фразеологічних опозицій, оскільки граматичне заперечення та прагматичне переосмислення спричиняють семантичну нейтралізацію. Обґрунтовано чотириетапну аналітичну процедуру (ідентифікація, компонентна декомпозиція, класифікація, корпусна верифікація), яка може слугувати стандартизованим інструментом для описової, зіставної та комп'ютерної фразеології.

Ключові слова: *методологія, фразеологія, фразеологічна одиниця, опозиційний аналіз, структурна семантика, маркованість, парадигматичні відношення.*

Formulation of the problem. Phraseology is treated as an independent linguistic domain concerned with fixed or semi-fixed multi-word expressions that function as single semantic units and frequently resist literal compositional reading (Alisoy, 2025: 72–73; Qizi, 2025: 141; Tursunova, 2025: 59). Historically, the study of phraseology centered on etymology (Semeniuk, Potapenko, 2023), cognitive metaphor (Lakoff, Johnson, 2003; Gibbs, 1994), structural stability (Wray, 2002), and cross-linguistic equivalence (Ящук, 2014: 83). However, the precise structural and semantic mechanisms that govern internal contrast within phraseological configurations and the paradigmatic relations established between opposing phraseological units remain an underexplored facet of structural semantics.

Oppositional analysis, pioneered by N. Trubetzkoy in phonology and expanded by R. Jakobson, L. Hjelmslev, and J. Lyons into grammar and lexicology, posits that linguistic elements derive their system-internal values through contrast with other elements within a paradigm. In lexical semantics, oppositions manifest in antonymy, synonymy, hyponymy, and complementary distribution (Cruse, 1986; Єфремова, 2001: 47). In phraseology applying oppositional methods presents theoretical challenges due to the complex interaction between the literal constituents of an idiom and its figurative sense (Cacciari, Tabossi, 2014; Glucksberg, 2001), syntactic fixedness vs. lexical variability (Nunberg et al., 1994; Moon, 1998), idiomatic markedness, evaluative polarity, and pragmatic stance (Fernando, 1996).

This research aims to formalize oppositional analysis as a methodological framework for phraseology by modelling the interaction between structural configurations and semantic contrasts in phraseological units. The specific **research objectives** are as follows: 1) to examine classical theories of markedness and opposition to assess their theoretical adaptability and boundaries within phraseology; 2) to adapt oppositional criteria to the investigation of phraseological units; 3) to analyze the interplay between formal syntactic configurations and semantic oppositions in the construction of phraseological meaning; 4) to empirically validate the methodological framework for oppositional analysis in phraseology.

Presenting the main research material. Oppositional analysis originates in Ferdinand de Saussure's insight that language is a system of pure values where signs are defined negative-relationally – by what they are not. Representatives of the Prague Linguistic Circle operationalized this concept. They demonstrated that linguistic units are organized into paradigms through feature contrasts, and established the universality of binary markedness, distinguishing marked terms (possessing a defining feature) from unmarked terms (lacking or neutral toward it). Structural semantics transposed these principles to the lexicon decomposing lexical meaning into minimal semantic components and demonstrating that lexical oppositions extend beyond binary antonymy to include complementaries, converses, and directional opposites.

When adapting structural oppositional theory to phraseology, linguists encounter complex structural lexical items. A phraseological unit is not an atomic signifier; it is a complex, composite signifier characterized by syntactic compositionality at the surface level and semantic unity at the deep level (Pulman, 1993). Phraseological stability is defined by fixed structural templates, making the application of oppositional principles twofold.

To establish a phraseological opposition between two separate phraseological units or within the inter-

nal constituents of a single multi-word unit, three structural conditions should be satisfied: common basis of comparison, differential feature and paradigmatic equivalence.

As far as the common base is concerned, the opposing units must share an underlying conceptual archisememe or syntactic framework (Cruse, 1986). Without a shared semantic base, opposition dissolves into mere divergence. The phraseological units should also differ by at least one explicit semantic, structural, or pragmatic component, such as positive vs. negative evaluation, or active vs. passive agency. In addition, phraseological units must occupy comparable functional distributions within the linguistic system, allowing them to substitute or contrast with one another in equivalent syntactic slots.

Within phraseology, these relational contrasts operate across intralinguistic and interlinguistic oppositions. In intralinguistic (internal) oppositions, contrasts are embedded directly within the internal syntax and constituent lexicon of a single phraseological unit. These manifest through coordinate constructions, parallel clauses, or internal oxymorons, such as the spatial-temporal span in *from rags to riches*, *thick and thin*, or the polar choices in *sink or swim*. In interlinguistic (systemic/paradigmatic) oppositions relations are indicated between distinct, independent phraseological units that function as structural or semantic antonyms across the lexicon (Fernando, 1996), such as the active/passive divergence between *to take to heart* and *to turn a blind eye*, *to spill the beans* and *to keep one's lips sealed*, or the procedural conflict between *to break ground* and *to hit a brick wall*.

Adapting N. Trubetzkoy's (Trubetzkoy, 1969) classical taxonomy of linguistic oppositions to phraseology yields four primary structural-semantic categories: privative, gradual, equipollent, and binary/complementary oppositions.

A privative opposition occurs when one member of a phraseological pair possesses a specific semantic or structural feature (designated as the marked member) while the other member lacks this feature or remains neutral, functioning as the unmarked member. In phraseological systems, markedness operates across evaluative, stylistic, aspectual, and agentive dimensions.

Evaluative privative oppositions are illustrated by the following example. The neutral expression *to keep an eye on* functions as the unmarked member lacking heightened intensity. In contrast, *to keep a hawk's eye on* or *to watch like a hawk* carries the differential feature of intense vigilance, making them marked members of the paradigm. Similarly, *to pay attention* serves as the unmarked baseline, whereas *to hang on someone's every word* is marked by extreme, subordinate attentiveness.

The mechanics of stylistic privative oppositions can be observed in the following case. Standard verbal expressions or euphemisms like *to die* or *to pass away* serve as stylistically unmarked options distributed across formal and neutral registers. Conversely, the idiomatic units *to kick the bucket*, *to bite the dust*, and *to push up daisies* are marked by the presence of informal, irreverent, or morbid humor (Moon, 1998).

The contrastive nature of aspectual privative oppositions may be evidenced in the following example. The state-descriptive idiom *to know the ropes* represents an unmarked condition regarding action initiation. The variant expression *to learn the ropes* introduces the specific differential feature of inceptive action, making it aspectually marked. The same with *to be in the loop,* which expresses a static state, whereas *to bring someone into the loop* or *to get in the loop* is marked for causative or inceptive aspect.

The following operational pattern exemplifies agency privative oppositions. The active construction *to hold one's tongue* or *to pull oneself together* features intentional agentive control. By contrast, *to have one's tongue tied* or *to fall apart at the seams* carries the differential feature of passive subjugation or loss of voluntary agency.

Privative relations demonstrate how phraseological systems generate semantic nuance by introducing specialized conceptual constraints to a shared semantic nucleus. The unmarked phraseological unit typically displays a broader contextual distribution, whereas the marked counterpart is restricted to specific stylistic, pragmatic, or cognitive environments (Fernando, 1996).

Gradual oppositions consist of units that express varying degrees of a shared continuous property (Cruse, 1986). Phraseological units form continuous scalar chains across dimensions such as intensity, temporal duration, emotional state, and financial status. For example, a scalar phraseological opposition measuring the concept of intellectual capacity and mental stability progresses continuously across five distinct idiomatic points: starting at the severe negative pole with *off one's rocker* or *out of one's tree*, moving to the mild negative defect expressed by *a sandwich short of a picnic* or *not the sharpest tool in the shed*, advancing to the neutral baseline of *of sound mind*, progressing to high competence with *on the ball*, and reaching the positive extreme of acute intelligence represented by *sharp as a tack*.

Similarly, the continuum of financial solvency exhibits a multi-tiered gradual opposition structured across six distinct scalar degrees. At the lower pole lies

extreme financial deficit, instantiated by expressions such as *flat broke*, *down and out*, and *without a penny to one's name*. This transitions into moderate financial deficit (*in the red*, *in a tight spot*) and marginal deficit (*living paycheck to paycheck*, *keeping one's head above water*), where physical survival remains possible despite constant pressure. The continuum reaches an equilibrium baseline with neutral expressions of balance (*making ends meet*, *breaking even*), before ascending to comfortable solvency (*well-off*, *in the black*) and ultimately reaching extreme affluence, denoted by idiomatic units like *rolling in money*, *made of money*, and *living high on the hog*.

In equipollent oppositions, the relationship between opposing units is entirely symmetrical; neither member can be reduced to the simple presence or absence of a single feature, nor do they lie on a continuous linear scale (Trubetzkoy, 1969). Instead, both members are positively characterized by distinct, non-overlapping semantic features of equal systemic status.

This structural-semantic contrast is clearly illustrated in phraseological units denoting problem-solving strategies. Thus, the phraseological unit *to take the bull by the horns* embodies a proactive approach marked by positive semes of directness, physical confrontation, and courage, while expressions *to beat around the bush* and *to bury one's head in the sand* occupy the opposing pole, defined by features of indirectness, intentional evasion, and hesitation.

In the domain of problem-solving strategies, phraseological units establish an equipollent opposition between proactive engagement and deliberate avoidance. The idiom *to take the bull by the horns* encodes positive semantic features of directness, confrontational agency, and proactive courage. Conversely, its antonymic counterparts *to beat around the bush* and *to bury one's head in the sand* occupy the opposing pole, defined by explicit features of indirectness, intentional evasion, and hesitation.

The domain of resource management, for example, exhibits an equipollent opposition between overexertion and measured restraint. *To burn the candle at both ends* represents an overwork, depletion, and systemic exhaustion. This contrasts sharply with expressions such as *to husband one's resources* or *to pace oneself*, which encode the positive semantic features of deliberate conservation, temporal patience, and sustainable effort.

Neither phraseological unit in these pairs acts as a marked or reduced variant of the other; rather, they represent equivalent, rival cognitive models of human behavior within the phraseological system (Lakoff, Johnson, 2003).

Binary oppositions represent absolute semantic polarization with no intermediate middle ground (Trubetzkoy, 1969). In phraseological units, binary contrasts frequently structure internal coordinate constructions via coordinate conjunctions (*and*, *or*, *nor*) or paired prepositional frameworks (*from... to...*, *through... and...*) as in the following examples.

In the spatial domain, spatial binaries employ fixed paired forms to establish geographic, directional, or scalar totality. Phraseological units such as *from top to bottom*, *far and wide*, *over hill and dale*, *heaven and earth*, and the expanded multinomial *left, right, and center* utilize polar spatial points to encode comprehensive spatial coverage.

Similarly, temporal binaries structure the perception of time through recurring, rhythmic, or boundaries-marking coordinate pairs. Idiomatic units like *day in, day out* and *now and then* quantify cyclical frequency, while *sooner or later* frames temporal inevitability. Phraseological units such as *from cradle to grave* and *from dusk till dawn* establish temporal completeness by explicitly defining the terminal boundaries of a duration.

Internal binary phraseological units rely on structural symmetry to reinforce absolute semantic coverage. By linking diametrically opposed conceptual poles within a single formulaic unit, the phraseology asserts total coverage or universal applicability. For example, the idiom *from A to Z* or *lock, stock, and barrel* signifies absolute completeness precisely because its structural limits span the initial and final boundaries of an ordered domain.

Oppositional analysis of phraseological units involves investigating how semantic contrasts generate holistic idiomatic meanings (Cacciari, Tabossi, 1993; Nunberg et al., 1994). By embedding oxymoronic elements or structural asymmetries, idioms produce a conceptual dissonance that serves as the catalyst for figurative interpretation.

Phraseological units frequently internalize semantically contradictory lexical components to symbolize complex or inherently unstable phenomena: *an open secret* – merges the objective lexical sense of a secret (something intentionally hidden) with the epistemic accessibility of being open (something universally known); *to make haste slowly* – pairs the rapid velocity implied by making haste with the deliberate, cautious manner of acting slowly; *a deafening silence* – juxtaposes the total acoustic absence of silence with the extreme auditory intensity of being deafening.

The internal opposition within these units creates a semantic paradox that forces the interpreter to abandon literal compositional processing and shift to a higher-order metaphorical domain (Glucksberg, 2001). The

interaction between the opposing positive and negative features of the constituents of the idioms yields an emergent, non-compositional idiomatic meaning that cannot be reduced to either constituent in isolation.

Structural contrasts are often reinforced through formal syntactic parallelism, where two clauses or prepositional phrases mirror each other syntactically while contrasting semantically: *easy come, easy go* – the structure relies on two parallel clauses (the first clause combines the adverb *easy* with the verb *come*, conveying the semantic domain of acquisition; this is mirrored by the second clause combining the adverb *easy* with the verb *go*, conveying the semantic domain of loss); *out of sight, out of mind* – two prepositional phrases mirror one another (the first pairs the preposition *out of* with the noun *sight*, operating in the domain of visual perception; the second pairs the preposition *out of* with the noun *mind*, operating in the domain of cognitive attention); *in for a penny, in for a pound* – mirrors the prepositional frame *in for a (noun)*, contrasting the minor commitment of a *penny* with the total commitment of a *pound*.

Oppositional boundaries between phraseological units are not immutable static configurations; they are susceptible to contextual manipulation, pragmatic softening, and semantic neutralization (Moon, 1998). Neutralization occurs when a specific discourse context eliminates the functional opposition between two paradigmatically opposed phraseological units.

Pragmatic equalization may be found in the paradigmatic opposition between *to add fuel to the fire* (which carries the feature of exacerbating a conflict) and *to pour oil on troubled waters* (which carries the feature of pacifying a conflict). In discourse analysis, the interaction between opposing idiomatic units frequently results in functional equivalence under specific pragmatic conditions. For example, in political analysis of ineffective diplomacy, an attempt to *pour oil on troubled waters* (intended to mitigate conflict) may be pragmatically re-framed as functionally identical to *adding fuel to the fire* (exacerbating conflict) when the intervention yields unintended escalation.

Grammatical negation applied to idiomatic units alters oppositional dynamics by transforming polar opposites into scalar intermediates rather than simple inversions. Thus, grammatically negating the highly marked positive idiom *to be on cloud nine*, which conveys extreme joy, into *not to be on cloud nine* does not automatically shift its meaning to the polar negative state of extreme misery (*in the depths of despair*). Instead, negating the expression neutralizes the marked feature of extreme intensity, shifting the overall phraseological meaning toward a neutral center of mild dissatisfaction or uninspired neutrality.

To establish a methodological framework for oppositional analysis in phraseology a four-stage analytical procedure may be proposed. The stage of identification and extraction involves isolating target phraseological units from corpora or lexicographical databases to establish their constituent boundaries and syntactic templates. The stage of feature matrix decomposition deconstructs the unit's meaning into atomic semantic components, delineating the shared archisememe from key differential semes. In the stage of oppositional classification, the extracted units should be mapped against a four-fold structural taxonomy (privative, gradual, equipollent, and binary). Finally, the stage of contextual and pragmatic verification tests the stability of these structural oppositions in natural language corpora (e.g. BNC), evaluating instances of contextual neutralization, syntactic modification, and pragmatic shift.

This procedure may be exemplified by the binary complementary opposition of phraseological units *to keep one's head: to lose one's head*. For identification stage the syntactic forms are identified as sharing the identical verbal pattern consisting of a verb followed by a possessive pronoun and the target noun *head*. At decomposition stage the shared archisememe is isolated as the concept of maintaining emotional control under stress. Phraseological unit *to keep one's head* is assigned the differential seme of retaining rational composure, whereas phraseological unit *to lose one's head* is assigned the differential seme of losing rational composure. At the stage of classification the pair is categorized as a binary complementary opposition evaluated along the parameter of rational control. Phraseological unit *to lose one's head* is designated as the marked member carrying the feature of cognitive disruption.

Corpus verification (stage 4) across contemporary texts demonstrates discourse peculiarities of the given opposition.

Conclusions. The formalization of oppositional analysis within phraseology addresses a critical methodological gap in semantics, establishing that phraseological units derive their system-internal values through systematic, feature-level contrasts. Oppositional mechanisms operate both intralinguistically and interlinguistically. Markedness governs evaluative stance, register, aspectual nuance, and pragmatic force. Phraseological oppositions are not static dictionary entries; they interact dynamically with discourse constraints. The standardized methodological framework for oppositional analysis in phraseology lies in integrating identification, feature matrix decomposition, classification, and corpus verification.

Future research should extend this methodological framework by integrating computational distributional semantics to measure the semantic distances and oppositional vectors of phraseological units across large-scale textual corpora.

BIBLIOGRAPHY

1. Єфремова Н. В. Типологія синонімічних опозицій англійських дієслів. *Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки: Філол. науки*. 2001. № 10. С. 47–52.
2. Ящук О. Л. Перекладацька еквівалентність фразеологічних синонімів. *Advanced education: зб. наук. пр.* 2014. Вип. 1. С. 83–89. URL: https://www.researchgate.net/publication/320362786_Equivalence_translation_of_phraseological_synonyms
3. Alisoy H. A Taxonomic Approach to Structural and Semantic Dimensions in English Phraseology. *Porta Universorum.* 2025. 1(4). P. 72–79. DOI: https://doi.org/10.69760/portuni.0104007
4. Cacciari C., Tabossi P. Idioms: Processing, Structure, and Interpretation. Psychology Press, 2014. 360 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Idioms.html?id=RgrsAgAAQBAJ&redir_esc=y
5. Cruse D. A. Lexical Semantics. Cambridge University Press, 1986. 310 p. URL:https://books.google.com.ua/books/about/Lexical_Semantics.html?id=xDSBaet2uSsC&redir_esc=y
6. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. Oxford University Press, 1996. 265 p.
7. Gibbs R. W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. Cambridge University Press, 1994. 527 p.
8. Glucksberg S., McGlone M. S. Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms. Oxford University Press, 2001. 134 p. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Understanding_Figurative_Language/-UpnDAAAQBAJ?hl=uk&gbpv=0
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. University of Chicago Press, 2003. 256 p.
10. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. Oxford: Clarendon Press, 1998. 338 p.
11. Nunberg G., Sag I. A., Wasow T. Idioms. *Language*: *Companions to Ancient Thought.* 1994. 70(3), P. 491–538.
12. Pulman S. G. The recognition and interpretation of idioms. *Idioms: Processing, structure, and interpretation,* Lawrence Erlbaum, Hillsdale. 1993.P. 249–270.
13. Qizi R. S. Phraseology as a Linguistic Branch. *Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences*. 2025. 3(5), P. 141–144. DOI: https://doi.org/10.62536/sjehss.2025.v3.i5.pp141-144
14. Semeniuk A., Potapenko L. Etymology and translation into Ukrainian of phraseological units to denote human features. *Studia Philologica*. 2023. 1(25). P. 61–71. DOI: https://doi.org/10.28925/2311-2425.2023.25
15. Trubetzkoy N. S. Principles of Phonology (C. A. M. Baltaxe, Trans.). University of California Press, 1969. 343 p. URL: https://www.scribd.com/document/208136393/N-S-Trubetzkoy-Principles-of-Phonology-BookZa-org
16. Tursunova N. Stability of Phraseological Units: Structural, Semantic, and Morphological Aspects. *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum*. 2025. 2(3), P. 59–63. DOI: https://doi.org/10.69760/aghel.0250020008
17. Wray A. Formulaic language and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 332 p. URL: https://scispace.com/pdf/formulaic-language-and-the-lexicon-2zdb1y2vg1.pdf

REFERENCES

1. Alisoy H. (2025). A Taxonomic Approach to Structural and Semantic Dimensions in English Phraseology. *Porta Universorum,* 1(4), 72–79. https://doi.org/10.69760/portuni.0104007
2. Cacciari C., Tabossi P. (2014). *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. Psychology Press. Retrieved from https://books.google.com.ua/books/about/Idioms.html?id=RgrsAgAAQBAJ&redir_esc=y
3. Cruse D. A. (1986). *Lexical Semantics.* Cambridge University Press. Retrieved from https: //books. google. com.ua/ books/ about/ Lexical_Semantics. html?id=xDSBaet2uSsC&redir_esc=y
4. Fernando C. (1996). *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University Press.
5. Gibbs R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding.* Cambridge University Press.
6. Glucksberg S., McGlone M. S. (2001). *Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms.* Oxford University Press. Retrieved from https: // www. google. com.ua/ books/ edition/ Understanding _Figurative_Language/-UpnDAAAQBAJ?hl=uk&gbpv=0
7. Lakoff G., Johnson M. (2003). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
8. Moon R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach.* Oxford: Clarendon Press.
9. Nunberg G., Sag I. A., Wasow T. (1994). Idioms. *Language*: *Companions to Ancient Thought,* 70(3), 491–538.
10. Pulman S. G. (1993). The recognition and interpretation of idioms. In *Idioms: Processing, structure, and interpretation,* 249–270.
11. Qizi R. S. (2025). Phraseology as a Linguistic Branch. *Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 3(5), 141–144. https://doi.org/10.62536/sjehss.2025.v3.i5.pp141-144
12. Semeniuk A., Potapenko L. (2023). Etymology and translation into Ukrainian of phraseological units to denote human features. *Studia Philologica*, 1(25), 61–71. https://doi.org/10.28925/2311-2425.2023.25
13. Trubetzkoy N. S. (1969). *Principles of Phonology* (C. A. M. Baltaxe, Trans.). University of California Press. Retrieved from https://www.scribd.com/document/208136393/N-S-Trubetzkoy-Principles-of-Phonology-BookZa-org
14. Tursunova N. (2025). Stability of Phraseological Units: Structural, Semantic, and Morphological Aspects. *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum*, 2(3), 59–63. https://doi.org/10.69760/aghel.0250020008
15. Wray A. (2002). Formulaic language and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from https://scispace.com/pdf/formulaic-language-and-the-lexicon-2zdb1y2vg1.pdf
16. Yashchuk O. L. (2014). Perekladatska ekvivalentnist frazeolohichnykh synonimiv. [Equivalence translation of phraseological synonyms] *Advanced education: zb. nauk. pr.* 1. 83–89. [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/320362786_Equivalence_translation_of_phraseological_synonyms
17. Yefremova N. V. (2001). Typolohiia synonimichnykh opozytsii anhliiskykh diiesliv. [Types of Synonymic Oppositions of English Verbs] *Nauk. visn. Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky: Filol. Nauky,* 10. 47–52. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 811.111
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-34

Andriana IVANOVA,
orcid.org/0000-0002-1733-4416
PhD in Translation Studies, Associate Professor,
Associate Professor at the English Philology Department
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) andriana.ivanova@uzhnu.edu.ua

Nika STUDENIAK-TOKARIUK,
orcid.org/0009-0008-8875-0522
1st year master's student at the Faculty of Foreign Philology
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) studeniak-tokariuk.nika@student.uzhnu.edu.ua

PECULARITIES OF VIDEO GAMES RENDERING INTO UKRAINIAN (BASED ON THE LOCALIZATION OF "BALDUR'S GATE 3")

Localization has become a widespread phenomenon over the past few years due to growing interest in video games and developers' pursuit of increased sales by reaching foreign markets. However, despite the existing demand, there are misunderstandings about this process, as people are unfamiliar with the concept of localization, how it differs from translation, how it is actually carried out, and the factors that determine the use of specific translation strategies.

The aim of the research was to define the very concept of "video game localization" and its main characteristics, describe the challenges that arise during this process, analyze the issues that influence the choice of translation strategies in specific selected cases, and classify the most common strategies used during this process to identify the distinctive features of Ukrainian video game localization.

The research analyzed the main translation strategies and transformations, using examples from the Ukrainian localization of names for creatures, plants, locations, spells, and weapons, which also constitute quasi-realities in the fictional world of the video game "Baldur's Gate 3".

Methods of research used during the study include general scientific and research methods: different types of analysis, induction, deduction, comparative analysis of texts and their translations, analysis of transformations and context, to identify and compare the phenomena in the original and translated texts, and to determine the translation strategies.

The results of the research reveal that the primary strategy used by translators when localizing video games is, specifically, foreignization in cases involving fantasy elements. These results demonstrate that players' claims that Ukrainian video game localizations are inadequate due to excessive reliance on the domestication strategy are incorrect, as this strategy applies only to a few specific instances, not to the majority of a video game's textual elements.

Key words: *localization, video games, in-game text, quasi-reality, stylistic features, translation strategies, translation transformations.*

Андріана ІВАНОВА,
orcid.org/0000-0002-1733-4416
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) andriana.ivanova@uzhnu.edu.ua

Ніка СТУДЕНЯК-ТОКАРЮК,
orcid.org/0009-0008-8875-0522
студентка І курсу магістратури факультету іноземної філології
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) studeniak-tokariuk.nika@student.uzhnu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ВІДЕОІГОР (НА МАТЕРІАЛІ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ВІДЕОГРИ «BALDUR'S GATE 3»)

Локалізація стала важливим явищем за останні кілька років через зростання зацікавленості людей у відеоіграх та бажання розробників збільшити свої прибутки завдяки виходу на іноземні ринки. Втім, незважаючи на

дійсний попит, існують певні непорозуміння щодо цього процесу, оскільки люди не ознайомлені з явищем локалізації, його відмінностями від перекладу, а також із тим, як саме створюється локалізація і чим зумовлене використання певних перекладацьких стратегій.

Метою дослідження було охарактеризувати саме поняття «локалізація відеоігор» та основні характеристики, описати перешкоди, які виникають під час цього процесу, а також проаналізувати загальні явища, які впливають на вибір перекладацьких стратегій у певних обраних випадках, і класифікувати найпопулярніші стратегії та трансформації, що були використані, щоб визначити особливості української локалізації відеоігор.

Під час дослідження було проаналізовано основні перекладацькі стратегії та трансформації на прикладах української локалізації назв істот, рослин, топонімів, заклинань і зброї, які є квазі-реаліями вигаданого світу відеогри «Baldur's Gate 3».

Для дослідження в цій роботі використовувалися загальні наукові та дослідницькі методи: різні види аналізу, індукція, дедукція, порівняльний аналіз текстів та їхніх перекладів, аналіз трансформацій і контексту з метою виявлення та порівняння явищ в оригінальних і перекладених текстах, а також визначення стратегій перекладу.

Результати дослідження демонструють, що основною стратегією перекладачів під час локалізації відеогри є саме форенізація у випадках, пов'язаних з фентезійними елементами, присутніми у відеогрі. Ці результати можуть бути використані для демонстрації того, що твердження гравців про те, що українська локалізація відеоігор є неякісною через надмірне застосування стратегії доместикації, є помилковими, оскільки ця стратегія стосується лише кількох конкретних випадків, а не більшої частини текстових елементів відеоігор, які були проаналізовані під час дослідження.

Ключові слова: *локалізація, відеоігри, внутрішньоігровий текст, квазіреалія, стилістичні особливості, стратегії перекладу, перекладацькі трансформації.*

Introduction. Video games are growing in popularity and becoming a favorite form of entertainment for many people around the world. However, in Ukraine, the localization industry began to develop later than in other countries because game developers and publishers considered it unprofitable.

Analysis of studies. Researchers from various countries have studied the peculiarities of video game localization, and the following are among the main topics examined: definition of video game localization (Mangiron C., O'Hagan M.), challenges in the translation of video games (Bernal-Merino M. A.), challanges in Ukrainian localization (Bohdan O., Bohdan Y.), localization in the context of translation studies (Kanevska O. B., Bilyi I. V.), localization as a part of translation (Mazur O., Kuchiv S.), etc.

The aim. The aim of this study is to analyze the concept of localization, examine the main translation challenges that arise in video game localization, and explore the translation strategies and transformations most commonly used in this context. In accordance with the research aim, a set of tasks has been identified:

− to define the concept of localization and distinguish it from translation;

− to examine the characteristics of video games and the elements subject to localization in order to identify the main challenges;

− identify the main translation strategies and transformations during the localization of video games;

The object of the paper is the peculiarities of video games localization.

Results and discussion. Most people understand the term "video game localization" to mean simply "translation of video games," since in both cases, information is transferred from the source language to the target language.

O'Hagan, in her publication, provides a clear definition of game localization as "a set of procedures involved in adjusting games technically, linguistically, and culturally to a given market in order to distribute them in territories other than their countries of origin" (O'Hagan, Mangiron, 2013: 747).

According to the conclusions of Ukrainian scientist Olena Mazur, localization is an interdisciplinary phenomenon that is part of the globalization process and involves adapting a product to a specific environment (Mazur, Kuchiv, 2021: 92).

Also video games can vary widely, from the stories they tell to the gameplay they involve to the ways they relate to historical events and popular culture. This requires translators to possess knowledge of all of these fields to produce an adequate translation.

Another important factor that influences video game localization is the market and the audience. Translators can adjust certain names or phrases during localization to reduce the risk of fan dissatisfaction and, consequently, a potential drop in revenue.

However, most modifications are actually the result of censorship. For example, in East Asian countries, aside from issues related to sociopolitical issues, the most popular reason for censorship is LGBTQ+ themes, as same-sex relationships are illegal in these countries.

The Ukrainian localization of "Baldur's Gate 3" sparked a huge reaction among gamers, as it was the first time a world-famous game was released with a Ukrainian localization at launch. The game was localized by the team "The SBT Localization", which is a well-known group among Ukrainian gamers.

"Baldur's Gate 3" is the latest installment in the series of the same name and is set in the Dungeons & Dragons (D&D) Forgotten Realms setting. This world is a fictional realm where magic exists alongside various races and classes. Furthermore, as in any fictional setting, these worlds have their own realities, shaped by the author's culture, language, and phenomena.

According to Oleksandr Rebriy, quasi-reality is a lexical unit denoting objects created by the author's imagination to characterize the fictional world in which the events depicted occur (Rebriy, 2012: 182).

In the world of Forgotten Realms, there are many races that are unique to the D&D universe and therefore do not have a single, established translation, unlike other popular fantasy races.

For example, the translators replaced the name of the race "dragonborn" with the word "драконичі." The translators retained the word's stem, "dragon," and translated it as the Ukrainian equivalent "дракон," without altering its meaning. Also, the translators decided to apply a domestication strategy to the second part, "-born," and used the suffix "-ич," which indicates belonging to a particular kind. The head of the "SBT Localization" also explained that other options, such as "драконородні" and "драконороджені," were considered too long due to the limited space for text in the game ("Baldur's Gate 3").

There are also cases, such as "githyanki," a species name that has been transliterated into Ukrainian because they communicate in their own fictional language, in which the name of their race translates as "followers of Gith".

After analyzing which transformations were most frequently used in the translation of creature and plant names, the following can be concluded. The most common transformation was transcoding, accounting for 30% of all translations. In second place is transcreation, which was also most frequently applied to creatures than plant names, accounting for 28%. Literal translation was used in 26% of cases, most often in plant names. Contextual substitution was employed the least, for only 16%.

Geographical names also play an important role in the game world, as they are essential for players to navigate the map. Like other names, they carry a meaning that can reveal information about a location even before players set foot there.

One of the key locations in the game is "Sunlit Wetlands". This name is associated with something positive, even though "wetlands" means "swampy or marshy land", but it's not actually a swamp. In Ukrainian, it translates to "водно-болотні угіддя," but this name is scientific and is not suitable for the context. As the story unfolds, it turns out that this is actually not a pleasant place, but a "Putrid Bog". So one of the translators' tasks was to make it sound appealing to the target audience, because the player must be willing to explore the area, and then be frightened when the truth is revealed. Therefore, using a transcreation, the translators replaced the part that alluded to a swamp with "улоговина". The adjective "sunlit" was translated as "сонячна."

There are also other examples of strategies employed. For instance, "Crèche Y'llek" was transliterated in the Ukrainian localization, indicating that the translators used the foreignization strategy. According to the Oxford Dictionary, "Crèche" is a place where babies and young children are looked after (Oxford Paperback Dictionary and Thesaurus, 2007: 207). Since this word is used in the game by only one race, the translators translated it in order to highlight this cultural distinction. "Y'llek" has no known origin, and its meaning is a mystery. Therefore, this word was simply transcoded, resulting in "Креш Ї'ллік" in the Ukrainian localization.

Additionally, after compiling a sample of various location names from the game, the following data was obtained. Literal translation was the most common transformation, accounting for 58% of the translations. In second place is contextual substitution, with 25% of the translations. Then there is transcreation, which accounts for 9% of the translations. The least used translation transformation was transcoding, accounting for 8% of cases.

Weapons are a very important part of the game, as they directly affect gameplay. Their names may be simple, merely indicating the specific type, but they can refer to certain characteristics of the weapon, or who it belongs to (O'Hagan, 2015: 117).

For example, the translation of the "Staff of Crones". According to the Oxford Dictionary, a "crone" is an ugly old woman (Oxford Paperback Dictionary and Thesaurus, 2007: 210). In Ukrainian culture, there is no concept equivalent to "crone," and the closest term is "відьма" ("a witch"). Therefore, the translators rendered the name of this weapon as "відьомський посох" so that Ukrainian players could understand exactly where this staff comes from and to whom it belongs.

However, there are also exceptions. For example, the name "Markoheshkir" was transliterated because it has no known meaning, and it is unclear which in-game language it comes from. For this reason, the translators opted for a foreignization strategy, which is why it appears as "Маркогешкір" in the Ukrainian localization.

After analyzing the various names of weapons, the following conclusions can be drawn. Literal translation is the most common, accounting for 51%. Contextual substitution was used in 23% of cases, while transcreation accounted for 19%. Transcoding was used the least, accounting for only 7% of all cases.

Another important part of this game is spells. Some of them consist of just a single word, and therefore, most of these spells are usually translated literally. For example, spells such as "Blight," "Aid," "Resistance," and "Friends" were translated as follows: "Гниль", "Поміч", "Опір", "Друзі." However, there are isolated cases where a translator cannot use a literal translation of a name. For example, the spell "Shillelagh," whose name derives from the Irish word for a stick and comes from the words 'sail' and 'éille,' meaning 'willow,' and 'leash' originally" (What is a Shillelagh). This spell imbues a weapon with the power of nature. For Ukrainian players, this concept is very foreign, unlike for English-speaking players, so the translators used a strategy of domestication and translated the name as "Ґирлиґа".

Another group of spells that can be identified consists of those formed by an adjective and a noun. These are also typically translated literally. For example, spells such as "Torn Whip," "Stinking Cloud," and "Insect Plague," which were translated as "Терновий батіг," "Смердюча хмара," "Комашина чума."

The conclusions regarding the translation of spells, the most commonly employed translation transformation was literal translation, accounting for 72% of cases. Then comes contextual substitution, which was used to translate 18% of spells. Transcreation was used only 8% of the time. Transcoding was used the least, accounting for 2% of the total.

Conclusions. In Ukraine, the localization industry began to develop even later than in other countries, as it was considered unprofitable. As a result, there is no common understanding of what localization actually means, which is why translators often face negative reactions.

The research analyzed the main factors influencing localization. It was also important to identify the specific strategies and transformations used in video game localization to understand which are most commonly employed.

In general, video games have become an integral part of many people's lives, so understanding the concept of localization is now more important than ever. However, various challenges and peculiarities must be taken into account during localization, as they significantly impact the process.

BIBLIOGRAPHY

1. Мазур О., Кучів С. Локалізація як явище перекладу. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 35, т. 7. С. 89–95.
2. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : монографія. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 376 с.
3. «Брама Балдура 3» Стрім про переклад гри спілкою Шлякбитраф. Пояснення керівника проєкту Great Dragon. : веб-сайт. URL: https://sbt.localization.com.ua/article/stenohrama-strimu-z-oldboi-pro-pereklad-baldur-s-gate-3/ (дата звернення: 15.04.2026)
4. Hawker S. & Waite M. (Eds.). Oxford Paperback Dictionary and Thesaurus. New York: Oxford University Press, 2007. 1072 s.
5. O'Hagan, M., Mangiron, C. Game Localization. Translating for the global digital entertainment industry, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing. 2013. 386 s.
6. O'Hagan, M. Game localization as software-mediated cultural experience: Shedding light on the changing role of translation in intercultural communication in the digital age. Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communications. 2015. Vol. 34, № 6. S. 747–771.
7. What is a Shillelagh: A Tale of Irish Blackthorn Walking Sticks: web-page. URL: https://giftsofireland.com/blogs/news/what-is-a-shillelagh?srsltid=AfmBO opbiDxDsS2fUqkP0jmyL4-OqsDnox8FEQCX4WH0pGoOlj5JyvJI (дата звернення: 16.04.2026)

REFERENCES

1. Mazur O., Kuchiv S. (2021). Lokalizatsiia yak yavyshche perekladu. [Localization as a translation-related phenomenon]. Aktualni pytannia humanitarnyh nauk. Vol. 7, № 35. P. 89–95. [in Ukrainian].
2. Rebriy O. V. (2012). Suchasni kontseptsiyi tvorchosti u perekladi. [Modern concepts of translation creativity]. V. N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv. 376 p. [in Ukrainian].
3. «Brama Baldura 3» Strim pro pereklad hry spilkoiu Shliakbytraf. Poiasnennia kerivnyka proiektu Great Dragon. ["Baldur's Gate 3" A stream about the game's localization by the "SBT Localization" team. Explanations from the project lead, Great Dragon. : web-page. URL: https://sbt.localization.com.ua/ article/stenohrama-strimu-z-oldboi-pro-pereklad-baldur-s-gate-3/ [in Ukrainian]. (Last accessed: 15.04.2026)
4. Hawker S., Waite M. (2007) Oxford Paperback Dictionary and Thesaurus. New York: Oxford University Press. 1072 p.
5. O'Hagan, M., Mangiron, C. (2013) Game Localization. Translating for the global digital entertainment industry. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 386 p.
6. O'Hagan M. (2015) Game localization as software-mediated cultural experience: Shedding light on the changing role of translation in intercultural communication in the digital age. Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communications. Vol. 34, № 6. P. 747–771.
7. What is a Shillelagh: A Tale of Irish Blackthorn Walking Sticks: web-page. URL: https://giftsofireland.com/blogs/news/what-is-a-shillelagh?srsltid=AfmBO opbiDxDsS2fUqkP0jmyL4-OqsDnox8FEQCX4WH0pGoOlj5JyvJI (Last accessed: 16.04.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 31.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.111'42:81'27:659.3
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-35

Маріанна КОПЧАК,
orcid.org/0000-0001-9040-5711
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) mariannekopchak@gmail.com

Оксана ГРАБЕЛЬСЬКА,
orcid.org/0009-0001-5155-2169
асистент кафедри іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) oksana_demchenko@yahoo.com

Надія ДРОФ'ЯК,
orcid.org/0009-0007-3177-6564
асистент кафедри іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) drofyak_n@ukr.net

ПРАГМАТИЧНІ СТРАТЕГІЇ МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

У дослідженні уточнено співвідношення понять мовленнєвий вплив, персуазивність і прагматична стратегія мовленнєвого впливу, що дало змогу запропонувати цілісну модель їхньої взаємодії. Прагматичну стратегію визначено як системно організовану сукупність мовленнєвих дій, прагматичних тактик і мовних засобів, підпорядкованих єдиному комунікативному або ідеологічному задуму та спрямованих на моделювання сприйняття адресата. На основі аналізу сучасного англомовного медійного матеріалу розроблено типологію п'яти провідних прагматичних стратегій мовленнєвого впливу: фреймування, солідаризації, делегітимізації, емотивації та авторитетизації. Виокремлення саме цих стратегій зумовлене їхньою здатністю охоплювати основні функціональні напрями мовленнєвого впливу: спосіб інтерпретації інформації; соціальну позицію адресата щодо неї; ставлення до альтернативного суб'єкта або позиції; афективний модус її сприйняття; ступінь її сприйманої достовірності та легітимності. Для кожної стратегії визначено характерні прагматичні тактики, мовні маркери та когнітивні механізми реалізації, а також проілюстровано їх функціонування на матеріалі сучасних англомовних публікацій суспільно-політичного, екологічного, кризового, аналітичного й науково-популярного медіадискурсу.

Наукова новизна роботи полягає у запропонованій типології прагматичних стратегій мовленнєвого впливу, встановленні їхньої функціональної взаємодії та визначенні специфіки реалізації залежно від тематичного сегмента англомовного медіадискурсу. Звернено увагу на виразну комбінаторність стратегій, а їх маніпулятивний і сугестивний потенціал визначено ступенем непомітності прагматичної організації для адресата. Практична цінність отриманих результатів визначається можливістю їх використання у подальших дослідженнях медіадискурсу, прагмалінгвістики, критичного дискурс-аналізу, політичної комунікації, а також у викладанні дисциплін із медіалінгвістики, комунікативної лінгвістики та теорії мовленнєвого впливу.

Ключові слова: *мовленнєвий вплив, персуазивність, англомовний медіадискурс, прагматичні стратегії, фреймування, солідаризація, делегітимізація, емотивація, авторитетизація.*

Marianna KOPCHAK,
orcid.org/0000-0001-9040-5711
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) mariannekopchak@gmail.com

Oksana HRABELSKA,
orcid.org/0009-0001-5155-2169
Assistant Professor at the Department of Foreign Languages
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) oksana_demchenko@yahoo.com

Nadiya DROFYAK,
orcid.org/0009-0007-3177-6564
Assistant Professor at the Department of Foreign Languages
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) drofyak_n@ukr.net

PRAGMATIC STRATEGIES OF VERBAL INFLUENCE IN CONTEMPORARY ENGLISH-LANGUAGE MEDIA DISCOURSE

This study clarifies the relationship between the concepts of verbal influence, persuasiveness, and pragmatic strategies of verbal influence, thereby enabling the proposal of a comprehensive model of their interaction. A pragmatic strategy is defined as a systematically organized set of discursive actions, pragmatic tactics, and linguistic devices that are subordinated to a single communicative or ideological intent and aimed at shaping the recipient's perception. Based on the analysis of contemporary English-language media material, a typology of the five leading pragmatic strategies of verbal influence has been developed: framing, solidarity-building, delegitimization, emotivation, and authority-building. The identification of these specific strategies is due to their ability to encompass the main functional areas of pragmatic verbal influence: the manner of interpreting information; the audience's social stance toward it; attitudes toward an alternative subject or position; the affective mode of its perception; and the degree of its perceived credibility and legitimacy. For each strategy, the specific pragmatic tactics, linguistic markers, and cognitive mechanisms of implementation are identified, and their functioning is illustrated using examples from contemporary English-language publications in the fields of socio-political, environmental, crisis, analytical, and popular science media discourse.

The scientific novelty of this work lies in the proposed typology of pragmatic strategies of verbal influence, the identification of their functional interactions, and the determination of the specifics of their implementation depending on the thematic segment of English-language media discourse. Particular attention is drawn to the distinct combinatorial nature of these strategies, and their manipulative and suggestive potential is determined by the degree to which their pragmatic organization remains imperceptible to the addressee. The practical value of the obtained results lies in their applicability to further research in media discourse, pragmatics, critical discourse analysis, and political communication, as well as in the teaching of courses in media linguistics, communicative linguistics, and the theory of verbal influence.

Key words: *verbal influence, persuasiveness, English-language media discourse, pragmatic strategies, framing, solidarity-building, delegitimization, emotivation, authority-building.*

Постановка проблеми. Сьогодні медіадискурс дедалі менше нагадує нейтральний канал передавання інформації. Повідомляючи про подію, медіа водночас визначають, у яких координатах її слід осмислювати: що саме постає проблемою, кому приписується відповідальність, які оцінки вважаються прийнятними, а які реакції – бажаними. Відтак мовленнєвий вплив у сучасному медіадискурсі реалізується не стільки через окремі експресивні чи сугестивні засоби, скільки через їх цілеспрямоване поєднання в межах певного комунікативного задуму.

Саме цей факт сигналізує про потребу досконалого вивчення того, як за допомогою мови здійснюють вплив на сприйняття трансльованої інформації читачем чи слухачем. Йдеться про те, що опосередкований аналіз текстової стилістики, його метафоричного і емоційно-оцінного наповнення не пояснює механізмів формування людських реакцій. Тому комплексні прагматичні стратегії фреймування, солідаризації, делегітимізації, емотивації, авторитетизації виходять сьогодні на перший план. Усі вони наділені високою адаптивністю до різних сегментів медіа, а також маніпулятивним та сугестивним потенціалом, особливо у часи інформаційних протистоянь та криз.

Аналіз досліджень. Як засвідчує розлогий огляд праць, присвячених проблемі мовленнєвого

впливу в сучасному медіадискурсі, вона ще й досі залишається перспективним напрямком українських і закордонних лінгвістичних досліджень. К. Головенко аналізує маніпулятивні стратегії та лінгвістичні тактики впливу на свідомість аудиторії в сучасному медіадискурсі, особливу увагу приділяючи проблемам відтворення цих механізмів у перекладі (Головенко, 2025). О. Бровкіна і К. Кондратенко застосовують до медіатекстів поліпарадигмальний підхід і розглядають мовленнєві маніпуляції на лексичному, синтаксичному й прагматичному рівнях (Бровкіна, Кондратенко, 2025).

В англомовній науковій традиції ця тенденція простежується у працях дослідників медіадискурсу, які поєднують дискурс-аналіз із корпусними та мультимодальними методами. Зокрема, М. Беднарек і Г. Кейпл розвивають підхід *«Discursive News Values Analysis»*, що дає змогу досліджувати, як мовні ресурси беруть участь у конструюванні новинної значущості та, відповідно, впливають на інтерпретацію подій аудиторією (Bednarek, Caple, 2017). М. Цаппавінья та К. Росс вивчають, як хештеги в якості інструментів мовленнєвого впливу перетворюють звичайні дописи на масові кампанії з маніпуляції громадською думкою (Zappavigna, Ross, 2024) тощо.

Мета нашого дослідження – виявити, систематизувати та піддати лінгвопрагматичному аналізу програмні стратегії мовленнєвого впливу в сучасному англомовному медіадискурсі, встановити закономірності їхньої мовної реалізації та визначити специфіку функціонування в різних медіасегментах. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язати такі завдання:

– уточнити та систематизувати теоретико-методологічні засади дослідження мовленнєвого впливу й персуазивності в сучасному англомовному медіадискурсі;

– розробити типологію провідних прагматичних стратегій мовленнєвого впливу та обґрунтувати їхню прагматичну спрямованість, виокремивши стратегії фреймування, солідаризації, делегітимізації, емотивації та авторитетизації;

– сформувати репрезентативну вибірку автентичних медіатекстів різних тематичних і жанрових сегментів англомовного медіадискурсу та здійснити їхній лінгвопрагматичний аналіз з метою виявлення мовних і мовленнєвих засобів реалізації визначених стратегій.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні передумови сучасного розуміння мовленнєвого впливу сформувалися в межах теорії мовленнєвих актів, започаткованої Дж. Остін (Austin, 1962) та розвиненої Дж. Серлем (Searle, 1969). Принциповим для подальшого розвитку проблематики стало трактування мовлення як форми дії, результативність якої не обмежується передаванням пропозиційного змісту. У концепції Остін перлокутивний акт пов'язаний із наслідками висловлення для адресата – його переконанням, емоційним реагуванням, спонуканням до певної дії або іншою зміною стану чи поведінки. Таким чином, мовленнєвий вплив від самого початку постає не як додатковий ефект комунікації, а як один із принципових вимірів її функціонування.

Подальша еволюція наукових поглядів на вплив була пов'язана з переходом від аналізу окремого мовленнєвого акту до вивчення когнітивних механізмів формування смислу. У когнітивній лінгвістиці праці Дж. Лакоффа (Lakoff, 2003) та Ч. Філмор (Fillmore, 1982) актуалізували значення концептуальних структур, фреймів і категоризації для розуміння того, як мовні одиниці організують інтерпретацію досвіду. У такій перспективі мовленнєвий вплив не зводиться до безпосереднього спонукання адресата до певної дії: він може реалізуватися через актуалізацію певного фрейму, вибір способу номінації, акцентування окремих аспектів ситуації та, відповідно, обмеження або спрямування можливих способів її інтерпретації.

Поряд із категорією мовленнєвого впливу особливого значення набуває поняття персуазивності – спрямованої комунікативної діяльності, що за допомогою аргументативних, емоційних і авторитетних ресурсів здатна змінити переконання, оцінку чи наміри адресата. Водночас персуазивність не варто ототожнювати ані з маніпуляцією, ані з сугестією. У реальному медіадискурсі ці форми не обов'язково функціонують ізольовано, а можуть взаємодіяти та підсилювати одна одну.

У цьому дослідженні пропонуємо розглядати прагматичну стратегію мовленнєвого впливу як системно організований комплекс мовних, мовленнєвих і дискурсивних засобів, об'єднаних спільною комунікативною інтенцією та спрямованих на досягнення прогнозованого прагматичного ефекту. Поняття прагматики в цьому разі не передбачає буквального чи механічного «програмування» реакції адресата, а вказує на цілеспрямовану, послідовну та внутрішньо узгоджену організацію впливу. Саме тому окреме слово, метафора, синтаксична конструкція або риторичний прийом розглядаються не як самодостатні засоби впливу, а як компоненти ширшої стратегічної моделі.

Таке розуміння дає змогу сформулювати базову для подальшого аналізу трирівневу залежність: комунікативна інтенція → прагматична стратегія →

мовна реалізація. На першому рівні визначається бажаний напрям комунікативного впливу; на другому формується стратегічна модель його досягнення; на третьому ця модель актуалізується через конкретні лексичні, фразеологічні, синтаксичні, стилістичні та дискурсивні засоби. На основі аналізу автентичного англомовного медіаматеріалу та з урахуванням когнітивно-дискурсивних і прагмалінгвістичних параметрів медіакомунікації нами виокремлено п'ять провідних прагматичних стратегій мовленнєвого впливу:

1. Стратегія фреймування – організація інтерпретаційної рамки, крізь яку адресат сприймає та оцінює подію, явище або проблему.

2. Стратегія солідаризації – конструювання спільної ідентичності, системи цінностей та колективного «ми», що сприяє зближенню позицій автора і цільової аудиторії.

3. Стратегія делегітимізації – зниження авторитету, довіри, моральної або політичної легітимності певного суб'єкта, позиції чи інституції.

4. Стратегія емотивації – цілеспрямована актуалізація емоційно-афективного компонента сприйняття з метою посилення певної оцінки, інтерпретації або поведінкової готовності.

5. Стратегія авторитетизації – підвищення переконливості та легітимності медіаповідомлення шляхом апеляції до експертного, інституційного, статистичного або іншого соціально визнаного авторитету.

Виокремлення саме цих стратегій зумовлене їхньою здатністю охоплювати основні функціональні напрями програмного мовленнєвого впливу: фреймування визначає спосіб інтерпретації інформації; солідаризація – соціальну позицію адресата щодо неї; делегітимізація – ставлення до альтернативного суб'єкта або позиції; емотивація – афективний модус її сприйняття; авторитетизація – ступінь її сприйманої достовірності та легітимності.

Комунікативна мета стратегії фреймування полягає у спрямуванні інтерпретації події шляхом селективного висування на передній план певних її аспектів, причин, наслідків або оцінок. Її когнітивний механізм ґрунтується на актуалізації певної інтерпретаційної рамки, у межах якої окремі елементи ситуації набувають підвищеної смислової значущості. Серед продуктивних тактик цієї стратегії виокремлюємо метафоричне рамкування, проблематизацію, контрастування, селективне акцентування та замовчування альтернативних аспектів ситуації.

Показовим прикладом реалізації стратегії фреймування є матеріал Д. Керрінгтон «Era of global boiling has arrived, says UN chief as July set to be hottest month on record», опублікований у The Guardian 27 липня 2023 р. «The era of global warming has ended and 'the era of global boiling has arrived» (Carrington, 2023) – у цьому фрагменті реалізується стратегія катастрофічного / апокаліптичного фреймування (Disaster / Catastrophe Framing) у сучасному англомовному медіадискурсі. Стратегія втілюється на лексичному та стилістичному рівнях через чіткі маркери:

– апокаліптичні метафори та неологізми – «the era of global boiling has arrived» / «епоха глобального кипіння»;

– метафоричні ідіоми – «Humanity is in the hot seat» / «людство на гарячому стільці»;

– категоричні оцінні судження та емфатичні конструкції – «Climate change is here, it is terrifying, and it is just the beginning» / «Зміна клімату вже настала, вона жахає, і це лише початок».

Стратегія солідаризації завжди актуалізує увагу навколо спільних цінностей, досвіду, відповідальності або загроз, за допомогою інклюзивного займенникового маркування (we, our, us) трансформуючи індивідуальну позицію автора у колективну. Виразним прикладом її реалізації є уривок із тексту британського письменника та публіциста Б. Окрі «Earth cries! We are the gods that must step up to the biggest crisis in history», опублікованому в «The Guardian» 5 серпня 2023 р. Уже заголовок «We are the gods that must step up» / «Ми – боги, які повинні взяти на себе відповідальність» конструює колективного суб'єкта, до якого одночасно належать автор і читач. Концентрація присвійного займенника our є центральним мовним маркером солідаризації. Автор послідовно включає адресата до спільного суб'єкта, наділяючи його не лише спільними почуттями (our rage, our love, our wounds), а й спільними ресурсами суспільної дії (our voices, our votes, our gifts). Унаслідок цього екологічна проблема перестає репрезентуватися як зовнішня загроза, яку має розв'язувати абстрактне «суспільство» або політичні інституції: адресат безпосередньо включається до колективного суб'єкта відповідальності.

Інший різновид солідаризації спостерігаємо в статті американської журналістки та публіцистки Е. Епплбаум «The Case Against Pessimism», опублікованій у «The Atlantic» 20 жовтня 2024 р. (Applebaum, 2024) Матеріал присвячений війні Росії проти України та ширшому протистоянню демократичних суспільств авторитаризму. У цьому випадку солідаризація конструюється не стільки через емоційне співпереживання, скільки через формування колективного суб'єкта демокра-

тичного світу. Показовим є фрагмент: «We must do what we can where our actions will make a difference». Займенник «we» тут виконує принципово важливу прагматичну функцію: він не конкретизує окремого політичного діяча або інституцію, а формує узагальненого колективного суб'єкта, до якого потенційно належить читач. Водночас конструкція «we must» поєднує солідаризацію з модальною тактикою колективного морального зобов'язання. Автор не просто висловлює власну позицію щодо необхідності підтримки України, а пропонує адресатові розділити відповідальність за дію.

Стратегія делегітимізації спрямована на систематичне зниження статусу певного політичного, соціального чи інституційного суб'єкта в очах аудиторії. На відміну від звичайної негативної оцінки, вона передбачає позбавлення суб'єкта права претендувати на авторитет, довіру, моральне виправдання або суспільне схвалення. Основними мовними механізмами її реалізації є пейоративна номінація, негативна категоризація, метафорична дискредитація, експліцитна оцінність та конструювання опозиції legitimate / illegitimate, democratic / authoritarian, lawful / unlawful.

Ілюстративним прикладом вважаємо матеріали Р. Бера «In Britain and the US, elections signify democracy. They also mask its decline», опублікований в «The Guardian» 3 січня 2024 р. (Behr, 2024). Автор аналізує президентську кампанію Д. Трампа крізь призму загрози демократичним інститутам. Уже сама назва матеріалу створює контраст між «democracy» та її «decline», а щодо Трампа автор використовує категорично негативну характеристику: «none … has involved a candidacy so explicitly hostile to continuity of the constitutional republic» / «жодний … не був пов'язаний із кандидатурою, яка б настільки відверто виступала проти збереження конституційної республіки».

Ключовим засобом делегітимізації тут виступає словосполучення «explicitly hostile to continuity of the constitutional republic». Політична діяльність суб'єкта репрезентується не просто як спірна або контроверсійна, а як несумісна з фундаментальним принципом конституційного устрою. У такий спосіб відбувається зміщення оцінки з рівня політичної конкуренції на рівень легітимності самого суб'єкта як учасника демократичного процесу.

Стратегія емотивації спрямована на цілеспрямовану актуалізацію та регулювання емоційного стану адресата з метою посилення його залученості до інтерпретованої події та стимулювання певної оцінної або поведінкової реакції. На відміну від простого використання емоційно забарвленої лексики, емотивація передбачає системне конструювання афективного сценарію, у межах якого подія репрезентується як така, що викликає страх, обурення, співчуття, тривогу, надію або інші емоційні стани. Основними засобами реалізації стратегії є драматизація, персоналізація, лексична інтенсифікація, емоційно маркована номінація, метафоризація та контрастування.

Так, записаний 15 березня 2022 р. репортаж К. Уорд для CNN «Inside the devastation of Ukraine's frontlines» про наслідки російського обстрілу демонструє, як за допомогою персоналізації образів цивільних жертв авторці вдалося змінити сприйняття війни з абстрактного геополітичного рівня на індивідуальний людський досвід: «A woman clutched a dusty child's toy in her hands, crying as she searched through the rubble» / «Жінка тримала в руках запилену дитячу іграшку і, плачучи, перебирала уламки» (Ward, 2022). Бачимо, як персоналізація трагедії виразно апелює до емоцій. Тут вже не потрібна констатувати масштаб руйнування, дитяча іграшка, як символ безпеки і мирного життя, вже дуже символічно про все сказала.

Стратегія авторитетизації полягає у підвищенні переконливості медійного повідомлення через апеляцію до зовнішнього джерела, наділеного суспільним, інституційним, науковим або професійним авторитетом.

Показовим прикладом реалізації стратегії авторитетизації є матеріал Е. Візерс «Climate change is making temperatures deadlier, food less reliable, experts warn», опублікований у Reuters 30 жовтня 2024 р. Уже в першому абзаці журналістка підкріплює твердження про небезпечні наслідки кліматичних змін посиланням на авторитетне джерело – the Lancet Countdown, щорічний звіт, підготовлений за участю десятків експертів, академічних установ та агентств ООН, зокрема Всесвітньої організації охорони здоров'я: «The record temperatures of 2023 – the hottest year on record – meant the average person experienced 50 more days of dangerous temperatures than they would have without climate change, according to the Lancet Countdown, an annual report based on work by dozens of experts, academic institutions, and U.N. agencies, including the World Health Organization».

Авторка цих рядків має на меті переконати реципієнтів в абсолютній правдивості, об'єктивності та серйозності наведених тривожних фактів про кліматичні зміни. На мовному рівні її стратегія втілюється через використання авторитетних маркерів джерел: «experts warn», «the report said», заміну суб'єктивного «я вважаю» на об'єктивізовані форми, що передають вагу колек-

тивного наукового розуму, наведення конкретних відсоткових показників і часових проміжків («reaching a level 167% above the number of such deaths in the 1990s»)та порівняння з гіпотетичним сценарієм без зміни клімату («expected that number to rise by 65%»). Математична точність виступає головним інструментом наукової авторитетизації, а цитата фахівця з високим статусом: «said Marina Belén Romanello, executive director of the Lancet Countdown» та додавання посади і назви престижної організації (Lancet Countdown) переводить висловлювання з розряду звичайної думки в ранг експертного вердикту.

Особливо яскравим є поєднання експертної та статистичної авторитетизації: твердження про масштаб екологічної шкоди підкріплюється як голосами фахівців, так і кількісними даними. Зокрема, матеріал посилається на оцінку World Bank, відповідно до якої шкода лісам та іншим природоохоронним територіям перевищила $30 млрд, а також на оцінку потенційного строку розмінування – до 70 років. У результаті твердження набуває не лише емоційної, а й епістемічної легітимності, тобто постає як таке, що спирається на перевірювані джерела знання.

Інший механізм авторитетизації представив Н. Девіс у матеріалі «AI can change belief in conspiracy theories, study finds» для «The Guardian» (Davis, 2024). Його медіатекст апелює до авторитету конкретних дослідників, називаючи їх імена, академічні афіліації та результати дослідження.

Показовим є висловлювання співавтора дослідження Т. Костелло «Our findings fundamentally challenge the view that evidence and arguments are of little use once someone has 'gone down the rabbit hole' and come to believe a conspiracy theory» []. Чітко бачимо, що авторитетизація тут не є одновимірною. Після позиції Костелло у тексті представлено оцінку «Prof Sander van der Linden of the University of Cambridge», який не брав участі в дослідженні, але оцінює його результати як «a really novel and potentially important finding» (Davis, 2024). Залучення незалежного експерта виконує додаткову функцію зовнішньої верифікації, адже авторитетність висновку підтримується не лише безпосередніми авторами дослідження, а й незалежним представником академічної спільноти.

Виразною є комбінаторність стратегій, а їх маніпулятивний і сугестивний потенціал визначається ступенем непомітності прагматичної організації для адресата.

При цьому сам факт використання зазначених стратегій не є достатньою підставою для кваліфікації медіатексту як маніпулятивного. Їхній впливовий потенціал стає маніпулятивним тоді, коли стратегічна організація повідомлення приховує альтернативні інтерпретації, асиметрично розподіляє оцінні характеристики, апелює до емоцій для послаблення критичної рефлексії або маскує авторську позицію під безальтернативний факт. Відтак маніпулятивність є не властивістю окремого мовного засобу, а результатом комплексної прагматичної організації дискурсу.

Висновки. Таким чином, специфіка програмного мовленнєвого впливу в сучасному англомовному медіадискурсі визначається поєднанням стратегічної варіативності та функціональної взаємозалежності. Незалежно від тематичного сегмента, стратегії спрямовані на моделювання трьох взаємопов'язаних параметрів сприйняття: як адресат має інтерпретувати подію (фреймування), що він має відчути або з ким себе ідентифікувати (емотивація та солідаризація), і кому або чому він має довіряти (делегітимізація та авторитетизація). Саме ця системна взаємодія перетворює окремі мовні засоби на цілісну програму прагматичного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бровкіна О., Кондратенко К. Переклад медіатекстів : поліпарадигмальний підхід до мовленнєвої маніпуляції. *Studia Methodologica*. 2025. Вип. 59. С. 343–349. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-59-30

2. Головенко К. Лінгвістичні маніпуляції в медіадискурсі та їх відтворення засобами перекладу. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2025. Вип. 215. С. 93–100. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-215-12

3. Applebaum A. The Case Against Pessimism. *The Atlantic*. 2024. October 20. URL: https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2024/11/democracy-optimism-future-authoritarianism/679934/ (дата звернення: 15.08.2026).

4. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford : Oxford University Press, 1962. 166 p.

5. Bednarek M., Caple H. The Discourse of News Values: How News Organisations Create Newsworthiness. New York : Oxford University Press, 2017. 302 p. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190653934.001.0001

6. Behr R. In Britain and the US, elections signify democracy. They also mask its decline. *The Guardian.* 2024. January 3. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/jan/03/britain-us-elections-democracy-decline-donald-trump (дата звернення: 15.08.2026).

7. Carrington D. Era of global boiling has arrived, says UN chief as July set to be hottest month on record. *The Guardian.* 2023. July 27. URL: https://www.theguardian.com/science/2023/jul/27/scientists-july-world-hottest-month-record-climate-temperatures (дата звернення: 15.08.2026).

8. Davis N. AI can change belief in conspiracy theories, study finds. *The Guardian*. 2024. September 12. URL: https://www.theguardian.com/science/2024/sep/12/ai-can-change-belief-in-conspiracy-theories-study-finds (дата звернення: 15.08.2026).

9. Fillmore C. J. Frame Semantics. Linguistics in the Morning Calm / ed. by Linguistic Society of Korea. Seoul : Hanshin Publishing Co., 1982. P. 111–137.

10. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago : University of Chicago Press, 2003. 276 p.

11. Okri B. Earth cries! We are the gods that must step up to the biggest crisis in history. *The Guardian*. 2023. August 5. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/aug/05/earth-cries-ben-okri (дата звернення: 15.08.2026).

12. Searle J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 203 p. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139173438

13. Ward C. Inside the devastation of Ukraine's frontlines [Video]. CNN. 2022. March 15. URL: https://edition.cnn.com (дата звернення: 15.08.2026).

14. Withers A. Climate change is making temperatures deadlier, food less reliable, experts warn. *Reuters*. 2024. October 30. URL: https://www.reuters.com/business/environment/climate-change-is-making-temperatures-deadlier-food-less-reliable-experts-warn-2024-10-30/ (дата звернення: 15.08.2026).

15. Zappavigna M., Ross K. Innovations and Challenges in Social Media Discourse Analysis: Exploring Ambient Affiliation and Social Media Paralanguage. London : Routledge, 2024. 232 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003257516

REFERENCES

1. Brovkina, O., & Kondratenko, K. (2025). Pereklad mediatekstiv: poliparadyhmalnyi pidkhid do movlennievoi manipuliatsii [Translation of media texts: a polyparadigmatic approach to speech manipulation]. Studia Methodologica, 59, 343–349. https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-59-30 [in Ukrainian].

2. Holovenko, K. (2025). Linhvistychni manipuliatsii v mediadyskursi ta yikh vidtvorennia zasobamy perekladu [Linguistic manipulations in media discourse and their reproduction by means of translation]. Naukovi zapysky. Seriia: Filolohichni nauky – Scientific Notes. Series: Philological Sciences, 215, 93–100. https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-215-12 [in Ukrainian].

3. Applebaum, A. (2024). The Case Against Pessimism. The Atlantic, October 20. Retrieved from https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2024/11/democracy-optimism-future-authoritarianism/679934/

4. Austin, J.L. (1962). How to Do Things with Words. Oxford: Oxford University Press.

5. Bednarek, M., & Caple, H. (2017). The Discourse of News Values: How News Organisations Create Newsworthiness. New York: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190653934.001.0001

6. Behr, R. (2024). In Britain and the US, elections signify democracy. They also mask its decline. The Guardian, January 3. Retrieved from https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/jan/03/britain-us-elections-democracy-decline-donald-trump

7. Carrington, D. (2023). Era of global boiling has arrived, says UN chief as July set to be hottest month on record. The Guardian, July 27. Retrieved from https://www.theguardian.com/science/2023/jul/27/scientists-july-world-hottest-month-record-climate-temperatures

8. Davis, N. (2024). AI can change belief in conspiracy theories, study finds. The Guardian, September 12. Retrieved from https://www.theguardian.com/science/2024/sep/12/ai-can-change-belief-in-conspiracy-theories-study-finds

9. Fillmore, C.J. (1982). Frame Semantics. Linguistics in the Morning Calm. Seoul: Hanshin Publishing Co., 111–137.

10. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.

11. Okri, B. (2023). Earth cries! We are the gods that must step up to the biggest crisis in history. The Guardian, August 5. Retrieved from https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/aug/05/earth-cries-ben-okri

12. Searle, J. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139173438

13. Ward, C. (2022). Inside the devastation of Ukraine's frontlines [Video]. CNN, March 15. Retrieved from https://edition.cnn.com

14. Withers, A. (2024). Climate change is making temperatures deadlier, food less reliable, experts warn. Reuters, October 30. Retrieved from https://www.reuters.com/business/environment/climate-change-is-making-temperatures-deadlier-food-less-reliable-experts-warn-2024-10-30/

15. Zappavigna, M., & Ross, K. (2024). Innovations and Challenges in Social Media Discourse Analysis: Exploring Ambient Affiliation and Social Media Paralanguage. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003257516

Дата першого надходження статті до видання: 06.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 372.882
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-36

Інна КОШОВА,
orcid.org/0009-0001-4304-5925
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) koshova_i@ukr.net

ПОЕТИКА ВОДНОЇ СТИХІЇ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ І МЕТОДИЧНИЙ ДИСКУРСИ

У статті здійснено комплексне дослідження психосемантики образу води в мариністичній ліриці Лесі Українки та визначено її дидактичний потенціал у шкільному курсі української літератури. Предметом аналізу стали поезії «Хвиля», «На човні» та «Тиша морська», у яких водна стихія постає не лише важливим елементом пейзажу, а й багатозначним символічним образом, пов'язаним із пам'яттю, мовчанням, душевним болем, гармонією, материнським началом, духовним оновленням і пошуком внутрішньої рівноваги. Особливу увагу приділено взаємодії фонічного, колористичного та образно-символічного рівнів тексту. Простежено роль асонансів, алітерацій, ритмомелодики та інтонаційної організації у творенні акустичних образів моря й хвилі, досліджено функціонування кольорової символіки у формуванні емоційного простору поезій. Встановлено, що світлі кольорові образи пов'язані з мотивами гармонії, духовного піднесення та відродження, тоді як затемнення колористичної палітри супроводжує переживання смутку, тривоги та самотності. Теоретичним підґрунтям дослідження стали психоаналітичні концепції Г.Башляра, викладені в праці «Вода і сни». Крізь призму башлярівської філософії простежено архетипні значення водної стихії в художньому світі письменниці. Вода осмислюється як образ пам'яті, мовчання та материнського начала, море набуває ознак символічного простору захищеності й гармонії, а човен постає водночас колискою та засобом переходу між різними станами буття. Обґрунтовано доцільність використання методики повільного читання під час вивчення мариністичної лірики Лесі Українки в школі. Аналіз звукових, колористичних і символічних образів сприяє розвитку в учнів навичок інтерпретації художнього тексту та асоціативного мислення. Поєднання літературознавчого, психоаналітичного та методичного підходів відкриває нові можливості для осмислення творчості письменниці в шкільній практиці.

Ключові слова: *Леся Українка, мариністична лірика, психосемантика, символіка води, колористика, акустичний образ, асонанс, алітерація, ритмомелодика, виразне читання, партитура тексту.*

Inna KOSHOVA,
orcid.org/0009-0001-4304-5925
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) koshova_i@ukr.net

THE POETICS OF THE WATER ELEMENT IN LESYA UKRAINKA'S WORKS: LITERARY AND METHODOLOGICAL DISCOURSES

The article presents a comprehensive study of the psychosemantics of the image of water in Lesya Ukrainka's maritime poetry and determines its didactic potential within the school course of Ukrainian literature. The analysis focuses on the poems «The Wave», «In the Boat», and «Sea Silence», in which the water element emerges not only as an important component of the landscape but also as a multifaceted symbolic image associated with memory, silence, emotional pain, harmony, the maternal principle, spiritual renewal, and the search for inner balance. Particular attention is paid to the interaction of the phonic, colouristic, and figurative-symbolic levels of the text. The study traces the role of assonance, alliteration, rhythm and melody, as well as intonational organization in creating the acoustic images of the sea and the wave, and examines the functioning of colour symbolism in shaping the emotional space of the poems. It has been established that light colour images are associated with motifs of harmony, spiritual elevation, and renewal, whereas the darkening of the colour palette accompanies experiences of sadness, anxiety, and loneliness. The theoretical foundation of the study is based on the psychoanalytic concepts of Gaston Bachelard, outlined in his work «Water and Dreams». Through the prism of Bachelard's philosophy, the archetypal meanings of the water element in the writer's artistic world are examined. Water is interpreted as an image of memory, silence, and the maternal principle; the sea acquires the features of a symbolic space of security and harmony; and the boat emerges simultaneously as a cradle and a means of transition between different states of being. The article substantiates the expediency of applying the method of slow

reading in the study of Lesya Ukrainka's maritime poetry in secondary school. The analysis of sound, colouristic, and symbolic images contributes to the development of students' skills in interpreting literary texts and associative thinking. The combination of literary, psychoanalytic, and methodological approaches opens up new possibilities for understanding the writer's oeuvre in educational practice.

Key words: *Lesya Ukrainka, maritime poetry, psychosemantics, water symbolism, colour symbolism, acoustic image, assonance, alliteration, rhythmomelodics, expressive reading, text score.*

Постановка проблеми. Сучасне літературознавство дедалі частіше звертається до міждисциплінарних підходів до аналізу художнього тексту, що дає змогу розкрити нові смислові рівні класичних творів української літератури. Одним із перспективних напрямів таких досліджень є психосемантичне вивчення художніх образів, зокрема символіки природних стихій, кольору та звуку. У творчості Лесі Українки особливе місце належить водній стихії, яка постає не лише важливим елементом пейзажу, а й складним символічним образом, пов'язаним із пам'яттю, мовчанням, смутком, духовним очищенням, материнським началом та ідеєю відродження. Особливо виразно ця символіка реалізується у мариністичній ліриці письменниці, насамперед у поезіях циклу «Кримські спогади», а також у вірші «Хвиля». Попри значну увагу дослідників до творчості Лесі Українки, психосемантичний потенціал образу води, його зв'язок із фонічною організацією тексту, колористикою та ритмомелодикою, а також можливості використання таких спостережень у шкільній практиці залишаються недостатньо вивченими. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного осмислення символіки водної стихії у творчості Лесі Українки та пошуком ефективних методичних підходів до вивчення її мариністичної лірики в закладах загальної середньої освіти.

Аналіз досліджень. Творчість Лесі Українки перебуває в центрі уваги багатьох поколінь літературознавців. Різні аспекти її художнього світу досліджували В. Агеєва, С. Богдан, Л. Бублейник, М. Вишняк, Т. Гундорова, Н. Данилюк, М. Драй-Хмара, О. Забужко, Н. Зборовська, М. Зеров, С. Кочерга, С. Михида, О. Присяжнюк та інші науковці. Особливу увагу дослідники приділяли філософським засадам творчості письменниці, психологізму її творів, проблемам неоромантизму, міфопоетики, гендерної проблематики та символіки художніх образів. Водночас психосемантичне прочитання мариністичної лірики Лесі Українки крізь призму башлярівської концепції водної стихії, а також поєднання літературознавчого аналізу із методичними аспектами вивчення цих творів у школі досі не були предметом спеціального комплексного дослідження, що й зумовлює наукову новизну пропонованої статті.

Отже, **мета статті** полягає в дослідженні психосемантики образу води в мариністичній ліриці Лесі Українки, з'ясуванні особливостей взаємодії фонічних, колористичних і символічних компонентів художнього тексту, а також у визначенні дидактичного потенціалу цих творів та можливостей їх використання в шкільному курсі української літератури.

Виклад основного матеріалу. У 1907 році Леся Українка вчетверте відвідала Кримський півострів. Перша подорож була ще коли Лесі було 19 років, тоді, у 1890-ому, далі в 1891 р., а згодом у 1897–1898 рр., вона приїздила сюди на лікування. Тепер же, у 1907-ому, Леся приїде сюди рятувати коханого чоловіка. Знаємо з біографії, що в цей період у Климентія Квітки «несподівано вибухає туберкульоз легень з легеневими кровотечами (його батько помер від сухот). Леся вмить реагує, кидаючись усією своєю фанатичною душею на поміч: вона вирішує сама везти молоденького і безпомічного у хворобі чоловіка на лікування до Криму» (Зборовська, 2002: 56). Важко навіть уявити Лесин стан, адже в цей час вона вже хвора на туберкульоз легень та нирок (2 липня 1908 року вона пише до сестри Ольги: «[…] але я не завважаю, щоб моє здоров'я якось замітно ліпшало. […] з нирками, видно, все однаково, бо таки дуже часто кров буває і «обрізками нитки» і так просто; за сей місяць ледве чи проходило коли три дні підряд без крові» (Леся Українка, 1979: 243–245)). Уся родина неймовірно переживає: батько просить родичів умовити Лесю не їхати з Квіткою, «бо це – подорож до її власної смерті» (Зборовська, 2002: 57). Чоловік Лесиної сестри Ольги М. Кривинюк бачить уві сні К. Квітку смертельно жовтим і дуже схожим на Сергія Мержинського. Але Леся вирішила, що «більше смерті коханого чоловіка не буде!» (Зборовська, 2002: 57). Як слушно зазначає Н. Зборовська, «це знову боротьба – зі ставкою на власне життя» (Зборовська, 2002: 57).

Чорне море справило на Лесю «незабутнє враження» (Вишняк, 2007: 13). Вона присвятила йому цілий ряд віршів, які дослідники називають одними «з перших класичних поезій про море в українській літературі після аральських поезій Тараса Шевченка» (Бабишкін, 1955: 8). Отож під враженнями від перших трьох поїздок до Криму мисткиня створює цикли віршів «Крим-

ські спогади» (1890–1891) та «Кримські відгуки» (1897–1898). 8 липня 1908 року в Євпаторії Леся Українка пише поезію «Хвиля».

Хвиля йде,	1л, 1в
вал гуде –	1л, 1в
білий, смілий, срібний, дрібний,	2л, 2н, 1м, 2с
нападе	1н
на сухеє баговиння,	3н, 1с, 1в
на розсипане каміння,	4н, 1м, 1с
білим пломенем метнеться,	2л, 2н, 4м, 1с
стрепенеться,	1н, 2с
скине з себе все, що ясне,	2н, 4с, 1в
й гасне…	1н, 1с
Хвиля смутна,	1н, 1л, 1м, 1с, 1в
каламутна,	1н, 1л, 1м
вже не ясна, вже не біла,	3н, 1л, 1с, 2в
відпливає посумніла,	1н, 2л, 1м, 1с, 2в
мов до гробу.	1м, 1в
Із плачем до себе горне	1н, 1л, 1м, 1с
баговиння тьмяне, чорне,	4н, 1м, 1в
мов жалобу.	1л, 1м, 1в
І зітхає,	
і втихає,	1в
рине в море величезне	2н, 1л, 1м, 2в
й чезне…	1н
Чи вона	1н, 1в
йде до дна?	1н
Може, буде там покірно,	1н, 2м
мов рабиня, тихо, вірно,	2н, 1м, 2в
колихать малі молюски,	3л, 2м, 1с
гаптувать прозорі луски,	1л, 1с, 1в
на коралі класти карби,	1н, 2л, 1с
вартувати морю скарби,	1м, 1с, 2в
і слугою	1л, 1с
під вагою	1в
там вона довіку стане	2н, 1м, 1с, 2в
й не повстане?	2н, 1с, 1в
Чи полине	1н, 1л
межи сестри, межи милі,	3м, 1л, 2с
вільні хвилі,	1н, 2л, 2в
розтечеться, розпливеться,	1л, 1в, 2с
знову сили набереться,	2н, 1л, 1в, 2с
потім зрине	1н, 1м,
і гучна,	1н
і бучна,	1н
переможно валом сплесне	2н, 2м, 2л, 1в, 2с
і воскресне?	1н, 1в, 2с

Ця поезія Лесі Українки вражає неймовірною візуальною образністю: за допомогою вдалого звукового інструментування, ритмічної побудови фрази, виражально-зображальних засобів мисткині вдалося створити надзвичайно живу й видиму картину руху морських хвиль. Море так зримо постає перед внутрішнім зором читача, що переживаєш явну присутність на морському березі, чуєш запах моря, бачиш, як підходить хвиля, як повільно набирається вона сили, закручується біло-пінявим гребенем, розбивається об берег і відходить-відступає, плавно, повільно, стишена, щоб знову, набравшись сили, піднятися «переможно валом», як каже Леся Українка. І від сили цієї неймовірної стихії перехоплює подих.

До речі, готуючи цей текст до виразного читання, працюючи над партитурою, варто звернути особливу увагу на ритмомелодику цього вірша, адже сам текст побудований авторкою так, що вимагає підняття й опускання голосу, подібно до руху хвиль. А тому читець має керувати і своїм диханням, набираючи повітря повні груди й згодом видихаючи, коли «хвиля» в Лесиній поезії відкочується від берега.

Створенню такого ефекту сприяє й віршовий розмір, а також чергування окситонних і парокситонних рим. Окситонна рима (йд**е** – гуд**е** – напад**е**, вон**а** – до дн**а**) характеризується сильним, різким закінченням віршорядка, ніби хвиля різко б'ється об скелю, тоді як парокситонна (см**у**тна – калам**у**тна, пок**і**рно – в**і**рно, мол**ю**ски – л**у**ски) звучить наспівно, створюючи ефект довгого, плавного накочування хвилі на берег. Ритм різностопного хорея, окремі стопи якого замінені пірихієм, енергійний, чіткий, стрімкий, оскільки кожен такт починається з наголошеного складу. Саме це й створює ефект сильного поштовху на початку кожної фрази і поступового згасання звуку до кінця стопи. За своєю динамікою й акустичним сприйманням хореїчний вірш має кілька унікальних рис: сильний наголос на першому складі нагадує біг, ритмічний рух (тут припливи й відпливи морських хвиль, поштовхи води об берег), текст читається швидше, ніж у ямбі, ритм передає динамічний рух (надзвичайної рухливості додають і 27 дієслів, використаних авторкою в поезії). На початку кожного двоскладового відрізка мовленнєвий апарат виділяє більше повітря, через що приголосні звуки на початку слів звучать виразніше та гостріше. Відтак маємо різкий, акцентований, ударний початок віршорядків, загальний темп стрімкий, швидкий, рухливий, летючий, щось подібне до пасажів фортепіано, звук яких то наростає, то спадає, викликаючи настрій радісної тривоги, енергії, відтворюючи рух води, гру світла й блиск піни.

До речі, етюд «Океан» Ф. Шопена, твори якого дуже любила Леся Українка й часто грала, може стати музичним відповідником цієї поезії мисткині, котра була надзвичайно обдарованою піаністкою. У першій частині поезії йде наростання

сили («Хвиля йде, вал гуде – білий, смілий...») і так само в етюді Ф. Шопена швидкий темп, гучні фортепіанні акорди, що імітують штурм хвилею берега. Отаке наростання/згасання (crescendo/diminuendo) постійно чергуються й у поезії Лесі Українки, і в етюді Ф. Шопена: на однослівних віршорядках («нападе», «стрепенеться», «й гасне», «мов до гробу», «мов жалобу», «й чезне», «й не повстане») голос ніби «падає на дно», стишується, уповільнюється темп, музичні й поетичні фрази переходять у мінор, імітуючи, як вода відходить у морську безодню.

Фінальна частина поезії, що починається словами «Чи полине межи сестри…» і до кінця вірша звучить як воскресіння, відродження, повстання з новою силою, найбільший підйом; кульмінація в цій частині на слові «зрине», але на фінальному рядку «і воскресне» голос не «падає на дно», а піднімається вгору (до цього зобов'язує виконавця і знак питання, яким закінчується поезія). Так само й в етюді Ф. Шопена вкінці раптовий потужний вибух звуку, хвиля звуків летить угору, створюючи відкритий переможний фінал.

Отже, маємо вражаючу структурну, ритмічну й смислову подібність поетичного й музичного шедеврів, де за допомогою впорядкованих звуків і слів митцям вдалося створити майже однаковий акустичний образ водної стихії.

Багаті й глибокі рими вірша також підсилюють враження безперервного руху морських хвиль. На багатство рими вказують римовані слова, що належать до різних граматичних категорій (ясне – гасне (прикметник – дієслово), вона – до дна (займенник – іменник), милі – хвилі (прикметник – іменник)). Велика кількість глибоких рим (мет**неться** – стрепе**неться**, с**мутна** – кала**мутна**, г**орне** – ч**орне**, вели**чезне** – **чезне**, мо**люски** – **луски**, **карби** – с**карби**, **стане** – пов**стане**) створюють звуковий візерунок, який робить звучання віршорядків природним і музичним, влучні фонетичні збіги посилюють вплив на уяву читача, увиразнюють динаміку морської стихії.

Вірш Лесі Українки позначений радісно-тривожною емоційною тональністю, цьому значною мірою сприяє майстерна звукова інструментовка. У поезії **85 разів** повторюється голосний **«а»** (роль наголошених голосних є найбільш помітною, тому під час підрахунку їхню частотність подвоєно), **84 рази** – голосний **«е»**, що асоціюється із зеленим і зеленкуватим кольорами, та **58 разів** – голосний **«о»**, якому відповідає білий або біло-жовтий колір. На перший погляд може видатися несподіваним домінування голосного «а», що асоціюється з червоним кольором, адже на вербальному рівні відповідний колоратив у тексті відсутній. Натомість маємо інші кольороназви: «білий», «срібний», «білим пломенем», «вже не біла», «чорне», а також лексеми, які породжують виразні колірні асоціації: «ясне», «каламутна», «не ясна», «тьмяне», «прозорі». Проте, за спостереженням Г. Башляра, «голосна «а» – це голосна води. […] Це фонема створення світу за допомогою води. Це «а» й означає першоматерію. Це початкова буква поеми світотворення» (Bachelard, 1942: 258). Голосний «а» є найгучнішим і найвідкритішим серед усіх голосних; у багатьох релігійно-філософських традиціях він символізує творчу енергію, Абсолют, акт світотворення й духовне пробудження, виражає найсильніші емоції, рішучість і рух. З огляду на потужну енергетику цього тексту, силу морської стихії, яку Леся Українка майстерно відтворює засобами поетичного слова, домінування голосного «а» видається не випадковим, а цілком закономірним.

Друге місце за частотністю посідає голосний «е», що асоціюється із зеленим і зеленкуватим кольорами. Така звукова домінанта цілком природно співвідноситься з кольором морської води, формуючи відповідний зоровий образ. Голосний «о» викликає асоціацію з білим кольором, який, як уже зазначалося, актуалізований і на вербальному рівні. Він постає перед внутрішнім зором читача в образі морських хвиль із білим пінявим гребенем. Білий колір традиційно символізує чистоту, невинність, відкритість, світло («білий, смілий, срібний, дрібний», «білим пломенем метнеться»), але водночас є знаком фізичного й душевного болю («хвиля смутна, каламутна, вже не ясна, вже не біла, відпливає посумніла»).

Фонічна організація поезії ґрунтується й на виразній алітерації сонорних приголосних: ніжних, лагідно-сумних «н» (50 повторів), «в» (31), «л» (29), «м» (27), а також вібруючого, енергійного «р» (22) і свистячого «с» (33). Таке поєднання сонорних і свистячих звуків відтворює шум, гул і безперервний рух води. Алітерації на **«с»**, **«з»**, **«р»** («метнет**ь**ся, **стр**епенет**ь**ся, **с**кине **з с**ебе в**с**е, що я**с**не, й га**с**не», «на ко**р**алі кла**с**ти ка**р**би, ва**р**тувати мо**р**ю **с**ка**р**би», «**р**озтечет**ь**ся, **р**озпливет**ь**ся, **з**нову **с**или набе**р**ет**ь**ся) виконують звукозображальну функцію, імітуючи шипіння морської піни, шелест і шарудіння хвиль, що накочуються на «сухеє баговиння» й «розсипане каміння».

Отже, у поезії формується виразна динаміка звукових і колірних образів. Піднесенню хвилі відповідають сила, енергія, радість, світлі колоративи («білий», «срібний»), тоді як її спад супроводжується мотивами смутку, жалоби, згасання

та смерті, що актуалізуються через чорний колір і відповідні словесні образи («смутна», «каламутна», «не ясна», «не біла», «посумніла», «до гробу», «жалобу», «баговиння тьмяне, чорне»). Відповідно змінюється й акустичний образ хвилі: піднімаючись, вона «гуде», є «гучна», «валом сплесне», а на спаді «зітхає», «втихає» і вже «тихо» колихатиме молюски. Така взаємодія фонічного, колористичного й образного рівнів забезпечує надзвичайну художню цілісність твору та увиразнює його емоційну партитуру.

Таким чином, завдяки використанню хореїчного ритму й змінної довжини віршорядків (від довгих і гучних до коротких, на одне слово), асонансам та алітераціям, чергуванню окситонних та парокситонних рим вірш «Хвиля» звучить як досконала фортепіанна п'єса.

Варто сказати й про художні засоби, використані авторкою. Маємо цілий ряд епітетів (білий, смілий, срібний, дрібний, сухеє, смутна, каламутна, ясна, біла, посумніла, тьмяне, чорне, величезне, прозорі, милі, вільні, гучна, бучна), порівняння («білим пломенем», «мов до гробу», «мов жалобу», «мов рабиня») і наскрізну метафору «живої» хвилі, яка «йде», «із плачем до себе горне баговиння», «і зітхає, і втихає», буде «колихать малі молюски, гаптувать прозорі луски», «класти карби», «вартувати скарби», «сили набереться» і «воскресне». Водна стихія тут співзвучна переживанням ліричної героїні, вона виявляє почуття, тривожиться, сумує, роздумує. Пам'ятаємо про факти біографії Лесі Українки й про ситуацію в подружньому житті поетки, пов'язану з раптовою хворобою К. Квітки, про що мовилося вище. Очевидно, роздуми про покору долі чи бунт були й у душі Лесі Українки, а відтак трансформувалися в поетичний текст, де й хвиля «обирає»: чи бути покірною, «мов рабиня», бути слугою, що «не повстане» (до речі, тема смерті, смутку, жалоби виразно проступає в цій поезії в трагічних порівняннях «мов до гробу», «мов жалобу», словах «посумніла», «із плачем», «зітхає», «втихає», колоративах «тьмяне, чорне»; на думку Г. Башляра, вода – «сумна стихія», бо вона «плаче з усіма» (Bachelard, 1942: 133)), чи боротися, набратися сили й знову піднятися. Поетка, як і її метафорична хвиля, обирає волю, перемогу й воскресіння («розтечеться, розпливеться, знову сили набереться», «переможно валом сплесне і воскресне»).

Про символіку води варто сказати докладніше. Леся Українка проєктує на водну стихію власні переживання, смуток і трагічні роздуми. У поезії «На човні», написаній «братові на спомин» 8 липня 1891 року, коли Леся відвідає Крим удруге, лірична героїня каже: «Що гадала, – не вимовлю зроду; / Чим було тоді серце багате, / Поховала я в тихую воду». Вода постає хранителькою людських таємниць і невисловлених почуттів, надійно оберігаючи приховане від стороннього світу («Ні! вона те глибоко сховала… / Хай же там моя думонька снить!»). У цьому контексті особливо промовистою видається думка Г. Башляра про те, що вода є «ніби велике матеріалізоване мовчання» (Bachelard, 1942: 264). Саме у водної стихії мисткиня вчиться внутрішньої гармонії («Тихе море спокою навчило / Невгамовнеє серце моє…»). Ці рядки перегукуються зі словами Є. Плужника, до речі, теж хворого на туберкульоз: «Вчись у природи творчого спокою». Вода в художньому світі письменниці постає не лише символом пам'яті й мовчання, а «ще й зразком спокою і тиші» (Bachelard, 1942: 264).

У вірші «Тиша морська», який відкриває цикл поезій Лесі Українки «Кримські спогади», також панує акустичний образ тиші. До речі, ця поезія вивчається у шостому класі, а тому, знайомлячись із цим чудовим зразком мариністичної лірики, варто запропонувати учням прочитати цей текст «під мікроскопом», докладно розглянувши символічні образи й художні деталі в кожному віршорядку.

Поезія починається повним спокою й гармонії пейзажем, читається плавно, спокійно, навіть протяжно, адже «в час гарячий полудневий» панує найбільша спека, все ніби розчиняється в її млості. Усе, що бачить лірична героїня зі свого віконця, ясне («Виглядаю у віконце: / **Ясне** небо, **ясне** море, / **Ясні** хмарки, **ясне** сонце»). Колір води і неба змішалися з кольором сонця («Певне, се країна світла / Та **злотистої блакиті**»).

Проте особисті переживання й болі не дають Лесі забути про існування страждання, і навіть серед гармонії природи лірична героїня згадує, «що є негода в світі» («Певне, тут не чули зроду, / Що бува негода в світі!»). Ймовірно, йдеться передусім про ту особисту «негоду», з якою на той час вже дев'ять років боролась поетеса і яка не могла не відбитися на емоційному світі її ліричної героїні. Слуховий образ тиші розгортається в третій і четвертій строфах поезії. На морі такий штиль, що хвилі колишуться ледве-ледве і не колишуться на човнах вітрила («Тиша в морі… ледве-ледве / Колихає море хвилі; / Не колишуться од вітру / На човнах вітрила білі»). Отже, з'являються зорові образи хвиль і човнів із білими вітрилами. Вони розкриваються поеткою докладніше в четвертій строфі, де постає образ малого човенця («З **тихим** плескотом на берег / Рине **хвилечка перлиста**; / Править хтось **малим човенцем**, – / В'ється **стежечка злотиста**»). І знову виникають уже названі колоративи: білий постає завдяки епітету «перлиста», колір золота («стежечка злотиста») – це колір сонця.

У наступній строфі він наповнює й воду, так що вона здається золотою. А ще з'являється образ перевізника, який кермує малим човенцем («Править хтось **малим човенцем**, / **Стиха** весла підіймає, / І здається, що з весельця / Щире **золото спадає**»). Віршорядок «Править хтось **малим човенцем»** повторюється авторкою двічі: у четвертій строфі й на початку п'ятої, що підкреслює його особливу значущість. Образ човна є глибоко символічним. На думку Г. Башляра, це «не що інше, як знову віднайдена колиска» (Bachelard, 1942: 185). Вода заколисує, «вода повертає нам образ нашої матері» (Bachelard, 1942: 185). Акустичний образ тиші так само панує й у цій строфі («**Стиха** весла підіймає»). Можливо, саме тому бажання сісти в мале човенце й поплисти золотим шляхом можна розглядати як несвідоме прагнення повернення до первісного стану захищеності й гармонії, який у психоаналітичній традиції пов'язується з образом матері.

Шоста строфа кульмінаційна, це найвища точка напруження в емоції ліричної героїні, не випадково вона закінчується знаком оклику, у ній найбільше, найпотаємніше її бажання: «Як би я тепер хотіла / У мале човенце сісти / І далеко на схід сонця / Золотим шляхом поплисти!»). Під час виразного читання цих рядків особливо наголошуємо займенник «я», бо саме там, у тому човенці-колисці, хотіла найдужче опинитися лірична героїня, бути в тиші й спокої, під захистом найдорожчої людини – матері. Подорож на схід сонця в маленькому човні може бути інтерпретована як повернення до першопочатку. Море є «одним із найвеличніших, найбільш незмінних материнських символів» (Bachelard, 1942: 164). Голос моря, а в цій поезії це тихий заколисуючий голос, це «голос матері» (Bachelard, 1942: 164). Отже, море постає образом материнського лона, човен – засобом переходу, а схід сонця – знаком нового народження.

Водночас постать загадкового перевізника («Править хтось малим човенцем») відсилає нас до образу Харона. Відтак відпливання в малому човенці може бути інтерпретоване і як думки про смерть як про подорож. Однак лірична героїня хоче плисти «далеко на **схід** сонця», «Попливла б я на **схід** сонця, / А **від сходу до заходу**». Отже, прагне не стільки смерті, скільки духовного переродження, можливо, нового народження в новому, не змученому болями тілі. Вона хоче плисти ясним шляхом, «Тим **шляхом**, що проложило / **Ясне сонце** через воду». У заключній строфі поезії з'являються образи вітрів і підводного каміння – символи життєвих труднощів, перешкод, яких не боялась би лірична героїня й не згадала навіть про них у «краю вічного проміння» – світі краси, любові, щастя, первісної гармонії, де ще немає конфлікту між людиною і світом («Не страшні для мене вітри, / Ні підводнії каміння, – / Я про них би й не згадала / В краю вічного проміння»).

Висновки. Отже, мариністична лірика Лесі Українки є надзвичайно складною й багатошаровою художньою системою, у якій вода постає не лише елементом пейзажу, а й одним із центральних психосемантичних образів, через який мисткиня осмислює власні переживання, страхи, надії та екзистенційні пошуки. У поезіях «Хвиля», «На човні» та «Тиша морська» водна стихія набуває різноманітних символічних значень: вона виступає образом пам'яті й мовчання, смутку й душевного болю, материнського начала, спокою й гармонії, а також духовного оновлення та воскресіння.

Дослідження засвідчило, що художній світ кримських поезій Лесі Українки характеризується тісною взаємодією фонічного, колористичного та образно-символічного рівнів тексту. Асонанси, алітерації, ритмомелодика, особливості віршового розміру й римування беруть безпосередню участь у творенні акустичних образів моря та хвилі, тоді як колористична система поезій формує відповідний емоційний простір творів. Піднесення хвилі супроводжується світлими кольоровими образами та мотивами сили й відродження, натомість її спад пов'язується зі смутком, жалобою, втомою та думками про смерть.

Психоаналітичне прочитання творів із залученням концепцій Г. Башляра дало змогу простежити архетипні значення водної стихії у творчості письменниці. Вода постає образом материнського начала, човен набуває символіки колиски й водночас засобу переходу між різними станами буття, а подорож морем може бути осмислена як шлях до духовного переродження, повернення до першопочатку або пошуку втраченої гармонії.

Водночас аналіз переконливо засвідчив значний дидактичний потенціал кримської мариністики Лесі Українки. Уважне, повільне читання цих поезій, поєднане з аналізом звукових, колористичних і символічних образів, сприяє розвитку в учнів навичок інтерпретації художнього тексту, формує асоціативне мислення, емоційну чутливість та здатність сприймати літературний твір як цілісну естетичну систему, у якій кожен звук, колір і художня деталь є важливими носіями смислу.

Таким чином, поєднання літературознавчого, психоаналітичного та методичного підходів відкриває нові можливості для прочитання мариністичної лірики Лесі Українки, дозволяючи побачити в ній не лише художнє відтворення морської стихії, а й складний світ людських переживань, закодованих у звуках, кольорах, ритмах і символах води.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабишкін О. К. Леся Українка в Криму. Сімферополь : Кримвидав, 1955. 104 с.
2. Вишняк М. Я. Жанрова своєрідність кримської лірики Лесі Українки. Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр. Луцьк : Вежа, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 11–33. URL: https://shorturl.cusu.edu.ua/2qd (дата звернення: 11.07.2026).
3. Зборовська Н. В. Моя Леся Українка. Тернопіль : Джура, 2002. 228 с.
4. Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 12. С. 243–245. URL: https://shorturl.cusu.edu.ua/2qe (дата звернення: 10.07.2026).
5. Bachelard G. L'eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière. Paris : Librairie José Corti, 1942. 267 p. URL: https://shorturl.cusu.edu.ua/2qf (дата звернення: 09.07.2026).

REFERENCES

1. Babyshkin O. K. (1955). Lesia Ukrainka v Krymu. [Lesya Ukrainka in Crimea]. Simferopol : Krymvydav, 104 s. [in Ukrainian].
2. Vyshniak M. Ya. (2007). Zhanrova svoieridnist krymskoi liryky Lesi Ukrainky. [The Genre Specificity of Lesya Ukrainka's Crimean Lyrics]. Lesia Ukrainka i suchasnist: Zb. nauk. pr. Lutsk : Vezha. T. 4. Kn. 1. S. 11–33. URL: https://shorturl.cusu.edu.ua/2qd (data zvernennia: 11.07.2026). [in Ukrainian].
3. Zborovska N. V. (2002). Moia Lesia Ukrainka. [My Lesya Ukrainka]. Ternopil : Dzhura, 228 s. [in Ukrainian].
4. Lesia Ukrainka. (1979). Zibrannia tvoriv u 12 t. [Collected Works in 12 Volumes]. Kyiv : Naukova dumka. T. 12. S. 243–245. URL: https://shorturl.cusu.edu.ua/2qe (data zvernennia: 10.07.2026). [in Ukrainian].
5. Bachelard G. (1942). Leau et les rêves. Essai sur limagination de la matière. [Water and Dreams: An Essay on the Imagination of Matter]. Paris : Librairie José Corti, 267 p. URL: https://shorturl.cusu.edu.ua/2qf (data zvernennia: 09.07.2026). [in French].

Дата першого надходження статті до видання: 31.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81'25:811.581:811.161.2:004.8
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-37

Максим КРИВОНІС,
orcid.org/0000-0003-3255-430X
викладач кафедри східних мов та міжкультурної комунікації
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) maximkrivonis@karazin.ua

ІНТЕРАКТИВНЕ ПОСТРЕДАГУВАННЯ КИТАЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ І ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕКСТІВ: МОДЕЛЬ AIPE ТА ТИПОЛОГІЯ ПРОМПТ-РОЛЕЙ

У статті обґрунтовано модель інтерактивного постредагування за допомогою штучного інтелекту (AIPE – AI-Assisted Interactive Post-Editing) у китайсько-українському художньому та філософському перекладі. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією традиційної діади «перекладач – текст» на тріаду «перекладач-постредактор – ВММ (велика мовна модель) – текст». Проблема є особливо гострою в перекладі з класичної мови веньянь та регістру веньянь-байхуа через високу лінгвокультурну щільність джерела. Мета статті полягає у розробці та обґрунтуванні моделі AIPE, що інтегрує типологію промпт-ролей, протокол процесуального аналізу перекладацьких рішень (PODP – Process-Oriented Decision Protocol) та двокомпонентну оцінювальну матрицю.

Для досягнення мети застосовано інструменти когнітивного та прикладного перекладознавства. Систематизовано 14 пасток ВММ у чотирьох доменах та розроблено типологію з шести ролей постредактора за запитом у межах методу циклічного постредагування (REFINE – Recognize, Explicate, Formulate, Interrogate, Negotiate, Evaluate). Взаємодію формалізовано через протокол PODP та оцінювальну матрицю AIPE, яка розмежовує якість продукту (15 балів) та прозорість рішення (5 балів).

Модель апробовано на шести порівняльних кейсах класичної філософії та прози (Лао-цзи, Чжуан-цзи, Хуейнень, Ши Найань, Цао Сюецінь, Пу Сунлін). Доведено, що цілеспрямована активація промпт-ролей нейтралізує синтаксичні і стилістичні деформації генеративних моделей.

Наукова новизна полягає в розробці інтерактивної моделі AIPE, системній типологізації ролей постредактора для мовної пари китайська–українська та інтеграції показника прозорості рішення в матрицю оцінювання якості. Практичне значення визначається придатністю розробленого інструментарію для вищої школи, дидактики перекладу і професійної діяльності перекладачів-синологів.

Ключові слова: *інтерактивне постредагування, модель AIPE, типологія промпт-ролей, великі мовні моделі, когнітивне перекладознавство, китайсько-український художній переклад, веньянь, протокол PODP, оцінювальна матриця.*

Maksym KRYVONIS,
orcid.org/0000-0003-3255-430X
Lecturer at the Department of Oriental Languages and Intercultural Communication
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) maximkrivonis@karazin.ua

INTERACTIVE POST-EDITING OF CHINESE-UKRAINIAN LITERARY AND PHILOSOPHICAL TEXTS: THE AIPE MODEL AND PROMPT-ELICITED ROLE TYPOLOGY

The article substantiates a model of AI-Assisted Interactive Post-Editing (AIPE) in Chinese-Ukrainian literary and philosophical translation. The relevance of this study stems from the transformation of the traditional dyad "translator – text" into the triad "translator-post-editor – LLM – text". This issue is particularly acute when translating Classical Chinese (wenyan) and wenyan-baihua texts due to their high linguistic and cultural density. The purpose of the article is to develop and substantiate the AIPE model, integrating a prompt-elicited role typology, the PODP process protocol, and a two-tier evaluation matrix.

To achieve this goal, methodologies of cognitive and applied translation studies were utilized. Fourteen LLM pitfalls were systematized across four domains, and a typology of six prompt-elicited post-editor roles was proposed within the REFINE cycle. Interaction was formalized using the PODP protocol and the AIPE Matrix, distinguishing between product quality (15 points) and decision transparency (5 points).

The model was tested on six comparative case studies of classical philosophy and prose (Laozi, Zhuangzi, Huineng, Shi Nai'an, Cao Xueqin, Pu Songling). The study demonstrates that targeted role activation neutralizes LLM syntactic and stylistic deformations.

The scholarly novelty lies in establishing the interactive AIPE model, proposing a systematic typology of prompt-elicited post-editor roles for the Chinese-Ukrainian language pair, and incorporating decision transparency into quality evaluation metrics.

The practical value is defined by the applicability of the developed toolkit (the PODP protocol and the AIPE Matrix) in higher education, translation pedagogy, and the professional practice of sinologist translators.

Key words: *interactive post-editing, AIPE model, typology of prompt-elicited roles, large language models, cognitive translation studies, Chinese-Ukrainian literary translation, wenyan, PODP protocol, evaluation matrix.*

Постановка проблеми. Впровадження генеративних систем штучного інтелекту в перекладацьку практику докорінно змінює методологічні засади відтворення художнього та філософського дискурсів. Трансформація традиційної моделі «перекладач – текст» у тріаду «перекладач-постредактор – ВММ (велика мовна модель) – текст» зумовлює потребу в розробці нових критеріїв контролю та оцінювання якості перекладу. Особливо гостро ця проблема проявляється під час опрацювання давньокитайських текстів мовою веньянь та регістру веньянь-байхуа з джерел з високою лінгвокультурною щільністю. Через нелінійний синтаксис, еліптичність та високу контекстуальну залежність від оригіналу ВММ часто викривляють зміст тексту. Саме тому систематизація та розробка алгоритмів постредагування стають нагальним завданням сучасного перекладознавства.

Аналіз досліджень. Теоретичним підґрунтям роботи слугує когнітивне перекладознавство (Гриців, 2023: 14), що дозволяє розглядати взаємодію з ВММ як складний когнітивний процес. У цьому контексті рольове формулювання запитів та декомпозиція взаємодії з ВММ спираються на праці М. Шанахана (Shanahan et al., 2023: 495), А. Конга (Kong et al., 2024: 4101), Е. Бріаку (Briakou et al., 2024: 1305) та А. Кастальдо (Castaldo et al., 2025: 506), тоді як мультиагентні підходи показано в дослідженні В. Лю (Lv et al., 2025: 1).

Своєю чергою, лінгвокультурне підґрунтя дослідження спирається на доробок української синології, зокрема розвідки Є. Гобової (Гобова, 2019: 97), А. Мартинець (Мартинець та ін., 2021: 195), О. Коцюби та І. Семеніста (Коцюба, Семеніст, 2023: 151), Н. Коломієць (Коломієць та ін., 2024: 185). Специфіку роботи з давньокитайськими текстами, їх цифровізацію та стратегії перекладу (зокрема щодо займенникового аналізу, реєстру та паратекстуальної експлікації) проаналізовано у працях китайських науковців Г. Го (Guo et al., 2023: 4), Х. Юй та С. У (Yu, Wu, 2017: 64), Г. Ань (An, 2024: 52), Ш. Ї та ін. (Yi et al., 2025: 216), С. Шень та ін. (Shen et al., 2025: 34400) та Г. Вана (Wang, 2025: 5). Для забезпечення об'єктивності результатів оцінювання якості перекладу залучено стандарт MQM (Lommel et al., 2014: 457) та новітні методики оцінювання і постредагування за допомогою ВММ (Kocmi, Federmann, 2023: 764; Wang, Wu, 2026: 1683).

Однак попри наявну теоретичну базу, специфіка системної транспозиції ролей постредактора шляхом керування запитами у мовній парі китайська–українська досі не отримала належного наукового висвітлення.

Мета статті – розробити й теоретично обґрунтувати модель інтерактивного постредагування (AIPE) китайсько-українських художніх і філософських текстів на основі типології промпт-ролей та процесуальної матриці оцінювання.

Виклад основного матеріалу. Для оптимізації інженерії запитів у дослідженні адаптовано принципи рольової взаємодії (Shanahan et al., 2023: 495; Kong et al., 2024: 4101; Briakou et al., 2024: 1305) та залучено промпт-фреймворки: PARTS (Persona, Audience, Request, Text, Style) – для ініціалізації сесії; REFINE (Recognize, Explicate, Formulate, Interrogate, Negotiate, Evaluate) – для нормування операційного циклу; CLEAR (Concise, Logical, Explicit, Adaptive, Reflective) – як чек-лист для верифікації запиту. Стартовий системний запит задає роль ВММ («експерт із китайсько-українського перекладу веньяню»), цільову аудиторію та вимогу графічної адаптації за Академічною системою транскрибування китайських слів українською мовою (Гобова, 2019: 97).

Системні запити подано англійською мовою як нейтральною метамовою керування. Це забезпечує функціональне розмежування між інструкціями (англійська), мовою джерела (класична китайська) та перекладу (українська), усуваючи ризик мовної інтерференції. Крім того, залучені моделі (DeepSeek-V2.5/V3 та Qwen2.5-72B-Instruct) демонструють найвищу точність дотримання інструкцій та рольового моделювання саме англійською мовою (Shanahan et al., 2023; Kong et al., 2024).

У ході аналізу генерацій виявлено та систематизовано чотирнадцять типових пасток ВММ у чотирьох доменах:

Домен А (лексико-культурний): безеквівалентні культуреми (А1, наприклад, даоський концепт 狐仙), термінологічна поліфонія (А2), нерозуміння прізвиськ-епітетів (А3, 綽號, chuòhào), «псевдодрузів перекладача» із сучасної мови байхуа (А4).

Домен B (синтаксично-граматичний): штучна прономіналізація (B1, штучне додавання займенників), руйнування безсполучниковості через паратаксис (B2), видо-часова невизначеність (B3), надмірна компресія/номіналізація (B4).

Домен C (стилістично-жанровий): нівелювання ритміки паралельної прози (駢體文 piántǐwén) (C1, втрата силабічного ритму 4:4), буквалізм у відтворенні інтертекстуальних алюзій (C2), а також неконтрольовані реєстрові зсуви (C3).

Домен D (прагматично-когнітивний вимір): конформність/ «догоджання» моделі (D1, система погоджується з хибною підказкою користувача), втрата фокусу (D2), фабрикування/галюцинування джерел чи коментарів (D3).

Спираючись на операційний цикл REFINE, розроблено авторську типологію із шести ролей постредактора, яка поєднує академічні завдання з метафоричними персонами для оптимізації дидактичного процесу:

Роль 1: Дослідник контексту (Context Researcher) – виявляє алюзії та прецедентні тексти (етап Recognize).

Роль 2: Термінолог-культурний медіатор (Terminologist/«Тлумач») – аналізує культуреми та пропонує варіанти калькування чи адаптації (домен A) (етап Explicate; системний запит: «*Act as an Explicator. Analyze the cultural background, implicit meaning, and historical context of the Chinese term [*вставити термін*]*»).

Роль 3: Синтаксичний архітектор (Syntactic Architect/«Анатом») – усуває синтаксичні деформації веньяню, усуваючи зайві займенники та зберігаючи паратаксис (домен B) (етап Formulate; системний запит: *«Act as an Anatomist. Deconstruct the grammatical and stylistic structure of the following Chinese subjects/topic-prominent sentence [вставити речення]»).*

Роль 4: Стилізатор (Transcreator/«Хамелеон») – відтворює жанровий регістр та ритміку паралельної прози (домен C) (етап Negotiate; системний запит: *«Act as a Chameleon. Provide 3 translation variants of the following text into Ukrainian: 1) strictly formal/diplomatic, 2) neutral-academic, 3) modern publicistic»).*

Роль 5: Оцінювач якості перекладу (TQA Evaluator/«Дзеркало») – здійснює аналіз чернетки та зворотний переклад (етап Evaluate; системний запит: *«Act as a Mirror. Translate the proposed Ukrainian translation variant back into Chinese as literally as possible. Identify any shifts in modality or tone»).*

Роль 6: Рефлексивний посередник взаємодії (Interaction Reflector/«Сократ») – ініціює самоперевірку моделі через маєвтичний діалог без надання готової відповіді (домен D) (етап Interrogate; системний запит: *«Act as Socrates. Do not give me the translation. Ask me 3 questions about the target audience, the register, and the cultural metaphors to help me find the best Ukrainian equivalent myself»).*

Ролі 5 та 6 формують дворівневу систему оцінювання в межах матриці AIPE. Роль 5 безпосередньо оцінює продуктовий показник (Product Score, макс. 15 балів) – кінцеву лінгвістичну, смислову та стилістичну якість тексту перекладу. Натомість Роль 6 відповідає за процесуальний показник (Process Score, макс. 5 балів) – обґрунтованість рішень ВММ та відсутність галюцинацій.

Процес документується в протоколі PODP (Process-Oriented Digital Portfolio). Перекладач-постредактор (здобувач освіти) фіксує кроки 1–5 та надає обґрунтування (крок 6), після чого експерт (викладач або рецензент) виставляє підсумкові бали за оцінювальною матрицею AIPE, яка спирається на стандарти якості MQM (Lommel et al., 2014; Wang, Wu, 2026). Загальна кількість – 20 балів; Блок I – семантична адекватність (0–5 балів); Блок II – відтворення культурем (0–5 балів); Блок III – стилістична відповідність (0–5 балів); Блок IV – прозорість процесуального рішення за протоколом PODP (0–5 балів). Для Блоків I–III штрафні бали знімаються за текстові помилки: мінус 1 бал за дрібні неточності чи невиправдане калькування, мінус 2–3 бали за помітні стилістичні чи реєстрові зсуви та мінус 4–5 балів за критичні деформації змісту або цілковиту втрату художньої ритміки. Для Блоку IV бали знімаються за недоліки в протоколюванні: мінус 1–2 бали за поверхневе філологічне обґрунтування, мінус 3–5 балів за хибну ідентифікацію пастки або невідповідність обраної промпт-ролі.

Приклад заповнення протоколу PODP (на основі Кейсу 4):

1. *Джерело / Текстовий фрагмент:* 花和尚 (Huā Héshang).

2. *Ідентифікована пастка ВММ*: A3 (нерозпізнання прізвиськ) + B2 (руйнування паратаксису).

3. *Активовані промпт-ролі*: Роль 2 (Термінолог-культурний медіатор) + Роль 3 (Синтаксичний архітектор).

4. *Первинна відповідь ВММ*: Буквальне калькування «Квітчастий монах», розрив паратаксису.

5. *Прийняте рішення постредактора*: «Татуйований монах» (або «Квітастий Чернець» із розпаковкою).

6. *Обґрунтування та оцінювання за матрицею AIPE*: (*Постредактор*): Точний еквівалент збережено з огляду на реальне культурно-історичне підґрунтя (відсилка до татуювань 花繡 huāxiù, а не до

квітів). *(Оцінювач)*: Product Score: 15/15. Process Score: 5/5.

Ефективність моделі AIPE апробовано на шести філологічних кейсах, що охоплюють філософський (даосизм, чань-буддизм) та художній дискурси (епопея, роман, авторська новела). Наведені варіанти первинного перекладу є контрольованими діагностичними реконструкціями типових хибних результатів базових ВММ (DeepSeek, ChatGPT, Qwen).

ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

Кейс 1. Даоський онтологічний еліпсис та модальність («Чжуан-цзи», розділ «Ці у лунь»/«齊物論»)

1. Оригінальний текст: «昔者莊周夢為蝴蝶，栩栩然蝴蝶也，自喻適志與！不知周也。俄然覺，則蘧蘧然周也。不知周之夢為蝴蝶與，蝴蝶之夢為周與？周與蝴蝶，則必有分矣。此之謂物化。» – «莊子·齊物論» (Xī zhě Zhuāng Zhōu mèng wéi húdié, xǔxǔ rán húdié yě, zì yù shì zhì yú! Bù zhī Zhōu yě. Érán jué, zé qúqú rán Zhōu yě. Bù zhī Zhōu zhī mèng wéi húdié yú, húdié zhī mèng wéi Zhōu yú? Zhōu yǔ húdié, zé bì yǒu fēn yǐ. Cǐ zhī wèi wùhuà.)

2. Пастка ВММ: Домени В1 (прономіналізація) та С3 (послаблення модальності). ВММ інтегрує займенник «я» (до 6 разів), перетворюючи безособову притчу на суб'єктивний щоденник, а модальну необхідність 必有分 («неодмінно є межа») послаблює до припущення («мабуть»).

3. Первинний переклад ВММ: «Одного разу я, Чжуан Чжоу, побачив сон, у якому я перетворився на метелика... Не знаю, чи то мені наснилося... Мабуть, між Чжуан Чжоу і метеликом є якась різниця. Це називається перетворенням речей».

4. Промпт-ролі AIPE: Роль 3 (Синтаксичний архітектор) + Роль 1 (Дослідник контексту). Запит блокує «я», вимагає безособових конструкцій («невідомо» для 不知) та номіналізації 必 («неодмінно»).

5. Удосконалений переклад (PODP): «Колись Чжуан Чжоу наснилося, що він – метелик: пурхав, мов справжній метелик, тішачись легкістю на серці, – і зовсім не знав, що є Чжуан Чжоу. Раптом прокинувся – і ось знову, безсумнівно, Чжуан Чжоу. Та невідомо: чи то Чжуан Чжоу наснилося, що він метелик, чи то метеликові наснилося, що він Чжуан Чжоу? Між Чжуан Чжоу і метеликом неодмінно є певна межа. Оце й зветься переміною речей».

6. Коментар: Безособове «невідомо» точніше відтворює 不知; «неодмінно є» передає 必; терміносполучення 物化 перекладено як «переміна речей».

7. Оцінка AIPE: Product Score: 15/15. Process Score: 5/5. Разом: 20/20.

Кейс 2. Полісемія та чотирискладовий афористичний ритм («Дао де цзін», розділ 1/«道德經»)

1. Оригінальний текст: 道可道，非常道。名可名，非常名。 – «道德經» 第一章 (Dào kě dào, fēi cháng dào. Míng kě míng, fēi cháng míng.)

2. Пастка ВММ: Домени А2 (полісемія) та С1 (ритмічний зсув). Перше 道 вжито як іменник («Дао») і як дієслово («ословити/виразити»), проте ВММ транслює обидва іменником, а лексему 常 перекладає буддійською анахронічною калькою, як «вічне» замість «постійне, нормативне».

3. Первинний переклад ВММ: «Дао, яке можна виразити словами, не є вічним Дао. Ім'я, яке можна назвати, не є вічним ім'ям».

4. Промпт-ролі AIPE: Роль 2 (Термінолог-культурний медіатор) + Роль 4 (Стилізатор). Запит відтворює дієслівність 道, замінює «вічне» на «постійне» та зберігає симетричний паралельний ритм (4+4).

5. Удосконалений переклад (PODP): «Дао, що його можна означити словом, – не постійне Дао. Ім'я, що його можна назвати іменем, – не постійне ім'я.» (Перекладацька примітка: перше 道 вжите дієслівно – «ословлювати», що створює гру значень із «Шлях»; відтворено через зворот «означити словом»).

6. Коментар: Транскреація компенсує неперекладність каламбуру приміткою; збережено симетричний паралелізм.

7. Оцінка AIPE: Product Score: 14/15 (1 бал знято за компенсаторну втрату безпосередньої гри слів); Process Score: 5/5. Разом: 19/20.

Кейс 3. Заперечення та онтологічна недуальність («Сутра Помосту»/«六祖壇經»)

1. Оригінальний текст: 菩提本無樹，明鏡亦非臺，本來無一物，何處惹塵埃。 – «六祖壇經» (Pútí běn wú shù, míngjìng yì fēi tái, běnlái wú yī wù, hé chù rě chén'āi.)

2. Пастка ВММ: Домени В3 (часова історизація) та С3 (доктринальне спотворення). ВММ перекладає конструкцію 本來無一物 («споконвічно немає жодної окремішньої речі») як «спочатку нічого не було», спотворюючи чаньську концепцію порожнечі (шуньята).

3. Первинний переклад ВММ: «Дерево бодхі насправді не існує, дзеркало також не є підставкою. Спочатку нічого не було, звідки ж узятися пилу?»

4. Промпт-ролі AIPE: Роль 3 (Синтаксичний архітектор) + Роль 5 (Оцінювач якості TQA Evaluator). Запит усуває часову рамку («споконвічно») та передає 無一物 як заперечення онтологічної окремішності сутностей.

5. Удосконалений переклад (PODP): «Бодхі споконвічно не є деревом; ясне дзеркало також

не є підставкою. Споконвічно немає жодної речі [самої по собі] – то звідки взятися пилюці?»

6. Коментар: Прислівник «споконвічно» зберігає позачасовий онтологічний вимір; конструкція «немає жодної речі» передає квантор заперечення 無一物.

7. Оцінка AIPE: Product Score: 15/15; Process Score: 5/5. Разом: 20/20.

ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС

Кейс 4. Семантичний аналіз прізвиськ-епітетів綽號 («Річкові заплави»/ «水滸傳»)

1. Оригінальний текст: 花和尚魯智深 (Huā Héshang Lǔ Zhìshēn), 豹子頭林沖 (Bàozǐtóu Lín Chōng), 及時雨宋江 (Jíshíyǔ Sòng Jiāng) – «水滸傳»

2. Пастка ВММ: Домени А3 (нерозпізнання прізвиськ-епітетів) та А1 (культуреми). Сполучення 花和尚 відсилає до татуювань (花繡), а не до квітів; 及時雨 – землеробська метафора допомоги. ВММ видає буквено-кальковані некоректні конструкції («Квітковий Монах», «Голова Леопарда», «Дощ Вчасно»).

3. Первинний переклад ВММ: «Квітковий Монах Лу Чжишень», «Голова Леопарда Лінь Чун», «Дощ Вчасно Сун Цзян».

4. Промпт-ролі AIPE: Роль 2 (Термінолог-культурний медіатор) + Роль 3 (Синтаксичний архітектор). Модель інструктується перекласти прізвиська як ідіоматичні композити.

5. Удосконалений переклад (PODP): «Лу Чжишень на прізвисько Квітастий Чернець (за татуюваннями на тілі)»; «Лінь Чун, званий Барсоголовий (образ хижої, приборканої сили)»; «Сун Цзян, якого кликали Дощ-Вчасно (бо, немов дощ у посуху, з'являвся саме тоді, коли людям була потрібна поміч)».

6. Коментар: «Барсоголовий» відтворює епічний композит; «Дощ-Вчасно» зберігає алюзію. Стратегії перекладу культурем у цьому романі, зокрема баланс між доместикацією та форенізацією для передачі характерів персонажів, ґрунтовно розглянуто у праці Г. Ань (An, 2024).

7. Оцінка AIPE: Product Score: 15/15; Process Score: 5/5. Разом: 20/20.

Кейс 5. Хіазм («Сон у червоному теремі»/ «紅樓夢»)

1. Оригінальний текст: 假作真時真亦假，無為有處有還無。–《紅樓夢》 (Jiǎ zuò zhēn shí zhēn yì jiǎ, wú wéi yǒu chù yǒu hái wú.)

2. Пастка ВММ: Домени С1 (руйнування хіазму) та А2 (спотворення терміна). Хіазм 4+3 (категорії 假/真 та 有/無) розгортається ВММ у розлогу побутову прозу, а 無為 («небуття») перекладається як «ніщо».

3. Первинний переклад ВММ: «Коли фальшиве стає справжнім, то й справжнє стає фальшивим. Коли нічого немає, там, де має бути щось, це щось теж перетворюється на ніщо».

4. Промпт-ролі AIPE: Роль 4 (Стилізатор/ Transcreator) + Роль 3 (Синтаксичний архітектор). Вимагає збереження хіазму, термінів «небуття/ буття» та афористичної компресії через синтаксичний еліпсис.

5. Удосконалений переклад (PODP): «Де облудне видають за правдиве – там і правдиве стає облудним; де небуття вважають буттям – там і буття обертається на небуття».

6. Коментар: Конструкція «де… – там» імітує безпідметовість; хіазм X→Y/Y→X відтворено симетрично; лексему 無為 перекладено як «небуття» в опозиції до категорії «буття».

7. Оцінка AIPE: Product Score: 15/15; Process Score: 5/5. Разом: 20/20.

Кейс 6. Прецедентні алюзії та риторика скромності 謙辭 (авторська передмова до «Ляо-чжай чжі-і»/«聊齋自誌»)

1. Оригінальний текст: 才非干寶，雅愛搜神；情類黃州，喜人談鬼。 – 蒲松齡，《聊齋自誌》 (Cái fēi Gān Bǎo, yǎ ài sōu shén; qíng lèi Huángzhōu, xǐ rén tán guǐ.)

2. Пастка ВММ: Домени С2 (буквалізм) та С3 (ігнорування формул скромності). ВММ сприймає топонім 黃州 (Хуанчжоу) як ім'я та пропускає формулу самопринижености (才非…情類…).

3. Первинний переклад ВММ: «Мій талант не такий, як у Ганьбао, я просто люблю збирати оповіді про духів; почуттями схожий на Хуанчжоу, люблю, коли люди говорять про привидів».

4. Промпт-ролі AIPE: Роль 1 (Дослідник контексту) + Роль 2 (Термінолог-культурний медіатор). Модель інструктується розпізнати постаті та застосувати апозицію.

5. Удосконалений переклад (PODP): «Талантом я не рівня Гань Бао, укладачеві «Пошуків духів», – та так само палко люблю збирати оповіді про надприродне; чуттям я не такий, як засланий до Хуанчжоу [Су Ши], – та так само радий, коли люди розповідають про привидів».

6. Коментар: Вбудована апозиція виконує функцію глосу; відтворено формулу скромності (謙辭 qiāncí). Детальніше паратекстуальну експлікацію Пу Сунліна розглядають Ш. Ї та ін. (Yi et al., 2025) та С. Шень та ін. (Shen et al., 2025).

7. Оцінка AIPE: Product Score: 15/15; Process Score: 5/5. Разом: 20/20.

Узагальнені результати апробації за шістьма репрезентативними кейсами засвідчують високу операційну ефективність моделі AIPE. У філософському дискурсі активація промпт-ролей розв'язала завдання блокування займен-

ників («Чжуан-цзи», оцінка 20/20), відтворення дієслівності лексеми 道 («Дао де цзін», оцінка 19/20) та позачасової онтології «шуньяти» («Сутрі Помосту», оцінка 20/20). У художньому дискурсі забезпечено розпаковку прізвиськ-епітетів («Річкові заплави», оцінка 20/20), збереження хіазму («Сон у червоному теремі», оцінка 20/20) та прецедентних алюзій («Ляо-чжай чжі-і», оцінка 20/20). Середній бал (19,83 з 20) підтверджує нейтралізацію деформацій ВММ.

Для інтеграції розробленої моделі у навчальний процес закладів вищої освіти сформульовано триетапну дидактичну методику: 1) Пропедевтичний етап – засвоєння здобувачами освіти типології чотирнадцяти пасток ВММ (домени A–D); 2) Операційний етап – практичне оволодіння інструментарієм шести промпт-ролей та ведення протоколу PODP; 3) Контрольно-рефлексивний етап – (оцінювання AIPE з вирахуванням якісного та процесуального показників).

Висновки. У статті обґрунтовано перекладознавчу модель AIPE, яка інтегрує постредагування веньяню у прозорий цикл взаємодії перекладача-постредактора з ВММ. Наукова новизна полягає в концептуалізації моделі інтерактивного постредагування AIPE для мовної пари китайська–українська, систематизації 14 пасток ВММ та розробці типології 6 промпт-ролей. Протокол PODP забезпечує відтворюваність рішення, а матриця AIPE розширює традиційні метрики оцінювання. Апробація підтвердила операційну придатність інструментарію для збереження лінгвокультурної та стилістичної специфіки джерела. Перспективи подальших розвідок полягають в емпіричній верифікації моделі на контрольних вибірках студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриців Н. У пошуках смислу: когнітивно-семантичний модус художнього перекладу: монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2023. 316 с.

2. Shanahan M., McDonell K., Reynolds L. Role play with large language models. *Nature*. 2023. Vol. 623. P. 493–498. DOI: https://doi.org/10.1038/s41586-023-06647-8

3. Kong A., Zhao L., Wang H. Better Zero-Shot Reasoning with Role-Play Prompting. *Proceedings of the 2024 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics (NAACL)*. 2024. Vol. 1. P. 4099–4113. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2024.naacl-long.228

4. Briakou E., Luo J., Cherry C., Freitag M. Translating Step-by-Step: Decomposing the Translation Process for Improved Translation Quality of Long-Form Texts. *Proceedings of the Ninth Conference on Machine Translation (WMT)*. Miami, USA, 2024. P. 1301–1317. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2024.wmt-1.123

5. Castaldo A., Castilho S., Moorkens J., Monti J. Extending CREAMT: Leveraging Large Language Models for Literary Translation Post-Editing. *Proceedings of Machine Translation Summit* XX: Volume 1. 2025. P. 506–515.

6. Lv W., Cao Q., Liu X. A multi-agent Classical Chinese translation method based on large language models. *Scientific Reports*. 2025. Vol. 15, № 1. Art. 40160. DOI: https://doi.org/10.1038/s41598-025-23904-0

7. Гобова Є. В. Проблеми передачі китайських слів засобами української мови. *Китаєзнавчі дослідження*. 2019. № 1. С. 94–103.

8. Мартинець А. М., Чередник Т. П., Ілійчук І. В. Китайська народна казка про Ма Ляна: окремі аспекти дослідження. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. № 3. С. 191–206. DOI: https://doi.org/10.51198/chinesest2021.03.191

9. Коцюба О. О., Семеніст І. В. Strategies of adaptation in Chinese fiction translation (based on Can Xue's short story "黑眼睛"). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2023. № 60, т. 1 С. 150–153. DOI: https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.60.1.36

10. Коломієць Н. В., Маковська М. А., Снісаренко А. В. Особливості перекладу власних назв та реалій китайськомовних ігор українською мовою. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2024. Вип. 2(209). С. 183–188. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-27

11. Guo G. et al. Towards Effective Ancient Chinese Translation: Dataset, Model, and Evaluation. *Natural Language Processing and Chinese Computing* (NLPCC 2023) / ed. by Y. Zhang et al. Springer, Cham, 2023. P. 1–12. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2308.00240

12. Yu H., Wu C. Recreating the image of Chan master Huineng: the role of personal pronouns. *Target. International Journal of Translation Studies*. 2017. Vol. 29, № 1. P. 64–86. DOI: https://doi.org/10.1075/target.29.1.03yu

13. An G. Translating Culture-Specific Items (CSIs) in Water Margin: Balancing domestication and foreignization. *International Journal of English Linguistics*. 2024. Vol. 14, № 5. P. 52–64. DOI: https://doi.org/10.5539/ijel.v14n5p52

14. Yi S., Ng C. F., Abdul Halim H. A Study on the Translation of Culture-Specific Items in Character Depiction in the English Version of Pu Songling's Liaozhai Zhiyi. *World Journal of English Language*. 2025. Vol. 15, № 1. P. 216–224. DOI: https://doi.org/10.5430/wjel.v15n1p216

15. Shen S., Wang W., Birch A. Liaozhai through the Looking-Glass: On Paratextual Explicitation of Culture-Bound Terms in Machine Translation. *Proceedings of the 2025 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. Suzhou, China : Association for Computational Linguistics, 2025. P. 34400–34416. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2025.emnlp-main.1744

16. Wang H. New practice or old tradition? EBBE's translation strategy of the Platform Sutra of the Sixth Patriarch from the perspective of Lefevere's theory of translation as rewriting. *Front. Commun*. 2025. Vol. 10. P. 1–19. DOI: https://doi.org/10.3389/fcomm.2025.1569555

17. Lommel A., Uszkoreit H., Burchardt A. Multidimensional Quality Metrics (MQM): A Framework for Declaring and Describing Translation Quality Metrics. *Tradumàtica*. 2014. № 12. P. 455–463. DOI: https://doi.org/10.5565/rev/tradumatica.77

18. Wang J. H., Wu S. Diagnose, Then Repair: A Two-Stage MQM-Guided Post-Editing Framework for Domain-Specific Machine Translation. *Proceedings of the 64th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 6: Industry Track)*. San Diego, California, USA : Association for Computational Linguistics, 2026. P. 1683–1698. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2026.acl-industry.115

19. Kocmi T., Federmann C. GEMBA-MQM: Detecting Translation Quality at Error Level with Large Language Models. *Proceedings of the Eighth Conference on Machine Translation (WMT). Singapore : Association for Computational Linguistics*, 2023. P. 764–776. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2023.wmt-1.68

REFERENCES

1. Hrytsiv N. (2023) U poshukakh smyslu: kohnityvno-semantychnyi modus khudozhnoho perekladu: monohrafiia. [In search of meaning: Cognitive-semantic mode of literary translation]. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, Lviv. 316 p. [in Ukrainian].

2. Shanahan M., McDonell K., Reynolds L. (2023) Role play with large language models. Nature, 623. 493–498.

3. Kong A., Zhao L., Wang H. (2024) Better zero-shot reasoning with role-play prompting. Proceedings of the 2024 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics (NAACL), 1. 4099–4113.

4. Briakou E., Luo J., Cherry C., Freitag M. (2024) Translating step-by-step: Decomposing the translation process for improved translation quality of long-form texts. Proceedings of the Ninth Conference on Machine Translation (WMT), Miami. 1301–1317.

5. Castaldo A., Castilho S., Moorkens J., Monti J. (2025) Extending CREAMT: Leveraging large language models for literary translation post-editing. Proceedings of Machine Translation Summit XX: Volume 1. 506–515.

6. Lv W., Cao Q., Liu X. (2025) A multi-agent Classical Chinese translation method based on large language models. Scientific Reports, 15(1), Article 40160.

7. Hobova Ye. V. (2019) Problemy peredachi kytaiskykh sliv zasobamy ukrainskoi movy. [Problems of rendering Chinese words by means of the Ukrainian language]. Kytaieznavchi doslidzhennia, 1. 94–103. [in Ukrainian].

8. Martynets A. M., Cherednyk T. P., Iliichuk I. V. (2021) Kytaiska narodna kazka pro Ma Liana: okremi aspekty doslidzhennia. [Chinese folk tale about Ma Liang: Specific research aspects]. Kytaieznavchi doslidzhennia, 3. 191–206. [in Ukrainian].

9. Kotsiuba O. O., Semenist I. V. (2023) Strategies of adaptation in Chinese fiction translation (based on Can Xue's short story "黑眼睛"). Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia, 60(1). 150–153.

10. Kolomiiets N. V., Makovska M. A., Snisarenko A. V. (2024) Osoblyvosti perekladu vlasnykh nazv ta realii kytaiskomovnykh ihor ukrainskoiu movoiu. [Features of translating proper names and realia of Chinese-language games into Ukrainian]. Naukovi zapysky. Seriia: Filolohichni nauky, 2(209). 183–188. [in Ukrainian].

11. Guo G., Zhang Y., Liu Z., Chen X. (2023) Towards effective ancient Chinese translation: Dataset, model, and evaluation. Natural Language Processing and Chinese Computing (NLPCC 2023), Springer, Cham. 1–12.

12. Yu H., Wu C. (2017) Recreating the image of Chan master Huineng: The role of personal pronouns. Target. International Journal of Translation Studies, 29(1). 64–86.

13. An G. (2024) Translating culture-specific items (CSIs) in Water Margin: Balancing domestication and foreignization. International Journal of English Linguistics, 14(5). 52–64.

14. Yi S., Ng C. F., Abdul Halim H. (2025) A study on the translation of culture-specific items in character depiction in the English version of Pu Songling's Liaozhai Zhiyi. World Journal of English Language, 15(1). 216–224.

15. Shen S., Wang W., Birch A. (2025) Liaozhai through the Looking-Glass: On Paratextual Explicitation of Culture-Bound Terms in Machine Translation. Proceedings of the 2025 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing. Suzhou, China : Association for Computational Linguistics. 34400–34416.

16. Wang H. (2025) New practice or old tradition? EBBE's translation strategy of the Platform Sutra of the Sixth Patriarch from the perspective of Lefevere's theory of translation as rewriting. Front. Commun., 10. 1–19.

17. Lommel A., Uszkoreit H., Burchardt A. (2014) Multidimensional Quality Metrics (MQM): A framework for declaring and describing translation quality metrics. Tradumàtica, 12. 455–463.

18. Wang J. H., Wu S. (2026) Diagnose, Then Repair: A Two-Stage MQM-Guided Post-Editing Framework for Domain-Specific Machine Translation. Proceedings of the 64th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 6: Industry Track), Association for Computational Linguistics. 1683–1698.

19. Kocmi T., Federmann C. (2023) GEMBA-MQM: Detecting Translation Quality at Error Level with Large Language Models. Proceedings of the Eighth Conference on Machine Translation (WMT), Singapore : Association for Computational Linguistics. 764–776.

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.111'42:001.3-021.414:[1/2+8/9]
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-38

Владислав КУКУШКІН,
orcid.org/0000-0002-3444-8810
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) v.kukushkin@karazin.ua

Дарья ДЯЧЕНКО,
студентка ІІ курсу магістратури факультету іноземних мов
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) diachenko2021.9512034@student.karazin.ua

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ТА ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ ЗНЕЦІНЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ЯК «ФЕМІНІЗОВАНИХ» СФЕР В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена дослідженню лінгвістичних засобів та дискурсивних стратегій, за допомогою яких у сучасному англомовному публічному дискурсі конструюється знецінення гуманітарних дисциплін як «фемінізованих» сфер. Актуальність проблеми зумовлена поширенням у медійному, освітньому та соцмережевому дискурсі уявлень про humanities як менш практичні, перспективні й соціально значущі напрями порівняно зі STEM. Метою статті є виявлення та систематизація мовних маркерів і дискурсивних стратегій, що формують таку аксіологічну й гендеровану асиметрію. Методологічну основу становлять критичний і феміністичний критичний дискурс-аналіз, а також підходи до вивчення оцінності, stance та appraisal. Матеріалом слугують англомовні медійні, освітні та соцмережеві тексти.

У результаті аналізу встановлено, що знецінення гуманітаристики реалізується через оцінну лексику, appraisal-категорії, stance-маркери, метафоричні моделі та риторичні опозиції. Виявлено маркери економічної девальвації й символічної меншовартості, зокрема soft («м'який»), impractical («непрактичний»), less valuable («менш цінний»), economically feasible («економічно доцільний»), а також метафоричні моделі underwater basket weaving і hobby. Показано, що псевдооб'єктивізація та епістемічне позиціонування дають змогу подавати суб'єктивні судження про humanities і STEM як нібито очевидні факти. Риторичні опозиції soft/hard («м'який/жорсткий»), analytical/creative («аналітичний/творчий»), hard skills/soft skills («технічні/м'які навички») структурують ці сфери як нерівноцінні. Установлено, що humanities асоціюються з «фемінністю», м'якістю й нижчим престижем, тоді як STEM репрезентуються як раціональний і соціально пріоритетний простір. Отримані результати засвідчують роль публічного дискурсу в нормалізації та відтворенні гендерованих ієрархій.

Ключові слова: *публічний дискурс, гуманітарні дисципліни, STEM, знецінення, гендерований дискурс, stance, appraisal.*

Vladyslav KUKUSHKIN,
orcid.org/0000-0002-3444-8810
PhD in Philological Sciences, Associate professor,
Associate professor at the Department of English Philology
and Foreign Language Teaching Methods School of Foreign Languages
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) v.kukushkin@karazin.ua

Daria DIACHENKO,
2-nd year Master's Student at the Faculty of Foreign Languages
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) diachenko2021.9512034@student.karazin.ua

LINGUISTIC MEANS AND DISCURSIVE STRATEGIES FOR DEVALUING THE HUMANITIES AS "FEMINIZED" FIELDS IN ENGLISH-LANGUAGE PUBLIC DISCOURSE

The article is devoted to examining the linguistic means and discursive strategies through which the devaluation of humanities disciplines as "feminized" fields is constructed in contemporary English-language public discourse.

The relevance of the study is determined by the widespread representation of the humanities in media, educational, and social media discourse as less practical, less promising, and less socially significant than STEM fields. The aim of the article is to identify and systematize the linguistic markers and discursive strategies that construct this axiological and gendered asymmetry. The methodological framework combines Critical Discourse Analysis and Feminist Critical Discourse Analysis with approaches to evaluation, stance, and appraisal. The material comprises English-language media, educational, and social media texts.

The analysis shows that the devaluation of the humanities is realized through evaluative lexis, appraisal categories, stance markers, metaphorical models, and rhetorical oppositions. Markers of economic devaluation and symbolic inferiority include soft, impractical, less valuable, and economically feasible, as well as metaphorical models such as underwater basket weaving and hobby. Pseudo-objectivization and epistemic positioning are shown to present subjective judgments about the humanities and STEM as seemingly self-evident facts. Rhetorical oppositions such as soft/hard, analytical/creative, and hard skills/soft skills construct the two domains as unequal. The findings further demonstrate that the humanities are associated with femininity, softness, and lower prestige, whereas STEM is represented as a rational and socially prioritized domain. The results confirm the role of public discourse in the normalization and reproduction of gendered hierarchies.

Key words: *public discourse, humanities, STEM, devaluation, gendered discourse, stance, appraisal.*

Постановка проблеми. У сучасному англомовному публічному дискурсі спостерігається стійке протиставлення гуманітарних і STEM-дисциплін, у межах якого їхня суспільна, академічна та професійна цінність нерідко конструюється асиметрично. Гуманітаристика репрезентується як soft, менш практична й менш перспективна сфера, тоді як STEM пов'язується з раціональністю, складністю, економічною доцільністю та професійним успіхом. Така поляризація набуває додаткового гендерного виміру, коли humanities символічно маркуються як "feminized", а STEM – як "masculine" сфери знання. У результаті мовне протиставлення освітніх напрямів виходить за межі нейтрального опису їхньої специфіки та бере участь у формуванні ієрархії їхньої престижності.

Дослідження цієї проблеми потребує врахування соціальної та ідеологічної природи дискурсу. У критичному дискурс-аналізі мова розглядається як форма соціальної практики, пов'язана з конструюванням і легітимацією владних відносин та нерівностей (Fairclough, 1989: 105–109; Weiss, Wodak, 2003). Т. ван Дейк також наголошує на ролі публічного дискурсу у відтворенні домінантних ідеологічних моделей і соціальних уявлень (van Dijk, 2011: 379–407). Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах маркетизації освітнього дискурсу, коли цінність університетських програм дедалі частіше визначається категоріями конкурентоспроможності, працевлаштування та економічної ефективності (Mayr, 2015: 755–774).

Отже, науково значущим є виявлення конкретних лінгвістичних засобів і дискурсивних стратегій, за допомогою яких у медійному, освітньому та соцмережевому сегментах англомовного публічного дискурсу гуманітарні дисципліни конструюються як менш вартісні та водночас символічно пов'язуються з фемінністю. Аналіз таких механізмів дає змогу встановити, як оцінна лексика, stance, appraisal, метафоричні моделі та риторичні опозиції беруть участь у формуванні й нормалізації гендерованої ієрархії humanities/STEM.

Аналіз досліджень. Теоретичне осмислення досліджуваної проблеми спирається на праці з дискурс-аналізу, теорії оцінності та гендерної лінгвістики. У сучасних дослідженнях дискурс розглядається не лише як мовний продукт, а як форма соціальної практики, у межах якої формуються й відтворюються суспільні значення, ідеології та відносини влади. Такий підхід представлено у працях Н. Ферклафа, Т. ван Дейка, Р. Водак та Г. Вейса (Fairclough, 1989; van Dijk, 2011: 37–407; Weiss, Wodak, 2003). Для аналізу гендерного виміру особливо важливим є феміністичний критичний дискурс-аналіз М. Лазар, орієнтований на виявлення способів дискурсивного відтворення гендерних ієрархій та нерівностей (Lazar, 2005). Проблему взаємозв'язку мови, гендеру й соціальних ідеологій також розробляють Д. Камерон та Дж. Сандерленд, які показують, що гендеровані уявлення можуть закріплюватися через повторювані способи мовного категоризування й оцінювання соціальних ролей і практик (Sunderland, 2004: 5–26; Cameron, 2014: 279–296; Cameron, 2020: 25–30).

Лінгвістичний механізм такого оцінювання продуктивно описується через категорії evaluation, stance та appraisal. М. Беднарек трактує evaluation як когнітивне оцінювання та його мовне вираження, що може бути експліцитним або імпліцитним (Bednarek, 2009a: 146–175). Концепція stance дає змогу простежити способи позиціонування мовця щодо висловлюваного; у моделі Дж. Дю Буа воно охоплює оцінювання об'єкта, позиціонування суб'єкта та співвіднесення його позиції з іншими учасниками комунікації (Du Bois, 2007: 139–182). У межах теорії appraisal Дж. Мартіна та П. Вайта особливого значення для цього дослідження набу-

вають категорії attitude, engagement і graduation, за допомогою яких конструюються оцінки, ступінь їх інтенсивності та ставлення мовця до альтернативних позицій (Martin, White, 2005).

Попри значну увагу до критичного аналізу дискурсу, оцінності та гендерованих мовних ідеологій, лінгвістичні механізми знецінення гуманітарних дисциплін саме як «фемінізованих» сфер у протиставленні STEM потребують окремого комплексного розгляду. Це зумовлює необхідність поєднання критичного та феміністичного критичного дискурс-аналізу з інструментарієм evaluation, stance та appraisal для виявлення конкретних мовних засобів, за допомогою яких у сучасному англомовному публічному дискурсі формується відповідна ціннісна й гендерована ієрархія.

Мета статті полягає у виявленні та систематизації лінгвістичних засобів і дискурсивних стратегій, за допомогою яких у сучасному англомовному публічному дискурсі конструюється знецінення гуманітарних дисциплін як «фемінізованих» сфер у протиставленні STEM як більш раціональним, престижним і соціально пріоритетним напрямам.

Для досягнення поставленої мети передбачається: визначити основні оцінні та метафоричні маркери знецінення гуманітаристики; простежити роль stance та appraisal у формуванні ціннісної асиметрії humanities / STEM; охарактеризувати риторичні стратегії їх протиставлення; окреслити гендерний та ідеологічний вимір виявлених дискурсивних практик.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження слугують англомовні медійні, освітні та соцмережеві тексти, відібрані за наявністю оцінних висловлювань, метафоричних моделей і риторичних опозицій щодо humanities і STEM. Аналіз здійснюється із застосуванням критичного та феміністичного критичного дискурс-аналізу, контекстуально-інтерпретаційного підходу, а також категорій evaluation, stance та appraisal. Це дає змогу розглядати окремі мовні одиниці не ізольовано, а як елементи ширших дискурсивних стратегій конструювання цінності й престижу різних сфер знання.

Одним із найбільш виразних механізмів є економічна девальвація гуманітаристики, коли цінність освіти визначається насамперед її ринковою доцільністю. Так, у висловлюванні "… if it was economically feasible, I would also do an English major" (TikTok, 2025) словосполучення economically feasible («економічно доцільний») у відповідному контексті функціонує як оцінний маркер, що підпорядковує вибір гуманітарної спеціальності критерію економічної вигоди. Подібний аксіологічний ефект створюють лексеми soft, impractical, less valuable, lacks value, які формують семантичне поле меншої практичності та цінності humanities. У публікації "Stop Calling Them 'Soft Skills': Why Your Humanities Major Is More Valuable Than You Might Think A. Вінтерс проблематизує позначення гуманітарних компетентностей як soft skills, оскільки така номінація задає рамку їх сприйняття як менш значущих порівняно з hard skills (Winters, 2025).

З позицій теорії appraisal такі оцінки насамперед співвідносяться з категорією appreciation, через яку явища оцінюються за параметрами якості, значущості та цінності (Martin, White, 2005; Bednarek, 2009b: 165–192). Показовим є висловлювання про STEM як дисципліни, що є "more rigorous, more meaningful and more likely to lead to a better future" (Reddit, 2017). Повторювана порівняльна конструкція more + adjective не лише позитивно оцінює STEM, а й через graduation інтенсифікує цю оцінку, імпліцитно вибудовуючи humanities як менш складну, менш значущу й менш перспективну альтернативу. Теоретичне розмежування категорій attitude, engagement і graduation у системі appraisal дає змогу описати саме цей механізм градації оцінки (Martin, White, 2005).

Важливим засобом знецінення є також метафоричне перенесення гуманітаристики у сферу несерйозного або непрактичного знання. Вирази basket weaving degrees та underwater basket weaving (TikTok, 2026a) створюють образ абсурдної, практично непридатної спеціальності, тоді як у висловлюванні "Except the point of university is to get a job… there's such thing as hobby" (TikTok, 2026b) гуманітарна освіта концептуалізується як hobby («хобі»). У такий спосіб вона символічно виводиться за межі «серйозної» професійної університетської підготовки. Саме оцінна лексика та метафоричні моделі становлять одну з найстійкіших груп виявлених маркерів знецінення.

Отже, на першому рівні аналізу можна виокремити три взаємопов'язані групи засобів: маркери економічної девальвації (economically feasible, employable), маркери символічної меншовартості (soft, impractical, less valuable) та метафоричні моделі (underwater basket weaving, hobby). Їх функціонування створює мовне підґрунтя для ширшої дискурсивної поляризації humanities і STEM.

Одним із характерних механізмів побудови ієрархії humanities / STEM є псевдооб'єктивізація, тобто подання приватного судження як нібито загальновизнаного факту. Показовим є коментар: "humanities majors are equally important and respectable! However, it is true that stem majors are

objectively more challenging material-wise" (TikTok, 2025). Лексема objectively («об'єктивно») переводить суб'єктивну оцінку в площину нібито беззаперечного знання. У термінах stance це можна розглядати як епістемічне позиціонування, за допомогою якого мовець демонструє високий ступінь упевненості у висловлюваному. Подібний ефект простежується у фразі "I think engineering graduates are, on average, better poised to provide value to the taxpayers than art majors…" (Reddit, 2017): конструкція I think формально маркує суб'єктивність, однак on average надає судженню квазістатистичного характеру й посилює його претензію на узагальнену достовірність.

Такі приклади особливо показові з погляду епістемічного stance, оскільки мовні засоби вираження впевненості, очевидності або ймовірності визначають не лише позицію автора, а й спосіб подання певної оцінки адресатові. У дослідженнях stance підкреслюється його функція позиціонування мовця щодо істинності та достовірності висловлюваного (Du Bois, 2007: 163; Mushin, 2001). У досліджуваному матеріалі це створює ефект природності ієрархії, відповідно до якої STEM постають як складніші, корисніші або суспільно цінніші дисципліни.

Стратегія протиставлення набуває виразного гендерного характеру в дискурсі, де фемінізація певних сфер співвідноситься зі зниженням їхньої якості або статусу. У статті Г. Ендрюс "The Great Feminization" (Andrews, 2025) вислів "to be blunt" («кажучи прямо») формує риторичну позицію відвертого повідомлення нібито незручної істини, тоді як фраза "other goals than open debate and the unfettered pursuit of truth" вибудовує опозицію, у межах якої нефемінізований простір асоціюється з відкритою дискусією та пошуком істини, а фемінізований – з відхиленням від цих інтелектуальних цінностей. У такій дискурсивній моделі фемінізація репрезентується не просто як зміна гендерного складу певної сфери, а як чинник її символічної трансформації.

Ієрархічне протиставлення підтримується також риторичними дихотоміями soft/hard, analytical/creative, hard skills/soft skills, building the future/understanding the world. Формально такі опозиції можуть описувати відмінності між сферами знання, проте в конкретних контекстах вони набувають аксіологічної асиметрії: STEM співвідноситься зі складністю, результативністю, майбутнім і конкурентоспроможністю, тоді як humanities – з м'якістю, креативністю та меншою прикладною значущістю.

Отже, на другому рівні аналізу знецінення гуманітаристики реалізується через псевдооб'єктивізацію, епістемічне позиціонування, риторичні дихотомії та позитивне рамкування STEM як сфери складності, дії й професійної перспективи. Сукупно ці стратегії сприяють дискурсивній натуралізації асиметрії humanities/STEM і формують humanities як символічно менш престижну альтернативу.

Гендерний вимір аналізованої асиметрії виявляється в тому, що оцінні характеристики humanities і STEM співвідносяться з ширшими уявленнями про «фемінні» та «маскулінні» сфери знання. Така перспектива відповідає феміністичному критичному дискурс-аналізу, який зосереджується на способах мовного відтворення й нормалізації гендерних ієрархій (Lazar, 2005). У досліджуваному матеріалі humanities пов'язуються з м'якістю, емоційністю та меншою складністю, тоді як STEM – з раціональністю, об'єктивністю й соціальною пріоритетністю.

Показовою є інтерпретація гендерної нерівномірності у виборі освітніх напрямів через риторику «вільного вибору». За даними OECD, у багатьох країнах частка жінок серед здобувачів освіти за STEM-напрямами залишається нижчою за 50% (OECD, 2023). У соцмережевому дискурсі така нерівномірність може подаватися як результат винятково індивідуального вибору. Наприклад: "Instead of putting in a lot of hard work … a lot of women take Gender Studies – where the work is easy" (YouTube, 2018). Опозиція hard work/work is easy не лише протиставляє STEM і гендерні студії за критерієм складності, а й пов'язує вибір «легшого» напряму саме з жінками, підтримуючи модель «маскулінного складного» та «фемінізованого легкого» знання.

Подібний механізм реалізується у висловлюваннях "What's wrong with financial imbalance if you can trace it back to people making free choices?" та "Who is holding them back? Their own, free will, choices?" (YouTube, 2017). Повторення free choices, free will, choices акцентує особисту відповідальність і рамкує соціальну нерівність як наслідок добровільних рішень. На дискурсивному рівні така стратегія зміщує увагу від можливих культурних та інституційних чинників до індивідуального вибору.

Водночас у корпусі представлені й висловлювання, які проблематизують цю модель. Так, учасниця Reddit-дискусії описує ситуацію, коли її відмовляли від інженерної спеціальності й рекомендували обрати більш female-friendly subject (Reddit, 2022). Прикметник female-friendly («прийнятний/сприятливий для жінок») у цьому контексті виступає гендерним маркером, що символічно розмежовує освітні напрями на більш і менш від-

повідні певній гендерній групі. Такий приклад демонструє, що освітній вибір у публічному дискурсі може конструюватися не лише як індивідуальне рішення, а й як результат соціальних очікувань щодо «належних» для жінок і чоловіків сфер діяльності.

Отже, гендерно-ідеологічний вимір знецінення гуманітаристики реалізується через поєднання оцінних опозицій, гендерно маркованих номінацій і наративу «вільного вибору». У сукупності вони можуть сприяти нормалізації дискурсивної моделі, у якій humanities асоціюються з фемінністю, м'якістю та нижчим престижем, тоді як STEM – з раціональністю, складністю та суспільною значущістю.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що знецінення гуманітарних дисциплін у сучасному англомовному публічному дискурсі реалізується через комплекс взаємопов'язаних лінгвістичних засобів і дискурсивних стратегій. До найбільш характерних належать оцінна лексика, категорії appraisal, stance-маркери, метафоричні моделі, псевдооб'єктивізація та риторичні опозиції. Лексеми й словосполучення soft, impractical, less valuable, economically feasible, а також метафоричні номінації underwater basket weaving і hobby формують уявлення про humanities як менш практичні, менш перспективні та символічно менш вартісні порівняно зі STEM.

Встановлено, що важливу роль у формуванні цієї асиметрії відіграють стратегії епістемічного позиціонування та псевдооб'єктивізації, за допомогою яких суб'єктивні оцінки можуть подаватися як нібито очевидні або загальновизнані факти. Риторичні опозиції soft/hard, analytical/creative, hard skills/soft skills додатково структурують humanities і STEM як нерівноцінні сфери, пов'язуючи STEM зі складністю, раціональністю, результативністю та професійною перспективою, а humanities – з м'якістю, креативністю та меншою прикладною значущістю.

Гендерний вимір досліджуваного дискурсу виявляється в символічному співвіднесенні гуманітаристики з фемінністю, тоді як STEM репрезентуються як більш маскулінізований, раціональний і соціально пріоритетний простір. Наративи про «вільний вибір» та гендерно марковані номінації на кшталт female-friendly subject можуть зміщувати увагу від культурних та інституційних чинників до індивідуальної відповідальності й у такий спосіб сприяти відтворенню усталених уявлень про «належні» для жінок і чоловіків освітні траєкторії.

Отже, знецінення humanities постає не як результат функціонування окремих негативно маркованих одиниць, а як сукупність повторюваних способів оцінювання, позиціонування та протиставлення, що формують гендеровану ціннісну ієрархію між гуманітарними та STEM-дисциплінами. Перспективу подальших досліджень убачаємо в зіставному й ретроспективному аналізі таких дискурсивних моделей у різних національних і культурних контекстах, а також у вивченні взаємодії гендерних ідеологій із мовними механізмами конструювання престижу різних сфер знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andrews H. The Great Feminization. *Compact Magazine*. 2025. URL: https://www.compactmag.com/article/the-great-feminization/ (дата звернення: 22.02.2026).

2. Bednarek M. Dimensions of evaluation: Cognitive and linguistic perspectives. *Pragmatics & Cognition*. 2009. Vol. 17, No. 1. P. 146–175. DOI: 10.1075/pc.17.1.05bed.

3. Bednarek M. Language patterns and ATTITUDE. *Functions of Language*. 2009. Vol. 16, No. 2. P. 165–192. DOI: 10.1075/fol.16.2.01bed.

4. Cameron D. Gender and Language Ideologies. *The Handbook of Language, Gender, and Sexuality* / ed. by S. Ehrlich, M. Meyerhoff, J. Holmes. Hoboken : Wiley Blackwell, 2014. P. 279–296. DOI: 10.1002/9781118584248.ch14.

5. Cameron D. Language and gender: Mainstreaming and the persistence of patriarchy. *International Journal of the Sociology of Language*. 2020. Vol. 2020, No. 263. P. 25–30. DOI: 10.1515/ijsl-2020-2078.

6. Du Bois J. W. The stance triangle. *Stancetaking in Discourse: Subjectivity, Evaluation, Interaction* / ed. by R. Englebretson. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2007. P. 139–182. DOI: 10.1075/pbns.164.07du.

7. Fairclough N. *Language and Power*. New York : Longman, 1989. 259 p.

8. *Feminist Critical Discourse Analysis: Gender, Power and Ideology in Discourse* / ed. by M. M. Lazar. London : Palgrave Macmillan, 2005. 260 p. DOI: 10.1057/9780230599901.

9. Martin J. R., White P. R. R. *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2005. 278 p. DOI: 10.1057/9780230511910.

10. Mayr A. Institutional discourse. *The Handbook of Discourse Analysis* / ed. by D. Tannen, H. E. Hamilton, D. Schiffrin. Chichester, 2015. P. 755–774.

11. Mushin I. *Evidentiality and Epistemological Stance: Narrative Retelling*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2001. 240 p. DOI: 10.1075/pbns.87.

12. OECD Gender Dashboard: Education and Skills. *OECD* : website. URL: https://www.oecd.org/en/data/dashboards/gender-dashboard/education-and-skills.html (дата звернення: 23.02.2026).

13. Discussion in r/changemyview concerning humanities/soft disciplines. *Reddit* : website. URL: https://www.reddit.com/r/changemyview/comments/77h030/cmv_most_college_students_in_humanitiessoft/ (дата звернення: 10.03.2026).

14. Why women often times tend to pursue fields in humanities/social sciences instead of STEM fields? Or that's just another gender stereotype imposed on women? What are your thoughts? *Reddit* : website. URL: https://www.reddit.com/r/AskAcademia/comments/v1jl9s/why_women_often_times_tend_to_pursue_fields_in/ (дата звернення: 12.03.2026).

15. Sunderland J. Discourse, Discourse Analysis and Gender. *Gendered Discourses*. London : Palgrave Macmillan, 2004. P. 5–26. DOI: 10.1057/9780230505582_1.

16. @ztzedek. POV you accidentally complained abt anything in front of a stem major. *TikTok* : website. URL: https://vt.tiktok.com/ZSuukXwXW/ (дата звернення: 03.03.2026; 09.03.2026).

17. @lightsabervibrator. This obviously only applies to the specific brand of people who think the arts are useless. *TikTok* : website. URL: https://vt.tiktok.com/ZSuuBMuNj/ (дата звернення: 06.03.2026).

18. @job_stealer. The final stage of capitalism is shaming people for pursuing degrees based on interests and passion rather than employability and profit. There is so much more to life than highest starting salary. *TikTok* : website. URL: https://vt.tiktok.com/ZSuuBkQGV/ (дата звернення: 07.03.2026).

19. van Dijk T. A. Discourse and Ideology. *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction* / ed. by T. A. van Dijk. 2nd ed. London : SAGE Publications, 2011. P. 379–407.

20. *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity* / ed. by G. Weiss, R. Wodak. London : Palgrave Macmillan, 2003. 321 p. DOI: 10.1057/9780230514560.

21. Winters A. M. Stop Calling Them "Soft Skills": Why Your Humanities Major Is More Valuable Than You Might Think. *Medium*. 2025. URL: https://medium.com/@amwinte2/stop-calling-them-soft-skills-why-your-humanities-major-is-more-valuable-than-you-might-think-4d67f7ef2cac (дата звернення: 20.02.2026).

22. Why are women paid less than men? *YouTube* : website. URL: https://www.youtube.com/watch?v=mpE8ttCEd-w (дата звернення: 10.03.2026; 11.03.2026).

23. Why so few women in stem workforce. *YouTube* : website. URL: https://www.youtube.com/watch?v=bxIjznfkorc (дата звернення: 10.03.2026).

REFERENCES

1. Andrews H. (2025) The Great Feminization. *Compact Magazine*. URL: https://www.compactmag.com/article/the-great-feminization/

2. Bednarek M. (2009a) Dimensions of evaluation: Cognitive and linguistic perspectives. *Pragmatics & Cognition, 17*(1), 146–175. DOI: 10.1075/pc.17.1.05bed

3. Bednarek M. (2009b) Language patterns and ATTITUDE. *Functions of Language, 16*(2), 165–192. DOI: 10.1075/fol.16.2.01bed

4. Cameron D. (2014) Gender and language ideologies. *The Handbook of Language, Gender, and Sexuality* / ed. by S. Ehrlich, M. Meyerhoff, J. Holmes. Hoboken : Wiley Blackwell. 279–296. DOI: 10.1002/9781118584248.ch14

5. Cameron D. (2020) Language and gender: Mainstreaming and the persistence of patriarchy. *International Journal of the Sociology of Language, 2020*(263), 25–30. DOI: 10.1515/ijsl-2020-2078

6. Du Bois J. W. (2007) The stance triangle. *Stancetaking in Discourse: Subjectivity, Evaluation, Interaction* / ed. by R. Englebretson. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company. 139–182. DOI: 10.1075/pbns.164.07du

7. Fairclough N. (1989) *Language and power*. New York : Longman. 259

8. Lazar M. M. (ed.). (2005) *Feminist critical discourse analysis: Gender, power and ideology in discourse*. London : Palgrave Macmillan. 260. DOI: 10.1057/9780230599901

9. Martin J. R., White P. R. R. (2005) *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. Basingstoke : Palgrave Macmillan. 278. DOI: 10.1057/9780230511910

10. Mayr A. (2015) Institutional discourse. *The Handbook of Discourse Analysis* / ed. by D. Tannen, H. E. Hamilton, D. Schiffrin. Chichester. 755–774

11. Mushin I. (2001) *Evidentiality and Epistemological Stance: Narrative Retelling*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company. 240. DOI: 10.1075/pbns.87

12. *OECD Gender Dashboard: Education and Skills*. (2023) OECD. URL: https://www.oecd.org/en/data/dashboards/gender-dashboard/education-and-skills.html

13. Discussion in r/changemyview concerning humanities and "soft" disciplines. (2017). Reddit. URL: https://www.reddit.com/r/changemyview/comments/77h030/cmv_most_college_students_in_humanitiessoft/

14. Why women often times tend to pursue fields in humanities/social sciences instead of STEM fields? Or that's just another gender stereotype imposed on women? What are your thoughts? (2022) Reddit. URL: https://www.reddit.com/r/AskAcademia/comments/v1jl9s/why_women_often_times_tend_to_pursue_fields_in/

15. Sunderland J. (2004) Discourse, Discourse Analysis and Gender. *Gendered Discourses*. London : Palgrave Macmillan. 5–26. DOI: 10.1057/9780230505582_1

16. @ztzedek (2025) POV you accidentally complained abt anything in front of a stem major. TikTok. URL: https://vt.tiktok.com/ZSuukXwXW/

17. @lightsabervibrator (2026a) This obviously only applies to the specific brand of people who think the arts are useless. TikTok. URL: https://vt.tiktok.com/ZSuuBMuNj/

18. @job_stealer (2026b) The final stage of capitalism is shaming people for pursuing degrees based on interests and passion rather than employability and profit. There is so much more to life than highest starting salary. TikTok. URL: https://vt.tiktok.com/ZSuuBkQGV/

19. van Dijk T. A. (2011) Discourse and ideology. *Discourse studies: A multidisciplinary introduction* / ed. by T. A. van Dijk. 2nd ed. London : SAGE Publications. 379–407

20. Weiss G., Wodak R. (eds.). (2003) *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*. London : Palgrave Macmillan. 321. DOI: 10.1057/9780230514560

21. Winters A. M. (2025) Stop Calling Them "Soft Skills": Why Your Humanities Major Is More Valuable Than You Might Think. *Medium*. URL: https://medium.com/@amwinte2/stop-calling-them-soft-skills-why-your-humanities-major-is-more-valuable-than-you-might-think-4d67f7ef2cac

22. Why are women paid less than men? (2017) YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=mpE8ttCEd-w

23. Why so few women in stem workforce. (2018) Youtube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=bxIjznfkorc

Дата першого надходження статті до видання: 31.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 811.111'42-028.63:168.35
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-39

Daryna MUDRYK,
orcid.org/0000-0002-4962-1620
PhD in Education,
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
National University of Water and Environmental Engineering
(Rivne, Ukraine) darynka.tararuk@gmail.com

LINGUISTIC CONSTRUCTION OF UNCERTAINTY IN CONTEMPORARY ENGLISH DIGITAL DISCOURSE: A MULTIDIMENSIONAL ANALYTICAL FRAMEWORK

The article addresses the problem of fragmentation in research on the linguistic construction of uncertainty in contemporary English digital discourse, which has traditionally been examined within separate domains, including epistemic modality, hedging, evidentiality, and stance. The aim of the study is to develop an integrative multidimensional framework for analysing uncertainty that combines a taxonomy of formal resources, a seven-category functional scheme, and diagnostic heuristics for distinguishing genuinely epistemic from routinised uses of linguistic markers. These include the substitution, co-occurrence, and sequential-position heuristics. Methodologically, the study is corpus-informed and conceptual-methodological in nature and is based on a synthesis of previously published corpus studies of English digital discourse. The synthesis draws on eight such studies conducted on the Reddit and Twitter/X platforms. The proposed Form → Context → Function → Interaction model conceptualises uncertainty marking as a multifunctional and context-dependent phenomenon whose function cannot be reliably determined from a formal marker alone. Seven functional categories are substantiated: epistemic, evidential, approximative, mitigating, interpersonal-hedging, stance-managing, and responsibility-managing. The synthesis of previous research indicates that variation in uncertainty marking is associated not only with platform but also with topic, community norms, and text length. At the same time, the available evidence does not support an unambiguous interpretation of platform effects, while the multimodal component of the model remains theoretically grounded and requires further empirical validation. The proposed framework provides a basis for more accurate and reproducible coding of uncertainty functions and can be applied in future corpus-based research on digital discourse.

Key words: *uncertainty, epistemic modality, epistemic stance, hedging, digital discourse, corpus linguistics, pragmatics.*

Дарина МУДРИК,
orcid.org/0000-0002-4962-1620
доктор філософії,
старший викладач кафедри іноземних мов
Національного університету водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна) darynka.tararuk@gmail.com

МОВНЕ КОНСТРУЮВАННЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ЦИФРОВОМУ ДИСКУРСІ: БАГАТОВИМІРНА АНАЛІТИЧНА МОДЕЛЬ

Стаття присвячена проблемі фрагментарності досліджень мовного конструювання невизначеності в сучасному англомовному цифровому дискурсі, що традиційно розглядається в межах окремих напрямів – епістемічної модальності, хеджування, евіденційності та стансу. Метою дослідження є розроблення інтегративної багатовимірної моделі аналізу невизначеності, яка поєднує таксономію формальних ресурсів, семикатегоріальну функціональну схему та діагностичні евристики для розрізнення власне епістемічних і рутинізованих уживань мовних маркерів. Зокрема застосовано евристики субституції, сумісної появи та послідовної позиції маркера в репліці. Методологічно дослідження має корпусно-інформований концептуальний і методологічний характер та ґрунтується на синтезі раніше опублікованих корпусних досліджень англомовного цифрового дискурсу. Синтезовано вісім таких досліджень, виконаних на матеріалі платформ Reddit і Twitter/X. Запропонована модель Форма → Контекст → Функція → Взаємодія трактує маркування невизначеності як поліфункціональне та контекстно залежне явище, функція якого не може бути надійно встановлена лише за формальним маркером. Обґрунтовано сім функціональних категорій: епістемічну, евіденційну, апроксимативну, пом'якшувальну, міжособистісно-хеджувальну, стансрегулювальну та відповідальнісно-регулювальну. Синтез попередніх досліджень показує, що варіювання мовного маркування невизначеності пов'язане не лише з платформою, а й із тематикою, нормами спільноти та довжиною

тексту. Водночас наявні дані не дають підстав для однозначного трактування платформного ефекту, а мультимодальний компонент моделі залишається теоретично обґрунтованим і потребує подальшої емпіричної перевірки. Запропонований підхід забезпечує основу для більш точного й відтворюваного кодування функцій невизначеності та може бути використаний у майбутніх корпусних дослідженнях цифрового дискурсу.

Ключові слова: *невизначеність, епістемічна модальність, епістемічна позиція (станс), хеджування, цифровий дискурс, корпусна лінгвістика, прагматика.*

Problem Statement. Write I think it's on the third floor into three different digital contexts and the phrase does three different jobs: hedging genuine uncertainty when addressed to someone lost in a building; softening a confidently held claim in an argument thread, pre-empting objection rather than reporting doubt; or, in a third setting, functioning as a bare turn-launching formula with almost no epistemic content. A linguistic analysis that stops at the lexical item – counting occurrences of I think and calling the count a measure of uncertainty – collapses these three uses into one, losing precisely the distinction that makes the phenomenon worth studying. This motivates the article's central claim: linguistic marking of uncertainty is not a transparent readout of a speaker's private epistemic state. Confident speakers hedge for interpersonal, rhetorical, and responsibility-management reasons; genuinely uncertain speakers sometimes assert without qualification, particularly where hedging carries its own social cost. Treating uncertainty marking as a discursive act rather than a cognitive report reframes the analytic task: the question is not which forms exist, but what work a given form is doing in a given sequential and interpersonal context.

Digital discourse is a productive site for pursuing this question because its characteristic conditions – public and often unknown audiences, asynchronous and persistent text, rapid production, frequent argumentative or evaluative framing – plausibly reweight the interpersonal stakes of hedging relative to private spoken conversation, the setting in which much of the classical literature on stance and hedging was developed (Biber, Finegan, 1988; Biber, Finegan, 1989; Hyland, 1998). Existing corpus research has begun to answer this question piecemeal, across studies of Reddit and Twitter/X that differ in topic, method, and platform (Biri, 2022; Clarke, 2022; Dayter, Messerli, 2022; Liimatta, 2019; Liimatta, 2022a; Liimatta, 2022b; Messerli et al., 2025; Visonà, Kurt, 2025), but has not yet produced a shared analytical apparatus letting such studies be compared and cumulated rather than read in isolation. The gap is therefore one of integration rather than neglect, with three components: a conceptual gap, since modality, hedging, evidentiality, and stance are typically studied as separate phenomena though a single form routinely does work these traditions would classify differently; a methodological gap, since surface forms cannot be equated with function without an explicit disambiguation procedure – treating every instance of I think as an epistemic hedge, as much corpus-based hedging research still implicitly does, conflates genuinely distinct uses; and a platform-specificity gap, since digital discourse is often treated, even in careful corpus work, as a single undifferentiated register, when the cited literature on Reddit alone shows substantial internal variation by community, topic, and text length (Liimatta, 2019; Liimatta, 2022a; Liimatta, 2022b; Messerli et al., 2025). This article's contribution is to close these three gaps with a shared framework rather than to close any one of them individually.

Analysis of Previous Research. Uncertainty marking is conventionally studied within separate traditions – epistemic modality (Palmer, 2001; Du Bois, 2007), hedging (Lakoff, 1973; Hyland, 1998; Hyland, 2005; Fraser, 2010), evidentiality (Aikhenvald, 2004; Clarke, 2022), and stance (Du Bois, 2007; Kiesling, 2022) – that rarely engage with one another, alongside a complementary digital-discourse methodology (Bolander, Locher, 2014; Herring, 2001; Herring, Androutsopoulos, 2015; Landert et al., 2023). This article's starting distinction is between uncertainty as a private cognitive state and as a public, linguistically constructed act: a speaker who writes pretty sure it's the third one, don't quote me may hold near-certainty, the hedge managing the social consequences of a possible error rather than reporting doubt. Treating stance as socially consequential and interactionally negotiated rather than transparent (Kiesling, 2022) warrants this distinction: frequency counts of "hedges" cannot, alone, support claims about how uncertain speakers on a platform "really are", since such counts measure discursive practice shaped by audience design and interpersonal risk.

English distributes uncertainty marking across every grammatical level – modal auxiliaries (Palmer, 2001; Du Bois, 2007), epistemic verbs, adverbs, adjectives, approximators (Channell, 1994), and evidential expressions (Clarke, 2022; Aikhenvald, 2004) – summarised in full in Table 1. Epistemic verbs of cognition often detach from their epistemic origin in routinised first-person use; approximators mark imprecision about a quantity rather than doubt about the proposition as a whole (Channell, 1994),

while evidential expressions mark information source rather than a direct likelihood judgment (Clarke, 2022; Aikhenvald, 2004), a distinction surface-form counts routinely discard.

Three further traditions converge on uncertainty marking. Hedging is achievable through heterogeneous formal means rather than a fixed word class (Fraser, 2010; Hyland, 1996), underwriting the decision to treat uncertainty marking as a functional category rather than a closed lexical class. Politeness theory explains the same forms as face-protective rather than epistemic (Brown, Levinson, 1987); since the two cannot reliably be distinguished by lexical form alone, holding them apart is a task the coding scheme supports. Stance research adds that a stance act simultaneously positions the speaker and aligns with an interlocutor's prior stance (Du Bois, 2007; Kiesling, 2022) – together warranting this article's key claim that a single marker often serves several functions at once, which is why scheme allows multiple simultaneous codings.

Aim of the Article. The aim of the article is to propose an integrative, multidimensional framework – a taxonomy of formal resources, an operational functional coding scheme, and a set of diagnostic heuristics – for analysing uncertainty in contemporary English digital discourse, and to synthesise what previously published corpus research on Reddit and Twitter/X does and does not establish about how platform, topic, and text length condition its distribution. The aim defines the scope of the analysis and the synthesis of previously published corpus research on Reddit and Twitter/X.

Main Body of the Article. This article is a corpus-informed conceptual and methodological study: its content is drawn entirely from previously published, independently verified corpus research, synthesised against a purpose-built framework. Findings attributed to specific prior publications are kept distinct throughout from the article's own theoretical argument and from constructed illustrative examples labelled [constructed example]. The comparative claims below draw on eight previously published corpus studies of Reddit and Twitter/X detailed in Table 5, with every number reproduced from the source's own methodology, not estimated.

The seven categories and their formal indicators, diagnostic principles, and boundary risks are set out in full in Table 2; two of its boundary-risk pairings recur often enough to warrant a brief gloss here. Epistemic uncertainty and mitigation can be realised by identical surface forms; per Table 2, they are distinguished only by co-text – subsequent claims made with more confidence, the absence of correction, the overall assertiveness of the surrounding discourse – which indicates high underlying confidence despite a surface hedge (Brown, Levinson, 1987). Stance management and epistemic uncertainty are likewise conflated wherever a marker such as I think appears turn-initially, launching a contribution to an exchange, rather

Table 1

Taxonomy of Linguistic Resources for Constructing Uncertainty (by Form)

Level	Category	Examples	Primary source(s)
Lexical	Epistemic adverbs	perhaps, probably, possibly, apparently, arguably	(Biber, Finegan, 1989)
Lexical	Epistemic verbs	seem, appear, suppose, assume, believe, think, guess	(Hyland, 1998)
Lexical	Epistemic adjectives	possible, probable, likely, unlikely, uncertain, unclear	(Palmer, 2001)
Lexical	Approximators	about, around, roughly, kind of, sort of	(Channell, 1994)
Lexical	Evidential expressions	apparently, according to, as far as I know, I heard	(Clarke, 2022; Aikhenvald, 2004)
Grammatical	Epistemic modal auxiliaries	may, might, could, must	(Palmer, 2001; Du Bois, 2007)
Grammatical	Extraposed / conditional constructions	it's unclear whether…, if I'm not mistaken	(Fraser, 2010)
Grammatical	Interrogative framing	posing a claim as a question rather than an assertion	(Fraser, 2010)
Pragmatic / discourse	Routinised epistemic phrases	I think, I guess, I suppose, I'm not sure, I'd say	(Fraser, 2010; Kiesling, 2022)
Pragmatic / discourse	Discourse-organisational hedges	I mean, not sure, if I'm not mistaken	(Kiesling, 2022)
Multimodal	Typographic / orthographic cues	ellipsis, capitalisation, repetition, emoji	(Herring, Androutsopoulos, 2015)

than attaching to a specific, checkable proposition (Du Bois, 2007; Kiesling, 2022) – precisely the ambiguity resolves. Elsewhere, dual coding is appropriate whenever a token genuinely serves two functions at once, most often evidential uncertainty together with responsibility management (apparently, allegedly), since forcing a single label onto such tokens would misrepresent the text.

The paradigmatic ambiguous case, and its occurrence is not treated here as sufficient grounds, on its own, for coding a token as epistemic uncertainty. Three diagnostic heuristics – structured prompts for a coder's judgment rather than infallible tests – resolve such cases in sequential context. The substitution heuristic asks whether the token could be replaced by a bare assertion or by I know without changing the speaker's apparent commitment. For example, in [constructed example] I think you're forgetting the update shipped last Tuesday, substitution with I know changes little, so the token is more plausibly mitigation or interpersonal hedging than epistemic uncertainty.The co-occurrence heuristic asks whether the token appears alongside other, independently epistemic material – as in I think it might have shipped last Tuesday, but I'm honestly not sure – that would be redundant unless the marker itself carried genuine epistemic weight. The sequential-position heuristic asks whether the token appears turn-initially, launching a contribution (more consistent with discourse organisation or stance management), or attaches to a specific, checkable proposition under live dispute (more consistent with genuine epistemic hedging). These heuristics require future empirical validation through systematic annotation and inter-rater reliability testing; no such validation was conducted in the present study.

Table 2

Coding Scheme: Seven Functional Categories

Category	Definition	Linguistic indicators	Diagnostic principle	Main boundary risk
Epistemic uncertainty	Marks assessed likelihood a proposition is true	Modal auxiliaries, epistemic adverbs on a checkable proposition	Substitution with a certainty marker changes apparent commitment	Mitigation (same forms, high underlying confidence)
Evidential uncertainty	Marks information source / reliability	apparently, according to, I heard	Presence of source-marking lexis	Responsibility management (dual coding often appropriate)
Approximation	Marks imprecision about quantity/ boundary, not truth	about, around, kind of, sort of	Attaches to a scalar/ quantified element	Minimal; often co-occurs with epistemic uncertainty
Mitigation	Softens face-threatening force for interpersonal reasons	Same forms as epistemic uncertainty	Co-text shows high underlying confidence	Epistemic uncertainty
Interpersonal hedging	Manages speaker–addressee relationship broadly	correct me if I'm wrong, what do you think	Direct address to interlocutor	Mitigation (orientation to proposition vs interlocutor)
Stance management	Signals investment level, not epistemic content per se	I think, I guess (routinised)	Sequential-position heuristic (turn-initial)	Epistemic uncertainty
Responsibility management	Distributes/disclaims accountability for accuracy	apparently, allegedly, don't quote me	Explicit disclaimer or evidential frame	Evidential uncertainty

Table 3

Constructed Illustrations of the Seven Functional Categories (cf. Table 2)

Category (Table 2)	Constructed illustration
Epistemic uncertainty	No idea if that's still true, honestly.
Evidential uncertainty	Apparently they changed the policy, but I haven't read it myself.
Approximation	It's kind of a grey area, might depend on the country.
Mitigation	I could be wrong, but I don't think that's how it works.
Interpersonal hedging	I think you might be missing a step there – correct me if I'm wrong.
Stance management	I guess it's a caching issue, but that's just my read on it.
Responsibility management	Apparently it's already fixed upstream, though I haven't verified it.

This subsection synthesises, rather than reports, what the eight cited corpus studies establish when read collectively. The clearest evidence on epistemic-marker density and platform comes from a 1.2-million-word corpus of climate-change discourse (Biri, 2022): Reddit posts carried more epistemic stance markers than Twitter, with differences associated with both platform and speakers' ideological position – sceptics used less hedging of likelihood and more evaluative language attacking opponents' reliability than proponents did. Read through the stance-theoretic account, this can be interpreted as strategic positioning within an adversarial exchange rather than as a difference in how certain the two groups genuinely were about the science. This single, topic-bounded finding offers suggestive rather than strong evidence and should not be generalised across all Reddit or Twitter content; read against evidence that Reddit is not internally homogeneous (Liimatta, 2019; Messerli et al., 2025) and that epistemic-stance marking is sensitive to topic contentiousness over time (Visonà, Kurt, 2025).

On register variation, a 100-million-message corpus from r/ChangeMyView found no systematic difference in formality markers between persuasive and non-persuasive posts (Dayter, Messerli, 2022). This null result cautions against treating formal linguistic features as straightforward indicators of persuasive success. Feature frequency has been shown to change systematically with comment length (Liimatta, 2022a; Liimatta, 2022b), independently of the subreddit-level register variation documented separately (Liimatta, 2019), jointly implying that text length and community purpose are independent sources of variation a study must model separately (the warrant for stratified sampling). Finally, no study synthesised above targets the multimodal reinforcement of uncertainty – punctuation, capitalisation, repetition, emoji – and this article analysed no multimodal data of its own; the multimodal component of the model rests on a theoretical account of digital multimodality alone (Herring, Androutsopoulos, 2015), flagged as the component most in need of dedicated empirical testing.

The reviewed literature provides stronger empirical grounding for the Form and Function dimensions, while Context emerges as a necessary methodological component. By contrast, the Interaction dimension, particularly its multimodal component, remains insufficiently tested and requires further empirical validation.

The model proposed here is the article's central contribution. It is not a psychological model of how speakers assemble uncertain utterances, a causal model of what makes speakers uncertain, or a frequency model of how often a marker occurs – it is an analytical and annotation framework relating what a marker looks like to what it is doing, given where and to whom it is said. Its four components follow the sequence Form → Context → Function → Interaction: Form is the four-level taxonomy in Table 1; Context comprises the situational parameters to condition how a form is used and interpreted; Function is the seven-category scheme in Table 2, assigned only once context is taken into account; so that the combination, not any individual marker, is the proper unit of analysis.

The interaction among components appears in a single constructed sentence: [constructed example] I guess it might be around twenty minutes or so… Here I guess operates, once context is taken into account, as a pragmatic-level stance-management device (Kiesling, 2022) rather than straightforward epistemic reporting, since, by the substitution heuristic, little would change if it were dropped; might oper-

Figure 1

The Form → Context → Function → Interaction model of uncertainty construction

Component	What it captures	Elements
FORM	What a marker looks like	Lexical (adverbs, verbs, adjectives, approximators, evidentials); Grammatical (modal auxiliaries, extraposed/conditional constructions, interrogative framing); Pragmatic/discourse (routinised epistemic phrases, discourse-organisational hedges); Multimodal (punctuation, capitalisation, repetition, emoji)
CONTEXT	The situational parameters a marker's use must be read against	Platform and community norms; topic and topic contentiousness; text length; sequential position within a thread; interlocutor relationship
FUNCTION	What a marker is doing, assigned only once context is taken into account	Epistemic uncertainty; evidential uncertainty; approximation; mitigation; interpersonal hedging; stance management; responsibility management
INTERACTION	The proper unit of analysis	Co-occurrence of markers from multiple form-levels within a single utterance; the combination, not any individual marker, carries the functional weight

Table 4

Evidence Base for Each Level of the Model

Level	What it contributes	Theoretical motivation	Cited empirical motivation
Lexical	Open-class vocabulary marking likelihood, approximation, evidential source	(Lakoff, 1973; Coates, 1983; Chafe, 1986)	(Dayter, Messerli, 2022) (lexical markers in r/ChangeMyView)
Grammatical	Closed-class and syntactic marking of modality, conditionality, interrogative force	(Palmer, 2001; Du Bois, 2007; Fraser, 2010)	(Dayter, Messerli, 2022) (suasive verbs, WH-questions, emphatics)
Pragmatic	Interpretive layer assigning function(s); disambiguates routinised forms	(Du Bois, 2007; Kiesling, 2022; Fraser, 2010)	(Brown, Levinson, 1987) (stance × ideology interaction)
Multimodal	Typographic/orthographic reinforcement or modification of uncertainty	(Herring, Androutsopoulos, 2015)	None cited – theoretical only; principal target for future testing

Table 5

Empirical Scope of Relevant Prior Corpus Studies

Study	Platform(s)	Corpus / scale (as reported by authors)	Principal finding	Relevance to present framework
Biri (2022)	Twitter, Reddit	Climate-change discourse; 1.2 million words	Higher epistemic-marker density on Reddit than Twitter within this corpus; interaction with speaker ideology	A qualified platform association
Clarke (2022)	Twitter	English tweets (scale as reported in source)	Tweets vary along recognisable functional dimensions rather than forming one register	Supports treating Twitter/X as internally differentiated
Dayter & Messerli (2022)	Reddit (r/ ChangeMyView)	Persuasive/non-persuasive subcorpora; 100 million messages	No systematic formality difference between persuasive and non-persuasive posts	Null result constraining claims about uncertainty and persuasive success
Liimatta (2019)	Reddit	Multi-subreddit sample (scale as reported in source)	Substantial register variation within Reddit, driven by subreddit purpose	Motivates community-level stratified sampling
Liimatta (2022a)	Reddit	Large Reddit comment sample (scale as reported in source)	Feature frequency varies systematically with comment length	Motivates text-length stratification as an independent factor
Liimatta (2022b)	Reddit	Reddit register/ function comparison (as reported in source)	Registers differ in the communicative functions text length serves	Reinforces text length as non-reducible to platform
Messerli et al. (2025)	Reddit	Four linked subreddit studies; multi-study synthesis	Reddit is a heterogeneous set of communicative spaces, not a single register	Reinforces internal platform heterogeneity
Visonà & Kurt (2025)	Twitter/X	Tweets on a contested public-institution topic, 2013–2023	Epistemic-stance marking sensitive to topic contentiousness over time	Supports treating topic contentiousness as an additional contextual variable.

ates grammatically as an epistemic modal auxiliary (Palmer, 2001); and around/or so operate lexically as approximators marking imprecision about a quantity rather than doubt about the trip's occurrence (Channell, 1994). A trailing typographic ellipsis, where present, would operate multimodally, iconically enacting the trailing-off of the claim – a plausible but, untested contribution of that level. No single element captures what the utterance as a whole accomplishes; the model's claim is that the combination is the proper unit, extending a heterogeneous-means account of hedging (Fraser, 2010) to the layered conditions of digital writing. Two design requirements follow for annotation: co-occurring markers should be recorded as a set rather than tallied independently, since combination carries information isolated counts discard; and functional coding should always follow, never precede, contextual annotation, since assigning function from form alone would defeat the model's purpose.

Conclusions. The study has developed an integrative framework for analysing the linguistic construction of uncertainty in contemporary English digital discourse. Its main contribution is a multidimensional analytical apparatus that combines a taxonomy of

formal resources, a seven-category functional coding scheme, diagnostic heuristics for distinguishing genuinely epistemic uses from routinised and interactionally motivated ones, and the Form → Context → Function → Interaction model. The framework conceptualises uncertainty not as a direct linguistic reflection of a speaker's private epistemic state, but as a context-dependent discursive phenomenon whose interpretation depends on the interaction of formal, situational, functional, and interpersonal factors.

The synthesis of previously published corpus research indicates that surface-form frequency alone is insufficient for establishing the degree of a speaker's epistemic uncertainty. Forms such as I think may perform epistemic, mitigating, interpersonal, stance-managing, or responsibility-managing functions depending on their co-text and sequential position. The proposed diagnostic heuristics therefore provide a basis for separating formal identification from functional interpretation and for allowing multiple functional coding where a single marker performs more than one discourse function.

The reviewed evidence also suggests that variation in uncertainty marking across digital platforms should not be attributed to platform identity alone. Topic contentiousness, community norms, and text length emerge as important contextual factors that may interact with platform-related variation. The proposed framework consequently treats Context as a set of interacting parameters rather than as a single platform variable. At the same time, the available evidence does not justify broad causal claims about platform effects, and the proposed functional categories have not yet been empirically validated through a unified corpus and systematic annotation.

The multimodal component represents a further theoretically motivated extension of the framework. Although typographic and orthographic resources such as punctuation, capitalisation, repetition, and emoji may contribute to the construction or interpretation of uncertainty in digital discourse, their functional contribution remains insufficiently tested. This dimension therefore constitutes an important direction for future empirical research rather than an established finding of the present study.

The practical value of the framework lies in its potential to support more precise and reproducible corpus-based research. Future empirical studies should apply the proposed coding scheme to newly compiled and appropriately stratified digital corpora, test the diagnostic heuristics through double-coding and inter-rater reliability procedures, examine functional co-occurrence across platforms and communities, and assess the contribution of multimodal resources to the interpretation of uncertainty. In this respect, the present study provides a conceptual and methodological foundation for moving from surface-form counts toward a more context-sensitive analysis of how uncertainty is constructed and negotiated in digital English.

BIBLIOGRAPHY

1. Aikhenvald, A. Y. Evidentiality. Oxford : Oxford University Press, 2004. 452 p.
2. Biber, D., Finegan, E. Adverbial stance types in English. Discourse Processes. 1988. Vol. 11, No. 1. P. 1–34. DOI: 10.1080/01638538809544689.
3. Biber, D., Finegan, E. Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and affect. Text. 1989. Vol. 9, No. 1. P. 93–124.
4. Biri, Y. Epistemic stance in the climate change debate: A comparison of proponents and sceptics on Twitter and Reddit. Register Studies. 2022. Vol. 4, No. 2. P. 232–262. DOI: 10.1075/rs.22005.bir.
5. Bolander, B., Locher, M. A. Doing sociolinguistic research on computer-mediated data: A review of four methodological issues. Discourse, Context & Media. 2014. Vol. 3. P. 14–26. DOI: 10.1016/j.dcm.2013.10.004.
6. Brown, P., Levinson, S. C. Politeness: Some universals in language use. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 p.
7. Chafe, W. Evidentiality in English conversation and academic writing. Evidentiality: The linguistic coding of epistemology / ed. by W. Chafe, J. Nichols. Norwood : Ablex, 1986. P. 261–272.
8. Channell, J. Vague language. Oxford : Oxford University Press, 1994. 220 p.
9. Clarke, I. A multi-dimensional analysis of English tweets. Language and Literature. 2022. Vol. 31, No. 2. P. 124–149. DOI: 10.1177/09639470221090369.
10. Coates, J. The semantics of the modal auxiliaries. London : Croom Helm, 1983. 259 p.
11. Dayter, D., Messerli, T. C. Persuasive language and features of formality on the r/ChangeMyView subreddit. Internet Pragmatics. 2022. Vol. 5, No. 1. P. 165–195. DOI: 10.1075/ip.00072.day.
12. Du Bois, J. W. The stance triangle. Stancetaking in discourse / ed. by R. Englebretson. Amsterdam : John Benjamins, 2007. P. 139–182. DOI: 10.1075/pbns.164.07du.
13. Fraser, B. Pragmatic competence: The case of hedging. New approaches to hedging / ed. by G. Kaltenböck, W. Mihatsch, S. Schneider. Bingley : Emerald Group Publishing, 2010. P. 15–34.
14. Herring, S. C. Computer-mediated discourse. The handbook of discourse analysis / ed. by D. Tannen, D. Schiffrin, H. Hamilton. Oxford : Blackwell, 2001. P. 612–634.

15. Herring, S. C., Androutsopoulos, J. Computer-mediated discourse 2.0. The handbook of discourse analysis. 2nd ed. / ed. by D. Tannen, H. E. Hamilton, D. Schiffrin. Oxford : Wiley-Blackwell, 2015. P. 127–151. DOI: 10.1002/9781118584194.ch6.
16. Hyland, K. Writing without conviction? Hedging in science research articles. Applied Linguistics. 1996. Vol. 17, No. 4. P. 433–454. DOI: 10.1093/applin/17.4.433.
17. Hyland, K. Boosting, hedging, and the negotiation of academic knowledge. Text. 1998. Vol. 18, No. 3. P. 349–382.
18. Hyland, K. Metadiscourse: Exploring interaction in writing. London : Continuum, 2005. 230 p.
19. Kiesling, S. F. Stance and stancetaking. Annual Review of Linguistics. 2022. Vol. 8. P. 409–426. DOI: 10.1146/annurev-linguistics-031120-121256.
20. Lakoff, G. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. Journal of Philosophical Logic. 1973. Vol. 2, No. 4. P. 458–508.
21. Landert, D., Dayter, D., Messerli, T. C., Locher, M. A. Corpus pragmatics. Cambridge : Cambridge University Press, 2023. 300 p. DOI: 10.1017/9781009091107.
22. Liimatta, A. Exploring register variation on Reddit. Register Studies. 2019. Vol. 1, No. 2. P. 269–295. DOI: 10.1075/rs.18005.lii.
23. Liimatta, A. Register variation across text lengths: Evidence from social media. International Journal of Corpus Linguistics. 2022. Vol. 28, No. 2. P. 202–231. DOI: 10.1075/ijcl.20177.lii.
24. Liimatta, A. Do registers have different functions for text length? A case study of Reddit. Register Studies. 2022. Vol. 4, No. 2. P. 263–287. DOI: 10.1075/rs.22007.lii.
25. Messerli, T. C., Dayter, D., Leuckert, S., Liimatta, A., Mahler, H., Bohmann, A., Kozma, G., Tosin, R. Digital debating cultures: Communicative practices on Reddit. Digital Scholarship in the Humanities. 2025. Vol. 40, No. 1. P. 227–240. DOI: 10.1093/llc/fqaf005.
26. Palmer, F. R. Mood and modality. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 236 p.
27. Visonà, M. W., Kurt, Ş. A corpus-assisted discourse analysis of epistemic stances in tweets about U.S. police from 2013 to 2023. Applied Corpus Linguistics. 2025. Vol. 5, No. 3. Article 100138. DOI: 10.1016/j.acorp.2025.100138.

REFERENCES

1. Aikhenvald A. Y. (2004) Evidentiality. Oxford: Oxford University Press. 452 p.
2. Biber D., Finegan E. (1988) Adverbial stance types in English. Discourse Processes. 11. 1–34. DOI: 10.1080/01638538809544689.
3. Biber D., Finegan E. (1989) Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and affect. Text. 9. 93–124.
4. Biri Y. (2022) Epistemic stance in the climate change debate: A comparison of proponents and sceptics on Twitter and Reddit. Register Studies. 4. 232–262. DOI: 10.1075/rs.22005.bir.
5. Bolander B., Locher M. A. (2014) Doing sociolinguistic research on computer-mediated data: A review of four methodological issues. Discourse, Context & Media. 3. 14–26. DOI: 10.1016/j.dcm.2013.10.004.
6. Brown P., Levinson S. C. (1987) Politeness: Some universals in language use. Cambridge: Cambridge University Press. 345 p.
7. Chafe W. (1986) Evidentiality in English conversation and academic writing. In: Chafe W., Nichols J. (eds.) Evidentiality: The linguistic coding of epistemology. Norwood: Ablex. P. 261–272.
8. Channell J. (1994) Vague language. Oxford: Oxford University Press. 220 p.
9. Clarke I. (2022) A multi-dimensional analysis of English tweets. Language and Literature. 31. 124–149. DOI: 10.1177/09639470221090369.
10. Coates J. (1983) The semantics of the modal auxiliaries. London: Croom Helm. 259 p.
11. Dayter D., Messerli T. C. (2022) Persuasive language and features of formality on the r/ChangeMyView subreddit. Internet Pragmatics. 5. 165–195. DOI: 10.1075/ip.00072.day.
12. Du Bois J. W. (2007) The stance triangle. In: Englebretson R. (ed.) Stancetaking in discourse. Amsterdam: John Benjamins. P. 139–182. DOI: 10.1075/pbns.164.07du.
13. Fraser B. (2010) Pragmatic competence: The case of hedging. In: Kaltenböck G., Mihatsch W., Schneider S. (eds.) New approaches to hedging. Bingley: Emerald Group Publishing. P. 15–34.
14. Herring S. C. (2001) Computer-mediated discourse. In: Tannen D., Schiffrin D., Hamilton H. (eds.) The handbook of discourse analysis. Oxford: Blackwell. P. 612–634.
15. Herring S. C., Androutsopoulos J. (2015) Computer-mediated discourse 2.0. In: Tannen D., Hamilton H. E., Schiffrin D. (eds.) The handbook of discourse analysis. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell. P. 127–151. DOI: 10.1002/9781118584194.ch6.
16. Hyland K. (1996) Writing without conviction? Hedging in science research articles. Applied Linguistics. 17. 433–454. DOI: 10.1093/applin/17.4.433.
17. Hyland K. (1998) Boosting, hedging, and the negotiation of academic knowledge. Text. 18. 349–382.
18. Hyland K. (2005) Metadiscourse: Exploring interaction in writing. London: Continuum. 230 p.
19. Kiesling S. F. (2022) Stance and stancetaking. Annual Review of Linguistics. 8. 409–426. DOI: 10.1146/annurev-linguistics-031120-121256. [in English].
20. Lakoff G. (1973) Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. Journal of Philosophical Logic. 2. 458–508.
21. Landert D., Dayter D., Messerli T. C., Locher M. A. (2023) Corpus pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press. 300 p. DOI: 10.1017/9781009091107.

22. Liimatta A. (2019) Exploring register variation on Reddit. Register Studies. 1. 269–295. DOI: 10.1075/rs.18005.lii.
23. Liimatta A. (2022a) Register variation across text lengths: Evidence from social media. International Journal of Corpus Linguistics. 28. 202–231. DOI: 10.1075/ijcl.20177.lii.
24. Liimatta A. (2022b) Do registers have different functions for text length? A case study of Reddit. Register Studies. 4. 263–287. DOI: 10.1075/rs.22007.lii.
25. Messerli T. C., Dayter D., Leuckert S., Liimatta A., Mahler H., Bohmann A., Kozma G., Tosin R. (2025) Digital debating cultures: Communicative practices on Reddit. Digital Scholarship in the Humanities. 40. 227–240. DOI: 10.1093/llc/fqaf005.
26. Palmer F. R. (2001) Mood and modality. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. 236 p.
27. Visonà M. W., Kurt Ş. (2025) A corpus-assisted discourse analysis of epistemic stances in tweets about U.S. police from 2013 to 2023. Applied Corpus Linguistics. 5. Article 100138. DOI: 10.1016/j.acorp.2025.100138.

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81'272 : 81'243 : 316.77
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-40

Олексій ОЛЕНИЧ,
orcid.org/0009-0001-4556-9554
викладач кафедри японської мови і перекладу,
аспірант кафедри германської філології
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) o.olenych@kubg.edu.ua

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОПРАГМАТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ В ЯПОНСЬКІЙ, БРИТАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

У статті здійснено всебічний теоретико-методологічний аналіз соціопрагматичних особливостей міжкультурної комунікації та компаративне дослідження граматичних, лексичних і культурно-прагматичних параметрів мовлення в японській, британській та українській лінгвокультурах. Обґрунтовано актуальність дослідження у контексті інтенсифікації двосторонніх українсько-японських взаємин, де англійська мова часто виступає мовою-посередником (lingua franca), створюючи додатковий шар культурно-лінгвістичної та прагматичної адаптації. Розглянуто фундаментальні теоретичні концепції міжкультурної чутливості (М. Беннетт), трансакційної комунікації як спільного конструювання значень (Д. Барнлунд), гіпотези лінгвістичної відносності (Б. Ворф), а також засадничі соціокультурні категорії: феномени «амае», «учі-сото», «хонне-татемае» та трирівневу систему граматичної ввічливості «кейго» (тейнейго, сонкейго, кенджього) в японському суспільстві (Т. Дої, Ч. Накане); систему класової стратифікації, негативної ввічливості, недомовлень (understatement) та непрямої комунікації в британській культурі (К. Фокс, А. Муні); структурованість навколо кіл довіри, вживання демінутивів, опозицію «Ви / ти» та інтонаційну виразність в українській комунікативній традиції. Доведено, що міжкультурна взаємодія є динамічним процесом спільного конструювання значень та концептуальної адаптації мовців, а не просто зіткненням статичних мовних структур. Запропоновано авторський двоетапний методологічний підхід до аналізу міжкультурного дискурсу: 1) аналіз від схожої мовної реалізації до виявлення соціокультурних та психологічних мотивацій; 2) аналіз від ідентичної мотивації чи комунікативної інтенції до порівняння мовленнєвих сценаріїв та стратегій у різних мовах. Окреслено перспективи верифікації запропонованої методології на матеріалі сучасних екранних дискурсів (японських, британських та українських серіалів XXI століття) як автентичного джерела живого комунікативного матеріалу.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, лінгвокультура, японська мова, британська англійська мова, українська мова, «кейго», «амае», «учі-сото», непряма комунікація.*

Oleksii OLENYCH,
orcid.org/0009-0001-4556-9554
Lecturer at the Department of the Japanese Language and Translation,
Postgraduate Student at the Department of Germanic Philology
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) o.olenych@kubg.edu.ua

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR INVESTIGATING SOCIOPRAGMATIC FEATURES OF SPEECH BEHAVIOR IN JAPANESE, BRITISH, AND UKRAINIAN LINGUOCULTURES

The article presents a comprehensive theoretical and methodological analysis of the sociopragmatic features of intercultural communication alongside a comparative investigation of grammatical, lexical, and cultural-pragmatic speech parameters across Japanese, British, and Ukrainian linguocultures. The relevance of the study is substantiated within the context of intensified Ukrainian-Japanese bilateral relations, where English frequently serves as a lingua franca, creating an additional layer of cultural, linguistic, and pragmatic adaptation. The paper examines fundamental theoretical frameworks, including the Developmental Model of Intercultural Sensitivity (M. Bennett), the transactional model of communication as joint meaning-making (D. Barnlund), and the linguistic relativity hypothesis (B. L. Whorf), alongside core socio-cultural categories: the phenomena of "amae", "uchi-soto", "honne-tatemae", and the three-tiered grammatical honorific system "keigo" (teineigo, sonkeigo, kenjougo) in Japanese society (T. Doi, C. Nakane); class stratification, negative politeness strategies, understatement, and indirectness in British communicative behavior (K. Fox, A. Mooney); and trust-circle orientation, the use of diminutives, the formal vs. informal pronominal address system, and intonational expressiveness in Ukrainian communicative tradition. The author demonstrates that intercultural

interaction is a dynamic process of shared meaning construction and conceptual system adaptation rather than a static juxtaposition of linguistic systems. A novel two-stage methodological framework for analyzing intercultural discourse is proposed: 1) analysis moving from surface-similar linguistic realizations to identifying underlying socio-cultural and psychological motivations; 2) analysis moving from shared communication intentions to comparing speech scenarios and strategies across languages. The article outlines prospects for verifying this methodology on empirical data derived from 21st-century screen media discourses (Japanese, British, and Ukrainian television series) as an authentic reflection of contemporary communicative behavior.

Key words: *intercultural communication, linguoculture, Japanese language, British English language, Ukrainian language, keigo, amae, uchi-soto, indirect communication.*

Постановка проблеми. Розвиток науки і техніки є фундаментальною рушійною силою, що історично зумовлює глибокі суспільні трансформації, зокрема у сфері міжкультурної взаємодії. У добу обмежених транспортних можливостей та комунікаційних технологій географічна розпорошеність людських популяцій призводила до формування відносно ізольованих культурних систем. Міжкультурні контакти здійснювалися переважно через специфічні соціальні групи (торговельні агенти, дипломатичні місії, військові контингенти) і характеризувалися низькою частотою, що зумовлювало відносну культурну гомогенність спільнот.

Однак стрімкий прогрес у галузі медіатехнологій та транспортної інфраструктури докорінно змінив ландшафт міжкультурних відносин. Розвиток глобальних мереж комунікації та вдосконалення транспортних систем спростили переміщення людей, товарів та ідей через національні кордони (Harvey, 1989). Це спричинило експоненційне зростання частоти контактів на всіх рівнях – від міжособистісного спілкування до міжнародних бізнес-переговорів та політичних альянсів.

Актуальність дослідження міжкультурної комунікації в контексті сучасних українсько-японських відносин зумовлена значною інтенсифікацією двосторонньої взаємодії в освітній, дипломатичній, культурній та медійній сферах. Розширення міждержавних контактів актуалізує проблему потенційних комунікативних бар'єрів, спричинених фундаментальними відмінностями у мовно-культурному середовищі України та Японії. Важливим чинником є й те, що за відсутності достатньої кількості фахівців із прямої японсько-української комунікації діалог часто здійснюється англійською мовою як мовою-посередником (lingua franca). Це накладає додатковий шар ускладнення: учасники комунікації інтегрують у лінгвокультурні норми англійської мови особливості рідних мов, адаптуючи, трансформуючи або заміщуючи первинні семантичні та прагматичні моделі.

Недостатнє розуміння глибинних культурномовних особливостей комунікативної поведінки представників української, британської та японської лінгвокультур може призводити до комунікативних збоїв та підвищення часових витрат на адаптацію. Відтак, систематизація знань про специфіку комунікативних стратегій зазначених лінгвокультур має чітко виражену практичну та теоретичну цінність.

Аналіз досліджень. Сам факт здійснення міжкультурної комунікації засвідчує наявність універсальних когнітивних та комунікативних механізмів, які забезпечують можливість взаєморозуміння між представниками різних лінгвокультурних спільнот. М. Беннетт у своїй «Моделі розвитку міжкультурної чутливості» (Developmental Model of Intercultural Sensitivity – DMIS) аргументує, що міжкультурна компетентність розвивається еволюційно – від етноцентричних позицій (заперечення, захист, мінімізація) до етнорелятивістських (прийняття, адаптація, інтеграція) (Bennett, 1993: 21–71).

Д. Барнлунд у «Трансакційній моделі комунікації» наголошував на спільному конструюванні значення (meaning-making) як ключовому аспекті комунікативного процесу (Barnlund, 1970: 83–92). Значення не є фіксованими передаваними одиницями, а динамічно формуються в інтеракції, що супроводжується семантичною адаптацією лексики або неологізацією під впливом міжкультурного обміну.

Водночас бар'єром на шляху до абсолютної семантичної еквівалентності виступає явище лінгвістичної відносності, зафіксоване в гіпотезі Сепіра–Ворфа (Whorf, 1956). Різні мови категоризують людський досвід унікальними способами. Показовим прикладом є відсутність повного лексичного відповідника між англійським «blue», українським «синій / блакитний» та японським «аой (青い)»: якщо англійська мова об'єднує в один концепт те, що українська розрізняє як два самостійні кольори, то японська охоплює цим терміном ще й окремі відтінки зеленого спектра.

У дослідженнях японської соціальної динаміки та комунікативної специфіки ключовими є праці Т. Дої щодо феномену «амае (甘え)» – асиметричної потреби у залежній прихильності (Doi, 1971), Ч. Накане щодо вертикальної структури суспільства (Nakane, 1970), а також Н. Сакамото і Р. Мацумото щодо непрямого стилю спілкування задля збереження гармонії (Sakamoto, Matsumoto, 1982). Аналіз британської комунікативної культури спирається на праці К. Фокс, яка висвітлює неписані правила поведінки, гумору та класової стратифіка-

ції (Fox, 2004), та дослідження А. Муні про мову як маркер соціального статусу (Mooney et al., 2011).

Мета статті – визначити культурні та лінгвістичні особливості японської, британської та української мов у їхній взаємодії, а також обґрунтувати двоетапний методологічний інструментарій для аналізу міжмовної та міжкультурної комунікації. Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) схарактеризувати соціокультурні домінанти та прагматику спілкування в японській, британській та українській лінгвокультурах; 2) виявити граматичні та лексичні маркери ввічливості й соціальної дистанції в аналізованих мовах; 3) запропонувати комплексний двоетапний підхід до аналізу міжкультурних мовленнєвих актів.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне осмислення міжкультурної комунікації як процесу спільного конструювання значень засвідчує, що мовлення не існує абстраговано від соціокультурного середовища, а виступає безпосереднім відображенням ієрархій, цінностей та психологічних установок певної спільноти. При переході від загальних концептуальних моделей до аналізу конкретних мовних систем виявляється, що японська, британська та українська лінгвокультури репрезентують три унікальні вектори організації комунікативної поведінки, які потребують детального зіставного аналізу.

Основним підґрунтям японської лінгвокультури є чітка вертикальна орієнтація суспільства, де ключову роль відіграє психологічний феномен «амае (甘え)» – очікування опіки, виражене через емоційну залежність та довіру до старшого або вищого за статусом (Doi, 1971). Цей феномен тісно пов'язаний із традиційною субординаційною системою «семпай–кохай» (先輩–後輩, старший–молодший), що охоплює як навчальні заклади, так і корпоративну сферу. Молодший («кохай») за допомогою спеціально підібраних лексико-граматичних засобів підкреслює свій авторитетний та підпорядкований статус, очікуючи натомість заступництва й порад від старшого («семпай»). Одночасно із вертикальною ієрархією японський комунікативний простір чітко розмежований концептом «учі-сото» (┌/外, «внутрішнє / зовнішнє коло»). Межі такої стратифікації є гнучкими й мають конситуативну залежність: родина є «учі» стосовно сусідів, проте весь відділ компанії стає «учі» під час переговорів із зовнішніми контрагентами («сото»). Головним імперативом спілкування з представниками категорії «сото» є підтримання соціальної гармонії «ва (和)», що вимагає уникнення прямих заперечень, конфронтацій або категоричних тверджень. Це зумовлює панування висококонтекстного типу комунікації, де ключову роль відіграють невербальні сигнали, паузи «ма (間)», ухильні формулювання та чіткий роздиференційований поділ на «хонне» (本音, справжні наміри та думки) і «татемае» (建前, суспільно схвалювана, офіційна façade-позиція) (Sakamoto, Matsumoto, 1982).

На мовному рівні ця соціокультурна специфіка Японії матеріалізується у високоформалізованій та багаторівневій граматичній системі ввічливості – «кейґо (敬語)». Ця система не є простою сукупністю етикетних фраз, а виступає обов'язковою граматичною категорією, яка вимагає від мовця постійної когнітивної оцінки статусу співрозмовника, третьої особи та власних відносин із ними. «Кейґо» функціонально підрозділяється на три ключові категорії: чемну мову («тейнейґо»), що слугує нейтрально-ввічливим базисом для спілкування з незнайомцями або колегами (за допомогою закічень «дес / мас»); шанобливу мову («сонкейґо»), яка звеличує дії та стан адресата або особи з вищим статусом шляхом використання спеціальних суплетивних дієслів (наприклад, замість нейтрального «таберу» – їсти – вживається «мешіаґару») чи гонорифічних префіксів (о-, го-); та скромну мову («кенджьоґо»), яка передбачає своєрідне «приниження» власних дій чи дій членів свого інгрупового кола («учі») заради демонстрації поваги до партнера (наприклад, використання дієслова «ітадаку» замість «таберу»). Прикметно, що під час спілкування з зовнішнім клієнтом («сото») японський службовець зобов'язаний застосовувати скромні форми «кенджьоґо» навіть щодо дій власного директора, оскільки у цьому контексті керівник належить до спільного кола «учі» компанії, яке граматично ніби «знижується» перед зовнішнім комунікантом.

Британська лінгвокультура, натомість, будується на інших соціокультурних засадах, де ключовим фактором виступає прихована, проте глибоко вкорінена класова стратифікація та прагнення до збереження недоторканності особистого простору (Fox, 2004). Соціальний статус у британському суспільстві маркується не стільки безпосереднім вираженням поваги через сувору граматичну ієрархію, скільки нюансованими лексико-вимовними кодами, зокрема варіативністю між нормативною вимовою (Received Pronunciation) та регіональними чи класовими акцентами, а також володінням специфічним культурним контекстом (Mooney et al., 2011). Домінуючою комунікативною стратегією виступає так звана «негативна ввічливість» (за термінологією П. Браун та С. Левінсона), спрямована на мінімізацію тиску на співрозмовника, збереження автономії його дій та відсутність прямолінійних домагань.

З огляду на це, британський дискурс насичений засобами пом'якшення (hedging), недомов-

леннями (understatement) та самоіронією. Прямі вказівки чи категоричні прохання вважаються неввічливими й замінюються розгалуженою системою модальних і синтаксичних трансформацій: замість імперативу вживаються підрядні та питальні конструкції з високим ступенем гіпотетичності ("I was wondering if you might possibly have a moment..." чи "Would it be too much trouble to..."). Бажання уникнути категоричності призводить до того, що британський мовець систематично применшує масштаб проблем або власні досягнення (understatement), вживаючи прикметники з негативним префіксом чи пом'якшувальні прислівники ("It's a bit of a nuisance" замість "This is a disaster"). Гумор, зокрема витончений сарказм та самозневажлива іронія (self-deprecation), слугують універсальним комунікативним демпфером, який дає змогу розрядити напругу та зберегти належну соціальну дистанцію, не демонструючи надмірної емоційної залученості.

Українська лінгвокультура репрезентує специфічну комунікативну модель, що суттєво відрізняється як від японської строго формалізованої вертикалі, так і від британської стриманої дистанційованості. Вона функціонує довкола чітко диференційованих кіл довіри. Усередині «внутрішнього кола» (родина, близькі друзі, надійні колеги) панує високий рівень емоційної відкритості, де щирість, прямість висловлювань та емпатійність цінуються значно вище за формалізований етикет. У взаємодії із «зовнішнім колом» (незнайомці, офіційні інституції) українська комунікативна традиція передбачає вищий рівень стриманості, проте прагнення до інформаційної конкретності, відвертості та відсутності прихованого змісту залишається домінуючим.

На лексико-граматичному рівні соціальна дистанція та повага в українській мові фіксуються через займенникову опозицію «Ви / ти», розгалужену систему офіційних та напівофіційних звертань («пан / пані», ім'я та по батькові, професійні титули), а також через багатий арсенал зменшувально-пестливих форм (демінутивів). Вживання демінутивів («водичка», «хвилинка», «заразеньки») виходить далеко за межі дитячого мовлення та слугує потужним прагматичним засобом пом'якшення прохання, вираження доброзичливості або зменшення імперативності комунікативного акту. Надзвичайно важливу роль в українському мовленні відіграє просодика та інтонаційна гнучкість: зміна інтонаційного малюнка здатна кардинально трансформувати прагматичний зміст фрази – від вираження глибинної поваги та співчуття до тонкої іронії чи попередження.

Особливого значення зіставний аналіз цих трьох лінгвокультур набуває у ситуаціях, коли англійська мова використовується як мова-посередник (lingua franca) між українськими та японськими комунікантами. Не володіючи в достатній мірі японською мовою чи не маючи доступу до граматичних інструментів «кейґо», український мовець спирається на англійську лексику, однак часто транслює в неї рідні прагматичні моделі – прагнення до прямоти, інформаційної чіткості та емоційної виразності інтонації. За відсутності належного міжкультурного контексту це може сприйматися японським партнером як надмірна різкість або категоричність. З іншого боку, японський мовець, спілкуючись англійською, прагне зберегти стратегію «татемае» та уникнути прямої відмови, використовуючи ухильні формулювання ("It is a bit difficult", "We will think about it"), що може бути помилково витлумачено українським мовцем як потенційна згода або некомпетентність.

Для виявлення та систематизації таких прагматичних зсувів обґрунтовано доцільність застосування комплексного двоетапного методологічного підходу до аналізу міжкультурних мовленнєвих актів. На першому етапі аналітичний вектор спрямовується від схожої мовної реалізації до виявлення соціокультурних мотивацій. За вихідну точку береться зовні подібна або поверхнево ідентична мовна форма у трьох мовах (наприклад, формальне прохання про допомогу або вибачення). Дослідник здійснює послідовну деконструкцію соціокультурних, психологічних та статусних чинників, що зумовили вибір саме цієї мовної форми у кожному конкретному випадку. Аналізується, які ієрархічні відношення, гендерні очікування, прагнення зберегти «обличчя» чи вимоги інгрупової солідарності детермінували застосування даної конструкції у японському, британському чи українському контексті, що дає змогу порівняти глибинні мотиви за зовнішньої схожості форм.

На другому етапі напрямок дослідницького пошуку змінюється на протилежний – від ідентичної соціокультурної мотивації до зіставлення комунікативних сценаріїв та їх мовної реалізації. За вихідне положення приймається тотожна комунікативна інтенція та мотивація мовців (наприклад, необхідність висловити незгоду з думкою керівника або пом'якшити відмову на офіційне прохання). На цьому етапі проводиться компаративний аналіз того, наскільки кардинально розходяться підсумкові мовленнєві сценарії в трьох лінгвокультурах: де японський мовець застосує непрямий натяк з елементами «кенджьоґо» та тривалою паузою, британський мовець використає складну модальну конструкцію із заперечним пом'якшенням та самоіронією ("I'm not entirely sure that would quite work, to be honest"), а український мовець сформулює розважливу, аргумен-

товану, проте значно більш пряму конструкцію із шанобливим звертанням на «Ви».

Запропонований двоетапний методологічний інструментарій дає змогу вийти за межі спрощеного порівняльного ізольованого аналізу окремих слів чи граматичних правил і перейти до цілісного дослідження міжкультурного дискурсу як живого, динамічного процесу. Найбільш перспективним матеріалом для верифікації та практичної апробації цієї методології є сучасний екранний дискурс – зокрема японські, британські та українські телевізійні серіали XXI століття, оскільки саме аудіовізуальний медіатекст максимально повно фіксує автентичні мовленнєві моделі, ситуативні контексти, просодику та невербальну поведінку в усій їхній соціокультурній зумовленості.

Висновки. Здійснений аналіз доводить, що міжкультурна комунікація є динамічним процесом адаптації конкретних індивідів, у ході якого відбувається конструювання нових семантичних відтінків та контекстів.

Специфіка розглянутих лінгвокультур визначається різними домінуючими векторами: японська система спирається на сувору ієрархічність («кейґо»), феномени «амае» та «учі-сото»; британська – на класові мовні маркери, завуальованість та іронію; українська – на диференціацію між колами довіри, виражену інтонаційну гнучкість та орієнтацію на відвертість.

Запропонований двоетапний методологічний підхід (від формальної реалізації до мотивації та навпаки) створює теоретичне підґрунтя для подальших емпіричних розвідок. Перспективним напрямом подальших досліджень є верифікація сформульованих положень шляхом аналізу автентичних мовленнєвих моделей у сучасних екранних дискурсах (японських, британських та українських серіалах XXI століття).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Barna L. M. Stumbling blocks in intercultural communication. Intercultural communication: A reader / ed. by L. A. Samovar, R. E. Porter. 8th ed. Wadsworth Publishing Company, 1997. P. 337–346.
2. Barnlund D. C. A transactional model of communication. Foundations of communication theory / ed. by K. K. Sereno, C. D. Mortensen. Harper & Row, 1970. P. 83–92.
3. Bennett M. J. Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. Education for intercultural experience / ed. by R. M. Paige. Intercultural Press, 1993. P. 21–71.
4. Doi T. The anatomy of dependence (Amae no Kozo). Kodansha International, 1971. 170 p.
5. Fox K. Watching the English: The hidden rules of English behaviour. Hodder & Stoughton, 2004. 424 p.
6. Harvey D. The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change. Blackwell, 1989. 378 p.
7. Mooney A., Milani T. J., Lorenzo-Dus N. Language, society and power: An introduction. 3rd ed. Routledge, 2011. 288 p.
8. Nakane C. Japanese society. University of California Press, 1970. 157 p.
9. Reischauer E. O. The Japanese today: Change and continuity. Belknap Press of Harvard University Press, 1988. 496 p.
10. Sakamoto N., Matsumoto R. S. Polite fictions: Why Japanese and Americans seem so different. Kinokuniya, 1982. 128 p.
11. Whorf B. L. Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf / ed. by J. B. Carroll. MIT Press, 1956. 278 p.

REFERENCES

1. Barna, L. M. (1997). Stumbling blocks in intercultural communication. Wadsworth Publishing Company. In L. A. Samovar & R. E. Porter (Eds.), Intercultural communication: A reader. 8th ed. pp. 337–346.
2. Barnlund, D. C. (1970). A transactional model of communication. Harper & Row. In K. K. Sereno & C. D. Mortensen (Eds.), Foundations of communication theory. pp. 83–92.
3. Bennett, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. Intercultural Press. In R. M. Paige (Ed.), Education for intercultural experience. pp. 21–71.
4. Doi, T. (1971). The anatomy of dependence (Amae no Kozo). Kodansha International. 170 p.
5. Fox, K. (2004). Watching the English: The hidden rules of English behaviour. Hodder & Stoughton. 424 p.
6. Harvey, D. (1989). The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change. Blackwell. 378 p.
7. Mooney, A., Milani, T. J., & Lorenzo-Dus, N. (2011). Language, society and power: An introduction. Routledge. 3rd ed. 288 p.
8. Nakane, C. (1970). Japanese society. University of California Press. 157 p.
9. Reischauer, E. O. (1988). The Japanese today: Change and continuity. Belknap Press of Harvard University Press. 496 p.
10. Sakamoto, N., & Matsumoto, R. S. (1982). Polite fictions: Why Japanese and Americans seem so different. Kinokuniya. 128 p.
11. Whorf, B. L. (1956). Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf. (J. B. Carroll, Ed.), MIT Press. 278 p.

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.111'42:81'37
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-41

Надія ПОЖИДАЄВА,
orcid.org/0000-0002-3076-2685
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Донбаського державного педагогічного університету
(Дніпро, Україна) npozh27@gmail.com

ІДЕНТИФІКАЦІЯ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ В КОРПУСІ ТЕКСТІВ (У СИСТЕМІ ПЕРСУАЗИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ)

У статті здійснено комплексний аналіз категорії модальності в англомовному політичному дискурсі та визначено її роль у реалізації персуазивного впливу політичних промов. Відзначається, що модальні конструкції виконують не лише семантичну, а й виразну прагматичну функцію, забезпечуючи цілеспрямовану організацію політичного повідомлення відповідно до комунікативних і персуазивних стратегій мовця. За допомогою модальних засобів мовець не лише передає інформацію, а й виражає власне ставлення, оцінює ступінь достовірності, можливості, необхідності або бажаності. Таким чином, модальність сприяє формуванню певної інтерпретації дійсності та впливає на сприйняття аудиторією запропонованих ідей, рішень і перспектив. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення мовних механізмів формування оцінної позиції політичного мовця та засобів впливу на сприйняття й поведінкові установки адресата. Метою роботи є визначення засобів вербалізації модальності, встановлення їхніх функціонально-прагматичних особливостей і з'ясування специфіки взаємодії модальних засобів у політичній комунікації. У дослідженні модальність розглядається як багатовимірна функціонально-семантична категорія, що виражає ставлення мовця до фактичного статусу, можливості, необхідності, ймовірності та бажаності певної ситуації. Особливу увагу приділено епістемічній, деонтичній та волітивній модальності. Встановлено, що епістемічні засоби забезпечують фактуалізацію інформації та формують ефект достовірності, деонтичні маркери моделюють уявлення про необхідність і нормативність певних дій, а волітивні репрезентують наміри, бажання та образ бажаного майбутнього. Аналіз текстів політичних промов засвідчив, що найбільшого персуазивного ефекту досягають унаслідок взаємодії різних типів модальності з лексичними, прагматичними та дискурсивними засобами. Окреслено специфіку функціонування модальних дієслів і дискурс-маркерів, а також особливості ситуативної та ідеологічної модальності. Доведено, що модальність у політичному дискурсі є важливим інструментом конструювання оцінки, колективної ідентичності та бажаної моделі соціальної поведінки.

Ключові слова: *категорія модальності, персуазивність, епістемічна модальність, деонтична модальність, волітивна модальність, емоційно-оцінне моделювання, ідеологічна модальність.*

Nadiia POZHYDAIEVA,
orcid.org/0000-0002-3076-2685
PhD, Associate Professor,
Associate Professor at the English Philology and Translation Department
Donbas State Pedagogical University
(Dnipro, Ukraine) npozh27@gmail.com

IDENTIFICATION OF MODALITY IN THE TEXTS OF PERSUASIVE COMMUNICATION

The article provides a comprehensive analysis of modality in English-language political discourse and identifies its role in the implementation of the persuasive influence of political speeches. It is noted that modal constructions perform not only semantic, but also expressive pragmatic function, ensuring purposeful organization of political message in accordance with communicative and persuasive strategies of the speaker. With the help of modal means the speaker not only transmits information, but also expresses his own attitude, evaluates the degree of reliability, possibility, necessity or desirability. Thus, modality contributes to the formation of a certain interpretation of reality and influences the audience's perception of the proposed ideas, solutions and perspectives. The paper addresses linguistic mechanisms of forming the evaluative position of a political speaker and the means of influencing the perception and behavioral attitudes of the addressee. The aim of the work is to determine the means of verbalizing modality, establish their functional and pragmatic features and clarify the specifics of the interaction of modal means in political communication. In the study, modality is considered as a multidimensional functional and semantic category that expresses the speaker's attitude to the actual status, possibility, necessity, probability and desirability of a certain situation. Special attention is given to epistemic,

deontic and volitional modality. The study reveals that epistemic means provide factualization of information and form the effect of reliability, deontic markers model the idea of the necessity and normativity of certain actions, and volitional ones represent intentions, desires and the image of the desired future. Analysis of political speeches showed that the greatest persuasive effect is achieved as a result of the interaction of different types of modality with lexical, pragmatic and discursive means. The specifics of the functioning of modal verbs and discourse markers, as well as the features of situational and ideological modality, are outlined. It is ascertained that modality in political discourse is an important tool for constructing assessments, collective identity and the desired model of social behavior.

Key words: *modality, persuasion, epistemic modality, deontic modality, volitional modality, emotional-evaluative modeling, ideological modality.*

Постановка проблеми. Модальність розглядається як функціонально-семантична категорія, за допомогою якої мовець оцінює статус певного висловлення або ситуації з погляду її можливості, необхідності, ймовірності, достовірності, бажаності чи обов'язковості. Отже, модальність встановлює співвідношення між змістом висловлення та позицією мовця щодо цього змісту. Вона дає змогу представити певну ситуацію не лише як факт, а й як можливу, необхідну, бажану, передбачувану або таку, що підлягає реалізації за певних умов. З прагматичного погляду модальність є важливим засобом вираження позиції мовця щодо змісту висловлення та адресата. За допомогою модальних засобів мовець може підвищувати або знижувати ступінь категоричності твердження, демонструвати впевненість або сумнів, представляти дію як необхідну чи необов'язкову, виражати намір або очікування та формувати певний тип взаємин з аудиторією. Особливого значення це набуває в політичному дискурсі, де мовлення спрямоване не лише на опис політичної реальності, а й на її інтерпретацію та вплив на адресата. Епістемічна модальність може використовуватися для посилення переконаності аудиторії в достовірності політичних тверджень, тоді як деонтична модальність дає змогу представляти певні дії як необхідні, обов'язкові або нормативно виправдані. Водночас волітивна модальність може формувати бажаний образ майбутнього та представляти політичні цілі як спільні прагнення мовця й аудиторії.

Аналіз досліджень. Одним із впливових підходів до систематизації модальності є концепція Ф. Палмера (Palmer, 2001). Дослідник пропонує розглядати модальність через дві основні бінарні опозиції. Перша розмежовує немодальне *(non-modal)* і модальне *(modal)* значення та пов'язується з протиставленням *factual* / *non-factual*, або *real* / *unreal*. Водночас Палмер зазначає, що терміни *realis* та *irrealis* є більш прийнятними для позначення цього протиставлення. У такому розумінні модальність належить переважно до сфери *irrealis*, поряд із деякими часовими та способово-модальними формами (Palmer, 2001: 7). Поняття *realis* та *irrealis* дають змогу розмежувати ситуації, які репрезентуються як фактично реалізовані або достовірні, та ситуації, які подаються як можливі, гіпотетичні, бажані, необхідні чи такі, що можуть реалізуватися в майбутньому. Саме тому модальні конструкції не просто описують дійсність, а моделюють її альтернативні або потенційні стани.

Інший важливий підхід до категорії модальності представлений у системно-функціональній граматиці М. А. К. Холлідея (Halliday, 1970). Дослідник розмежовує два взаємопов'язані поняття – *modality* (модальність) та *modulation* (модуляцію). Модальність стосується висловлення, за допомогою якого мовець суб'єктивно визначає ступінь своєї залученості до оцінки істинності пропозиційного змісту. До відповідних семантичних категорій належать *probable, possible, virtually certain, certain*, тобто «ймовірне», «можливе», «майже безперечно» та «безперечне». У концепції Холлідея модальність пов'язується передусім з міжособистісною метафункцією мови, оскільки через модальні засоби мовець виражає власну позицію та встановлює певні відносини з адресатом (Halliday, 2002). Таким чином, модальність дає змогу не лише характеризувати зміст висловлення, а й демонструвати ступінь упевненості мовця в його істинності. Модуляція, своєю чергою, стосується умов реалізації дій та поведінки учасників ситуації. Її основними значеннями є *permission, obligation, ability, desire* – «дозвіл», «обов'язок», «здатність», «бажання» тощо. Якщо модальність у вузькому розумінні визначає ступінь імовірності або достовірності пропозиції, то модуляція визначає, наскільки дія є необхідною, дозволеною, можливою з погляду здатності суб'єкта або бажаною.

Метою статті є визначення та комплексний аналіз засобів вербалізації категорії модальності в англомовному політичному дискурсі, встановлення їхніх функціонально-прагматичних особливостей і з'ясування ролі модальності у реалізації персуазивного впливу політичних промов. Серед іншого метою є ідентифікувати та класифікувати засоби реалізації категорії модальності, дослідити функціональну специфіку модальних дієслів і дискурс-маркерів та визначити особливості їхньої взаємодії у формуванні суб'єктивно-оцінної пози-

ції мовця, а також визначити особливості реалізації ситуативної та ідеологічної модальності як засобів вираження оцінності в політичному дискурсі. В межах цього дослідження модальність розуміється як функціонально-семантична категорія, за допомогою якої мовець виражає оцінку фактичного статусу, можливості, ймовірності, необхідності, обов'язковості, бажаності або потенційної реалізації певної ситуації, а також власне ставлення до змісту висловлення та його учасників. Таке розуміння дає змогу досліджувати модальність не лише як граматичну категорію, а й як важливий засіб формування оцінності, міжособистісної взаємодії та персуазивного впливу в політичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. В процесі ідентифікації категорії модальності в корпусі текстів політичного дискурсу важливо враховувати, що вона охоплює всі регістри персуазивного мовного впливу. Під час корпусного дослідження модальності стає очевидним, що навіть найбільш нейтральні лексико-граматичні одиниці, потрапляючи до текстової структури, отримують додаткові семантичні прирощення, які й визначають модальне забарвлення висловлення. Лише у своїй сукупності ці одиниці беруть участь у висуванні потрібного смислу в межах текстового цілого (Каліщук, 2018: 33), тому аналіз персуазивного потенціалу мовних одиниць не може здійснюватися поза текстом та ширшим контекстом.

Персуазивна комунікація є ментально-мовленнєвою взаємодією, що реалізує спробу впливу адресанта на ментальну сферу реципієнта з метою зміни його поведінки. Вона розглядається як сукупність прийомів і засобів, спрямованих на посилення аргументів (Бережанська, 2014: 39). В текстах промов модальність функціонує не як ізольована граматична категорія, а як багаторівневий дискурсивний інструмент. Епістемічна модальність (знання, впевненість, віра): регулює рівень категоричності тверджень та формує в аудиторії відчуття незаперечної істинності висловленого. Деонтична модальність (обов'язок, норма, необхідність): маркує соціальні, моральні та політичні зобов'язання, переконуючи слухачів у необхідності здійснення певних дій. Волітивна модальність (бажання, прагнення, намір): моделює спільні цілі, прагнення та вектор майбутнього розвитку.

Найпоширенішими локальними стратегіями політичного дискурсу є стратегії позитивної самопрезентації та негативної презентації «інших» (van Dijk, 2014: 238). Реалізація цих стратегій безпосередньо залежить від того, як мовець маніпулює категорією модальності для наближення або віддалення аудиторії. Яскравим прикладом є тактика «Гра в простонародність», або апеляція до «простих людей» (Plain Folks) – прагнення схилити аудиторію на свій бік через ототожнення з нею (Засєкін, 2001: 66). Аналіз промов показує, що така тактика спирається на специфічне модальне структурування висловлень. Модальність волітивна та деонтична простежується у промовах Б. Обами через використання інклюзивних займенників (*we, us, our*) у поєднанні з імперативними або деонтичними виразами, що створює позицію, де мовець і слухачі постають єдиним суб'єктом дії:

«My fellow citizens. I stand here today humbled by the task before us... So it has been. ***So it must be*** *with this generation of Americans* (Obama, 2009)*»*.

«...we were united as one American family (Obama, 2011)*»*.

Фраза *«So it must be»* актуалізує деонтичну модальність (необхідність, моральний обов'язок), проте завдяки інклюзивності (*«this generation of Americans»*) цей обов'язок ділиться між оратором і народом.

Звертаючись до повсякденних проблем, мовець транслює непохитну епістемічну впевненість у правильності спільних дій (епістемічна модальність переконання та спільної здатності):

«Like any cash-strapped family, ***we will work*** *within a budget to invest in what we need and sacrifice what we don't. And if I have to enforce this discipline by veto,* ***I will*** (Obama, 2010)*»*.

Дієслово ***will*** виступає маркером як волітивної модальності (твердий намір), так і епістемічної впевненості у майбутній дії. Введення образу «сімейного бюджету» моделює ситуацію так, що слухач підсвідомо сприймає рішення мовця як єдино можливе та логічне.

Використання конкретних образів і прецедентних імен (*«a little girl in Tucson»*, *«Joe the plumber»*, *«the nurse, the firefighter, the teacher»*) підвищує рівень епістемічної довіри реципієнта. Називання реальних професій та імен наближає абстрактну політичну програму до реальності пересічного громадянина:

«Now, the conversation I had with Joe the plumber... And what I want to do is to make sure that the plumber, the nurse, the firefighter, the teacher... I want to give them a tax break now (McCain&Obama, 2008)*»*.

Модальність бажання (*I want to*) поєднується з прагматичною тактикою скорочення соціальної дистанції.

Характерною рисою використання категорії модальності у текстах промов є її поєднання з

персональним досвідом адресанта. Оратор звертається до власного минулого, використовуючи модальність знання про складні життєві обставини (побудова семантичного поля «свої» через автобіографічну модальність):

«I came from very modest means. I had a single mom and my grandparents raised me... Despite all that, I was able to go to the best schools... The same is true for Michelle and I'm sure the same is true for a lot of you (McCain&Obama, 2008)*»*.

Епістемічний оператор *«I'm sure»* (я впевнений) у поєднанні з твердженням *«the same is true»* формує спільну аксіологічну платформу з аудиторією.

Специфіка використання категорії модальності та супутніх мовних засобів варіюється залежно від індивідуального стилю політика та його дискурсивних цілей.

Для порівняння, у промовах Дж. Буша-мол. деонтична та волітивна модальність часто спрямовані на абстрактні інституції чи глобальні цілі:

«Our aim is to build and preserve a community of free and independent nations... freedom will lead to peace (Bush, 2005)*»*.

Аудиторія представлена як *nations, citizens*, а сам мовець виступає представником владного інституту (уряду), що зміщує модальний акцент із «соціальної єдності» на «офіційне зобов'язання держави».

Таким чином, особливості використання категорії модальності в текстах політичних промов полягають у її здатності трансформувати системні значення мовних одиниць у персуазивні інструменти впливу. Шляхом варіювання епістемічної впевненості, деонтичного обов'язку та волітивної спрямованості оратор отримує змогу непомітно моделювати сприйняття реципієнта, формувати семантичний простір «своїх» та досягати потрібного маніпулятивного чи переконувального ефекту.

Аналіз політичних промов засвідчує, що переконувальний потенціал дискурсу значною мірою базується на чіткому розподілі та взаємодії двох ключових типів модальності – деонтичної (категорії обов'язку, норми, необхідності та прескриптивності) та епістемічної (знання, імовірності, ступеня впевненості та фактуальності).

Яскравим прикладом такої взаємодії є реалізація тактики «Роби, як усі» (*Band Wagon*), мета якої сформувати у свідомості адресата уявлення про загальноприйнятність певної позиції. В межах цієї тактики деонтичні заклики (*що має бути зроблено*) легітимізуються через епістемічні маркери (*що є беззаперечним фактом чи знанням*). Домінування деонтичної модальності виявляється через маркування обов'язку та неодмінності дії. Деонтична модальність виступає головним інструментом формування прескриптивних висловлень. Вона вказує реципієнту на необхідність виконання певних дій як єдино правильних з точки зору суспільної норми чи моралі. Розглянемо фрагмент промови Б. Обами:

«We are a nation of Christians and Muslims, Jews and Hindus – and non-believers. We are shaped by every language and culture ... For the world has changed and ***we must [change] with it****. ... it is precisely this spirit that* ***must inhabit us all****... that we* ***have duties*** *to ourselves, our nation, and the world, duties that we do not grudgingly accept but rather seize gladly...* (Obama, 2009)*»*.

Модальне дієслово *must* накладає імперативну необхідність трансформацій. Формулювання *«we have duties»* переводить політичні вимоги у площину морально-етичного обов'язку кожного громадянина. Таким чином, деонтичні оператори (*must, have duties*) є маркером обов'язку.

Поєднання деонтичної модальності з універсальними квантифікаторами (*every, all*) та займенниками генералізації розширює зону дії обов'язку на абсолютну більшість адресатів, роблячи запропонований вибір незаперечним і загальним.

Епістемічна модальність допомагає конструюванню фактуальності та об'єктивного знання. Епістемічна модальність відповідає за ступень впевненості мовця у трансльованій інформації, перетворюючи суб'єктивну оцінку на доведений факт. Вона часто виражається через лексику із значенням переконаності, через статистичні дані та пресупозицію. Такий механізм ілюструє наступний приклад:

«...firm in the ***knowledge*** *that there is nothing so satisfying to the spirit... than giving our all to a difficult task* (Obama, 2009)*»*.

«Let's never forget: Millions of Americans who work hard... deserve a government... On the other hand, if you make under $250,000 a year – like ***98 percent of American families*** *– your taxes shouldn't go up* (Obama, 2012)*»*.

Епістемічними операторами знання (*firm in the knowledge*) є поняття обов'язку, що подається не як зовнішній примус, а як внутрішнє усвідомлене знання адресата.

Маркерами епістемічної вірогідності є використання конкретних або напівконкретних числових даних (*98 percent*, *Millions of Americans*) й статистичних показників, що створює ефект максимальної епістемічної достовірності. Реципієнт сприймає цю інформацію як беззаперечну істину, оскільки цифрові показники з вуст першої особи

держави традиційно володіють високим рівнем довіри.

Найвищий рівень сугестивного впливу досягається у точках перетину епістемічної та деонтичної модальностей, коли впевненість мовця перетікає в пряму вимогу до дії:

*«So I believe that **everybody should be prepared** to give up something in order to solve our budget challenges... In fact, many public employees in your respective states **have already agreed** to cuts* (Obama&Biden, 2011)*»*.

Аналіз модальних операторів у цьому фрагменті показує, що деонтична компонента (поєднання квантифікатора *everybody* з модальним оператором необхідності *should*) створює норму поведінки, обов'язкову для кожного члена соціуму. Проте епістемічна компонента пресупозиції (*have already agreed*) усуває сумніви щодо доцільності дії. Отже, деонтичний вибір адресата – приєднатися до більшості.

Співвідношення деонтичних та епістемічних засобів варіюється залежно від індивідуально-дискурсивного стилю оратора. Аналогічні модальні схеми простежуються й у промовах Дж. Буша-мол., однак із власною специфікою маркування епістемічної впевненості:

*«...that is why **America must prevail** in Iraq... **nearly 120,000** Iraqis have volunteered... **More than 180,000** Iraqis in uniform have died...* (Bush, 2005)*»*.

В даному випадку деонтична імперативність (*must prevail*) підкріплюється епістемічною аргументацією через цифрові квантифікатори (*nearly 120,000*, *More than 180,000*), які створюють ілюзію масової підтримки та логічної неминучості воєнних дій.

Таким чином, розподіл типів модальності в політичних промовах функціонує за принципом взаємодоповнення: деонтична модальність формує вектор необхідних дій та суспільних обов'язків, тоді як епістемічна модальність забезпечує ці вимоги підґрунтям «беззаперечного знання», «фактів» та «істинності». Рівновага та синергія цих двох типів модальності є вирішальною у створенні ефективного персуазивного дискурсу.

Однією з визначальних характеристик політичного дискурсу є його оцінний характер, оскільки політична комунікація передбачає не лише передачу інформації, а й інтерпретацію суспільно-політичних подій, формування ставлення до них та моделювання бажаного для мовця бачення майбутнього. У цьому контексті особливого значення набуває категорія модальності, яка дає змогу простежити ставлення політичного суб'єкта до описуваної ситуації, ступінь його впевненості у висловлюваному, оцінку можливого або необхідного розвитку подій, а також систему цінностей, на яку він спирається.

Показовим матеріалом для дослідження взаємодії ситуативної та ідеологічної модальності є переможна промова Барака Обами, виголошена 4 листопада 2008 року в Чикаго після його перемоги на президентських виборах у США (Obama, 2008). Політична ситуація, у якій було виголошено промову, характеризувалася значними соціально-економічними та зовнішньополітичними викликами. Тому текст поєднує оцінку актуального стану американського суспільства з формуванням ідеологічно маркованого образу майбутнього.

На рівні ситуативної модальності промова містить численні засоби негативної оцінки актуальної суспільно-політичної ситуації. Зокрема, Обама характеризує майбутні виклики як *the greatest of our lifetime*, конкретизуючи їх через номінації *wars, a planet in peril* та *the worst financial crisis in a century*. Поєднання таких лексичних одиниць створює негативну аксіологічну перспективу. Водночас категоричність висловлювання *the greatest of our lifetime* підсилює сприйняття історичної значущості ситуації та легітимує необхідність подальших політичних дій.

Ситуативна модальність особливо виразно реалізується у висловлюванні *«The road ahead will be long. Our climb will be steep* (Obama, 2008)*»*. Модальне дієслово *will* у цьому контексті виконує функцію прогнозування та вираження впевненості щодо складності майбутнього шляху. Водночас метафоричні номінації *road* і *climb* концептуалізують політичні та соціальні зміни як процес, що потребує тривалих зусиль. Таким чином, майбутнє конструюється не як автоматичне продовження виборчої перемоги, а як результат цілеспрямованої колективної діяльності.

Цікавою є взаємодія модальності можливості та модальності впевненості у фрагменті: *«We may not get there in one year or even in one term. But, America, I have never been more hopeful than I am tonight that we will get there* (Obama, 2008)*»*. Використання *may not* вводить припущення про можливу затримку досягнення поставленої мети, тобто актуалізує невизначеність щодо часових параметрів політичних змін. Натомість конструкція *we will get there* категорично модалізує кінцевий результат як очікуваний і досяжний. Протиставлення *may not – will* дає змогу побачити характерну для політичної риторики стратегію: визнання об'єктивних труднощів поєднується з упевненістю у можливості їх подолання.

Ідеологічна модальність промови пов'язана передусім із репрезентацією фундаментальних цінностей американського суспільства. Центральними концептами виступають *democracy, liberty, opportunity, hope, unity, responsibility* та *patriotism*. Показовим є твердження «*the true strength of our nation comes not from the might of our arms or the scale of our wealth, but from the enduring power of our ideals: democracy, liberty, opportunity and unyielding hope* (Obama, 2008)». Модальність реалізується через аксіологічне протиставлення матеріальної сили та системи цінностей. Справжня сила держави визначається не військовою могутністю чи економічним багатством, а ідеалами, що мають позитивну оцінну конотацію.

Ідеологічно значущим є також твердження: «*We are, and always will be, the United States of America* (Obama, 2008)». Конструкція *always will be* надає твердженню категоричного характеру та репрезентує національну єдність як стабільну й довготривалу характеристику американської політичної спільноти. У цьому випадку модальність виходить за межі конкретної виборчої ситуації та набуває ідеологічного значення, оскільки конструює бажаний образ нації як цілісного суб'єкта.

Отже, ідеологічна модальність у промові реалізується не лише за допомогою окремих модальних дієслів, а й через лексичні та граматичні засоби концептуалізації колективної ідентичності. Мовець формує опозицію між роз'єднаністю та єдністю, страхом і надією, минулим і майбутнім, пасивністю та колективною дією. Ці опозиції виконують не тільки описову, а й переконувальну функцію.

Висновки. Проведений аналіз засобів вербалізації категорії модальності в політичному дискурсі засвідчив, що модальність є не лише граматичною категорією, а й важливим дискурсивним та персуазивним інструментом, за допомогою якого політичний мовець здійснює вплив на сприйняття, оцінки та поведінкові установки адресата. Модальні значення набувають персуазивного потенціалу лише в межах цілісного тексту та у взаємодії з комунікативною інтенцією мовця, лексичним оточенням і ширшим дискурсивним контекстом.

Встановлено, що основними типами модальності, за допомогою яких реалізується переконувальний потенціал політичних промов, є епістемічна, деонтична та волітивна модальність. Епістемічна модальність регулює ступінь упевненості та фактуальності висловлення, деонтична формує уявлення про обов'язок, необхідність і нормативність певних дій, тоді як волітивна моделює бажання, наміри та спільний вектор майбутнього. Їхня взаємодія дає змогу політичному оратору одночасно представляти певні положення як істинні, необхідні та бажані. Доведено, що деонтична та епістемічна модальність перебувають у відношенні взаємодоповнення. Деонтичні оператори *must, should, have to* формують нормативний вектор і визначають бажану або необхідну модель поведінки, тоді як епістемічні маркери, статистичні дані, числові квантифікатори та пресупозиції створюють ефект об'єктивності й безперечності відповідних тверджень. Найвищий персуазивний ефект виникає саме в точках їхнього перетину, коли нормативна вимога подається як логічно обґрунтована та вже прийнята або підтримана більшістю.

Окремо встановлено функціональну відмінність між модальними дієсловами та дискурс-маркерами. Модальні дієслова функціонують переважно на морфосинтаксичному та пропозиційному рівнях і безпосередньо виражають значення обов'язку, можливості, дозволу чи ймовірності. Дискурс-маркери функціонують на прагматично-дискурсивному рівні, організовують перебіг комунікації, регулюють соціальну дистанцію, керують увагою адресата та моделюють оцінну позицію мовця. Отже, модальні дієслова формують базовий модальний каркас висловлення, тоді як дискурс-маркери забезпечують його прагматичне налаштування.

Водночас аналіз засвідчив, що в реальному політичному дискурсі ці засоби функціонують переважно синергетично. Поєднання дискурс-маркерів із модальними дієсловами дає змогу посилювати деонтичний тиск, надавати вимозі статусу самоочевидного висновку, пом'якшувати категоричність або створювати ілюзію відвертості та довіри. Таким чином, персуазивний ефект політичного висловлення формується не окремим модальним оператором, а комплексною взаємодією граматичних, лексичних і прагматичних засобів.

Таким чином, результати аналізу підтверджують, що персуазивний потенціал політичного дискурсу визначається не частотністю використання окремих модальних одиниць, а їхньою системною взаємодією з лексико-дискурсивними та прагматичними засобами. Саме комплексна модальна організація висловлення забезпечує можливість поєднати фактуалізацію інформації, нормативний вплив, емоційно-оцінне моделювання та конструювання колективної ідентичності, що в сукупності визначає ефективність політичної персуазивної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережанська Ю. В. Лінгвостилістичні особливості персуазивного медичного дискурсу, присвяченого проблемі евтаназії. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2014. Вип. 44. С. 39–41.
2. Засєкін С. В. Дискурсивні маркери когерентності англомовного діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти : дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Луцьк, 2001. 174 с.
3. Каліщук Д. М. Концептуальні стилі англомовних політиків (на матеріалі політичного дискурсу Дж. Буша мол., Б. Обами). Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 192 с.
4. Palmer F. R. Mood and Modality. Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
5. Halliday M. A. K. Modes of meaning and modes of expression: Types of grammatical structure and their determination by different semantic functions. On Grammar / ed. by J. Webster. London : Continuum, 2002. P. 196–218.
6. McCain J., Obama B. The Third Presidential Debate Transcript. October 15, 2008 URL: http://latimesblogs.latimes.com/washington/2008/10/debate-transcri.html.
7. McCain J., Obama B. The Second Presidential Debate. October 7, 2008 URL: http://www.debates.org/index.php?page=debate-transcripts.
8. Obama B. Inaugural Address. January 20, 2009 [Electronic resource]. URL: https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-20-2009-inaugural-address.
9. Bush G. W. State of the Union Address. February 2, 2005 [Electronic resource]. URL: http://millercenter.org/president/speeches/detail/446.
10. Obama B. Osama bin Laden Killed: Barack Obama Speech in Full. May 2, 2011 [Electronic resource]. URL: http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/barackobama/8487354/Osama-bin-Laden-killed-Barack-Obamas-speech-in-full.html.
11. Obama B. Remarks by the President in State of Union Address. January 7, 2010 [Electronic resource]. URL: https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-state-union-address.
12. Obama B. State of the Union 2012: Obama Speech Transcript. January 25, 2012 [Electronic resource]. URL: http://www.washingtonpost.com/politics/state-of-the-union-2012-obama-speech-excerpts/2012/01/24/gIQA9D3QOQ_story.html.
13. Obama B., Biden J. Remarks by the President and the Vice-President to the National Governors Association. February 28, 2011 [Electronic resource]. URL: https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/02/28/remarks-president-and-vice-president-national-governors-association.
14. Obama B. The War and Caring for American Soldiers: Remarks at the American Legion 47th National Conference. March 6, 2007 [Electronic resource]. URL: http://2001-2009.state.gov/p/nea/rls/rm/2007/81475.htm.
15. Obama B. The Full Text of Barack Obama's Victory Speech. November 5, 2008 URL: http://www.independent.co.uk/news/world/americas/the-full-text-of-barack-obamas-victory-speech-993008.html.
16. van Dijk T. A. Discourse and Knowledge: A Sociocognitive Approach. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781107775404.

REFERENCES

1. Berezhanska, Yu. V. (2014). Linhvostylistychni osoblyvosti persuazyvnoho medychnoho dyskursu, prysviachenoho problemy evtanazii [Linguostylistic features of persuasive medical discourse devoted to the problem of euthanasia]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohichna»*, (44), 39–41. [in Ukrainian].
2. Zasiekin, S. V. (2001). *Dyskursyvni markery koherentnosti anhlomovnoho dialohichnoho tekstu: Kohnityvnyi ta prahmatychnyi aspekty* [Discourse markers of coherence in English dialogic text: Cognitive and pragmatic aspects] (Candidate dissertation, specialty 10.02.04 "Germanic languages"). Lutsk, Ukraine. [in Ukrainian].
3. Kalishchuk, D. M. (2018). *Kontseptualni styli anhlomovnykh politykiv (na materiali politychnoho dyskursu Dzh. Busha mol., B. Obamy)* [Conceptual styles of English-speaking politicians (Based on the political discourse of G. W. Bush and B. Obama)]. Lutsk, Ukraine: Vezha-Druk. [in Ukrainian].
4. Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality* (2nd ed.). Cambridge, England: Cambridge University Press.
5. Halliday, M. A. K. (2002). Modes of meaning and modes of expression: Types of grammatical structure and their determination by different semantic functions. In J. Webster (Ed.), *On grammar* (pp. 196–218). London, England: Continuum.
6. McCain, J., & Obama, B. (2008a, October 7). *The second presidential debate*. Commission on Presidential Debates. Retrieved from http://www.debates.org/index.php?page=debate-transcripts
7. McCain, J., & Obama, B. (2008b, October 15). *The third presidential debate transcript*. Los Angeles Times. Retrieved from http://latimesblogs.latimes.com/washington/2008/10/debate-transcri.html
8. Bush, G. W. (2005, February 2). *State of the Union address*. Miller Center. Retrieved from http://millercenter.org/president/speeches/detail/446
9. Obama, B. (2007, March 6). *The war and caring for American soldiers: Remarks at the American Legion 47th National Conference*. Retrieved from http://2001-2009.state.gov/p/nea/rls/rm/2007/81475.htm
10. Obama, B. (2008a, November 5). *The full text of Barack Obama's victory speech*. The Independent. Retrieved from http://www.independent.co.uk/news/world/americas/the-full-text-of-barack-obamas-victory-speech-993008.html
11. Obama, B. (2009, January 20). *Inaugural address*. Miller Center. Retrieved from https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-20-2009-inaugural-address
12. Obama, B. (2010, January 27). *Remarks by the President in the State of the Union address*. The White House. Retrieved from https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-state-union-address

13. Obama, B. (2011a, February 28). *Remarks by the President and the Vice President to the National Governors Association*. The White House. Retrieved from https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/02/28/remarks-president-and-vice-president-national-governors-association

14. Obama, B. (2011b, May 2). *Osama bin Laden killed: Barack Obama's speech in full*. The Telegraph. Retrieved from http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/barackobama/8487354/Osama-bin-Laden-killed-Barack-Obamas-speech-in-full.html

15. Obama, B. (2012, January 25). *State of the Union 2012: Obama speech transcript*. The Washington Post. Retrieved from http://www.washingtonpost.com/politics/state-of-the-union-2012-obama-speech-excerpts/2012/01/24/gIQA9D3QOQ_story.html

16. van Dijk, T. A. (2014). *Discourse and knowledge: A sociocognitive approach*. Cambridge, England: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781107775404.

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК [378.091.33:81’243:004]-044.922(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-42

Олександр РОДІН,
orcid.org/0009-0000-7140-1707
викладач кафедри іноземної філології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) academy.edu@hotmail.com

Оксана НОСАЧ,
orcid.org/0000-0001-6759-5553
викладач кафедри іноземної філології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) oksananosa4@gmail.com

Ірина МИКИТЕНКО,
orcid.org/0009-0003-7827-9208
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри іноземної філології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) iro4ka1920@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ: ВІД КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО КОГНІТИВНО-ЦИФРОВОЇ МОДЕЛІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті здійснено історико-теоретичний аналіз трансформації методологічної парадигми сучасної лінгводидактики від комунікативного підходу другої половини XX століття до когнітивно-цифрової моделі навчання іноземної мови, що формується в умовах цифровізації освіти, розвитку штучного інтелекту, онлайн-взаємодії та мультимодальних комунікативних практик. Доведено, що зазначена трансформація не є простою заміною одних методичних прийомів іншими, а становить зміну способу наукового бачення мови, мовця, навчальної взаємодії й освітнього результату. У хронологічній послідовності розглянуто внесок провідних теоретиків комунікативного підходу: Делла Гаймза, Девіда А. Вілкінса, Генрі Г. Віддовсона, Майкла Канейла й Меррілл Свейн, Крістофера Н. Кендліна та Лайла Ф. Бахмана. Показано, що їхні концепції послідовно розширювали розуміння іншомовної компетентності: від соціолінгвістичної доречності висловлення до функційно-семантичної організації змісту, дискурсивної автентичності, стратегічної поведінки мовця, процесуального курикулуму та валідного оцінювання комунікативної мовленнєвої здатності. Обґрунтовано, що сучасна когнітивно-цифрова модель не заперечує комунікативної парадигми, а розвиває її, інтегруючи соціальну дію, когнітивну обробку інформації, метакогнітивну рефлексію, цифрову медіацію, навчальну аналітику й етичне використання технологій. Запропоновано авторське бачення когнітивно-цифрової моделі як триєдиної системи, що охоплює комунікативно-діяльнісний, когнітивно-метакогнітивний і цифрово-медіаційний виміри. Зроблено висновок, що сучасне навчання іноземної мови має бути спрямоване не лише на формування здатності спілкуватися, а й на розвиток здатності мислити, співдіяти, критично опрацьовувати інформацію та відповідально брати участь у цифровому багатомовному суспільстві.

Ключові слова: *лінгводидактика, комунікативна компетентність, когнітивно-цифрова модель, цифрова медіація, іншомовна освіта.*

Oleksandr RODIN,
orcid.org/0009-0000-7140-1707
Lecturer at the Department of Foreign Philology
Municipal establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) academy.edu@hotmail.com

Oksana NOSACH,
orcid.org/0000-0001-6759-5553
Lecturer at the Department of Foreign Philology
Municipal establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) eskandr@ukr.net

Iryna MYKYTENKO,
orcid.org/0009-0003-7827-9208
Candidate of Pedagogic Sciencesб
Lecturer at the Department of Foreign Philology
Municipal establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) iro4ka1920@gmail.com

TRANSFORMATION OF THE METHODOLOGICAL PARADIGM OF MODERN LANGUAGE DIDACTICS: FROM THE COMMUNICATIVE APPROACH TO A COGNITIVE-DIGITAL MODEL OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article presents a historical and theoretical analysis of the transformation of the methodological paradigm of modern language didactics from the communicative approach of the second half of the twentieth century to a cognitive-digital model of foreign language teaching emerging under the conditions of educational digitalisation, artificial intelligence, online interaction and multimodal communicative practices. It is argued that this transformation is not a mere replacement of teaching techniques but a change in the scholarly understanding of language, the speaker, educational interaction and learning outcomes. The contribution of the leading theorists of the communicative approach is examined chronologically: Dell Hymes, David A. Wilkins, Henry G. Widdowson, Michael Canale and Merrill Swain, Christopher N. Candlin, and Lyle F. Bachman. The article demonstrates that their concepts consistently expanded the understanding of foreign language competence: from sociolinguistic appropriateness of utterance to functional-semantic organisation of content, discourse authenticity, strategic behaviour, process-oriented curriculum design and valid assessment of communicative language ability. It is substantiated that the contemporary cognitive-digital model does not reject the communicative paradigm but develops it by integrating social action, cognitive information processing, metacognitive reflection, digital mediation, learning analytics and ethical use of technology. The article proposes an original interpretation of the cognitive-digital model as a three-dimensional system consisting of communicative-actional, cognitive-metacognitive and digital-mediational dimensions. It is concluded that modern foreign language education should aim not only at developing the ability to communicate but also at enabling learners to think, collaborate, critically process information and participate responsibly in a multilingual digital society.

Key words: *language didactics, communicative competence, cognitive-digital model, digital mediation, foreign language education.*

Постановка проблеми. Сучасна лінгводидактика перебуває в ситуації методологічної трансформації, яка охоплює не лише зміну навчальних технологій, а й переосмислення самої природи мови, комунікації, суб'єкта навчання та освітнього результату. Якщо у традиційних підходах до навчання іноземної мови – передусім граматико-перекладному, прямому й аудіолінгвальному – мова здебільшого розглядалася як система правил, зразків або навичок, які мають бути засвоєні шляхом пояснення, повторення й автоматизації, то комунікативний підхід другої половини XX століття радикально змінив цю логіку. У центрі навчання опинилася не мова як абстрактна структура, а мовленнєва дія, соціальний контекст, прагматична доречність і здатність мовця до участі в реальній взаємодії (Hymes, 1972; Widdowson, 1978; Canale, Swain, 1980).

Однак на початку XXI століття й особливо в умовах прискореної цифровізації освіти комунікативна парадигма в її класичному вигляді вже не вичерпує всіх вимірів іншомовної підготовки.

Комунікація дедалі частіше здійснюється не лише в усній аудиторній взаємодії, а й у цифрових платформах, соціальних мережах, відеоконференціях, спільних документах, чатах, форумах, середовищах віртуальної співпраці та за участі алгоритмічних посередників. Мовленнєва діяльність стає мультимодальною: вона поєднує вербальний текст, зображення, звук, відео, гіперпосилання, інтерактивні елементи та дані (Warschauer, 1996; Chapelle, 2001; Kern, 2015). Водночас поширення машинного перекладу, генеративного штучного інтелекту й автоматизованого зворотного зв'язку ставить перед лінгводидактикою нові питання: що означає «володіти мовою», якщо частина мовленнєвих операцій може бути технологічно підтримана; як оцінювати автономність мовця; як навчати критичного, етичного й продуктивного використання цифрових інструментів (Chapelle, 2001; Kern, 2015; Redecker, 2017).

Саме тому актуальним стає перехід від класичного комунікативного підходу до когнітивно-цифрової моделі навчання іноземної мови. Ця модель не заперечує комунікативного підходу, а розглядає його як необхідний історико-теоретичний фундамент. Водночас вона розширює його за рахунок когнітивної науки, теорії саморегульованого навчання, цифрової педагогіки, комп'ютерно опосередкованої комунікації, мультимодальної грамотності та навчальної аналітики (Ellis, 2002; Chapelle, 2001; Council of Europe, 2020; Redecker, 2017). Отже, проблема полягає не в тому, щоб замінити комунікативну парадигму цифровою, а в тому, щоб показати їхню методологічну наступність і виявити, як комунікативна логіка трансформується в умовах когнітивно й технологічно опосередкованого навчання.

Аналіз досліджень і публікацій. Формування комунікативного підходу не було одномоментним методичним переворотом. Воно становило складний історичний процес, у якому соціолінгвістика, функційна лінгвістика, дискурс-аналіз, прикладна лінгвістика, теорія курикулуму й тестологія поступово виробили нове розуміння іншомовної освіти (Hymes, 1972; Wilkins, 1976; Widdowson, 1978; Canale, Swain, 1980; Bachman, 1990). Хронологічний аналіз дає змогу побачити не лише окремі концепції, а й внутрішню логіку їхньої наступності.

Першим фундаментальним кроком був внесок Делла Гетевея Гаймза (1927–2009), американського соціолінгвіста й антрополога, який працював у США, зокрема в Пенсильванському університеті та Вірджинському університеті. У статті «On Communicative Competence» Гаймз запропонував поняття комунікативної компетентності як альтернативу вузькому розумінню мовної компетенції, пов'язаному з генеративною лінгвістикою. Для Гаймза принциповим було те, що мовець має знати не лише те, що є граматично можливим, а й те, що є соціально доречним, здійсненним, прийнятним і реально вживаним у певній мовній спільноті (Hymes, 1972). Його відома логіка аналізу мовлення фактично змістила центр уваги з речення на подію мовлення, з абстрактної системи – на соціокультурну практику. У лінгводидактичному сенсі це означало: навчати мови – навчати не лише форм, а й умов їхнього доречного використання.

Наступний етап розвитку комунікативного підходу пов'язаний із Девідом Артуром Вілкінсом (нар.1936), британським лінгвістом, професором Редінзького університету, який працював у контексті європейського оновлення мовної освіти 1970-х років. У праці «Notional Syllabuses» він запропонував організовувати навчальний зміст не за послідовністю граматичних структур, а за поняттями й комунікативними функціями (Wilkins, 1976). Якщо традиційна програма відповідала на питання, яку граматичну структуру вивчати наступною, то Вілкінс поставив інше питання: які смисли й наміри повинен уміти виражати мовець. Такий підхід перетворив навальний план із граматичного каталогу на функційно-семантичну модель комунікативної дії. Саме ця ідея стала одним із джерел функційно-комунікативних програм і вплинула на європейські традиційні методики вивчення мови.

Важливе місце в розвитку комунікативної парадигми належить також Генрі Джорджу Віддовсону (нар. 1935), британському прикладному лінгвісту, який працював в Единбурзькому університеті, Інституті освіти Лондонського університету, Ессекському університеті та Віденському університеті. У праці «Teaching Language as Communication» Віддовсон показав, що знання мовної системи не тотожне здатності використовувати мову для побудови дискурсу (Widdowson, 1978). Він розмежував володіння формальними мовними засобами та здатність інтерпретувати й продукувати смисл у контексті. Для лінгводидактики це означало принциповий поворот до автентичності, дискурсивності й цілісності мовленнєвої діяльності. Учень має не просто складати правильні речення, а брати участь у смисловій взаємодії, де значення формується через текст, контекст, намір і інтерпретацію.

Подальше концептуальне оформлення комунікативної компетентності здійснили Майкл Канейл (1942–1991), канадський дослідник прикладної

лінгвістики, який працював в Інституті педагогічних досліджень Онтаріо Торонтського університету, та Меррілл Свейн (нар. 1944), канадська дослідниця, професорка цього ж інституту. У статті «Теоретичні основи комунікативних підходів до викладання та тестування іноземної мови» (Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing) вони запропонували компонентну модель комунікативної компетентності, що охоплювала граматичну, соціолінгвістичну та стратегічну компетентності (Canale, Swain, 1980). У подальшій версії Канейла було чіткіше виокремлено дискурсивну компетентність (Canale, 1983). Важливо, що ця модель мала не лише теоретичний, а й дидактичний та оцінювальний потенціал: вона дозволила описувати результати навчання як багатовимірну систему, у якій граматика є необхідною, але не самодостатньою складовою. Стратегічна компетентність, зокрема, вказала на те, що мовець не просто застосовує знання, а керує комунікативними труднощами, компенсує дефіцити, уточнює, переформульовує, просить допомоги й підтримує взаємодію.

Особливого значення набувають пізніші ідеї Меррілл Свейн, передусім її *output hypothesis*. Якщо у теоріях засвоєння іноземної мови значну роль відігравав зрозумілий *input*, то Свейн довела, що продукція мовлення має не менш важливу когнітивну функцію (Swain, 1985). Коли учень намагається висловитися, він помічає прогалини у власному знанні, перевіряє гіпотези про мову, перебудовує інтермову й розвиває метамовну свідомість. Таким чином, комунікативна взаємодія набуває когнітивного виміру: говоріння й письмо є не лише способом передавання смислу, а й механізмом розвитку мовної системи в свідомості учня.

Крістофер Ноел Кендлін (1940–2015), британський та австралійський прикладний лінгвіст, який працював у Ланкастерському університеті та Університеті Маккуорі, зробив вагомий внесок у розуміння комунікативного курикулуму як процесу. У спільній статті з Майклом Бріном «Значимість комунікативного курикулуму у навчанні мови» (The Essentials of a Communicative Curriculum in Language Teaching) комунікативний курикулум подано не як фіксований набір тем і структур, а як динамічну систему взаємодії між учителем, учнями, цілями, завданнями, змістом і соціальним контекстом (Breen, Candlin, 1980). Ця ідея важлива тому, що вона перетворила учня з об'єкта методичного впливу на співучасника навчального процесу. Комунікативна освіта в такому розумінні є не передаванням готового змісту, а організацією умов для переговорів смислу, співпраці, вибору стратегій і рефлексії.

Окремий етап розвитку комунікативної парадигми пов'язаний із Лайлом Фредеріком Бахманом (нар. 1944), американським фахівцем із мовного тестування, професором Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі. У праці «Базові ідеї щодо мовного тестування» (Fundamental Considerations in Language Testing) він запропонував модель «комунікативні мовні здібності» (*communicative language ability)*, що поєднала мовну компетентність, стратегічну компетентність, психофізіологічні механізми та контекст виконання завдання (Bachman, 1990). Бахман зробив принципово важливий крок – він переніс комунікативну компетентність із площини загальної декларації в площину валідного вимірювання. У співпраці з Адріаном Палмером він розвинув критерії корисності мовного тесту, зокрема валідність, надійність, автентичність, інтерактивність, практичність і вплив тестування (Bachman, Palmer, 1996). Отже, комунікативна парадигма отримала не лише методичний, а й оцінювальний інструментарій.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що історичний розвиток комунікативного підходу має чітку логіку: Гаймз обґрунтував соціолінгвістичну природу компетентності; Вілкінс змінив принципи добору змісту, Віддовсон розкрив дискурсивну сутність мовлення, Канейл і Свейн – запропонували компонентну модель компетентності, а от Кендлін перевів комунікативність у площину процесуального курикулуму, і, зрештою, Бахман забезпечив її валідне оцінювання (Hymes, 1972; Wilkins, 1976; Widdowson, 1978; Canale, Swain, 1980; Breen, Candlin, 1980; Bachman, 1990). Саме ця спадкоємність створила теоретичний фундамент для подальшого переходу до когнітивно-цифрової моделі.

Мета і методологія дослідження. Мета статті – здійснити історико-теоретичне осмислення трансформації методологічної парадигми сучасної лінгводидактики від комунікативного підходу до когнітивно-цифрової моделі навчання іноземної мови, визначити механізми наступності між цими парадигмами та запропонувати інтегративну модель, релевантну сучасним умовам цифрового суспільства.

Методологічну основу дослідження становлять історико-генетичний, порівняльно-теоретичний, системний та інтерпретативний підходи. Історико-генетичний підхід дає змогу простежити послідовність становлення комунікативної парадигми; порівняльно-теоретичний – виявити відмінності

й наступність між комунікативною та когнітивно-цифровою моделями; системний – описати іншомовну освіту як взаємодію цілей, змісту, методів, середовища й оцінювання; інтерпретативний – розкрити смислову еволюцію ключових понять, зокрема комунікативної компетентності, дискурсу, медіації, цифрової грамотності й автономії учня.

Виклад основного матеріалу. Комунікативний підхід трансформував іншомовну освіту через кілька взаємопов'язаних механізмів. Першим із них була зміна цільової рамки. У традиційній моделі результат навчання часто ототожнювався зі знанням граматичних правил, лексичних одиниць і здатністю перекладати або відтворювати мовні зразки. Комунікативна парадигма натомість висунула на перший план здатність діяти мовою в конкретній ситуації. Відтак мова стала розумітися не як сума одиниць, а як ресурс соціальної взаємодії (Hymes, 1972; Canale, Swain, 1980). Цей зсув мав далекосяжні наслідки – навчальні цілі почали формулюватися через функції, компетентності, різноманітні види мовленнєвої діяльності, жанри, дискурсивні практики та стратегії.

Другим механізмом була зміна змісту навчання. Вілкінсова ідея поняттєво-функційного силлабусу показала, що зміст курсу має визначатися не внутрішньою логікою граматичної системи, а комунікативними потребами мовця (Wilkins, 1976). Це не означало відмову від граматики; радше граматика втратила монополію на організацію навчального процесу. Вона почала розглядатися як інструмент реалізації смислів: прохання, аргументації, припущення, узгодження, заперечення, пояснення, оцінки, порівняння. Такий принцип став підґрунтям для функційно-комунікативних програм, task-based language teaching і компетентнісного опису результатів навчання.

Третім механізмом була зміна характеру навчальної взаємодії. Комунікативний підхід перетворив аудиторію з місця демонстрації правильних відповідей на середовище переговорів смислу. Помилка перестала бути лише порушенням норми; вона стала індикатором розвитку інтермови та підставою для уточнення, переформулювання, взаємодопомоги й рефлексії (Breen, Candlin, 1980; Swain, 1985). У цьому сенсі комунікативна модель трансформувала педагогічну владу – викладач уже не тільки пояснює й контролює, а організовує умови для взаємодії, створює проблемні ситуації, модерує комунікативні події, допомагає учням усвідомлювати мовні й стратегічні ресурси.

Четвертим механізмом була зміна оцінювання. Якщо раніше мовний тест міг обмежуватися перевіркою дискретних граматичних або лексичних одиниць, то комунікативна парадигма поставила питання про автентичність завдання, зв'язок між тестовою дією та реальною мовленнєвою практикою, інтерактивність, стратегічність і контекстуальну доречність (Bachman, 1990; Bachman, Palmer, 1996). Бахманів підхід особливо важливий тому, що він показав, що оцінювання не є нейтральним додатком до навчання, а відображає саму модель мови й компетентності. Якщо ми оцінюємо лише правильність форм, то фактично навчаємо формалізму; якщо оцінюємо здатність виконувати комунікативні завдання, то формуємо інший тип мовця.

Проте наприкінці XX – на початку XXI століття стала очевидною потреба в подальшому розширенні комунікативної парадигми. Її класична версія була зосереджена переважно на міжособистісній, ситуативній, часто усній комунікації. Натомість сучасна мовна діяльність дедалі частіше відбувається в цифрових середовищах, де комунікація є асинхронною або синхронною, текстовою або мультимодальною, індивідуальною або мережевою, людською або людино-машинною (Warschauer, 1996; Chapelle, 2001; Kern, 2015). Традиційне питання «як навчити спілкуватися?» вже не є достатнім. До нього додаються інші: як навчити опрацьовувати інформацію іноземною мовою; як формувати критичну цифрову грамотність; як розвивати здатність до медіації між мовами, культурами й форматами; як інтегрувати автоматизований зворотний зв'язок; як використовувати штучний інтелект без втрати суб'єктності учня.

Когнітивний вимір нової моделі пов'язаний із розумінням навчання мови як процесу формування, перебудови й автоматизації ментальних репрезентацій. Сучасна когнітивна лінгводидактика враховує роль уваги, пам'яті, частотності, помічання, когнітивного навантаження, прогнозування, категоризації, асоціативного навчання та метакогнітивного контролю (Ellis, 2002). Це означає, що комунікативне завдання має бути не лише соціально значущим, а й когнітивно продуктивним. Учень повинен не просто виконати діалог чи написати текст, а усвідомити, які мовні структури, стратегії, жанрові схеми й когнітивні операції він використовує. Саме тут ідеї Свейн про продуктивне мовлення як механізм помічання набувають особливого значення: мовлення стає інструментом мислення, самоперевірки й перебудови знання (Swain, 1985).

Цифровий вимір когнітивно-цифрової моделі не зводиться до застосування електронного підручника, презентації чи онлайн-тесту. Йдеться

про нову екологію навчання, у якій цифрове середовище змінює типи текстів, ролі учасників, темп взаємодії, джерела інформації та способи зворотного зв'язку (Chapelle, 2001; Kern, 2015). Учень працює з автентичними ресурсами, створює мультимодальні продукти, бере участь в онлайн-дискусіях, використовує корпуси, словники, перекладачі, чатботи, платформи спільного письма, інструменти візуалізації й автоматизованої перевірки. При цьому ключовим є не сам факт використання технології, а її дидактична функція – чи допомагає вона будувати смисл, розвивати автономію, поглиблювати взаємодію, індивідуалізувати навчання, забезпечувати рефлексію й формувати відповідальну цифрову поведінку (Warschauer, 1996; Redecker, 2017).

Важливою категорією, яка поєднує комунікативну й когнітивно-цифрову парадигми, є медіація. У сучасному баченні, що закріплене в CEFR – міжнародній системі рівней володіння іноземною мовою, розробленою Радою Європи для точної й зрозумілої оцінки знань у різних країнах світу, медіація визначається не лише як переклад або переказ, а як здатність допомагати іншим отримувати доступ до смислу, перетворювати інформацію, пояснювати складне, будувати спільне розуміння, посередничати між мовами, культурами, дискурсами й форматами (Council of Europe, 2020). У цифровому середовищі медіація набуває особливої ваги: учень може перетворювати науковий текст на інфографіку, усну презентацію – на короткий відеоролик, статистичні дані – на аргументований коментар, іншомовне джерело – на доступне пояснення для локальної аудиторії (Council of Europe, 2020; Kern, 2015). Таким чином, мова стає не лише засобом спілкування, а й інструментом організації знання.

Авторське бачення когнітивно-цифрової моделі можна подати як інтеграцію трьох взаємозалежних вимірів. Перший – комунікативно-діяльнісний. Він успадковує від Гаймза, Віддовсона, Канейла, Свейн і Кендліна розуміння мови як соціальної дії (Hymes, 1972; Widdowson, 1978; Canale, Swain, 1980; Breen, Candlin, 1980). Навчальні завдання мають моделювати не штучні вправи, а ситуації участі: домовитися, обґрунтувати позицію, пояснити проблему, провести інтерв'ю, створити спільний проєкт, здійснити міжкультурну медіацію, представити результати дослідження, модерувати дискусію.

Ще один вимір – когнітивно-метакогнітивний. Він передбачає цілеспрямоване формування стратегій розуміння, продукування, запам'ятовування, категоризації, самокорекції та самооцінювання (Ellis, 2002; Swain, 1985). Учень має навчитися бачити власний процес навчання: які помилки повторюються, які стратегії ефективні, як змінюється складність мовлення, як поєднувати *fluency, accuracy і complexity* (вільна розмова, відсутність помилок і досконаліть), як працювати з лексичними блоками, жанровими моделями й дискурсивними маркерами.

Й нарешті – цифрово-медіаційний вимір. Він охоплює здатність критично працювати з цифровими ресурсами, створювати мультимодальні тексти, брати участь в онлайн-взаємодії, використовувати технології для навчання й комунікації, розуміти обмеження машинного перекладу та генеративного штучного інтелекту, дотримуватися академічної доброчесності, приватності й етики (Chapelle, 2001; Kern, 2015; Council of Europe, 2020; Redecker, 2017). У цьому вимірі цифрова компетентність не є зовнішньою щодо мовної; вона входить до складу сучасної іншомовної компетентності, оскільки значна частина реального мовного функціонування відбувається саме в цифрових середовищах.

Унікальність когнітивно-цифрової моделі полягає в тому, що вона не просто додає технології до комунікативного підходу, а змінює саму архітектуру навчання. Комунікативна мета, когнітивна операція й цифровий продукт мають бути пов'язані в одному завданні. Наприклад, студент не просто читає іншомовний текст, а порівнює кілька джерел, оцінює їхню надійність, виділяє ключові аргументи, створює візуалізацію, презентує її в онлайн-групі, відповідає на запитання, отримує зворотний зв'язок і рефлексує над мовними труднощами. У такому завданні одночасно реалізуються рецепція, продукція, інтеракція, медіація, критичне мислення, цифрова грамотність і метакогніція (Council of Europe, 2020; Kern, 2015).

Разом із тим когнітивно-цифрова модель не повинна перетворюватися на техноцентризм. Технологія не гарантує якості навчання сама по собі. Вона може як поглиблювати комунікацію, так і маскувати репродуктивні практики новим інтерфейсом. Якщо онлайн-платформа використовується лише для механічного тестування, вона не змінює парадигму. Якщо ж цифрове середовище створює умови для співпраці, автентичної взаємодії, індивідуалізації, рефлексії та творчого мовленнєвого продукту, воно стає чинником справжньої методологічної трансформації (Warschauer, 1996; Chapelle, 2001; Kern, 2015).

Отже, перехід від комунікативного підходу до когнітивно-цифрової моделі є не розривом, а розвитком. Комунікативна парадигма дозволила в

лінгводидактиці розглядати мову як дію в соціальному контексті. Когнітивно-цифрова модель додає до цього розуміння мови як інструмента мислення, медіації, цифрової участі й відповідальної роботи з інформацією (Hymes, 1972; Council of Europe, 2020; Redecker, 2017). Саме в цій наступності полягає сучасна методологічна перспектива іншомовної освіти.

Висновки. Проведений історико-теоретичний аналіз засвідчує, що комунікативний підхід сформував фундамент сучасної лінгводидактики, оскільки змінив уявлення про мову, навчальний зміст, роль учня, характер педагогічної взаємодії та принципи оцінювання. У працях Делла Гаймза, Девіда А. Вілкінса, Генрі Г. Віддовсона, Майкла Канейла й Меррілл Свейн, Крістофера Н. Кендліна та Лайла Ф. Бахмана комунікативна парадигма послідовно пройшла шлях від соціолінгвістичного обґрунтування мовлення як соціальної дії до функційно-семантичної організації змісту, дискурсивної автентичності, компонентного моделювання компетентності, процесуального курикулуму й валідного оцінювання мовленнєвої здатності (Hymes, 1972; Wilkins, 1976; Widdowson, 1978; Canale, Swain, 1980; Canale, 1983; Breen, Candlin, 1980; Bachman, 1990).

Водночас сучасні умови цифрового суспільства потребують подальшого розширення цієї парадигми. Когнітивно-цифрова модель не скасовує комунікативного підходу, а поглиблює його, поєднуючи комунікативно-діяльнісний, когнітивно-метакогнітивний і цифрово-медіаційний виміри (Ellis, 2002; Chapelle, 2001; Kern, 2015; Council of Europe, 2020; Redecker, 2017). Її сутність полягає в переході від навчання мови для спілкування до навчання мови для пізнання, співдії, медіації та відповідальної участі в цифровому світі. Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною перевіркою ефективності такої моделі, розробленням критеріїв оцінювання цифрової медіації й онлайн-взаємодії, а також визначенням етичних меж використання штучного інтелекту в іншомовній освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bachman L. F. Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford : Oxford University Press, 1990. 408 p.
2. Bachman L. F., Palmer A. S. Language Testing in Practice: Designing and Developing Useful Language Tests. Oxford : Oxford University Press, 1996. 377 p.
3. Breen M. P., Candlin C. N. The essentials of a communicative curriculum in language teaching. Applied Linguistics. 1980. Vol. 1, Issue 2. P. 89–112. DOI: https://doi.org/10.1093/applin/I.2.89
4. Canale M. From communicative competence to communicative language pedagogy. Language and Communication / ed. by J. C. Richards, R. W. Schmidt. London : Longman, 1983. P. 2–28.
5. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics. 1980. Vol. 1, Issue 1. P. 1–47. DOI: https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1
6. Chapelle C. A. Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for Teaching, Testing and Research. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 236 p. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139524681
7. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2020. 278 p. URL: https://rm.coe.int/16809ea0d4 (дата звернення: 11.08.2026)
8. Ellis N. C. Frequency effects in language processing: A review with implications for theories of implicit and explicit language acquisition. Studies in Second Language Acquisition. 2002. Vol. 24, Issue 2. P. 143–188. DOI: https://doi.org/10.1017/S0272263102002024
9. Hymes D. On communicative competence. Sociolinguistics: Selected Readings / ed. by J. B. Pride, J. Holmes. Harmondsworth : Penguin, 1972. P. 269–293.
10. Kern R. Language, Literacy, and Technology. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 304 p. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139567701
11. Levy M. Computer-Assisted Language Learning: Context and Conceptualization. Oxford : Clarendon Press, 1997. 298 p.
12. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu / ed. by Y. Punie. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017. 95 p. DOI: https://doi.org/10.2760/159770
13. Swain M. Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development. Input in Second Language Acquisition / ed. by S. M. Gass, C. G. Madden. Rowley : Newbury House, 1985. P. 235–253.
14. Warschauer M. Computer-assisted language learning: An introduction. Multimedia Language Teaching / ed. by S. Fotos. Tokyo : Logos International, 1996. P. 3–20.
15. Widdowson H. G. Teaching Language as Communication. Oxford : Oxford University Press, 1978. 168 p.
16. Wilkins D. A. Notional Syllabuses: A Taxonomy and Its Relevance to Foreign Language Curriculum Development. Oxford : Oxford University Press, 1976. 92 p.

REFERENCES

1. Bachman, L. F. (1990). Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford: Oxford University Press, 81–109.
2. Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (1996). Language Testing in Practice: Designing and Developing Useful Language Tests. Oxford: Oxford University Press, 17–42.
3. Breen, M. P., & Candlin, C. N. (1980). The essentials of a communicative curriculum in language teaching. Applied Linguistics, 1(2), 89–112. https://doi.org/10.1093/applin/I.2.89
4. Canale, M. (1983). From communicative competence to communicative language pedagogy. In J. C. Richards & R. W. Schmidt (Eds.), Language and Communication. London: Longman, 2–28.
5. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47. https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1
6. Chapelle, C. A. (2001). Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for Teaching, Testing and Research. Cambridge: Cambridge University Press, 44–94. https://doi.org/10.1017/CBO9781139524681
7. Council of Europe. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 29–35, 84–122. https://rm.coe.int/16809ea0d4
8. Ellis, N. C. (2002). Frequency effects in language processing: A review with implications for theories of implicit and explicit language acquisition. Studies in Second Language Acquisition, 24(2), 143–188. https://doi.org/10.1017/S0272263102002024
9. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics: Selected Readings. Harmondsworth: Penguin, 269–293.
10. Kern, R. (2015). Language, Literacy, and Technology. Cambridge: Cambridge University Press, 168–212. https://doi.org/10.1017/CBO9781139567701
11. Levy, M. (1997). Computer-Assisted Language Learning: Context and Conceptualization. Oxford: Clarendon Press, 22–49.
12. Redecker, C. (2017). European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Y. Punie (Ed.). Luxembourg: Publications Office of the European Union, 15–24. https://doi.org/10.2760/159770
13. Swain, M. (1985). Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development. In S. M. Gass & C. G. Madden (Eds.), Input in Second Language Acquisition. Rowley: Newbury House, 235–253.
14. Warschauer, M. (1996). Computer-assisted language learning: An introduction. In S. Fotos (Ed.), Multimedia Language Teaching. Tokyo: Logos International, 3-20.
15. Widdowson, H. G. (1978). Teaching Language as Communication. Oxford: Oxford University Press, 1–76.
16. Wilkins, D. A. (1976). Notional Syllabuses: A Taxonomy and Its Relevance to Foreign Language Curriculum Development. Oxford: Oxford University Press, 1-92.

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81'25:811.112.2=161.2'37
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-43

Олена РОСОХА,
orcid.org/0009-0005-2915-7188
асистент кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) o.rosokha@donnu.edu.ua.

Владислава СОКОЛОВА,
orcid.org/0000-0002-5221-1534
асистент кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) v.sokolova@donnu.edu.ua.

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ КАУЗАТИВІВ ІЗ СОМАТОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті досліджено специфіку відтворення українською мовою німецьких каузативних конструкцій із соматонімічним компонентом. Актуальність дослідження зумовлена структурно-семантичними відмінностями засобів вираження каузативності в німецькій та українській мовах і необхідністю встановлення особливостей передачі соматичної семантики в процесі перекладу. Метою статті є виявлення та систематизація основних способів відтворення українською мовою німецьких каузативних конструкцій із соматонімічним компонентом та визначення специфіки перекладацьких трансформацій, застосованих для передачі їхньої каузативної семантики й соматичного складника. Матеріалом дослідження стали 70 німецькомовних каузативних конструкцій із соматонімічним компонентом та їхні українські відповідники, відібрані методом цілеспрямованої вибірки з німецькомовних текстів та їхніх перекладів українською мовою. Аналіз здійснено за двома параметрами: трансформацією каузативної конструкції та трансформацією соматонімічного компонента. Встановлено три основні способи відтворення каузативних конструкцій: заміна простим дієсловом, заміна дієприслівниковою конструкцією та збереження каузативного значення. Найчастотнішою є заміна каузативної конструкції простим дієсловом – 54 випадки (77,1%), тоді як заміна дієприслівниковою конструкцією становить 11 випадків (15,8%), а збереження каузативності – 5 випадків (7,1%). Це засвідчує, що німецька модель lassen + Akkusativ + Infinitiv переважно не має структурно повного відповідника в українській мові. Аналіз соматонімічного компонента виявив протилежну тенденцію: у 62 випадках (88,5%) соматонім зберігається, у 6 випадках (8,6%) опускається, а у 2 випадках (2,9%) замінюється іншим соматонімом. Найпродуктивнішим соматизмом є Hand/Hände 'рука/руки', представлений у 22 конструкціях (31,4%). Отже, переклад досліджуваних конструкцій характеризується асиметрією: каузативна структура здебільшого зазнає лексико-синтаксичної трансформації, тоді як соматонімічний компонент переважно зберігається. Отримані результати засвідчують тісний взаємозв'язок каузативності та соматичної семантики й окреслюють основні закономірності їхнього міжмовного відтворення.

Ключові слова: *каузативність, каузативна конструкція, соматонім, перекладацькі трансформації, німецько-український переклад.*

Olena ROSOKHA,
orcid.org/0009-0005-2915-7188
Assistant Lecturer at the Department of Romance and Germanic Philology and World Literature
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) o.rosokha@donnu.edu.ua.

Vladyslava SOKOLOVA,
orcid.org/0000-0002-5221-1534
Assistant Lecturer at the Department of Romance and Germanic Philology and World Literature
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) v.sokolova@donnu.edu.ua

SPECIFICITY OF TRANSLATION OF GERMAN CAUSATIVES WITH A SOMATONYMIC COMPONENT IN UKRAINIAN

The article examines the specifics of rendering German causative constructions with a somatonymic component into Ukrainian. The relevance of the study is determined by structural and semantic differences in the means of expressing

causativity in German and Ukrainian and by the need to establish the specific features of conveying somatic semantics in translation. The aim of the article is to identify and systematize the main ways of rendering German causative constructions with a somatonymic component into Ukrainian and to determine the specific translation transformations used to convey their causative semantics and somatic component. The research material comprises 70 German causative constructions with a somatonymic component and their Ukrainian equivalents, selected through purposive sampling from German-language texts and their Ukrainian translations. The analysis was conducted according to two parameters: transformation of the causative construction and transformation of the somatonymic component. Three main ways of rendering causative constructions were identified: replacement with a simple verb, replacement with a participial adverbial construction, and preservation of causative meaning. The most frequent strategy is replacement of the causative construction with a simple verb, recorded in 54 cases (77.1%), whereas replacement with a participial adverbial construction accounts for 11 cases (15.8%), and preservation of causativity for 5 cases (7.1%). This demonstrates that the German model lassen + Akkusativ + Infinitiv generally has no structurally complete equivalent in Ukrainian. The analysis of the somatonymic component revealed the opposite tendency: in 62 cases (88.5%), the somatonym is preserved; in 6 cases (8.6%), it is omitted; and in 2 cases (2.9%), it is replaced by another somatonym. The most productive somatonym is Hand/Hände 'hand/hands', represented in 22 constructions (31.4%). Thus, the translation of the constructions under study is characterized by asymmetry: the causative structure predominantly undergoes lexical and syntactic transformation, whereas the somatonymic component is generally preserved. The findings demonstrate a close interrelationship between causativity and somatic semantics and outline the main patterns of their cross-linguistic rendering.

Key words: *causativity, causative construction, somatonym, translation transformations, German-Ukrainian translation.*

Постановка проблеми. У сучасному перекладознавстві особливого значення набуває проблема адекватного відтворення мовних конструкцій, у яких граматичне значення каузації поєднується з лексичною семантикою соматонімів. Каузативні конструкції німецької мови, зокрема конструкції з дієсловом *lassen* не завжди мають прямі відповідники в українській мові. Додаткову складність під час їхнього перекладу становить соматонімічний компонент.

Проблема перекладу таких конструкцій полягає у необхідності одночасного відтворення їхньої каузативної семантики та соматонімічного компонента. У процесі перекладу структура німецької каузативної конструкції може зазнавати трансформацій: вона може передаватися простим дієсловом, іншою синтаксичною конструкцією або конструкцією зі збереженням каузативного значення. Водночас соматонімічний компонент може зберігатися, замінюватися іншим соматонімом або опускатися. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження способів відтворення таких конструкцій українською мовою.

Актуальність дослідження визначається недостатньою систематизованістю способів перекладу німецьких каузативних конструкцій із соматонімічним компонентом українською мовою. Особливого інтересу набуває питання про те, наскільки перекладачеві вдається зберегти соматонімічний компонент та його образно-семантичне навантаження при відтворенні каузативної ситуації засобами української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика каузативності посідає важливе місце в сучасних германістичних та перекладознавчих дослідженнях. Б. Комрі трактує каузатив як засіб репрезентації причинно-наслідкових зв'язків між ситуаціями та подіями (Comrie, 1981: 89), тоді як М. Шибатані трактує каузативність як складну подієву структуру, що охоплює каузувальну та каузовану події (Shibatani, 1976: 33). Р. Діксон та Л. Талмі розглядають каузативність відповідно з формально-семантичного та когнітивно-семантичного поглядів, акцентуючи увагу на характеристиках каузативної ситуації та взаємодії її учасників (Dixon, 2000: 115), (Talmy, 2000: 45).

Згідно з дослідженнями О. О. Залужної базову каузативну ситуацію можна представити у вигляді такої формули тлумачення: «X дією v_1 каузує Y виконувати дію / бути у стані v_2». Семантичні ролі актантів розподіляються таким чином: X – предмет антецедента (*вчинок*), Y – предмет консеквента (*його* (*він*)). За прийнятою термінологією X – це *агенс*, за іншим визначенням *каузатор*; Y – *пацієнс*, або за іншою термінологією *каузат* (Залужна, 2014: 14). Наприклад:

(1) нім. *Die Lehrerin dirigierte, ließ die Hände sinken und sah uns mißtrauisch entgegen* 'Вчителька, що диригувала, опустила руки й насторожено подивилася на нас'.

Дослідниця також здійснила зіставний аналіз семантики об'єкта каузативної ситуації в пермісивних і прохібітивних конструкціях на матеріалі дієслів *to let* / *to prohibit дозволяти* / *заборонятиі* та *lassen / verbieten* із використанням корпусних даних (Залужна, 2017: 33).

Особливий інтерес для цього дослідження становить праця А.-К. Гертіг-Бресан, присвячена каузативним конструкціям німецької мови з результативними предикативами та можливостям їхнього перекладу італійською мовою. Дослідниця звертає увагу на труднощі, які виникають під час перекладу

таких конструкцій через відмінності в засобах вираження каузативного та результативного значень. Унаслідок чого може змінюватися як формальна організація конструкції, так і спосіб вираження каузативного значення (Gärtig-Bressan, 2019: 75–77).

Функціональні характеристики соматичної фразеології німецької мови досліджують О. Весоловський та О. Павлишинець у статті «Функціонування фразеологізмів з соматичним компонентом у німецькій мові». Автори аналізують уживання фразеологічних одиниць із компонентами на позначення частин тіла у німецькомовному дискурсі, звертаючи увагу на їхню функціональну роль, емоційне забарвлення та маніпулятивний потенціал (Весоловський, Павлишинець, 2023: 6).

Важливе місце в дослідженнях німецької мови посідає функціонування та граматична семантика дієслова *lassen*. Зокрема, у дисертаційному дослідженні Я. Бер «Konstruktionen mit lassen – Gebrauch und grammatische Bedeutung im heutigen Deutsch» комплексно розглянуто конструкції з *lassen* у сучасній німецькій мові, їхнє функціонування та граматичне значення (Behr, 2021: 125–153). Праця є важливою для нашого дослідження, оскільки дає змогу розмежувати різні конструкційні моделі й значення дієслова *lassen*.

У сучасній зарубіжній лінгвістиці вагоме місце посідають корпусні дослідження каузативності. Зокрема, Ж. Жільвен на основі матеріалу англійського мовного корпусу здійснює комплексний аналіз каузативних конструкцій із дієсловами *have / haben* та *make / machen*, *let / lassen* розкриваючи відмінності між ними на синтаксичному, семантичному й стилістичному рівнях (Gilquin, 2023: 54). Проведене дослідження засвідчує ефективність інтеграції корпусного та когнітивного підходів у вивченні способів вираження каузативних відношень (Gilquin, 2023: 106).

Теоретичні засади поняття каузативності. Каузативність як універсальна мовна категорія привертає значну увагу представників як зарубіжної, так і української лінгвістики. Каузація як мовна репрезентація причинно-наслідкових відношень – це окремий випадок відношень обставини, які вказують на сукупність певних умов, за якими здійснюються, стаються будь-які явища, події, факти, процеси, пов'язані з чимось, що сприяють на що-небудь, супроводжують кого-небудь або викликають появу чогось (Залужна, 2014: 12), наприклад:

(2) нім. *Franz läßt den Kopf sinken* ‘Франц хитає головою’.

Згідно з тлумаченням М. Шибатані, каузативна ситуація передбачає часову послідовність каузувальної та каузованої подій і їхню взаємозалежність: каузована подія реалізується лише за умови здійснення каузувальної (Shibatani, 1976: 33). Якщо каузувальна подія не має місця, подія, яка каузується, також не має місця (Залужна, 2014: 13).

В українській лінгвістиці каузативність розглядається як міжрівнева категорія, що охоплює взаємодію різних рівнів мовної системи (Селіванова, 2008: 33), а її репрезентація досліджується також у типологічному (Кочерган, 2006: 21) та функціонально-комунікативному аспектах (Бацевич, 2004: 15).

На думку І. М. Кучмана в українському мовознавстві каузативність як мовна категорія не знайшла однозначного витлумачення, складові семантики цієї категорії описані частково. Традиційна граматика української мови розглядає окремо репрезентанти таких категорій, як причина і наслідок. Досі окремі виражальні засоби категорій причина і наслідок були об'єктом різних досліджень в українській лінгвістиці, але каузативність як цілісна категорія не була об'єктом спеціального дослідження (Кучман, 2012: 45).

Водночас каузативність як комплексна мовна категорія в українському мовознавстві досі характеризується термінологічною неоднорідністю та недостатньою систематизованістю підходів до її опису (Кучман, 2012: 46).

Соматичні відношення. Важливим для цього дослідження є також поняття соматоніма. Соматоніми – мовні одиниці, що позначають частини тіла людини або тварини. Соматична лексика становить продуктивну лексико-семантичну групу та бере участь у формуванні переносних значень, метафоричних моделей і фразеологічних одиниць.

Для дослідження німецьких каузативів значущим виявляється встановлення співвідношення категорії каузативності із соматичною лексикою. Соматичне відношення, що розглядається як різновид партитивного, визначається як відношення між істотою та частинами її тіла. Це одна з універсальних лексико-семантичних груп будь-якої мови. О. О. Залужна підкреслює, що частини тіла людини безперечно належать до так званої групи «первинних інструментів», оскільки їхній тісний зв'язок із суб'єктом дії є очевидним. Об'єктом дослідження в роботах за темою насамперед виступають іменники на позначення частин тіла людини (Залужна, 2014: 14) та фразеологічні одиниці з компонентами-соматизмами.

На сьогодні у лінгвістиці існує низка класифікацій соматизмів, які ґрунтуються на різних принципах: О. В. Материнська стратифікує частини тіла за їхньою локалізацією (Материнська,

2005); тоді як А. Вежбицька розглядає соматизми в контексті концептуалізації тіла та пов'язує їхнє значення з анатомічним, перцептивним, функціональним і культурним досвідом. Найбільша кількість дослідників виділяють класифікацію за частинами тіла, наприклад *der Kopf* 'голова', *die Hand* 'рука', *der Hals* 'шия' (Міріам ван Стаден, Н. Дж. Енфілд).

Метою статті є виявлення та систематизація основних способів відтворення українською мовою німецьких каузативних конструкцій із соматонімічним компонентом, а також визначення специфіки перекладацьких трансформацій, що застосовуються для збереження їхньої каузативної семантики та соматонімічного складника.

Матеріалом дослідження стали 70 німецькомовних каузативних конструкцій із соматонімічним компонентом та їхні українські відповідники, відібрані методом цілеспрямованої вибірки з німецькомовних текстів та їхніх українських перекладів. Було визначено, які елементи були пропущені або збережені, можливо, з використанням зовсім інших лінгвістичних засобів. Такий підхід узгоджується з методикою аналізу перекладу каузативних конструкцій, запропонованою А.-К. Ґертіг-Бресcан (Gärtig-Bressan, 2019: 76–77). Аналіз здійснювався за двома взаємопов'язаними параметрами: трансформацією каузативної конструкції та трансформацією соматонімічного компонента. Такий підхід дає змогу встановити не лише загальні способи міжмовного відтворення каузативності, а й особливості передачі соматичної семантики.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто розрізняти типи каузативних конструкцій. Порівняємо речення

(3) нім. *Der Lehrer ließ den Schüler gehen* та *Franz ließ den Kopf sinken*.

У першому випадку каузована дія виконується окремим учасником ситуації – *den Schüler* **'**учень', який здатний самостійно здійснити дію. У другому реченні соматонім *den Kopf* 'голова' не є самостійним свідомим учасником ситуації. І саме другий тип конструкцій становить центральний об'єкт нашого дослідження.

У досліджуваному матеріалі переважають конструкції з каузативним дієсловом *lassen*, у яких соматонім позначає частину тіла, що зазнає певної зміни положення, руху або фізичного стану. Їх можна представити за формулою "X каузативною дією впливає на Y", де X – суб'єкт каузації, Y – частина тіла або орган. У даному випадку семантика каузативних конструкцій має дуже широку варіативність, тому що у більшості випадків суб'єкт каузації реалізує каузативну дію, використовуючи різні частини тіла. При цьому, вони не завжди є інструментом, тому що каузативна дія спрямована на них. Наприклад:

(4) нім. *Er ließ die Hände fallen* 'Він опустив руки'.

Найбільш частотним суб'єктом каузативної ситуації є рука / руки (22 каузативні конструкції, що складає 31,4% від загальної кількості емпіричного матеріалу (70 одиниць)). Також слід зауважити, що у більшості випадків людина використовує руки для виконання каузативної дії, незалежно від того, чи виконують руки роль інструмента. Наприклад:

(5) нім. *Er hieß ihn seine Hände waschen* 'Він наказав йому вимити руки'.

Найменш продуктивними є частинини тіла – коліна і пальці (*Knie, Finger*), це зумовлено тим, що ці частини тіла виконують каузативну дію переважно у якості вербальної функції.

Перекладацькі трансформації. Німецькі каузативи можуть становити перекладацьку проблему через відсутність структурно повних відповідників у мові перекладу (Gärtig-Bressan, 2019: 75).

Серед способів відтворення каузативних конструкцій виокремлено:

1. Заміна каузативної конструкції простим дієсловом (54 од., 77,1%), напр.: *Er ließ die Hände fallen* 'Він опустив руки';

2. Заміна каузативної конструкції дієприслівниковою конструкцією (11 од., 15,8%), напр.: *Ben setzte sich oben auf die Mauer, ließ die Beine baumeln und blickte nach Süden.* 'Бен всівся на вершечку стіни, метляючи ногами, і став дивитися на південь'*;*

3. Збереження каузативності (5 од., 7,1%), напр.: *Das Geräusch von Schritten im Schnee ließ ihn die Augen öffnen* 'Скрип кроків по снігу змусив його розплющити очі'.

Найчастотнішою є заміна конструкції *lassen* + *Akkusativ* + *Infinitiv* одним українським дієсловом, напр.:

(6) нім. *Sie läßt die Beine herunterhängen* 'Спустила ноги'. Каузативність як окремий граматичний компонент у перекладі не виражена.

У випадках заміни каузативної конструкції дієприслівниковою конструкцією змінюється не лише лексичний спосіб вираження дії, а й синтаксична організація висловлення.

Збереження каузативності є найменш поширеним способом перекладу. Воно спостерігається насамперед у конструкціях, де каузована дія виконується окремим учасником ситуації, напр.:

(7) нім. *Das Geräusch von Schritten im Schnee ließ ihn die Augen öffnen* 'Скрип кроків по снігу змусив його розплющити очі'.

У цьому випадку *lassen* має український відповідник «змусити», а структура каузативної ситуації зберігається. Така трансформація можлива передусім за наявності каузованого учасника, здатного самостійно виконати дію.

Окремо було проаналізовано способи відтворення соматонімічних компонентів. У результаті виокремлено три основні типи:

1. Збереження соматонімічного компонента (62 од., 88,5%), напр.: *Lämmchen lässt die Schultern sinken* ‘Лемхен безпорадно опускає плечі’;

2. Опущення соматонімічного компонента (6 од., 8,6%), напр.: *ließ den Kopf wieder aufs Polster fallen* ‘падав знов на подушку’;

3. Заміна соматоніма іншим соматонімом (2 од., 2,9%), напр.: *Tilli blickte auf die Erde und ließ die Füße schleifen.* ‘Тіллі йшла, опустивши голову’.

Отже, переважною тенденцією є збереження соматонімічного компонента. При цьому збереження соматоніма не обов’язково передбачає збереження його граматичної форми, напр.:

(8) нім. *ließ die Hand vom überaus gepflegten Rasen streicheln* ‘погладжуючи рукою зелений, як рута, доглянутий моріжок’.

У цьому випадку соматонім *Hand* ‘рукою’ зберігається на лексичному рівні, водночас морфологічно адаптуючись до синтаксичної структури українського речення.

Особливий інтерес становлять випадки заміни соматоніма іншим соматонімом. Наприклад, у реченні ‘Tilli blickte auf die Erde und ließ die Füße schleifen’ соматонім ‘Füße’ *ноги* у перекладі замінено соматонімом «голова», що є лексико-семантичною заміною. Отже, трансформується не тільки окремий лексичний компонент, а весь образ, за допомогою якого характеризується поведінка персонажа.

Висновки. Аналіз 70 каузативних конструкцій засвідчив нерівномірну представленість соматизмів, серед яких найпродуктивнішим є рука / руки – 22 одиниці (31,4%). Це повз’яно з антропоцентричним характером каузативної ситуації та функціональною роллю рук у реалізації фізичної дії. Найменш продуктивними є коліна і пальці (*Knie, Finger*), уживання яких обмежене специфікою відповідних каузативних ситуацій. Таким чином, аналіз показує, що розподіл соматизмів у каузативних конструкціях є нерівномірним і значною мірою визначається функціонально-семантичними властивостями частин тіла та їхньою роллю в реалізації каузативного впливу. Отримані результати підтверджують антропоцентричний характер каузативних конструкцій і засвідчують тісний взаємозв’язок між каузативністю, тілесністю та концептуалізацією людської діяльності.

Домінантною перекладацькою стратегією є заміна каузативної конструкції простим дієсловом – 54 одиниці (77,1%). Заміна каузативної конструкції дієприслівниковою конструкцією представлена 11 випадками (15,8%), тоді як збереження каузативного значення зафіксовано лише у 5 випадках (7,1%). Отже, німецька модель lassen + Akkusativ + Infinitiv у більшості досліджених випадків не має структурно повного відповідника в українській мові та передається за допомогою інших лексико-синтаксичних засобів.

Натомість соматонімічний компонент демонструє високу семантичну стабільність: у 62 випадках (88,5%) він зберігається, у 6 (8,6%) опускається, а у 2 (2,9%) замінюється іншим соматонімом. Отже, на відміну від каузативної конструкції, соматонімічний компонент характеризується високим ступенем семантичної стабільності під час перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2004. 342 с.

2. Весоловський О., Павлишинець О. Функціонування фразеологізмів з соматичним компонентом у німецькій мові. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Філологія.* 2023. № 4 (9). С. 5–9. URL: https://doi.org/10.32689/maup.philol.2023.4.1 (дата звернення: 03.08.2026).

3. Залужна О. О. Семантика об'єкта каузативної ситуації в пермісивних та прохібітивних конструкціях в англійській та українській мовах (на матеріалі дієслів to let / to prohibit та дозволяти / забороняти). *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. 2017. № 33–34. С. 59–67. URL: https://doi.org/10.31558/2075-2970.2017.33-34.6 (дата звернення: 03.08.2026).

4. Залужна О. О. Привативні дієслова в англійській та українській мовах : дис. на здобуття ст. канд. філол. наук : 10.02.17. Донецьк, 2014. 283 с.

5. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : Підручник. Київ : Акад., 2006. 424 с.

6. Кучман І. М. Особливості перекладу англійських каузативних конструкцій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія. Соціальні комунікації.* 2012. Вип. 27. С. 43–46.

7. Материнська О. В. Семантика найменувань частин тіла в англійській, німецькій, українській та російській мовах : дис... канд. філол. наук : 10.02.17. Донецьк, 2005. 205 с.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.

9. Behr J. Konstruktionen mit lassen – Gebrauch und grammatische Bedeutung im heutigen Deutsch / Janina Behr. 2021. URL: http://d-nb.info/1235138496/34 (date of access: 02.08.2026).

10. Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology. Oxford : Blackwell, 1981. 272 p.

11. Gärtig-Bressan A.-K. Sich in den Schlaf plärren und jdn wachrütteln: Kausative Konstruktionen mit Resultats-Prädikativen im Deutschen und die Möglichkeit ihrer Übersetzung ins Italienische. Studi Germanici. Quaderni dell'AIG. 2019. № 2. S. 75–97.

12. Dixon R. M. W. A typology of causatives: form, syntax and meaning. *Changing Valency*. 2000. P. 30–83. URL: https://doi.org/10.1017/cbo9780511627750.003 (date of access: 04.08.2026).

13. Gilquin G. Causative constructions in process: How do they come into existence in learner writing?. *Yearbook of the German Cognitive Linguistics Association.* 2023. Vol. 11, no. 1. P. 105–120. URL: https://doi.org/10.1515/gcla-2023-0006 (date of access: 04.08.2026).

14. Shibatani M. Syntax and Semantics: The Grammar of Causative Constructions. (Syntax and semantics). Academic Pr, 1976. 517 p.

15. Szatmári, Petra Zur Syntax und Semantik des Verbs "Lassen". Neuphilologische Mitteilungen, 2007, 108(4), S. 591–628.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. (2004) Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics]. Kyiv: Akademiia, 342. [in Ukrainian].

2. Vesolovskyi O., Pavlyshynets O. (2023) Funktsionuvannia frazeolohizmiv z somatychnym komponentom u nimetskii movi [Functioning of Phraseological Units with a Somatic Component in the German Language]. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Filolohiia, 4 (9). 5–9. https://doi.org/10.32689/maup.philol.2023.4.1 [in Ukrainian].

3. Zaluzhna O. O. (2017) Semantyka obiekta kauzatyvnoi sytuatsii v permisyvnykh ta prokhibityvnykh konstruktsiiakh v anhliiskii ta ukrainskii movakh (na materiali diiesliv to let / to prohibit ta dozvoliaty / zaboroniaty) [Semantics of the object of a causative situation in permissive and prohibitive constructions in English and Ukrainian (based on the verbs to let / to prohibit and dozvoliaty / zaboroniaty)]. Typolohiia movnykh znachen u diakhronichnomu ta zistavnomu aspektakh, 33-34. 59–67. https://doi.org/10.31558/2075-2970.2017.33-34.6 [in Ukrainian].

4. Zaluzhna O. O. (2014) Pryvatyvni diieslova v anhliiskii ta ukrainskii movakh. [Privative verbs in English and Ukrainian] Dys. na zdobuttia st. kand. filol. nauk: 10.02.17. Donetsk, 283. [in Ukrainian].

5. Kocherhan M. P. (2006) Osnovy zistavnoho movoznavstva : Pidruchnyk. [Fundamentals of contrastive linguistics : Textbook] Kyiv: Akad., 424. [in Ukrainian].

6. Kuchman I. M. (2012) Osoblyvosti perekladu anhliiskykh kauzatyvnykh konstruktsii. [Specific features of translating English causative constructions] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Filolohiia. Sotsialni komunikatsii, 27. 43-46. [in Ukrainian].

7. Materynska O. V. (2005) Semantyka naimenuvan chastyn tila v anhliiskii, nimetskii, ukrainskii ta rosiiskii movakh. [Semantics of body-part names in English, German, Ukrainian and Russian] Dys... kand. filol. nauk: 10.02.17. Donetsk, 205. [in Ukrainian].

8. Selivanova O. O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy : Pidruchnyk. [Modern linguistics: directions and problems : Textbook] Poltava: Dovkillia-K, 711. [in Ukrainian].

9. Behr J. (2021) Konstruktionen mit lassen – Gebrauch und grammatische Bedeutung im heutigen Deutsch [Constructions with lassen – usage and grammatical meaning in contemporary German]. http://d-nb.info/1235138496/34 [in German].

10. Comrie B. (1981) Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology. Oxford: Blackwell, 272 p.

11. Dixon R. M. W. (2000) A typology of causatives: form, syntax and meaning. *Changing Valency*. P. 30–83. https://doi.org/10.1017/cbo9780511627750.003.

12. Gärtig-Bressan A.-K. (2019) Sich in den Schlaf plärren und jdn wachrütteln: Kausative Konstruktionen mit Resultats-Prädikativen im Deutschen und die Möglichkeit ihrer Übersetzung ins Italienische [Causative constructions with resultative predicatives in German and the possibility of their translation into Italian]. Studi Germanici. Quaderni dell'AIG, 2. 75-97 [in German].

13. Gilquin G. (2023) Causative constructions in process: How do they come into existence in learner writing?. *Yearbook of the German Cognitive Linguistics Association*. Vol. 11, no. 1. P. 105–120. https://doi.org/10.1515/gcla-2023-0006.

14. Shibatani M. (1976) Syntax and Semantics: The Grammar of Causative Constructions. (Syntax and semantics). Academic Pr, 517 p.

15. Szatmári P. (2007) Zur Syntax und Semantik des Verbs „Lassen" [On the syntax and semantics of the verb "Lassen"]. Neuphilologische Mitteilungen, 108 (4). 591-628 [in German].

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК С34 811.112.2'373.7:004.738.5:378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-44

Оксана СИВИК,
orchid.org/0000-0002-2329-8896
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької та французької мов і методики їх навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) ksenja241983@gmail.com

ЕЛЕКТРОННІ ТА ОНЛАЙН-СЛОВНИКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті досліджено дидактичний потенціал електронних і онлайн-словників як ефективного засобу формування фразеологічної компетентності майбутніх філологів у процесі вивчення німецької мови. Актуальність дослідження зумовлена інтенсивною цифровізацією сучасної вищої освіти, упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій у мовну підготовку студентів та необхідністю оновлення традиційних методичних підходів до засвоєння фразеологічного фонду німецької мови. Обґрунтовано, що саме фразеологічна компетентність є важливим складником професійної іншомовної підготовки майбутніх філологів, оскільки забезпечує адекватне розуміння образних мовних одиниць, сприяє розвитку міжкультурної комунікації та формуванню навичок ефективної мовленнєвої взаємодії.

Проаналізовано функціональні можливості сучасних німецькомовних лексикографічних ресурсів, зокрема Duden Online, Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS), Redensarten-Index, PONS ***і*** *Dict.cc,* ***визначено*** *їхні переваги для роботи з фразеологічними одиницями, ідіомами та стійкими словосполученнями. Встановлено, що використання цифрових словників забезпечує доступ до автентичних мовних контекстів, етимологічних довідок, стилістичних характеристик і граматичних особливостей фразеологізмів, що сприяє глибшому розумінню їхньої семантики та специфіки функціонування в сучасному німецькомовному дискурсі.*

У роботі запропоновано методичний підхід до інтеграції електронних словників у практику навчання німецької мови, який охоплює пошуковий, аналітичний і продуктивний етапи роботи з фразеологічним матеріалом. Доведено, що систематичне використання цифрових лексикографічних ресурсів сприяє розвитку навчальної автономії студентів, удосконаленню їхніх дослідницьких умінь, формуванню критичного ставлення до використання автоматизованих перекладачів і генеративних систем штучного інтелекту, а також підвищує точність розуміння та доречного вживання фразеологічних одиниць у професійному мовленні. Обґрунтовано доцільність упровадження сучасної електронної лексикографії як невід'ємного компонента професійної підготовки майбутніх філологів в умовах цифрової трансформації вищої освіти.

Ключові слова: *фразеологічна компетентність, електронні словники, онлайн-словники, цифрова лексикографія, німецька мова, майбутні філологи, методика навчання, цифровізація освіти.*

Oksana SYVYK,
orchid.org/0000-0002-2329-8896
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of German and French languages and their Teaching Methods
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) ksenja241983@gmail.com

ELECTRONIC AND ONLINE DICTIONARIES AS A MEANS OF DEVELOPING THE PHRASEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PHILOLOGISTS (BASED ON THE GERMAN LANGUAGE)

This article examines the didactic potential of electronic and online dictionaries as an effective means of developing the idiomatic competence of future philologists whilst studying German. The relevance of the study stems from the rapid digitalisation of modern higher education, the integration of information and communication technologies into students' language training, and the need to update traditional methodological approaches to the acquisition of the German idiomatic lexicon. It is argued that idiomatic competence is a vital component of the professional foreign-language training of future philologists, as it ensures an adequate understanding of figurative language units, promotes the development of intercultural communication, and fosters skills for effective verbal interaction.

The functional capabilities of modern German-language lexicographical resources, in particular Duden Online, Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS), Redensarten-Index, PONS and Dict.cc, have been analysed, and their advantages for working with phraseological units, idioms and fixed expressions have been identified. It has been

established that the use of digital dictionaries provides access to authentic linguistic contexts, etymological information, stylistic characteristics and grammatical features of phraseological units, which contributes to a deeper understanding of their semantics and specific functioning in contemporary German-language discourse.

His paper proposes a methodological approach to integrating electronic dictionaries into German language teaching practice, covering the search, analytical and productive stages of working with idiomatic material. It is demonstrated that the systematic use of digital lexicographical resources contributes to the development of students' learning autonomy, the improvement of their research skills, and the formation of a critical attitude towards the use of automated translators and generative artificial intelligence systems, as well as enhancing the accuracy of understanding and the appropriate use of phraseological units in professional discourse. The paper justifies the introduction of modern electronic lexicography as an integral component of the professional training of future philologists in the context of the digital transformation of higher education.

Key words: *phraseological competence, electronic dictionaries, online dictionaries, digital lexicography, German language, future philologists, teaching methodology, digitalisation of education.*

Постановка проблеми. Цифровізація сучасної освіти суттєво змінює підходи до організації навчального процесу, стимулюючи широке використання електронних освітніх ресурсів і цифрових технологій. Одним із пріоритетних напрямів модернізації мовної освіти є інтеграція електронної лексикографії у процес вивчення іноземних мов. Особливої актуальності це питання набуває під час підготовки майбутніх філологів, оскільки сформованість фразеологічної компетентності є важливою передумовою успішної міжкультурної комунікації та професійної мовленнєвої діяльності.

Фразеологічні одиниці німецької мови характеризуються високим рівнем образності, ідіоматичності та культурної маркованості, що значно ускладнює їх опанування студентами. Саме тому виникає потреба у використанні сучасних цифрових ресурсів, які забезпечують доступ до автентичних прикладів мовлення, різноманітних тлумачень і контекстів функціонування сталих мовних одиниць. Використання електронних словників сприяє не лише кращому засвоєнню фразеології, а й розвитку інформаційної грамотності, умінь самостійно аналізувати мовний матеріал і здійснювати дослідницьку діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку фразеологічної компетентності студентів-філологів знайшли відображення у працях українських і зарубіжних учених. Зокрема, когнітивні та лінгвокультурологічні аспекти німецької фразеології висвітлено у дослідженнях О. Огуя, який наголошує на необхідності врахування культурної специфіки під час інтерпретації фразеологічних одиниць (Огуй, 2018: 46). Методичні засади формування фразеологічної компетентності майбутніх германістів розглядає С. Романюк, підкреслюючи ефективність сучасних інтерактивних технологій навчання (Романюк, 2021: 115).

Вагомий внесок у розвиток теорії фразеології зробили німецькі дослідники Х. Бургер та В. Флейшер, які визначили основні ознаки фразеологічних одиниць, їхню структурно-семантичну організацію та особливості функціонування в сучасній німецькій мові (Burger, 2015; Fleischer, 1997).

Питання цифрової трансформації освітнього середовища та використання електронних ресурсів у навчальному процесі досліджують В. Биков, І. Бех, О. Гриценко та О. Дем'яненко (Биков, 2020; Бех, 2021; Гриценко, 2021; Дем'яненко, 2022). Значний інтерес становлять також сучасні корпусні проєкти DWDS, Duden Online і Redensarten-Index, які відкривають нові можливості для вивчення функціонування німецьких фразеологізмів у природному мовному середовищі.

Разом із тим аналіз наукових праць засвідчує, що методика комплексного використання електронних словників у процесі формування фразеологічної компетентності майбутніх філологів залишається недостатньо розробленою. Це зумовлює необхідність подальших досліджень у зазначеному напрямі.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та методичне визначення можливостей використання електронних і онлайн-словників німецької мови як ефективного засобу формування фразеологічної компетентності майбутніх філологів, а також аналіз їхнього дидактичного потенціалу у процесі професійної мовної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток системи вищої освіти характеризується активним упровадженням цифрових технологій, які істотно трансформують зміст, форми й методи навчання іноземних мов. За таких умов змінюється і роль викладача: він уже не лише передає знання, а й організовує освітнє середовище, у якому студенти набувають умінь самостійно знаходити, аналізувати, критично оцінювати та застосовувати мовну інформацію. Як зазначають І. Бех і В. Биков, цифровізація освіти створює передумови для переходу від репродуктивного навчання до розвитку дослідницької діяльності, академічної автономії та інформаційної грамотності майбутніх фахівців (Биков, 2020; Бех, 2021).

Для студентів-філологів одним із найскладніших компонентів іншомовної підготовки є опанування фразеологічного складу німецької мови. Це пояснюється тим, що значна частина німецьких фразеологізмів містить образні компоненти, історичні та культурні реалії, а також специфічні національні смисли, які не можуть бути адекватно інтерпретовані шляхом буквального перекладу. Саме тому формування фразеологічної компетентності передбачає не лише засвоєння значення окремих сталих виразів, а й розуміння умов їхнього функціонування в різних комунікативних ситуаціях.

На думку Х. Бургера, фразеологічні одиниці належать до найскладніших мовних явищ, оскільки характеризуються високим рівнем ідіоматичності, семантичною цілісністю та культурною зумовленістю. Дослідник наголошує, що правильне розуміння таких мовних одиниць можливе лише за умови врахування їхнього контекстуального вживання та лінгвокультурного підґрунтя (Burger, 2015: 134). Подібної позиції дотримується і В. Флейшер, який підкреслює, що вивчення фразеології має здійснюватися в реальному мовленнєвому середовищі, а не ізольовано від тексту (Fleischer, 1997).

В українській методичній науці проблема розвитку фразеологічної компетентності також посідає важливе місце. Так, О. Огуй зазначає, що успішне опанування німецької фразеології можливе лише за умови поєднання мовних знань із лінгвокультурною інформацією, яка розкриває походження, символіку та національну специфіку сталих словосполучень (Огуй, 2018: 48). Водночас С. Романюк підкреслює, що сучасна методика навчання має орієнтуватися на використання цифрових ресурсів, які забезпечують активну пізнавальну діяльність студентів та стимулюють їхню самостійну роботу (Романюк, 2021: 116).

Останніми роками особливого поширення набули системи генеративного штучного інтелекту, які значно спростили процес пошуку інформації. Проте практика навчання свідчить, що автоматично згенеровані відповіді не завжди враховують семантичні відтінки, стилістичні особливості та культурні конотації фразеологічних одиниць. Як наголошує О. Власенко, використання інструментів штучного інтелекту потребує критичного осмислення отриманих результатів, оскільки вони можуть містити неточності або спрощені інтерпретації мовних явищ (Власенко, 2024: 35).

У зв'язку з цим особливої ваги набуває використання спеціалізованих електронних словників і цифрових корпусів, які спираються на академічні принципи лексикографії та містять перевірені мовні дані. На відміну від автоматичних перекладачів, сучасні електронні словники надають користувачеві комплексну інформацію про значення слова чи фразеологізму, його граматичні характеристики, стилістичну належність, походження та особливості функціонування в різних типах дискурсу. Завдяки цьому студент не лише отримує готовий переклад, а й навчається аналізувати мовний матеріал, встановлювати семантичні зв'язки між одиницями та обирати найбільш доречний варіант відповідно до конкретної комунікативної ситуації.

Важливою педагогічною умовою ефективного використання цифрової лексикографії є сформована інформаційно-лексикографічна компетентність самого викладача. Саме від його здатності добирати відповідні електронні ресурси, організовувати дослідницькі завдання та навчати студентів алгоритмів роботи зі словниковими статтями залежить результативність формування фразеологічної компетентності. За таких умов електронний словник перестає бути лише довідковим джерелом і перетворюється на повноцінний інструмент професійної мовної підготовки, що поєднує лексикографічну інформацію, корпусні матеріали та інтерактивні можливості сучасного цифрового освітнього середовища.

Подальший аналіз дидактичного потенціалу електронної лексикографії потребує звернення до функціональних можливостей сучасних німецькомовних словникових ресурсів. На відміну від традиційних друкованих словників, цифрові платформи забезпечують комплексне опрацювання мовної одиниці, поєднуючи її тлумачення з граматичною, стилістичною, етимологічною та контекстуальною інформацією. Такий підхід створює умови для формування не лише мовних знань, а й умінь аналізувати закономірності функціонування фразеологізмів у різних комунікативних ситуаціях.

Одним із найавторитетніших ресурсів сучасної німецької лексикографії є Duden Online (Duden Online, 2025). Його освітня цінність полягає у тому, що словникові статті містять нормативні тлумачення лексичних і фразеологічних одиниць, граматичні характеристики, стилістичні позначки, інформацію про походження мовних явищ та приклади їхнього функціонування. Особливо корисним для майбутніх філологів є розділ *Redewendungen*, який систематизує сталі словосполучення й ідіоми, пояснює особливості їхнього вживання та демонструє семантичні відмінності між близькими за значенням виразами. Робота з такими матеріалами

допомагає студентам усвідомити, що значення фразеологізму формується не окремими словами, а цілісною семантичною конструкцією.

Не менш важливим інструментом є *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS)*, який поєднує академічний словник із масштабним електронним корпусом текстів. На відміну від звичайних перекладних словників, цей ресурс дозволяє досліджувати функціонування мовних одиниць у реальному комунікативному просторі. Завдяки численним прикладам із художньої літератури, публіцистики, наукових текстів і сучасних медіа студенти можуть простежити частотність використання певного фразеологізму, його стилістичні варіанти, типові мовні оточення та особливості семантичних змін. Саме робота з автентичними контекстами, як зазначає В. Флейшер, сприяє глибшому засвоєнню фразеологічних одиниць, оскільки дозволяє сприймати їх як елемент живої мовної практики (Флейшер, 1997: 167).

Для детального вивчення ідіом доцільно використовувати спеціалізований ресурс ***Redensarten-Index***, який містить значну кількість німецьких фразеологізмів, крилатих висловів і сталих порівнянь. Його особливістю є поєднання словникових дефініцій із культурно-історичними коментарями, поясненням походження виразів та прикладами їхнього сучасного функціонування. Аналіз етимології допомагає студентам краще зрозуміти мотивацію виникнення окремих фразеологічних одиниць, встановити зв'язок між мовою, історією та культурою німецькомовного простору, що відповідає положенням лінгвокультурологічного підходу, обґрунтованого О. Огуєм (Огуй, 2018).

На початкових етапах формування фразеологічної компетентності доцільним є використання двомовних онлайн-словників *PONS* і *Dict.cc*. Ці ресурси забезпечують швидкий пошук перекладних відповідників, пропонують фонетичний супровід, приклади слововживання та відомості про сполучуваність лексичних одиниць. Водночас їх застосування має поєднуватися з використанням академічних словників, адже буквальний переклад далеко не завжди відображає реальне значення фразеологізму. Саме тому викладач повинен навчити студентів критично оцінювати отриману інформацію, порівнювати дані різних джерел і перевіряти їх за допомогою корпусних матеріалів.

Ефективність використання цифрових словників значною мірою залежить від правильно організованої методики роботи. Практика показує, що найбільш результативним є поетапний підхід, який поєднує самостійний пошук інформації, її аналітичне опрацювання та подальше застосування у мовленнєвій діяльності. Така організація навчання сприяє розвитку дослідницьких умінь, формує навички критичного аналізу мовних джерел і забезпечує поступовий перехід від репродуктивного засвоєння матеріалу до його свідомого використання у професійному спілкуванні.

Ефективність формування фразеологічної компетентності значною мірою визначається не лише вибором цифрових ресурсів, а й методикою їх педагогічного використання. У сучасній практиці навчання доцільно застосовувати поетапну модель роботи з електронними словниками, яка забезпечує послідовний розвиток умінь пошуку, аналізу, інтерпретації та практичного використання фразеологічних одиниць. Такий підхід відповідає компетентнісній парадигмі освіти, оскільки орієнтує студентів на активне конструювання знань, самостійну пізнавальну діяльність і розвиток навичок критичного мислення (Бех, 2021: 9; Биков, 2020: 6).

Першим етапом є *пошуково-орієнтаційний*, основною метою якого є ознайомлення студентів із можливостями сучасних електронних лексикографічних ресурсів та формування навичок ефективного інформаційного пошуку. На цьому етапі здобувачі освіти навчаються працювати з інтерфейсом цифрових словників, використовувати розширений пошук, застосовувати фільтри, аналізувати структуру словникової статті та визначати, який ресурс доцільніше використовувати для виконання конкретного навчального завдання. Викладач спрямовує діяльність студентів, пояснюючи відмінності між академічними тлумачними словниками, корпусними базами даних і двомовними перекладними ресурсами. Це сприяє формуванню навичок інформаційної грамотності та свідомого вибору джерел мовної інформації.

Наступним є *аналітичний етап*, під час якого студенти здійснюють комплексне дослідження фразеологічної одиниці. Використовуючи матеріали *Duden Online*, *DWDS ma Redensarten-Index*, вони визначають значення ідіоми, аналізують її граматичні характеристики, стилістичне забарвлення, етимологію, частотність уживання та функціонування в різних типах дискурсу. Особливу увагу доцільно приділяти зіставленню кількох словникових статей, що дозволяє виявити відмінності в способах тлумачення, уточнити семантичні відтінки та встановити особливості використання фразеологізму в сучасній німецькій мові. Такий аналіз розвиває вміння критично оцінювати інформацію, систематизувати отримані відомості та аргументовано обирати найбільш точне тлумачення мовної одиниці.

Важливим складником аналітичної роботи є використання корпусів текстів, які дають змогу простежити реальне функціонування фразеологізмів у художньому, публіцистичному, науковому та розмовному мовленні. Робота з автентичними прикладами допомагає студентам зрозуміти комунікативну доцільність використання певного виразу, його стилістичні обмеження та можливі варіанти контекстуального вживання. Саме такий підхід, на думку Х. Бургера**,** забезпечує повноцінне формування фразеологічної компетентності, оскільки ідіоматичне значення неможливо адекватно інтерпретувати поза мовленнєвим контекстом (Бургер, 2015: 178).

Завершальним є *продуктивний етап***,** який передбачає практичне використання засвоєного матеріалу в усному та писемному мовленні. Студенти виконують комунікативні вправи, складають діалоги, аналізують тексти, створюють власні висловлювання, перекладають автентичні матеріали та моделюють професійні ситуації спілкування із застосуванням нових фразеологічних одиниць. Доцільним є також виконання творчих проєктів, під час яких здобувачі освіти укладають тематичні електронні словники, розробляють інтерактивні презентації, створюють цифрові картки або мінікорпуси німецьких ідіом із прикладами їх функціонування. Подібна діяльність сприяє закріпленню знань, розвитку мовленнєвої компетентності та формуванню навичок самостійної науково-дослідної роботи.

Окремої уваги заслуговує проблема використання генеративного штучного інтелекту під час вивчення німецької фразеології. Попри широкі можливості сучасних мовних моделей, їхні відповіді не завжди відображають актуальну мовну норму, стилістичні особливості чи культурні конотації фразеологічних одиниць. Тому результати, отримані за допомогою сервісів штучного інтелекту, потребують обов'язкової перевірки за академічними словниками та корпусними базами даних. Такий підхід формує у студентів навички критичного оцінювання цифрової інформації, запобігає поширенню мовних помилок і виховує академічну доброчесність.

Таким чином, інтеграція електронних словників у процес професійної підготовки майбутніх філологів створює сприятливі умови для комплексного розвитку їхньої фразеологічної компетентності. Використання сучасних цифрових ресурсів забезпечує поєднання теоретичних знань із практикою реального мовлення, підвищує ефективність самостійної роботи студентів, розвиває їхню інформаційну культуру та дослідницьку автономію. У результаті електронна лексикографія стає не лише джерелом довідкової інформації, а й важливим дидактичним інструментом, що відповідає сучасним тенденціям цифрової трансформації вищої освіти.

Висновки. У результаті проведеного дослідження здійснено теоретичне узагальнення проблеми використання електронних і онлайн-словників як ефективного засобу формування фразеологічної компетентності майбутніх філологів у процесі вивчення німецької мови. Аналіз сучасних наукових джерел і практики професійної підготовки студентів підтвердив, що цифровізація вищої освіти зумовлює необхідність оновлення традиційних підходів до навчання іноземних мов та активного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у мовну освіту. За таких умов електронна лексикографія перестає виконувати виключно довідкову функцію й перетворюється на багатофункціональний дидактичний інструмент, який забезпечує формування предметних, інформаційних, дослідницьких і комунікативних компетентностей здобувачів вищої освіти.

Проведений аналіз засвідчив значний дидактичний потенціал сучасних електронних лексикографічних ресурсів, зокрема *Duden Online, Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS), Redensarten-Index, PONS ma Dict.cc.* На відміну від традиційних друкованих словників, вони забезпечують комплексне представлення мовної інформації, поєднуючи нормативне тлумачення лексичних і фразеологічних одиниць із граматичними характеристиками, стилістичними позначками, етимологічними відомостями, аудіоматеріалами та великою кількістю автентичних прикладів уживання. Інтеграція словників із корпусами сучасної німецької мови дає можливість студентам простежувати функціонування фразеологізмів у природному мовному середовищі, аналізувати особливості їхнього використання в різних стилях мовлення та формувати навички самостійного лінгвістичного дослідження.

Доведено, що найбільшої ефективності використання цифрових словників можна досягти за умови їх системного педагогічного впровадження в освітній процес. Запропонована поетапна методика, яка охоплює пошуково-орієнтаційний, аналітичний і продуктивний етапи, забезпечує послідовне формування навичок роботи з електронними лексикографічними ресурсами, розвиток критичного мислення, інформаційної грамотності та дослідницької автономії студентів. Організація навчальної діяльності на основі аналізу словникових статей, корпусних матеріалів і комунікативно

орієнтованих вправ сприяє поглибленню розуміння семантики фразеологічних одиниць, мінімізує випадки буквального перекладу, зменшує прояви міжмовної інтерференції та підвищує рівень сформованості професійної іншомовної компетентності майбутніх фахівців.

Особливої актуальності набуває питання використання генеративного штучного інтелекту у процесі вивчення іноземних мов. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що мовні моделі можуть бути допоміжним інструментом навчання, однак не здатні повністю замінити академічні електронні словники та корпусні бази даних. Генеративні системи нерідко пропонують спрощені або контекстуально неточні тлумачення фразеологічних одиниць, тоді як професійні лексикографічні ресурси забезпечують достовірність мовної інформації, наукову верифікацію джерел і можливість перевірки реального функціонування мовних одиниць. У зв'язку з цим одним із важливих завдань сучасної мовної освіти є формування у студентів умінь критично оцінювати результати роботи цифрових сервісів, перевіряти інформацію за авторитетними словниковими джерелами та дотримуватися принципів академічної доброчесності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Інноваційна вища освіта: від концепції до реалізації. Педагогіка і психологія. 2021. № 2. С. 5-14.
2. Биков В. Цифрова трансформація освітнього середовища. Інформаційні технології і засоби навчання. 2020. Т. 76, № 2. С. 1-13.
3. Власенко О. Штучний інтелект у навчанні іноземних мов: виклики та перспективи. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. 2024. Вип. 198. С. 45-51.
4. Горошкіна О. Формування мовної та мовленнєвої компетенцій майбутніх фахівців. Вища школа. 2019. № 4. С. 32-41.
5. Гриценко С. Спеціальна лексикографія та електронні словники. Київ: Центр навчальної літератури, 2021. 210 с.
6. Дем'яненко О. Методика використання електронних лексикографічних ресурсів у процесі підготовки філологів. Іноземні мови. 2022. № 1. С. 22-29.
7. Журнал «Наукові інновації та передові технології». 2025. № 3(43). С. 1128-1131.
8. Огуй О. Фразеологія німецької мови: когнітивний та лінгвокультурний аспекти. Науковий вісник Чернівецького університету. 2018. Вип. 740. С. 45-52.
9. Романюк С. Інноваційні підходи до формування фразеологічної компетенції майбутніх бакалаврів-германістів. Педагогічні науки. 2021. № 94. С. 112-118.
10. Burger H. Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 5., neu bearb. Aufl. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2015. 248 S.
11. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS). 1998. URL: https://www.dwds.de
12. Duden Online. URL: https://www.duden.de.
13. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. 2., durchges. und erg. Aufl. Tübingen: Niemeyer, 1997. 299 S.
14. PONS Online-Wörterbuch. URL: https://de.pons.com.
15. Redensarten-Index: Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke. URL: https://www.redensarten-index.de.

REFERENCES

1. Bekh I. (2021). Innovatsiina vyshcha osvita: vid kontseptsii do realizatsii [Innovative higher education: From concept to implementation]. Pedahohika i psykholohiia, № 2, S. 5-14. [in Ukrainian]
2. Bykov V. (2020). Tsyfrova transformatsiia osvitnoho seredovyshcha [Digital transformation of the educational environment]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, № 76 (2), S. 1-13. [in Ukrainian]
3. Vlasenko O. (2024). Shtuchnyi intelekt u navchanni inozemnykh mov: vyklyky ta perspektyvy [Artificial intelligence in foreign language teaching: Challenges and prospects]. Naukovi zapysky. Seriia: Filolohichni nauky, № 198, S. 45-51. [in Ukrainian]
4. Horoshkina O. (2019). Formuvannia movnoi ta movlennievoi kompetentsii maibutnikh fakhivtsiv [Formation of linguistic and speech competencies of future specialists]. Vyshcha shkola, №4, S. 32-41. [in Ukrainian]
5. Hrytsenko S. (2021). Spetsialna leksykohrafiia ta elektronni slovnyky [Special lexicography and electronic dictionaries]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian]
6. Demianenko O. (2022). Metodyka vykorystannia elektronnykh leksykohrafichnykh resursiv u protsesi pidhotovky filolohiv [Methods of using electronic lexicographic resources in the training of philologists]. Inozemni movy, №1, S. 22-29. [in Ukrainian]
7. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii (2025). [Scientific innovations and advanced technologies], № 3(43), S. 1128-1131. [in Ukrainian]
8. Ohui O. (2018). Frazeolohiia nimetskoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturnyi aspekty [German phraseology: Cognitive and linguocultural aspects]. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu, № 45–52. [in Ukrainian]
9. Romaniuk S. (2021). Innovatsiini pidkhody do formuvannia frazeolohichnoi kompetentsii maibutnikh bakalavrivhermanistiv [Innovative approaches to the formation of phraseological competence of future German philologists]. Pedahohichni nauky, № 94, S. 112-118. [in Ukrainian]

10. Burger H. (2015). Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen [Phraseology: An Introduction Using German as an Example] (5., neu bearb. Aufl.). Berlin: Erich Schmidt Verlag. 248 S. [in German]

11. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS). Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache [Digital Dictionary of the German Language (DWDS). Digital Dictionary of the German Language].URL: https://www.dwds.de. [in German]

12. Duden Online. Duden Wörterbuch (2025). [Duden Online. Duden Dictionary]. Retrieved February 15, URL: https://www.duden.de. [in German]

13. Fleischer W. (1997). Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache [Phraseology of Contemporary German] (2., durchges. und erg. Aufl.). Tübingen: Niemeyer. 299 S. [in German]

14. PONS Online-Wörterbuch. (2025). [PONS Online Dictionary] Retrieved February 21, URL: https://de.pons.com. [in German]

15. Redensarten-Index: Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke (2025). [Idioms Index: Dictionary of idioms, phrases and idiomatic expressions].Retrieved February 20, URL: https://www.redensarten-index.de. [in German]

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81'42-(07)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-45

Вікторія ТОВСТЕНКО,
orcid.org/0000-0003-2971-4931
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри бізнес-лінгвістики
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
(Київ, Україна) tovstenko.vika@ukr.net

ЕМОЦІЙНИЙ КОПІРАЙТИНГ: ЯК ПЕРЕДАТИ ВІДЧУТТЯ В РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ

У статті описано відчуття як психічна форма освоєння дійсності. Зазначено, що дієвою стратегією емоційного копірайтингу є робота з уявою: використання сенсорних слів (відчуття, звуки, смаки), щоб клієнт уявлював володіння продуктом. Досліджено звук, колір, смак і дотик як основні види відчуттів, які людина отримує завдяки роботі своєї сенсорної системи. Виділено чотири ключові стратегії, щоб описати відчуття в тексті. Доведено, що звук у рекламі представлений у різних формах, зокрема у вигляді музики, голосового супроводу та звукових ефектів, а звукові ефекти доповнюють загальну картину, допомагають акцентувати увагу на важливих деталях та роблять рекламне повідомлення більш динамічним і привабливим для авдиторії. Акцентовано увагу на тому, що використання аудіобрендингу дозволяє сформувати унікальний образ компанії, підвищити її впізнаваність та створити стійкі асоціації у свідомості споживачів. Зроблені дослідження у сфері брендингу підтвердили, що саме емоційні асоціації значно підвищують лояльність споживачів. Зазначено, що музика створює певний емоційний фон, викликає асоціації та підсилює запам'ятовуваність бренду, що робить її одним із найефективніших інструментів впливу, а завдяки голосу в рекламі формується довіра до повідомлення, а такі характеристики, як тембр, інтонація та темп мовлення можуть суттєво змінювати сприйняття інформації. Зроблено висновок, що звукові ефекти доповнюють загальну картину, допомагають акцентувати увагу на важливих деталях та роблять рекламне повідомлення більш динамічним і привабливим для аудиторії. Описано символіку кольорів у рекламних текстах. Наголошено, що смак пов'язаний зі спогадами, емоціями і соціальними взаємодіями. Виділено художні засоби для створення ефекту смаку, а саме: метафора, епітет, персоніфікація та ін. Доведено, що смак може бути спогадом, загорнутим у аромат, або мрією, що на мить стала реальністю. Досліджено смак як потужний інструмент сенсорної виразності. Виділено основні групи густативної лексики. Зазначено, що опис запаху в рекламних текстах – це мистецтво передачі емоцій та образів словами. Зазначено, що опис дотику (тактильних відчуттів) – це потужний інструмент нейромаркетингу, який створює ефект фізичної присутності, а також змушує клієнта подумки відчути текстуру, температуру та форму продукту.

Ключові слова: *емоційний копірайтинг, рекламний текст, ономатопея, метафора, епітет, колоратив, густативна лексика.*

Viktoriia TOVSTENKO,
orcid.org/0000-0003-2971-4931
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Business Linguistics
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
(Kyiv, Ukraine) tovstenko.vika@ukr.net

EMOTIONAL COPYWRITING: HOW TO CONVEY FEELINGS IN ADVERTISING TEXT

The article describes sensation as a mental form of mastering reality. It is noted that an effective strategy for emotional copywriting is to work with the imagination: using sensory words (feelings, sounds, tastes) so that the client imagines owning the product. Sound, color, taste and touch are studied as the main types of sensations that a person receives thanks to the work of his sensory system. Four key strategies are highlighted to describe the feeling in the text. It is proven that sound in advertising is presented in various forms, including music, voice-over and sound effects, and sound effects complement the overall picture, help to focus attention on important details and make the advertising message more dynamic and attractive to the audience. It is emphasized that the use of audio branding allows you to form a unique image of the company, increase its recognition and create lasting associations in the minds of consumers. Research in the field of branding has confirmed that it is emotional associations that significantly increase consumer loyalty. It is noted that music creates a certain emotional background, evokes associations and enhances the memorability of the brand, which makes it one of the most effective tools of influence, and thanks to the voice in advertising, trust in the message is formed,

and such characteristics as timbre, intonation and pace of speech can significantly change the perception of information. It is concluded that sound effects complement the overall picture, help to focus attention on important details and make the advertising message more dynamic and attractive to the audience. The symbolism of colors in advertising texts is described. It is emphasized that taste is associated with memories, emotions and social interactions. Artistic means for creating the effect of taste are highlighted, namely: metaphor, epithet, personification, etc. It is proven that taste can be a memory wrapped in a fragrance, or a dream that has become reality for a moment. Taste is studied as a powerful tool of sensory expressiveness. The main groups of gustatory vocabulary are highlighted. It is noted that the description of smell in advertising texts is the art of conveying emotions and images in words. It is noted that the description of touch (tactile sensations) is a powerful neuromarketing tool that creates the effect of physical presence and also makes the customer mentally feel the texture, temperature, and shape of the product.

Key words: *emotional copywriting, advertising text, onomatopoeia, metaphor, epithet, colorative, gustatory vocabulary.*

Постановка проблеми. Відчуття як психічна форма освоєння дійсності є фундаментальним складником пізнавальної діяльності людини, оскільки саме через цей базовий психічний процес відбувається первинне відображення властивостей навколишнього світу. На сьогодні основною проблемою є можливість передачі емоцій та образів словами. Наукові дослідження й бізнес-практика підтверджують, що саме емоційний маркетинг відіграє вирішальну роль у формуванні довготривалих зв'язків між брендом і авдиторією. Тому є актуальним дослідження емоційного копірайтингу, як за допомогою слова передають відчуття в рекламному тексті. Можна виділити три критичні проблеми: емоційне вигорання автора через високий рівень емпатії, маніпулятивність та зниження довіри авдиторії, якщо емоції не підкріплені якістю продукту або реальними фактами.

Аналіз досліджень. Рекламний текст як функціональний різновид мовлення досліджувала О. Арешенкова (Арешенкова, 2014: 7). О. Семенова наголошувала, що емотивний компонент – це прагматичний складник рекламного тексту (Семенова, 2021: 276). І. Бєлкін проаналізував особливості вірусного маркетингу, бенчмаркінгу як перспективні напрямки на ринку (Бєлкін, 2022: 199). В. Гулай, З. Зайцева проаналізували копірайтинг у структурі сучасних маркетингових комунікацій (Гулай, Зайцева, 2020: 76). Н. Блинова, О. Кирилова вивчали копірайтинг як діяльність зі створення онлайнового контенту (Блинова, Кирилова, 2018: 19). Лінгвістичні аспекти вивчення рекламного дискурсу досліджував Є. Коваленко (Коваленко, 2009: 317). Н. Горбаль, О. Ревуцька вивчали особливості та перспективи застосування емоційного маркетингу в умовах війни в Україні (Горбаль, Ревуцька, 2025: 160).

Мета статті – описати основні види відчуттів, а саме: звук, смак, колір і дотик, – виробити ключові стратегії. Довести, що голос у рекламі також відіграє значну роль, адже саме через нього формується довіра до повідомлення, а такі характеристики, як тембр, інтонація та темп мовлення можуть суттєво змінювати сприйняття інформації. Проаналізувати способи створення ефекту «смаку»: утворення метафор, епітетів, звуконаслідувань тощо. Дослідити, як за допомогою слова можна описати емоційні відчуття в рекламному тексті.

Виклад основного матеріалу. Звук, колір, смак і дотик – це основні види відчуттів, які людина отримує завдяки роботі своєї сенсорної системи. Щоб описати відчуття в тексті, потрібно уникати прямого називання емоцій («мені приємно», «я радий»). Натомість варто використовувати чотири ключові стратегії (Арешенкова, 2014: 6). Перша – порівняння з чимось природним і знайомим, як *теплий вітер* або *весняний сад*, щоб викликати довіру й комфорт. Друга – метафори, які перетворюють абстрактні почуття на фізичні, тілесні відчуття («*ніжність розливається всередині*»). Третя – візуальні образи та асоціації, які запускають уяву читача й дозволяють йому «побачити» те, про що йдеться. Четверта – градація та емоційний вплив, які створюють ритм і залишають після себе не інформацію, а настрій. Головне правило – не описувати відчуття, а створювати їх через власні спогади читача, уяву та тілесні реакції. Тоді текст перестає бути просто інформацією, він стає переживанням. Наприклад, Coca-Cola, яка фактично створила цілу культуру навколо свого продукту. Її реклама давно вийшла за межі напою: це історії про дружбу, родину, свята. Особливо показовими є різдвяні кампанії, які формують емоційний зв'язок між брендом і теплими сімейними моментами. У результаті люди купують не просто газований напій, а відчуття свята. Дослідження у сфері брендингу підтверджують, що саме такі емоційні асоціації значно підвищують лояльність споживачів (Семенова, 2021: 277). Наприклад, реклама LOVARE: *«Теплі ранки, більше сонця і моменти, які хочеться смакувати повільно, ми вирішили зробити цю весну ще приємнішою для вас».* Не менш цікавим є кейс Starbucks. Компанія фактично змінила уявлення про те, що таке кава. Вона перетворила звичайний напій на цілий досвід: затишна атмосфера, індивідуальні замов-

лення, можливість «бути частиною спільноти»: *«у повітрі розливався аромат, який, здавалося, мав власну мелодію – м'яку та оксамитову, як шелест ранкових штор».* Люди приходять у Starbucks не тільки за кавою, а за відчуттям. У маркетинговій теорії це називається experience marketing, коли головним продуктом стає не річ, а переживання.

Звук у рекламі може бути представлений у різних формах, зокрема у вигляді музики, голосового супроводу та звукових ефектів. Музика здатна створювати певний емоційний фон, викликати асоціації та підсилювати запам'ятовуваність бренду, що робить її одним із найефективніших інструментів впливу. Голос у рекламі також відіграє значну роль, адже саме через нього формується довіра до повідомлення, а такі характеристики, як тембр, інтонація та темп мовлення можуть суттєво змінювати сприйняття інформації. Звукові ефекти доповнюють загальну картину, допомагають акцентувати увагу на важливих деталях та роблять рекламне повідомлення більш динамічним і привабливим для авдиторії. Одним із видів види усної реклами XIII–XIV ст. були крики вулиць, це короткі оперативні повідомлення про товари та послуги. Для кожного товару були свої слова, інтонація та мелодія крику. Прикладами зібрань тогочасної реклами є «Крики Рима» та «Крики Парижа». У 1608 року побачило світ і «Крики Лондона». У нарисі Йозефа Майнцера «Молочниця» (1841) (четвертий том зб. «Французи, намальовані ним самим») описано крики торговців. Коли торговець кричав: «Сир, сир! Вершковий сир!», то при цих звуках кожному здавалося, що розпускаються весняні квіти, поля зеленіють, листя розкривається на гілках дерев, метелик несміливо пурхає в запашному повітрі на березі струмка, ластівка повертається з далеких заморських країн. Глашатай, оповісник, зазивала, геральд, бирич, повісник, закличний, гукальник – назви осіб за професією, які поширювали усну рекламу. У Київській Русі глашатаїв називали биричами, про що свідчить «Повість врем'яних літ», одягали їх за кошти міста. Їм давали спеціальний жезл та музичний інструмент (ріжок, трубу, барабан), звуки якого привертали увагу кожного. Глашатаї були першими рекламістами-професіоналами. Згодом використання аудіобрендингу дозволило сформувати унікальний образ компанії, підвищити її впізнаваність та створити стійкі асоціації у свідомості споживачів (Бєлкін, 2022: 201). Практичний досвід свідчить про те, що правильно підібраний звуковий супровід значно підвищує ефективність рекламних кампаній та сприяє формуванню лояльності до бренду. Передати звук у рекламних текстах можна, використовуючи звуконаслідування (ономатопею): *«хрусь», «шурхіт», «дзень», «кап-кап»; порівняння: «як барабан», «ніби шепіт»; метафори: «дощ говорить», «вітер співає»;* уособлення: звук *«живе», «дихає», «звертається»*; опис ритму і динаміки: тихо → голосно → різко; візуалізацію: опис того, що «бачимо разом зі звуком». Наприклад, замість «було тихо» напишемо *«тиша дзвеніла у вухах, перериваючись далеким скреготом».* Використовуємо ці засоби, намагаючись вплинути на свідомість споживача: *«Schhh. Ви чуєте це? Це вибуховий сплеск бульбашок, що піднімаються на поверхню. Дзвінкий хрускіт льоду об скло та шипіння, що обіцяє справжню свіжість. Schweppes. Звук, що втамовує спрагу».* Звуконаслідування *Schhh* імітує звук виходу газу при відкритті пляшки та одночасно співзвучний із назвою бренду; створення візуального образу: через слова *«дзвінкий хрускіт льоду»* слухач миттєво уявляє холодний келих, навіть якщо не бачить його; епітети: *«вибуховий сплеск»* (передає енергію напою), *«дзвінкий»* (підкреслює чистоту звуку та скляної тари); емоційний гачок: фраза *«Звук, що втамовує спрагу»* переконує, що окремий звук може мати функціональне значення.

Існує традиційна символіка кольорів. Чорний колір має традиційно-символічне значення: втілення темряви, ночі, виражає негативні почуття. Червоний: символ сили та енергії, пристрасті й активності, вважається кольором удачі та захисту. Синій втілює спокій, довіру та вірність; асоціюється з безмежжям (море, небо) та глибиною. Зелений: символ природи, росту, молодості й надії. Це колір гармонії та відродження. Жовтий: асоціюється з радістю, сонцем, оптимізмом та інтелектом. А також унікальні назви кольорів: брунатний – коричневий; блаватний – волошковий, блакитний; смарагдовий – зелений (яскравий відтінок зеленого); жаристий – яскраво-червоний; кубовий – яскраво-синій, індиговий (походить від куб – великий казан, куб; з листя індиго (рід бобових рослин) після обробки у спеціальному кубі одержували фарбу); кармазиновий – темно-малиновий, темно-червоний (кармазин – старовинне сукно). Щоб зробити продукт бажанішим, класичні назви адаптують під контекст просування (Гулай, Зайцева, 2020: 79). «Апетитні» та натуральні: замість коричневого: *шоколадний, кавовий, горіховий, мокко, карамель*; замість жовтогарячого: *медовий, персиковий, гарбузовий, шафрановий*; замість червоного: *вишневий, бордовий, малиновий, бургунді, винний*. Преміальні та статусні: замість чорного: *вугільний, графітовий, онікс, нічний, глибокий чорний*; замість золотого:

колір шампанського, шампань, античне золото. Природні та свіжі: замість зеленого: *смарагдовий, оливковий, м'ятний, фісташковий, лаймовий*; замість блакитного: *колір морської хвилі, небесний, аквамарин*. Наприклад, реклама пальт: *«Твій день сьогодні якого кольору? Якщо він сірий, додай у нього трохи помаранчевого».* Цей текст працює не через інформацію, а через відчуття. Сірий колір тут символізує рутину, втому, відсутність емоцій, тоді як помаранчевий – енергію, тепло, активність і позитив. Важливо, що використовується звернення до читача, яке створює ефект діалогу, колір стає не просто характеристикою, а інструментом, який підштовхує до дії і зміни настрою. У рекламі бренду Nescafé *«Насолодись глибоким шоколадним кольором кави, що огортає теплом»* використано епітети: «глибокий шоколадний»; асоціації: тепло, затишок; емоції: комфорт і задоволення.

Їжа – це один із найсильніших сенсорних досвідів у житті людини. Смак пов'язаний зі спогадами, емоціями і соціальними взаємодіями. Ми святкуємо з їжею, сумуємо з їжею, спілкуємося за столом. Саме тому бренди, які вміють правильно використати цей ресурс, отримують величезну перевагу. Сучасний гастрономічний маркетинг – це вже не просто про продукти. Це про історії, емоції та досвід. Багато брендів свідомо апелюють до дитячих спогадів споживачів. Наприклад, повернення старих смаків або дизайнів упаковки викликає сильний емоційний відгук. Люди ніби повертаються в минуле, де все було простіше і зрозуміліше. Це особливо актуально в сучасному світі, де багато невизначеності. Саме тому ностальгія стала одним із найпотужніших інструментів у маркетингу. Способи створення ефекту «смаку»: епітети, які конкретизують і емоційно насичують образ: *«гірко-солодкий спогад», «оксамитовий аромат», «терпкий вечір»*; метафора: вислів *«слова розтікалися, мов густий мед»* не лише створює візуальний образ, але й викликає смакові та тактильні асоціації; синестезія – поєднання різних сенсорних модальностей у межах одного образу, у художньому тексті це проявляється у взаємопроникненні звуку, кольору, смаку та дотику, наприклад, *«солодкий голос», «гострий погляд», «теплий колір»*; деталізація: чим більше сенсорних характеристик містить опис, тим сильніше він впливає на читача, наприклад, опис *«гарячого хліба з хрусткою скоринкою, що пахне димом і теплом»* створює значно яскравіший образ, ніж узагальнене «свіжий хліб» або опис «солодкої полуниці» є досить загальним, тоді як фраза *«соковита полуниця з легким кислуватим присмаком, що тане на язиці»* створює набагато яскравіший і переконливіший образ; асоціації: солодке асоціюється з радістю та задоволенням, гірке – з розчаруванням або сумом, кисле – з несподіванкою чи напруженням, завдяки таким асоціаціям автор може передавати складні емоційні стани через прості сенсорні образи. Тому замість «він з'їв лимон» можна написати *«від кислоти звело щелепи, а на язиці залишився терпкий присмак цедри»*. Смак буває оксамитовим: таким, що огортає рот м'якою хвилею, наче теплий плед у зимний вечір. Буває гострим, немов удар струмом, що раптово пронизує й змушує здригнутися. А іноді – грайливим, як іскри шампанського, що лоскочуть язик і вибухають тисячами маленьких бульбашок, ніби твої вуста, це небо, у яке запустили десятки феєрверків. Він має звук сухого листя під ногами, дощу на розпеченому асфальті. Має колір: солодкий – теплий, бурштиновий, кислий – різкий, лаймово-зелений, гіркий – густий, темно-шоколадний. І навіть рух – то повільно розтікається, мов мед, то стрімко спалахує, як вогонь. Смак – це радість першого відкушеного шматочка, затишок домашньої вечері зі смаком дитинства, несподіваний гастрономічний екстаз. Він може бути спогадом, загорнутим у аромат, або мрією, що на мить стала реальністю. І кожен раз, коли ти куштуєш щось нове, смак ніби відчиняє двері у світ, де відчуття стають історіями. Опис смаку – це потужний інструмент сенсорної виразності (густативна лексика). Наприклад, у художніх текстах смакові відчуття не просто передають процес їжі, а стають естетичним засобом, який «оживлює» текст. Автори використовують смак для створення багатовимірного образу, психологічної характеристики героїв та передачі атмосфери. Із роману «Їсти, молитися, кохати» Елізабет Ґілберт: *«Смак був настільки насичений, що здавався майже надмірним. Він наповнював кожну клітину, викликаючи чисту, майже дитячу радість, ніби ти вперше в житті відчуваєш щось справжнє».* Копірайтери теж створюють емоційний фон (синестезію): часто поєднують смак з іншими органами чуття – зором, слухом чи дотиком. Наприклад, *«гіркий крик»* або *«солодкий спогад».* Смак може виступати метафорою певного життєвого досвіду – від *«гіркоти втрати»* до *«солодощів перемоги».* У рекламних текстах використовують тропи: метафори, епітети (*пекучий, терпкий, медовий*) та порівняння. Основні групи густативної лексики (з лат. gustus – смак): базові смакові прикметники (слова, що прямо позначають смаки: солодкий, кислий, гіркий, солоний, пряний, терпкий); глютоніми (назви конкретних продуктів та страв: мед, лимон, кава, хліб); квалі-

фікатори та емотиви (лексеми, що оцінюють смак або викликані ним емоції: апетитний, огидний, божественний, вишуканий).

Опис запаху в рекламних текстах – це мистецтво передачі емоцій та образів словами, оскільки сам аромат неможливо понюхати через екран або папір. Головне завдання копірайтера – створити унікальну атмосферу, пов'язавши парфум із характером, стилем життя чи спогадами споживача. Основні прийоми для створення ефективного рекламного опису – чуттєва мова (метафори та епітети), замість технічних деталей використовують «смачні» або асоціативні прикметники: оксамитовий, іскристий, чуттєвий, прохолодний, зухвалий, магнетичний. Номінація «складних» слів – використання конструкцій через дефіс для позначення унікальних нот, що підкреслює ексклюзивність (наприклад, деревно-пряний, пудрово-квітковий). Ольфакторний сторітелінг – створення міні-історій, які занурюють людину в певний контекст (вечір у Парижі, літній ранок біля моря, прогулянка квітучим садом) (Товстенко, 2025: 193). Запах – потужний тригер, оскільки нюх пов'язаний з лімбічною системою мозку – центром емоцій та пам'яті. Аромати часто стають «якорями», що миттєво повертають конкретні спогади, створюють інтимну атмосферу чи формують підсвідомий потяг. Секретність звучання: замість простого переліку інгредієнтів описують, як аромат розкривається на шкірі (наприклад, «аромат, оповитий нотами білого перцю та пачулі») (ефірна олія з рослини пачулі має деревно-землистий аромат). Ефективність тексту напряму залежить від того, наскільки вдало поєднуються емоційний опис, візуальний ряд (дизайн флакона) та імідж бренду. Наприклад, у художній літературі: у романі «Парфуми: історія одного вбивці» Патріка Зюскінда запах для головного героя є життєво важливою стихією, що безпосередньо впливає на емоції та долі людей. Він виступає як потужна сила, здатна миттєво викликати глибокі почуття, такі як любов або ненависть. Аромати здатні кардинально змінювати настрій людини й регулювати рівень стресу, і цю особливість використовують копірайтери в рекламних текстах. Заспокійливі: лаванда, ромашка, ваніль та сандал знижують рівень тривожності, розслаблюють і допомагають у разі безсоння. Бадьорливі: цитрусові (лимон, апельсин), м'ята, евкаліпт і розмарин активізують нервову систему, знімають утому, покращують концентрацію уваги та підвищують працездатність. Наприклад, *«Відчуйте подих Італії у вас удома. Новий аромат 'Ароматне Натхнення' – це справжній відпочинок у кожній миті. Дозвольте собі момент насолоди!»*; «подих Італії» – метафора, яку використовують як географічну асоціацію для створення образу якості та стилю; «справжній відпочинок» – емоційний маркер, обіцяє споживачеві конкретний психологічний ефект від продукту; «ароматне натхнення» – епітет, пов’язує сенсорне сприйняття з інтелектуальним та творчим піднесенням; «дозвольте собі момент насолоди» – заклик до дії через асоціацію із задоволенням та затишком. Наприклад, як можна описати запах кави: *«Ви робите перший ковток – і світ ніби сповільнюється: аромат кави піднімається в повітря, мов теплий ранок у затишній кухні. Він огортає Вас, як м’який плед у холодний день, наповнюючи спокоєм і тихою радістю. У цьому запаху є гіркуватість обсмажених зерен, ніжна солодкість карамелі й ледь відчутні нотки шоколаду. Кава розкривається поступово, ніби добре написана історія: спочатку різка й насичена, а потім – м’яка, глибока й тепла. Для Вас цей аромат – не просто напій, а маленький ритуал, момент тиші серед шумного дня. Він пробуджує бадьорість, натхнення і внутрішню зосередженість, ніби дає сили почати все спочатку».*

Опис дотику (тактильних відчуттів) – це потужний інструмент нейромаркетингу, який створює ефект фізичної присутності. Він змушує клієнта подумки відчути текстуру, температуру та форму продукту, перетворюючи абстрактну інформацію на реальний досвід та стимулюючи бажання володіти річчю. Людина через дотик оцінює не лише фізичні характеристики товару (вагу, текстуру, температуру), але й підсвідомо формує уявлення про його якість та цінність. Через текстури, матеріали та фізичні властивості упаковки компанії передають споживачам інформацію про позиціонування продукту (Горбаль, Ревуцька, 2025: 158). Наприклад, важкі та матові матеріали асоціюються з преміальністю, тоді як легкі та глянцеві поверхні – з доступністю та масовістю. Таким чином, тактильні характеристики стають частиною брендової ідентичності. Яскравим прикладом ефективного використання дотику є продукція компанії LEGO. Її конструктори забезпечують унікальний тактильний досвід завдяки характерному «клацанню» деталей під час з’єднання. Цей механічний і водночас приємний сенсорний ефект формує в користувача відчуття контролю, творчості та завершеності процесу. Саме тактильна взаємодія є ключовим фактором, який стимулює тривалу взаємодію дітей і дорослих із продуктом. Виділяють чотири види тактильних описів. 1. Текстура: використання прикметників для опису поверхні (наприклад: *шовковистий, оксамитовий, шорсткий, гладенький*).

2. Маса та об'єм: відчуття ваги, ергономіки та зручності (наприклад: *невагомий, масивний, лягає як влитий*). 3. Температура: передача відчуття тепла чи прохолоди (наприклад: *крижаний, огортає вас теплом, прохолодний метал).* 4. Взаємодія зі шкірою: опис того, як товар діє на тіло (наприклад: *обіймає, холодить, тане, дихає*). Прийоми створення тактильного образу: метафори та порівняння (зіставлення продукту зі знайомими відчуттями, наприклад, *«кашемірова ніжність вашого крему»* або *«відчуття свіжої прохолоди гірського ранку на обличчі»*); опис дії: фокус на русі та фізичному контакті (наприклад, «*тканина ковзає по плечах, мов вода»);* деталізація: використання сенсорних слів замість загальних характеристик (замість «якісна тканина» краще використати *«щільне, прохолодне на дотик лляне полотно»*). Наприклад, *«Ніжна текстура бальзаму тане при контакті зі шкірою, миттєво зволожуючи її та залишаючи відчуття оксамитової м'якості»* (реклама косметики); «*Светр зі 100% вовни мериноса – невагомий та ніжний, як хмаринка, що огортає вас затишком у холодні дні»* (реклама одягу); *«Матовий алюмінієвий корпус, що приємно холодить долоню, та ідеально збалансована вага створюють відчуття преміальності у кожному дотику»* (реклама техніки). Прикладом є меблева компанія IKEA, яка активно використовує концепцію «hands-on experience». У її магазинах покупці можуть не лише бачити, а й фізично взаємодіяти з товарами: сидіти на меблях, відкривати шафи, перевіряти текстуру тканин. Такий підхід зменшує психологічний бар'єр перед покупкою великогабаритних товарів і формує відчуття впевненості у виборі. Концепція «hands-on experience» (практичний або безпосередній досвід) у маркетингу – це підхід, який фокусується на залученні споживача до взаємодії з продуктом через безпосередній, відчутний фізичний чи цифровий контакт ще до моменту покупки. Замість пасивного споглядання реклами клієнт стає активним учасником.

Отже, емоційний копірайтинг – це мистецтво створення текстів, які використовують тригери для встановлення зв'язку з авдиторією та спонукання її до цільової дії. Основною стратегією емоційного копірайтингу є робота з уявою: використання сенсорних слів (відчуття, звуки, смаки), щоб вплинути на свідомість клієнта, змусити його придбати товар. Копірайтинг – це про переконання за допомогою слів. А головне завдання будь-якого рекламіста – зробити так, щоб споживач сприймав рекламне твердження як свою особисту думку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арешенкова О. Рекламний текст як функціональний різновид мовлення. Науковий вісник Криворізького національного університету. Філологічні студії. 2014. № 10. С. 5–11.
2. Бєлкін І.В. Особливості вірусного маркетингу, бенчмаркінгу та соціально відповідального маркетингу як перспективних напрямків на ринку. Економіка та суспільство. Випуск 37. Одеса. 2022. С. 195-202.
3. Блинова Н. М., Кирилова О. В. Копірайтинг як діяльність зі створення онлайнового контенту. Communications and communicative technologies. 2018. Вип. 18. С. 13–21.
4. Горбаль Н. І., Ревуцька О. М. Емоційний маркетинг: особливості та перспективи застосування в умовах війни в Україні. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. № 1 (13), 2025. С. 152-163.
5. Гулай В., Зайцева З. Копірайтинг у структурі сучасних маркетингових комунікацій. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Розділ ІІ. Суспільні комунікації та міжнародна інформація. 2 (406), 2020. С. 74-80.
6. Коваленко Є. Рекламний дискурс: лінгвістичні аспекти вивчення. Лінгвістичні студії. 2009. Вип. 19. С. 314–319.
7. Семенова О. Емотивний компонент як прагматичний складник рекламного тексту. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 32 (71) № 2 Ч. 1 2021. С. 274-278.
8. Товстенко В. Слово як основний носій інформації в рекламному тексті. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 83. Том 3. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. 2025. С. 190-195.
9. Трухімович С. Реклама: конспекти копірайтера. Практичний посібник. Київ: Києво-Могилянська академія, 2016. 96 с.

REFERENCES

1. Areshenkova O. (2014) Reklamnyi tekst yak funktsionalnyi riznovyd movlennia. [Advertising text as a functional type of speech]. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni studii. № 10. 5–11. [in Ukrainian].
2. Bielkin I.V. (2022) Osoblyvosti virusnoho marketynhu, benchmarkinhu ta sotsialno vidpovidalnoho marketynhu yak perspektyvnykh napriamkiv na rynku. [Features of viral marketing, benchmarking and socially responsible marketing as promising areas in the market]. Ekonomika ta suspilstvo. Vypusk 37. Odesa. 195-202. [in Ukrainian].
3. Blynova N. M., Kyrylova O. V. (2018) Kopiraitynh yak diialnist zi stvorennia onlainovoho kontentu. [Copywriting as an activity of creating online content]. Communications and communicative technologies. Vyp. 18. 13–21. [in Ukrainian].
4. Horbal N. I., Revutska O. M. (2025) Emotsiinyi marketynh: osoblyvosti ta perspektyvy zastosuvannia v umovakh viiny v Ukraini. [Emotional marketing: features and prospects for application in the context of war in Ukraine]. Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku. № 1 (13), 152-163. [in Ukrainian].

5. Hulai V., Zaitseva Z. (2020) Kopiraitynh u strukturi suchasnykh marketynhovykh komunikatsii. [Copywriting in the structure of modern marketing communications]. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Rozdil II. Suspilni komunikatsii ta mizhnarodna informatsiia. 2 (406). 74-80. [in Ukrainian].

6. Kovalenko Ye.(2009) Reklamnyi dyskurs: linhvistychni aspekty vyvchennia. [Advertising discourse: linguistic aspects of study].Linhvistychni studii. Vyp. 19. 314–319. [in Ukrainian].

7. Semenova O. (2021) Emotyvnyi komponent yak prahmatychnyi skladnyk reklamnoho tekstu. [The emotional component as a pragmatic component of advertising text]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka. Tom 32 (71) № 2 Ch. 1. 274-278. [in Ukrainian].

8. Tovstenko V. (2025) Slovo yak osnovnyi nosii informatsii v reklamnomu teksti. [The word as the main carrier of information in advertising text]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 83. Tom 3. Drohobych: Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka. 190-195. [in Ukrainian].

9. Trukhimovych S. (2016) Reklama: konspekty kopiraitera. [Advertising: copywriter's notes]. Praktychnyi posibnyk. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. 96 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.161.2'373
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-46

Каріне ХАЧАТУРЯН,
orcid.org/0000-0003-4131-1836
доктор філософії,
викладач кафедри української філології та міжкультурної комунікації
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова,
викладач-методист
Харківського автотранспортного фахового коледжу
(Харків, Україна) kartinka13210@ukr.net

Лариса КОХАН,
orcid.org/0000-0003-3450-8112
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української філології та міжкультурної комунікації
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова,
викладач-методист
Комунального закладу «Харківський музичний фаховий коледж імені Б.М. Лятошинського»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) lara.kokhan@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

Стаття присвячена аналізу трансформаційних процесів у лексиці сучасної української літературної мови в умовах інтенсивних суспільно-політичних, соціокультурних та комунікативних змін. Основну увагу зосереджено на тому, що лексична система є однією з найдинамічніших складових мови, оскільки вона найоперативніше реагує на суспільні зрушення, відображаючи нові реалії та комунікативні потреби мовців. Підкреслено, що оновлення словникового складу української мови зумовлюється низкою чинників, серед яких важливе місце посідають суспільно-політичні події, розвиток інформаційних технологій, активізація медійного простору та розширення міжкультурної взаємодії.

У роботі проаналізовано ключові напрями змін у лексиці, зокрема процеси неологізації, запозичення, активізацію словотвору та семантичну деривацію. Окрему увагу приділено функціонуванню нових лексичних одиниць, що виникли під впливом актуальних суспільних процесів і репрезентують нові соціальні, політичні та культурні явища. Наголошено на ролі неологізмів, які активно використовуються в медійному та інтернет-дискурсі (зокрема, дрон, донат, релокація, контрнаступ, волонтерство), а також на тому, що засоби масової інформації та соціальні мережі сприяють їх швидкому поширенню та закріпленню в активному словниковому складі мови.

Розглянуто також явище семантичного переосмислення, унаслідок якого окремі слова набувають нових значень або додаткових експресивних відтінків. Як приклад подано трансформацію значення слова «бавовна», що в сучасному медійному дискурсі функціонує як евфемізм на позначення вибуху. Зазначені мовні процеси засвідчують гнучкість і адаптивність мовної системи, її здатність швидко реагувати на нові виклики та комунікативні потреби суспільства.

Встановлено, що зміни в лексиці сучасної української літературної мови зумовлені як внутрішньомовними, так і позамовними чинниками та є закономірним етапом її розвитку. Лексичні інновації не лише відображають сучасні суспільні реалії, а й формують нову мовну картину світу українського соціуму.

Ключові слова: *лексика, неологізми, трансформація лексики, семантичні зміни, медіадискурс, сучасна українська мова, мовна картина світу.*

Karine KHACHATURIAN,
orcid.org/0000-0003-4131-1836
Ph.D in Philology,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Philology and Intercultural Communication
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv,
Methodologist Teacher
Kharkiv Auto-Transport Applied College
(Kharkiv, Ukraine) kartinka13210@ukr.net

Larysa KOKHAN,
orcid.org/0000-0003-3450-8112
Ph.D in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and Intercultural Communication
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv,
Methodologist Lecturer
B.M. Liatoshynskyi Kharkiv Professional Music College of the Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) lara.kokhan@gmail.com

TRANSFORMATION OF THE LEXICON OF MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE UNDER CONDITIONS OF SOCIO-POLITICAL CHANGE

The article is devoted to the analysis of transformational processes in the lexicon of modern Ukrainian literary language under conditions of intensive socio-political, sociocultural, and communicative changes. Particular attention is paid to the fact that the lexical system is one of the most dynamic components of language, as it responds most rapidly to social changes, reflecting new realities and the communicative needs of speakers. It is emphasized that the renewal of the Ukrainian vocabulary is driven by a number of factors, among which socio-political developments, the advancement of information technologies, the expansion of the media environment, and the intensification of intercultural interaction occupy a prominent place.

The paper examines the main directions of lexical change, including neologization, borrowing, the activation of word formation, and semantic derivation. Special attention is given to the functioning of new lexical units that have emerged under the influence of current social processes and represent new social, political, and cultural phenomena. The study highlights the role of neologisms that are actively used in media and Internet discourse (including drone, donation, relocation, counteroffensive, and volunteering), as well as the contribution of mass media and social networks to their rapid dissemination and incorporation into the active vocabulary of the language.

The phenomenon of semantic reinterpretation is also considered, whereby certain words acquire new meanings or additional expressive connotations. As an example, the transformation of the meaning of the Ukrainian word bavovna is discussed; in contemporary media discourse, it functions as a euphemism denoting an explosion. These linguistic processes demonstrate the flexibility and adaptability of the language system, as well as its ability to respond promptly to new challenges and the communicative needs of society.

The study establishes that changes in the lexicon of modern Ukrainian literary language are determined by both intralinguistic and extralinguistic factors and constitute a natural stage in its development. Lexical innovations not only reflect contemporary social realities but also shape a new linguistic worldview of Ukrainian society.

Key words: *lexicon, neologisms, lexical transformation, semantic changes, media discourse, modern Ukrainian language, linguistic worldview.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української літературної мови особливо помітними є інтенсивні зміни її лексичної системи, що зумовлено глибокими суспільно-політичними, соціокультурними та комунікативними зрушеннями. О. Селіванова розглядає мову як відкриту й динамічну систему, здатну не лише реагувати на суспільні зміни, а й забезпечувати їх концептуальне осмислення засобами мовної репрезентації (Селіванова, 2008: 12). Найшвидше на суспільні зміни реагує саме лексичний рівень мовної системи, який є найбільш чутливим до зовнішніх впливів, оскільки саме він забезпечує номінацію нових явищ і процесів у різних сферах соціуму, включаючи політичну, економічну, культурну та інформаційну. Оновлення лексики є складним багатовекторним процесом, який охоплює структурні, семантичні та прагматичні зміни, обумовлені взаємодією внутрішньомовних і позамовних чинників, включно з міжмовними контактами, соціальною мобільністю мовців та розвитком цифрових технологій (Селіванова, 2008: 43–45). Актуальність дослідження визначається необхідністю системного осмислення оновлення лексичного складу української мови в умовах сучасних суспільних викликів, особливо у контексті глоба-

лізаційних процесів, медіакультурних трансформацій та змін у когнітивній сфері мовців. Лексичні інновації виконують не лише номінативну функцію, а й засіб формування нової мовної картини світу, відображаючи комплексну взаємодію соціокультурних, психологічних і когнітивних чинників (Селіванова, 2008; Стишов, 2003).

Аналіз досліджень. Динаміка лексичної системи та механізми її оновлення вже тривалий час є предметом дослідження сучасної лінгвістики. У працях учених: А. Нелюба, Л. Ставицька, О. Пономарів, О. Стишов, О. Селіванова лексика розглядається як відкрита система, що постійно змінюється під впливом соціокультурних чинників. Дослідники зазначають, що періоди суспільних трансформацій супроводжуються активізацією процесів неологізації, запозичення та семантичного переосмислення лексики, оскільки мовна система реагує на нові комунікативні й когнітивні потреби суспільства (Стишов, 2003: 43). У межах когнітивного та комунікативного підходів підкреслюється, що лексичні інновації є не лише відображенням об'єктивної реальності, а й результатом її інтерпретації мовною свідомістю, яка формується під впливом контекстуального, соціального та медіакультурного середовища. Дослідження сучасних мовних процесів свідчать, що розвиток цифрових технологій, соціальних мереж і медіапростору істотно впливає на функціонування лексичної системи української мови, спричиняючи появу нових комунікативних моделей і способів реалізації лексичних одиниць (Довбня, Товкайло, 2022:, 212).

Метою статті є системний аналіз основних тенденцій трансформації лексики сучасної української літературної мови та визначення специфіки функціонування лексичних інновацій у комунікативному просторі. Досягнення цієї мети передбачає комплексне вивчення процесів неологізації, запозичення, словотвірної активності та семантичної деривації з урахуванням ролі медіадискурсу як ключового чинника поширення лексичних інновацій.

У роботі використано описовий, структурно-семантичний, функціональний та елементи дискурсивного аналізу. Застосування комплексу зазначених методів дало змогу виявити основні тенденції трансформації лексики сучасної української літературної мови та визначити особливості функціонування лексичних інновацій у сучасному комунікативному просторі.

Виклад основного матеріалу. Відкритість і динамічність лексичної системи дають їй змогу оперативно реагувати суспільні зміни й забезпечує мовне освоєння нових реалій. У сучасній лінгвістиці підкреслюється, що лексика виконує не лише номінативну функцію, а й бере участь у концептуалізації соціально-політичних, економічних і культурних процесів, слугуючи засобом вираження оцінних, емоційних та когнітивних характеристик мовлення (Селіванова, 2008: 48). Ця система характеризується високою пластичністю та здатністю до інтеграції як запозичених, так і внутрішньомовних ресурсів, що підкреслює її стабільність і адаптивність в умовах глобалізаційних трансформацій, інформаційного перенасичення та зміни соціокультурного контексту комунікації.

Сучасні лексичні процеси охоплюють кілька взаємопов'язаних напрямів, серед яких провідне значення мають неологізація, запозичення, словотвірна активність та семантична деривація. Процес неологізації передбачає як творення нових лексем, так і розширення значень наявних слів, що зумовлює оперативне реагування мовної системи на актуальні соціальні потреби та швидку інтеграцію нових одиниць у комунікативну практику. Одним із чинників активного оновлення лексики є активізація воєнного дискурсу, що спричинила появу значної кількості нових номінативних одиниць та переосмислення наявних слів. У мовленні широкого кола носіїв закріпилися лексеми, пов'язані з військовою тематикою, безпекою, обороною та громадянською участю. Такі одиниці, як: ППО, укриття, тривога, евакуація, деокупований, фортифікація, набули високої частотності та вийшли за межі професійного військового вжитку. Вони стали елементами повсякденного комунікативного простору, формуючи нові семантичні домінанти сучасної мовної картини світу. Характерною особливістю цього процесу є те, що воєнна лексика виконує не лише номінативну, а й консолідаційну функцію. Через використання відповідних мовних засобів формується колективний досвід, актуалізуються спільні цінності та соціальні орієнтири. Таким чином, лексичні інновації воєнного часу стають інструментом не лише опису реальності, а й її суспільного осмислення.

Однією з особливостей сучасної неологізації є висока швидкість поширення нових лексичних одиниць, що значною мірою зумовлена розвитком цифрових комунікацій, соціальних мереж і медіа. Нові слова нерідко виникають у професійних або спеціалізованих сферах, однак завдяки активному інформаційному обміну досить швидко переходять до загальномовного вжитку. Такий процес свідчить про взаємозалежність мовної динаміки, когнітивних механізмів і соціокультурних

змін сучасного суспільства (Довбня, Товкайло, 2022: 221). Цифрова комунікація істотно впливає на розвиток сучасної лексики, що формує нові моделі мовної взаємодії. Соціальні мережі, месенджери та онлайн-платформи створюють умови для надзвичайно швидкого поширення нових слів, скорочень, хештегів та меметичних конструкцій. У сучасному українському мовленні активно функціонують одиниці стрим, репост, підписник, контент, фейк, флешмоб, які відображають специфіку цифрового середовища та нових комунікативних практик.

Для цифрового дискурсу характерне поєднання тенденцій до економії мовних засобів і підвищення експресивності висловлення. Це сприяє активному використанню усічених форм, абревіатур, графічних елементів та змішаних мовних конструкцій. У результаті формується новий тип комунікативної поведінки, у межах якого лексична інновація проходить шлях від ситуативного вживання до потенційного закріплення в загальномовній практиці.

Це дає підстави зробити висновок, що інтенсивність лексичних трансформацій зумовлюється не лише динамікою суспільних змін, а й розвитком цифрового комунікативного простору. Саме цифрові платформи та сучасні канали комунікації істотно прискорюють поширення нових лексичних одиниць і сприяють їх переходу від периферійного до активного словникового складу. Унаслідок цього традиційні механізми розвитку лексичної системи взаємодіють із новими формами комунікації, що позначається на еволюції сучасної мовної норми (Довбня, Товкайло, 2022: 228).

Запозичення, переважно англомовного походження, зумовлені домінуванням англійської мови у сфері міжнародної комунікації, інформаційних технологій та цифрових сервісів. До сучасної української мови активно входять численні англомовні запозичення, пов'язані передусім із цифровою комунікацією, інформаційними технологіями та медіапростором. Багато з них поступово адаптуються до фонетичних, граматичних і словотвірних норм української мови та стають базою для творення похідних слів (Довбня, Товкайло, 2022: 216–220).

Поступово вони адаптуються до фонетичної, морфологічної та словотвірної системи української мови, що засвідчує її структурну гнучкість та здатність інтегрувати нові комунікативні моделі. При цьому запозичені одиниці активно включаються у внутрішньомовні словотвірні процеси, утворюючи похідні слова та модифікації значень, що свідчить про високий продуктивний потенціал української мови та її адаптивність до нових соціально-професійних реалій.

Внутрішньомовне словотворення сприяє появі нових лексичних одиниць на національній основі, підтримуючи самобутність і розвиток української мовної системи. До таких новотворів належать, зокрема, безпілотник**,** деокупація**,** кіберзахист**,** які демонструють здатність української мови оперативно реагувати на появу нових суспільних, технологічних і воєнних реалій. Такі лексеми не лише виконують номінативну функцію, а й відображають особливості сучасної концептуалізації дійсності та розвитку мовної картини світу (Єльнікова, 2022: 298–300).

Семантична деривація виявляється через зміну або розширення значень слів і відображає комплекс когнітивних, соціальних та психологічних чинників. Вона проявляється через евфемізацію, метафоризацію, іронізацію та коннотативне розширення значень. Наприклад, слово «бавовна» у сучасному медіадискурсі набуло значення «вибух», засвідчуючи інтеракцію когнітивних та емоційних стратегій мовців, а також відображаючи соціально-політичні контексти, у яких відбувається комунікація. За спостереженнями О. Стишова, активізація семантичної деривації в сучасному українському дискурсі сприяє формуванню нових смислових зв'язків між лексичними одиницями та розширює можливості мовної репрезентації актуальних соціальних процесів (Стишов, 2022: 51).

Водночас усі напрями розвитку лексики взаємопов'язані. Нові слова часто запозичуються, модифікуються внутрішньомовними моделями та одночасно набувають додаткових значень через деривацію, створюючи цілісну та адаптивну систему. Такий механізм підтверджує здатність української мови швидко реагувати на соціально-культурні, політичні та технологічні зміни, підтримуючи комунікативну ефективність у швидкоплинних умовах.

Сучасна лексика дедалі більше вирізняється підвищеною експресивністю та метафоризацією, що відображає потребу мовців передавати складні емоційні, оцінні та когнітивні аспекти нових явищ. Лексичні інновації активно інтегруються у професійні, художні, публіцистичні та щоденні комунікативні практики, що свідчить про тісний взаємозв’язок мовної системи та соціокультурної дійсності. Це свідчить про те, що сучасна українська літературна мова не лише відображає світ, а й активно формує способи його сприйняття та інтерпретації, виконуючи ключові когнітивні та комунікативні функції. Окремою тенденцією

сучасного розвитку лексики стало посилення експресивно-оцінного компонента слова. Значна частина нових лексем використовується не лише для позначення певних явищ, а й для вираження ставлення мовця до них. У медійному та мережевому дискурсі активно функціонують слова з виразним емоційним забарвленням, що забезпечують швидку передачу оцінки та впливають на формування громадської думки.

Експресивізація лексики виявляється у широкому використанні метафоричних моделей та інтертекстуальних засобів. Такі мовні механізми сприяють емоціоналізації сучасного дискурсу й активізації інноваційних процесів у лексиці, що простежується у дослідженнях О. Левко та Н. Крамар (Левко, Крамар, 2022: 68–85). У результаті лексична система української літературної мови дедалі виразніше поєднує інформативну та прагматичну функції.

Висновки. Трансформація лексики української літературної мови є складним багатовекторним процесом, зумовленим взаємодією внутрішньомовних і позамовних чинників. Провідними напрямами цих змін є неологізація, запозичення, словотвірна активність та семантична деривація, які забезпечують адаптацію мовної системи до нових умов функціонування та формують нову мовну картину світу. Сучасні лексичні інновації відображають актуальні соціальні процеси й одночасно виступають важливим інструментом когнітивного освоєння дійсності, створюючи динамічну, гнучку та адаптивну мовну систему. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом функціонування лексичних інновацій у різних типах дискурсу, дослідженням їх інтеграції в усну та письмову комунікацію, а також оцінкою впливу глобалізаційних та цифрових чинників на лексичну систему української мови.

Встановлено, що сучасні лексичні інновації виконують не лише номінативну функцію, а й відображають зміни у світоглядних орієнтирах суспільства, формують нові концептуальні моделі осмислення дійсності та сприяють розвитку мовної картини світу. Особливу роль у поширенні й закріпленні нових лексичних одиниць відіграють медіадискурс, цифрові комунікаційні платформи та соціальні мережі, які значно прискорюють процес їх входження до активного словникового складу української мови.

Дослідження підтвердило, що сучасна українська літературна мова демонструє високий рівень адаптивності, зберігаючи власну системність і водночас ефективно реагуючи на нові комунікативні потреби суспільства. Лексичні трансформації відображають не лише актуальні суспільні процеси, а й засвідчують здатність мовної системи до саморозвитку, оновлення та інтеграції нових мовних засобів без втрати її національної своєрідності.

Перспективи подальших досліджень полягають у комплексному вивченні функціонування лексичних інновацій у різних типах дискурсу, аналізі процесів їх нормативного закріплення, а також дослідженні впливу цифровізації, медіакомунікації та суспільно-політичних трансформацій на подальшу еволюцію лексичної системи сучасної української літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2003. 388 с.

2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.

3. Довбня Л., Товкайло Т. Неологізми та їх відтворення в інтернетних засобах масової комунікації. Соціум. Документ. Комунікація. 2022. Т. 7, № 1. С. 209–232. DOI: https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-209-232.

4. Стишов О. А. Неосеманти в сучасному українськомовному інтернет-дискурсі. Studia Linguistica. 2022. Вип. 21. С. 41–56. DOI: https://doi.org/10.17721/StudLing2022.21.41-56.

5. Єльнікова Н. І. Неологізми у медіатекстах періоду воєнного стану в Україні. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. Харків : ХНУВС, 2022. С. 298–300.

6. Конопелькіна О., Безродних І. Linguistic Battlefield: Neologisms in the Mass-Media Discourse of Ukraine, the UK and the USA in the Context of the Russian-Ukrainian War. Anglistics and Americanistics. 2024. № 21. С. 24–30. DOI: https://doi.org/10.15421/382404.

7. Левко О., Крамар Н. Інтертекстуальність як джерело емоціоналізації дискурсу та мовних інновацій. Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2022. Вип. 44. С. 68–85. DOI: https://doi.org/10.17721/APULTP.2022.44.68-85.

REFERENCES

1. Styshov, O. A. (2003). Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materiali movy zasobiv masovoi informatsii) [Ukrainian Vocabulary of the Late Twentieth Century (Based on the Language of Mass Media)]. Kyiv: Vydavnychyi tsentr KNLU. 388 p. [in Ukrainian].

2. Selivanova, O. O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk [Modern Linguistics: Directions and Problems: Textbook]. Poltava: Dovkillia-K. 711 p. [in Ukrainian].

3. Dovbnia, L., & Tovkailo, T. (2022). Neolohizmy ta yikh vidtvorennia v internetnykh zasobakh masovoi komunikatsii [Neologisms and Their Reproduction in Internet Mass Communication Media]. Sotsium. Dokument. Komunikatsiia, 7(1), 209–232. DOI: https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-209-232 [in Ukrainian].

4. Styshov, O. A. (2022). Neosemanty v suchasnomu ukrainskomovnomu internet-dyskursi [Neosemantic Units in Contemporary Ukrainian Internet Discourse]. Studia Linguistica, 21, 41–56. DOI: https://doi.org/10.17721/StudLing2022.21.41-56 [in Ukrainian].

5. Yelnikova, N. I. (2022). Neolohizmy u mediatekstakh periodu voiennoho stanu v Ukraini [Neologisms in Media Texts During the Period of Martial Law in Ukraine]. Pidhotovka pravookhorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: zbirnyk naukovykh prats [Training of Law Enforcement Officers in the System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under Martial Law]. Kharkiv: KhNUVS. Pp. 298–300 [in Ukrainian].

6. Konopelkina, O., & Bezrodnykh, I. (2024). Linguistic Battlefield: Neologisms in the Mass-Media Discourse of Ukraine, the UK and the USA in the Context of the Russian-Ukrainian War. Anglistics and Americanistics, 21, 24–30. DOI: https://doi.org/10.15421/382404.

7. Levko, O., & Kramar, N. (2022). Intertekstualnist yak dzherelo emotsionalizatsii dyskursu ta movnykh innovatsii [Intertextuality as a Source of Discourse Emotionalization and Linguistic Innovations]. Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka, 44, 68–85. DOI: https://doi.org/10.17721/APULTP.2022.44.68-85 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 26.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 78.071.1(477)Задерацький
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-47

Цзен ЦІН'ЮЙ,
orcid.org/0009-0006-3543-2673
аспірант кафедри української музики
Національної музичної академії України
(Київ, Україна) zeng_qing@gmail.com

ФОРТЕПІАННИЙ ЦИКЛ ВСЕВОЛОДА ЗАДЕРАЦЬКОГО «24 ПРЕЛЮДІЇ ДЛЯ ФОРТЕПІАНО»: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА ТА ВИКОНАВСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Статтю присвячено фортепіанному циклу Всеволода Задерацького «24 прелюдії» (1934), який розглянуто як цілісну композиційно-драматургічну систему та водночас як панораму жанрових і стильових моделей фортепіанної мініатюри першої третини XX століття. Актуальність дослідження визначається тим, що ранній цикл прелюдій залишається в тіні значно активніше досліджуваного циклу «24 прелюдії та фуги» 1937–1939 років, а його виконавська поетика досі не отримала системного висвітлення.

На підставі музично-текстологічного, структурно-функціонального, жанрово-стильового, компаративного та виконавського аналізу запропоновано осмислювати тональний план твору як послідовність дванадцяти контрастних диптихів, утворених парами споріднених мажорних і мінорних тональностей. Виявлено три взаємопов'язані жанрово-семантичні сфери циклу: лірично-кантиленну, скерцозно-моторну та монументально-драматичну. Доведено, що індивідуальний стиль композитора формується внаслідок органічної взаємодії романтичної експресії, імпресіоністичної темброво-регістрової барвистості й модерністсько-конструктивних принципів, серед яких особливого значення набувають остинатність, поліметрія, поліритмія, хроматизована розширена тональність і фактурна багатоплановість. Визначено провідні виконавські завдання: диференціацію звукових планів, темброве моделювання регістрів, поєднання метроритмічної точності з контрольованим rubato, артикуляційну контрастність, вибіркову педалізацію та вибудовування макродраматургії циклу. Новизна запропонованого ракурсу полягає у безпосередньому співвіднесенні жанрово-стильової організації кожної прелюдії з відповідною виконавською стратегією.

Особливу увагу зосереджено на функціях засобів музичної виразності у формуванні образно-семантичних зв'язків між окремими прелюдіями та цілісності макроциклу. Досягнення поставленої мети передбачає аналіз тонального плану та його формотворчої й драматургічної ролі; обґрунтування жанрово-семантичної типології прелюдій; визначення взаємодії романтичних, імпресіоністичних і модерністсько-конструктивних складників авторського стилю; характеристику ладогармонічної, фактурної, регістрової, артикуляційної та метроритмічної організації; встановлення зв'язку між нотним текстом і виконавськими рішеннями у сферах темпоритму, фразування, звуковедення, педалізації та вибудовування макродраматургії.

Ключові слова: *Всеволод Задерацький, «24 прелюдії», фортепіанний цикл, жанр прелюдії, жанрова семантика, стильовий синтез, конструктивно-романтичне мислення, фортепіанна фактура, поліметрія, виконавська інтерпретація.*

Zeng QINGYU,
orcid.org/0009-0006-3543-2673
Postgraduate student at the Department of Ukrainian Music
National Academy of Music of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) zeng_qing@gmail.com

VSEVOLOD ZADERATSKY'S PIANO CYCLE 24 PRELUDES FOR PIANO: GENRE-STYLISTIC SPECIFICITY A ND PERFORMANCE INTERPRETATION

The article examines Vsevolod Zaderatsky's piano cycle 24 Preludes (1934), approaching it both as an integrated compositional and dramaturgical system and as a panorama of the genre and stylistic models of the piano miniature in the first third of the twentieth century. The relevance of the study stems from the fact that this early cycle remains overshadowed by the considerably more extensively researched 24 Preludes and Fugues of 1937–1939, while its performance poetics has yet to receive systematic scholarly consideration.

Drawing on score-based, structural-functional, genre-stylistic, comparative, and performance-oriented analysis, the article proposes interpreting the tonal design of the work as a sequence of twelve contrasting diptychs formed by pairs of relative major and minor keys. Three interrelated genre-semantic domains are identified within the cycle: the lyrical-cantabile, the scherzo-motoric, and the monumental-dramatic. The analysis demonstrates that the composer's

individual style emerges from the organic interaction of Romantic expressivity, Impressionist timbral and registral colour, and modernist-constructivist principles. Particularly significant among the latter are ostinato structures, polymeter, polyrhythm, chromatically expanded tonality, and multilayered texture. The principal performance challenges are also defined, including the differentiation of sonic planes, the timbral shaping of registers, the combination of metrical and rhythmic precision with controlled rubato, articulatory contrast, selective pedalling, and the projection of the cycle's large-scale dramaturgy. The originality of the proposed approach lies in establishing a direct correlation between the genre-stylistic organization of each prelude and the corresponding performance strategy.

Particular attention is focused on the functions of musical expressive means in the formation of figurative-semantic connections between individual preludes and the integrity of the macrocycle. Achieving the set goal involves analyzing the tonal plan and its form-forming and dramatic role; substantiating the genre-semantic typology of preludes; determining the interaction of romantic, impressionistic, and modernist-constructive components of the author's style; characterizing the key-harmonic, textural, register, articulation, and metrorhythmic organization; establishing a connection between the musical text and performance decisions in the areas of tempo-rhythm, phrasing, sound management, pedalization, and building macrodramaturgy.

Key words: *Vsevolod Zaderatsky, 24 Preludes, piano cycle, prelude genre, genre semantics, stylistic synthesis, constructivist-Romantic thinking, piano texture, polymeter, performance interpretation.*

Постановка проблеми. Повернення творчості Всеволода Петровича Задерацького (1891–1953) до наукового й виконавського обігу потребує перегляду уявлень про фортепіанну музику першої половини XX століття. Видавничі заборони, втрата рукописів і вилучення імені композитора з професійної пам'яті деформували історико-музичний канон. Цикл «24 прелюдії для фортепіано», створений 1934 року, був опублікований лише 1970-го. Його тривала відсутність у концертному та педагогічному обігу зумовлює потребу цілісного переосмислення твору. У жанрово-історичній перспективі цикл продовжує еволюцію прелюдії від імпровізаційної передгри до самостійної романтичної мініатюри. Шопенівська модель охоплення всіх мажорних і мінорних тональностей у В. Задерацького набуває нового змісту. Кварто-квінтова послідовність із чергуванням мажору та паралельного мінору поєднує системність загального плану зі свободою жанрово-образного наповнення, а тональна основа розширюється хроматичними, модальними й колористичними засобами. Сутнісною проблемою є співвідношення автономності кожної прелюдії та цілісності макроциклу. Окремі номери об'єднуються тональним планом, системою контрастів, остинатними й метроритмічними структурами, темброво-регістровими зв'язками та авторськими ремарками. Це дає підстави розглядати твір як систему дванадцяти контрастно співвіднесених мажоро-мінорних пар, у якій романтична кантиленність, імпресіоністична колористика та конструктивістська організація фактури формують індивідуальну поетику композитора. Виконавський аспект передбачає узгодження локальних технічних рішень із макродраматургією циклу. Поліметрія, поліритмія, прихована поліфонія, фактурна багатоплановість і контрастна артикуляція потребують диференціації звукових пластів, гнучкої педалізації та поєднання метроритмічної точності з контрольованою агогікою. Актуальність дослідження визначається потребою співвіднести жанрово-стильову природу кожної прелюдії з її драматургічною функцією та виконавською стратегією.

Аналіз досліджень. У науковому осмисленні творчості В. Задерацького виокремлюються кілька взаємопов'язаних напрямів – дослідження генези жанру прелюдії, реконструкція біографічного та історико-культурного контекстів, вивчення фортепіанної поетики та індивідуального стилю композитора, композиційно-драматургічний аналіз циклів та інтерпретаційно-герменевтичне прочитання окремих творів. Генезу прелюдії простежено у праці К. Шолена (Schoelen, 2019).

Запропонована ним типологія дає змогу визначити «24 прелюдії» як цикл автономних мініатюр, об'єднаних тональною та драматургічною логікою. Фортепіанну спадщину композитора як цілісну стильову систему досліджено Н. Лукашенко (Лукашенко, 2011; 2015: 165–177). Вона обґрунтовує взаємодію романтизму, імпресіонізму та конструктивізму, а програмність, циклічність, жанрову пам'ять і алюзійність розглядає як складники діалогічного творчого методу. Біографічний контекст, обставини вилучення спадщини з культурного обігу та її сучасної актуалізації висвітлено М. Остапчук (Остапчук, 2023: 201–206). Структурно-аналітичні дослідження переважно зосереджені на пізнішому циклі «24 прелюдії та фуги». С. Постовойтова визначає принципи його композиційно-драматургічної цілісності та особливості поліфонічного мислення (Постовойтова, 2022: 85–100) а Т. Сирятська пропонує жанрово-стильову типологію прелюдій, виокремлюючи лірично-ноктюрнові, пасторальні, скерцозні, етюдні та змішані моделі (Сирятська, 2024: 140–160) [11]. Інтерпретаційно-герменевтичний напрям представлено працями Н. Макаро-

вої, у яких цикл і його окремі диптихи осмислено в історико-культурному, психологічному, семіотичному та виконавському аспектах (Макарова, 2025: 31–36; 85–92; 145–152). Водночас сформовані щодо табірного опусу смислові моделі не можуть безпосередньо переноситися на ранні «24 прелюдії».Основним текстологічним джерелом дослідження є нотне видання 1970 року (Задерацький, 1970). Недостатньо розробленим залишається комплексний аналіз раннього циклу, що поєднував би тональну архітектуру, жанрову семантику, фактурно-метроритмічну організацію та конкретні завдання виконавської інтерпретації. Саме цей ракурс визначає спрямування статті.

Мета статті полягає у комплексному розкритті жанрово-стильової та композиційно-драматургічної специфіки фортепіанного циклу В. Задерацького «24 прелюдії» й обґрунтуванні принципів його виконавської інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. У фортепіанному циклі «24 прелюдії» В. Задерацького (Задерацький, 1970) циклічність визначає не лише об'єднання завершених мініатюр, а й порядок їх розташування, систему контрастів і характер переходів. Вона постає однією з провідних засад фортепіанної поетики В. Задерацького, забезпечуючи єдність автономних номерів через взаємодію повторюваності й контрасту, локальної завершеності та підпорядкованості загальному задуму (Лукашенко, 2011: 84–87).

Тональний план охоплює всі мажорні й мінорні тональності та розгортається за квінтовим колом із чергуванням мажору і паралельного мінору – *C–a, G–e, D–h, A–fis, E–cis, H–gis, Fis–dis, Des–b, As–f, Es–c, B–g, F–d.* Квінтова послідовність мажорних центрів поєднується з їхніми мінорними паралелями, а перехід від *Fis–dis* до *Des–b* позначає зміну дієзної сфери бемольною та утворює внутрішній колористичний рубіж.

Зв'язок із шопенівською моделлю всетонального циклу виявляється у способі охоплення ладотонального простору, однак у В. Задерацького тональний план набуває виразної драматургічної функції. Кожна нова тональність відкриває іншу жанрово-образну сферу, а рух квінтовим колом формує спрямований процес від початкової мінливості до драматично вагомого завершення. Суміжні мажорна й мінорна прелюдії доцільно розглядати як дванадцять контрастно співвіднесених диптихів. Їх єднають тональна спорідненість і спільні гармонічні або фактурні засоби, тоді як образні функції залишаються відмінними. Так, у парі *C-dur–a-moll* лірично-споглядальна Прелюдія № 1 протиставляється скерцозно-гротесковій № 2, хоча обидві спираються на співвідношення тонічної опори й тритоново віддаленого матеріалу. На макрорівні Прелюдії № 1–6 утворюють початкову конфліктну зону, № 7–15 – розгорнутий ліричний центр, № 16–23 – скерцозно-моторний розділ із драматичними відхиленнями, а № 24 виконує функцію фінального підсумку.

Важливим чинником цілісності циклу є система міжномерних кадансових зв'язків. Завершення окремих прелюдій не лише підсумовують локальну форму, а й готують тональний або інтонаційний матеріал наступного номера. Так, фінальний звук е у Прелюдії *A-dur* спрямовується до тоніки *fis-moll,* завершальне е у *fis-moll* стає педальною опорою наступної *E-dur,* а формула gis–cis-gis на прикінці *E-dur* передбачає тонічний комплекс *cis-moll.* Каданс у такий спосіб виконує водночас завершальну та сполучну функції. Циклічну єдність посилюють авторські темпові та характерні позначення. Вони не обмежуються вказівками щодо темпу та звуковидобування, а конкретизують образний стан, темброву модель і жанрову семантику музики. Як наголошує Н. Лукашенко, відсутність сюжетних назв не заперечує програмного начала, яке виявляється через характер руху, інтонаційну організацію та психологічну виразність (Лукашенко, 2015: 165–177). Потрібно наголосити, що за умови виконання циклу в повному обсязі кадансові переходи, спрямовані до наступної прелюдії, потребують коротших цезур, тоді як межі між диптихами або великими драматургічними розділами доцільно окреслювати виразніше. При цьому, контраст усередині пари має розкриватися через диференціацію жанрової семантики, регістрово-фактурного колориту та метроритмічного характеру руху. Отже, тональний план поєднує автономні мініатюри в єдиний драматургічний комплекс.

Жанрову належність окремих номерів циклу «24 прелюдії» доцільно визначати через провідну семантико-фактурну домінанту, а не шляхом однозначного віднесення до певного жанрового інваріанта. У більшості прелюдій взаємодіють ознаки кількох моделей, зокрема, часто етюдність поєднується зі скерцозністю, пасторальність – із ноктюрновістю, вальсовість з імпровізаційністю, хоральність із дзвоновістю та рисами траурної ходи. Тому запропонована типологія відображає мобільну взаємодію жанрової пам'яті, фактури й образної семантики. Найрозгалуженішою є *лірично-кантиленна сфера,* представлена Прелюдіями № 1, 3, 6–10, 15, 19, 22 і частково № 13. Її ознаками є мелодична розспівність, диференціація рельєфу та фону, прозорі або хвилеподібні фігурації, темб-

рова виразність регістрів і контрольована агогічна свобода. У цій групі співіснують пасторальні, ноктюрнові, пісенно-романсові, танцювально-імпровізаційні та монологічні моделі. *Скерцозно-моторну сферу* утворюють Прелюдії № 2, 5, 11, 12, 14, 17, 18, 21 і 23. Їм властиві остинатність, акцентні зміщення, повторювані рухові формули, поліритмія, стрибки, подвійні ноти, репетиції та швидкі регістрові переміщення. Моторика виконує також і образну функцію. Вона може зберігати пластичність концертного етюду, формувати гротескно-ігровий характер або, у прелюдіях із ремаркою automaticamente, втілювати відчужений автоматизований рух. *Монументально-драматична сфера* охоплює насамперед Прелюдії № 4, 16, 20 і 24. Її визначають акордовий виклад, низькі педальні опори, хорально-речитативні інтонації, дзвоново-набатні комплекси, важка ритмічна хода та регістрове розширення кульмінацій. Ці номери виконують функцію драматургічних опор циклу, хоча межі між трьома сферами залишаються проникними.

Стильова єдність циклу виникає у взаємодії романтичного, імпресіоністичного та модерністсько-конструктивного начал. Романтична традиція виявляється у семантиці пісні без слів, ноктюрна, вальсу та концертного етюду. Імпресіоністичність простежуємо у колористичній гармонії, тембровій диференціації регістрів, паралельному русі співзвуч і педальному резонансі. Конструктивна складова вимальовується через звернення композитора до остинатності, поліметрії, поліритмії та хроматизованих симетричних структур. Їхня взаємодія утворює індивідуально-авторський синтез, який доцільно визначити як конструктивно-романтичний. При цьому, ладогармонічна мова зберігає тональні центри, але значно розширює класико-романтичну функціональність завдяки хроматичним нашаруванням, модальній варіантності, тритоновим співвідношенням, паралельному руху акордів і локальним цілотоновим утворенням. Виконавське прочитання має поєднувати чітке відчуття тональних опор і логіки гармонічного розвитку зі збереженням дисонансної напруги та колористичної своєрідності музичної мови автора.

Однією з визначальних ознак фортепіанного письма В. Задерацького є фактурна багатошаровість. Мелодичний рельєф нерідко зосереджується в басовому або середньому регістрі, тоді як фігураційний фон переноситься у верхню теситуру. При цьому, кожен фактурний пласт має власні метроритмічні, артикуляційні, динамічні й темброві характеристики, завдяки чому фортепіанний виклад набуває рис оркестрово-партитурного письма. Нотація на трьох або чотирьох нотоносцях у Прелюдіях № 4, 7–10 і 15 відбиває оркестрово-регістровий тип мислення композитора. Виконавське втілення такої фактури потребує чіткого розмежування звукових планів, диференціації їхнього тембру й артикуляції та гнучкої педалізації. Романтична співучість тут має поєднуватися зі структурною ясністю, а темброва гнучкість – із метроритмічною точністю.

Для цілісного виконання цикл доцільно осмислювати як послідовність чотирьох великих драматургічних зон. Прелюдії № 1–6 окреслюють основні образні опозиції – ліричність і гротеск, камерність і монументальність, зосередженість і моторну дієвість. Номери № 7–15 формують лірично-колористичний центр, внутрішню динаміку якого посилюють моторно-віртуозні Прелюдії № 11–14. У № 16–20 відбувається поступове згущення драматичного начала, що приводить до хорально-траурної кульмінації Прелюдії № 20. Завершальний відтинок № 21–24 вибудувано як нарощування контрастів, де скерцозна рухливість № 21 змінюється ліричним уповільненням у № 22, після чого віртуозний імпульс № 23 готує монументальний фінал № 24. Такий поділ допомагає визначити виконавцю функцію кожного розділу, узгодити темпові співвідношення та підпорядкувати локальні контрасти загальній логіці розвитку. Ієрархічність макродраматургії авторського задуму передбачає певну диференціацію кульмінацій. Монументальні Прелюдії № 4, 16, 20 і 24 не повинні виконуватися з однаковою мірою динамічної ваги. Прелюдія № 4 є першим великим драматичним вузлом, у якому камерний простір попередніх номерів розширюється до органно-оркестрового масштабу. Прелюдія № 16 відкриває нову зону похмурого, невідворотного руху, № 20 концентрує траурно-хоральну семантику в гранично стислому акордовому висловлюванні, тоді як № 24 має сприйматися як остаточне узагальнення всього попереднього розвитку. Отже, виконавець повинен зберігати динамічний і тембровий резерв для фіналу, не вичерпуючи монументальну якість звучання в попередніх кульмінаціях.

Важливим чинником цілісності є характер цезур між прелюдіями. Усередині диптиху пауза має зберігати смисловий зв'язок між спорідненими тональностями й контрастними образами, тоді як межі між диптихами та великими розділами доцільно окреслювати виразніше. Тривалість цезури визначається акустикою, завершальною гармонією та функцією наступного номера. У кадансових переходах останній звук

слід сприймати як інтонаційно спрямований до початку наступної прелюдії. Темпова організація ґрунтується на пропорціях між різними типами музичного часу. Авторські ремарки конкретизують не лише темп, а й характер процесу. Allegretto carezzevole потребує легкого руху без втрати співучості; Adagio ponderoso – вагомості акордів, а не надмірного уповільнення; Presto automaticamente – рівної пульсації без сентиментального rubato. Позначення misterioso слід передавати передусім тембром, динамікою й характером атаки, а не довільним уповільненням руху.

Агогічна свобода повинна мати різну міру в ліричних, танцювальних і механістичних номерах. У кантиленних Прелюдіях № 1, 3, 6–10, 15, 19 і 22 допустиме контрольоване *rubato,* однак воно має розгортатися на тлі сталої внутрішньої пульсації. Мелодичний голос може відхилятися від метричної сітки, тоді як остинатний або фігураційний пласт зберігає часову опору. У Прелюдії № 10 Tempo di Valse пластична свобода фразування не повинна руйнувати тридольну танцювальну основу, а розділ Improvisazione доцільно трактувати як розширення, а не заперечення вальсового часу. У Прелюдіях № 14 і 18 із ремаркою automaticamente, а також у моторних № 2, 21 і 23 агогічні відхилення мають бути мінімальними й зумовленими переважно формою, кульмінаційним наростанням або завершенням великої фрази.

Окремим завданням постає вибудовування динамічного рельєфу. Динаміка у творі не повинна сприйматися як послідовність локальних *crescendo* і *diminuendo,* замкнених у межах окремих мініатюр. Вона утворює наскрізну систему хвиль різного масштабу. У ліричних прелюдіях наростання доцільно пов'язувати з напрямом мелодичної фрази, гармонічним напруженням і регістровим розширенням, а не з механічним збільшенням сили звуку. У моторних номерах виразність часто формується не завдяки безперервному динамічному наростанню, а через зміни фактурної щільності, акцентного рисунка й регістрового співвідношення звукових пластів. У хоральних і траурних прелюдіях основним критерієм стає градація звукової ваги. Позначення forte або pesante не повинні автоматично спричиняти ударність, оскільки монументальність звучання досягається насамперед глибиною занурення в клавіатуру, тривалістю резонансу та збереженням внутрішньої структури акорду.

Одним із визначальних завдань виконавської інтерпретації є виявлення внутрішньої ієрархії фактурних планів у кожній прелюдії циклу. Фортепіанний почерк В. Задерацького майже не містить нейтральних загальних форм руху, оскільки фігураційні комплекси постійно модифікуються, набувають індивідуалізованого характеру та виконують тематичну, драматургічну та колористичну функції. Відтак виконавець має визначити функціональне призначення кожного компонента фактури, диференціюючи мелодичний рельєф, контрапунктуючі голоси, остинатну основу, педальну опору, темброво-колористичний пласт і резонансний фон. Так, у Прелюдії № 1 виконавець має виокремити мелодичну лінію нижнього голосу, не перевантажуючи безперервну фігурацію верхнього регістру; у № 3 – абезпечити самостійність кантилени щодо стакатної остинатної пульсації; у № 6 – підкреслити контраст між низькорегістровим монологом та акордовими епізодами *Misterioso;* у № 15 – зберегти цілісність мелодичного розвитку, попри розподіл тематичних реплік між віддаленими регістровими планами тощо.

Нотація окремих прелюдій на трьох або чотирьох нотоносцях відображає оркестровий тип фактурного мислення композитора та регістровотемброву багатоплановість музичної тканини. У виконавській роботі це передбачає диференційоване опрацювання кожного фактурного шару. На початковому етапі доцільно окремо опрацювати голоси й фактурні пласти, визначивши для кожного з них динамічний рівень, характер звуковидобування, артикуляцію та функцію / місце в загальній фразовій побудові. Під час подальшого поєднання необхідно зберігати рельєфність окремих ліній і водночас узгоджувати їх у межах єдиного звукового цілого. У Прелюдії № 4, зокрема, акордовий виклад потребує внутрішнього розмежування на хорально-речитативну лінію нижнього регістру, гармонічний пласт середньої теситури та віддалені співзвуччя у високому регістрі. Такий спосіб слухового й технічного опрацювання фактури дає змогу уникнути надмірного ущільнення звучання в середньому регістрі, досягти виразного балансу між фактурними планами та відтворити регістрову глибину й об'ємність звучання.

Артикуляція у циклі виконує образно-семантичну функцію. Авторські вказівки на кшталт sempre non legato, sempre staccato, secco, marcato, cantando, quasi fagotto, quasi flauto та ін. визначають спосіб існування матеріалу та характер взаємодії фактурних шарів. У Прелюдії № 5 ремарки quasi fagotto та quasi flauto потребують не буквального наслідування оркестрових інструментів, а контрастного моделювання атаки, тривалості звуку, регістрової насиченості та артикуляційної пластики розгортання музичної тканини. «Фаготовий» пласт доцільно виконувати компактним,

дещо сухим туше з виразною артикуляцією, тоді як «флейтові» репліки потребують полегшеної атаки та швидкого звукового розчинення.

У ліричних номерах основою звуковедення є пальцеве legato, поєднане з плавним перенесенням ваги руки та виокремленням опорних інтонацій. Кантилена потребує внутрішньої динамічної ієрархії, а супровід – уникнення випадкових акцентів. У гротескових прелюдіях доцільне близьке до клавіатури туше й чітке розмежування звуків. У монументальних № 4, 16, 20 і 24 акордову вагу слід формувати опорою всієї руки без жорсткої атаки та м'язового затиснення.

Метроритмічна організація вимагає не лише точності, а й розкриття образної функції ритму. У Прелюдії № 2 остинатна пульсація загострює скерцозно-гротесковий характер музики; у № 14 вона формує образ відчуженого, автоматизованого руху; у № 16 надає звучанню рис похмурої ходи; у № 18 слугує ритмічною основою поступового наростання емоційної напруги; у фінальній Прелюдії № 24 набуває значення невідворотного драматичного поступу. У поліметричних № 21 і 22 необхідно зберігати самостійність метричних пластів. Співвідношення 12/8 і 4/4 у № 21 створює скерцозну нестійкість, тоді як поєднання 6/8 і 2/4 у № 22 – м'яку ліричну плинність. На початковому етапі роботи доцільно визначити спільну найменшу ритмічну одиницю та досягти точності вертикальних збігів, після чого перейти до відчуття більших метричних груп. Поліритмічні й нерегулярні поділи у Прелюдіях № 7, 11 і 15 також необхідно групувати не лише математично, а за напрямом мелодичного руху, гармонічною функцією та точками фразової опори.

Педалізація у «24 прелюдіях» повинна бути функціонально диференційованою. У циклі педаль виконує щонайменше чотири основні функції – зв'язувальну, гармонічну, колористичну та резонансно-просторову. Постійне застосування повної педалі є неприйнятним через хроматичну насиченість гармонії, паралельний рух співзвуч і самостійність фактурних планів. Також потрібно наголосити на особливій ролі напівпедалі та чвертьпедалі у прелюдіях із багаторядковим записом, де педаль забезпечує тривалість органних пунктів, які неможливо втримати руками, не позбавляючи водночас фактуру прозорості. Саме тому роботу над фактурним балансом доцільно спочатку здійснювати без педалі, а її залучення має завершувати, а не замінювати пальцеве й слухове опрацювання тексту. Також у прелюдіях № 1, 7, 8, 15, 19 і 22 доцільне застосування короткої синкопованої педалі, напівпедалі або частого неповного оновлення резонансу. Їхнє завдання полягає у підтриманні кантилени без поглинання фігураційного рисунка. У високому регістрі педальний резонанс може бути тривалішим, тоді як низькорегістрові хроматизовані комплекси потребують швидшого очищення. У Прелюдіях № 4, 20 і 24 педаль формує просторовий об'єм акордових масивів, проте має змінюватися відповідно до гармонічної опори, а не лише за тактовою рискою. У № 2, 5, 14, 18, 21 і 23 її використання повинно бути переважно локальним і колористичним, оскільки надмірний резонанс нівелює ритмічний рельєф та артикуляційну гостроту.

Наголосімо також про переважання в прелюдіях дрібної пальцевої, «мереживної» техніки, подвійних нот, польотних фігурацій і внутрішньої мелодизації фактурних пластів. Масивна акордна й октавна техніка використовується вибірково й набуває особливої ваги у драматичних номерах. Водночас індивідуалізованість фігурацій не дозволяє опановувати їх як стандартні автоматизовані послідовності. Навіть за зовнішньої повторюваності формула нерідко змінює інтервальну будову, напрям, гармонічну функцію або регістрове положення, тому її механічне вирівнювання може призвести до втрати структурної виразності.

Роботу над широкими арпеджованими фігураціями Прелюдій № 11 і 17 доцільно починати з гармонічної редукції. Співзвуччя слід попередньо збирати у вертикальні блоки, визначаючи точки зміни позиції, напрям руху руки та опорні верхні або нижні тони. Подвійні ноти й репетиції у № 12 потребують позиційного групування, використання невеликого ротаційного імпульсу та швидкого звільнення руки після кожної групи. Їх не варто виконувати шляхом надмірного пальцевого натиску, оскільки це спричиняє важкість і суперечить ремарці leggiero. Стрибкова й регістрова техніка прелюдій № 5 і 23 передбачає напрацювання тактильних відчуттів. Доцільно практикувати беззвучне перенесення руки до наступної позиції, випереджувальне спрямування погляду та відпрацювання окремо точок приземлення. В акордових Прелюдіях № 4, 16, 20 і 24 необхідно розмежовувати момент взяття співзвуччя і подальше м'язове звільнення. Вага акорду не потребує постійного тиску на клавіатуру після атаки. Широкі вертикалі та інтервальні розтягнення можуть вимагати перерозподілу окремих звуків між руками або контрольованого арпеджування, однак таке рішення має зберігати мелодичну ієрархію та гармонічну цілісність.

За умови повного виконання циклу піаніст має спиратися не лише на моторну пам'ять, а й на

усвідомлення тонального плану, меж диптихів, драматургічних зон, кульмінацій і функцій фактурних пластів. Доцільно відпрацьовувати кожну прелюдію з різних структурних точок – середини, кульмінації, репризи або каденції, що посилює слуховий контроль і зменшує залежність від послідовного запам'ятовування.

Отже, переконлива виконавська концепція «24 прелюдій» формується на перетині трьох взаємозалежних вимірів. Локальний вимір охоплює точність артикуляції, характер атаки, фразування, фактурний баланс і педалізацію. Середній рівень визначається взаємодією номерів у межах контрастних диптихів. Макрорівень передбачає створення наскрізної темпової, динамічної та образної виконавської драматургії. Стильова природа твору вимагає рівноваги між романтичною співучістю та модерністською графічністю, а також агогічною свободою та метричною дисципліною. Ліричні номери не слід перетворювати на безмежно розтягнуті романтичні монологи, оскільки їхню форму утримують остинатні структури та чітка композиційна логіка. Водночас механістичні прелюдії не мають звучати емоційно нейтрально, адже за зовнішньою регламентованістю руху приховані напружені динамічні процеси, регістрові конфлікти та образно-психологічні трансформації. Саме підпорядкування кожного піаністичного рішення функції в цілісній драматургії перетворює виконання циклу з послідовності ефектних мініатюр на єдине художнє висловлювання.

Висновки. Фортепіанний цикл В. Задерацького «24 прелюдії» є цілісною композиційно-драматургічною системою. Його макрологіку визначають кварто-квінтовий рух усіма тональностями, чергування мажору й паралельного мінору, повторювані фактурно-ритмічні моделі та послідовне розгортання образних контрастів. Запропонована модель дванадцяти контрастних диптихів дає змогу точніше простежити внутрішню драматургію твору. У кожній парі споріднені тональності об'єднують не подібні, а переважно комплементарні жанрові стани: лірику й гротеск, кантилену й хоральну монументальність, елегантність і автоматизм, романтичний порив і механізовану енергію, польотну етюдність і важкий драматичний підсумок. Жанрово-стильова палітра циклу концентрується навколо трьох сфер – лірично-кантиленної, скерцозно-моторної та монументально-драматичної, однак межі між ними є проникними. Індивідуальний стиль композитора виявляється як органічний синтез романтичної експресії, імпресіоністичної тембровості та модерністсько-конструктивних засобів.

Виконавська інтерпретація циклу має спиратися на диференціацію фактурних шарів, темброве моделювання регістрів, точне прочитання авторських характерних ремарок, збереження внутрішньої пульсації, контрольоване *rubato* та вибіркову педалізацію. Основним принципом постає поєднання романтичної співучості з модерністською графічністю й ритмічною дисципліною. Саме така подвійна оптика дає змогу розкрити конструктивно-романтичну природу музики В. Задерацького. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на порівняння друкованого видання з рукописними джерелами, аналіз наявних аудіоінтерпретацій, зіставлення виконавської поетики «24 прелюдій» із пізнішим циклом «24 прелюдії та фуги».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Задерацький В. 24 прелюдії для фортепіано [Ноти]. Київ : Музична Україна, 1970. 56 с.

2. Лукашенко Н. Стильові основи фортепіанної поетики В. П. Задерацького : дис. ... канд. мистецтвозн. : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Одеса, 2011. 242 с.

3. Лукашенко Н. Феномен діалогу в контексті фортепіанної творчості В. П. Задерацького. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти : зб. наук. ст.* 2015. Вип. 43. С. 165–177.

4. Макарова Н. «24 прелюдії та фуги» В. П. Задерацького: повернення із забуття. *Аспекти історичного музикознавства.* 2024. Вип. 36. С. 62–80.

5. Макарова Н. Діалог неба і душі на прикладі Прелюдії і фуги мі-мажор № 9 із циклу «24 прелюдії та фуги» Всеволода Задерацького. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2025. Вип. 91, т. 2. С. 95–101.

6. Макарова Н. Між стражданням і вічністю на прикладі Прелюдії і фуги № 3 соль-мажор В. П. Задерацького. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.* 2025. Вип. 54. С. 31–36.

7. Макарова Н. Містична колискова на прикладі диптиху сі-мінор № 6 із циклу «24 прелюдії та фуги» Всеволода Задерацького. *Слобожанські мистецькі студії.* 2025. Вип. 3 (09). С. 85–92.

8. Макарова Н. Сторінка містичного щоденника ув'язненого на прикладі Прелюдії і фуги до-дієз мінор № 10 В. Задерацького. *Південноукраїнські мистецькі студії.* 2025. Вип. 3 (10). С. 145–152.

9. Остапчук М. Повернення із забуття до 70-річчя від дня смерті композитора Всеволода Задерацького. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку.* 2023. Вип. 44. С. 201–206.

10. Постовойтова С. Особливості поліфонічного мислення Всеволода Задерацького у циклі «24 прелюдії та фуги». *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського.* 2022. Вип. 134. С. 85–100.

11. Сирятська Т. Жанрово-стилістична типологія прелюдій циклу «24 прелюдії та фуги» В. Задерацького. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти.* 2024. Вип. 70. С. 140–160.

12. Schoelen C. To Prelude (v.): The Art of Preluding and Applications for the Modern Classical Guitarist : doctoral dissertation / University of South Carolina. Columbia, 2019. 92 p. URL: https://scholarcommons.sc.edu/etd/5250/ (date of access: 02.06.2026).

REFERENCES

1. Zaderatsky, V. (1970). 24 preliudii dlia fortepiano [24 Preludes for Piano] [Noty]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 56 p. [in Ukrainian].

2. Lukashenko, N. (2011). *Stylovi osnovy fortepiannoi poetyky V. P. Zaderatskoho* [Stylistic Foundations of V. P. Zaderatsky Piano Poetics] *: dys. ... kand. mystetstvozn. : spets. 17.00.03 «Muzychne mystetstvo».* Odesa. 242 s. [in Ukrainian].

3. Lukashenko, N. (2015). *Fenomen dialohu v konteksti fortepiannoi tvorchosti V. P. Zaderatskoho* [The phenomenon of dialogue in the context of V. P. Zaderatsky piano works]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity : zb. nauk. st. Vyp.* 43. Pp. 165–177. [in Ukrainian].

4. Makarova, N. (2024). *«24 preliudii ta fuhy» V. P. Zaderatskoho: povernennia iz zabuttia* [P. Zaderatsky «24 Preludes and Fugues»: a return from oblivion]. *Aspekty istorychnoho muzykoznavstva.* Vyp. 36. Pp. 62–80. [in Ukrainian].

5. Makarova, N. (2025). *Dialoh neba i dushi na prykladi Preliudii i fuhy mi-mazhor № 9 iz tsyklu «24 preliudii ta fuhy» Vsevoloda Zaderatskoho* [Dialogue between heaven and soul: The Prelude and Fugue in E major № 9 from Vsevolod Zaderatsky cycle «24 Preludes and Fugues»]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* Vyp. 91. T. 2. Pp. 95–101. [in Ukrainian].

6. Makarova, N. (2025). *Mizh strazhdanniam i vichnistiu na prykladi Preliudii i fuhy № 3 sol-mazhor V. P. Zaderatskoho* [Between suffering and eternity: The Prelude and Fugue № 3 in G major by V. P. Zaderatsky]. *Naukovi zbirky Lvivskoi natsionalnoi muzychnoi akademii imeni M. V. Lysenka.* Vyp. 54. Pp. 31–36. [in Ukrainian].

7. Makarova, N. (2025). *Mistychna kolyskova na prykladi dyptykhu si-minor № 6 iz tsyklu «24 preliudii ta fuhy» Vsevoloda Zaderatskoho* [Mystical lullaby: Diptych in B minor № 6 from Vsevolod Zaderatsky's cycle «24 Preludes and Fugues»]. *Slobozhanski mystetski studii.* Vyp. 3 (09). Pp. 85–92. [in Ukrainian].

8. Makarova, N. (2025). *Storinka mistychnoho shchodennyka uviaznenoho na prykladi Preliudii i fuhy do-diiez minor № 10 V. Zaderatskoho* [A page from a prisoner's mystical diary: The Prelude and Fugue № 10 in Cis minor by V. Zaderatsky]. *Pivdennoukrainski mystetski studii.* Vyp. 3 (10). Pp. 145–152. [in Ukrainian].

9. Ostapchuk, M. (2023). *Povernennia iz zabuttia do 70-richchia vid dnia smerti kompozytora Vsevoloda Zaderatskoho* [Return from oblivion: On the 70th anniversary of the death of composer Vsevolod Zaderatsky]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku.* Vyp. 44. Pp. 201–206. [in Ukrainian].

10. Postovoitova, S. (2022). *Osoblyvosti polifonichnoho myslennia Vsevoloda Zaderatskoho u tsykli «24 preliudii ta fuhy»* [Features of Vsevolod Zaderatsky's polyphonic thinking in the cycle «24 Preludes and Fugues»]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho.* Vyp. 134. Pp. 85–100. [in Ukrainian].

11. Syriatska, T. (2024). *Zhanrovo-stylistychna typolohiia preliudii tsyklu «24 preliudii ta fuhy» V. Zaderatskoho* [Genre-stylistic typology of the preludes in V. Zaderatsky's cycle «24 Preludes and Fugues»]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity.* Vyp. 70. Pp. 140–160. [in Ukrainian].

12. Schoelen C. To Prelude (v.): The Art of Preluding and Applications for the Modern Classical Guitarist : doctoral dissertation / University of South Carolina. Columbia, 2019. 92 p. URL: https://scholarcommons.sc.edu/etd/5250/ (date of access: 02.06.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 81'23:81'37:811.111'42:378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-48

Yuliia SHAMAIEVA,
orcid.org/0000-0001-7874-5510
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Professional Purposes,
School of Foreign Languages
Vasyl Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) yuliia.shamaieva@karazin.ua

METAPHTONYMY AS A LINGUOCOGNITIVE TOOL OF TEACHING PHD STUDENTS ACADEMIC ENGLISH

The article focuses on holistically analyzing metaphtonymy as an innovative linguocognitive foundation for teaching Academic English to PhD students. Drawing upon the theories of conceptual metaphor and metonymy, the study reconceptualizes metaphtonymy not merely as the interaction of these two cognitive mechanisms but as a universal linguocognitive entity underlying knowledge construction and meaning-making in academic discourse. The paper advances an original metaphtonymy-oriented Academic English instruction model, where metaphtonymy functions as the object of linguistic analysis, the mechanism of cognitive information processing, and an effective tool for developing doctoral students' Academic English competence.

The methodology was empirically tested through a two-semester experiment conducted during the 2025–2026 academic year, involving twenty-six PhD students majoring in Economics and Business. The instruction was based on the systematic analysis of authentic English-language research article abstracts and other genres of academic discourse, enabling participants to identify, interpret and generate metaphtonymic structures of contemporary Academic English. The model integrates cognitive-discursive analysis of metaphtonymy, genre-oriented academic writing, the development of metalinguistic reflection, and conceptual competence into a unified linguocognitive didactic framework. The findings prove that explicit instruction in metaphtonymic conceptualization does contribute essentially to the development of academic vocabulary, the logical organization of academic discourse argumentation, and overall Academic English proficiency. Furthermore, the study provides empirical support for the claim that metaphtonymy represents a productive linguocognitive mechanism governing the organization of academic discourse rather than an occasional stylistic phenomenon. Synthesizing cognitive-linguistic theory with linguodidactics, the author's approach offers a novel framework for preparing PhD researchers for effective participation in global academic and communication.

Key words: *conceptual metaphor, conceptual metonymy, English for Academic Purposes, linguodidactics, metaphtonymy, PhD students.*

Юлія ШАМАЄВА,
orcid.org/0000-0001-7874-5510
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) yuliia.shamaieva@karazin.ua

МЕТАФТОНІМІЯ ЯК ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВИКЛАДАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ЗДОБУВАЧАМ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ

Стаття присвячена холістичному дослідженню метафтонімії як інноваційної лінгвокогнітивної основи навчання академічної англійської мови здобувачів ступеня доктора філософії. У скопусі теорії концептуальної метафори та концептуальної метонімії обґрунтовується статус метафтонімії не лише як комплексної взаємодії метафори й метонімії, а як універсального лінгвокогнітивного механізму дискурсивного формування смислів. Запропоновано інноваційну емпірично перевірену авторську методику навчання аспірантів академічної англійської мови на основі метафтонімії, де метафтонімія виступає водночас об'єктом лінгвістичного аналізу, механізмом когнітивної обробки інформації та ефективним дидактичним інструментом розвитку академічної іншомовної компетентності.

Експеримент тривав два семестри (2025–2026 навчальний рік) та охопив 26 аспірантів економічних і бізнес-спеціальностей. Його основою був аналіз автентичних англомовних анотацій наукових статей та інших жанрів академічного дискурсу, що дало змогу навчити здобувачів виявляти, інтерпретувати й самостійно генерувати метафтонімічні конструкції, характерні для сучасної академічної англійської. Розроблена методика є синергією

когнітивно-дискурсивного аналізу метафтонімії, жанрово орієнтованого академічного письма та мовлення, розвитку метамовної рефлексії та концептуальної компетентності. Результати розвідки довели, що цілеспрямоване навчання метафтонімічній концептуалізації сприяє вдосконаленню академічного вокабуляру, логіки наукової аргументації та архітектоніки академічного дискурсу, жанрової компетентності та загального рівня володіння академічною англійською. Водночас експериєнційно підтверджено, що метафтонімія є потужним лінгвокогнітивним механізмом організації академічного дискурсу, а не оказіональним стилістичним явищем. Запропонований підхід як синтез когнітивно-лінгвістичного аналізу із методикою викладання іноземних мов може бути ефективно використаний у підготовці молодих науковців до глобальної академічно-професійної комунікації.

Ключові слова: *англійська для академічних цілей, здобувачі ступеня доктора філософії, концептуальна метафора, концептуальна метонімія, лінгводидактика, метафтонімія.*

Problem statement. The dynamic globalization of higher education and research has established Academic English as the principal medium of scholarly communication in the XXI century. For that matter, developing advanced Academic English competence has become a key objective of doctoral education, requiring PhD students to share publications, prepare conference presentations, write grant proposals, and actively participate in international academic and scientific discourse (Littlemore 2023; Wingate, 2025).

Despite considerable advances in English for Academic Purposes (EAP), PhD students continue to experience considerable difficulties when producing academically appropriate texts. These challenges often extend far beyond lexical or grammatical competence and concern the conceptual organization of scientific discourse itself. Contemporary academic communication requires researchers not only to aptly use the appropriate disciplinary terminology but also to conceptualize abstract knowledge, produce coherent argumentation, design theoretical models, and negotiate (inter) disciplinary meanings through conventionalized patterns of Academic English (Li, 2025; Pokrzycka, 2023).

Recent developments in cognitive linguistics increasingly emphasize that figurative cognition constitutes one of the principal mechanisms through which scientific knowledge is conceptualized. Z. Jing-Schmidt argues that metonymy should be understood as "a pervasive cognitive process extending beyond lexical substitution and operating across multiple levels of conceptual organization" (Jing-Schmidt, 2021: 139). Likewise, A. Barcelona (Barcelona, 2024a; Barcelona, 2024b) demonstrates that metonymic processes systematically participate in grammatical organization, discourse interpretation, and conceptual integration, thus significantly expanding traditional understandings of figurative language.

These developments have important implications for academic discourse. Indeed, scientific communication is inherently conceptual rather than merely lexical, and researchers represent abstract phenomena through conventionalized figurative structures that enable the organization of knowledge and facilitate scientific reasoning. According to A. Barcelona, contemporary cognitive linguistics increasingly recognizes that "metonymic thinking permeates scientific discourse as a fundamental mechanism of conceptual access rather than an isolated stylistic device" (Barcelona, 2024b: 61).

An equally significant tendency in recent research concerns the interaction between conceptual metaphor and conceptual metonymy (Dirven, 2003; Portero Muñoz et al., 2026). Although both mechanisms have traditionally been investigated separately, growing evidence suggests that authentic discourse frequently involves their simultaneous interaction in the construction of meaning. demonstrating that it is metaphtonymic interaction that constitutes a dynamic conceptual process rather than a simple coexistence of two independent figurative mechanisms (Goossens, 1990), and this interaction has become increasingly relevant for understanding complex discourse, including scientific communication.

The importance of metaphtonymy becomes particularly evident in EAP expressions as the findings suggest, the evidence points to, the analysis reveals, the study demonstrates, the framework captures, and the paper argues cannot be adequately interpreted through metaphor or metonymy alone. Instead, their semantic interpretation requires simultaneous activation of multiple conceptual mappings, where metonymic reference provides access to conceptual domains subsequently structured through metaphorical projection. Only this type of conceptual interaction explicates why these expressions have become highly conventionalized in international academic discourse (Littlemore, 2022). In this connection, recent research further argues that metonymic thinking operates throughout linguistic organization "all the way down", extending from discourse and conceptual organization to lexical semantics and grammatical structure (Portero Muñoz, 2026). This perspective broadens the explanatory potential of metaphtonymy, providing a productive theoretical basis for researching Academic English as a cognitively motivated synergetic discourse system.

However, despite substantial progress in cognitive linguistics, the didactic implications of metaphton-

ymy still remain underexplored. Contemporary EAP instruction continues to focus on genre conventions, academic vocabulary, and discourse organization, whereas conceptual instruction based on metaphtonymic thinking has received limited attention (Clifton, 2020; Rao, 2018). Even studies devoted to figurative language pedagogy predominantly study conceptual metaphor, while the pedagogical potential of metaphtonymy has not yet been systematically examined (Littlemore, 2022).

The present study therefore addresses an actual interdisciplinary problem situated at the intersection of cognitive linguistics, applied linguistics, and EAP, proceeding from the assumption that explicit awareness of metaphtonymic conceptualization may significantly enhance PhD students' EAP competence by amalgamating conceptual understanding with linguistic production. Thus, metaphtonymy is approached not only as an object of cognitive-linguistic investigation but also as an innovative didactic instrument to improve academic literacy, disciplinary argumentation, conceptual precision, and advanced scientific communication.

Analysis of recent research and publications. The analysis has revealed that recent scholarship at the intersection of cognitive linguistics and language education has moved far beyond the treatment of metaphor and metonymy as isolated figures of speech, the prevailing tendency being to examine them as interconnected cognitive operations in categorization, inference, discourse organization and the construction of socially relevant meanings. This development seems to be particularly important for EAP research as academic discourse does not merely name preexisting objects of knowledge. It selects, frames and relates them through recurrent conceptual patterns that become conventional within certain scholarly communities (Hanh, 2025; Portero Muñoz, 2026).

The expansion of metonymy research is clearly documented by Y. Sun and M. Lin (Sun, Lin, 2025). Their bibliometric analysis of publications indexed in the Social Sciences Citation Index between 2000 and 2023 identifies cognitive and conceptual linguistics as central research clusters, while discourse, pragmatics and multimodal communication emerge as increasingly significant directions. Their findings indicate that current metonymy studies are no longer limited to lexical substitution only. Instead, researchers are examining metonymy as an interdisciplinary phenomenon that connects linguistic form with cognition, social interaction and cultural meaning. This broader research trajectory creates a necessary foundation for considering metaphtonymy within academic discourse and advanced language instruction.

A cognitively expansive account is likewise advanced by Z. Jing-Schmidt (Jing-Schmidt, 2021), who interprets metonymy as a form of mental economy through which complex phenomena become accessible by means of salient conceptual elements. This position is perceived as relevant to academic communication as authors frequently use one component of a research frame to activate another. Expressions like *the paper argues, the study investigates*, *the findings indicate* rely on conceptual access relations in which a textual product, research process or result stands for the researchers and their activity. Their interpretation requires a metonymic operation that selects an accessible element of the research situation, allowing it to function as an active discourse participant.

The discourse-forming capacity of metonymy is examined in greater detail by A. Barcelona (Barcelona, 2024a; Barcelona 2024b). His analysis of authentic discourse demonstrates that several metonymic operations may occur at different analytical levels within one utterance and may form inferential chains extending beyond the boundaries of an individual lexical item. A. Barcelona introduces and refines such notions as metonymic chaining, cascading and discourse-pragmatic interpretation, thereby showing that metonymy contributes to the construction of coherent meanings across extended stretches of language. From my perspective, this account is especially productive for the study of Academic English, where an apparently simple expression may compress authorship, research procedure, evidence and evaluation into one conventional structure.

The interaction between metaphor and metonymy has received less systematic attention than either mechanism separately, but the available empirical evidence confirms that this interaction presents substantial interpretive challenges. S. Jin, Z. Lin and T. Oakley (Jin et al., 2021) investigated how trainee translators processed metaphtonymic expressions and found that their decisions were influenced by rhetorical awareness, the perceived salience of the expression, cultural transferability and the ability to reconstruct the interaction between its conceptual components. The participants used omission, modification and retention, with omission occurring most frequently. Although the study focused on literary translation rather than EAP, its linguistic and pedagogical implications are also significant. It shows that even linguistically advanced learners may fail to preserve a metaphtonymic structure when they do not consciously recognize the interaction that motivates it. In this respect, the authors call for systematic instruction aimed at developing the ability to identify and transfer complex figurative mechanisms.

For EAP pedagogy, this finding suggests that learners should not be expected to acquire metaphtonymic competence through exposure alone. Our linguodidactic experience has proved that PhD students may understand the general meaning of the data revealing a pattern without being able to explain why data are represented as an agent of visual disclosure or which rhetorical effect is produced by suppressing direct reference to the researchers. Explicit analysis can therefore help learners distinguish the metaphorical structuring of knowledge as vision from the metonymic representation of researchers through their data. More importantly, "it can enable them to select among alternative formulations according to genre, disciplinary convention and desired level of authorial visibility" (Wingate, 2025: 254).

The possibility of translating cognitive-linguistic theory into consistent didactic practice is developed comprehensively by J. Littlemore (Littlemore, 2022; Littlemore, 2023). Her account of cognitive linguistics in second-language learning discusses construal, categorization, encyclopaedical knowledge, embodiment, metaphor and metonymy as pedagogically relevant dimensions of language. J. Littlemore emphasizes that linguistic choices are conceptually motivated and that learners benefit from understanding semantic networks rather than memorizing unrelated forms. She also points out that languages differ in the ways in which they employ metaphorical and metonymic patterns, which may generate difficulties in second-language interpretation and production.

Obviously, this perspective represents a major advance over purely form-based language instruction. Nevertheless, an unresolved issue remains. Cognitive-linguistic applications to language teaching have generally addressed metaphor and metonymy in separate instructional units. Their interaction has not yet been developed into a coherent methodology for teaching EAP to doctoral students. As a result, the pedagogical literature provides valuable principles, including conceptual motivation, attention to construal, semantic networking and awareness raising, but does not explain how metaphtonymy can be transformed into a structured teaching tool for academic reading, writing and speaking, which substantiates the topicality of the present work.

Recent research on academic writing, in its turn, supplies the complementary linguo-pedagogical perspective. K. Hyland (Hyland, 2024) describes academic writing as a socially situated and disciplinarily organized practice rather than a neutral set of transferable language skills. His account foregrounds the role of genre, disciplinary identity, writer–reader interaction and community expectations in the production of scholarly texts. Academic writing instruction must therefore help learners understand not only which forms occur but also what communicative work those forms perform within particular fields. This understanding is essential for metaphtonymy-oriented instruction. Expressions such as, for instance, *the evidence supports the claim*, *the framework captures variation* and *the results point to a decline* cannot be taught effectively as interchangeable decorative phrases. Each imposes a particular construal on the relation between evidence, argument and researcher. *To support* conceptualizes argumentation through physical structure; *to capture* frames theoretical description as the containment of a moving object; *to point to* represents evidence as a directional sign. At the same time, evidence, framework and results metonymically provide access to complex research procedures and to researchers responsible for them. Besides, their use is constrained by disciplinary preferences and rhetorics. A linguocognitive analysis must thus be integrated with discourse analysis rather than replacing it.

The need for such integration is also supported by U. Wingate, who argues that "academic language development should be embedded in disciplinary literacy rather than treated as a remedial response to general language deficiency" (Wingate, 2025: 259). She stresses that vocabulary and grammar are not detached linguistic components, but deliberate choices shaped by disciplinary genres, communicative purposes and audiences. U. Wingate also points out that empirical reports of classroom implementation remain limited, particularly where genre-oriented support is expected to connect linguistic analysis with authentic academic practices. This position clarifies an important methodological requirement for this study. Metaphtonymic awareness should not be taught as terminology separated from PhD students' research activity. Learners do not need to identify conceptual mappings to classify them. My strong belief is that they need to use this awareness to interpret research articles, distinguish stronger and weaker epistemic claims, transform informal formulations into academically appropriate alternatives, and construct arguments that reflect the conceptual conventions of academic discourse. The objective here is the development of conceptually informed academic literacy.

Taken together, the reviewed studies establish four main points of relevance to the present research. First, metonymy is a pervasive cognitive and discourse-organizing mechanism rather than a local lexical substitution. Second, metaphor and metonymy interact, and this interaction can be difficult even for advanced language users. Third, cognitive-linguistic awareness can support

second-language learning by making conceptual motivation visible. Fourth, Academic English instruction must remain genre-sensitive, disciplinary and closely connected with authentic scholarly practices.

Simultaneously, the review reveals a distinct unresolved area. Current cognitive-linguistic research describes increasingly complex metonymic and metaphtonymic operations but rarely converts them into an EAP methodology. Conversely, EAP research offers sophisticated models of genre and disciplinary literacy but does not explain the metaphor–metonymy interactions. No consistent framework has yet connected these two perspectives in a longitudinal program for PhD students. For this reason, the present work addresses the gap by advancing a novel metaphtonymy-oriented Academic English instruction model, which treats metaphtonymy both as a linguocognitive mechanism, an analytical category for interpreting authentic academic discourse and a teaching tool for developing advanced Academic English. Its originality lies not simply in adding figurative-language exercises to an EAP course, but in organizing reading, vocabulary, writing, speaking and reflective analysis around the conceptual relations that motivate recurrent academic formulations.

The aim of the study. Taking all the above into account, the present article aims to research metaphtonymy as a fundamental linguocognitive mechanism underlying the conceptual organization of EAP and to examine its linguodidactic potential for developing advanced academic communicative competence among PhD students. Building upon recent advances in cognitive linguistics and EAP, the study seeks to bridge the gap between the theoretical explanation of metaphtonymic conceptualization and its systematic pedagogical application, proceeding from the assumption that the interaction between conceptual metaphor and conceptual metonymy is not an occasional stylistic phenomenon but a regular cognitive mechanism through which scientific knowledge is conceptualized, structured, and communicated in authentic academic discourse. To substantiate this assumption, authentic research article abstracts are analyzed to identify recurrent metaphtonymic patterns involved in the conceptualization of research activity, scientific evidence, argumentation, and epistemic evaluation across academic writing.

On the basis of this linguocognitive analysis, the study develops and empirically validates an original metaphtonymy-oriented Academic English instruction model designed specifically for doctoral education. The methodology integrates the analysis of metaphtonymic conceptualization with genre-based Academic English instruction and is implemented during a two-semester pedagogical experiment involving twenty-six PhD students majoring in Economics and Business. The research examines whether systematic awareness of metaphtonymic conceptual structures enhances PhD students' ability to interpret authentic academic texts, construct conceptually coherent arguments, and generate rhetorically appropriate academic discourse. By combining cognitive-linguistic theory with empirical evidence, the study seeks to demonstrate that metaphtonymy is not only a mechanism of academic conceptualization but also an effective instructional tool for developing EAP competence.

Presentation and discussion of the research findings. Scientific discourse is traditionally associated with precision, objectivity and conceptual transparency (Clifton, 2020; Hanh, 2025; Rao, 2018). Unlike literary discourse, whose figurative nature is readily acknowledged, academic communication has long been regarded as a predominantly literal mode of representing scientific reality. Such an interpretation, however, seems to overlook the cognitive foundations of scientific reasoning. Contemporary cognitive linguistics demonstrates that language does not merely represent knowledge that already exists independently of linguistic expression. Rather, language actively participates in constructing knowledge by organizing abstract concepts through recurrent conceptual patterns, facilitate reasoning, inference and communication (Li, 2025). Consequently, Academic English should be understood as a synergetic linguocognitive system through which scientific knowledge is conceptualized, negotiated and disseminated.

From this perspective, my study argues that one of the most productive mechanisms underlying EAP is metaphtonymy. Unlike traditional approaches that examine conceptual metaphor and metonymy as separate cognitive phenomena, the framework designed conceptualizes metaphtonymy as their simultaneous interaction within a single process of meaning construction. Metonymy provides cognitive access to a complex conceptual domain by activating one of its salient components (Jing-Schmidt, 2021), whereas metaphor restructures this domain through mappings originating in embodied human experience (Dirven, 2003; Goossens, 1990). Acting together, these mechanisms enable researchers to compress complex epistemic processes into concise linguistic structures that are characteristic of international academic discourse. This becomes particularly visible in recurrent reporting structures that permeate virtually every research article irrespective of discipline. Expressions such as *the findings suggest*, *the results indicate*, *the evidence demonstrates*, *the analysis reveals*, *the data support*, *the study investigates*, *the paper argues*, *the model*

predicts, *the framework explains*, *the literature evaluates*, *the experiment confirms*, *the results point to*, *the analysis uncovers*, *the outcomes highlight*, *the conclusion reveals*, and *the model captures*, to name just a few, constitute one of the most stable phraseological patterns of Academic English. Although these expressions are usually presented as reporting verbs or formulaic academic language, they are, in fact, manifestations of systematic metaphtonymic conceptualization.

The construction *the findings suggest that...* provides a clear illustration of this mechanism. From a literal perspective, findings cannot perform the communicative act of suggesting because they possess neither intentionality nor communicative competence. Nevertheless, the expression is interpreted effortlessly by members of the academic discourse community because its meaning is motivated cognitively rather than literally. The noun *findings* functions metonymically by representing the entire research activity and, more specifically, the researchers' interpretation of empirical observations. Instead of explicitly referring to the researchers, academic discourse foregrounds the product of their investigation. Simultaneously, the reporting verb *suggest* activates the conceptual metaphor SCIENTIFIC EVIDENCE IS A COMMUNICATIVE AGENT, according to which empirical evidence participates in scholarly dialogue by proposing or recommending an interpretation. The resulting epistemic meaning, therefore, emerges from the interaction of conceptual metonymy and conceptual metaphor rather than from either mechanism independently.

The same conceptual architecture underlies numerous other conventional academic expressions. In *the analysis reveals*, the noun *analysis* metonymically stands for the analytical procedures performed by the researcher, whereas *reveals* activates the epistemic metaphor KNOWING IS SEEING, conceptualizing scientific discovery as making previously hidden knowledge visible. In *the evidence points to*, empirical *evidence* becomes an orientational guide directing the reader toward a conclusion. Here, the metaphor REASONING IS SPATIAL ORIENTATION interacts with the metonymic representation of empirical data as the source of scientific inference. Similarly, the other formulations referred to above assign agency to theoretical constructs, methodological procedures or research products that, actually, function as metonymic representations of scientific activity performed by researchers.

These structures fulfil several important epistemic functions within academic discourse. First, they achieve conceptual compression by encoding complex sequences of research activities within highly economical linguistic forms. Instead of explicitly describing that researchers collected data, analyzed them, interpreted the results and formulated conclusions, EAP compresses this entire cognitive process into expressions such as *the findings suggest* or *the evidence indicates*. Such compression increases the informational density of scientific texts while reducing repetition.

Secondly, metaphtonymic constructions contribute to the impersonal epistemic stance traditionally associated with academic writing. Scientific discourse systematically foregrounds evidence, data, findings, models and theories while backgrounding the individual researcher. Thus, the authority of academic argumentation derives not from opinion but from empirically supported knowledge, which reflects one of the fundamental conventions of scientific communication, namely the prioritization of evidence over individual authorship.

Thirdly, metaphtonymic conceptualization facilitates cognitive processing. Scientific knowledge is abstract and often concerns entities that cannot be directly perceived, and through metaphorical projection, these abstract domains become conceptualized in terms of familiar embodied experience. Scientific reasoning becomes movement (*the argument proceeds*), explanation becomes vision (*the analysis sheds light on*), theoretical modelling becomes physical containment (*the model captures the phenomenon*), and evidence becomes communication (*the findings suggest, the data indicate*). Consequently, the resulting conceptualizations reduce cognitive complexity while preserving scientific precision.

Importantly, these metaphtonymic patterns are remarkably stable across disciplinary boundaries. Such cross-disciplinary regularity suggests that metaphtonymy embodies general knowledge construction cognitive principles. Academic discourse thus appears to be organized by a relatively limited repertoire of conceptual models repeatedly instantiated through discipline-specific terminology.

From a linguocognitive perspective, this observation has important implications for EAP. Conventional academic expressions should not be taught as isolated units. Their successful acquisition depends on understanding the conceptual motivation that governs their formation and use. It is not verbal but conceptual awareness that enables learners to interpret authentic academic texts more accurately, select appropriate reporting structures more consciously, and produce academically acceptable discourse with greater flexibility and precision (Hyland, 2024; Dirven, 2003).

Accordingly, the present work proposes that metaphtonymy should be regarded as a linguocognitive mech-

anism of academic knowledge construction, blending conceptual access, conceptual restructuring and epistemic framing into a unified process of meaning-making. Within this framework, EAP emerges as a system of recurrent metaphtonymic conceptualizations through which scientific communities construct, evaluate and communicate knowledge. This interpretation extends the understanding of metaphtonymy beyond figurative semantics and provides the foundation for the metaphtonymy-oriented Academic English instruction model proposed in the following subsection. Rather than treating metaphtonymy solely as an object of linguistic analysis, the methodology developed transforms it into a didactic instrument through which PhD students build up conceptual awareness, disciplinary literacy and advanced Academic English competence simultaneously.

The above linguocognitive analysis demonstrates that EAP is governed by recurrent metaphtonymic conceptualizations rather than by isolated lexical or grammatical conventions. Consequently, the development of PhD students' academic communicative competence should not rely exclusively on teaching vocabulary, reporting verbs or genre conventions, but on fostering an explicit understanding of the conceptual mechanisms that motivate these linguistic patterns.

This assumption constitutes the theoretical foundation of the metaphtonymy-oriented Academic English instruction (MOAEI) model introduced here. Unlike conventional EAP approaches, MOAEI treats metaphtonymic conceptualization as the organizing principle of the entire instructional process. The model seeks to develop both conceptual and linguistic competence by integrating cognitive analysis, discourse interpretation and academic communication within one linguodidactic framework.

The instructional design is based on the premise that effective acquisition of Academic English stems from conceptual awareness to linguistic realization rather than in the opposite direction. Instead of memorizing formulaic expressions PhD students first identify the conceptual interaction between metaphor and metonymy, subsequently analyze their epistemic and rhetorical functions in English research discourse, and finally employ them in their own academic writing and speaking.

To operationalize these principles, the MOAEI model was organized as a cyclic instructional framework comprising six stages, each corresponding to a particular phase of linguocognitive development and contributing to the gradual formation of PhD students' academic literacy (*Table 1* below).

Unlike conventional EAP instruction, this metaphtonymy-oriented approach establishes cognitively motivated conceptualization as the starting point of academic language learning**.** The methodology develops through three interconnected phases.

The first phase enhances epistemic awareness by engaging PhD students in the identification and interpretation of recurrent metaphtonymic conceptualizations in authentic research discourse, enabling them to reveal the cognitive principles underlying conventional academic expressions. During the second phase, this awareness evolves into knowledge-construction competence through conceptual mapping, guided reconstruction, comparative discourse analysis and discipline-oriented academic writing, allowing learners to internalize metaphtonymic models as matrix principles of scientific reasoning rather than as isolated phraseological units. The final phase promotes disciplinary communicative competence**,**

Table 1

Linguodidactic peculiarities of MOAEI model for PhD students

MOAEI Stage	Linguocognitive principle	The corresponding didactic activity	Target academic competence
1. Conceptual noticing	Recognition of metaphtonymic conceptualization	Identifying metaphtonymic constructions in authentic research abstracts	Conceptual awareness
2. Conceptual mapping	Interaction of conceptual metaphor and metonymy	Constructing cognitive diagrams and explaining conceptual motivation	Metalinguistic competence
3. Guided reconstruction	Conceptual transfer	Transforming everyday English into discipline-appropriate Academic English	Academic phraseology
4. Productive academic writing	Application of metaphtonymic models	Writing and revising abstracts and research introductions	Academic writing competence
5. Comparative discourse analysis	Genre-sensitive conceptualization	Comparing authentic journal articles with students' own texts	Genre awareness and disciplinary literacy
6. Reflective academic communication	Metacognitive reflection	Conference-style presentations, peer review and self-evaluation	Academic communicative competence

where PhD students use conceptual models in their own research, conference presentations, articles and scholarly discussions, at the same time critically evaluating the linguistic precision, conceptual coherence, contiguity, and epistemic appropriateness of their discourse. Consequently, the innovative character of the MOAEI model lies in reconceptualizing academic literacy as a process of cognitively grounded knowledge construction**,** extending the objectives of traditional EAP instruction beyond figurative language proficiency by fostering the linguocognitive competence necessary for effective participation in contemporary global research communities.

To examine the pedagogical applicability of the MOAEI model, the study adopted a longitudinal mixed-methods research design to analyze PhD students' Academic English development within the framework of an EAP course. The study was designed to explore if instruction based on metaphtonymic conceptualization contributes to the development of advanced academic literacy and if increased awareness of linguocognitive mechanisms facilitates better interpretation and production. Rather than evaluating isolated classroom interventions, the study examined the gradual development of PhD students' academic discourse competence as a consequence of systematic exposure to the MOAEI methodology.

The empirical validation involved twenty-six PhD students enrolled in the first year of PhD programs in Economics and Business. The participants represented a relatively homogeneous academic group with comparable disciplinary backgrounds and similar experience in reading English-language research literature. According to the institutional placement procedures, their English language proficiency corresponded to B2 CEFR. Although all the participants had sufficient linguistic competence for reading scholarly publications, most reported difficulties in generating internationally acceptable research articles, conference abstracts and presentations. These features made them suitable for studying the influence of both explicit instruction and the MOAEI effect on Academic English development. The instructional sequence followed the above described three-phase MOAEI framework, progressing from epistemic awareness to knowledge-construction competence and finally to independent disciplinary communication. Such an organization was expected to provide enough time for conceptual restructuring, internalization of metaphtonymic models and their subsequent transfer to authentic academic communication.

In this context, the linguodidactics centered upon authentic academic discourse rather than adapted teaching materials. Throughout the course, the students worked with research articles, abstracts, discussion sections published in leading international journals in Economics and Business. The classroom instruction systematically combined cognitive-linguistic analysis with productive language practice.

Our activities included identification of metaphtonymic conceptualizations in authentic academic texts, conceptual mapping illustrating the interaction of metaphor and metonymy, guided transformation of everyday English into discipline-appropriate Academic English, comparative discourse analysis of authentic research articles, corpus-informed exploration of reporting verbs and epistemic stance markers, writing and iterative revision of the reading matter, peer review focused on conceptual coherence, epistemic framing and disciplinary appropriateness, conference-style presentations followed by structured reflective discussion. Unlike traditional EAP instruction, each activity explicitly connected linguistic choices with their underlying conceptual motivation, encouraging PhD students to explain not only how particular academic constructions were formed but also why they represented scientifically appropriate means of knowledge construction.

To capture both linguistic and conceptual development, the study employed multiple complementary assessment instruments administered at the beginning and completion of the instructional program. Academic writing competence was evaluated through discipline-specific abstract writing tasks assessed using an analytic rubric comprising lexical precision, rhetorical organization, epistemic stance, conceptual coherence and disciplinary appropriateness. Reading competence was examined through authentic journal texts accompanied by conceptual interpretation tasks focusing on the identification of metaphtonymic structures and their communicative functions (https://moodle.karazin.ua/course/view.php?id=12396).

Metalinguistic awareness was assessed using explanation tasks in which participants analyzed conventional Academic English structures and justified their linguistic choices from a conceptual perspective. Additional data were collected through reflective learning journals documenting PhD students' evolving understanding of Academic English, as well as semi-structured interviews exploring changes in their perceptions of academic discourse and writing practices.

As for the data collection and analytical framework, the study adopted a methodological triangulation strategy combining several complementary sources of evidence. The primary dataset consisted of my PhD students' written assignments produced throughout both semesters, including diagnostic and final abstracts, research introductions, conference pres-

entation scripts (https://foreign-languages.karazin.ua/departments/english-language/diyalnist-kafedri-2) and reflective commentaries. Secondary data comprised classroom observations, instructor field notes, peer-review reports and interview transcripts.

The analysis was conducted on two interconnected levels. The first focused on linguistic development, examining the frequency, diversity and contextual appropriateness of reporting verbs, epistemic stance markers, discipline-specific phraseology and metaphtonymic constructions. The second investigated conceptual development through qualitative coding of students' explanations, reflective journals and interviews. Coding categories were derived deductively from the theoretical framework established above and included metonymic awareness, metaphorical awareness, recognition of metaphtonymic interaction, epistemic framing, disciplinary discourse awareness and conceptual transfer during academic writing.

Thus, the linguocognitive analysis, the development of the MOAEI model and its empirical validation have demonstrated that metaphtonymy represents considerably more than merely a peripheral phenomenon of figurative language. Rather, it functions as a fundamental mechanism of academic knowledge construction through which researchers conceptualize, structure and communicate scientific reasoning across disciplinary domains. By transforming metaphtonymic conceptualization into the organizing principle of Academic English instruction for PhD students, the proposed methodology establishes an innovative pedagogical framework that integrates cognitive linguistics with English for Academic Purposes. Instead of treating academic discourse as a collection of conventional lexical and grammatical patterns, MOAEI promotes the development of epistemic awareness, conceptual competence and disciplinary communicative literacy through explicit analysis of the cognitive mechanisms underlying authentic research discourse. The research conducted provides a sound methodological framework for evaluating the pedagogical effectiveness of this approach, creating opportunities for investigating the relationship between metaphtonymic awareness, academic language development and knowledge construction in PhD education. Consequently, the study contributes not only to the theoretical understanding of metaphtonymy as a linguocognitive phenomenon but also to the development of cognitively grounded methodologies capable of enhancing advanced Academic English competence among future researchers.

Conclusions. The present study has demonstrated that metaphtonymy is a fundamental linguocognitive mechanism underlying the conceptual organization of Academic English and the construction of scientific knowledge**.** The analysis has shown that recurrent academic expressions traditionally regarded as conventional reporting structures or formulaic phraseology are, actually, manifestations of systematic interactions between conceptual metaphor and conceptual metonymy that enable researchers to conceptualize, structure and communicate complex epistemic relationships. Consequently, Academic English should be interpreted as a coherent conceptual system governed by stable metaphtonymic models of scientific reasoning. Building upon this theoretical foundation, the study has advanced the Metaphtonymy-Oriented Academic English Instruction model, which integrates cognitive linguistics and Academic English within a unified pedagogical framework. Unlike traditional EAP approaches that primarily emphasize lexical, grammatical and genre-related competence, the author’s methodology places cognitively motivated conceptualization at the heart of academic language development, enabling PhD students to understand the epistemic principles underlying authentic research discourse and to apply them consciously in their own scholarly communication.

The present work also opens several promising directions for future research. The empirical validation of the MOAEI model should be extended to more diverse cohorts of PhD students from different disciplinary domains, educational systems and multilingual contexts to examine the generalizability of the developed framework. Future research may also focus on disciplinary variations in metaphtonymic conceptualization, as well as its interaction with other cognitive mechanisms involved in scientific reasoning, including conceptual blending, framing, viewpoint construction and multimodal knowledge representation. Ultimately, as the present study argues that Academic English should be viewed as a conceptual mode of verbalized scientific cognition, metaphtonymy emerges as one of the principal cognitive mechanisms through which scientific communities generate, negotiate and disseminate knowledge, offering new methodological foundations for linguocognitive approaches to doctora; education and research writing instruction.

BIBLIOGRAPHY

1. Architectures and mechanisms for language processing / ed. by Ch. Clifton, M. W. Crocker, M. Pickering. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 376 p.
2. Barcelona A. Metonymy in grammar and discourse comprehension: five case studies. Boston : De Gruyter, 2024. 557 p.

3. Barcelona A. Trends in cognitive-linguistic research on metonymy. Cognitive Linguistic Studies. 2024. Vol. 11, No. 1. P. 51–74.
4. Goossens L. Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. Cognitive Linguistics. 1990. Vol. 1, No. 3. P. 323–340.
5. Hanh N. Conceptual metaphors to foster students' vocabulary learning outcomes in English for business purposes. Journal of Language and Education. 2025. Vol. 11, No. 4. P. 86–99. DOI: https://doi.org/10.17323/jle.2025.24828
6. Hyland K. Academic writing. language teaching. 2024. Vol. 57, No. 3. P. 399–407. DOI: https://doi.org/10.1017/S0261444822000118
7. Jin S., Lin C., Oakley T. Translating metaphtonymy: Exploring trainee translators' translation approaches and underlying factors. Frontiers in Psychology. 2021. Vol. 12. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.629527
8. Jing-Schmidt Z. Metonymy: mental simplism and our best and worst instincts. Cognitive Linguistic Studies. 2021. Vol. 8, No. 1. P. 133–151.
9. Li H. Teaching Academic English in higher education: strategies and challenges. Frontiers in Education. 2025. Vol. 10. DOI: https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1559307
10. Littlemore J. On the creative use of metonymy. Review of Cognitive Linguistics. 2022. Vol. 20, No. 1. P. 104–129.
11.Littlemore J. Applying cognitive linguistics to second language learning and teaching. Cham : Springer Nature, 2023. 278 p.
12. Metaphor and metonymy in comparison and contrast / ed. by R. Dirven, R. Pörings. New York : Mouton de Gruyter, 2003. 602 p.
13. Pokrzycka L. E-learning in the practice of teaching doctoral students. European Journal of Open, Distance and E-Learning. 2023. Vol. 25, No. 1. P. 117–128. DOI: https://doi.org/10.2478/eurodl-2023-0009
14. Portero Muñoz C., Barcelona A., Soto Nieto A. Metonymic thinking all the way down: From discourse to the lexicon, and beyond. Cognitive Linguistic Studies. 2026. Vol. 13. DOI: https://doi.org/10.1075/cogls.00139
15. Rao X. University Academic English: a rising global phenomenon. In: University English for Academic Purposes in China. Singapore : Springer Nature, 2018. P. 11–20. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-13-0647-1_2
16. Sun Y., Lin M. A bibliometric analysis of metonymy in SSCI-indexed research (2000–2023): Retrospect and prospect. Frontiers in Psychology. 2025. Vol. 16. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1499563
17. Wingate U. Student support and teacher education in English for Academic Purposes and English Medium Instruction: two sides of the same coin? Language Teaching. 2025. Vol. 58, No. 2. P. 252–263. DOI: https://doi.org/10.1017/S0261444822000465

REFERENCES

1. Architectures and mechanisms for language processing / ed. by Ch. Clifton, M. W. Crocker, M. Pickering (2020) Cambridge University Press, Cambridge. 376
2. Barcelona A. (2024) Metonymy in grammar and discourse comprehension: five case studies. De Gruyter, Boston. 557
3. Barcelona A. (2024) Trends in cognitive-linguistic research on metonymy. Cognitive linguistic studies, 11, 1. 51–74
4. Goossens L. (1990) Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. Cognitive linguistics, 1, 3. 323–340
5. Hanh N. (2025) Conceptual metaphors to foster students' vocabulary learning outcomes in English for business purposes. Journal of language and education, 11, 4. 86–99. DOI: https://doi.org/10.17323/jle.2025.24828
6. Hyland K. (2024). Academic writing. language teaching, 57, 3. 399–407. DOI: https://doi.org/10.1017/S0261444822000118
7. Jin S., Lin C., Oakley T. (2021) Translating metaphtonymy: exploring trainee translators' translation approaches and underlying factors. Frontiers in psychology, 12. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.629527
8. Jing-Schmidt Z. (2021) Metonymy: mental simplism and our best and worst instincts. Cognitive linguistic studies, 8, 1. 133–151
9. Li H. (2025) Teaching Academic English in higher education: strategies and challenges. Frontiers in education, 10. DOI: https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1559307
10. Littlemore J. (2022) On the creative use of metonymy. Review of Cognitive Linguistics, 20, 1. 104–129
11. Littlemore J. (2023) Applying cognitive linguistics to second language learning and teaching. Springer Nature. 278
12. Metaphor and metonymy in comparison and contrast / ed. by R. Dirven, R. Pörings (2003) Mouton de Gruyter, New York. 602
13. Pokrzycka L. (2023) E-learning in the practice of teaching doctoral students. European journal of open, distance and e-learning, 25, 1. 117–128. DOI: https://doi.org/10.2478/eurodl-2023-0009
14. Portero Muñoz C., Barcelona A., Soto Nieto A. (2026) Metonymic thinking all the way down: from discourse to the lexicon, and beyond. Cognitive linguistic studies, 13. DOI: https://doi.org/10.1075/cogls.00139
15. Rao X. (2018) University Academic English: a rising global phenomenon. University English for academic purposes in China, Springer Nature, Singapore. 11–20. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-13-0647-1_2
16. Sun Y., Lin M. (2025) A bibliometric analysis of metonymy in SSCI-indexed research (2000–2023): retrospect and prospect. Frontiers in psychology, 16. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1499563
17. Wingate U. (2025) Student support and teacher education in English for academic purposes and English medium instruction: two sides of the same coin? Language teaching, 58, 2. 252–263. DOI: https://doi.org/10.1017/S0261444822000465

Дата першого надходження статті до видання: 14.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 378.147:78.071.2]:780.614.13
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-49

Людмила ШУМСЬКА,
orcid.org/0000-0002-1440-049X
заслужений діяч мистецтв України,
професор кафедри оркестрового диригування та інструментознавства
Національної музичної академії України
(Київ, Україна) choirsvitych@ukr.net

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ДИРИГЕНТІВ-БАНДУРИСТІВ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАТИВНОЇ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

У статті висвітлено актуальні аспекти розвитку педагогічного професіоналізму магістрантів – диригентів-бандуристів у межах інтегративної методологічної парадигми, яка відповідає викликам сучасної мистецької освіти. Обґрунтовано потребу у переосмисленні системи підготовки фахівців – майбутніх диригентів капели бандуристів з урахуванням складних вимог до особистості диригента як педагога, лідера колективу та інтерпретатора музичного твору. Зроблено акцент на необхідності поєднання теоретичної, методологічної та практичної складових професійної підготовки, що забезпечують цілісність диригентсько-педагогічної діяльності.

Професійна майстерність магістрантів у галузі диригування розглядається як багатовимірна характеристика особистості, яка формується через інтегративність аналітичних, інтерпретаційних, вербальних, мануальних, комунікативних та організаційно-управлінських компетентностей. Автором уточнено сутність поняття «професійна майстерність диригента капели бандуристів – випускника магістерської освітньої програми» як динамічного процесу фахової самореалізації, що проявляється у здатності до художньо-рефлексивного осмислення та практичного втілення навчального і концертного матеріалу у виконавсько-педагогічній практиці.

Центральним положенням дослідження є визначення системи методологічних підходів – особистісно-діяльнісного, полісуб'єктного, етнопедагогічного, синергетичного – як теоретичного підґрунтя підготовки диригентів – бандуристів. Розкрито механізми реалізації цих підходів у навчальному процесі з урахуванням специфіки диригентської педагогіки. Обґрунтовано ефективність поєднання традиційних і інноваційних педагогічних принципів – цілісності, гуманізації, культуродоцільності, професійної доцільності – у формуванні сучасної моделі професіонала нового покоління.

У дослідженні також акцентовано увагу на важливості інтегративного підходу як такого, що забезпечує міждисциплінарність, гнучкість і адаптивність підготовки майбутніх фахівців у сфері диригування. Запропонована модель може бути розглянута як інноваційна концепція диригентської, що сприяє підвищенню якості мистецької освіти та професійної підготовки диригентів – бандуристів.

Ключові слова: *диригент-бандурист, професійна майстерність, педагогічний професіоналізм, магістерська підготовка, інтегративна методологія, диригентська діяльність, диригентська педагогіка, методологічна парадигма, професійна освіта, мистецька освіта.*

Lyudmyla SHUMSKA,
orcid.org/0000-0002-1440-049X
Honored Artist of Ukraine,
Professor at the Department of Orchestral Conducting and Instrumental Studies
Ukrainian National Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) choirsvitych@ukr.net

PROFESSIONAL MASTERY OF FUTURE BANDURA CONDUCTORS IN THE CONTEXT OF INTEGRATIVE METHODOLOGICAL PARADIGM

The article highlights current aspects of the development of pedagogical professionalism among master's students – bandura conductors within the framework of an integrative methodological paradigm that responds to the challenges of modern art education. The need to reconsider the system of training future bandura chapel conductors is substantiated, taking into account the complex demands placed on the conductor's personality as an educator, team leader, and interpreter of a musical work. Emphasis is placed on the necessity of combining theoretical, methodological, and practical components of professional training, which ensure the integrity of conducting and pedagogical activity.

The professional mastery of master's students in the field of conducting is viewed as a multidimensional characteristic of the individual, formed through the integration of analytical, interpretive, verbal, manual, communicative, and organizational-managerial competencies. The author clarifies the essence of the concept «professional mastery of a

bandura chapel conductor – a graduate of a master's educational program» as a dynamic process of professional self-fulfillment, manifested in the ability for artistic and reflective comprehension and practical implementation of educational and concert material in performance-pedagogical practice.

A central focus of the study is the definition of a system of methodological approaches – personal-activity-based, poly-subjective, ethno-pedagogical, synergetic – as the theoretical foundation for the training of bandura conductors. The mechanisms for implementing these approaches in the educational process are revealed, taking into account the specifics of conductorial pedagogy. The effectiveness of combining traditional and innovative pedagogical principles – integrity, humanization, cultural relevance, and professional appropriateness – is substantiated in shaping a contemporary model of a next-generation professional.

The study also emphasizes the importance of the integrative approach as one that ensures interdisciplinarity, flexibility, and adaptability in the training of future specialists in the field of conducting. The proposed model can be considered an innovative concept in conducting that contributes to improving the quality of art education and the professional training of bandura conductors.

Key words: *bandura conductor, professional mastery, pedagogical professionalism, master's training, integrative methodology, conducting activity, conductorial pedagogy, methodological paradigm, professional education, art education.*

Постановка проблеми. Сучасна українська вища музична освіта, як ключовий інститут соціокультурної взаємодії, не лише віддзеркалює трансформаційні процеси в суспільстві, а й безпосередньо впливає на їх розвиток. Зміни у структурі суспільного устрою зумовлюють суттєві зрушення в системі мистецької освіти, вимагаючи від неї методологічної мобільності, гнучкої реакції на виклики часу та здатності до впровадження інновацій у зміст і форми підготовки майбутніх фахівців. У центрі цих трансформацій опиняється особистість духовно збагачена, професійно багатогранна, відкрита до креативних рішень і здатна ефективно діяти в умовах складної культурної динаміки.

Вищі музичні навчальні заклади мають виступати осередками впровадження новітніх освітніх стратегій, покликаних забезпечити формування конкурентоспроможного фахівця з високим рівнем професійних компетентностей, творчого потенціалу та адаптивності до змін національного і глобального культурно-освітнього простору.

У нормативно-програмному забезпеченні реформування вищої музичної освіти особлива увага приділяється оновленню структури та змісту магістерських програм. Зокрема, у фаховій підготовці за спеціальністю «Музичне мистецтво» увагу акцентовано на формуванні фахівця, здатного здійснювати виконавську, диригентську, педагогічну, музикознавчу, композиторську, дослідницьку та організаційно-менеджерську діяльність у сфері музичного мистецтва.

В умовах динамічних змін на мистецькому ринку праці та трансформації освітнього середовища на різних рівнях професійної підготовки, традиційні підходи до формування мистецьких кадрів більше не відповідають потребам часу. Продуктивне вирішення завдань сучасної музичної освіти можливе лише за умов опори на новітні концептуальні й методологічні засади, які передбачають інтегративний підхід до навчання, зорієнтованого на особистісний розвиток майбутніх фахівців.

Особливого значення в цьому контексті набуває магістерська підготовка диригентів – бандуристів, які у перспективі виступають не лише як керівники творчих колективів, а й як носії української культурної традиції, здатні ефективно реалізовувати свої професійні компетентності в освітньо-мистецькому середовищі. Саме тому дослідження методологічних основ фахової диригентської підготовки за спеціалізацією «Диригент капели бандуристів» є актуальним та має прикладне значення (Брояко, Дорофієва, Пістунова, 2021).

Мета статті полягає у висвітленні специфіки сучасних методологічних підходів у процесі формування професійної майстерності майбутніх диригентів – бандуристів у рамках магістерської програми з музичного мистецтва.

Аналіз досліджень. Аналіз сучасного наукового дискурсу засвідчує, що проблема формування професіоналізму та професійної майстерності диригентів широко розглядається у працях вітчизняних дослідників у галузі музичної педагогіки, серед яких: О. Андрейко, В. Білоус, В. Гусак, М. Колесса, А. Козир (Козир, 2005: 28–35), Л. Костенко, Я. Куриленко, Л. Лабінцева, А. Мартинюк, Т. Пляченко, А. Растригіна, О. Рудницька, Н. Селезньова, Т. Смирнова, Л. Чинчева та ін.

Певні аспекти оркестрового і диригентсько-хорового виконавства були предметом дослідження українських практикуючих диригентів та мистецтвознавців, серед яких слід відзначити: Є. Бондар, Л. Бутенка, В. Дейнегу, С. Мурзу, М. Канерштейна, П. Ковалика, І. Коваленка (Коваленко, 2022), Ю. Пучко-Колесник, О. Петренка (Петренко, 2021), Т. Самченко (Самченко, 2023: 45–58), Г. Савельєва, Л. Сенченко, Ю. Ткача, Г. Ткаченко, А. Шейка та ін.

Водночас, незважаючи на наявні напрацювання, проблематика формування професійної майстерності майбутніх диригентів-бандуристів у межах магістерської освітньої програми зі спеціальності «Музичне мистецтво» поки що недостатньо розкрита в науковій літературі. Це й зумовило актуальність обраного нами напряму дослідження.

Мета статті – розкрити інтегровані методологічні аспекти розвитку професійних якостей майбутніх диригентів-бандуристів.

Виклад основного матеріалу. Професійна майстерність являє собою характеристику фахівця, яка проявляється у високому рівні інтелектуального, практично-діяльнісного розвитку, психологічній зрілості індивідуума, готовності до інваріантного вирішення творчих завдань високого рівня складності, що забезпечує успіх та продуктивний стабільний результат фахової діяльності особистості у певній професійній галузі. Найбільш переконливим, на наш погляд, є визначення професійної майстерності у галузі музичної педагогіки професором А. Козир: «Діяльність професіонала-майстра визначає: професійна спрямованість, індивідуально-творчий характер, оптимальність у виборі засобів. Процес оволодіння основами майстерності передбачає чітке уявлення мети кожного конкретного заняття, оптимальне визначення завдань, творчий пошук ефективних шляхів, форм, методів та засобів їх вирішення. При цьому, важливим є чітке визначення співвідношення основної мети діяльності з постійним вирішенням конкретних технічних завдань» (Козир, 2005).

У процесі магістерської підготовки диригента-бандуриста сформованість високого рівня професійної майстерності є кінцевою метою навчання і може розглядатися як компетентнісна зрілість випускника, який окрім ґрунтовного володіння комплексом хормейстерських та диригентсько-педагогічних знань, умінь та навичок виявляє здатність до креативного рівня вирішення завдань нестандартного змісту у непрогнозованих, мінливих умовах здійснення професійної діяльності.

Професійна майстерність майбутнього диригента-бандуриста – випускника магістратури являє собою безперервно удосконалюваний вид фахової реалізації, для якого є характерним творчо-інноваційний рівень здійснення аналітичних, інтерпретаційних, вербальних, мануальних та організаційних дій у процесі диригентсько-педагогічної, хормейстерсько-репетиційної та концертно-просвітницької діяльності. Зазначимо, що вагомими показниками професійної майстерності випускника магістратури має стати: інтелектуальність диригента, його стійка світоглядна та громадянська позиція, морально-етична зрілість, самостійність, самобутність, творче відношення до усіх форм хормейстерського самовираження, культура музикування та спілкування, високі індекси результативності у педагогічній та виконавській сферах (Коваленко, 2022).

Визначивши, що засадничим принципом диригентської педагогіки має бути системний підхід до організації та змісту навчання, ми розглядаємо необхідність дотримання системи окремих сучасних методологічних підходів у навчально-виховному процесі з метою формування професійної майстерності диригентів, що дозволить конкретизувати проблемно-цільові аспекти магістерської ланки диригентської освіти, обумовити засоби суб'єкт-суб'єктної взаємодії, розробити стратегію навчального процесу, націлену на вирішення зазначених проблем, а також дослідити механізми модернізації диригентської підготовки магістрантів. При чому термін «дотримання» у даному контексті передбачає синтез різноманітних форм та методів організації навчального процесу у диригентській магістратурі – історично адаптованих та таких, що відповідають вимогам сучасної диригентської педагогіки.

Система сучасних методологічних підходів у фаховій диригентській підготовці являє собою складний цілісний феномен, який базується на традиційних дидактичних засадах і, разом із тим динамічно перетворюється, асимілює інноваційні педагогічні технології, результати педагогічних досліджень, а також актуальні мистецькі практики національної та світової хорової культури. Беручи до уваги мету магістерської підготовки – формування професійної майстерності майбутнього диригента капели бандуристів, можна визначити певну систему важливих методологічних підходів, дотримання яких у процесі диригентського навчання магістрантів стане інструментом досягнення поставленої мети.

Специфіка диригентської підготовки магістрантів є детермінантою класифікації певного ряду сучасних методологічних підходів, які можна обґрунтувати і дослідити їх значення у процесі формування професійної майстерності хорового диригента: це особистісно-діяльнісний, полісуб'єктний, етнопедагогічний та синергетичний підходи. Сутність та особливості кожного окремого підходу, цілісність функціонування підходів як системи, та прогнозований кінцевий результат процесу магістерської підготовки диригентів ми спробуємо висвітлити у даному дослідженні.

Особистісно-діяльнісний підхід у формуванні професійної майстерності диригентів у процесі магістерської підготовки ми розглядаємо у трьох аспектах: індивідуальність природної обдарованості, самореалізація у професійній діяльності, налаштованість на творчість та успіх.

Індивідуальність природної обдарованості диригента-магістранта включає комплекс особистісних якостей та здібностей, розвинених у період навчання на бакалавраті, які є передумовою професійного становлення і, разом із тим підлягають фаховому удосконаленню. Це, насамперед яскравий поставлений співацький голос, розвинений вокальний слух, гостре відчуття метро-ритмічної пульсації музики, здатність до внутрішньо-слухової орієнтації у хоровій фактурі, вільний та технічно мобільний мануальний апарат, психологічна стійкість та фізична витривалість, високі вольові та сугестивні характеристики.

Самореалізація у професійній діяльності диригента – магістранта проявляється у розумінні необхідності здійснення хормейстерської та управлінської діяльності протягом життя, конструктивному баченні перспектив особистого професійного руху; тяжінні до безперервного пізнання об'єктів та явищ музичного мистецтва; потреба у постійному технічному самовдосконаленні, інтелектуальному саморозвитку та різнобічному втіленні свого природного хормейстерського потенціалу.

Налаштованість на творчість та успіх диригента-магістранта ми вбачаємо у діяльності того, хто навчається, спрямованої на виконання нових, не знаних раніше зразків хорового мистецтва, створення власних концепцій диригентської інтерпретації, власні прояви художньо-асоціативного мислення для втілення оригінального кінцевого продукту музичного виконавства, прагнення до позитивних наслідків хормейстерсько-пошукової роботи, високих досягнень в умовах навчальної конкурентності та схвального визнання отриманих виконавських результатів диригентсько-викладацькою спільнотою (Савченко, 2023).

Полісуб'єктний підхід у формуванні професійної майстерності магістрантів – диригентів полягає в особливостях взаємовідносин між учасниками навчального і творчого процесу, де майбутній диригент є одночасно і суб'єктом і результатом взаємодії, яка проявляються у таких формах діалогічних комунікацій як «викладач диригування – магістрант-диригент» та «магістрант-диригент – капела бандуристів».

Суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини є особливим типом взаємодії між викладачем диригування і магістрантом-диригентом і виступають: у формі інформаційної комунікації (передача знань з теорії та історії диригентського мистецтва), як обмін мануальними діями (педагогічна демонстрація і відповідне відтворення магістранта), як пошуково-творче спілкування (співставлення та порівняння інтерпретаторських засобів).

Робота магістранта з капелою бандуристів є особливістю саме диригентської підготовки (на відміну від суто індивідуальної підготовки магістрантів у класі фортепіано та сольного співу). У цій площині відбувається взаємодія між магістрантом-диригентом та капелою бандуристів: репетиційний практикум як засіб адаптації власних хормейстерських умінь – художньо-вербальних, аналітико-проектувальних, конструктивних, сугестивних; концертно-просвітницька діяльність, у межах якої відбувається становлення особистісної психологічної стійкості, артистичної майстерності, творчого самовираження майбутнього диригента в умовах колективного виконавства; державна атестація випускника магістратури з диригування є можливістю продемонструвати власний фаховий потенціал – комплементарність хорознавського, музично-теоретичного, психолого-педагогічного понятійно-термінологічного апарату, мануальну техніку та вокально-слухову діагностику, управлінську вольову харизму у втіленні індивідуальної художньої інтерпретації засобами музичного виконавства.

Отже, впровадження полісуб'єктного підходу, як чинника формування професійної майстерності майбутнього диригента-бандуриста ми визначаємо як цілісну динамічну форму взаємодії, у межах якої реалізується єдність індивідуального саморозвитку і колективного взаєморозвитку, творча активність та прогресивні перетворення оточуючого середовища і, власне, суб'єктів педагогічного процесу (Лі, 2022).

Етнопедагогічний підхід у ході диригентсько-хорової підготовки магістрантів ми впроваджуємо на засадах традицій українського музичного мистецтва – це впливає на особистість того, хто навчається у становленні його національної самосвідомості, самоідентичності, переконливої національно-патріотичної позиції.

Етнопедагогічний підхід у проектуванні і організації навчального процесу відбивається у змісті навчальних програм з основних дисциплін магістерської підготовки диригентів: перевага надається високохудожнім зразкам української духовної музики, хоровим п'єсам високого рівня складності, фрагментам опер і кантатно-ораторіальних форм композиторів класиків та сучасних авторів. Особлива увага приділяється творам українського

народнопісенного мистецтва як в автентичному вигляді, так і у класичних обробках, які відбивають світогляд українського народу, систему його морально-етичних та духовно-естетичних цінностей. На матеріалі українських хорових творів магістрант – майбутній диригент пізнає історію національної музичної культури, жанрову різноманітність диригентської творчості, прийоми техніки музичного письма, інтонаційно-виражальні засоби звукового втілення музичної фактури, яка увібрала в себе усе багатство вокально-тембрової палітри національної школи академічного співу.

Іншим аспектом реалізації етнопедагогічного підходу, який відповідає євроінтеграційним процесам в Україні, ми вважаємо залучення магістрантів до культуротворчих євроінтеграційних проектів шляхом їхньої участі у міжнародних конкурсах, фестивалях, майстер-класах та інших міждержавних мистецьких акціях. Таким чином, вирішується педагогічне завдання з виховання культури міжнаціонального спілкування, формується дійова внутрішня та зовнішня мотивація диригента до засвоєння художніх цінностей музичного мистецтва різних європейських етнічних груп, відбувається запозичення суб'єктом навчання іноземних сучасних вокальних технологій та асиміляція отриманої інформації з накопиченими знаннями у галузі національного диригентського виконавства. Означені чинники впливають на процес формування професійної майстерності диригента, який в умовах подієвого середовища набуває знань та досвіду організації міжнародних виконавських практик, долучається до аналізу та співставлення національних та міжетнічних диригентських традицій, як творча особистість – стає дієвим творцем емоційно-ціннісних форм поліетнічних музичних комунікацій.

Синергетичний підхід є сучасним методологічним напрямом у педагогіці вищої школи та базується на загально-філософській теорії наукового пізнання. Впровадження такого підходу у процес навчання магістрантів-диригентів є вагомим показником модернізації диригентської підготовки і цілеспрямованим засобом розвитку алгоритмів самоосвіти, самоорганізації, самоуправління особистості того, хто навчається. Концептуальна інновація питання самоорганізації особистості майбутнього диригента-бандуриста полягає в моделюванні навчального процесу таким чином, щоб його кінцевого результату було досягнуто за рахунок як використання зовнішніх інформаційних потоків, так і за рахунок внутрішніх можливостей особистості магістранта, його інтелектуально-практичного та творчого досвіду, що дозволить вирішити актуальну проблему суперечності між потребою особистісно-орієнтованого навчання диригента та відсутністю технології її втілення.

Ми вбачаємо, що ефективність впровадження синергетичного підходу у процес диригентської підготовки магістрантів має базуватися на основних категоріях синергетики: самоактуалізації, відкритості, атракторності.

Самоактуалізація диригента-бандуриста виявляється у психологічному самовизначенні перспектив свого фахового призначення, стійкій вмотивованості до пізнання процесів та явищ, які відбивають історію становлення та розвитку хорового мистецтва, ініціативності та творчої активності у дієвих формах професійної самореалізації: бажанні виконувати репертуар підвищеного рівня складності у класі диригування, можливості пропонувати свої виконавські трактування в інтерпретації музичних зразків, а також прагненні до самостійного здійснення диригентської практики.

Відкритість виявляється у створенні таких умов диригентської діяльності магістранта, у структурі яких переважають публічні форми творчої реалізації, а саме: демонстрації індивідуальних диригентських досягнень на відкритих академічних виступах і майстер-класах, проведення педагогічної практики з постановки диригентського апарату у присутності представників педагогічного колективу та студентства, ведення практичних занять з капелою бандуристів, виступи у якості диригента капели бандуристів у межах підсумкової, державної атестації та у концертно-просвітницьких проектах.

Атракторність у процесі магістерської підготовки диригентів ми вважаємо визначником усього освітнього процесу: мета навчання, якість його кінцевого результату, перспективне бачення компетентнісного образу майбутнього диригента організують та продукують аспекти індивідуальної стратегії формування професійної майстерності, яка має базуватися на асиміляції та присвоєнні інтегрованого комплексу знань з історії, теорії та практики диригентського виконавства, музичної теорії, вокалу та фортепіано, педагогіки, психології, етики та естетики, здобутих на попередніх етапах навчання.

Ми передбачаємо, що система сучасних методологічних підходів, що розглянуті вище, уможливить модернізацію процесу фахової диригентської підготовки майбутніх диригентів-бандуристів та стане об'єктивно новим засобом формування їхньої професійної майстерності в умовах магістерської підготовки.

Ми стверджуємо, що запропонована концепція впровадження методологічних підходів у процес

становлення професійної майстерності диригента-бандуриста має визначатися як цілісна система, що базується на загально-педагогічних принципах, які відбивають залежність процесу формування професійної майстерності у ході магістерської підготовки диригентів від мети, яка має бути досягнена у результаті навчання, а саме: принцип професійної доцільності (створення репертуарних програм, методів та форм організації індивідуальної та колективної роботи майбутнього диригента, визначення алгоритмів проведення практики, що у цілому має відповідати досягненню кінцевої мети навчання); принцип природовідповідності (індивідуальні характеристики, особистісні можливості та запити, фахова самоосвіта та самовиховання диригента); принцип цілісності (впорядкованість, єдність та взаємозв'язок усіх навчальних дисциплін магістерської програми з підготовки диригентів); принцип гуманізації (повага до творчої позиції майбутнього диригента-бандуриста, до його суб'єктивного бачення мети професійної самореалізації); принцип демократизації (можливість свободи шляхів саморозвитку, саморегуляції диригента-магістранта, а також його самовизначення у питаннях творчої інтерпретації виконавських та практично-педагогічних завдань); принцип культуродоцільності (залучення майбутнього диригента до активної участі у всіх мистецьких проектах, що формують культурне середовище вищого навчального закладу).

Висновки. Отже, проведене дослідження з впровадження системи сучасних методологічних підходів у навчальний процес магістерської програми з фахової підготовки диригентів можна розглядати як інноваційну концепцію диригентської підготовки, яка, базуючись на загально педагогічних принципах, вбирає у себе новітні наукові ідеї та технологічні засоби і виступає як нова парадигма диригентської педагогіки та, як наслідок, стає чинником формування професійної майстерності майбутніх диригентів-бандуристів. Подальші наукові розвідки у цьому напрямку ми вбачаємо у більш детальному та конструктивному вивченні окремих методологічних підходів в організації навчально-виховного процесу з підготовки магістрантів музичного мистецтва за спеціалізацією «Диригент».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брояко Н., Дорофєєва В. , Пістунова Т. Формування диригентської техніки студентів-бандуристів: традиційні підходи та інноваційні перспективи. *Імідж сучасного педагога.* 2021. № 1(196). С. 113–118.
2. Коваленко І. Мануальна техніка диригування в контексті сучасної мистецької педагогіки. Харків : ХНУМ. 2022. 160 с.
3. Козир А. Професійна майстерність вчителя музики: структура та зміст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: «Педагогіка».* Тернопіль : ТНПУ, 2005. Вип. 1. С. 28–35.
4. Петренко О. Інтегративні підходи в підготовці диригентів-хормейстерів: навчальний аспект. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2021. 180 с.
5. Савченко Т. Інтерпретаційна компетентність майбутніх диригентів-бандуристів у магістратурі. *Музична освіта і педагогіка.* 2023. № 2. С. 45–58.
6. Lee A. Manual techniques in conducting: a synthesis of gesture, pedagogy, and leadership. *International Journal of Music Education.* 2022. Vol. 40. № 1. Pp. 80–97.
7. Smith J., Brown L. Integrative pedagogical models in choral conducting education. London : Routledge, 2021. 220 p.

REFERENCES

1. Broiako, N., Dorofieieva, V. & Pistunova, T. (2021). *Formuvannia dyryhentskoi tekhniky studentiv-bandurystiv: tradytsiini pidkhody ta innovatsiini perspektyvy* [Formation of conducting technique among bandura students: Traditional approaches and innovative prospects]. *Imidzh suchasnoho pedahoha.* № 1(196). S. 113–118. [in Ukrainian]
2. Kovalenko, I. (2022). *Manualna tekhnika dyryhuvannia v konteksti suchasnoi mystetskoi pedahohiky* [Manual conducting technique in the context of modern art pedagogy]. Kharkiv : KhNUM. 160 s. [in Ukrainian]
3. Kozyr, A. (2005). *Profesiina maisternist vchytelia muzyky: struktura ta zmist* [Professional skills of a music teacher: structure and content]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: «Pedahohika».* Ternopil : TNPU. Vyp. 1. S. 28–35. [in Ukrainian]
4. Petrenko, O. (2021). *Intehratyvni pidkhody v pidhotovtsi dyryhentiv-khormeisteriv: navchalnyi aspect* [Integrative approaches in the training of choral conductors: The educational aspect]. Kyiv : NMAU im. P. I. Chaikovskoho. 180 s. [in Ukrainian]
5. Savchenko, T. (2023). *Interpretatsiina kompetentnist maibutnikh dyryhentiv-bandurystiv u mahistraturi* [Interpretive competence of future bandura conductors in the masters program]. *Muzychna osvita i pedahohika.* № 2. S. 45–58. [in Ukrainian]
6. Lee, A. (2022) Manual techniques in conducting: a synthesis of gesture, pedagogy, and leadership. *International Journal of Music Education.* Vol. 40. № 1. Pp. 80–97.
7. Smith, J. & Brown, L. (2021). Integrative pedagogical models in choral conducting education. London : Routledge. 220 p.

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 78.071.2:785
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-50

Микола ШУМСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-0377-973X
народний артист України,
професор кафедри оркестрового диригування та інструментознавства
Національної музичної академії України
(Київ, Україна) maestro_shumskyi@i.ua

ФЕНОМЕН МАНУАЛЬНОГО КОНСТРУКТУ В ОРКЕСТРОВОМУ ДИРИГУВАННІ: ПРОЄКТУВАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається феномен оркестрового диригування як складна художньо-комунікативна система, що поєднує елементи інтерпретаційної, психомоторної та семіотичної діяльності. Основна увага приділяється дослідженню мануального конструкту диригента як провідного засобу виразного моделювання музичної фактури. Розкрито інтенціональні, естетичні та когнітивні чинники, які визначають формування жестової стратегії диригента, та охарактеризовано етапи її реалізації – від партитурного аналізу до сценічної взаємодії з оркестровим колективом. Запропоновано класифікацію фаз диригентського процесу як феноменологічної структури акустичної інтерпретації: інтенціональне моделювання, комунікативна трансляція, верифікація та інтерпретаційна корекція. Автор висвітлює художньо-функціональну природу мануального конструкту, його семантичне навантаження та значення у формуванні цілісного музичного образу. Методологічну базу дослідження становлять міждисциплінарні підходи – мистецтвознавчий, феноменологічний, когнітивно-комунікативний та семантичний аналіз.

Професія диригента постає найважливішим художньо-технічним інструментом для досягнення мети спільного оркестрового виконання. Музикальність і артистизм диригента нерозривно пов'язані та вимагають як вродженого, так і набутого музичного відчуття та пластичності (аналогічно до музиканта-інструменталіста). Професіоналізм у рухах і жестах тісно переплітається з музично-пластичним мисленням, що виступає основою диригентського задуму. Психологічна готовність диригента включає внутрішні емоції та зовнішню рухову пластичність.

Таким чином, вирізняються три основні принципи сучасного диригентського мистецтва – єдність мануальної техніки та художньої пластики, єдність жестів диригента з виконуваною музикою та єдність емоційного впливу диригента і оркестру на слухачів. У підсумку, диригентський жест постає як структурно-функціональна модель процесу виконання, в якій узгоджено інтегруються елементи емоційного інтелекту, музично-естетичного уявлення та технічної реалізації.

Ключові слова: *оркестрове диригування, мануальний конструкт, інтерпретація музичного твору, диригентський жест, музична семантика, когнітивно-комунікативний підхід, феноменологія виконавства, музична текстура, художньо-комунікативна система, техніка диригента.*

Mykola SHUMSKYI,
orcid.org/0000-0002-0377-973X
Honored Artist of Ukraine,
Professor at the Department of Orchestral Conducting and Instrumental Studies
Ukrainian National Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) maestro_shumskyi@i.ua

THE PHENOMENON OF MANUAL CONSTRUCT IN ORCHESTRAL CONDUCTING: A PROJECTIVE ASPECT

The article examines the phenomenon of orchestral conducting as a complex artistic and communicative system that combines elements of interpretative, psychomotor, and semiotic activity. The main attention is paid to the study of the conductor's manual construct as a leading means of expressive modeling of musical texture. The intentional, aesthetic, and cognitive factors that determine the formation of the conductor's gestural strategy are revealed, and the stages of its implementation are characterized – from score analysis to stage interaction with the orchestral ensemble. A classification of the phases of the conducting process as a phenomenological structure of acoustic interpretation is proposed: intentional modeling, communicative translation, verification, and interpretative correction. The author highlights the artistic and functional nature of the manual construct, its semantic load and significance in the formation of a holistic musical image. The methodological basis of the study is interdisciplinary approaches – art history, phenomenological, cognitive-communicative and semantic analysis.

The profession of a conductor appears to be the most important artistic and technical tool for achieving the goal of joint orchestral performance. The conductor's musicality and artistry are inextricably linked and require both innate

and acquired musical feeling and plasticity (similar to an instrumental musician). Professionalism in movements and gestures is closely intertwined with musical-plastic thinking, which is the basis of the conductor's idea. The conductor's psychological readiness includes internal emotions and external motor plasticity.

Thus, three main principles of modern conducting art are distinguished – the unity of manual technique and artistic plasticity, the unity of the conductor's gestures with the music being performed, and the unity of the emotional impact of the conductor and the orchestra on the listeners. As a result, the conductor's gesture appears as a structural-functional model of the performance process, in which elements of emotional intelligence, musical-aesthetic representation, and technical implementation are coherently integrated.

Key words: *orchestral conducting, manual construct, musical interpretation, conducting gesture, musical semantics, cognitive-communicative approach, phenomenology of performance, musical texture, artistic-communicative system, conducting technique.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження мистецтва оркестрового диригування обумовлена необхідністю поглибленого мистецтвознавчого аналізу цього феномена як складного синтетичного процесу, що поєднує музичну інтерпретацію, пластичну виразність, стильове мислення й естетичну трансформацію звукового тексту. У сучасному музичному просторі, що характеризується відкритістю до інновацій, кросжанрових поєднань і мультидисциплінарних діалогів, диригентська діяльність виходить за межі традиційного розуміння суто координаційної чи виконавської функції. Диригент постає як художній інтерпретатор, творець авторської версії музичного твору, співучасник процесу художнього формування звуку, носій естетичної волі та інтенції (Грица, 2017).

На тлі сучасних культурно-мистецьких процесів оркестрове диригувння дедалі частіше розглядається як форма актуального художнього мислення, в якій взаємодіють композиторський текст, інтерпретаційна ідея, колективна виконавська енергія та естетичне переживання слухача. Диригентська жестикуляція, ритмічне дихання, структура руху та міміка стають не лише засобами керування, а й повноцінною мовою візуальної інтерпретації, що формує особливу художню реальність. У цьому сенсі диригент виступає як суб'єкт мистецтва, що реалізує власну інтенцію у взаємодії з матеріалом, простором і часом.

Особливе значення у вивченні оркестрового диригування набуває проблематика інтерпретації – не лише як виконавського акту, а як складної художньо-комунікативної структури, в якій розкривається особистісне ставлення диригента до тексту, стильової системи, епохи та авторської естетики. Таким чином, оркестрове диригування не може розглядатися виключно як технічна дисципліна; воно постає як самодостатній мистецтвознавчий об'єкт, що вимагає осмислення через призму сучасних естетичних теорій, філософії музики, теорії виконавства та аналітичної музикознавчої традиції

Не менш важливою є зміна парадигми сприйняття самого диригента: від керівника процесу – до художнього співтворця, інтерпретатора й візуального символу музичної дії. У цьому контексті зростає інтерес до диригентської діяльності як до форми візуалізованої естетики звуку, що виявляється у співвідношенні руху, тиші, імпульсу та зупинки – усіх тих пластичних елементів, які транслюють музичну ідею не лише виконавцям, а й глядачам як активним співучасникам художнього акту .

Виходячи з вищезазначеного, можна констатувати, що мистецтво оркестрового диригування набуває нових сенсів у сучасному мистецтвознавчому дискурсі. Його аналіз відкриває можливості не лише для глибшого розуміння феномену музичного виконавства, а й для осмислення фундаментальних категорій – таких як художня інтенція, естетичне переживання, авторська інтерпретація, синестезія звуку і руху. Саме ці аспекти і становлять предмет дослідницької уваги в подальших розділах роботи.

Аналіз досліджень. Аналіз сучасного наукового дискурсу свідчить, що проблема становлення українського мистецтва оркестрового диригування отримала всебічне й системне висвітлення у працях провідних вітчизняних дослідників. У наукових розвідках висвітлюються як історико-культурні передумови формування національної диригентської школи, так і етапи її становлення та розвитку в контексті загальноєвропейського музичного процесу. Особлива увага приділяється аналізу професійної діяльності видатних українських диригентів, їхньому внеску в розвиток симфонічного мистецтва, а також методологічним підходам до підготовки майбутніх фахівців у галузі оркестрового виконавства.

Значна кількість досліджень присвячена питанням естетики, техніки, інтерпретації та педагогіки диригування, що свідчить про поглиблений інтерес до проблематики й актуальність теми в контексті сучасного мистецько-освітнього простору України. Історико-теоретичні засади

зародження та розвитку національної диригентської школи досліджувались в працях відомих музикознавців та диригентів-практиків – І. Гамкала, М. Давидова, М. Канерштейна, Ю. Лошкова, В. Лясоти, Л. Мазепи, Т. Мазепи, Г. Макаренка (Макаренко, 2005), Я. Сверлюк, Л. Сверлюка, В. Тольба, М. Ферендович, виконавські та педагогічні аспекти диригентської творчості знайшли обґрунтування в працях О. Берестовської, В. Дейнеги (Дейнега, 2023: 85–97), С. Димченка, В. Доронюка, Л. Качуринець, Я. Кириленко, Р. Кофмана, М. Колесси, С. Мурзи (Мурза, 2019: 42–51), Н. Остроухової, Т. Пастушка, С. Петрик, В. Плужнікова, Т. Потапчук, З. Стукаленко, С. Турчака, Ю. Фика, І. Цюряк та ін.

Разом із тим, в існуючих джерелах не достатньо розкрита проблема художньої та прикладної місії диригентського мануального конструкту, як симбіозу інтелектуальної та психо-моторної діяльності оркестрового диригента, продукту осмислення та інтерпретації ним образності й тембрально-фактурної драматургії музичного твору, втілених в унікальних семантично обумовлених пластичних рухах – художньо-диригентській техніці.

Мета статті – розкрити особливості проєктуального аспекту в оркестровому диригуванні.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво оркестрового диригування у XXI столітті актуалізується як самостійний естетичний феномен, що потребує поглибленого мистецтвознавчого аналізу. Диригент виступає не лише виконавцем, а й інтерпретатором, художником, творцем нового звукового образу, здатного актуалізувати класичну спадщину в умовах сучасного культурного контексту. Переосмислення функцій диригента як носія художньої волі відкриває нові горизонти для наукових досліджень у галузі естетики музичного виконавства, теорії інтерпретації та філософії музики.

Диригент, як професійний виконавець-інтерпретатор, втілює свою вищу, мистецьку задачу озвучення фактури музичного твору в оркестровому звучанні насамперед через систему мануальних конструктів, які в цілому конституюється як авторська диригентська техніка. Цей вид діяльності є специфічним прикладним мистецтвом, пластичною формою, цілісною системою, елементами якої виступає художньо-осмислений мануальний конструкт уявного звучання музики, створений у свідомості диригента, що виконує функцію управління художнім аспектом оркестрового виконання.

Система художньо-мануальних конструктів функціонує в акустичному просторі і часі, підпорядковується засобам музичної виразності, образному змісту та композиторській драматургії твору й суб'єктивному трактуванню диригентом нотного контексту, сугестивно діє на оркестрантів як експресивна мова жестів, і водночас викликає емоціно-перцепційну реакцію слухачів, формуючи їх естетичне сприйняття музики.

Діяльність диригента, як і будь-яка інша цілеспрямована людська активність, базується на принципах відображення та внутрішнього передбачення музичного твору. У процесі аналітичної роботи з партитурою у свідомості диригента відбувається формування концептуального ставлення до музичного матеріалу, виявлення пріоритетних структурних та семантичних зв'язків, побудова цілісної смислової форми, а також генерація асоціативних образів, що сприяють глибокому усвідомленню художнього задуму композитора. Диригентська техніка не може існувати поза музичним мисленням та глибоким розумінням твору. Вона є фізіологічним виявом інтелектуального осмислення музики, що втілюється у чітких, ритмічно точних і виразних рухах, здатних передати найтонші нюанси авторського задуму. Жести диригента, як мова, повинні бути однозначними і зрозумілими для виконавців, водночас зберігаючи художню індивідуальність, яка надає виконанню неповторного характеру. Культура диригентського жесту – це синтез технічної вправності і емоційної щирості, що забезпечує ефективну комунікацію між диригентом і оркестром.

Диригентська техніка є невід'ємною складовою професійної компетентності та художньо-інтерпретаційної діяльності диригента. Центральним чинником у цьому процесі виступає усвідомлення ідейно-художнього змісту музичного твору, що передбачає глибоке аналітичне осмислення композиції у всіх її структурних, стилістичних та емоційно-смислових вимірах.

На основі такого осмислення формується індивідуальний комплекс диригентських жестів, який слугує засобом невербальної комунікації з виконавським колективом. Цей комплекс повинен бути адекватним художній образності твору, відображати його характер, форму, динамічні та темпоритмічні параметри. Проте відповідність зовнішнього диригентського жесту характеру музики не вичерпує всіх вимог до техніки диригування. Ключовим критерієм професійного володіння технікою диригування є випереджувальний характер рухів диригента, що передбачає завчасне подання сигналу виконавцям щодо очікуваного звучання. У цьому контексті диригентська жестикуляція виконує функцію не тільки координації, а

й програмування виконавського процесу в режимі реального часу.

Важливою складовою диригентської комунікації виступають також міміка, артикуляція дихання, візуальний контакт, позиція тіла, які формують цілісну систему засобів впливу на колектив. Усі ці елементи інтегруються в єдиний художньо-функціональний комплекс, що забезпечує високий ступінь виразності й точності виконавської інтерпретації.

Тому, техніка диригування постає як складна система психофізіологічних, емоційно-комунікативних і художньо-смислових дій, яка формується на основі глибокого проникнення диригента в сутність музичного твору та реалізується в процесі живого музичного мурування.

Процес звукової реалізації музичного тексту під егідою диригентської художньої уяви репрезентує складну феноменологічну структуру інтерпретаційного акту, що розгортається у чотирьох ключових фазах, кожна з яких є автономною, але водночас інтегрованою в онтологію музично-виражального процесу:

1. Фаза акустико-інтенціонального моделювання: у межах контекстного аналізу партитури здійснюється мануальна конструкція уявної акустичної проєкції, що корелює з авторським концептом. На цьому етапі формується естетичний ідеал звучання, що слугує спроєктованим взірцем подальшої диригентської інтерпретації.

2. Фаза комунікативно-кодованої трансляції: у контексті інтерсуб'єктивної взаємодії з виконавським колективом, диригент реалізує модус інтерпретаційної комунікації через систему мануальних та вербальних знаків. Ці знаки функціонують як візуально семантизовані гештальти, що передають естетичні настанови щодо втілення музичних структур, інтонаційної динаміки й фактурного рельєфу.

3. Фаза акустичної верифікації: у процесі озвучення нотного контексту, диригент здійснює когнітивно-естетичну діагностику звучання, порівнюючи емпіричну реальність оркестрової звукової тканини з уявною акустичною матрицею, здійснюючи імпліцитну оцінку й прогнозуючи необхідність коригувального мануально-конструктивного втручання.

4. Фаза інтерпретаційної корекції: задля глибинного наближення звучання оркестру до суб'єктивованого ідеалу, диригент вдається до мануально-конструктивних модифікацій, що дозволить наблизити фактурний образ до ідеальної виконавської парадигми, у якій ключовим техніко-естетичним параметром постає реновація мануального конструкту з урахуванням його семіотичної експресивності та риторичної виразності.

Мистецький задум і технічна реалізація у виконавському процесі тісно взаємопов'язані, утворюючи єдину цілісність, де кожен аспект взаємно впливає на інший. Хоча теоретично ці дві сфери можна розмежувати, їхнє розуміння є принципово необхідним для методологічного аналізу та виконавської практики. У цьому контексті мануальне конструювання та його відповідність ідеальному озвученню музичного контексту є пріоритетним засобом виконавського діалогу диригента з оркестром: диригентська техніка розглядається як комплекс дій, що охоплюють етапи інформування та контролю, забезпечуючи втілення художнього задуму. В. Дейнега з цього приводу пише: «маневрування між різними тембральними типами в оркестровому творі спонукає диригента до гнучкого коригування мануальних конструктів, що забезпечує високий рівень експресивності та точності виконання» (Дейнега, 2023).

Високо-художнє диригентське мистецтво проявляється у гармонічному поєднанні музично-образного мислення та технічної майстерності. Високий рівень духовної чутливості, глибина творчої уяви та емоційна щирість визначають виразність та переконливість диригентської інтерпретації. Чим точніше й багатогранніше музичне уявлення, тим різноманітнішим, багатобарвнішим стає пластично-комунікативний інструментарій диригента, що своєю чергою підсилює вплив на виконавців і слухацьку аудиторію.

Диригування – це комплексний процес, що інтегрує музичні, психологічні та фізіологічні компоненти, взаємозалежність яких необхідно враховувати для глибокого розуміння феномену диригентського мистецтва як художньої системи. Як музичний процес, диригування реалізується через виразні мануальні конструкти, що відображають комплекс головних музичних елементів, логічно структурованих і взаємопов'язаних відповідно до розвитку музичної форми. Кожен жест, рух або дія мають конкретне семантичне навантаження, а також функціональну спрямованість на передачу музичного змісту. «Диригентський жест виступає як комплексний семіотичний знак, який несе в собі інформацію про художній задум, а також комунікативно керує виконавським процесом, формуючи спільний музичний простір» (Мурза, 2019). Як психологічний процес, диригування є проявом емоційного переживання музики, що знаходить вияв у міміці, експресії очей та жестах. Кожен рух диригента повинен бути емоційно насиченим, психологічно достовірним і природ-

ним, адже саме через них передаються почуття, настрої та емоції, що стимулюють виконавців до творчої взаємодії.

Управління оркестром базується на сприйнятті «мови жестів», сформованої та відшліфованої за весь історичний період становлення диригентського мистецтва. Мануальне конструювання у цій системі слід розглядати як інтеграцію фізичних та психічних компонентів, де рух стає експресивним, обґрунтованим і цілеспрямовано впливає на процес звукоутворення. Диригування – це безпосередньо візуалізоване відтворення музики, яке спирається на м'язове відчуття, обумовлені емоційним інтелектом та суб'єктивними переживаннями музики диригентом, тому воно завжди залишається інтонаційно-мануальним процесом. В умовах здійснення професійної діяльності диригент конструює систему жестів, адекватну його баченню драматургії музичного твору, і водночас усвідомлює, що кожен елемент мануального конструкту набуває семантичного значення, зчитується виконавцями і втілюється технічними засобами кожного конкретного інструменту, а сумарно – формує загальну палітру озвучення музичної фактури. Методологічно неправильним є старт дії без внутрішньої підготовки. Зовнішні рухи, які реалізують інформативну функцію, є підсумковою, рефлекторною фазою цілісного комунікативного акту, що бере свій початок із внутрішнього «ауфтакту» – своєрідного психічного імпульсу та настрою (Hodges, 2022).

Процес диригування можна розглядати як один із видів конструювання – відтворення процесів і об'єктів реального світу за допомогою мануальних конструктів, що передають основні характеристики оригіналу. Диригентський жест є своєрідною моделлю оркестрового звучання, що переносить звукові характеристики у мануальну форму. Конструювання пов'язане з абстракцією та аналогією – методами, що дозволяють відобразити суттєві риси об'єкта. У структурі процесу мануального конструювання виділяють три елементи: об'єкт (музичний твір), суб'єкт (диригент) і мануальний конструкт (низка прийомів диригентської техніки). Спочатку диригент створює внутрішні уявлення про звучання твору, аналізує текстуальну фактуру. Наступним етапом є створення диригентського жесту, що відображає оркестрове звучання через мануальні рухи – конструкти.

Оркестрове звучання і диригентський жест мають спільні риси – матеріальність, закономірність процесів, характер руху, проте відрізняються формою руху: оригінал – звукові хвилі, конструкт – мануальні рухи. Важливими характеристиками оркестрового звучання, що відображаються в диригентському жесті, є метр, темп, динаміка, тембр та характер звучання. Вони передаються через схеми тактування, малюнки диригентських сіток, швидкість, об'єм, масу, силу, напрямок і амплітуду рухів, артикуляцію кисті та пластичну образність.

Отже, диригування – це система мануальних конструктів, які в пластичному образі моделюють та матеріалізують елементи оркестрової фактури як просторово-часової організації музичної тканини, відображають семантичні взаємозв'язки її компонентів, виступаючи як структурно-функціональна модель процесу виконання та засіб міжособистісної творчої комунікації диригента з виконавським колективом, що у свою чергу має сугестивний вплив на розуміння та відтворення ним ідейно-образного змісту твору засобами оркестрової тембральної палітри. «У мистецтві диригування пластичне відіграє особливу роль, реалізуючи глибинні потенції на двох рівнях, які ми досліджували з більш широких філософсько-естетичних позицій. Рухи рук маестро, його жести або так звана «мануальна техніка» слугують яскравим проявом зовнішнього рівня. Своєї черги, прояви зовнішньої пластичності значною мірою постають результатом реалізації диригентом художнього образу виконуваного твору. ... Кінцевою метою виконання музичного або музично-сценічного твору (як і взагалі створення та існування будь-якого твору мистецтва) стає донесення до реципієнта думок і почуттів автора, захоплення його емоційною аурою та залучення до співпереживання, завдяки чому людина, яка сприймає мистецький твір, «втягується» у творчий процес, стає його співучасником» (Макаренко, 2005).

Інтенціональні домінанти мануального конструкту в оркестровому диригуванні:

– Глибоке смислове осягнення художнього образу музичного твору та системи його музично-виражальних засобів як естетично знакового цілого.

– Організація та цілепокладання у спрямуванні виконавського процесу із одночасним удосконаленням техніко-інтерпретаційного апарату диригента.

– Прогностичне моделювання інтонаційних трансформацій, зумовлених динамікою творчої взаємодії між диригентом і оркестровим колективом.

Цей процес циклічний: кожен новий етап коригує і покращує мануальне конструювання, що веде до постійного вдосконалення диригентської техніки.

Існують різні підходи до класифікації засобів мануального конструювання, зокрема за характером конструкту та сферою застосування. Дири-

гентська техніка поєднує елементи функціонального, художнього та семантичного призначення: вона відображає акустичні характеристики звуку, взаємозв'язки елементів музичної факутри та містить певні умовні знаки.

Побудова диригентського жесту починається з роботи з партитурою, продовжується створенням внутрішньослухових інтонаційних моделей, як когнітивно-естетичних уявлень про музичний твір. Наступним етапом є моделювання мануального конструкту – системи семантично детермінованих, циклічно організованих технічних прийомів, що забезпечують точне втілення тембровоих та ритмічно структурованих елементів музичної текстури. Запропонована модель проходить апробацію в практичній взаємодії з оркестровим колективом, де втілюються експериментальні версії виконавських трактувань для оптимізації процесу створення художньої інтерпретації музичного твору. Використовуються різні види жестів: репетиційні, з акцентом на певні елементи звучання та концертні – більш універсальні, що охоплюють весь комплекс виразних засобів. Таким чином, робочі і концертні жести є різними типами мануальних конструктів, які за допомогою виражальних характеристик віддзеркалюють оркестрове звучання і відрізняються цільовим призначенням.

Висновки. Отже, у процесі написання статті ми прийшли до висновків, які мають значення для області теорії диригування та практичної діяльності. Соціально-художня природа мануального мистецтва диригування, базується на двох фактах: диригування як художньо-пластична форма музичної діяльності яка включає суттєві риси хореографії та акторської майстерності; мануальні рухи диригента, що випереджають музичний процес, та постають фундаментом художньої комунікації між диригентом і оркестром у спільній творчості.

Таким чином, основна інтерпретаційно-художня функція диригування – управління сприйняттям музики слухачами, що має важливе практичне значення для якісного проведення концертів. Специфіка мистецтва диригування виражається у фундаментальних теоретичних принципах, які виступають професійними критеріями у музично-критичній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грица Ю. Диригент як інтерпретатор музичного твору. Київ : Видавництво КНУКіМ, 2017.156 с.
2. Дейнега В. Вплив тембрального забарвлення звуку на еволюцію диригентського жесту. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського.* Київ, 2023. №3 (60). С. 85–97.
3. Кияновська Л. Інтерпретація в музичному виконавстві: історико-теоретичний вимір. Львів : ЛНМА ім. М. Лисенка, 2020. 320 с.
4. Макаренко Г. Творчість диригента: естетико-мистецтвознавчі виміри. Київ : Факт, 2005. 328 с.
5. Мурза С. Диригентський жест як об'єкт семіотичного аналізу. Музичне мистецтво і культура. *Науковий вісник ОНМА імені А. Неждановоі.* Одеса : Астропринт, 2019. Вип. 29. Кн. 1. С. 42–51.
6. Hodges D. The Language of Conducting: Gesture and Communication. London : Palgrave Macmillan, 2022. 350 p.
7. Zhou, Z. Innovative learning environments for choral conducting education. *Education and Information Technologies.* 2023. № 28 (7), Pp. 7827–7843.

REFERENCES

1. Hrytsa, Yu. (2017). *Dyryhent yak interpretator muzychnoho tvoru* [The conductor as an interpreter of a musical work]. Kyiv : Vydavnytstvo KNUKiM, 156 s. [in Ukrainian]
2. Deineha, V. (2023). *Vplyv tembralnoho zabarvlennia zvuku na evoliutsiiu dyryhentskoho zhestu* [The influence of timbral coloration on the evolution of the conducting gesture]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. Chaikovskoho.* Kyiv. № 3 (60). Pp. 85–97. [in Ukrainian]
3. Kyianovska, L. (2020). *Interpretatsiia v muzychnomu vykonavstvi: istoryko-teoretychnyi vymir* [Interpretation in musical performance: Historical and theoretical dimensions]. Lviv : LNMA im. M. Lysenka. 320 s. [in Ukrainian]
4. Makarenko, H. (2005). *Tvorchist dyryhenta: estetyko-mystetstvoznavchi vymiry* [The conductor's creativity: aesthetic and art-theoretical dimensions]. Kyiv : Fakt. 328 s. [in Ukrainian]
5. Murza, S. (2019). *Dyryhentskyi zhest yak obiekt semiotychnoho analizu* [The conducting gesture as an object of semiotic analysis]. *Muzychne mystetstvo i kultura. Naukovyi visnyk ONMA imeni A. Nezhdanovoi.* Odesa : Astroprynt. Vyp. 29. Kn. 1. Pp. 42–51. [in Ukrainian]
6. Lee, A. (2022) Manual techniques in conducting: a synthesis of gesture, pedagogy, and leadership. *International Journal of Music Education.* Vol. 40. № 1. Pp. 80–97.
7. Smith, J. & Brown, L. (2021). Integrative pedagogical models in choral conducting education. London : Routledge. 220 p.

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 821.134.2-3-051:81'255.4=134.2=161.2Вісенте Бласко Ібаньєс
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-51

Ярина ЯКИМОВИЧ (ВАСИЛЬЦІВ),
orcid.org/0009-0000-1390-5149
асистентка кафедри іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) Yruna@ukr.net

ВІСЕНТЕ БЛАСКО ІБАНЬЄС З ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОГО (ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО) ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО (МИХАЙЛО РУДНИЦЬКИЙ) ПОГЛЯДІВ

У статті трактується одна із маловивчених проблем українсько-іспанських літературних взаємин. Проаналізовано окремі аспекти перекладу твору В. Бласко Ібаньєса «Хатина», здійсненого поетом, літературознавцем і перекладачем Володимиром Самійленком (1864–1925), який започаткував ширше ознайомлення українського читача із багатогранною творчістю іспанського письменника і громадського діяча. Особливо знаменними українським прочитанням творів Бласко Ібаньєса стали 30-і рр. XX ст., коли з'являються переклади окремих романів «валенсійського» циклу письменника із трактуванням загальнонаціональних проблем країни. На сторінках тогочасних літературних журналів «Ми», «Діло», «Українські вісті» з'являється низка творів сучасних іспаномовних письменників зокрема в інтерпретації літературознавця і перекладача Івана Дубицького. Читачі цих журналів дістали змогу читати художні твори та есеї Міри Ґабріель, Хосе Ортега-і-Гассета,Рамона де Аяла Переса, Мітеля де Унамуно. Пропоновані у дослідженні перекладознавчі категорії (слова – реалії), які відіграють першорядну роль у відображенні соціально-історичного та культурного контексту, надають національного забарвлення. Подані особливості реалій у площині однієї мови та пари мов, а також розглядаються сталі комбінації (вислови) стосовно реалій – фразеологізмів. Оскільки правильний переклад і тлумачення реалії вимагає не лише володіння мовою, а й знання з усталених фраз, висловів, фразеологізмів, зрозумілих лише людям, для яких мова, з якої здійснюється переклад – рідна, то беззаперечно можна стверджувати про віртуозну роботу українського перекладача. Говориться також про внесок українського літературного критика, літературознавця, письменника, поета, перекладача Михайло Рудницького у пізнанні українським читачем творчості іспанського белетриста В. Бласко Ібаньєса. У дослідженні подано цитати українського дослідника з ілюстрованого журналу «Світ» за 1928 рік.

Пропоновані у дослідженні перекладознавчі категорії (слова – реалії), які відіграють першорядну роль у відображенні соціально-історичного та культурного контексту, надають національного забарвлення. Подані особливості реалій у площині однієї мови та пари мов, а також розглядаються сталі комбінації (вислови) стосовно реалій – фразеологізмів. Оскільки правильний переклад і тлумачення реалії вимагає не лише володіння мовою, а й знання з усталених фраз, висловів, фразеологізмів, зрозумілих лише людям, для яких мова, з якої здійснюється переклад – рідна, то беззаперечно можна стверджувати про віртуозну роботу українського перекладача. Говориться також про внесок українського літературного критика, літературознавця, письменника, поета, перекладача Михайло Рудницького у пізнанні українським читачем творчості іспанського белетриста В. Бласко Ібаньєса. У дослідженні подано цитати українського дослідника з ілюстрованого журналу «Світ» за 1928 рік. *Науковець і далі звертався до окремих проблем іспанської літератури, продовживши традицію, започатковану ще в кінці XIX – на початку XX століть Іваном Франком та Василем Щуратом.*

Ключові слова: *В. Самійленко, В. Бласко Ібаньєс, реалії, переклад, Мих. Рудницький, іспанський белетрист.*

Yaryna YAKYMOVYCH (VASYLTSIV),
orcid.org/0009-0000-1390-5149
Assistent at the Department of Foreign Languages
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) Yruna@ukr.net

VICENTE BLASCO IBAÑEZ FROM THE PERSPECTIVES OF TRANSLATION STUDIES (VOLODYMYR SAMIILENKO) AND LITERARY STUDIES (MYKHAILO RUDNYTS´KYI)

The article deals with one of the Spanish-Ukrainian unexplored relation problems. It analyzes certain translation aspects of the work «The Cabin» , made by the poet, literary scholar and translator Volodymtr Samiilenko (1864–1925), who extensively presented the multifaceted works by the spanish writer and public figure to the ukrainian reader. The particularly remarkable period for Ukrainian interpretation of Blasco Ibañez's works were the 1930s, when some

translations of his «valencian» cycle novels appeared, dealing with the country's nationwide problems. The series of modern Spanish speaking writers' works, translated particularly by literary scholar and translator Ivan Dubovytskyi, appear on the pages of magazines of that time, such as «My» [We], «Dilo» [The Deal], «Ukrainski visti» [Ukrainian News]. The readers of those magazines were able to read works and essays written by Mira Gabriel, José Ortega y Gasset, Ramón Pérez de Ayala and Miguel de Unamuno. The article analyzes certain translation aspects of the work «The Cabin» written by V. Blanco Ibañez and translated by Volodymyr Samiilenko. The translation studies categories offered in this research (the specific terms) are highly crucial while demonstrating the socio-historical and cultural context, and also provide national coloring. Specific characteristics of the terms are presented within a single language and a language pair; additionally, fixed combinations (expressions) involving the terms – specifically phraseological units – are examined. As long as correct translation and terms interpretation requires not only language proficiency, but also knowledge of set phrases, expressions, idioms, which are familiar only to native speakers – the Ukrainian translator's virtuoso work is undeniable. The article also mentions the contribution to the Ukrainian reader's discovery of the works by the fiction writer V. Blasco Ibañez made by Ukrainian literary critic, literary scholar, writer, poet, translator Mykhailo Rudnyts'kyi. The research refers to the quotes by Ukrainian researcher from «The World» magazine 1928 issue. The scientist was still addressing specific issues in Spanish literature, continuing the tradition started by Ivan Franko and Vasyl Schurat between the XIX and the XX centuries.

Key words: *V. Samiilenko, V. Blasco Ibañez, terms, translation, M. Rudnyts'kyi, Spanish fiction writer.*

Постановка проблеми. У статті описано дослідження маловивченої наукової проблеми в українському літературознавстві та мовознавстві. У попередній статті авторки «Вісенте Бласко Ібаньєс в українському прочитанні кін. XIX – 20–30 рр. XX ст.» (Якимович, 2024: 114–120) описано плодотворчі контакти згаданого у назві періоду, коли в літературі активно працював, зокрема, Вол. Самійленко, завдяки зусиллям якого іспанський белетрист увійшов в українську культуру. Ця стаття є продовженням вивчення попередньої наукової проблеми. Досліджено переклад слів – реалій та використання різних методів українським перекладачем. У другій частині статті зосереджена увага на внеску Михайла Рудницького, українського літературного критика, літературознавця у пізнанні українським читачем творчості В. Бласко Ібаньєса.

Аналіз досліджень. В дослідженні основна увага звернена на особливості іншомовних реалій з погляду перекладознавства, їх виокремлення відповідно до структурного плану. Вирізняються особливості реалій у площині однієї мови та пари мов. Також розглядаються сталі комбінації (вислови) стосовно реалій – фразеологізмів. Досліджуючи інтерпретацію В. Саміленка бачимо, що перекладач в однаковій мірі використовує метод уподібнення, ситуативні відповідники та транскриптивний (транслітераційний) вид.

Мета статті. У першій частині статті зосереджено увагу на зіставному методі (а саме переклад реалій). Для досліду було взято оригінальний текст соціально-психологічного роману «Хатина» В. Бласко Ібаньєса (Ibañez, 2008) та переклади тексту В. Самійленка, опубліковані 1911 та 1921 рр. (Ібаньєс, 1911, 1921: 118, 243). У другій частині використовується системний підхід із застосуванням історико-літературного, генетичного та порівняльного (компаративного) методів. На основі цих методів з'ясовано історію входження окремих творів В. Бласка Ібаньєса в українське красне письменство. До уваги взято публікацію в ілюстрованому журналі «Світ» під №3 за 1928 рік.

Виклад основного матеріалу. 1.1. Окремі аспекти перекладацької майстерності В. Самійленка при українському прочитанні Вісенте Бласко Ібаньєса (іспанські реалії у творі «Хатина»).

Іншомовні реалії з перекладознавчого погляду поділяємо на історико-семантичні та структурні: реалії історико-семантичного плану складаютьс із

1) власне-реалій (при наявних референтах): *la barraca, el ronzal, el satélite, la oblea, el jarro, la ramera, el marimacho;*

2) історичних реалій, тобто семантичних архаїзмів, які внаслідок зникнення наявних референтів входять до історично дискантної лексики, що втратила життєздатність: *las siete plagas de Egipto.*

У структурному плані виокремлюються:

1. – реалії-одночлени: *el terciopelo, vega, ventolera, enjalbegado, casuco;*

2. – реалії-полічлени номінативного характеру: *la parte del Mediterráneo, las torres de Valencia, el centro del camino de Alboraya, la misa del alba, las calles de Valencia;*

3. – реалії-фразеологізми: *á vivir de gorra, las siete plagas de Egipto, cazador de pájaros con liga.*

Житло та предмети побуту, одяг, їжа та напої, типи праці, грошові одиниці, музичні інструменти та танці, народні свята та ігри: *las barracas, la casa, cámon, el dinero, faldas, la loza, las ropas, monedas, la criada, carne, vino, jarro, la labradora, pasto, vivienda, casuco, el pañuelo, pantalones de pana, traje, colchones, sillas, jergones, sartenes, calderas, platos, cestas, portera, estercolero,cigarrera, almuerzo, pastor, chancleta, montera, azadón, el jugo, etc.*

4. – етнографічні та міфологічні реалії. Етноніми, прізвиська, назви осіб за місцем проживання, міфологія: *la mujerzuela, el marimacho, el judío, el beduíno, etc.*

У творі В. Бласка Ібаньєса «Хатина» найчастіше можна побачити *природні реалії*, до яких належать тварини, рослинність, рельєф: *la vega, los ruiseñores, loa árboles, el cañaveral, el gallo, caballos, vacas, gallinas, corderos, cerdos, bestias, vegetación, campos, follaje, cañas, hortaliza, hormiga, las ranas, serpiente, cabras, las alondras, los gorriones, verdura, ternerillo, las montañas, la naturaleza, prados, perros, la col, las ortigas, la parra, las plantas, los abrojos, la selva, flores, el lagarto, el escarabajo, la araña, la culebra, las ratas, la maleza, los pájaros, maíz, el cañar, las cañas, la playa, el trigo, los pimientos, los tomates, etc.;* суспільно-політичні реалії – адміністративні одиниці та державні інститути, соціальні організації та партії, їхні представники, промислові підприємства, військові підрозділи та їхні представники: *el sultán, los parroquianos, el amo de la tierra, el Hospital, reinas, la provincia, la partida, los religiosos, el propietario, la comunidad, etc.*; ономасіологічні реалії – антропоніми, топоніми, імена літературних героїв, назви музеїв, театрів, тощо: *Dios, Tóni, Pimentó, Pepeta, La Rócha, Rosario, don Salvador, Elisa, el tío Tomba, la partida del Fraile, los religiosos de San Miguel de los Reyes, Virgen Santísima.*

У площині однієї мови *свої реалії* – це здебільшого споконвічні слова якоїсь однієї мови *(la melodía bucólica, la misa del alba, andaluz, San Miguel de los Reyes, don, la jícara, la primicia, la mantilla)*. Зауважимо, що у творі В. Бласка Ібаньєса відсутні чужі реалії, тобто слова іншомовного походження, які увійшли у словниковий склад мови.

У площині пари мов зовнішні реалії однаково чужі обом мовам: каталанські слова: *¡Recontracordóns!, ¡La lleeet!, estudi, ¡arre, aca!, ¡Bón día mos done Deu!, ¡Bón día!*, а слово *el truco* – трук (вживається в Колумбії, Аргентині і Уругваї); *внутрішні реалії* – слова, які належать одній із пари мов і, чужі для іншої. *El don* – зовнішн реалія для української та англійської мов, для пари українсько-іспанської чи англійсько-іспанської мов вона буде внутрішньою. Національні реалії, що називають об'єкти, які належать даному народу, нації, але чужі за межами країни: *el don, San Miguel, la misa del alba, la melodía bucólica, la mantilla, el acento andaluz*. Традиційно виділяють такі способи перекладу реалій:

– транскрипцію чи транслітерацію;

– пояснення; для того, щоб пояснити реалії, в текст вводяться роз'яснення чи подається пояснення або коментар внизу сторінки;

– асиміляція; тут йдеться про знаходження відповідників до реалії в мові, на яку перекладаємо;

– описовий переклад – не є поясненням чи коментарем внизу сторінки, а описом декількома словами подій, про які йдеться.

Володимир Самійленко при відтворенні реалій, які В. Бласко Ібаньєс вживає каталанською мовою, вдається до транскрипції та транслітерації: *«¡arre, aca!» – «аррє! ака!»*, а також до повного калькування та методу уподібнення (субституції): *– «¡Bón día mos done Deu!» – «Добрий день дай нам Боже!»; «¡Bón día!» – «Добрий день!»; «estudi» – «закуток»; «La leeet» – «молоко»; «¡Recontracordóns!» – «Проклятi!»; «el truco» – «трук»*.

Для прочитання фразеологізму бачимо сталі комбінації (вислови). В. Самійленко перекладає їх з частковою відповідністю до мови – оригіналу: *«cazador de pájaros con liga» – «ловець на клей»*; також застосовує повне калькування: *«las siete plagas de Egipto» – «сім кар єгипетських»*, хоча в «Іспансько-українському, українсько-іспанському словнику» (Іспансько-український, українсько-іспанський словник, 2013 р.) цей фразеологізм, що є архаїзмом, подається як «кара Господня». Для перекладу фразеологізму *«á vivir de gorra»* український перекладач вдається до контекстуального розтлумачення (інтерпретації) реалії – *«до тих, що живуть у хаті»*. Аналізуючи переклад твору іспанського письменника, здійсненого В. Самійленком, зауважуємо, що перекладач не тільки передає зміст повісті і колорит іспанського селянського життя XIX ст., а й за допомогою фігурального описування пропонує українському читачеві краще розуміння твору. Наприклад: фразу *«para servir á los clientes» – «щоби обслужити клієнтів»* В. Самійленко перекладає *«щоб націджувати покупцям молока»*. Зауважимо ще один переклад *«dejando con el revoloteo de sus faldas una estela de castidad ruda y áspera»* – дослівно *«залишаючи в повітрі спідниці стелу грубої і суворої невинності»*, у перекладі Самійленка читаємо *«і поли їхньої одежі, маючи по вітру, залишали по собі наче слід жорстокого й грубого панянства»*. Варто зауважити, що український перекладач часто вносить свої деталі, робить уточнення (роз'яснення), «пристосовує» український варіант до менталітету реципієнта, щоб читачі не заплутувалися і сприймали твір природньо, а не як іноземний. Такий переклад бачимо у фразі *«había servido á una familia como doméstica» – «обслу-*

говувала сім'ю як служниця», який В. Саміленко подає українському читачу як *«ходила й вона по наймах»*.

Подібні перекладацькі моменти зустрічаємо часто у творі «Хатина» не тільки у перероблених фразах, реченнях, а й у перекладі деяких слів, які допомагають українському читачеві краще розуміти контекст: *«tío» – дядько – «пан»*. З перекладу певних фраз переконуємося, що В. Самійленко не лише володів іспанською мовою, а й мав знання з усталених фраз, висловів, фразеологізмів, зрозумілих лише людям, для яких іспанська є рідною. Наприклад, не знаючи специфіки висловлювань іспанської мови, слова з твору Ібаньєса *«que se hiciesen la santísima»* перекладаємо як *«щоб стали вони Пресвятої діти»*, а в перекладі В. Самійленка читаємо: *«подавилися тою землею діти»*. Звернемо увагу, що слів «подавилися», чи «землею» у тексті оригіналу нема. Інколи перекладач дописує свої слова чи замінює іншими словами, які, на його думку, звучать більш вдало: *«pirámide»* – піраміда – *«копиця»*; *«las cosas ajenas»* – чужі речі – *«людські справи»; «fumando»* – палючи – *«посмоктуючи люльку»*; *«al sol»* – на сонці – *«на землї»*; *«tierras»* – землі – *«поле»*; *«la playa»* – пляж – *«березї»*. Цікаво ще в перекладі українського тлумача звучить фраза *«por el hueco de la escalerilla»* – через виїмку сходинки – *«з сїне над сходами»*. Текст українською мовою завдяки В. Самійленку стилістично багатший, прості висловлювання іспанського письменника звучать яскравіше, жвавіше і колоритно передають зміст твору: *«no era feliz»* – не була щаслива – *«нещасливо їй живеться»*; *«Hija!»* – дочка – *«Бідненька!»* Надибуємо випадки, коли перекладач дописує імена персонажів, щоб читач, не задумуючись, знав про кого йдеться: *«no lo sabía?»* – не знала цього – *«Пепета не знає сього?»*.

Досліджуючи переклад В. Самійленка бачимо, що перекладач в однаковій мірі використовує метод уподібнення, ситуативні відповідники та транскриптивний (транслітераційний) вид, щоб залишити у своїй інтерпретації специфіку тогочасного іспанського селянського життя. Український варіант твору «Хатина» В. Бласко Ібаньєса засвідчує лексичне багатство української мови – під час аналізу перекладу спостерігаємо, що перекладаючи, В. Саміленко нерідко додає стилістичні фігури, зокрема, епітети, скажімо: *«Pepeta con la emoción y el cansancio, apenas pudo decir dos palabras seguidas»* – Пепета з хвилюванням і втомою лише змогла сказати два наступні слова – *«Пепета зворушена й утомлена ледви могла до ладу звести пару слів»*.

2.1. В. Бласко Ібаньєс із перекладознавчого погляду (Михайла Рудницького)

Немалий внесок у пізнання українським читачем В. Бласко Ібаньєса належить також Михайлові Рудницькому (1889–1975) – українському літературному критику, літературознавцю, письменнику, поету, перекладачу. В ілюстрованому журналі («Світ» №3, 1928 року) бачимо досить високу і водночас скептичну оцінку творчості письменника, яку надає іспанському белетристу та іспанській літературі український критик: «Здається, що від часів «Дон-Кіхота», який заступає імя автора, Ібанєс був першим письменником, який пригадував нам, що Еспанія теж має свою літературу. І пригадував не так творами як фільмами, що здебільша не лишали із цих творів ні одного елєменту творчої вартости» (Рудницький, 1928: 2). Далі знаходимо цікаву характеристику письменника та іспанської літератури: «…Ібанєс належить між своїми товаришами по перу до виїмків своєю невтишною потребою блуканини. На великанських просторах Америки, де еспанська мова є рідною для тамошнього населення родяться еспанській літературі таланти на рідній землі, а одночасно екзотичні, із «нового світа» (Рудницький, 1928: 2). У статті Михайла Рудницького бачимо неабияку обізнаність літературознавця творчим доробком Бласко Ібаньєса: «Факт, що Ібанєс став найбільше відомим із сучасної еспанської літератури не є випадковим; він найкраще пізнав психольоґію сучасного европейського інтелігента і привіз із Америки тайну, якої вчаться всі американці: великого бізнесу, починаючи від перших ступнів фізичної, каторжної праці». Із публікації Михайла Рудницького переконуємося, що літературознавець не лише володів знаннями творчого, але й життєвого шляху іспанського митця: «Ібанєс не був доставцем легкої чи сензаційної літератури, під смак модних читачів. Коли ці читачі находили в його творах те, що захоплювало їх у кіні, цирку, великомійській юрбі, часописі чи в політичній боротьбі, він змалював це не з думкою про них, а виключно тому, що сам те пережив, або хотів це відтворити для власного захоплення». Український критик, ознайомившись із статею «призначеною для історика еспанської літератури», подає інформацію, що іспанський письменник поділяє свою творчість на три доби: «у першій добі, коли був редактором, політичним діячем, послом і революційним змовником, написав він перший цикль повістей, починаючи в 1894 р. «Arroz y Tortana» (щось у роді «Евшан – зілля»), далі: «Хижина», «Маєва квітка», «Повії та багно», «Помаранчеві гаї»». «…у цей період,

зазначає критик, Ібаньєс перебував під великим впливом французького письменника Еміля Золя, деякі з цих повістей писав похапцем вночі після важкої редакційної роботи, в революційній пропаганді, під час поєдинків, мандрівок і втеч». І далі повідомляє, що «Його історична повість «Сонніка Ля Кортезана» із життя стародавнього Сагунту, написана тоді, коли Сєнкевич здобув європейського читача і лавр нагороди Нобля своїм «Quo vadis», розійшлась у численних перекладах в Америці та Європі» (Рудницький, 1928: 2).

Стосовно другої доби творчості іспанського письменника автор статті зазначає, що вона проходить «як признається сам Ібаньєс» під впливом повістей французького письменника Віктора Гюго. Однак продовжує літературознавець «реалізм видався йому за тісним; свобідна творча уява та романтичні сюжети, які він бачив скрізь довкола себе, приваблювали його всією силою». Український критик пропонує додати до цього суспільні ідеї, за які боровся іспанський белетрист (йдеться про твори ««Ля Бодеґа», «Ля Горда», «Ля Катедраль», «Невідомий гість», який скінчився «Голою жінкою», «Кровю на арені», «Мертвими, що наказують»»). Далі український учений зазначає, що «він добачує у них головний вплив своєї невпинної мацдрівки між Мадридом і Парижем, що став його другою прибраною столицею і звав його до себе всіма джерелами кипучого життя» (Рудницький, 1928: 2). Третій період творчості іспанського письменника починається через декілька років перебування його в Америці, де він спробував різноманітні професії: вільний лектор (доповідач), ковбой, колонізатор диких пустарів. Михайло Рудницький повідомляє, що «після 5-літньої «школи життя»» він пише «Арґонавтів», прольоґ до низки повістей, що мали змалювати еспанське життя в американських кольоніях. І далі: «Еспанія находиться не тільки в Европі і що цей півострів є тільки провінцією духової та мистецької Еспанії, поділеної на 20 народів, мов на округи великої Республики, що простяглась через половину планети, над берегами всіх морей, у всіх підсоннях і ґеоґрафічних ширинах, а якої ідеальний і незмінний президент зветься Мігуель де Цервантес» (Рудницький, 1928: 2). Михайло Рудницький зазначає, що «до цієї низки належать «La Ciudad de la Esperanza» (Буенос Айрес), «La Tierra de Todos» (Земля Переможців), «Los Murmullos de la Selva» (простори цілини), «El Oro y la Muerta» (Перу) – цикль, яким Ібанєс мріяв піти за прикладом Бальзака і створити свою «людську комедію»» (Рудницький, 1928: 2). За словами самого іспанського белетриста Мих. Рудницький нагадує, що він жив так інтенсивно, що п'ять років можна вважати за п'ятнадцять, писав щоденно із таким запалом, що інший письменник ледве би міг переписати рукопис. «Збираючи незвичайно багатий, безпосередній матеріял до цих творів, він не нехтував і країною чистої фантазії (нпр. «Жіночий рай» і «Чотири сини Еви»)» (Рудницький, 1928: 2).

Однак напружена праця В. Бласко Ібаньєса, і його бурхливе життя, безліч раз над прірвою смерті, не дали йому здійснити його мрій – «написати ще нових кількадесять томів, які дрімали в його невтишній крови та уяві», – зазначає український критик наприкінці своєї статті.

Висновки. З проведеного дослідження бачимо, що переклад В. Самійленка – це доказ, що перекладач не лише володів іспанською мовою, а був краєзнавцем, знавцем культури, традицій, а також своєрідного іспанського менталітету. З розглянутої статті Мих. Рудницького (Рудницький, 1928: 2) можна стверджувати про глибоке зацікавлення і представлення українському реціпієнту творчості Ібаньєса та загалом тогочасної іспанської літератури. Надалі авторка статті має на меті продовжувати аналізувати переклади творів іспанського белетриста. Запропоноване у цій статті вивчення творчості іспанського письменника і громадського діяча Бласко Ібаньєса двома визначними українськими літераторами відкриває низку наукових проблем, які, безперечно, доповнюватимуть історію входження іспанської літератури в український культурний контекст. Потребують ґрунтовного дослідження ще не оцінені досі інтерпретації творів Бласко Ібаньєса як самого Володимира Самійленка, так і в прочитанні М. Іванова, сучасних перекладачів В. Шовкуна та П. Соколовського. Вартує уваги і один із найпопулярніших творів Володимира Самійленка «Спритний ченчик» надто стосовно його перегуку із оповіданням іспанського письменника «Біля райських воріт».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар М. Творчість Володимира Самійленка. Твори. Київ. 1990. С. 5-46.
2. Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович та ін. Львів. 1973. Т. 7. П-С. 2800 с.
3. Бляско І. В. Хатина: повість. Київ. 1911. 118 с.
4. Бляско І. В. Хатина: повість. Вінніпеґ, Канада. 1921. 244 с.
5. Ільницький М., Кравець Я. Рудницький Михайло Іванович. *Львівський національний університет імені Івана Франка.* Encyclopedia. Львів. 2014. Т. 2. С. 384-385.

6. Іспансько-український, українсько-іспанський словник = Diccionario Español-Ucraniano, Ucraniano-Español: 230000+210000: два в одному томі: 440000 одиниць перекладу / уклад. В. Бусела. Київ; Ірпінь. 2013. 1120 с.
7. Рудницький Мих. Невгамовний еспанець. *Світ*. 1928. №3, С. 2.
8. Харитонов В. Бласко Ібаньєс. УЛЕ: в 5 т. Київ. 1988, Т. 1. С. 195.
9. Якимович (Васильців) Я. Б. Вісенте Бласко Ібаньєс в українському прочитанні кін. XIX – 20–30 рр. XX ст. *Філологія та журналістика. Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень.* Миколаїв. 2024. С. 114-120. DOI: https://doi.org/10.62731/mcnd-19.07.2024.005
10. Blasko Ibáñez, Vicente. La barraca: novela. Alicante. 2008.

REFERENCES

1. Bondar M. (1990) Tvorchist Volodymyra Samiilenka. [The works of Volodymyr Samiilenko] Tvory, Kyiv, Dnipro, 5-46. [in Ukrainian].
2. Entsyklopediia ukrainoznavstva (1973) [Encyclopedia of Ukrainian Studies] / hol. red. V. Kubiiovych ta in., Lviv, Molode Zhyttia, 7, P-S, 2800. [in Ukrainian].
3. Bliasko I. V. (1911) Khatyna. [The Cabin] Povist, Kyiv, Druk. 1-yi Kyiv. Druk. Spilky, 118. [in Ukrainian].
4. Bliasko I. V. (1921) Khatyna. [The Cabin] Povist, Vinnipeg, Kanada, 244. [in Ukrainian].
5. Ilnytskyi M., Kravets Ya. (2014) Rudnytskyi Mykhailo Ivanovych. [Mykhailo Ivanovych Rudnytskyi] Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Encyclopedia, Lviv, LNU imeni Ivana Franka, 2, 384-385. [in Ukrainian].
6. Ispansko-ukrainskyi, ukrainsko-ispanskyi slovnyk (2013) [Spanish-Ukrainian, Ukrainian-Spanish Dictionary] 230000+210000: dva v odnomu tomi: 440000 odynyts perekladu / uklad. V. Busela, Kyiv; Irpin, Perun, 1120. [in Ukrainian].
7. Rudnytskyi Mykh. (1928) Nevhamovnyi espanets. [The Restless Spaniard] Svit, 3, 2. [in Ukrainian].
8. Kharytonov V. (1988) Blasko Ibanies. [Blasco Ibáñez] ULE v piaty tomakh, Kyiv, 1, 195. [in Ukrainian].
9. Iakymovych (Vasyltsiv) Ya. B. (2024) Visente Blasko Ibanies v ukrainskomu prochytanni kin. XIX – 20–30 rr. XX st. [Vicente Blasco Ibáñez in Ukrainian interpretation of the late XIX – 20–30s of the XX century] Filolohiia ta zhurnalistyka. Problemy ta perspektyvy realizatsii ta vprovadzhennia mizhdystsyplinarnykh naukovykh dosiahnen, Mykolaiv, 114-120. DOI: https://doi.org/10.62731/mcnd-19.07.2024.005. [in Ukrainian].
10. Blasko Ibáñez, Vicente. (2008) La barraca: novela. [The Tent] Alicante, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. [in Spanish].

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Abdulla ABDULLAYEV
MAPPING MATERIAL CULTURE: A STATISTICAL SURVEY OF ANCIENT AND EARLY MEDIEVAL FUNERARY SITES IN MODERN AZERBAIJAN..... **4**

Максим ВОЛОШИН
ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ ДРОГОБИЦЬКОЇ ТА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (1953–1964)..... **11**

Ramil QULIYEV
WEAPON IMAGERY ON LATE MEDIEVAL TOMBSTONES IN AZERBAIJAN AND EASTERN ANATOLIA: SOCIAL STATUS AND MILITARY IDENTITY AS VISUAL EVIDENCE..... **20**

Єгор ЖУРКІН
ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПОЧАТКУ 2000-Х РОКІВ..... **27**

Святослав ІВАНЬО
ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1918–1939): НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТИ..... **37**

Ростислав КОВАЛЬ, Ольга РОМАНЧУК, Ігор МОНЧУК
СТРИЯНИ НА ЛИЧАКІВСЬКОМУ КЛАДОВИЩІ ЛЬВОВА: ПРОФЕСІЙНА, НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ..... **44**

Євгеній КОСТЮК
ПОЛЬСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ НА ТЕРЕНАХ МІЖВОЄННОЇ ВОЛИНІ: ІДЕОЛОГІЯ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ТА РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ..... **52**

Олександр НОВОСЬОЛОВ
«ПРО ХЛІБ НАСУЩНИЙ»: СИСТЕМА ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄЗУЇТСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ ЛЬВОВА ТА СТАНІСЛАВОВА У XVIII СТ..... **58**

Павло ОВЧАРЕНКО
УНІЙНА КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ЗА ЄПИСКОПА АФАНАСІЯ ШЕПТИЦЬКОГО (1715–1746)..... **67**

Володимир ОСТРОВИЙ
МЕТРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ДУНАЄВЕЦЬКО-КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ЄВАНГЕЛІЧНО-ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ПАРАФІЇ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1912–1913 РР.) ЯК ОСНОВА ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ТА ДЕМОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІСЦЕВОЇ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ГРОМАДИ..... **74**

Андрій ПАСТУШЕНКО
КАДІСЬКА ОПЕРАЦІЯ ЯК ЕПІЗОД РЕЛІГІЙНОЇ ІСТОРІЇ..... **85**

Юлія РУДЕНКО
ТОТАЛІТАРНА СПАДЩИНА ЯК ЧИННИК КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА РЕФЛЕКСІЯ ТА ОСВІТНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ..... **93**

Oleksandra SABOV, Lerri RONAI
POWER AND EQUAL RIGHTS – THE ROLE OF WOMEN AND THE EMERGENCE OF FEMINISM IN HISTORY..... **100**

Анатолій ТКАЧУК, Дарина ЯЦЮК
СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА: ЕВОЛЮЦІЯ ВІД АУСТЕРЛІЦА ДО ВАТЕРЛОО..... **109**

Василь ХОМІЦЬКИЙ
ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ НА ОСНОВІ ПРОБЛЕМНОГО МЕТОДУ..... **117**

Тетяна ШКОЛЬНІКОВА, Ігор РАТУШНЯК, Тарас БЕДНАРЧИК
ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ..... **121**

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Світлана АНФІЛОВА
ТВОРЧІ ПРОЄКТИ ДИТЯЧОГО БАЛЕТНОГО ТЕАТРУ ХАРКОВА
НА СЦЕНІ ХНАТОБ ІМЕНІ М. В. ЛИСЕНКА **129**

Олександр ВІЛА-БОЦМАН
ХОРОВЕ ВТІЛЕННЯ ОПЕРИ «МОЙСЕЙ» МИРОСЛАВА СКОРИКА:
ІНВАРІАНТНІ ТА ВАРІАТИВНІ ПАРАМЕТРИ ВИКОНАВСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ **139**

Го ЦЗІН
ХУДОЖНЬО-ВИКОНАВСЬКІ ЗАСАДИ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ В МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ КИТАЮ **146**

Ivan ZYMOMRYA, Oleksandra GAZUDA
ONEIRIC MODALITY AS A STYLISTIC DOMINANT IN NEIL GAIMAN'S "THE OCEAN
AT THE END OF THE LANE": POST-IRONIC SENSIBILITY AND NEW SINCERITY **151**

Георгій КУРБАНОВ
СУЧАСНА РОК МУЗИКА ТА ЯПОНСЬКЕ МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО **158**

Ірина ПАЛІЙ
МУЛЬТИКУЛЬТУРНІ СТРАТЕГІЇ ВИКОНАВСТВА НА КЛАРНЕТІ:
ВІД ФОЛЬКЛОРНОЇ ІНТОНАЦІЇ ДО ЕСТРАДНОЇ СЦЕНІЧНОСТІ **168**

Юлія ПАЛЬЦЕВИЧ, Микола ДУДКО, Лілія ЛИТВИНЕНКО
ОСНОВИ ФОРТЕПІАННОГО АКОМПАНЕМЕНТУ В СИСТЕМІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МУЗИКАНТІВ: ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ПІДХОДІВ **174**

Володимир ПАСІЧНИК, Максим ЯРОМИЧ, Артем АСАУЛЮК
МУЛЬТИАГЕНТНИЙ ПІДХІД ДО ОНТОЛОГІЧНО-КЕРОВАНОГО ГЕНЕРУВАННЯ
НАУКОВИХ ТЕКСТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ **181**

Валерій ПРИХОДЬКО
«УКРАЇНСЬКА ДУМА» ДЛЯ БАЯНА АНАТОЛІЯ НІКІФОРУКА:
ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ТА КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ **193**

Ольга ЦОБЕНКО, Ксенія КОВАЛЬОВА, Тетяна СТАШУК
ЛІНГВІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОМОВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ **200**

Ілля ЯКОВЧУК
РЕГІСТРОВИЙ КОНТРАСТ ЯК ЧИННИК СОНОРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
В СУЧАСНІЙ МУЗИЦІ ДЛЯ ТУБИ **207**

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Ірина АРХІПОВА
ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ЯК КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ ФРЕЙМУВАННЯ
В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ **213**

Nataliia BANIAS, Kateryna LIZAK, Daniela VASHKEBA
GOTHIC SPATIALITY AND THE POETICS OF SETTING IN SUSAN HILL'S
THE WOMAN IN BLACK **221**

Аліна БУРДЮГ, Ірина АНДРУЩЕНКО
КОМІЧНИЙ ЕФЕКТ У ФІЛЬМІ «*BRIDGET JONES'S DIARY*» ТА ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ
В УКРАЇНСЬКОМУ ДУБЛЯЖІ **228**

Валентина ВОДЯНА, Богдан ВОДЯНИЙ, Людмила ЩУР
КРОС-ДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ У РЕЖИСУРІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНО-СЦЕНІЧНОГО ТАНЦЮ **236**

Oksana DUBROVA, Inna HARKUSHA
DEVELOPMENT OF STUDENTS' SOCIOCULTURAL COMPETENCE IN ESP CLASSES **242**

Nataliia YEFREMOVA, Valentina BOICHUK
METHODOLOGICAL FRAMEWORKS FOR OPPOSITIONAL ANALYSIS IN PHRASEOLOGY **250**

Andriana IVANOVA, Nika STUDENIAK-TOKARIUK
PECULARITIES OF VIDEO GAMES RENDERING INTO UKRAINIAN
(BASED ON THE LOCALIZATION OF "BALDUR'S GATE 3") **256**

Маріанна КОПЧАК, Оксана ГРАБЕЛЬСЬКА, Надія ДРОФ'ЯК
ПРАГМАТИЧНІ СТРАТЕГІЇ МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ
В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ **260**

Інна КОШОВА
ПОЕТИКА ВОДНОЇ СТИХІЇ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ:
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ І МЕТОДИЧНИЙ ДИСКУРСИ **267**

Максим КРИВОНІС
ІНТЕРАКТИВНЕ ПОСТРЕДАГУВАННЯ КИТАЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ
І ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕКСТІВ: МОДЕЛЬ AIPE ТА ТИПОЛОГІЯ ПРОМПТ-РОЛЕЙ **274**

Владислав КУКУШКІН, Дарья ДЯЧЕНКО
ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ТА ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ ЗНЕЦІНЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ
ДИСЦИПЛІН ЯК «ФЕМІНІЗОВАНИХ» СФЕР В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ **281**

Daryna MUDRYK
LINGUISTIC CONSTRUCTION OF UNCERTAINTY IN CONTEMPORARY ENGLISH
DIGITAL DISCOURSE: A MULTIDIMENSIONAL ANALYTICAL FRAMEWORK **288**

Олексій ОЛЕНИЧ
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОПРАГМАТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ В ЯПОНСЬКІЙ, БРИТАНСЬКІЙ
ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ **297**

Надія ПОЖИДАЄВА
ІДЕНТИФІКАЦІЯ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ В КОРПУСІ ТЕКСТІВ
(У СИСТЕМІ ПЕРСУАЗИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ) **302**

Олександр РОДІН, Оксана НОСАЧ, Ірина МИКИТЕНКО
ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ:
ВІД КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО КОГНІТИВНО-ЦИФРОВОЇ МОДЕЛІ НАВЧАННЯ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ **310**

Олена РОСОХА, Владислава СОКОЛОВА
СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ КАУЗАТИВІВ
ІЗ СОМАТОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ **318**

Оксана СИВИК
ЕЛЕКТРОННІ ТА ОНЛАЙН-СЛОВНИКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ) **324**

Вікторія ТОВСТЕНКО
ЕМОЦІЙНИЙ КОПІРАЙТИНГ: ЯК ПЕРЕДАТИ ВІДЧУТТЯ В РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ **331**

Каріне ХАЧАТУРЯН, Лариса КОХАН
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН **338**

Цзен ЦІН'ЮЙ
ФОРТЕПІАННИЙ ЦИКЛ ВСЕВОЛОДА ЗАДЕРАЦЬКОГО «24 ПРЕЛЮДІЇ ДЛЯ ФОРТЕПІАНО»:
ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА ТА ВИКОНАВСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ **344**

Yuliia SHAMAIEVA
METAPHTONYMY AS A LINGUOCOGNITIVE TOOL OF TEACHING PHD STUDENTS
ACADEMIC ENGLISH **352**

Людмила ШУМСЬКА
РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ДИРИГЕНТІВ-БАНДУРИСТІВ
У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАТИВНОЇ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ **362**

Микола ШУМСЬКИЙ
ФЕНОМЕН МАНУАЛЬНОГО КОНСТРУКТУ В ОРКЕСТРОВОМУ ДИРИГУВАННІ:
ПРОЄКТУВАЛЬНИЙ АСПЕКТ **368**

Ярина ЯКИМОВИЧ (ВАСИЛЬЦІВ)
ВІСЕНТЕ БЛАСКО ІБАНЬЄС З ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОГО (ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО)
ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО (МИХАЙЛО РУДНИЦЬКИЙ) ПОГЛЯДІВ **374**

CONTENTS

HISTORY

Abdulla ABDULLAYEV
MAPPING MATERIAL CULTURE: A STATISTICAL SURVEY OF ANCIENT AND EARLY MEDIEVAL FUNERARY SITES IN MODERN AZERBAIJAN..... **4**

Maksym VOLOSHYN
EVERYDAY LIFE OF GENERAL SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN THE DROHOBYCH AND LVIV REGIONS, 1953–1964..... **11**

Ramil QULIYEV
WEAPON IMAGERY ON LATE MEDIEVAL TOMBSTONES IN AZERBAIJAN AND EASTERN ANATOLIA: SOCIAL STATUS AND MILITARY IDENTITY AS VISUAL EVIDENCE..... **20**

Yehor ZHURKIN
ENVIRONMENTAL ISSUES IN THE ELECTION PLATFORMS OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES IN THE EARLY 2000S..... **27**

Sviatoslav IVANO
FORMATION OF THE STATE SYSTEM FOR THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE IN THE SECOND POLISH REPUBLIC (1918–1939): LEGAL AND INSTITUTIONAL ASPECTS..... **37**

Rostyslav KOVAL, Olha ROMANCHUK, Ihor MONCHUK
STRYI RESIDENTS AT THE LYCHAKIV CEMETERY OF LVIV: PROFESSIONAL, SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES..... **44**

Yevhenii KOSTIUK
THE POLISH SOCIALIST PARTY IN INTERWAR VOLYN: IDEOLOGY, ORGANIZATIONAL FORMS, AND REGIONAL SPECIFICS OF ITS ACTIVITY..... **52**

Alexandr NOVOSIOLOV
“ON OUR DAILY BREAD”: THE FOOD PROVISIONING SYSTEM OF JESUIT CENTRES IN LVIV AND STANISLAVIV IN THE EIGHTEENTH CENTURY..... **58**

Pavlo OVCHARENKO
UNIATE CONFESSIONALIZATION OF THE LVIV EPARCHY UNDER BISHOP ATHANASIUS SHEPTYTSKY (1715–1746)..... **67**

Volodymyr OSTROVYI
PARISH REGISTERS OF THE DUNAIVTSI–KAMIANETS-PODILSKYI EVANGELICAL LUTHERAN PARISH IN PODOLIA GOVERNORATE (1912–1913) AS A SOURCE FOR GENEALOGICAL AND DEMOGRAPHIC RESEARCH ON THE LOCAL LUTHERAN COMMUNITY..... **74**

Andrii PASTUSHENKO
THE CÁDIZ EXPEDITION AS AN EPISODE IN RELIGIOUS HISTORY..... **85**

Yuliia RUDENKO
TOTALITARIAN LEGACY AS A FACTOR IN CORRUPTION RISKS: HISTORICAL AND CULTURAL REFLECTION AND EDUCATIONAL MECHANISMS FOR FOSTERING INTEGRITY..... **93**

Oleksandra SABOV, Lerri RONAI
POWER AND EQUAL RIGHTS – THE ROLE OF WOMEN AND THE EMERGENCE OF FEMINISM IN HISTORY..... **100**

Anatoliy TKACHUK, Daryna YATSYUK
NAPOLEON BONAPARTE'S STRATEGY AND TACTICS: EVOLUTION FROM AUSTERLITZ TO WATERLOO..... **109**

Vasyl KHOMITSKY
TEACHING HISTORY IN SCHOOLS USING THE PROBLEM-BASED APPROACH..... **117**

Tetiana SHKOLNIKOVA, Igor RATUSHNYAK, Taras BEDNARCHYK
PHILOSOPHICAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF FORMATION OF ACADEMIC INTEGRITY IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF UKRAINE..... **121**

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Svitlana ANFILOVA
THE KHARKIV CHILDREN'S BALLET THEATRE'S CREATIVE PROJECTS
ON THE STAGE OF KHNATOB NAMED AFTER M. V. LYSENKO **129**

Oleksandr VILA-BOTSMAN
CHORAL REALISATION OF MYROSLAV SKORYK'S OPERA MOSES:
INVARIANT AND VARIABLE PARAMETERS OF PERFORMANCE INTERPRETATION **139**

Guo JING
ARTISTIC AND PERFORMANCE PRINCIPLES OF POP VOCAL ART
IN CHINESE MUSICAL CULTURE **146**

Ivan ZYMOMRYA, Oleksandra GAZUDA
ONEIRIC MODALITY AS A STYLISTIC DOMINANT IN NEIL GAIMAN'S "THE OCEAN
AT THE END OF THE LANE": POST-IRONIC SENSIBILITY AND NEW SINCERITY **151**

Georgy KURBANOV
CONTEMPORARY ROCK MUSIC AND JAPANESE MUSICAL ART **158**

Iryna PALIY
MULTICULTURAL STRATEGIES IN CLARINET PERFORMANCE:
FROM FOLK INTONATION TO POP STAGE PERFORMANCE **168**

Yuliia PALTSEVYCH, Mykola DUDKO, Liliia LYTVYNENKO
THE FUNDAMENTALS OF PIANO ACCOMPANIMENT IN THE PROFESSIONAL MUSIC
EDUCATION SYSTEM: A REVIEW OF INTERNATIONAL APPROACHES **174**

Volodymyr PASICHNYK, Maksym YAROMYCH, Artem ASAULIUK
MULTI-AGENT APPROACH TO ONTOLOGY-GUIDED GENERATION
OF SCIENTIFIC TEXTS: THEORETICAL FOUNDATIONS **181**

Valerii PRIKHODKO
"UKRAINIAN DUMA" FOR BUTTOM ACCORDION BY ANATOLIY NIKIFORUK:
GENRE-STYLE AND COMPOSITIONAL FEATURES **193**

Olha TSOBENKO, Kseniia KOVALOVA, Tetiana STASHUK
ENGLISH FINANCIAL REPORTING AS A PROFESSIONAL DISCOURSE:
LINGUISTIC CHARACTERISTICS **200**

Illia YAKOVCHUK
REGISTER CONTRAST AS A FACTOR OF SONOROUS TRANSFORMATION
IN CONTEMPORARY MUSIC FOR TUBA **207**

MUSIC ART

Iryna ARKHIPOVA
PRECEDENT PHENOMENA AS COGNITIVE FRAMING MECHANISMS
IN ENGLISH-LANGUAGE MEDIA DISCOURSE **213**

Nataliia BANIAS, Kateryna LIZAK, Daniela VASHKEBA
GOTHIC SPATIALITY AND THE POETICS OF SETTING IN SUSAN HILL'S
THE WOMAN IN BLACK **221**

Alina BURDIUH, Iryna ANDRUSHCHENKO
COMIC EFFECT IN THE FILM *BRIDGET JONES'S DIARY* AND ITS REPRODUCTION
IN THE UKRAINIAN DUBBING **228**

Valentyna VODIANA, Bohdan VODYANYI, Liudmyla SHCHUR
CROSS-DISCIPLINARITY IN THE DIRECTING OF UKRAINIAN FOLK-STAGE DANCE **236**

Oksana DUBROVA, Inna HARKUSHA
DEVELOPMENT OF STUDENTS' SOCIOCULTURAL COMPETENCE IN ESP CLASSES **242**

Nataliia YEFREMOVA, Valentina BOICHUK
METHODOLOGICAL FRAMEWORKS FOR OPPOSITIONAL ANALYSIS IN PHRASEOLOGY **250**

Andriana IVANOVA, Nika STUDENIAK-TOKARIUK
PECULARITIES OF VIDEO GAMES RENDERING INTO UKRAINIAN
(BASED ON THE LOCALIZATION OF "BALDUR'S GATE 3") **256**

Marianna KOPCHAK, Oksana HRABELSKA, Nadiya DROFYAK
PRAGMATIC STRATEGIES OF VERBAL INFLUENCE
IN CONTEMPORARY ENGLISH-LANGUAGE MEDIA DISCOURSE **260**

Inna KOSHOVA
THE POETICS OF THE WATER ELEMENT IN LESYA UKRAINKA'S WORKS:
LITERARY AND METHODOLOGICAL DISCOURSES **267**

Maksym KRYVONIS
INTERACTIVE POST-EDITING OF CHINESE-UKRAINIAN LITERARY AND PHILOSOPHICAL
TEXTS: THE AIPE MODEL AND PROMPT-ELICITED ROLE TYPOLOGY **274**

Vladyslav KUKUSHKIN, Daria DIACHENKO
LINGUISTIC MEANS AND DISCURSIVE STRATEGIES FOR DEVALUING THE HUMANITIES
AS "FEMINIZED" FIELDS IN ENGLISH-LANGUAGE PUBLIC DISCOURSE **281**

Daryna MUDRYK
LINGUISTIC CONSTRUCTION OF UNCERTAINTY IN CONTEMPORARY ENGLISH DIGITAL
DISCOURSE: A MULTIDIMENSIONAL ANALYTICAL FRAMEWORK **288**

Oleksii OLENYCH
THEORETICAL FOUNDATIONS FOR INVESTIGATING SOCIOPRAGMATIC FEATURES
OF SPEECH BEHAVIOR IN JAPANESE, BRITISH, AND UKRAINIAN LINGUOCULTURES **297**

Nadiia POZHYDAIEVA
IDENTIFICATION OF MODALITY IN THE TEXTS OF PERSUASIVE COMMUNICATION **302**

Oleksandr RODIN, Oksana NOSACH, Iryna MYKYTENKO
TRANSFORMATION OF THE METHODOLOGICAL PARADIGM OF MODERN LANGUAGE
DIDACTICS: FROM THE COMMUNICATIVE APPROACH TO A COGNITIVE-DIGITAL MODEL
OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING **310**

Olena ROSOKHA, Vladyslava SOKOLOVA
SPECIFICITY OF TRANSLATION OF GERMAN CAUSATIVES
WITH A SOMATONYMIC COMPONENT IN UKRAINIAN **318**

Oksana SYVYK
ELECTRONIC AND ONLINE DICTIONARIES AS A MEANS OF DEVELOPING
THE PHRASEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PHILOLOGISTS
(BASED ON THE GERMAN LANGUAGE) **324**

Viktoriia TOVSTENKO
EMOTIONAL COPYWRITING: HOW TO CONVEY FEELINGS IN ADVERTISING TEXT **331**

Karine KHACHATURIAN, Larysa KOKHAN
TRANSFORMATION OF THE LEXICON OF MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE
UNDER CONDITIONS OF SOCIO-POLITICAL CHANGE **338**

Zeng QINGYU
VSEVOLOD ZADERATSKY'S PIANO CYCLE 24 PRELUDES FOR PIANO:
GENRE-STYLISTIC SPECIFICITY A ND PERFORMANCE INTERPRETATION **344**

Yuliia SHAMAIEVA
METAPHTONYMY AS A LINGUOCOGNITIVE TOOL OF TEACHING PHD STUDENTS
ACADEMIC ENGLISH **352**

Lyudmyla SHUMSKA
PROFESSIONAL MASTERY OF FUTURE BANDURA CONDUCTORS
IN THE CONTEXT OF INTEGRATIVE METHODOLOGICAL PARADIGM **362**

Mykola SHUMSKYI
THE PHENOMENON OF MANUAL CONSTRUCT IN ORCHESTRAL CONDUCTING:
A PROJECTIVE ASPECT **368**

Yaryna YAKYMOVYCH (VASYLTSIV)
VICENTE BLASCO IBAÑEZ FROM THE PERSPECTIVES OF TRANSLATION STUDIES
(VOLODYMYR SAMIILENKO) AND LITERARY STUDIES (MYKHAILO RUDNYTS´KYI) **374**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 103
ISSUE 103

Редактори-упорядники
Микола Галів
Андрій Душний
Василь Ільницький
Іван Зимомря

Дата розміщення онлайн – 16.10.2026 р. Дата друку – 23.10.2026 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 44,87. Зам. № 0926/766. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.